Institut Royal Colonial Belge
—
SECTION DES SCIENCES MORALES ET POLITIQUES
—
Mémoires. — Collection in-8°.
Tome XXXIV, fasc. unique.

Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut
—
SECTIE VOOR MORELE EN POLITIEKE WETENSCHAPPEN
—
Verhandelingen.—Verzameling in-8°.
Boek XXXIV, enige afl.

AAN DE RAND VAN DE DIBESE

DOOR

P. DENOLF †
Missionaris van Scheut.

Avenue Marnix, 25
BRUXELLES

Marnixlaan, 25
BRUSSEL

—

1954

PRIX :
PRIJS: F 550

INSTITUT ROYAL COLONIAL BELGE

MÉMOIRES

KONINKLIJK BELGISCH KOLONIAAL INSTITUUT

VERHANDELINGEN

INSTITUT ROYAL COLONIAL BELGE

Section des Sciences morales et politiques.

MÉMOIRES

KONINKLIJK BELGISCH KOLONIAAL INSTITUUT

Sectie voor Morele en Politieke Wetenschappen.

VERHANDELINGEN

In-8° — XXXIV

Avenue Marnix, 25
BRUXELLES

Marnixlaan, 25
BRUSSEL

1954

IMPRIMERIE J. DUCULOT
S. A.
GEMBLOUX

AAN DE RAND VAN DE DIBESE

DOOR

P. DENOLF †

MISSIONARIS VAN SCHEUT.

VERH. KON. BELG. KOL. INSTITUUT.

Verhandeling voorgelegd ter zitting van 21 December 1953.

AAN DE RAND VAN DE DIBESE

VOORWOORD (*)

> « I sometimes claim that Anthropology is almost a missionary science, both because of its utility to missionaries and the share that missionaries have had in building up its material » (1).
>
> Edwin W. SMITH.

Bij de aanvang van dit voorwoord denk ik onwillekeurig aan de hierboven aangehaalde zinsnede uit de presidentiële toespraak van REV. EDWIN W. SMITH, op de algemene vergadering van het Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. E. P. DENOLF behoort inderdaad tot dit soort van missionarissen, die spontaan hebben aangevoeld dat de kennis van de taal- en volkenkunde voor de doeltreffendheid van hun bekeringswerk van grote betekenis is. Geschreven gedurende de laatste maanden van zijn leven, is dit boek, om zijn waardevolle inhoud, als de rijpe vrucht van wat dertig jaren opzoeking en studie bij de volksstammen van Kasai hem hebben geleerd.

Zoals enkele tientallen jaren geleden haast voor alle

(*) Voir résumé français *in fine*.

Een index, opgesteld door E. P. G. VAN BULCK, buitengewoon lid van het K. B. K. I., zal verschijnen in een afzonderlijke aflevering van de verzamelingenreeks in-8° der *Verhandelingen* van het K. B. K. I.

(1) *Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol. LXIV, January-June 1934, p. XXV.

missionarissen het geval was, heeft ook E. P. DENOLF, voor streng wetenschappelijke arbeid op taal- en volkenkundig gebied, geen speciale opleiding genoten. Afkomstig van Torhout (West-Vlaanderen), waar hij geboren werd op 21 Maart 1889, deed hij humaniora-studies en philosophie aan het klein Seminarie van Roeselare. Hij studeerde theologie aan het groot Seminarie van Brugge, alwaar hij dan ook priester werd gewijd op 18 December 1915. Het volgend jaar trad hij in het noviciaat van de Congregatie van Scheut, en vertrok naar Kasai op 28 Mei 1919.

Het is daar, op het missieveld zelve, dat hij, als gevolg van het dagelijks intiem contact met de inlanders, meer speciaal hart kreeg voor taal- en volkenkundig onderzoek. Bijna heel zijn leven lang immers is hij reispater geweest. In Mikalayi, Ndemba, Tshibala, van waaruit hij de Missie van Luambo stichtte. In Kabuluanda ook, van waaruit hij de stichting van Kakenge voorbereidde. Heel het vicariaat van Kasai kende zijn « foorwagen », waarmede hij zich verplaatste van dorp tot dorp, en die hem toeliet, op elk ogenblik van de dag, te verblijven daar waar de omstandigheden van zijn werk hem het gunstigst schenen. Dit nomadenleven heeft hem het volk grondig leren kennen. Duizenden en duizenden inlanders heeft hij ondervraagd aangaande hun afkomst, hun gewoonten en hun zeden. Talrijk zijn dan ook de artikelen die hij, als vrucht van dit *fieldwork*, publiceerde in het vooroorlogs tijdschrift *Congo*, en nadien in *Aequatoria*, *Kongo-Overzee* en *Zaïre*.

In Februari 1950 keerde E. P. DENOLF wegens ziekte naar België terug.

Het is rond die tijd dat ik, als co-directeur van *Zaïre*, met hem in briefwisseling ben gekomen. Enkele maanden vóór zijn vertrek uit Kongo, had hij me acht schrijfboekjes gezonden om in het tijdschrift, onder de titel *Aan de rand van de Dibese*, te laten verschijnen. Na zijn

terugkeer in het land, ontving ik er nog twaalf andere, met de vermelding « dat de materie nog lang niet uitgeput was ». Blijkbaar wou hij in één groot werk al zijn bevindingen bundelen. Inderdaad, de schrijfboekjes volgden elkander op, het ene na het andere.

Intussen was de ziekte toegenomen, en hadden de geneesheren hem hun geheim verklapt. Alle hoop op genezing was vergaan. Kongo zou hij niet meer weerzien.

In Augustus 1950 vreesde hij zijn opzet niet meer te kunnen verwezenlijken.

« Er liggen hier nog tien van die schrijfboekjes over de rand van de Dibese, — zo schreef hij me in zijn brief van 11 Augustus 1950. — Ik doe nog steeds voort ; maar, als het niet meer gaat, zal ik nog zorgen dat men alles naar U opsture. U moogt er dan over beschikken, gelijk U het best vindt. Geheel gedaan krijgen er mee, zal voorzeker niet gaan. Dat zou nog een paar maanden werk vragen ».

Gelukkig werden hem die paar maanden nog gegund. Einde December schreef hij zijn laatste bladzijde en begon een crisis die hem zou belet hebben nog verder te werken.

Het handschrift was echter uitgegroeid tot afmetingen die de auteur zelf niet had voorzien.

« Wat zal daar nu best mee gedaan worden ? — zo vraagt hij zich af in een zijner laatste brieven. — Moet dat alles, als bijdrage, verschijnen in *Zaïre*, of zou het ten slotte in boekvorm worden uitgegeven ? Ik zal geheel het pak schrijfboekjes naar U laten opzenden. Ik hoop het U te mogen toevertrouwen. U kunt er mee doen wat U, en de vrienden, er best zult over oordelen. Ik zelf zal heel waarschijnlijk het verschijnen er van niet meer beleven ».

In het najaar 1950 heb ik met E. P. DENOLF, in het Missiehuis van Scheut te Torhout, voor het eerst kennis gemaakt. Het was een beminnelijk man, joviaal in de omgang, onmiddellijk op dreef met zijn bezoeker. Een man uit het volle leven, bekend met de Kasaibevolking

door jarenlange onophoudende persoonlijke aanraking. Een man die zich voor allerlei onderwerpen, die in Kasai druk werden besproken, heeft willen interesseren en hieraan een oplossing heeft voorgelegd, na eigen onderzoek en met eigen inzichten. Ongetwijfeld zal zijn werk een uitgangspunt zijn van vele verdere studies.

E. P. DENOLF is overleden te Torhout op 8 April 1951.

Ik dank mijn collega's van de Commissie voor Ethnologie en Linguistiek, dat zij dit werk ter publicatie in de Verhandelingen van het Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut hebben opgenomen. Zij hebben mij aldus in de gelegenheid gesteld, in een gevoel van piëteit, aan het verlangen van de duurbare overledene gevolg te geven.

Mijn oprechte dank gaat ook naar E. P. VAN BULCK, S. J., Voorzitter van het Instituut voor Afrikanistiek aan de Katholieke Universiteit te Leuven, die in het Frans een synthese van het werk heeft geschreven en ook het zakenregister heeft opgemaakt.

Een woord van dank ook aan Dr A. BURSSENS, professor aan de Universiteit te Gent, aan de EE. PP. van de Congregatie van Scheut, vooral aan P. H. BOGAERTS, die het verschijnen van deze uitgave heeft mogelijk gemaakt, aan P. F. CEULEMANS en P. W. DELSAERDT, die de redactionele verzorging zo bereidwillig hebben ter hand genomen.

5 December 1953.

N. DE CLEENE.

SCRIPTA VAN E. P. DENOLF.

1. Over het ontstaan der Bakubasche beschaving (*Congo*, Januari 1932, 77-87).
2. De Oto-Legenden (*Congo*, Februari 1932, 206-214).
3. Hoe de Batwa hun onafhankelijkheid verloren (*Congo*, Maart 1932, 361-363).
4. Hoe de Bangongo in Kasai kwamen (*Congo*, Maart 1932, 364-367).
5. Lukuba, taal der Bakuba (*Congo*, Juni 1932, 506-522 ; Juli 1932, 664-685).
6. De Strijdroep der Bakwa Longo (*Congo*, October 1932, 362-377 ; November 1932, 523-539).
7. De Oto-Legenden bij de Bangongo en de Bashobwa (*Congo*, Februari 1933, 237-246).
8. Ontvolking en veelwijverij in Kongo (*Congo*, April 1934, 528-549).
9. Aan de rand der Dibese (*Congo*, Februari 1936, 206-226 ; Maart 1936, 358-379 ; April, 1936, 526-552).
10. De slaven bij de Basho, Bakuba en Baluba (*Congo*, Juni 1938, 67-79 ; Juli, 1938, 197-212 ; October, 296-308).
11. Geschiedenis der Kasayi-Stammen (*Aequatoria*, 1942, n° 5, 106-111).
12. Linguistische Schets van het gebied tussen de Kasai en de Lomami (*Zaïre*, 1951, 55-58).
13. Een Kongolese stam die de « Bruidschat » niet kende. De Balualua (Kasayi) (*Kongo-Overzee*, 1952, 2-3, 249-262).
14. Arme Bakuba (*Kongo-Overzee*, 1952, 4, 338-354).
15. Aan de rand der Dibese (*Zaïre*, Juni 1950, 613-641 ; Juli 1950, 721-752 ; November 1950, 965-988).

Het komt ons voor dat bij de aanvang van het boek hier een kleine opmerking dient gemaakt. De woorden *Luluwa, Bena Luluwa* en *Luluwaburg,* die in geheel het handschrift *op deze wijze* door de Schrijver werden gebruikt, komen nu in het boek voor als *Lulua, Bena Lulua* en *Luluaburg,* volgens de officiële schrijfwijze van deze namen. Schrijver daarentegen rechtvaardigt zijn schrijfwijze in de loop van zijn uiteenzetting. De verandering van *Luluwa* in *Lulua,* enz. berust enkel en alleen op een vergissing in het verbeteren der drukproeven.

INLEIDING

I. Beschrijving en ligging van de Dibese.

A. Het sprookje der Tuyeka.

« Er was eens een groot woud, waar, in het midden onder de koepel der eeuwenoude eiken, de kabouters en elfen te middernacht... »

Beste Lezers, dit ware een sprookje uit de oude tijd der Franken en Zweven en Friezen van Vlaanderland. Maar hier zijn we bij de Zwarten van Kongo. Die hebben ook hun eigen sprookjeswereld en daarin bestaat er ook een woud, een groot woud, de *Dibese*, waar de *Tuyeka* in leefden. Geheel Kasai door weet men er nog iets van : de Bashila Lungu en de Bashila Kasanga, de Bakete der Malapudi en de Baluba der Bushimayi, zij kennen allen de Dibese.

« Waar ligt de Dibese ? » vraagt ge hun.
« Ginder ver over Luluwaburg, over Ndemba. »

En iemand die vóór tien jaar aan de Katanga-spoorweg gewerkt heeft, voegt er bij :

« Ja, we moesten er door, als we vroeger naar Ilebo gingen. »

« Maar, Blanke, vragen ze daar onmiddellijk op, de *Tuyeka*, zijn dat mensen of zijn dat beesten ? »

« *Tuyeka?* Wat zijn *Tuyeka?* Wel *Tuyeka*... Te midden van de Dibese leven *Tuyeka*, kleine ventjes, zó hoog (omtrent een meter). Zij hebben kleine dorpjes in het bos, met kleine hutjes boven in de bomen ; zij hebben hun wegen in het hout, bijna onzichtbaar ; een mens kan er niet door, omdat de takken er boven hangen ; de print van hun voetstap is gelijk aan die van een klein kind ; men hoort ze soms schreeuwen gelijk kleine kinderen. Zulk een jager of zulk een reiziger heeft er één gezien maar het is gevaarlijk ze tegen te

komen, want zij vechten op leven of dood ; zij dragen kleine boogjes met kleine pijlen... »

« En, Pater, vraagt er een kristen, is het zonde een *Kayeka* te doden ? »

Wat voor *Tuyeka* spelen daar nu in het brein van die Zwarten ? Zijn het een soort grote apen ? Zijn het dwergen, mensen van een goede meter hoog, gelijk de Batwa uit de omstreken van Lusambo en de Efe van Ituri ?

Maar wat vragen de Zwarten uitleg daarover aan ons, Europeanen ! Wij vragen zelf :

« Spreken die *Tuyeka* een mensentaal ? »
« Neen, niets dan schreeuwen, zo... »
« En leven er geen *Tuyeka* op andere plaatsen ? »

Neen, nergens in Kasai vernoemen ze een bos of vlakte, waar *Tuyeka* zouden leven, alleen maar ginder in de Dibese.

B. De echte Dibese.

Laten we die Dibese eens opzoeken. We gaan dus Luluwaburg en Ndemba voorbij ; we vragen daar aan de Bakwa Beya :

« Waar is de Dibese ? »

Ze wijzen over de Muanzangomo-rivier naar al de beboste heuvelruggen, zo ver we kijken kunnen.

We gaan over de Muanzangomo. Inderdaad, hier is er al veel meer hout. Ginder bij Ndemba was alles grasland met wat heesters en struiken, en in de dalen aan de beken een oeverbos van enige meters breed. Hier zijn er al veel meer heesters ; we zien de vlakten op de andere heuvels niet meer, en de oeverbossen klimmen en reiken soms, over de hoogten, elkander de hand ; maar we staan toch nog in het grasland.

We komen nog dorpen tegen en we vragen :

« Waar is de Dibese ? »

Ze wijzen ons nog verder het Noordoosten op :

« Ginds over de Bakwa Tshinga. »

We stappen nog uren verder ; de weg loopt van langs om meer door bossen, maar telkens komen we toch weer op een grasplein uit. Een andere keer blijft dat bos duren en we vragen :

« Zijn we nu in de Dibese ? »

« Neen, nog niet, Blanke. »

« Maar er komt geen einde aan dat bos. »

Ze wijzen ons de weg door kreupelgewas, slingerranken, doornen en ananassen.

« *Kana ka Dibese*, zeggen ze, 't is maar een jong van de Dibese. »

Het wordt benauwelijk warm tussen het struikgewas ; de zon steekt geweldig daar boven, en geen windje, geen tochtje om ons zweet op te drogen. De ranken op de weg verstroppen onze voeten, de lage takken slaan onze hoed af, de *miele a bakulu* (de messen der ouden : een soort snijdend gras) snijden door onze handen. We verlangen om er uit te zijn, maar er komt geen einde aan. Langzamerhand verandert het bos toch van uitzicht : al het vuil, klein gewas verdwijnt, en we zien niets meer dan grote dikke stammen, die ginder twintig tot dertig meter hoog een dik bladerdak schragen, en hier en daar jonge, schichtige boompjes, die recht omhoog reikhalzen, om zo vroeg mogelijk ginder boven aan wat zonlicht te geraken. Door dat bos kunnen we wel honderd meter ver kijken, we kunnen er tussen de bomen wandelen. Hier is er ruimte, hier is het koel, hier mogen we zelfs in volle daghitte onze zonnehelm afnemen. Hier is het aangenaam ; hier legt de reiziger gemakkelijk uren en uren te voet af. En zie eens wat prachtbomen ! Konden we hier maar een stoomzagerij oprichten !

« Hier is de echte Dibese, zegt de Zwarte, het eeuwenoude oerwoud. »

Op de kaart.

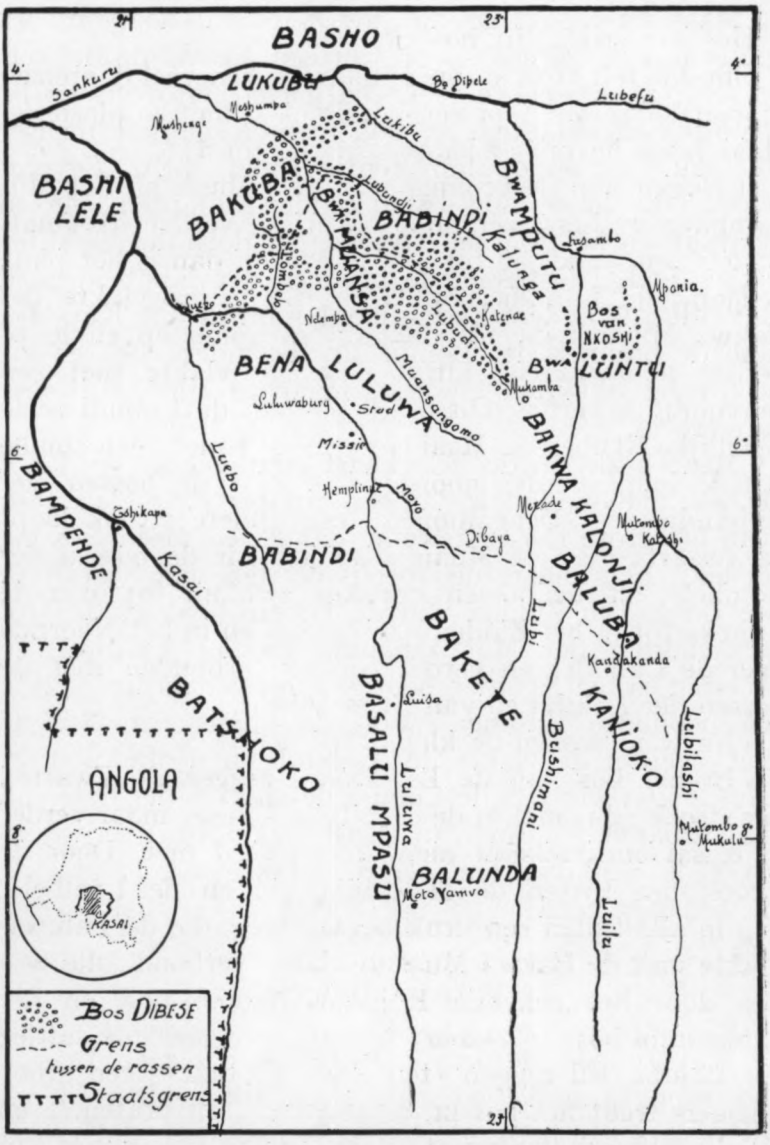
Hoe ver strekt dit bos zich uit ?

Om dat zelf af te stappen, daar zouden veel dagreizen in gaan, en reizen door een bosstreek is niet zo plezierig. Maar bezie liever het kaartje hierbij (nr 1) :

't Begint aan de bronnen van de Lubudi bij het Mukambameer. Eerst een smal oeverbos, verder stroomafwaarts een woud, 50 tot 75 km breed ; dan is het plots gedaan : de Lubudi loopt recht in de grasvlakte der Bakwa Muanza, neemt de Muanzangomo op en loopt verder noordwaarts, altijd door de vlakte met een eenvoudig oeverbos. Dit breed bos aan de Lubudi is de eigenlijke « Dibese ». Maar gedaan is 't niet : een smalle strook loopt verder noordwaarts naar de bossen der Lubundji over Dengamongo ; een andere strook loopt westwaarts over de Muanzangomo naar de bossen der Lombelo, en die bossen strekken zich uit tot over de Luluwa tot in het Zuiden van Luebo, en in het Noorden over de Lubudi ; en verder zijn zij verbonden met de bossen der Lukibu en van Bena Dibele.

« En waar wonen de kleine *Tuyeka* ? »

« In het bos van de Lombelo », zeggen de Zwarten der streek ; dus niet in de eigenlijke Dibese, maar verder in Kasai onderscheidt men dit zo goed niet. Door de strook bos tussen de Muanzangomo en de Lombelo, liep in alle tijden een druk begane weg, die de Luluwa-vlakte met de Bakwa Muanza-vlakte verbond ; die weg liep door het gekende Kamana Nsombi-bos, en het Tshishimbi-bos. *Kamana Nsombi*, volgens de uitleg der Baluba, wil zeggen « ten einde gepraat » : een groep reizigers trekt het bos in, zij praten..., zij praten..., en zij zijn al lang uitgepraat, maar het bos is nog niet aan zijn einde. Als ge daar doorreist, zal de Zwarte westwaarts naar de Lombelo wijzen en naar de Lutshi, en

KAART 1. — Grens in Dibese Bos.

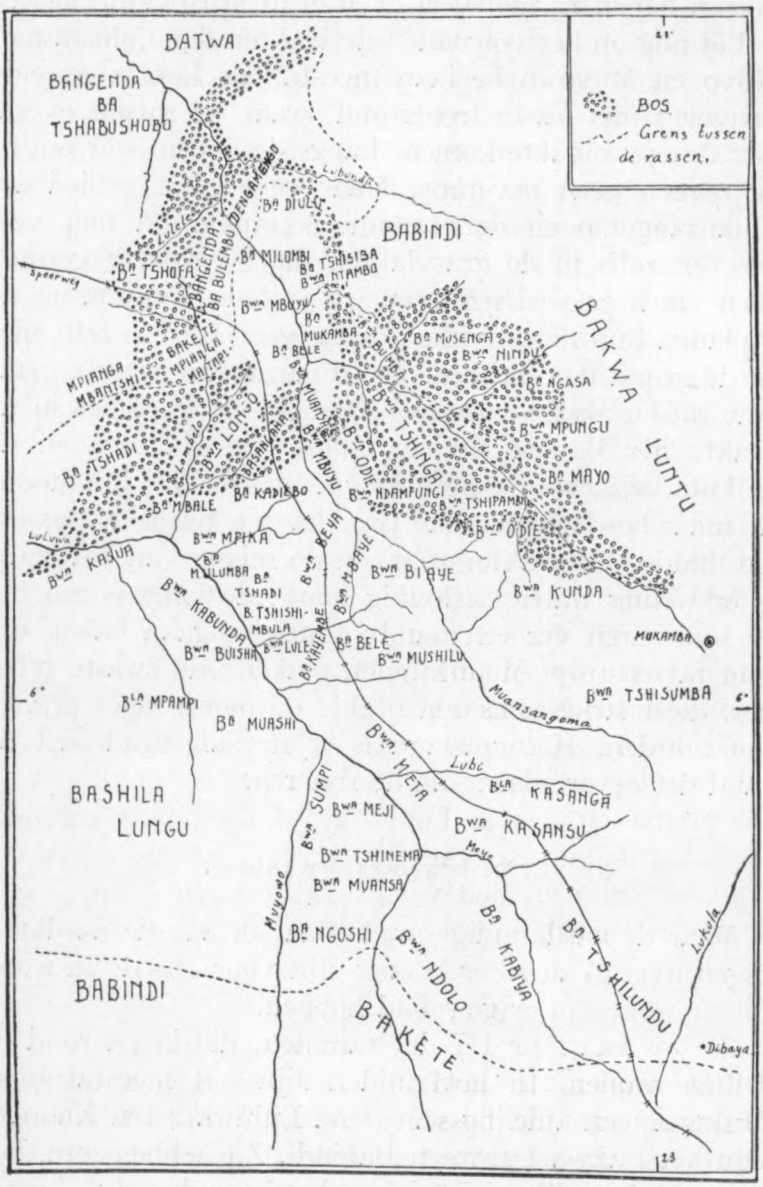
zeggen : « Ginder wonen de *Tuyeka.* » En dan zal hij u vragen : « Een *kayeka* is dat een mens of een beest ? »

Maar nu moogt ge die bossen overal doorsnuffelen, nergens zult ge een spoor van een *kayeka* ontdekken ; gewone apen wél, en reeën en herten, en evers en luipaarden en olifanten, en ook mensen, gewone mensen, die daar gerust op hun eentje leven, maar *Tuyeka* ? Geen ! Er lopen nog twee kudden olifanten : de ene verblijft in het *bolo bu Ntshoko* (het dorp der olifanten) langs de Lulele tussen de bronnen der Lombelo en de Lubudi ; de andere kudde loopt rond in het Kupe-bos, aan de bronnen der Lombe. In de andere streken zijn er overal olifanten geweest, maar ze zijn verdwenen, uitgeroeid.

Maar bezie nu de hele kaart. Dan merkt ge dat de Dibese niets anders is dan een uitloper langs de Lubudi van het grote Evenaarswoud, dat geheel Midden-Kongo bedekt. Een andere uitloper is het bos van Nkoshi aan de Lubi. Ten Zuiden van de Dibese hebt ge de grote grasvlakten der Muanzangomo en der Luluwa. Ten Westen en ten Noorden hebt ge een eigenaardige vlakte : de boomloze Kalunga, waar de missie van Katende ligt ; verder de vlakte der Babindi en de Lukubu van Meshumba, en over de Lubudi de vlakten der Bangenda ba Kalambama en van Mushenga ; en noordwaarts over de Sankuru, hoe ver die vlakte nog loopt, weet ik zelf niet goed.

Wat aardkunde.

Wat zouden de aardkundigen wel zeggen over de oorsprong van die bossen ? Duidelijk hebben we hier de oevers van het grote binnenlandse meer, dat vroeger geheel Midden-Kongo bedekte. Maar wat mag die lange Kalunga- en Lukubu-vlakte betekenen ? En die middenvlakte der Bakwa-Muanza ? Vroeger hadden de rivieren

KAART 2. — Het Dibese Bos.

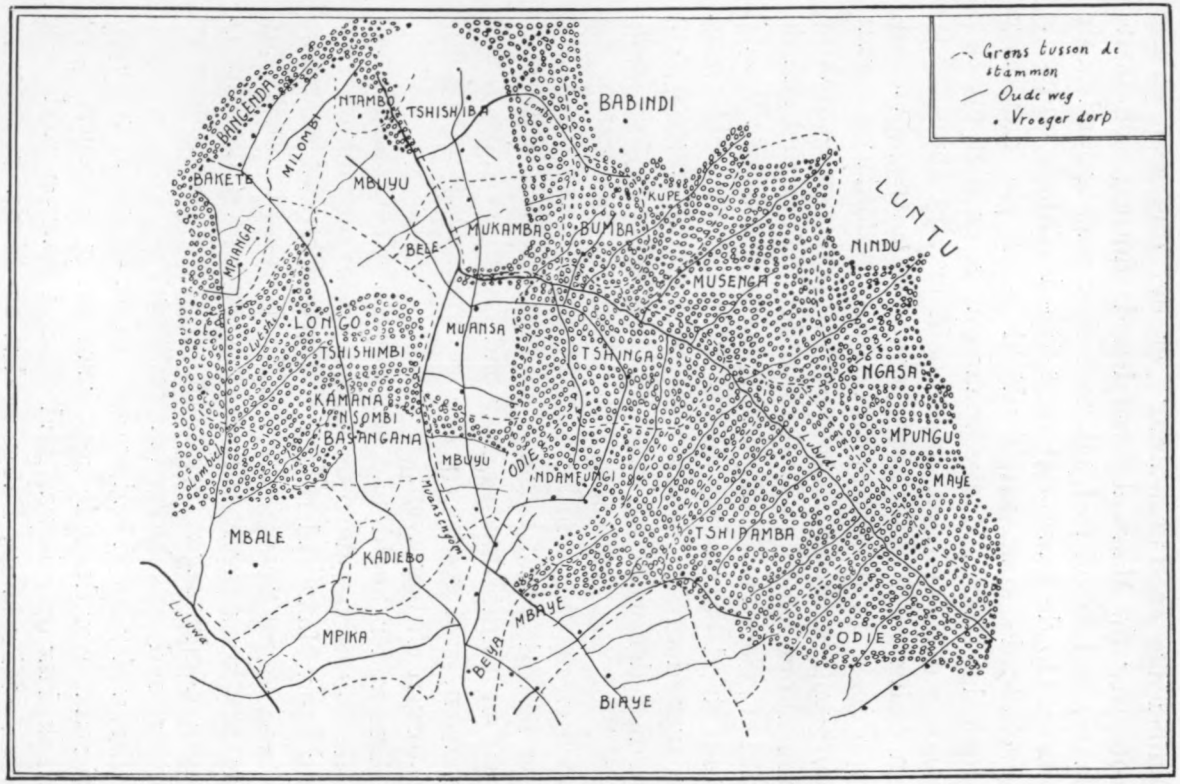
voorzeker niet dezelfde loop als nu ; of beter, in die bossen liepen zij niet veel, 't was al stilstaand moeras.

Let nog op het volgende : de vlakten der Luluwa met Moyo en Muyowo bestaan meestal uit kort afgeronde heuvelen met vaste leemgrond, waar de rotsen overal aan de oppervlakte komen. Langs de beken is er om zo te zeggen geen oeverbos. Maar geheel het gebied der Muanzangomo en der Lubudi is zandgrond met veel bos, en zelfs in de grasvlakten met veel struikgewas ; men vindt er veel ijzererts, waaruit de Mukuna en de Mpianga hun ijzer trekken, maar geen rotsen, zelfs niet in de grond der rivieren. De Muanzangomo heeft maar wat rotsen als zij over het Kamana- Nsombi-bos in de vlakte der Bakwa Muanza komt. De Kalunga en de Lukubu zijn wijde, boomloze grasvlakten. Zij zijn meestal maar bewoond aan de twee kanten tegen de bossen. Te midden de vlakte, zoals in de missie van Katende, is er weinig water en weinig hout ; de jongens moeten er soms uren ver een handvol stokjes gaan halen, om hun rattenstroppen te kunnen maken ; de zwarte reiziger, die gaarne soms een beekje ontmoet, moet er veel dorst lijden. Het grasland is er net afgelijnd met de rand der oeverbossen aan de rivieren.

C. De bewoners der Dibese.

Maar de aardkundige studie laat ik aan de aardkundigen over. Van meer belang zijn voor ons de mensen, die er wonen of er gewoond hebben.

Zie op kaart nr III de stammen, die in en rond de Dibese wonen. In het Zuiden zijn het meestal Bena Mukuna (een afdeling van Bena Luluwa) ; ten Noorden zijn het Bakwa Luntu en Babindi. Zij hebben hun dorpen meestal in de vlakte naast het bos ; de enige dorpen die in het bos lagen (en op het kaartje nr III nog aangeduid staan), zijn er nu door de Staat ook uitge-

KAART 3 — De bewoners van het Dibese bos.

haald en langs de grote banen geplaatst. De Dibese is grensgebied tussen de bestuursgebieden Lusambo, Dimbelenge en Luluwaburg ; er ligt dus geen enkele grote weg in. Maar al bevinden de dorpen zich in de vlakte, ze hebben toch elk hun eigen jachtgebied in de Dibese. Op de kaart ziet men hoe de Dibese onder de verschillende stammen verdeeld is. Bezie die lange strook der Bakwa Mbaye, maar wat ge er niet op ziet, is hoe ieder hoofd en onderhoofd er zijn thuis heeft, zijn buitengoed, waar zijn jagers wonen en waar hij, ten minste in de droge tijd, zijn « verlofdagen » gaat doorbrengen. Ik zou alle namen van personen en vlakten kunnen opnoemen, maar die hoofden hebben niet gaarne dat het gekend is. Ngala Mante, hoofd der Bakwa Wodie, is nu dood en daarom moogt ge het weten : hij werd vroeger door de soldaten twee vingers afgeschoten, om die reden wilde hij nooit een Blanke, zelfs geen 'messager' of een catechist der Blanken meer zien. Zij mochten niet bij hem komen ; hij liet het aan zijn zonen over naar de Staat te gaan, en ging ver in de Dibese op Biyu en Katata leven ; daar had hij zijn vrouwen, zijn schatten, zijn geiten en zijn geweren. Daar is hij ook gestorven en begraven.

Een ander hoofd had een Muena Koshi toegestaan in de Dibese zijn dorp te maken, en hij ontving er betaling voor. Maar naderhand ondervond hij dat er in zijn Dibese zoveel geloop van allerhand vreemd volk kwam, dat het hem tegenstak en hij eenvoudig die Muena Koshi doodgeslagen heeft. Het dorpje is verdwenen en het vreemd volk blijft daar nu weg.

Een ander hoofd had er ook zijn buitengoed ; ge moest driemaal over dezelfde beek gaan om er te komen. Eens dat ik daar op reis was, had hij zijn mannen op de weg gezet. « Hier langs, Pater, zeiden ze, hierlangs moet ge maar éénmaal over de beek. « En zij gingen een eind mee om me de weg te tonen. « En waar is uw dorpje ? »

« We zijn er al voorbij, » antwoordden ze. We gingen en gingen en ik zag aan de richting van de zon en het noordkompas, dat we een grote omweg gedaan hadden. Die kerel had me gefopt : om zijn dorp niet te moeten tonen, had hij mij een verkeerde weg aangewezen.

II. Grens tussen twee beschavingen.

Het bos dient dus als jachtgebied en « buitengoed » voor de lieden uit de omtrek, maar voor onze studie is er een feit, dat veel belangrijker is : de Dibese met het bos der Lombelo maakt de grens tussen twee « rassen », tussen twee beschavingen uit. Ten Zuiden hebt ge de Baluba en Bena Luluwa ; de mensen ten Noorden noemen ze allen met eenzelfde naam : *Baluba* of *Bete*. Ten Noorden zijn er allerhande stammen, die de mensen van het Zuiden met één naam noemen : *Bakuba*. Zie op kaarten I en II hoe de middenvlakte in tweeën verdeeld is.

Ten Oosten in de Kalunga-vlakte hebt ge stammen, die tussen Mukuba en Muluba in staan : Babindi, Bakwa Mputu, Bakwa Luntu.

De Baluba spreken Tshiluba, een taal die met weinig verandering gesproken wordt tot aan Tanganyika en tot in Katanga, en zelfs tot in Engels Rhodesia.

De Bakuba spreken verscheidene talen, die alle veel gelijkenis hebben met de talen van Midden-Kongo.

De Baluba hebben het patriarchaat, de Bakuba, het matriarchaat.

De Baluba hechten zich aan de Blanken en de Europese beschaving. De Bakuba staan er meer vijandig tegenover.

De Baluba hebben *huiselijk* bijgeloof en geestenverering. De Bakuba hebben meer *gemeenschappelijke* geestenverering en grote geheime of gekende sekten.

De Baluba zeggen : Wij komen van *ku mukuna*. dat

is van de berg, van stroomopwaarts ; als ge de loop der Luluwa en Muanzangomo en Lubudi beschouwt, dan wil dat zeggen : uit het Zuidoosten.

De Bakuba komen... ? Men zegt soms dat ze uit het Westen komen ; *ku manda*, zeggen ze, van stroomafwaarts.

Er zijn nog meer zulke verschilpunten, maar voorlopig hebt ge er genoeg mee.

De Dibese geeft de grens tussen twee beschavingen aan : die van de Baluba en van de Bakuba. De vraag rijst nu : Hoe is juist dit bos de grens geworden ?

A. Een vergissing.

De oplossing schijnt voor de hand te liggen : de Baluba kwamen *ku mukuna*, uit het Zuidoosten, en de Bakuka kwamen *ku manda*, uit het Westen, of ten minste uit het Noorden. Twee geheel verschillende volken. Zij ontmoetten elkander aan de Dibese. Die oplossing is kort en klaar, daarom hebben de Blanken van Kasai ze algemeen aanvaard. Zij trokken er allerlei logische gevolgtrekkingen uit : de Bakete van Luiji in het Zuiden komen dus ook *ku mukuna* en de Basala Mpasu van Luiji ook, en de Babindi van Mboyi en de Bena Kanioko en de Bena Lunda van Moto Yamvo, zij komen allen van *ku mukuna* ; en men zocht en vergeleek, doch het klopte niet altijd en men bleef steken.

Bij de Bakuba... daar waren zoveel Blanken niet, en de Zwarten waren er veel meer gesloten dan elders, zij lieten niets los en... de studie bleef steken.

« En, vroeg een studie-liefhebber die uit Neder-Kongo kwam, hoe komt het dat men in de laatste tientallen jaren zo weinig bijgeleerd heeft over de Zwarten in Kasai ? Hoe komt dat ? »

Dat komt omdat men de verkeerde richting is ingesla-

gen. Men gaat zoeken *ku mukuna*, in Katanga, en men vindt niets ; men zit als in een straatje zonder uitweg en men wil niet terugkeren, daarom bleef men steken.

Komen de Baluba dan wel van *ku mukuna* ? Om maar enige punten te geven die tegen deze veronderstelling pleiten :

1° Algemeen is men van oordeel, dat alle Bantustammen, tot de Kaffers in Zuid-Afrika toe, uit het Noorden zijn gekomen ;

2° Hoe gelijken de stammen benoorden de Dibese dan zo goed op de Bakete en de Basala van Luiji in het Zuiden ? De taal b. v. der Bakuba is omtrent dezelfde als de taal der Babindi van Mboyi ;

3° Ten Oosten en ten Westen der Dibese is er geen grens tussen twee beschavingen, maar de overgang is er geleidelijk.

Ten Oosten : Basongo(meno) — Babindi — Bakwa Luntu — Bashila Kasanga.

Meer Oostwaarts : Batetela-Basanga en Basongo-Bambu of Bakwa Kalonji.

Ten Westen : Bashi Lele — Bampende — Batshoko — Balunda.

Van alle kanten zal men opwerpen : « Maar wat wilt ge toch ? Iedereen zegt dat de Baluba van *ku mukuna* komen, en de Bena Kanioko en de Bakete en de Balunda ook. Vraag het aan gelijk welke Zwarte. » En men roept de eerste de gereedste « boy » bij en vraagt hem : « *Apo batatu benu ?* Uw vaders vanwaar kwamen ze ? » « *Ku mukuna* », zegt de jongen. Daarmee is alles gezegd. Kunt ge er nog aan twijfelen ? En moet ik nu komen beweren dat ze uit het Noorden komen ? Ge kunt even goed willen staande houden dat de Wijzen uit het Noorden kwamen !

Noodgedwongen moet ik dus ook eens *ku mukuna*

gaan kijken, om goed uit te maken wat er nu eigenlijk van die *mukuna* is. Maar laten we eerst stam voor stam.

B. Goed uitvragen.

Niet bij een boy moeten we te rade gaan, niet bij een « staatsmessager » die altijd zal zeggen wat zijn meesters aangenaam is, zelfs niet bij een « geleerde » schoolmeester, die al zijn jonge jaren bij de Blanken doorbracht en meestal een vreemdeling in de streek is, wiens vader vóór 40 of 50 jaar wegliep *ku mukuna*. Laten we liever naar de dorpen der echte *bena ditunga*, de echte bewoners der streek gaan.

We landen in een dorp aan ; het hoofd trekt zijn jas aan en komt bijgesprongen : « *Moyo mukalenga*. Goede dag, Mijnheer ». We groeten weer, nemen een stoel aan en gaan in de schaduw van een manga-boom zitten. Het hoofd doet teken en weldra komen zijn lieden met een kalebas palmwijn of *malufu* aangestapt. Ge geeft ze wat tabak en laat ze een gulzige trek aan hun pijp doen. Dan is het ogenblik gekomen om het hoofd eens goed te doen spreken.

« Chef, hoe luidt uw naam waarmee gij geboren werdt ? En waar werdt gij geboren ? »

Hij wijst een plaats aan ergens tegen de boskant, waar zij woonden eer zij door de Staat langs de grote wegen geplaatst werden :

« Ginder staan onze palmbomen nog ; dat is onze grond aan die beek tot aan gindse heuvel. »
« En uw vader, wie was dat ? Waar woonde hij ? »
« Hij woonde op dezelfde plaats. »
« En uw vaders vader ? »

Het hoofd wijst ergens een andere plaats in de omtrek aan en deelt veel bijzonderheden mee betreffende oorlogen met buren of jachtongevallen, enz., bijzonderhe-

den die ge rap moet opschrijven, om ze aan de gezegden van andere hoofden te kunnen toetsen.

« Maar zijn vader, waar woonde die ? »
« Ginder op... »

En hij wijst naar een vlakte, twee of drie uren verder oostwaarts gelegen.

« En zijn vader ? »

Hij wijst nog verder.

« En zijn vader ? »

Het hoofd moet nadenken... Zijn vader kwam van *ku mukuna*.

Ah ! die kwam van *ku mukuna* ! We zijn nu vier of vijf geslachten ver.

« *Ku mukuna*, waar is dat ? »
« Ginder ver bij de Baluba, *ku nsanga a lubangu*, bij de lusangaboom met een kap in. »
« Welke *lusanga?* »

Ja, daarover weten ze niet veel bescheid te geven.

« En de vader van de man, die *ku mukuna* kwam, wie was dat ? »

Denkt niet dat uw man aan het einde van zijn Latijn is ! Hij geeft in één adem de hele geslachtsboom van zijn voorvaders op ; maar gewoonlijk draagt de vader van hem, die *ku mukuna* kwam, dezelfde naam als de *koto ka dilolo* van dit hoofd, « het avondvuurtje » of al de familieleden, die 's avonds rond hetzelfde vuurtje zich zitten te warmen. Al de volgende namen zijn namen van de grotere *tshoto* en van geheel het dorp en van grotere stammen en afdelingen, waartoe de familie behoort, en het eindigt gewoonlijk met :

« Nutombo van Nkole (hetzij Nkole a Tshilondo, hetzij Nkole a Bayemba) en dan :

» Nkole van Bende,
Bende van Mvidi Mukulu,
die alle mensen voortgebracht heeft. »

Dit is dus de gewone geschiedenis : vier of vijf geslachten woonden hier in de omtrek, gewoonlijk wat meer oostwaarts ; dan vernoemen ze een man, die van *ku mukuna* kwam en verder weten ze niets bepaalds meer.

Stam voor stam.

Als we zo wat overal de mensen in Kasai uitgevraagd hebben, dan komen we tot de volgende besluiten :

Bij de Bena Luluwa der Bakwa Muanza-vlakte (zie kaart nr II) :

De Bena Tshishiba van Kambale en Tshikodikodi weten te vertellen, dat zij uit het Zuiden over de Lubudi gekomen zijn, door het Kamana Nsombi-bos, over Ndemba, van de Bakwa Tshile der Bashila Kasanga, en van het Munkamba-meer ;

De Bena Diulu en de Bena Milombi spreken van de Lombelo, en de Bakwa Kasua over de Luluwa ;

De Bakwa Longo gaan tot bezuiden het Kamana Nsombi-bos ;

Tshiniama der Bakwa Muanza weet dat zij wegliepen bij de andere Bakwa Muanza der Bashila Kasanga.

Aan de Luluwa :

De Bakwa Kasua van Luebo en de Bakwa Mpika en de vier zonen van Kanga : Kadiebo, Tshadi, Mulamba en Kabanshi, gaan tot over de Bashila Kasanga ergens aan het Munkamba-meer, waar een zekere Kapuku geheerst heeft.

De Bakwa Beya van Ndemba gaan tot aan de bronnen der Tshibungu.

Al de Bena Mukuna : Baye, Tshinga, Wodie, enz. gaan tot aan de Bakwa Kundu, tot aan de *mpata wa*

makasa mengi, de vlakte met vele voetstappen (veel volk), tot *ku miabi*, bij de witte miabi-bomen, maar ze weten zelf niet goed waar dat is.

Kalamba der Bakwa Katowa bij Luluwaburg weet dat zij vroeger over de Luluwa waren bij Luandanda, en spreekt ook van Kasongo a Niemba der Baluba ba Shankadi.

Al de Bashila Lungu komen van aan of van over de Luluwa.

De Bashila Kasanga kwamen van over de Muanzangomo, van het Munkamba-meer, van over de *Mbilashi ibidi* ; van *ku mukuna*, zeggen ze ook, maar dat is nu eigenlijk wat meer uit het Noorden.

De Bena Tshilundu van Mpuamba komen van rond de Mbuyu en de Tshimaye, rivieren die zich in de Moyo ontlasten ; en dat is nu uit het Noorden ! Zij spreken toch ook van de *miabi* over de Lubi.

De Bena Kabiya van Tshikele komen van over de Moyo en misschien van *ku miabi*.

De Bakwa Dishi van Merode komen van over de Bushimani, *ku nsanga a lubangu*, de lusanga-boom met een kap er in.

De Bakwa Kalonji ka Mpuka komen van over de Lubi.

Die stammen komen dus nagenoeg alle van *ku mukuna*.

Maar waarom altijd de hoofden uitvragen ? Ja, het zijn gewoonlijk de hoofden die met de Blanken spreken en het meest weten te vertellen ; gewone mensen stellen daar minder belang in en hebben alles vergeten... Maar laten we ook die gewone mensen aanspreken, vooral die mensen welke wel geen gezag hebben, maar wier familie toch door iedereen gekend is als de *mukulu* : de oudste van de stam ; of mensen die op hun eentje wonen en meestal in onmin met de hoofden en met de Staat leven. Soms weten zij niets te zeggen, soms heel

veel. Zij geven ook hun voorvaders op, vier of vijf geslachten ver, maar die woonden zowat overal in de omtrek en waren vroeger grote hoofden, welke met die en die buren gevochten hebben ; maar dan kwamen de andere grote hoofden en namen hun geiten en vrouwen af, en behandelden ze als slaven, en... ge krijgt zo langzamerhand de indruk dat ge daar voor de eerste bewoners, voor de ware eigenaars van de streek staat, en dat die andere grote hoofden meestal maar vreemdelingen zijn, die de streek overmeesterd hebben. En die eersten kwamen niet van *ku mukuna*.

Zo hebt ge b. v. :

De Bena Kelele bij de Bena Mukamba ;
De Bena Tshitololo bij de Bakwa Longo ;
De Bakwa Kabale en de echte Bakwa Beya bij de Bakwa Beya van Ndemba ;
De Bena Kapeta en de Bena Tshibamba bij de Bakwa Mbaya ;
De Bena Ntanga bij de Bakwa Biaye ;
De Bena Kasenga bij de Bena Kabiya aan de Moyo ;
Al de Tshela en Kabinda en Katenda bij de Bashila Kasanga.
En gehele stammen als :
De Bena Tshinema ;
De Bena Mbale van Dibinga ;
Al de Bakwa Kasansu ;
Haast al de Bakwa Meta ;
Al de Bakete en Basala Mpasu aan de Luiji ;
Al de Bakwa Kalonji ka Tshimanga ;
De Bena Kaniki over de Bushimani ;
De Bakwa Mulumbu en de Bena Mpiana over de Luilu,
en omtrent alle Baluba en Bena Kanioko van de streek van Kandakanda.

Die weten allemaal van geen *ku mukuna*. Vraag hun

waar hun vaders woonden, vraag het hun met namen van personen en plaatsen, het blijft altijd : in de omtrek.

« Maar vanwaar kwamen uw vaders dan ? » Ze peinzen en peinzen nog, maken gissingen en anderen betwisten het, en : « Van *ku mukuna* », zegt een Muluba'se catechist (1) die er bij staat, hij een vreemdeling ; en allen beamen het : « Ja, van *ku mukuna.* »

III. Bakermat van de stammen.

A. Ku mukuna.

Het ware logischer geweest de geschiedenis te beginnen aan de kant van het begin : *ku manda,* maar men zou me dan gedurig lastig gevallen hebben met die *ku mukuna.* Laten we dus liever eerst *ku mukuna* gaan, om te zien wat er daar van is.

Maar *ku mukuna* kan heel ver zijn. We nemen liever de eerste aflevering van *Kongo-Overzee* ter hand met de bijdrage van P. SERVAAS PEERAER, en het boek van P. COLLE over de Baluba-Hemba, waar we het volgende in vinden :

HET KEIZERRIJK DER BALUBA SHANKADI.

De Baluba Shankadi (of volgens onze schrijfwijze van Kasai : Baluba ba Tshankadi, of beter nog : Baluba ba Sa-Nkadi) wonen rond Mato, Kabongo, Mutombo Mukulu en nog verder op. Zo wat drie eeuwen geleden werden ze verenigd in een machtig rijk, waarvan de grondvesten door Kongolo Mwane uit Mutombo Mukulu gelegd werden. Kongolo Mwane (of volgens onze schrijfwijze : Nknogolo muana (COLLE noemt hem Kongolo

(1) Een catechist van Baluba-oorsprong, die vermits hij vreemdeling is in de streek, er niets van weet, maar toch uitpakken wil met zijn kennis van bij hem thuis.

Muamba) was de zoon van Kahatwa, zoon van Kazali. Kahatwa kwam uit het Westen van over de Lomami, van bij de Bwina Mbayo (dit zijn de Bena Mbaye ; er is een dorp Mbwaya bij de Bena Kanioko, een ander dorp Mbaye bij de Bena Kaniki, een ander bij de Bena Mande van Makanza, maar Bena Mbaye of Ba-Mbale wil in het algemeen zeggen : de mensen die stroomafwaarts wonen, *ku ngele*). Kahatwa nu had als tweede vrouw een zekere Ndai, een Muluba, die toegewijd was aan Kongolo Muamba [in Kasai zou men zeggen : die de *bupanga* (1) had van Kongolo Muamba] ; Kongolo Muamba, ge weet wel : de twee slangen die boven aan het hemelgewelf tot aan elkander reiken en de regen tegenhouden ; wij noemen dat de regenboog. Ndai baarde een zoon, die ze Kongolo Muamba noemden, en twee dochters, Bulanda en Keta, bleekrood van vel gelijk hun vaders, de Bena Mbaye over de Lomami. In het begin der XVIIIe eeuw veroverde die Kongolo Muamba al de dorpen langs de Lomami, de Lualaba en het Kisala-meer. Daar aan het meer ontmoette Bulanda eens een jager met veel volk ; deze maakte zich niet bekend, maar ze gingen naar de *lubuku* (waarzegger) en bevonden dat het Mbidi was (COLLE noemt hem Kakenda), een hoofd van aan het Upemba-meer, een felle jager, nu nog door iedereen gekend als :

« Mbidi, de jager aan de bronnen van de Lomami, immer heeft hij pijlen en boogpezen te kort. »

Mbidi of Kakenda had geheel het land bezuiden de Lovoi afgelopen en het met zijn volk bezet en overheerst. Nu, het ging wel ; de twee veroveraars sloten vriendschap en Mbidi trouwde met de dochter Bulanda. Deze kreeg twee zonen : Kisulu en Kalala Ilunga :

(1) *Bupanga :* geboorte-omstandigheid, geboortebelasting.

« Kalala Ilunga, hij werd 's nachts geboren, en 's morgens was hij sterk. »

Kalala is in Kasai gekend als de veroveraar der Baluba ba Sa-Nkadi ; Ilunga a Mbidi of Ilunga a Mvula is in geheel Kasai tot in de Dibese gekend als een voorvader der Baluba en Bena Luluwa. Mbidi trok naar zijn streek en de twee zonen bleven bij Kongolo. Die Kalala was een kerel : hij doodde zijn broeder Kisulu en nog ander volk, zodanig dat Kongolo hem ook wilde van kant maken ; hij dolf een put in de dansronde van het dorp en overdekte hem met matten, maar Kalala rook onraad en vluchtte naar zijn vaders. Kongolo wilde hem achtervolgen, maar hij geraakte niet over de stroom. Kalala kwam terug met volk, doodde Kongolo Muamba en bewaarde zijn hoofd als behoedmiddel. Nu begon Kalala zijn veroveringen. Hij onderwierp de Bena Samitanda bij het Samba-meer, de Bena Lungu en de Bena Samba bij het Kinda-meer ; hij breidde zijn rijk uit tot aan Kongolo in het Noorden, tot aan de Lubilashi in het Westen. Alle hoofden kwamen hem jaarlijks schatting betalen ; ze moesten ook hun hoofdmanschap bij « keizer » Kalala komen halen en kregen van hem een kalebas met witte aarde *(lupemba)* als bewijs van hun aanstelling.

Achttien « keizers » hebben elkander opgevolgd. Het rijk bleef onverdeeld tot in 1891 ; dan kwam Kabongo tegen zijn broeder, keizer Kasongo Niemba, in opstand en werd onafhankelijk. Geen van hun keizers heeft zo een legendarische vermaardheid verworven als die Kasongo Niemba, die jarenlang als opstandeling de Blanken het hoofd heeft geboden, en vóór enkele jaren te Buta in ballingschap stierf (1).

Ziedaar dus een brok geschiedenis ; ze is nog wel vermengd en verward met legenden, maar tot daar.

(1) Rond het jaar 1934.

Aan de Lubilashi.

Al het volk aan de Lubilashi : de Bakwa Kalonji, de Bakwa Dishi, de Bakwa Ntembo, de Bena Kanioko, en veel Bakete, ze weten daar allen iets van te vertellen.

Van Muluba Nkole ;

Van Kasongo Niemba der Baluba Lolo der Bena Nsamba ;

Van Kasongo a Kumuimba ;

Of Kasongo a Mudibwa ;

Of Kasongo a Nkongolo ;

Van Kalala der Baluba ;

Van Kayamba a Kasongo der Bena Tumaye of der Bena Kamaye ;

Van diens vaders Kasongo a Tshiniama ;

Van Kayeye en Mpafu der Bena Kabangu ;

Van Mutombo Mukulu der Bena Kalunda ;

Van al de Baluba ba Sa-Nkadi,

Baluba ba mikete, want ze hadden *mikete* (ijzeren punten op pijlen en speren) ; wij hadden maar *misongo ne mafuma ne mabwe ne miele* (gescherpte stokken en speren en stenen en messen) zeggen ze ; dat is de uitleg die de Zwarten zelf geven, maar hij voldoet ons niet, want die mannen der Lubilashi hadden voorzeker ook wel ijzeren pijlpunten ; *Baluba ba mikete* schijnt me eer : Bakete ba Baluba, hetzelfde als Baluba Lolo of de *verste* Baluba, maar daar komen we een andere maal op terug.

Nu, al die Baluba kwamen af en vermoordden en bestalen de mensen, en aten ze op.

Zij kwamen zo tot aan de Lubilashi en al die 'Bapemba' daar sloegen op de vlucht ; want al dat volk : Bena Ngandu a Jika, Bena Matamba, Bena Mulumba en al de Bakwa Kalonji aanzagen zij nu juist niet als echte Baluba ; zij alleen waren Baluba — Baluba Lolo ; maar zij aanzagen ze als gemene Bapemba, *Baji nga Hemba*,

gelijk de Bena Kanioko ze nu nog noemen. Al die Bapemba sloegen op de vlucht, de Lubilashi en de Bushimayi over (Bushimani zeggen de Bena Kanioko).

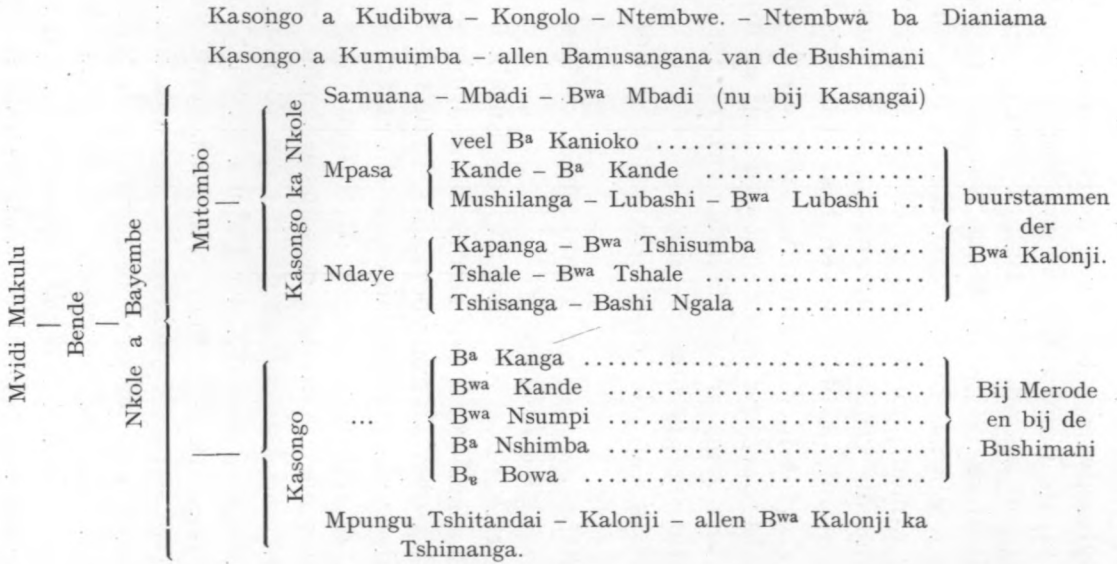
De Baluba kwamen tot tegen de Bushimani of zelfs er over tot bij de Bakwa Mbuyu van Bombo Tshimpanga (of misschien woonden de Bakwa Mbuyu nog rechts van de Bushimani bij de Bena Kaniki). In een dorp der Bakwa Mbuyu, bij de Bena Kaloto (die nu bij Luluwaburg wonen), oordeelden zij dat zij toch ver genoeg waren ; van die grote *lusanga*-boom, die te midden van het dorp stond, kapten ze een heel stuk schors af en zeiden : « Zie, tot hier kwamen we, tot aan de *nsanga a lubangu* » (de *lusanga*-boom met een kap er in), en zij trokken, met zege en buit beladen, weer naar huis. Tot heden toont men er nog de jonge *lusanga*, die opschoot op de tronk van de oude, de echte *Lusanga a lubaugu*.

Daar hebt ge, in het kort, geheel de geschiedenis van de *nsanga a lubangu*.

Al die Bahemba, die van aan de Lubilashi komen, maar in Kasai noemt men ze ook Baluba, beroepen zich allen op Kasongo als hun voorvader. In de tabel, hierna*, hebt ge de geslachtslijst van enige stammen en dorpen, gelijk zij ze zelf opgeven. Op die lijsten ware veel aan te merken ; men verandert er soms wat aan, maar let alleen maar op Kasongo in de lijst der voorvaders. Dat moet Kasongo a Niemba der Baluba ba Sa-Nkadi zijn. Niet dat Kasongo hun voorvader was, verre van daar, al zeggen zij het en verzekeren zij het ook, maar omdat hun hoofden zich vroeger beriepen op het gezag van Kasongo a Niemba, zeggende : Ik ben van Kasongo.

Maar in verband met de oorlogen van Kasongo a Niemba, worden nog twee andere namen vermeld : Kabamba Nkole der Bena Matamba en de Muena Kanioko.

* Zie blz. 32.

Kasongo a Kudibwa – Kongolo – Ntembwe. – Ntembwa ba Dianiama
Kasongo a Kumuimba – allen Bamusangana van de Bushimani
Samuana – Mbadi – Bwa Mbadi (nu bij Kasangai)
Mvidi Mukulu
Bende
Nkole a Bayembe
Mutombo
Kasongo ka Nkole
Mpasa
veel Ba Kanioko .....
Kande – Ba Kande .....
Mushilanga – Lubashi – Bwa Lubashi ..
Ndaye
Kapanga – Bwa Tshisumba .....
Tshale – Bwa Tshale .....
Tshisanga – Bashi Ngala .....
buurstammen der Bwa Kalonji.
Kasongo
...
Ba Kanga .....
Bwa Kande .....
Bwa Nsumpi .....
Ba Nshimba .....
Bg Bowa .....
Bij Merode en bij de Bushimani
Mpungu Tshitandai – Kalonji – allen Bwa Kalonji ka Tshimanga.

B. Kabamba Nkole.

Vader Kabamba Nkole had twee zonen : Muluba, de oudste, en Mupemba, de jongste. Kabamba gaf aan Muluba een houw en een mes om te gaan landbouwen ; hij gaf aan Mupemba pijl en boog om te gaan jagen. Van 's morgens vroeg trok Muluba naar zijn veld en kwam maar terug als de daghitte te sterk werd. Als hij thuis kwam op dit uur, vond hij Mupemba nog bij zijn huis liggen te polken in de zonnewarmte. Ja, dan at Mupemba zijn *bidia* (maniokbrij) en trok ook het bos in, schoot ergens een aap of een ree, ging wat spoelen in het koele water der beek, verdreef nog wat zijn tijd en kwam tegen de avond weer naar huis. Dat ging zo alle dagen : als Muluba al een halve dag gewerkt had, dan vond hij Mupemba nog liggen slapen. Dat stak Muluba tegen ; de nijd kwam in zijn hart op. Eens dat hij zo weerom thuis kwam, vloog het er uit : « Luiaard, slaper, ik werk en gij doet niets. » Mupemba zei : « Voor u de houw, voor mij de boog, zo besliste het onze vader. » Ze scholden, ze vochten. Muluba nam zijn gescherpte stok. Mupemba nam pijl en boog en ze vochten. De zonen van Muluba kwamen op en de zonen van Mupemba kwamen ook, en ze vochten dagen lang.

Maar vader Kabamba kwam er tussen ; hij deed de strijd ophouden ; hij nam een mes, klom op een grote *lusanga*-boom en kapte er een tak af ; er bleef maar één tak meer aan. Hij sprak : « *Mvita yajiki* (de oorlog is gedaan), doodt elkander niet meer ; Mupemba, ga *ku manda* (neerwaarts), Muluba, ga *ku mutu* (opwaarts), elk op zijn kant ; niemand kome nog voorbij de *lusanga lua ditamba dimwe* (de lusanga-boom met één tak). »

Daar hebt ge de geschiedenis gelijk men ze in Kasai vertelt. Ze ziet er nog heel jong uit, want in Kasai is de tegenstelling tussen Mupemba en Muluba nog geen honderd jaar oud. De Baluba en de Bapemba, of beter

de mensen die men nu met die namen bedoelt, te weten de stammen der Bushimani, zijnde Baluba, de stammen aan de Luluwa, zijnde Bena Luluwa of Bapemba, ze worden er afgeschilderd, de ene als landbouwers, de andere als jagers, elk met hun gewone, dagelijkse levenswijze. Blijkbaar daaruit leidde P. VERVAECKE (*Revue congolaise*, 1910) af, dat de Bapemba, de huidige Bapemba, van Mupemba afstamden en uit Katanga kwamen, want anders dan in die legende wordt Mupemba nooit als een voorvader vernoemd. Maar die legende komt niet uit Kasai, ze moet uit Katanga komen. Vraag in Kasai, waar die *lusanga lua ditamba dimwe* is, ze verwijzen u *ku mukuna* en verwarren hem natuurlijk met de *lusanga a lubangu*. Vraag hun wie die Kabamba Nkole is, ze weten het niet, of zelfs weten zij dikwijls de vader van Muluba en Mupemba met zijn naam niet te noemen. Om Katamba te leren kennen, moet men oostwaarts over de Lubi gaan langs de kanten van Merode ; de Bakwa Tshiya, de Bakwa Mbiya, de Bashi Ngala, de Bakwa Tshala, al dorpen die geen Bena Mulenga zijn, maar toch onder de hoofdij staan van Ndumba, hoofd der Bena Mulenga ; die stellen Kabamba Nkole als hun voorvader ; zo ook de Bakwa Tshimuna, een der oudste takken der Bakwa Dishi. Vraag hun : « Wie was die Kabamba Nkole ? » en zij verwijzen u naar Kabamba Ngombo der Bena Matamba, een Muluba of een Muena Kanioko, ginder ver over de Bushimani, tegen de Lubilashi, niet ver van Mutombo Mukulu. In die vertelling nu van Muluba en Mupemba, gelijk men ze aan de Bushimani vertelt, wordt Mupemba niet meer voorgesteld als een jager der Bena Luluwa, met pijl en boog, maar zij zeggen eenvoudig dat er oorlog was tussen Muluba en Mupemba en dat vader Kabamba de vrede herstelde. Van welke oorlog is er hier spraak ? Algemene regel is : de Zwarten hebben nog alles onthouden van hun voorvaders, zo ver die in dezelfde

streek leefden, en ook nog hoe en waarom hun voorvader naar daar uitgeweken was ; maar wat er vroeger in hun oud vaderland gebeurd is, daar weten zij niets meer van. Welnu, die Baluba van de Bushimani zijn vroeger aan de Lubilashi weggevlucht voor de oorlogen van Kasongo Niemba ; zij weten nog iets van Kabamba Ngombo : die Kabamba moet dus ginder zijn rol gespeeld hebben, juist tijdens de oorlogen van Kasongo Niemba. Deze Kasongo was de Muluba ; Mupemba of Mukemba was de bevolking der Lubilashi, mensen die nu algemeen in Kasai Baluba genoemd worden.

Die Kabamba Ngombo moet ginder vroeger een invloedrijk hoofd geweest zijn ; sommige stammen als de Bakwa Mulumba hebben hem vroeger belasting betaald. Maar waarin nu juist zijn vredebrengende werking bestaan heeft... ja, best mogelijk dat ze daar ginder aan de Lubilashi meer kunnen over vertellen.

C. Muine Kanioko.

De Muine Kanioko (de Baluba zeggen Kanioka) wonen langs de Luilu bij de Mulundu-bergen. « Kanioko ka Mulundu », zeggen ze. Hun hoofd is Tshipama, vroeger Muzembe en nog vroeger Tshame en Kabw'a Sabwe. Kandakanda is maar hoofd geworden door de steun der Blanken.

De Kanioko waren vroeger de bondgenoten van Kasongo Niemba. Een zekere Bale Muna Nsela, van Muzembe a Bena Kaniuka bestreed en onderwierp al de Baluba (Bahemba, zeggen ze) en de Bakete tot aan de Bushimani. Sommige zeggen dat hij, Bale Muna Nsela, de *lusanga*-boom ging tekenen bij de Bena Kalota. In alle geval, 't moet een wrede geweldigaard geweest zijn. Als ze spreken van *Muluba wakaseya bantu* (de Muluba, die mensen at) dan zal de Muluba van Sa-Nkadi niet bedoeld zijn — die aten geloof ik, geen mensenvlees —

maar wel Bale Muna Nsela met zijn Kanioko, bondgenoot der Baluba. De Kanioko waren *'bajima meno'* (met gave tanden) ; de Bahemba in die tijd waren *'basonge meno'* (met gescherpte tanden), waaruit blijkt dat gescherpte tanden en menseneterij niet altijd samenging.

De Muine Kanioko moet een hele tijd lang de Bahemba overheerst hebben. Hij overheerste ze in naam van Kasongo Niemba, want hijzelf betaalde belasting aan Kasongo ; maar nergens horen we dat een Muhemba met zijn geschenken naar Kasongo Niemba ging, of dat ze bij Kasongo het hoofdmanschap en als teken van hoofdman een pot *lupemba* (witsel) gingen halen. Maar allen betaalden aan de Muine Kanioko, aan Sabwe en aan Muzemba en ontvingen van hem het hoofdmanschap, o. a. over de Luilu :

De Bena Ngandu a Jika ;
De Bena Nsono ;
De Bena Mbale ;
De Bena Matamba.
En aan de Bushimani :
De Bena Kaniki ;
De Bena Kalume ;
De Bakwa Ntembu van Dianiama.
En nog veel Bakete ;
De Bakwa Kalonji echter niet ;
De Bena Piana ook niet.

Zelfs dorpen van tegen Merode gingen ginder het hoofdmanschap, halen b. v. de Bakwa Kasansa der Bakwa Dishi en de Bena Mbiye en de Bakwa Tshiya der Bena Mulenga.

Ten andere, al dat volk moest voordien ook min of meer afhangen van de Bena Kanioko, omdat zij voor een groot deel Kanioko waren. Mutombo Katshi met de twee grootste takken der Bakwa Kalonji : de Bena Lukusa en de Bena Kabeya waren kinderen van Kabe-

di a Elonga, Kabedi de dochter van Elonga, hoofd der Bena Kanioko. Kabedi was de eerste vrouw van Kalonji Tshitandai, voorvader der Bakwa Kalonji ; zijn tweede vrouw was Niemba ; zijn derde Wodie, en die drie baarden alle Bakwa Kalonji. Zo vertellen ze ; maar wat heeft dat te betekenen ? Kalonji Tshitandai met zijn drie vrouwen, die zo in acht of tien geslachten een volk voortbracht van honderdduizenden zielen ? Zo vertellen ze het, en ze geloven het zelf, en de Blanken tekenen het op en geloven het ook. Maar wat wil dat dan zeggen ? Dat betekent eenvoudig dat de Bakwa Kalonji vroeger kwamen wonen in de streek der Bena Kabedi a Elonga (dit is hetzelfde als : Kabeya a Nkongolo) en der Bena Niemba en der Bena Wodie, die mensen overheersten, er mee trouwden en zich er mee vermengden. Naderhand zeiden de mensen : We zijn Bena Kabedi of Niemba of Wodie van moederskant — die vroegere bevolking had immers grotendeels het matriarchaat — maar van vaderskant zijn we Bakwa Kalonji. Hoofd Mutombo Katshi zei : Al dat volk teelde ik. Dat wil zeggen : Mijn voorvader Tshitandai teelde ze, en Kabedi was zijn vrouw, en Niemba zijn tweede, en Wodie zijn derde. En hier hebt ge een voorbeeld, hoe bij de Zwarten de ene volksstam met een andere kan « trouwen ». Maar nu, die Bena Kabedi waren Bena Kanioko en al werden ze door Kalonji overheerst, ze bleven toch altijd min of meer aan de Kanioko gehecht.

Zelfs dorpen als de Bakwa Mbuyu der Bakwa Dishi en de Bena Ndembi bij Merode en de Bena Kabindi aan de Lubilashi zeggen dat zij kinderen zijn van Kabedi, de Kanioko, en die waren toch waarschijnlijk nooit aan Kalonji onderworpen.

Tshibamba van de Bakwa Tshiya, (bij Merode) ging het hoofdmanschap halen bij Kayeye a Bukoko der Bena Kanioko ; hij ontving als teken een koperen kruis — van die kruisen *(nkami ya tshombo)* uit de koper-

mijnen van Katanga ; toen waren die nog een zeldzaamheid in Kasai, maar later werden ze gewone geldwaar ; ze waren na de oorlog tot 20 F waard, maar later, wanneer met de spoorweg het vervoer gemakkelijker werd, verloren ze al hun waarde en zitten nu bij de Zwarten in de grond verstopt. Maar dat kruis der Bakwa Tshiya was iets bijzonders ; als de mensen er op keken, werd het groter en groter. Later, ten tijde der Batshoko, heeft Tshikungu, vader van Kazumba der Bakwa Kabeya, het afgenomen. Mukenga Kalamba der Bakwa Katowa had ook zulk een kruis der Bena Kanioko.

Kalombo der Bakwa Kasansa en Kalonji der Bakwa Kalonji wa Tshikulu (nu Kapepola bij Hemptinne), beiden Bakwa Dishi van bij Merode, als ze vroeger nog op Luanga woonden tegen de Bushimani, waar Tshiteya a Lumamba nu woont, betwistten elkander het hoofdmanschap. Ze gingen naar Kanioko en zetten hun geval uiteen. Kanioko hield raad. Hij riep Kalombo alleen en maakte hem hoofd. Hij gaf hem de eretekens :

Mutu wa bukalenga, de hoed ;
Muba « de stok (of stoel ?) ;
Nkuvu « de schildpad.

En daarbij een leeuwenvel (of wat wil *tshilulu tshia ntambwe* zeggen ?) toegevouwen als een pak. Kanioko zei :

« Doe het niet open, kijk er niet in ; maar als ge thuis komt, roep al uw volk bijeen, trek uw hoofdmanskleren aan en toon dan aan allen wat er in dat leeuwenvel zit, opdat allen uw hoofdmanschap zouden erkennen. »

Kalombo deed zo. Hij riep al zijn volk, kleedde zich aan en deed dan heel plechtig het pak open. Wat kwam er uit ? Het hoofd van Kalonji.

De Bakwa Kalonji stonden daar ook bij. Ze zeiden niets, verstomden en trokken naar huis. Dan sloegen ze de oorlogstrom : « *Lua kunu ! lua kunu !* Komt bij, alle Kalonji, komt bij, 't is oorlog ! 't is oorlog ! » En ze kwamen bij nachte en gingen en... doodden alle Bakwa Kasansa.

's Morgens kwam een vrouw, afkomstig van de Bakwa Kasansa, maar uitgetrouwd bij de Bakwa Mpemba, ze kwam kijken ; ze vond alles dood en platgebrand ; ze schreide haar schoonste rouwklachten : « Vader dood ! Moeder dood ! Al haar broeders dood ! » en al ronddolend vond ze in het hoge gras twee kinderen nog levend : ze hadden zich daar kunnen verstoppen. Het waren Kanaye en Ngudie. De vrouw nam ze mee naar de Bakwa Mpemba, ze groeiden er op en trouwden, en teelden kinderen en werden weerom een grote stam met de twee verdelingen : Bena Kanaye en Bena Ngudie. Ze wonen nu meestal bij de missie van Ndekesha.

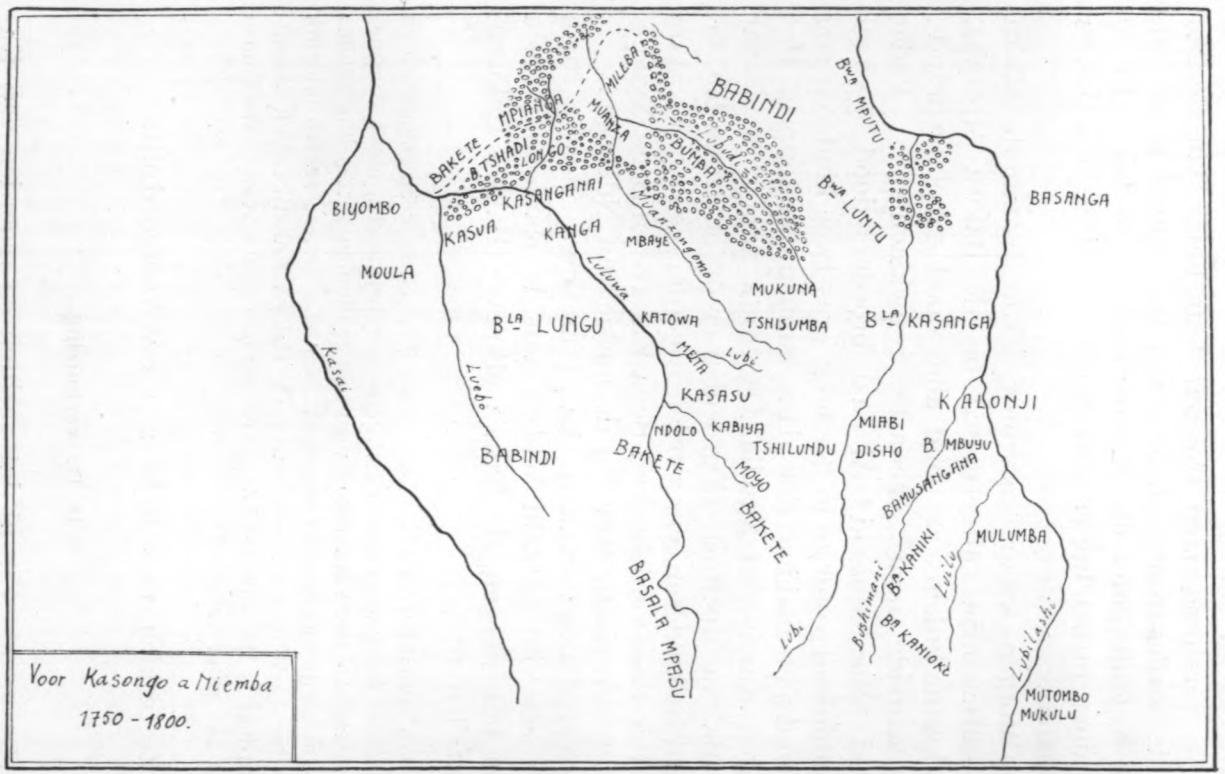
Veel Bakwa Kalonji ka Tshimanga moeten toch ook een tijd betaald hebben aan de Kanioko. In één van hun dorpen, de Bakwa Mbikaye (Bakwa Lukusa), vertellen ze :

« We betaalden aan Kanioko. Maar een zekere keer gingen we en betaalden hen papegaaipluimen... een keer beproeven, als 't daarmee zou gaan. De Bena Kanioko gaven hun te eten en zetten hun *nshima* (maniokbrij) met vlees voor, maar 't was... zie, ze zagen duidelijk een hand ! Was 't van een aap ? De Bakwa Kalonji riepen verontwaardigd : « Mensenvlees ! Ze geven ons hier mensenvlees ! We komen hier niet meer betalen ! »

Ze trokken naar huis en 't was voorgoed uit.

D. De verhuizing.

Het gevolg van al dat vechten en moorden van Kasongo Niemba en Kanioko was : een algemene uittocht van al dat volk aan de Lubilashi. Enige voorbeelden :

KAART 4. — Voor Kasongo a Niemba 1750-1800.

Een groep Bakwa Mulumba van over de Luilu kwam bij de Bena Tshilundu aan de Lubi (Mulumba Kakupu) ;

De Bena Lubashi verlieten Mpasu bij de Bena Kanioko, en gingen wonen op Lumbumbu bij de Bushimani (naderhand bij Merode) ;

De Bakwa Mbumba verlieten Mpasu en gingen bij de Bakete ;

De Bena Ndumbi verlieten de Bena Kanioko en gingen bij de Bakete ; andere bleven lager aan de Bushimani en gingen naderhand bij Merode ;

De Bakwa Mbuyu der Bakwa Dishi verlieten de Bena Kaniki en gingen wonen stroomafwaarts aan de Bushimani, (naderhand bij Merode) ;

De Bakwa Kasansa en de Bakwa Tshale verlieten Luanga bij de Bushimani, en kwamen bij Merode ;

De Bakwa Kande verlieten Ndomba bij de Bushimani en kwamen bij Merode ;

Tshimunga der Bakwa Dishi kwam van de Bena Kaniki. Dat ging zo :

Mbaye, de oudste der Bakwa Dishi, woonde tegen de Bushimani, ten Westen. Eens dat hij ging wandelen, ontdekte hij sporen van een mens in de zompen der Bushimani, sporen van een mens met een hond. Hij wist echter niet wie daar kon komen, want de streek was niet veel bewoond. Hij vond dat spoor keer op keer, nu hier, dan daar, en op zekere dag volgde hij het, ver, heel ver en hij vond een man wonende in de grotten met zijn vrouw en zijn hond — een onbekende.

Hij vroeg :

« Wie zijt ge ? »

« Ik ben Tshimunga. »

« Welke Tshimunga ? »

« Tshimunga der Bena Kaniki van de overkant. »

« Wat doet ge hier ? »

« Ik ben daar weggetrokken met mijn vrouw Bitota ; ik jaag hier met mijn hond. »

Hij zei niet waarom, maar het was wel voor de stroperijen van Kasongo en Kanioko.

Mbaye sloot vriendschap met de vreemdeling. Ten andere, zij die het wel willen weten, zeggen dat Tshimunga ook een Mukwa Mbaye was, van de Bakwa Mbaye die de oudsten waren, de Basangana der Bena Kaniki-streek. Mbaye nam Tshimunga dus mee naar zijn dorp bij zijn tweeling-broeder Mbuyu.

Tshimunga bleef er en ging jagen ; hij bracht veel wild mee en zette voor de vrouwen gehele manden vlees neer. Allen stonden er versteld over en zeiden : « Een felle jager ! » en ze maakten Tshimunga hoofd. Hij was de vader van Kalonji a Tshikunga, hoofd der Bena Tshilunga en van alle Bakwa Dishi.

Hier hebt ge er een voorbeeld van, hoe de Zwarten hun geschiedenis vertellen. De Bena Mbaye vertellen dat zo. Kalonji a Tshikunga zal het wel anders uiteenzetten, meer in zijn voordeel. In alle geval Kalonji a Tshikunga was daar niet alleen met zijn moeder Bitota en zijn hond, maar als vader Tshimunga kwam, dan kwamen vele van zijn vrienden en stamgenoten achterna, en ze zijn nu een groot dorp en dat dorp heeft andere dorpen voortgebracht tot te Hemptinne toe. Tshimunga had intussen de naam van Kaniki ginder over de Bushimani gelaten, en de naam der streek, Bakwa Dishi, overgenomen. Hetgeen bij andere verhuizingen ook regelmatig geschiedde.

Al dat volk dus van rechts van de Bushimani kwam links van de stroom gevlucht en viel daar in het land der Bakete (Bakwa Mbumba en Bena Tshiloba, enz.) en in het land der Bamusangana van Tshimanga Tshaba, tot tegen en in het land der Bena Mulenga, een afdeling der Bashila Kasanga, waartoe behoorden de echte Bakwa Dishi : de Bakwa Muanza der Bakwa Mpata bij Merode. Maar daar die streken niet erg bewoond waren, zo had dat daar geen verder gevolg. Alleen de

Bena Tshilundu van Kasongo Mpuamba, die tegen de Lubi woonden, schoven wat westwaarts op ; de Bena Kabiya van Tshikele gingen over de Moyo in het land der Bakete ; enige Bena Ngoshi der Bena Kabiya gingen zelfs de Luluwa over tot tegen de Muyowo.

Een geweldiger verhuizing had meer noordwaarts plaats. Al de Bakwa Kalonji : Kalonji a Tshimanga en Kalonji a Mpuka, zij gingen allen de Bushimani en zelfs de Lubi over. Kalonji a Tshimanga keerde later terug, maar Kalonji a Mpuka bleef er tot ten huidigen dage. Daar vielen zij in het dichtbewoonde land der Bashila Kasanga (waar nu Mpatu en Mulowaye wonen). De Bashila Kasanga trokken verder op, meer zuidwestwaarts naar de brongewesten van Muanzangomo en Lubi (een kleine Lubi). Ze drongen Mpuamba der Bena Tshilundu meer zuidwaarts, en de Bakwa Kasansu en de Bakwa Meta meer westwaarts. De Bena Mukuna (B. Kundu, Wodie, Mbaya, Bumba, enz.), die wat overal tussen de Lubudi en de Muanzangomo woonden, schoven op tot tegen Ndemba en de Dibese in tot over de Lubudi.

In die tijd ook vertrokken :

De Bakwa Tshishimbula van Tshinkenke van aan het Munkamba-meer ;

De Bena Kayemba van Shimata van bij de Bakwa Tshisumba ;

De Bakwa Lule van Santo a Kapongo van tussen de Bashila Kasanga en de Bakwa Mputu van Madilu Tshisenga.

Deze drie gingen zich vestigen aan de Luluwa bij de Tshibungu-beek ;

De Bakwa Kabunda van aan de Tshibungu gingen de Luluwa over.

Mukenga Kalamba, met zijn Bakwa Katowa van

tegen de Bakwa Mushilu, trok de Luluwa over bij Luluwaburg.

Katende der Bakwa Muanza ging de Luluwa over bij Hemptinne.

Rond die tijd ook kregen de Bakwa Niemba van Dianiama ruzie bij de Bena Tshimanga der Bakwa Kalonji over de Bushimani en kwamen in het land der Bakete wonen.

Er waren nog veel andere zulke verhuizingen. Maar met één woord : de dorpen schoven alle wat op van Oost naar West. Op vele plaatsen liepen ze geweldig door elkaar, want dit verhuizen geschiedde meestal niet bij hele dorpen, maar iedere familie trok op haar eentje op en ging zich vestigen ergens waar zij het goed vond ; ze verhuisden echter altijd in dezelfde richting.

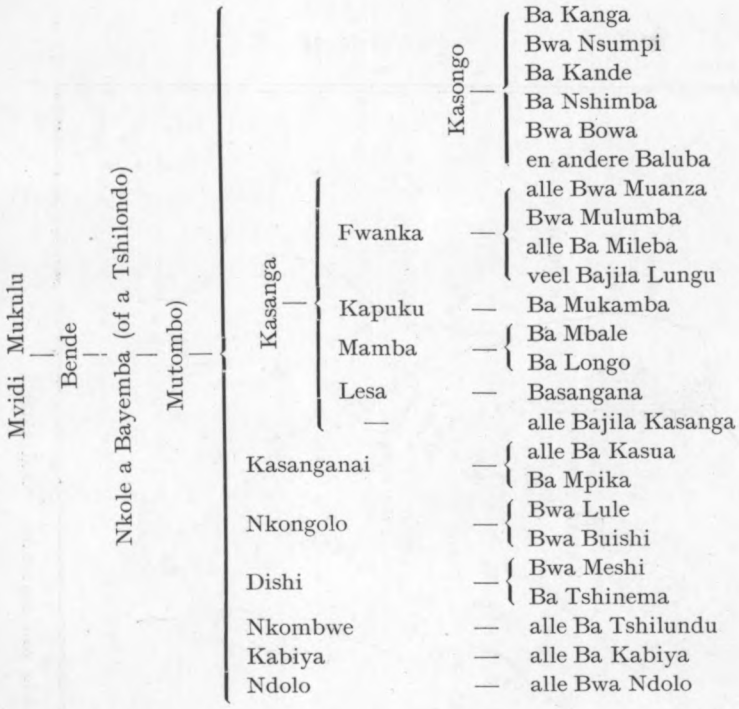
IV. Nog een vroegere volksverhuizing.

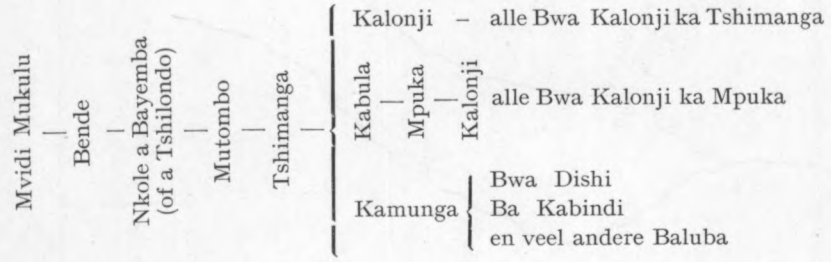
Nu weten we dus wat de Kasai-bewoners bedoelen als zij spreken van Kasongo Niemba en Nsanga a Lubangu. Maar zij spreken ook nog van :

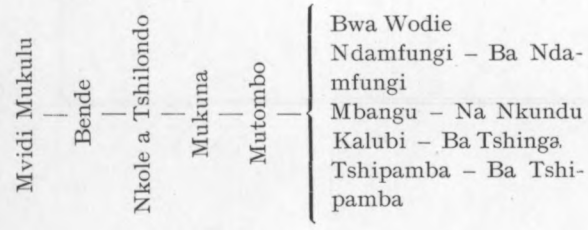
ku Mukamba, bij het Munkamba-meer ;
ku Miabi, bij de witte Miabi-bomen ;
ku Mbilashi ibidi, bij de twee Lubilashi's ;
mu mpata wa makasa mengi, op de vlakte met veel voetstappen, en dat ze er wegvluchtten voor de *lukota,* een grote hongersnood, ten tijde van Mutombo Nkole.

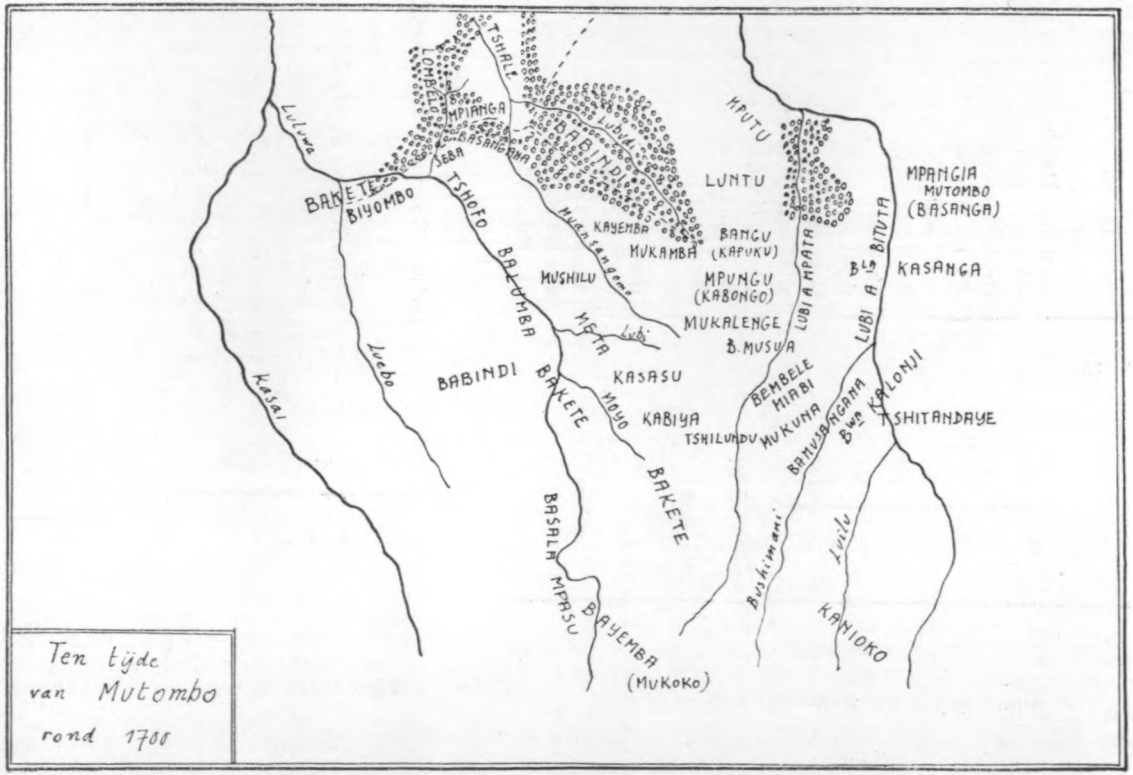
A. Mutombo Nkole en zijn volk.

Ziehier een lijst van stammen, die Mutombo in de lijst van hun voorvaders vermelden :

Mvidi Mukulu
Bende
Nkole a Bayemba (of a Tshilondo)
Mutombo
Kasanga
Kasongo
Ba Kanga
Bwa Nsumpi
Ba Kande
Ba Nshimba
Bwa Bowa
en andere Baluba
Fwanka
alle Bwa Muanza
Bwa Mulumba
alle Ba Mileba
veel Bajila Lungu
Kapuku
Ba Mukamba
Mamba
Ba Mbale
Ba Longo
Lesa
Basangana
alle Bajila Kasanga
Kasanganai
alle Ba Kasua
Ba Mpika
Nkongolo
Bwa Lule
Bwa Buishi
Dishi
Bwa Meshi
Ba Tshinema
Nkombwe
alle Ba Tshilundu
Kabiya
alle Ba Kabiya
Ndolo
alle Bwa Ndolo

Mvidi Mukulu
Bende
Nkole a Bayemba (of a Tshilondo)
Mutombo
Tshimanga
Kalonji – alle Bwa Kalonji ka Tshimanga
Kabula
Mpuka
Kalonji
alle Bwa Kalonji ka Mpuka
Kamunga
Bwa Dishi
Ba Kabindi
en veel andere Baluba

Mvidi Mukulu
Bende
Nkole a Tshilondo
Mukuna
Mutombo
Bwa Wodie
Ndamfungi – Ba Ndamfungi
Mbangu – Na Nkundu
Kalubi – Ba Tshinga
Tshipamba – Ba Tshipamba

KAART 5. — Ten tijde van Mutombo : rond 1700.

Al dat volk vermeldt Mutombo als hun voorvader. Nkole is van overouds een titel, zoals keizer en koning, of tsaar en pharao. Mutombo Nkole is dus : keizer Mutombo.

Bij de Bena Mukuna zijn de Bakwa Nkundu en de Bakwa Tshipamba niet beslist zeker in het opgeven van Mutombo. Twee andere Bena Mukuna-stammen : de Bakwa Mbaye en de Bakwa Bumba, vermelden hem niet.

Dus bijna alle Bena Lulua en Baluba tot aan de Dibese en Luebo en Tshikapa vermelden Mutombo als hun voorvader. Er blijven haast maar de Bakwa Meta (met de Bakwa Katowa en de Bakwa Mushilu) en de Bakwa Kasansu over.

De vier zonen van Kanga : Kadiebo, Tshadi, Mulamba, Kabanshi, vermelden Mutombo niet als hun voorvader, maar langs Kasanganai waren ze er toch familie van.

Welke Mutombo was dat ? Ja, dat weten ze zo goed niet meer. Als ge er naar vraagt, zouden ze soms zeggen : Mutombo a Baluba. Anderen verwarren met Mutombo Mukulu. De Bakwa Kalonji ka Mpuka verwijzen soms naar Mutombo Katshi, hoofd der Bena Kalala bij de Bakwa Kalonji ka Tshimanga ; maar ze zijn er niet geheel zeker van. Al hun herinneringen zijn verloren gegaan met de oorlogen van Kasongo Niemba. Want dat Kasongo na Mutombo kwam, zie b. v. maar eens in de stamlijst der Baluba, die Kasongo en Mutombo alle twee opgeven.

Laten we nagaan van waar al dat volk komt.

B. Ku Mbilashi ibidi.

Ik kan hier nu in geen bijzonderheden treden, maar in 't algemeen al het volk van aan de Luluwa : B. Muanza, B. Mileba, B. Lungu, B. Mukamba, B. Mbale, B.

Longo, Basangana, B. Kasua, B. Mpika, B. Lule, B. Buishi, enz. vermelden dat zij van aan de Munkamba komen, van de Bashila Kasanga. De Bashila Kasanga zelf komen van over de Lukula, van aan of over de « *Mbilashi ibidi* » (de twee Lubi's). (Mbi- is meervoud van Lubi ; wat is-lashi ? Staat *lashi* in verband met *maji* of *masha*, water ?) Welke twee Lubi's waren dat ? De Zwarten zelf zijn het niet altijd eens in hun opgave ; maar het waarschijnlijkst was de eerste Lubi de *Lubi a Bituta* (de Lubi met hoog gras : *Bituta*, grasstengels, wel een vinger dik en 3 meter lang), de Lubi dus, die door de grasvlakte liep ; men noemt ze nu de Lubilashi. De tweede was de *Lubi a mpata* (de verdere Lubi). (*Mpata* is ook vlakte, en men zou dus kunnen vertalen : de Lubi der vlakte, maar dan ware er geen tegenstelling met *Lubi a Bituta* ; maar *ku mpata* in heel het Zuiden van Kasai wil zeggen : verder op ; daarom vertaal ik : de verdere Lubi). Nu noemt men ze : Lubi, kortweg. Er is nog een derde Lubi, een riviertje, dat zich in de Luluwa ontlast en waar de Bashila Kasanga nu bij wonen, en dat men op de kaarten opgeeft als *Lubi na mpata* (de spoorweg loopt er over) ; maar de Zwarten zeggen liever : Dat is een *Lubi lua tshanana*, een Lubi van niets, een klein riviertje.

Al de Bashila Kasanga woonden dus vroeger aan of over de Lubilashi en wel beneden haar samenvloeiing met de Bushimani.

C. Ku Miabi.

Al de Bena Tshilundu en de Bena Kabiya en haast al de Bena Mukuna en veel Baluba van rond Merode vermelden dat zij komen :

Van *ku Miabi* (*Muabi* is een witte boom gelijk een plataan, geplant als beschermboom bij de Baluba) ;

Ze komen van *ku mpata wa makasa mengi,* de vlakte waar er veel voetstappen waren, dus veel volk was ;

Van *ku tutende tutoke biadie,* van waar de Katende-vogeltjes een wit borstje hebben ; en meer andere zulke uitdrukkingen.

Ku miabi, waar is dat ? Ze verwijzen u naar een vlakte over Merode, over Kalonji a Tshikungu of nog veel andere vlakten, maar alle tegen de Bushimani, rechtover Mutombo Katshi. Het staat ginder in alle geval vol met witte *miabi*-bomen.

Al dat volk komt dus van ginder. 't Is waar, dat zij geen bepaalde plaatsen en personen meer kunnen opgeven, maar al hetgeen ze vertellen, bewijst mede dat zij wel van ginder komen. Een enkel voorbeeld : De Bakwa Tshipamba van Ndumbi a Tshamalua, die in de Dibese wonen, vertellen :

Vader Tshipamba Lukele had vijf zonen : Kayemba, de oudste, en Ntombolo en Kalongo en Tshibale en Lukusa en een dochter Muashi. (Dit zijn de zes dorpen der Bakwa Tshipamba). Zij verbleven *ku miabi, ku nsanga a lubangu,* in een vlakte met ongehoord veel volk. Er kwam een grote hongersnood ; het regende niet, de maniok verdroogde en de *'Mukumbi'*, sprinkhanen, aten het overige op. Kayemba zei : « Laten we *ku manda* (stroomafwaarts) gaan. »

Ntombolo en Kabongo zeiden : « Wij blijven hier. »

Kayemba zei : « Ik blijf hier niet, ik ga. »

Kayemba ging en ze hoorden nooit meer van hem spreken.

Nu, op zekere dag was er markt en hoe het nu juist kwam, er ontstond brand in het hoge droge gras, en al de marktgangers liepen er naartoe om ratten te slaan. De markt liep leeg : *tshisalu tshakafua* (de markt was kapot).

De markt kapot ! Dat is een erg palaber.

« Wie heeft er vuur aan het gras gestoken ? »

Ntombolo zegt nu nog : « Kabongo heeft het gedaan ».

Kabongo zegt nu nog : « Ntombolo deed het, maar hij legde de schuld op mij. »

Wat er ook van zij, Kabongo nam zijn vrouw Kaseki Mukulu en liep weg. Zij achtervolgden hen, zij volgden zijn spoor, al roepend een deuntje, dat nu nog overal gekend is en dat ze nog op hun trommels slaan :

« *Tulonde Kabongo ku mikono ;*	« Vervolgen we Kabongo op zijn spoor ;
P'imane Kabongo, tuimanepu.	Waar Kabongo stilstaat, daar staan we ook.
Kabongo katupile mbushi ;	Kabongo geve ons geen geit,
Atupe mukashi wa pa mbelo,	dat hij ons de vrouw uit zijn huis geve,
Muele bikupa, muele nkanu,	met ivoren ringen, met (metalen) ringen,
Muele ne mayamba ku maboko,	en met parelen aan de armen.
Tulonde Kabongo ku mikomo. »	Volgen we Kabongo op zijn spoor. »

Ze achtervolgden hem, maar Kabongo kroop in een grot. Zij kwamen aan de grot. Nkole a Tshilongo (zo zeggen ze, maar ze hadden beter Mutombo Nkole gezegd) ging er bij zitten op zijn zitbank *(bulalu)*. « Maak vuur, zei hij, de rook zal er hem wel uithalen. »

Maar Kabongo boorde een andere uitgang door de rots en kwam veel verder in de open vlakte uit.

Hij vluchtte — vluchtte — vluchtte.

Hij volgde het spoor van olifanten en vond in de eenzame vlakte, in een uitgeholde mierhoop *(mutundu)* twee mensen, kleine mensen, zo hoog (één meter).

« Wie zijt ge ? »
« *Kayemba.* »
« *Kayemba* van wie ? »
« *Kayemba* van Tshipamba. »
« Ik ben ook van Tshipamba, ik Kabongo ».

En zo vond Kabongo zijn oudere broeder Kayemba

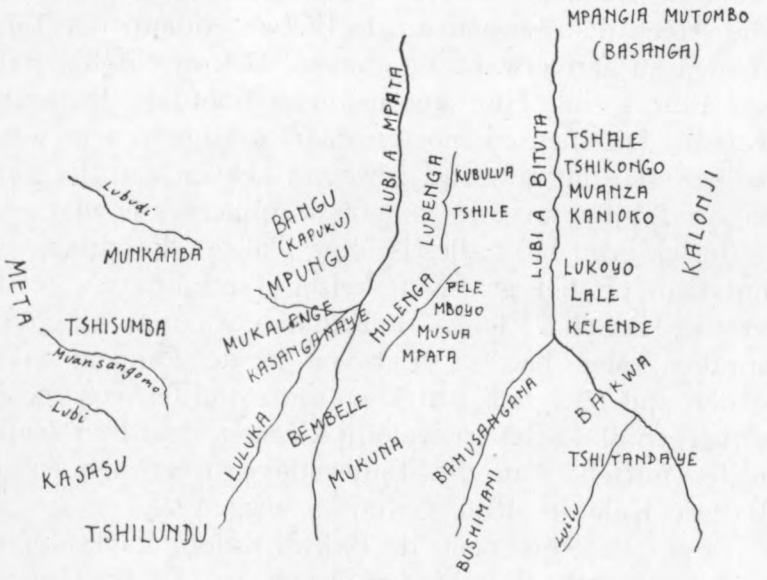
weer. Kayemba's vrouw zette Kabongo water voor, en Kabongo warmde zich aan het vuurtje. Naderhand maakte Kabongo een huis en bracht ook Kayemba onder dak.

Kayemba zei : « Ik ben de oudste, ik gaf het water en het vuur. »

Kabongo zei : « Ik ben de oudste, ik haalde u uit uw mierenhoop en bracht u onder dak. »

En zo gingen ze ook aan het twisten.

Ku Miabi had Nkole a Tshilongo Ntombolo intussen zware boete doen betalen (ofwel volgens anderen, hij doodde hem). Ntombolo uit spijt zei : « Ik ga ook *ku manda !* Hij ging Kabongo opzoeken en zo gingen ze allen.

KAART 6. — Bevolking der twee Mbilashi.

Die vertelling is woord voor woord geschiedkundig waar, maar ge moet ze kunnen verstaan. Ik wil er nu niet verder op ingaan. Let alleen op twee punten :

1) Die markt... : de oude bevolking der Luluwa en der Dibese hadden geen markten ; veel stammen kennen ze nog niet. Markten zijn het kenmerk der Baluba : Bakwa Kalonji en anderen ; dus...

2) Die grot : de enige streek in Kasai waar er grotten zijn, is ginder in de kalkgronden der Bushimani en der Lubilashi bij Mutombo Katshi. En dat vertellen ze zo in de Dibese, waar noch markt, noch grot, noch rots is. Dus...

De Bakwa Kalonji.

Heel dit volk : Bashila Kasanga, B. Mukana, B. Tshilundu, B. Kabiya, enz., het komt dus al van de streek waar de Lubilashi met de Bushimani samenvloeien. In die streek daar wonen nu de Bakwa Kalonji ka Tshimanga en aanverwante stammen : Bakwa Ndoba, Bakwa Bowa, enz. Hun voornaamste hoofd is Mutombo Katshi. Die mensen moeten daar al lang wonen, want ze beweren dat ze altijd gewoond hebben aan de grote vijver Tshitandaye. In die streek immers is er niet veel water en geen bos ; alles is blote vlakte ; die vijver was ontstaan op het graf van keizer Tshitandaye's eerste vrouw, Kabedi a Elonga, de Kanioko, waarvan we boven spraken. Men had ze begraven in de zompen, maar naderhand rees het water en ontstond er een grote vijver, en al de Bakwa Kalonji kwamen daar hun drinkwater putten. Aan die Tshitandaye-vijver hebben de Bakwa Kalonji altijd gewoond, zeggen ze.

Er zijn twee groepen : de Bakwa Kalonji ka Tshimanga bij Mutombo Katshi, ten Oosten van de Bushimani, en de Bakwa Kalonji ka Mpuka, meer westwaarts aan de Lubi.

De Basongo in het Noordoosten noemen ze 'Bambu', maar zij zeggen : Wij zijn geen Bambu ; Bambu, dat is Mulumba Nkusu der Babindi. De Bena Kanioko

in het Zuiden noemen ze 'Bahemba' ; maar zij zeggen : We zijn geen Bahemda ; Bahemba, dat is Kalamba der Bakwa Katowa, en Mpuamba der Bena Tshilundu. We zijn 'Baluba', zeggen zij, *Baluba ba lusalu* (met huidinsnijdingen), *Baluba ba mifundu* (met koorden), waar de vrouwen hele meters touwtjes rond hun lichaam winden (1). Wat ze ook zijn— een mengelmoes zeker van allerhande volk, gelijk overal —, ik wil er nu niet op ingaan.

Hun bijzonderste hoofd is dus Mutombo Katshi, van het dorp der Bena Kalala. Mutombo Katshi's naam is wijd en zijd bekend over heel de streek. Wie zijn voorvaders waren, is een moeilijke vraag ; zijn geslachtsboom wordt geheel verschillend opgegeven ; de namen Kalonji en Tshitandaye en Mpungu en Lupungupungu en Tshimanga en Kasongo en Mutombo, ze lopen al door elkander. Ze komen er echter herhaaldelijk op terug dat Kalonji Tshitandaye — of gelijk hoe ze hem noemen — drie vrouwen had :

De eerste : Kabedi a Elonga, de Kanioko'se, waarmee hij teelde de Bakwa Lukusa en de Bena Kabeya a Kongolo, met de talrijke groepen die er van afhangen ;

De tweede : Niemba, waarmee hij teelde de Bakwa Odile, de Bakwa Kashila en al de Bamusangana van de Bushimani ;

De derde : Wodie, waarmee hij teelde al de Bakwa Mbiya a Wodie. Vader Elonga had met zijn dochter nog twee vriendinnen meegezonden, om Hare Majesteit te dienen ; en zie : de ene, Tshilanda, baarde met Mutombo al de Bakwa Nsumpi ; de andere, Nsongo, baarde met Mamba (?) al de Bakw'Anga.

Zo vertellen ze. Wat de geschiedkundige ondergrond daarvan is, ge kunt er iets van raden uit hetgeen ik boven opgaf bij de Muine Kanioko.

(1) Vrouwen met zuigelingen, die zich met rode aarde, gemengd met olie, verven en rond buik en lenden touwtjes binden en de haren met rode aarde inwrijven.

D. Makasa Mengi.

Wat moet er ginder volk gewoond hebben ! Al dat volk, dat we hierboven opgaven : alle Bashila Kasanga, Bena Mukuna, Bena Tshilundu, enz., 't komt al van de streek der Bakwa Kalonji, van de *mpata wa makasa mengi* (de vlakte met veel voetstappen). Nog meer zelfs, haast alle Baluba, die langs en over de Luilu en de Lubilashi meer Zuidoost wonen, weten te vertellen dat ze vroeger aan de Tshitandaye-vijver woonden : de Bena Kaniki, de Bena Mpiana, de Bena Kapuyu, de Bena Nsala, de Bakwa Mulumba, de Bena Muembi, de Bena Nshimba, de Bena Kalambayi, de Bena Kaseki, de Bakwa Lonji, de Bena Luanga, enz.

Ik vermoed daarbij ook wel, dat veel dorpen der Bena Kanioko en der Bakete broeders zijn der Bena Mukuna, die nu tegen de Dibese wonen, maar vroeger op *Miabi* tegen de Bushimani. Zo bv. de Bena Kanioko : de B. Kalume, de B. Mukuna [1] de B. Kahunga, de B. Kaheta, de B. Kasanga, de B. Muamba, de B. Biai, de B. Kahela, de B. Nganda Jika en ook Kabamba Ngombo van de B. Matamba, waarover boven sprake was.

Bij de Bakete : de B. Tshilundu, de B. Kalamba, de B. Kabila, enz.

Alle benamingen van dorpen, beken, vlakten, enz. komen alle zo duidelijk overeen, en ik vermoed dat ze allen ook van de *Miabi*, of van ergens links van de Bushimani, komen. Maar het is slechts een gissing en iemand die er ginder zou op letten, zou er meer kunnen van te weten komen.

[1] De Bena Mukuna bij Kandakanda bekennen dat zij vroeger Bahemba waren en over de Bushimani woonden op *Mukuna* bij de Bakwa Nsanga der Bena Tshitenga (B. Ntembu). Daar hebt ge een voorbeeld van een groep, die van *ku mukuna* kwam en toch niet van stroomopwaarts, integendeel van stroomafwaarts ; waaruit men kan besluiten dat *ku mukuna* wel wat anders zou kunnen zijn dan « van stroomopwaarts ».

Al dat volk zou dus van de Bakwa Kalonji komen... waarlijk : *Makasa mengi.* Maar als ik zeg : *al* dat volk, moet ge er toch ten minste de helft van af doen, want in al die stammen aan de Luluwa en zeker ook wel aan de Luilu en de Lubilashi zijn er overal talrijke families en groepen, die afstammen van de vorige, de eerste bewoners dier streken, en die niet van *ku mukuna* kwamen ; maar die zijn nu met de inwijkelingen versmolten en haast niet meer te herkennen ; zij spreken soms ook mee van *ku mukuna* en *ku miabi* om te doen gelijk de anderen. Maar daar moet ginder toch veel volk geweest zijn.

V. Mutombo Nkole.

Over al dit volk moet Mutombo Nkole geheerst hebben. Wie was Mutombo Nkole ? Was het een voorvader van Mutombo Katshi ?

De Bakwa Kalonji of Bambu waren het volk niet om grote geweldige hoofden te hebben, die dorpen afbrandden en stammen uitmoordden en einde en verre gevreesd werden. Dat ligt niet in hun aard. Ze zijn altijd zelf uitgeplunderd en uitgemoord geweest door naburige stammen als de Basongo en de Kanioko. Iedereen is er veeleer hoofd, gelijk de Basongo van Lumpungu zeggen : Ga op reis en als ge in een land komt, waar iedereen hoofd wil zijn, dan zijt ge bij de Bambu. Zo tijperen zij de Bakwa Kalonji. Dit is nog veel meer waar bij al de stammen aan de Luluwa.

De Bakwa Kalonji hadden zelfs een bijzondere manier om hun hoofd aan te stellen. 't Was niet altijd noodzakelijk de zoon die zijn vader opvolgde, maar de voornaamste burgers van een streek kozen hun hoofd waar zij wilden, of beter : iemand die wat invloed had en ook wat van hoofdmansfamilie was, betaalde

de voornaamste burgers der dorpen en deze stelden hem als hoofd aan.

Dat geschiedde door het

A. Kubanda kulu,

letterlijk « het omhoog klimmen ». Ik zou zeggen « de troonsbestijging » ; het woord is niet gebruikelijk in Kongo, maar het ware toch niet slecht gepast.

Ik heb dat eens bijgewoond, niet te Mutombo Katshi, maar bij een hoofd dat, al woont hij bij de Dibese, toch zeker van tegen Mutombo Katshi komt, te weten van de Bumusangana van Tshimanga Tshaba tegen de Bushimani. Het was Kambale van de Bena Tshishiba in de Bakwa Muanza-vlakte.

Kambale was sinds lang hoofd der Bena Tshihiba ; hij was al wat van jaren en toch bekroop hem op zekere dag de lust om *kubanda kulu* te doen. Dat was volgens de gewoonten van zijn voorvaders. Eerst vergaderde hij veel geld, maar het was geen geld in munt, wel *bintu* (goederen) : geiten, koperkruisen, stoffen, enz. Een hoofd zonder veel *bintu* kan geen *kubanda kulu* doen.

Dus verdween hij uit het dorp. Hij was de bossen ingetrokken, waar hij de *bashangi* (geesten) van zijn voorvaders zou zien. Hij bleef dagen en weken weg. Hij was echter niet ver. Ginder op een kwartier afstand, op de helling van de heuvel, in een bosje kreupelhout, daar hadden ze een plaats schoongekapt en gekuist en geveegd, ze zetten er een bed, ze legden er een vuurke aan en — het was in de droge tijd — Kambale woonde er goed. Ze sloten de ingang af met een gordijn van *mabondo*-bladeren en geen ongewijden mochten er omtrent komen.

Daar ging Tshikodikodi, een oude vent, hoofd der Bena Mukale (een dorp der B. Tshishiba), die ook van

de Bamusangana kwam, hem les geven over al de gebruiken der voorvaders. Veel andere hoofden deden ook *kubanda kulu*, doch het was dikwijls maar kinderspel, waar ze veel *malufu* dronken en anders niet ; maar Kambale zou *kubanda kulu* doen volgens al de regels der voorvaders. Wat al *manga* (1) ze daar gemaakt hebben, hoeveel geiten ze geslacht hebben, kon ik niet in bijzonderheden te weten komen. Kambale mocht daar toch volk ontvangen en bleef zijn dorp besturen, maar hij mocht zelf uit zijn bos niet komen ; hij was bij de *bashangi* (nazielen).

In het dorp, te midden van het plein, plantten de mensen nu een omheining van groeiende *mulemba*-boompjes, een echt vierkant met rechte lijnen van een 50 meter lang ; een gewone neger kan geen rechte lijn van twee meter lang trekken ; maar nu was het recht, gelijk al de hoofdmansomheiningen van de Bakuba en Bakete. In de omheining bouwden ze een huis van genaaide palmbladeren. Ze verzamelden er ook twee grote hopen brandhout en legden alles gereed voor het familievuur, de *tshoto*.

Toen nu de nieuwe maan de eerste keer rees, kwamen al de Bena Tshishiba op :

De B. Musawo en de B. Mukale en de B. Lulenga ;

De B^{wa} Wuyu en die van Disenga en Lukamba ;

De Muena Mutamba kwam ook ; hij was de oudste zoon van vader Tshishiba, of beter, hij was de eerste bezitter van de grond ; hij was niet gevraagd, want het hoofdmanschap zou eigenlijk hem toekomen, maar hij kwam toch, omdat hij Kambale wel als hoofd geerde.

Ze kwamen : al de schoonste jonkheden en jonge dochters, het oud volk ook, allen op hun beste. Ze hebben in die omstandigheden toch allen een lap Europese stof die ze kunnen aandoen, en een vogelveer om in

(1) *Manga* zijn in dit geval amuletten.

hun haar te steken. Ze hadden hun trommels en fluiten mee en ze zongen en dansten om ter meest.

De onderhoofden gingen Kambale in zijn bos opzoeken. Allen kregen een geschenk : Mukale, een geit ; Wuyu, enige koperkruisen ; elk het zijne ; zelfs vreemden van de Bakwa Mbuyu en de Bena Diulu, ze kregen allen iets. Alleen Mutumba kreeg niets, omdat hij de oudste was. Allen die iets kregen, zullen achterna aan Kambale moeten gehoorzamen, omdat ze zijn *bintu* gegeten hebben ; maar aan Mutumba zal Kambale nooit iets te zeggen hebben, want hij is zijn *mukulu* (oudere broer) en hij moet hem ontzien. (Wilde de Staat in al zulke hoofdmanspalabers ook de *mukulu* (de oudste) ontzien, zonder met geweld er door te gaan, dan zou men veel moeilijkheden vermijden).

Dan kleedden ze Kambale aan met al de *bintu bia bumfumu* (tekens van het hoofdmanschap). Ze zetten hem de parelhoed op *(mutu a mabwe)*. Die *mabwe* (parelen) zijn Portugese 'kauri' die uit de zee komen en vroeger als geld golden ; ze zijn op een mutske van palmvezels genaaid. (Hier is nu een andere vraag : hoe kwamen al die kauri's in de streek ?)

Dat ging toch zo eenvoudig niet. In Kambale's familie was er nog een andere tak, ergens een grootoom die, al was hij de oudste, geen hoofd geworden was, maar die toch kinderen had, en die kinderen waren daar en waren de oudsten ; ze wilden Kambale geen moeilijkheden aandoen, maar dat moest toch ingezien worden. Daar is Muamba, de oudste van de oudste tak. Ze nemen de beenderringen en armbanden, ook met kauri's, passen ze Muamba aan en doen ze dan Kambale aan ; ze nemen de twee kwispels van lang ramhaar, ze geven ze Muamba in de hand en geven ze dan aan Kambale. (Na de dood van Kambale is Muamba toch hoofd geworden, boven Kalala, Kambale's zoon, maar toen dacht daar nog niemand aan). Ze kleden Kambale nog

met een geheel stuk *madiba* (weefsels van palmbladvezels) ; ze doen hem zijn *manga* rond armen en lijf, zijn parelsnoer rond de hals en hij is vaardig. Ze plaatsen hem op een *mikambo* (bed van dikke palmribben) ; vier mannen hijsen hem op hun schouders, elkeen gaat aan het roepen en tieren, en ze zijn weg naar het dorp al trommelend, dansend en zingend :

« *pa mikambo — pa mikambo* ».

Van nu af zal Kambale nooit meer op een stoel mogen zitten, noch met een hangmat reizen, alleen op zijn *mikambo,* omdat hij *kubanda kulu* gedaan heeft.

Ze droegen Kambale zó door geheel zijn dorp. Alle Bena Tshishiba jubelden en Kambale begroette zijn volk heel minzaam en plechtig met zijn twee kwispels.

Ze brachten hem in zijn *lupangu* (omheining) en rustten hier wat. Ze brachten hem vóór het huis van zijn *muadi* (eerste vrouw) en Kambale klom er boven op tot op de nok. « Hij gaat daar de sterren tellen, » zeggen ze. 't Moet wél op het huis van zijn eerste vrouw zijn, zo eist het de overlevering en zijn eerste vrouw stond er naast ook, als een koningin. Heden ten dage zou men, met de veelwijverij, naar de vrouw niet meer omzien ; maar er is een tijd geweest dat dit volk de monogamie huldigde : ze hadden één vrouw : de *muadi* — in het Noorden *muata* — doch ze kochten er soms slavinnen bij, en naderhand noemden zij die ook : vrouwen, *bakashi,* de eerste bleef evenwel de vrouw, *muadi.* Zie, dat komt zo, nu en dan, nog eens boven.

Nu, Kambale zat op het huis van zijn vrouw ; hij deed teken met zijn kwispels en allen zwegen. Het hoofd sprak :

« *Bena Musawo betu, moyo* » — « *moyo* » ;
« *Bena Mukale ba Tshikodikodi, moyo* » — « *moyo* ».
« *Alle Bena Tshishiba, moyo wenu,* »

en er volgde een lange toejuiching :

« *Kambale moyo! — Mfumu moyo webe!* »

Dan sprak Kambale over de oude Bena Tshishiba en hun heldendaden ; hij begroette in het bijzonder Tshikodikodi en Kampashi en andere ouden van het volk, waarmee hij opgegroeid was en waarmee hij samen geregeerd had en verder zei hij :

> We willen geen ruzie meer, we willen geen oorlog. Gij, Muena Diulu — en hij wees noordwaarts naar de Bena Diulu — vroeger hebben we met u gevochten, vroeger betaalde ge ons belasting. Blijft nu gerust op uw kant, we vragen u geen belasting meer, we vechten niet meer.

Kambale nam pijl en boog en schoot een pijl af noordwaarts naar de Bena Siulu, zeggende : *Mvita yakushika* (de oorlog is gedaan).

> Gij, Mukwa Ntamba — en hij zag westwaarts naar de Bakwa Ntamba, — we vochten tegen u voor onze zoutmoerassen ; nu is de oorlog gedaan.
>
> En hij schoot een pijl naar de Bakwa Ntamba.

Denkt aan vader Kalamba Nkole op zijn *lusanga*-boom, hoe hij een tak afkapte en riep : « Uit met de oorlog ! »

Kambale meende het.

Kambale riep nog : *Nkole yonso yakushika* (uit met de nkole !) *Lukole* (enkelvoudvorm van *nkole*) wil bv. dit zeggen : A heeft schuld aan B, maar hij betaalt hem niet ; B weet niet wat doen ; hij ziet de kans klaar om een geit te pakken van een derde C en zegt tot C : Ga uw geit aan A vragen, die heeft nog schuld bij mij ; als C nu een arme sukkelaar is, dan is hij zijn geit kwijt, voorgoed. Kambale riep nu uit : « Met de *lukole* is het gedaan ; hij die nog *lukole* pakt, zal water putten in

een kippenmand ! » — een verschrikkelijke verwensing. Die kwestie van de *lukole* behoort echter tot het *kubanda kulu* niet ; dit had Kambale opgedrongen.

Kambale gaf nog bevel een markt op te richten. Hij wist nog van de grote markten bij de Baluba ; maar we zijn hier in de streek van de markten niet, en die markt van Kambale is er nooit gekomen.

En Kambale kwam weer naar beneden en ze hieven hem op de *mikambo,* en ze zongen en dansten geheel de dag. Kambale had *kubanda kulu* gedaan. Naderhand gaf de Staat hem de hoofdmansmedalje.

B. Hoofdmanskeuze.

Gelijk Kambale, zo had Tshiniama der Bakwa Muanza *kubanda kulu* gedaan ; nog een die *ku mukuna* weggelopen was voor een marktkwestie, — en Tshombe Bululu der Bena Kabanda en Mpombombo der Bakwa Ndamfungi en Kasongo Mubamba's vader der Bakwa Tshinga, al mannen die van *ku mukuna* kwamen. Zelfs enige mannen, die geen hoofd zijn, doen soms *kubanda kulu,* maar ze zijn toch altijd van hoofdmansfamilie ; hun voorvaders waren hoofd, maar de familie is vervallen ; ze bewaren nog al de eretekens van het hoofdmanschap : een versleten luipaardenvel zonder haar op, in een oude doos ; ze bezitten nog allerhande machten over tovermiddelen, bv. hun luipaardenvel ; ze moeten zelfs hun waardigheid van hoofd hoog houden, bv. als ze trouwen, anders zouden ze ziek worden en sterven. Ik heb er één gekend die ziek was en overtuigd was, dat zijn ziekte aan zijn hoofdmanschap te wijten was omdat de dorpshoofden hem geen vrouw gaven, waarop hij als het ware rechthebbend hoofd van vroeger recht had ; hij was een arme sukkelaar : niemand zag er naar om. Zulke mannen kunnen ook *kubanda kulu* doen, maar dan gaat dat geheel eenvoudig : ze geven wat

kleine geschenken en ze drinken veel palmwijn. En toch hebben ze ook hun kleine omheining en ze zitten op een rustbed en ze mogen overal palabers vereffenen en betaling krijgen er voor ; want een hoofd die *kubanda kulu* gedaan heeft, is overal hoofd : hij mag overal palabers vereffenen, ook buiten zijn gebied. Bij de Babindi benoorden de Dibese, loopt het vol met zulke hoofden, maar die hebben niets meer te zeggen.

Ik geloof toch niet, dat iemand die van geen hoofdmansafkomst is — een parvenu —, hoe rijk hij ook weze, zou mogen *kubanda kulu* doen. Éénmaal heb ik een parvenu weten hoofd maken. 't Was Kaninda Nkashama van de Bakwa Mulumba (een dorp van Bakwa Lukusa bij de Bakwa Kalonji ka Mpuka). Vijftig jaar geleden was Kaninda in dienst gegaan bij de Blanken der C. K. en had naderhand een dorp gemaakt van Baluba bij de Tshibungu in het land der Bakwa Beya (Ndemba). Hij betaalde de Bakwa Beya eerlijk hun grond, en op zekere dag deed hij al de hoofden der Bakwa Lukusa uit het oud vaderland komen. Ze gaven hem het hoofdmanschap.

Ze zetten de *majamu* der overledenen op zijn erf : een kotje van een meter hoog met twee openingen ; daar zou hij voor de overleden hoofden vuur ontsteken en kippen en geiten slachten.

Ze gaven hem het luipaardenvel ; dan moest men in zijn dorp geen luipaarden meer vrezen, maar hij kon de mensen door zijn luipaard doen sterven.

Ze deden hem hoofdmanskleder aan, een geheel stuk stof rond hem, en ze deden hem de paradestap doen op mate van de trom.

Kaninda was hoofd. Maar dit was geen *kubanda kulu*, dit was het aanstellen van een hoofd volgens de geplogenheden der geheel oude Kasaibewoners, vermengd met het maken der gewone hoofdmans-*buanga* (1).

(1) *Buanga :* amulet.

Het *kubanda kulu* komt overeen met de *Luaba* der Baluba van de Lubilashi, waartoe Mutombo Katshi zeker wel behoort, en de *Epata* der Basongo, waarover VERBEKEN schreef in het tijdschrift *Congo* (1933, II, 5, 653-656) 't Komt ook overeen met het aanstellen der *bakumu*-hoofden bij de Bakuba : Mpianga en Bangenda. En hier bij de Baluba is het beginsel der hoofdmanskeuze zeker nog best bewaard. Zonen van bepaalde families in bepaalde dorpen :

Bushanga bij de Mpianga ;
Meshapo bij de Bangenda ;

Matono bij de Bashi Bushwongo van Lukengu,
die zijn van hoofdmansbloed. Ze zijn geen hoofd, maar er zit stof in om er hoofden van te maken. De dorpshoofden van een streek hebben een hoofd nodig : ze vergaderen, laten zich goed betalen en kiezen een jongeling uit een hoofdmansfamilie ; volgens hun wetten mogen ze hem kiezen in gelijk welke hoofdmansfamilie ver of bij, maar feitelijk hebben ze toch ook wat gebruiken en voorrechten in te zien. Ze zenden afgevaardigden om hem te gaan halen en ze stellen hem als *nkumu* (hoofd) aan ; ze maken een grote omheining en ze geven hem elk een vrouw. De dag echter dat hij hun niet meer aanstaat, jagen ze hem weg.

Bij de Baluba is die vrije keuze zo zuiver niet meer bewaard. Bij de Basangana en de Bamusangana echter koos men nog onlangs het nieuwe hoofd regelmatig uit een andere hoofdmansfamilie, zodat ieder dorp aan de beurt kwam.

C. Wie Mutombo was.

Zo moeten de zaken gestaan hebben ten tijde van koning Mutombo. Maar wie was die Mutombo ? Bij de Bakwa Kalonji is het haast maar Mutombo Katshi,

die nog *kubanda kulu* doet. Nog enige hoofden van dezelfde stam der Bena Kabeya a Kongolo en ook enige der Bakwa Muanza en der Bena Kamuna bij de Bamusangana, doen ook nog *kubanda kulu*, maar die zijn al te zamen van weinig tel. Mutombo zal een titel geweest zijn van hoofdman, zowel als Nkole zelf, een titel die achtereenvolgens door een persoon van verscheidene hoofdmansfamilies gedragen werd, maar wel meest en voornamelijk door Kalonji Tshitandaye en andere voorvaders van Mutombo Katshi. Ik zou zelfs geloven dat al die Mutombo-families, met al hun gedoe van *kubanda kulu*, geen Bakwa Kalonji waren, geen Basangana, geen Bashila Kasanga, zelfs geen Baluba, maar vreemde indringers uit het Noorden, die over de Baluba meester speelden en later er mee vergroeiden. Denk aan Mpania Mutombo der Basonga. In alle geval, ziedaar de machtige koning Mutombo Nkole, heersende over geheel de streek der Lubilashi, Bushimani en Lubi, met al het volk dat er woonde : Kalonji, Kasanga, Tshilundu, Mukuma, enz., haast allen Baluba en Bena Luluwa, zodat ze hem nu nog erkennen als hun voorvader :

« We zijn van Mutombo,
Mutombo van Nkole..., enz. »

VI. Uitwijkingen wegens hongersnood.

Dit rijk van Mutombo is niet uiteengevallen door oorlogen of geweldenarijen, zoals het gewoonlijk gebeurt. Een machtig hoofd wil al zijn volk dicht bij zich plaatsen ; hij pakt ze met geweld aan, buit ze uit en na enige jaren ondervindt hij dat hij... geen volk meer heeft. Neen, Mutombo was geen vechtersbaas, geen uitbuiter. Maar een wrede hongersnood teisterde de streek, gelijk we reeds zagen in de legende van Kayemba en Kabongo : een hongersnood, niet van één jaar, maar

herhaalde tijdperken van gebrek en honger. 't Was niet te verwonderen ook : zoveel volk in die naakte vlakten ; de regen bleef uit ; maïs en vogeltjeszaad en maniok verdorden, de sprinkhanen kwamen alles afeten, en ziedaar : de honger was er, de uittocht begon.

De bevolking van bezuiden de Tshitandaye ging verder langs de Luilu en over de Lubilashi een betere streek zoeken ; ze drongen er de Bena Kanioko achteruit of werden zelf Bena Kanioko (bv. de Bena Mukuna en de Bena Kalume bij Kandakanda).

De Bena Mukuna, gelijk Kabongo en Ntombolo, gingen langs het Dibese-woud en drongen er in. Veel andere stammen, bv. de Bena Mukamba en de Bakwa Beya, die allen ergens aan de Lubi en de Mukamba woonden en het rijk uitmaakten van de geheimzinnige koning Kapuku, liepen uiteen en gingen naar de Luluwa, naar de Lubudi, naar de Lombelo. De Batshika Mukalenga of Bena Kanga en de zonen van Kasanganaye : Mpika en Kasua en anderen als de Bakwa Longo en de Bena Mbale die er bij woonden, trokken ook allen naar de Luluwa. Ook Kalamba der Bakwa Katowa en andere Bashila Bembele, die toch Mutombo niet vermelden als hun voorvader, moeten vroeger gewoond hebben in het land van Dimina Bembele bij Merode, *ku luepu lua Dishi* (bij de zoutmoerassen der Bakwa Dishi), waar nog hun stamgenoten wonen : de Bena Kashiya, de Bena Samba, de Bakwa Mpemba ; die moeten in die dagen ginder weggekomen zijn naar de streek van Kananga (Luluwaburg aan het spoor).

Maar de grootste trek kwam van de Bashila Kasanga. Zij woonden ten tijde van Mutombo aan of over de *Mbilashi ibidi* (de twee Lubi). Ze waren in twee groepen verdeeld :

Lupenga, stroomafwaarts,
en Mulenga, stroomopwaarts.

1) Lupenga was :

Kanioko met buurstammen Ngandu Tshiniama, enz. Dan : Muanza, Tshikongo, Tshale, Tshile en Kubulua ;

2) Mulenga was :

Pele, Lukoyo, Mboyo, Lale, Kelende, Mpata en Musua.

Men kon ze nog verdelen in :

1) Een groep die nabij de Bangu en Mpungu en Mukalenge woonde (of er toe behoorde) : Kubulua (Bangu), Tshile (Mpungu), Pele, Mboyo, Musua (Kasasu) en Mpata (Mu(ka)lenge). (Zie de kaart blz. 51) ;
2) Een groep die nabij de Baluba (B. Kalonji) woonde : Tshale, Tshikongo, Muanza en Kanioko, Lukoyo, Lale en Kelende.

Waarschijnlijk woonden die Baluba (B. Kalonji) dan ook meer ten Noorden en over de Lubilashi. Nu nog hebben veel ouden der Bakwa Muanza en der Bena Tshikongo de huidbeprikkingen der Baluba : de *kankinda* der mannen op de borst, en de *'mikono* der vrouwen in de lenden.

Ten tijde van de *lukota* (hongersnood) zijn al die Bashila Kasanga aan het verhuizen gegaan. Zij waren het die de stoot gaven aan de stammen van Kapulu, aan de Batshika Mukalenge, aan Kasanganaye, aan de Bamusangana, aan de Bena Mukuna en de Bashila Mbembele.

De Bashila Kasanga zelf bleven hangen op de oevers der Lubi a mpata ; doch velen trokken veel verder tot bij de Bashila Lungu, tot aan de Bakwa Mpika van Ndemba, tot aan de Bakwa Kasua van Luebo, tot aan de Lombelo en de Lubudi. De Biyombo van aan de Lulengele trokken over de Luebo en drongen de Bakete van Kasenga terug noordwaarts over de Luluwa.

De Bakwa Muanza.

De verhuizing, waarvan men nog best de omstandigheden onthouden heeft, is deze der Bakwa Muanza. De afkomst van deze Bakwa Muanza blijft me toch duister en vol moeilijkheden, maar het weze genoeg te weten dat zij bij de Bashila Kasanga gerekend werden en dat zij in twee groepen verdeeld waren : de *Muanza Katende* of hoge Muanza en de *Muanza Mukale* of lage Muanza. De twee groepen kwamen niet overeen ; het schijnt dat Muanza Katende wilde baas spelen over Muanza Mukale, maar deze wilde zich niet geven.

Het gebeurde dat een vrouw der Muanza Mukale ging vlees verkopen — of was het vis ? — op de markt der Muanza Katende. Een man van Muanza Katende gaf haar zout, meer zout dan genoeg ; daarom zei hij : « De volgende marktdag moet ge me nog vlees geven. » Op die dag vroeg de man zijn vlees. De vrouw keek zijdelings, gelijk vrouwen kunnen stomweg kijken en gebaren dat ze niets horen. Vandaar marktkrakeel. De man wilde het vlees met geweld pakken, de vrouw hield zich over haar mand gebogen. Volk van Muanza Mukale kwam bij ; volk van Muanza Katende kwam helpen ; men geraakte aan het vechten. De marktvrouwen namen rap hun mand op en vluchtten er mee uit het gewoel weg ; vrouwen en manden, maniok en maïs en olie rolden over de grond ; deugnieten maakten van de verwarring gebruik om te stelen : *tshisalu kufua* (de markt was kapot).

Het gevecht werd dan algemeen tussen de Muanza Katende en de Muanza Mukale. De Muanza Mukale moesten naar huis vluchten. Maar daar hielden ze raad, ze zouden het zo niet laten. Ze haalden bogen en speren en messen voor de dag, ze schilderden hun gelaat en lijf, wit, rood en zwart, ze hingen hun oorlogs-*buanga* over hun schouder : een klein zakje met pijlpunten en

bishimba (1) van mannen, die in een gevecht gesneuveld waren : « opdat de Bena Katende ons niet zouden zien ». Het hoofd slachtte rap een geit voor zijn dorps-*buanga*. 't Werd avond. De Muanza Mukale trokken in stilte op langs de kleine wegeltjes naar het dorp van de vijand. De Muanza Katende peinsden op niets ; 't was stil in het dorp. Plots ging de oorlogsschreeuw op ; de fluiten en trommels klonken geweldig, en de Muanza Mukale vielen in het dorp en sloegen ieder neer die ze tegenkwamen. De Muanza Katende vluchtten het hoge gras in ; hier en daar wilde er een zich te weer stellen, maar ze waren verrast. Vele anderen met vrouw en kinderen verstopten zich in huis en bonden de deur dicht. De Muanza Mukale wilden binnenbreken, maar zie, daar was een man die eenvoudig het vuur aan de huizen stak : strooien huizen !... Ai ! Ai ! Ai ! De huizen in brand en al die mensen er in : oude mensen, vrouwen en kinderen en de vijand aan de deur ! Wat een gekerm ! een gehuil ! Wat al mensen er die nacht omkwamen ! Toen naderhand de overlevende Bena Katende buitenkwamen, vonden ze hun dorp platgebrand, vol lijken.

Als Zwarten ondereen vochten, bestond dat gewoonlijk hierin : een man van stam A wordt door volk van stam B kapot gemaakt ; stam A uit weerwraak vermoordt een man of twee van stam B ; stam B vindt dat twee te veel is en bij de eerste gelegenheid vermoorden ze nog een man van A ; stam A doet hetzelfde en dat kan zo lang aanduren, tot er ergens een hoofd als vredemaker optreedt. Zo verliep het gewone vechten bij de Zwarten. Maar hier lag geheel het dorp platgebrand, en zoveel vrouwen en kinderen dood in een keer. Dat had men nooit gezien, nooit gehoord. Dat eiste als weerwraak hetzelfde. De Muanza Katende zonden de mare naar alle bevriende dorpen ; de oorlogstrom roffelde

(1) *Bishimba* zijn ingrediënten van amuletten, waardoor deze werkkrachtig worden.

geweldig : tu-fu-tu ! tu-fu-tu ! In korte tijd waren ze met gehele benden en ze trokken razend en schreeuwend naar het dorp der Bena Mukale. Ze vielen aan, maar het dorp was leeg, geen mens te zien ; de huizen stonden open, de maniok lag uitgetrokken, daar liep nog eenzaam een vergeten kip. De Bena Katende raasden en tierden, maar het was al verloren : er was geen vijand te zien.

Toch wel, daar op een *lusanga*-boom, dicht bij het dorp zat er een man ; hij zat er met armen en benen op vastgebonden ; een man der Mukale, een enkele ; hij trok om los te geraken, zijn ogen stonden verwilderd. De Katende schreeuwden en liepen samen naar de *lusanga* ; in geen tijd had de kerel wel honderd pijlen in zijn lijf. Wat ze verder ook zochten, ze vonden niemand.

De Mukale waren 's nachts allen gevlucht met vrouwen en kinderen ; ze droegen mee wat ze konden, en maakten kapot wat te veel was. Ze lieten een man achter : de brandstichter ; ze bonden hem op de *lusanga*-boom : hij moest de huizen maar niet in brand steken, — en ze dachten : als we de Katende de grote plichtige leveren, dan zullen ze wat gestild zijn en ons niet achtervolgen. En zo vluchtten ze over de Lubilashi, het Westen in, door het land der Mulenge en der Bangu. Ze vluchtten als wilden, met de wapens in de hand, pakten en stalen en moordden als het nodig was ; de mensen der streek vluchtten voor hen uit. Zo kwamen ze nog over een Lubi en over de Muanzangomo in de streek der Bakwa Mbaye ; ze trokken noordwaarts de Muanzangomo weer over, langs de Dibese, tot in de vlakte der Bakwa Muanza, waar er veel van hun rasgenoten vroeger waren komen wonen. Ze zijn er nog : het zijn de Bakwa Muanza van Tshiniama Kapumbu.

De Muanza Katende weken naderhand ook uit ; maar ze gingen meer zuidwaarts naar Miabi en door het land

der Bakwa Kasasu, en trokken de Luluwa over : 't is Katende der Bakwa Muanza.

Een kleine groep bleef nog een tijd en kwam maar later met al de Bashila Kasanga, over de *Lubi a mpata*, naar de kleine *Lubi a mpata* ; 't is Nkashama der Bakwa Muanza bij Kamuandu.

VII. Warboel als gevolg.

Al die verhuizingen gingen zo regelmatig niet. 't Gebeurde maar zelden, dat gehele dorpen ineens verhuisden gelijk de Bakwa Muanza ; maar ze verhuisden iedere man of iedere familie op hun eentje, wanneer het hun paste, waarnaar ze trek hadden. 't Werd een warboel zonder einde. Op dezelfde wijze als de Bena Luluwa uitweken naar de streek der Bakuba, moet het vroeger gegaan zijn met het volk van Mutombo. Velen gingen met hun genoten kleine of grote dorpen stichten, hier en daar tussen de Bakwa Meta en de Bakwa Lumba en de Bena Kayemba en andere stammen der Luluwa, die men al te zamen kan Bakete noemen. Ze behielden soms hun stamnaam ; ze namen ook dikwijls de stamnaam der Bakete over : Mpika, Kasua, Beye, Longo, Tshishiba, enz. Heel dikwijls kregen zij de bovenhand en overheersten als hoofden de vreedzame en gedoogzame Bakete. Maar anderen gingen zich eenvoudig als slaven verkopen. Ja, de Bakete legden maïsaren of bananen langs de weg ; een Muluba kwam er voorbij, op de vlucht, dood van de honger ; hij ziet dat voedsel, neemt het op en zie, de eigenaars kwamen buitengesprongen, grepen hem vast en riepen : « Een dief, hij steelt onze maïs ! » en volgens de strenge Bakete-gebruiken, namen ze hem als slaaf mee. Enige jaren later was hij met de stam van zijn meesters als vergroeid.

Die uitwijkingen geschiedden niet in één jaar, niet

in vijf jaren, maar duurden jarenlang en hielden aaneen met de andere uitwijkingen van Kasongo Niemba en nog andere tot op onze dagen.

Al dat volk versmolt dus met elkander, en als ge nu vraagt : « Vanwaar komen uw voorvaders ? » dan antwoorden ze allen gelijk, ook de oude Bakete :

van « *Ku Mukuna ;*
« *ku Nsanga a lubangu ;* »
« *kua Kasongo a Niemba ;* »
« *ku Miabi ;* »
« *ku Munkamba* », enz.

VIII. Wat gebeurde vóór en na die uitwijkingen.

De gevolgen van al die verhuizingen zijn :

1. — *De bevolking verschoof.* Vroeger was er veel volk aan de Lubilashi en de Lomami ; de streek liep er ledig. Er was weinig volk aan de Lubi en de Luluwa ; de streek liep er vol tot aan de Dibese, tot aan de Luebo-rivier, zodat die streek als de dichtst bevolkte van geheel Kongo mag worden aangezien.

2. — De Bapemba van aan de Bushimani — in het Westen noemde men ze ook wel Baluba gelijk Kasongo a Niemba zelf was, — *drongen overal hun taal op.* Vroeger woonden, geheel de Luluwa langs, verschillende stammen die men samen Bakete kon noemen. Ze spraken een taal die van dorp tot dorp verschilde, maar die men Tshikete kon noemen. De Bapemba van Lubi en Bushimani zijn er over gelopen en waar ze kwamen drongen ze stilaan hun taal op : het Bupemba of Tshiluba.

't Is wonder hoe rap dat kan gaan. Om een voorbeeld te geven, een feit dat we voor onze ogen zien gebeuren : de Bakete van Ntambwe Muese en Ndumba woonden vroeger in de binnenlanden der Malapudi en Luekeji,

in de nabijheid der andere Bakete van Bumba en Kabuluku. 't Waren echte Bakete en spraken niets dan Tshikete. Maar vóór een tiental jaren legde de Staat autowegen aan ; de Bakete van Ntambwe Muese en van Ndumba werden noordwaarts gebracht langs de grote autoweg van Luluwaburg naar Katanga. De Bakete van Bumba echter werden meer zuidwaarts verplaatst. Ntambwe Muese en Ndumba werden zo van hun rasgenoten gescheiden ; ze wonen nu dicht bij de Baluba, namelijk de Bena Tshilundu en de Bena Kabiya ; ze wonen langs een autoweg, waar er gedurig geloop is van Baluba ; ze behoren met de Baluba tot het bestuursgebied Dibaya, terwijl de andere Bakete tot Luiji behoren. Welnu, 't is pas tien jaar geleden en ge kunt door Ntambwe Muese en Ndumba reizen zonder zelfs te vermoeden dat het Bakete zijn ; ze spreken met vreemden een heel gewoon Tshiluba en ze zeggen het zelf : onze kinderen zullen geen Tshikete meer kennen.

Zo drongen de Bapemba overal hun taal op, rond Hemptinne en Luluaburg tot aan Luebo. Een tijd lang leefden de twee talen naast elkander. In die tijd zei men :

« *Watapapo muena ditunga*
umvwa mudilayedilaye
ne udile Bupemba
ne udile Bukete. »

« Slaat een man der streek neer,
hoort wat hij schreeuwt ;
schreeuwt hij Bukete,
schreeuwt hij Bupemba... »

we verstaan het niet, of beter : ge kunt het maar weten met hem neer te slaan.

Maar sedertdien is het Bukete geheel vergeten. Oude mensen kennen soms nog een woord ; in sommige dorpen hoort men nog de tongval der Bakete : *tshumba*, in de plaats van *ntumba ; mukayenge*, in de plaats van *mukalenge*. Zij die hun taal nog bewaard hebben, zijn geheel ten einde over de Luebo-rivier : de Biyombo en de Bena Mvula ; ook nog de Bakwa Mbuyu van Kabata

en Tshingufu langs de Lulua tussen de Lombelo en Luebo, mensen die op het water van de visvangst leven, afgezonderd van andere stammen ; en dan nog : hun Tshikete verdwijnt ook rap.

Bv. *Nafulua*, zeggen ze : Ik ben gekomen ;
Ngashikaya : Ik ging.

3. — De Bapemba hebben in de streek *alles gelijk gemaakt*. In het Noorden langs de Sankuru, of ten Westen over de Kasai, of in het Zuiden naar Luiji, daar overal verschilt alles van dorp tot dorp : taal, lichaamsbouw, haartooi, huidbeprikking, zeden en gebruiken. Dit is juist de grootste moeilijkheid voor de missionarissen in die streken. Ieder dorp leeft op zichzelf, de afstanden van dorp tot dorp zijn groot ; de mensen reizen niet veel, ze trouwen in elk dorp onder elkander en ze leven op diezelfde plaats sedert eeuwen. Bij de Baluba, in geheel het gebied tussen Lusambo en de Dibese en de Luebo en Dibaya tot Kandakanda, is dat zo niet. Pas honderd of tweehonderd jaar geleden is heel de streek door elkaar gelopen ; de dorpen liggen tegeneen ; men trouwt vér en bij ; men reist veel, omdat men overal stamgenoten kent, die wat overal gaan wonen zijn ; ja, ze kennen hun stamgenoten nog veel beter, dan dat ze het aan de Staat durven zeggen, omdat de Staat altijd als betoverd is om die stamgenoten met dwang weer bij elkander te brengen. Daarmee spreekt men overal nagenoeg dezelfde taal, het Tshiluba, en ze hebben overal nagenoeg dezelfde zeden en gebruiken.

Een gewoonte bv. die de Bapemba inbrachten, is het *landbouwen*. De Bakete en andere stammen aan de Lulua leefden vroeger van de jacht en hetgeen ze in het bos vonden ; de Bapemba hebben hun leren maniok planten ; ten minste de vrouwen hebben leren planten ; de mannen zullen het eerst maar later leren als de Blanken komen. Veel Bakete in het Zuiden en veel dorpen

in en over de Dibese, moeten nu nog hun maniok gaan kopen tegen vlees bij de Baluba.

De Bapemba leerden de Bakete ook *klederen dragen* ; 't was wel nog niet veel, maar bij de gewone Bakete is 't nog minder.

« *Muanetu wa Bakwa Ndesha,*
wa baka-lesha bantu
mua kuluata ne kuenda luendo. »

« Broeder van de Bakwa Muanza a Ndesha,
van die toonden aan de mensen
zich te kleden en de paradestap te gaan. »

Zo roepen de Bakwa Muanza a Nkese (a Mukale). (*kulesha* : tonen).

« *Mukwa Lesha — muluata buesa* »,

« We zijn de Mukwa Lesha, die *buesa* (Europese stoffen) draagt. We leerden de anderen Europese stoffen dragen. »

roepen de Bakwa Longo.

Hadden ze reeds Europese stoffen in die tijden ? Ja, zeker, zowel als Portugese kauri's.

De Bapemba hebben de wet van het *patriarchaat* algemeen gemaakt. Te voren hadden de volken aan de Luluwa patriarchaat en matriarchaat, zowat gemengd, gelijk de Zuid-Bakete nu nog hebben ; een jongen bleef te vaders of te moeders volgens het hem paste en de vreedzame Bakete maakten daar geen moeilijkheden voor. Maar waar de Bapemba kwamen, sloeg het patriarchaat boven. Een jongeling zal nog soms wel bij zijn *manseba* (moeders broer), voor een tijdje gaan inwonen ; hij zal er nog een enkele keer *bintu bia buifu* (geld van moederskant) gaan vragen om te trouwen ; maar allen weten nu toch dat ze voor geheel hun leven aan hun vaders familie toebehoren en de hoofden zullen er wel voor zorgen dat er geen van hun mannen verloren gaat.

4. — De Bapemba *veegden alle andere tradities uit.*

Ze weten alles te vertellen van hun vader en grootvader en hoe hun voorvader van het vierde of vijfde geslacht van *ku mukuna* kwam ; maar verder weten ze niets meer. Zelfs de afstammelingen der oude Bakete en eerste bezitters van de streek, hebben leren spreken gelijk de *ku nsanga a lubangu*, en meer weten ze niet : alle vroegere tradities zijn uitgeveegd. Gelukkig is het zo niet met de Bakuba en Basho van het Noorden en ook niet bij de Bakete van het Zuiden.

5. — De Bapemba met vooruit te dringen naar het Westen tot aan de Luebo, hebben *een spie geslagen tussen de Bakete- en Badindi-stammen van het Zuiden en de Bakuba-stammen van het Noorden.* Hebt ge opgemerkt hoe de Bapemba in hun verhuizen de zuiderrand volgden der Dibese tot aan de Lombelo, tot aan de Luebo ? Benoorden het bos bleven de Bakuba-stammen ongedeerd ; de Babindi, de Bangongo, de Basho, de Bapianga, de Bakete, enz. bleven gelijk ze waren. Alleen de middenvlakte der Bakwa Muanza werd betwist : die was vroeger geheel beheerst door de Bapianga, maar de Bakwa Muanza, de Bakwa Longo, de Bena Tshishiba, de Bena Diulu en anderen, zijn er binnengevallen en hebben de Bapianga achteruitgeduwd tot waar ze nu zijn. Alleen komen de Bapianga in de droge tijd nog terug naar hun ijzerontginningen aan de Musasa-beek, de Isantsha, zeggen ze nog. Vandaar hebt ge dus *dat groot verschil in taal en beschaving tussen de noordkant en de zuidkant der Dibese.* En zo zijn we van onze lange reis naar *ku mukuma* teruggekeerd naar de Dibese.

Later.

Een enkel woord over hetgeen naderhand gebeurde. Van rond 1850 af kwamen de Batshoko van over de Kasaistroom in de streek. Die mensen stonden in het Westen in betrekking met de Portugese handelaars der

zeekust en ze brachten alle Europese handelswaren oostwaarts in Kasai : stoffen, parels, huisbenodigdheden, glas- en gleiswerk, enz. Ze kochten elpenbeen op, maar ze kochten vooral veel slaven, die ze gingen voortverkopen aan de kust. Ze dreven eerlijk handel, maar ze beschikten over Portugese vuurwapens ; daarmee waren ze almachtig en ze pleegden dan ook dikwijls geweld en vernielden ganse dorpen ; 't waren slavenjagers. De Batshoko drongen tot aan de Bushimani door. Zij zijn het geweest die het eerst de bevolking aan de Luluwa *Bena Luluwa* noemden en de bevolking over de Lubi en de Bushimani *Baluba,* benaming die nu nog algemeen gebruikt wordt.

De Batshoko sloten vriendschap met Kalamba der Bena Kashiya (bij Luluaburg) en met Kasongo Mpuamba der Bena Tshilundu (bij Dibaya) en anderen ; ze gaven hun een geweer en daarmee werden dezen door iedereen ontzien en werden grote hoofden. Die Baluba van Kasai zijn altijd dezelfde geweest : al wie wil hoofd worden, gaat ergens bij een machtige heer steun zoeken en hij speelt die dan tegen zijn mededingers uit. 't Werd dan ook een gewoonte, dat al wie er van droomde hoofd te worden, naar de Batshoko ging, *ku Tshilungu* zeiden ze ; ze boden de Batshoko hun geschenken aan, en kregen er het hoofdmanschap met als krachtmiddel een geweer en als kenteken een *mupungu* (kwispel van buffelhaar met koperen nagels beslagen). Al waren ze vroeger maar gewone familiehoofden, nu sprongen ze boven het hoofd van alle tegenstrevers en van alle van ouds rechthebbende hoofden, en later werden die Tshilunguhoofden *bamfumu ba Tshilungu,* meestal door de Staat erkend en gemedailleerd.

De eerste en beste vriend der Batshoko was Kalamba der Bena Kashiya, een Mushila Mbembele, die ten tijde der *lukota* met veel andere stamgenoten over de Lubi weggelopen was en zich gevestigd had, eerst in het land

der Bena Bele aan de Tshibaja (rond Luluaburg-station), en naderhand over de Luluwa in het land der Bakwa Meji aan de Kempe, bijrivier van de Mikalayi. Hij was de eerste die *ku Tshilungu* ging en met een geweer terugkwam ; daarmee was hij dadelijk hoofd van geheel de streek. Maar hij kreeg het nog veel hoger op, toen hij bij hem kreeg, geen gewone Batshoko, maar grote heren van Bimbadi en Ntungombe en B'Angola uit Angola, mannen als Santinere Mashado (anders gekend als Shetelonenо en nog meer als Bijeju) en Antoni Chalavuare, een Braziliaan, zegt men, en Antoni Libere en Vintura Suderese der Ntungombe met zijn zoon Ignatius Suderese (gekend als Nzambi Kamuyaya), en nog vele anderen. Die mannen waren veel voornamer dan de Batshoko, maar het waren toch ook handelaars en slavenjagers. Ze gingen zich ook vestigen bij Kapuku Tshimbundu der Bakwa Beye (Ndemba) en ze gingen eens met Kapuku het Noorden in om ivoor te kopen, maar bij de Bakwa ba Bangongo te Matumba geraakten ze niet in het dorp ; ze moesten in het bos overnachten en terugkeren ; Kapuku stierf van de pokken te Ngelube bij de Babindi.

Kalamba gaf zich nu uit voor keizer van alle Bena Luluwa, *Kalamba wa Luluwa*, zei hij, (Kalamba : zoon van Luluwa, Luluwa : vader van alle Bena Luluwa.) En inderdaad, velen volgden hem en kwamen ook bij hem *ku Tshilungu* het hoofdmanschap halen. Hij had maar twee tegenstrevers : in het Zuiden Katende der Bakwa Muanza (zie hoger bij de Bakwa Muanza) ; die had zijn *dikongo dia bumfumu*, zijn hoofdmansspeer der Bashila Kasanga, gelijk Kalamba zijn *lukanu* had, zijn koperkruis der Bena Kanioko ; in het Noorden tegen de Muanzangomo zat Muamba Mputu der Bakwa Mushilu ; dat was nu het echte hoofd der streek, een die niet van *ku mukuna*, kwam, maar afstamde van al de Bena Ntumba en Bwa Mputu en andere Bena Mu-

kulu, die daar altijd in die streek gewoond hadden. De Bena Kashiya hadden er vroeger dicht bij gewoond, en Kalamba's voorvaders hadden er vriendschap mee gesloten en ook steun bij gezocht, en een ervan had Muamba Mputu's dochter, Diongo, ten huwelijk gekregen ; daarom zei Kalamba, dat hij broeder was van Muamba Mputu ; *eu wa muana mulume, meme wa muana mukashi :* hij is van de mannelijke stam, ik van de vrouwelijke. En nu zou Kalamba met zijn Bimbadi wel gewild hebben, dat Muamba Mputu naar hem met *mulambo* (hoofdmansgeschenken) kwam, maar deze hoorde langs dit oor niet en ze bleven beiden hoofden.

Elk groot hoofd moet toch soms een nieuwe *buanga* (magisch beschermmiddel) maken. Muamba Mputu riep alle Bena Luluwa bijeen, sloeg de *lubuku* (waarzeggerij), deed de wenkbrauwen afscheren en rode *tukula* strijken, volgens de mode gebiedt in het Noorden ; hij sprak van de zon tegen te houden, zodat het eeuwig dag zou blijven en de mensen niet meer zouden sterven ; en dat het moest vrede zijn overal ; al wat leven had moest gerust rondwandelen, ook kippen en geiten : dus mochten ze geen dieren meer eten..., enz. Maar Muamba Mputu had weinig bijval en Kalamba lachte er mee.

Kalamba riep ook al de Bena Luluwa bijeen en gaf bevel : « Rookt kemp ! Kapt de palmwijnbomen om *(mabondo* en *mapanda)*. Geen palmwijn meer ! » (Aan de Lubi immers vanwaar de Bashila Mbembele kwamen, bestonden die bomen niet ; ze brouwden er bier van maïs, enz.)

« Rookt kemp — dat is het leven.

» Niet meer vechten ; elkander bezoeken en kemp roken ! »

(In 't Tshiluba zegt men :

kunua malufu : palmwijn drinken ;
kunua diamba : kemp roken).

Kalamba had meer bijval. De mensen kapten wel hun *mabondo* en *mapanda* niet om, maar ze begonnen kemp te roken ; ze lagen rond hun vuur, bestreken zich met witsel en rookten kemp dat ze er dronken en geheel verdwaasd van werden. Zedeloze praktijken kwamen er ook bij te pas. Pakten ze een dief of een vechter, ze deden hem kemp roken, tot dat hij zijn eten uitbraakte, tot de klederen hem van het lijf vielen ; dan was hij getemd. Kemp stilde alle mensen ; kemp belette gevechten en oorlogen.

De kemp breidde Kalamba's gezag geweldig uit. Alleen Muamba Mputu weerstond hem. Kalamba riep Bijeju en zijn Bimbadi op en ze gingen Muamba Mputu bevechten ; ze staken zijn dorp in brand, maar ze moesten toch gaan lopen en ze kregen Muamba Mputu niet klein.

Op zekere dag kwamen de Bimbadi te Kalamba toe met een Blanke, een echte Blanke, Lisimo (de Duitser Wissmann), of Kabasubabo, gelijk de Bena Luluwa hem noemden. Kabasubabo zette zijn reis voort langs de Lulua naar Neder-Kongo, maar zijn kapita Katshabala Mbwambwe bleef te Kalamba.

Van nu af speelden de Blanken geweldig in het hoofd der Bena Luluwa. De Zwarten van Kasai hadden altijd een zekere overlevering bewaard van blanke mensen, maar in de laatste jaren hadden ze er meer en meer horen van spreken. De Blanke was hun jongere broeder, de Zwarte was de oudste ; ze waren beiden zonen van Mvidi Mukulu (God ?). Op zekere dag wilde Mvidi Mukulu zijn zaken vereffenen met zijn twee zonen. Hij deed zijn oudste, de Zwarte roepen ; maar 't was nu juist een koude regenachtige morgen en de Zwarte zat in huis bij zijn warm vuurtje en... liever dan door die kou naar zijn vader te gaan... Mvidi Mukulu zat te te wachten ; zijn oudste, de Zwarte, kwam niet ; hij deed zijn jongste, de Blanke, roepen. Die kwam aan-

stonds. Mvidi Muluku gaf hem alle rijkdommen : balen stoffen, machines, geweren, enz., en daarbij gaf hij hem nog duizend inlichtingen en vermaningen ; hij gaf hem verstand over alles. De Zwarte loerde door zijn deurtje en zag de Blanke optrekken met al dat goed. Nu liep hij naar vader Mvidi Mukulu :

« En ik ? »
« Ik had u geroepen, zei Mvidi Mukulu, ge zijt niet gekomen. »
« En... wat krijg ik nu ? »
« Gij ! Uw jongere broeder is met alles weg. »
« En is er niets meer ? »

Ze keken rond ; ze vonden nog *mpeko* (vezels van palmbladeren) liggen om weefsels mee te maken ; en ja, nog een houw en een bijl om het land te bewerken, en bogen en netten om te jagen, en een grote kalebas om kemp te roken... De Zwarte mocht dat meenemen.

Als de Blanke rijk en geleerd is, is het dus niet door zijn eigen werk, maar hij heeft alles gekregen van vader Mvidi Mukulu. 't Is dus maar billijk dat hij met zijn oudere broeder deelt.

Ze vertellen verder dat de Blanke naar het water gegaan is en daar verdween. Daar in het water was hij wit geworden — of wit gebleven (?). Hij, Zwarte, was zwart geworden door de geweldige zonnebrand. Na heel lange tijd was de Blanke weer aan de waterkant verschenen. Daarom noemden ze hem ook wel *Mushangi*, alsof het een terugkerende geest was. De Zwarte nam hem goedwillig op, gelijk een oudere broeder zijn jongere ontvangt, maar hij was er toch altijd van bewust dat hij de oudste was.

Maar allen wisten ook dat de Blanke rijk was en sterke geweren had, en van als er verteld werd dat de Blanken zouden komen, was ieder hoofd er op uit om zo een Blanke bij hem te krijgen ; hij zou hem gebruiken om zijn hoofdmanschap te versterken, hij zou van zijn

rijkdom zijn deel krijgen en zelfs van hem de kunst leren om rijk te worden. Nu lagen ze allen rond hun vuur en rookten kemp dat ze scheel zagen, en riepen :

« *Tshinku alue kunu!* « De Blanke kome bij mij !
Lupetu lulue! De rijkdom kome ! »
Tshinku alue kunu! »

(Deze geestesgesteltenis der Zwarten tegenover de Blanken was eigen aan de Bena Luluwa en Baluba ; in andere gewesten was het volstrekt hetzelfde niet.)

En de Blanke kwam. De Staat stichtte een post te Luluaburg op Malandi ; de missionarissen stichtten een missie bij de Mikalayi-beek, al in het gebied van Kalamba en Kalamba maakte er onmiddellijk gebruik van. Hij had Wissmann reeds Katende der Bakwa Muanza zijn hoofdmansspeer doen afpakken. Hij slaagde er eenmaal in de Staat wijs te maken, dat Muamba Mputu een opstandeling was en hij trok ten strijde met Bijeju en Katshabala en ook zijn *Bashangi* ; ze brandden Muamba Mputu's dorp af, maar 's avonds moesten ze toch gaan lopen en ze kregen Muamba Mputu niet klein.

Indien Kalamba wat meer meegaande was geweest, dan ware hij met al zijn *Bashangi* en hun hulp, keizer gebleven van alle Bena Luluwa, sterker dan Lukengu der Bakuba en Lumpungu der Basongo. Maar met zijn vranke Mpemba-kop heeft hij ruzie met de Bimbadi gezocht ; bij beval Tshinkenke der Bakwa Tshishimbula en Tshingeshe der Bena Tshadi en andere hoofden van het Noorden, dat zij de Bimbadi al hun goed en vrouwen en slaven moesten afpakken ; doch dit heeft Tshingeshe zijn leven en zijn hoofdmanschap gekost. Hij wou de Staat opruien tegen de Bena Nsapo te vechten — de Bena Nsapo, een groep Basongo die bij de Staatspost Malandi waren komen wonen — maar de Staat steunde liever op die Bena Nsapo, en op de Bimbadi, en op Mulumba Nkusu der Bambu, en op allerhande Baluba

die bij hem waren komen wonen, en Kalamba ging lopen met zijn volk tot aan de Nsadi (Tshikapa), en toen hij terugkwam, is hij maar hoofd gebleven van zijn groep Bashila Mbembele, gelijk Muamba Mputu en Katende en honderd anderen hoofd bleven, elk van hun stam.

Intussentijd heeft de Staat zich onafhankelijk gemaakt van Kalamba en van Bimbadi en van gelijk welke Zwarten ; hij is meester geworden over allen. Thans zegt het jonge volk : « De hoofden riepen vroeger de Blanken hier om geld en goed te krijgen, maar ze kregen geen goed, ze kregen zweepslagen en ze moesten werken. » Vele ouden zijn er nog nijdig om, maar het jonge volk heeft er plezier aan ; ze weten wel dat de Europese beschaving hun ten slotte heilzaam is geweest ; ze kregen geen goederen voor niets, maar mits te werken hebben ze er toch al veel in handen gekregen ; de Staat houdt ze in bedwang, maar de streek is er des te rustiger om ; geneeskundige hulp en onderwijs en christendom kregen ze op de koop toe.

Ondertussen hadden in Kasai nog grote verhuizingen plaats. De Batshoko uit het Westen hadden de streek aan de Luluwa onveilig gemaakt, maar uit het Oosten waren tezelfdertijd de *Arabieren* gekomen en die waren veel woester dan de Batshoko ; ze sloten bondgenootschap met Lumpungu der Bekaneki en met Ngongo Lutete der Bena Malele (Basongo), en ze zetten geheel de streek aan de Lomami en de Lubilashi te vuur en te zwaard. Dan kwamen de Blanken ; zij verdreven de Batshoko en de Arabieren en brachten rust in de streek, al maakte hun bondgenoot Mpania Mutombo der Basanga het nogal bont aan de Lubi en de Bushimani.

Het gevolg van al die troebelen was dat de uittocht, vroeger begonnen met de oorlogen van Kasongo a Niemba, met nog meer geweld hernam. Al de Baluba van de Bushimani en zelfs van de Lubilashi vluchtten ;

ook de Bakwa Luntu of Bena Konji van de Beneden-Lubi vluchtten en gingen bescherming zoeken bij de Staat te Luluaburg, Lusambo en Luebo, bij de missiën van Luluaburg, Hemptinne, Merode en Kandakanda, bij de handelaars (C. K. vooral) te Ndemba, Tshitadi, enz. De Baluba trokken verder en verder, ook als de Arabieren al lang vergeten waren. De Bena Luluwa kwamen door de weerbots ook in beweging. De Bashila Kasanga bv. verlieten de Lubi a Mpata en gingen nu over de Muanzangomo aan de kleine Lubi en aan de Tshimaye wonen. De Bena Luluwa der Luluwa trokken ook verder naar Tshikapa, B. Makima, Mushenga, altijd verder, *ku manda* (stroomafwaarts), maar dan heeft de Staat er zijn voet voorgeschoven en deed ze terugkeren. Vandaar komen de dorpen met Baluba, gehele streken bevolkt door Baluba te midden het land der Bena Luluwa, zo b.v. een gehele strook van aan Hemptinne over Luluaburg tot aan Ndemba. Die Baluba zijn nog niet vermengd en versmolten met de Bena Luluwa, daar moet nog eerst een honderd jaar over heengaan. Maar naar de verhuizingen die onder de ogen van de Blanke geschieden, kan men oordelen over de verhuizingen ten tijde van Mutombo en Kasongo a Niemba. Dit alles is evenwel hedendaagse geschiedenis, die geschreven staat in de boeken van het Bestuur en de missiën ; daarover wil ik niet uitweiden.

Vroeger ?

Die verhuizingen der Bapemba en Baluba grepen honderd tot tweehonderd, misschien driehonderd jaar geleden plaats. Vraag een hoofd naar zijn voorvaders en waar ze gewoond hebben, ge komt na vier of vijf geslachten aan de voorvader die van *ku mukuna* kwam. Neem voor ieder geslacht dertig jaar en veronderstel dat ze nog een paar geslachten vergeten, ge hebt dan omtrent

honderd vijftig tot tweehonderd jaar. Die tweehonderd jaar komen de mensen van *ku mukuna* ; 't is waar dat ze meestal maar van één dagreis ver komen en dat velen niet verroerd hebben, maar laten we zeggen : ze komen van *ku mukuna*. Maar wat is er hier vroeger voorgevallen ? Hun voorvaders, vanwaar kwamen die ? Kwamen ze nog van verder *ku mukuna*, uit Katanga, uit Rhodesië ? Zij zelf weten er niets van. Al hun vroegere tradities zijn uitgeveegd. Gelukkig kan men wat meer vinden bij de Bakuba-stammen in het Noorden, en de Bakete en aanverwanten in het Zuiden, en met alles bijeen te leggen en te vergelijken, kan men nog heel wat te weten komen.

EERSTE DEEL

INLEIDING

Het Dibese-bos, grens tussen twee beschavingen.

De Dibese is een oerwoud in Noord-Kasai, gelegen aan de Lubudi- en de Lomelo-rivieren. Ik verliet het vóór 1936, doch ben er in 1949 teruggekomen. Het woud staat er nog en dezelfde volksstammen wonen er eveneens, maar toch heeft de B. C. K.-spoorweg er een brede bres doorgeboord. De lieden die er langs kwamen wonen, Blanken en Zwarten, hebben er lelijk huis gehouden. Te Kakenge waar ik thans verblijf, was het vroeger ál bos, echte Dibese, zodat er nooit een straaltje zon tot op de grond kwam ; nu blijft er niets van over dan overal in de velden dode zwarte boomstammen, die nog enige droge takken omhoogsteken, wachtende op de dag dat ze ook zullen ten gronde ploffen, om naast zoveel andere die reeds neerliggen, verder te vermolmen.

We zeiden reeds dat de Dibese in Kasai de grens tussen twee beschavingen uitmaakt. Ten Zuiden ervan hebt ge de Baluba en Bena Luluwa ; de Noorderlingen noemen ze allen *Baluba* of Bete. Ten Noorden hebt ge allerhande stammen, die de Zuiderlingen met één naam bestempelen : *Bakuba*.

De Baluba spreken *Tshiluba*, de Bakuba spreken verscheidene talen, die alle veel gelijkenis hebben met de talen van Midden-Kongo (met het Lo-Mongo).

De Baluba hebben het patriarchaat, de Bakuba het matriarchaat.

De Baluba leven van huiselijk bijgeloof en verering der overledenen ; de Bakuba leven meer met gemeenschappelijke geestenverering en hebben grote, geheime of gekende sekten.

De Baluba hebben hun eigen overleveringen en legenden ; zij zeggen allen : We komen van *ku mukuna* (van stroomopwaarts), dit is dus uit het Zuidoosten. De Bakuba hebben geheel andere overleveringen en zeggen : We komen van de *Yole*-vlakte en verder uit het Noorden en uit het Westen.

Nog in vele andere opzichten verschillen de twee beschavingen van elkander.

Hoe is dit bos de grens geworden ?

De oplossing schijnt voor de hand te liggen : de Baluba kwamen *ku mukuna*, uit het Zuid-Oosten, de Bakuba kwamen *ku manda* uit het Noorden en het Westen ; ze ontmoetten elkander aan de Dibese.

Edoch, dit klopt niet.

1. Algemeen wordt aanvaard dat alle Bantu-stammen van Noord naar Zuid uitweken ;
2. Bakuba-stammen gelijken veel op de Bakete en de Babindi en de Basala Mpasu, wonende over de Baluba in het Zuiden van Kasai ;
3. Ten Oosten en ten Westen van de Dibese is die grens nergens net afgetekend ; de overgang tussen de stammen is er geleidelijk.

We hebben reeds onderzocht wat er van waar is dat de Baluba van *ku mukuna* kwamen, en we bevonden dat inderdaad, sedert honderd, twee-of driehonderd jaar veel volk uitgeweken is van aan Mutombo Katshi en de streken der Lubi en Lubilashi tot in de streken van Luluaburg, en tot aan de Luebo en de Kasai-stroom, en in het Noorden tot aan de Dibese. Maar vele andere

stammen der Luluwa-streek waren weinig of niet verschoven.

De oorzaken van die uitwijkingen waren :

1. Overbevolking en hongersnood in de streken van Mutombo Katshi ;

2. De oorlogen van Kasongo Niemba der Baluba-Lolo en van de Bena Kanioko.

De eerste uitwijkelingen, die zo in de streek der Bena Luluwa kwamen, noemde men *Bapemba* ; ze versmolten met de Bakete of Bena Luluwa, die er verbleven. Die uitwijkingen gingen voort, maar de laatste verhuizers van sedert een vijftigtal jaren zijn nog niet met de Bena Luluwa versmolten ; ze blijven nog de naam Baluba behouden, zij zijn 'de echte Baluba', wordt gezegd. In de laatste twintig jaar is die vloed met de spoorweg door de Dibese gebroken, dusdanig dat men nu langs het spoor tot aan Ilebo (Francquihaven) overal dorpen van Baluba aantreft.

We geven de *gevolgen op van die twee of drie eeuwen uitwijkingen :*

1. De bevolking van Kasai bezuiden de Dibese verschoof wat van Oost naar West ;

2. De Bapemba drongen overal hun Tshiluba-taal op ; het Tshikete van vroeger verdween er ;

3. De Bapemba maakten in de streek alles gelijk ; er zijn weinig of geen verschillende kenmerken tussen de dorpen ; in het Noorden en het Zuiden zijn die verschillen er wel. De Bapemba voerden de landbouw in, leerden de mensen klederen dragen, veralgemeenden het patriarchaat, enz. ;

4. De Bapemba veegden alle vroegere overleveringen der Bakete uit ;

5. Ze hebben tussen de Bakuba van het Noorden en de Bakete van het Zuiden een spie geslagen tot aan de Dibese, tot aan Luebo en Tshikapa.

Maar nu stellen we de vraag : *Wat is er in Kasai gebeurd vóór die twee-of driehonderd jaar ?* Vanwaar kwamen de vroeger uitgewekenen ? Zij zelf weten er niets meer van ; al hun vroegere overleveringen zijn uitgeveegd. Maar als de Zwarten er niets meer van weten, waar moet men dan zijn licht opsteken ? Dit is de eeuwige vraag.

Voor de geschiedenis van Kasongo Niemba en Mutombo Nkole moesten we maar de vertellingen opschrijven, gelijk de Zwarten ze ons voorzeiden ; maar over vroegere toestanden wordt er niets meer verteld, of wat ze vertellen is zó verdraaid en onzeker dat er kop noch staart aan te krijgen is.

En toch niet laten liggen ! Maar nu valt er op te studeren. En ja, wij kunnen er op studeren ; dit kan een Zwarte niet. Hij weet maar wat er in zijn eigen dorp verteld wordt en wat men de buurstammen verwijt. Maar wij kunnen hun legenden vergelijken met die van andere stammen, met die van benoorden de Dibese, met die van het Zuiden van Kasai, en zelfs met die van Midden- en Noord-Kongo ; wij kunnen in een legende de historische ondergrond van het legendarische onderscheiden. Er zijn nog zoveel belangrijke geschiedenissen over onze Zwarten op te tekenen ; de missionarissen en bestuursambtenaren staan nog voor vele verwarde toestanden, waarvan we de geheimen moeten leren kennen. We zouden meer op het volk kunnen inwerken en veel minder dwaasheden begaan als we de mentaliteit en de overleveringen van al die verschillende groepen kenden.

Laten we dus beginnen met het volk van rond de Dibese te bestuderen. Al is dit volk misschien meer door elkander gelopen dan gelijk waar in Kongo, en al zullen er nog veel onopgeloste vraagpunten overblijven, toch zullen we nog heel wat belangrijke gegevens kunnen achterhalen.

1. De B — en P — Taal.

Elkeen in Kasai weet dat

een Muena Lulua zegt :	en een Muluba zegt :
mukas*h*i (vrouw)	mukaji
mbus*h*i (geit)	mbuji
n*sh*ila (weg)	njila
nsubu (huis)	nzubu
Kasadi (eigennaam)	Kazadi
m*f*ita (gevecht)	mvita.

Maar er is meer. Er bestaat van aan de Sankuru in het Noorden, door geheel Kasai tot in het Zuiden van Luisa, een taalgrens... neen, het is geen taalgrens, want tegen de Sankuru spreken ze allerlei gewesttalen van het Lukuba, in het Midden spreken ze Tshiluba en in het Zuiden Tshikete, Tshibindi, Tshisala Mpasu, enz.. Maar door al die talen, dwars er door, loopt een grenslijn, een uitspraakgrens. Ten Westen er van gebruiken ze de stemloze medeklinkers *p, f, s, sh, t, k* ; ten Oosten er van gebruiken ze de stemhebbende medeklinkers *b, v, z, j, nd, ng*. Ik noem het eenvoudig P- en B-taal. De grens loopt voorzeker nog verder het Noorden en ook het Zuiden in ; maar andere onderzoekers zouden dit moeten nagaan. Soms is die grenslijn net afgetekend, van het ene dorp tot het andere, vooral in het Noorden ; meer in het Zuiden is ze door verhuizingen en overschuivingen onduidelijk en verward geraakt.

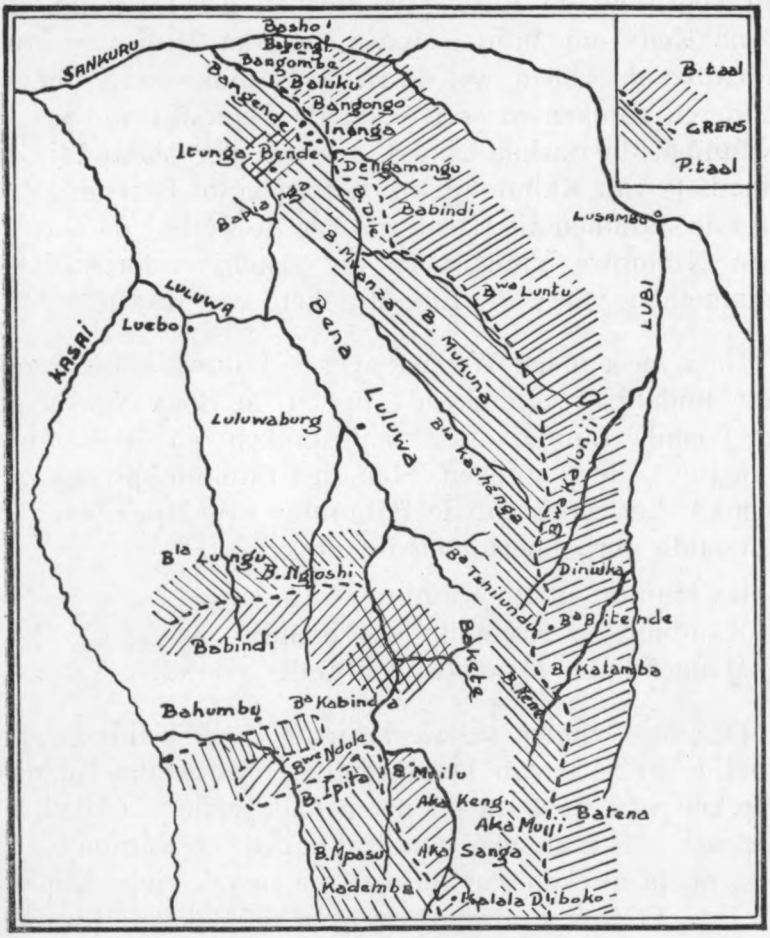
Voor een groot deel is dit verschil te horen in de gewone spreektaal ; bij voorbeeld, de Bena Luluwa zeggen *mbushi* (geit) ; de Baluba zeggen *mbuji*. Maar veel beter kan men het nagaan in de eigennamen van personen, dorpen, rivieren, enz.

De Bangende zeggen :	De Bangongo zeggen :
Mpompo	Bombo
Mpidi	Bidi
Ntete	Ntende
Lutu	Londo
De Bapemba zeggen :	**De Baluba zeggen :**
Kasadi	Kazadi
Kande	Ngandu
Leka	Lenga
Yeka	Yenga
Masa of Muansa	Muanza
Muese	Muenze
Ba Kumpe	Bena Ngombe.

In het Noorden is de Lubudi de grens, ten minste van aan Meshumba. Ik vermoed dat de Bangombe, in de hoek tussen Lubudi en Sankuru, P zeggen, en de Basho over de Sankuru ook. (De Baluba noemen ze Basongomeno.) De Babengi, wat meer oostwaarts bezuiden de Sankuru, zijn Basho, die van de noorderoever kwamen ; zij spreken gemengde P- en B-taal. Al de Bangongo (Bakongo, zeggen de Bangende) en Baluku van de rechteroever spreken B-taal. De Bangende en Bapianga van de linkeroever spreken P-taal ; maar de Bangende van Dengamongo op de rechteroever spreken B-taal. Het dorp Inanga, op de linkeroever bij de Bangende van Tshabushobo, spreekt toch B-taal ; gezegd wordt dat die lieden van dezelfde afkomst zijn als de Bangende van Dengamongo. Op de linkeroever zijn er dorpen van Batwa (Itunga Bende, Bashi Bidi, Bashi Bambi), die nog alle B-taal spreken.

Dan loopt de grens dwars door de Dibese tussen de Bena Luluwa (Bakwa Muansa, Bena Mukuna) enerzijds en de Babindi en Bakwa Luntu anderzijds. Een deel Bena Luluwa (De Bena Dile, Tshijiba en Mukamba) wo-

nen op de rechteroever, maar spreken toch P-taal ; de grens is dus de Lubudi niet, maar wel de Dibese.

KAART 7. — Grens der B- en P-taal.

De Bashila Kasanga en de Bena Tshilundu van Mpuamba spreken meest P-taal, maar de grens is er niet duidelijk en de meest oostelijke dorpen, bij voorbeeld de Bakwa Buyu van Diniuka en de Bena Bitende van Ndemba, spreken reeds duidelijk B-taal, gelijk de Bakwa Kalonji en de Bakwa Dishi.

De grens zou dan verder recht het Zuiden moeten

inlopen door het gebied der Bakete, maar ze wordt er heel onduidelijk. Sommige groepen spreken meer P-taal, bij voorbeeld de Kasengaye-groepen der Luekeshi, de Bena Kene om Majiya Mpata, de Aka Muji van Mundemba, misschien wel de Bena Kanioko en Ntubeye. Anderen spreken meer B-taal : de Bena Katamba van Ndumba, de Bashila Nioko, groepen der Malapudi, de Bambale van Kabuluku, en de Batena (of Batengi), dat zijn de stammen die Utena spreken, te weten : de dorpen van Ntambwe Yangala en de oostelijke dorpen van Mundemba, van af de Ena Musekete van Kataji.

Maar meer in het Westen, over de Luluwa, is de grenslijn duidelijker afgetekend : tussen de Bena Ngoshi en de Bashila Lungu, die P-taal spreken, en de Babindi van Boyi, die B spreken. Sommige Babindi spreken gemengd, bij voorbeeld de Bahumbu van Mpuamba ; in datzelfde dorp hoort men uitspreken :

Ba Humbu en Ba Kumbu
Kambulu en Kampulu (een hoofd)
Mangende en Makende (een ander hoofd).

De grens vinden we weer bij de Bena Kabinda aan de Luwete. Die van Lembelembe en Kalemba Buanga spreken van *Muanza* en noemen de rivier : *Lubata* of *Luwata* = B-taal ; die van Kabuanga en Kambuyu en Nzambala spreken van Masa en noemen de rivier Lupata = P-taal (Meer zuidwaarts zeggen de Bakete : Luwete, en de Blanken schrijven Lueta en zeggen Letâ.)

De grens loopt verder West van de Baka Ndolo van Muangala Kadi en verder door het gebied van de Basala Mpasu, of beter tussen de echte Basala Mpasu, en diegenen, die men wel Basala Mpasu noemt, maar die men beter Aruwaye zou noemen. Ze loopt tussen :

De Ena Ipita van Kamaye en de Ena Muilu van Mukungu ;

De Ena Bungu van Mapumba en de Aka Muala van Kadongo ;
De Ana Tshuwana van Ntende en de Aka Kengi van Kabuanga ;
De Aka Ngambu van Malambu en de Ana Kanjimba ;
De Ana Mpasu van Seli a Kafunda en de Aka Sanga van Tulume ;
De Baka Lumbu van Kademba en de Olamba van Kalala Diboko ;
De Ana Nama van Samakuta en de Batengi over de Luija ;
De Baka Banda van Musepu.

Aan de Lubudi is die grens heel duidelijk. Bij de Baluba is ze nog duidelijk, maar niet zo net van dorp tot dorp afgetekend. Bij de Bakete loopt alles door elkander, zó, dat iemand die het niet weet, geen grens meer zou opmerken.

Maar hoe zijt gij het dan te weten gekomen ? zou men kunnen vragen.

Wel, als men een spoor ziet, zoekt men toch natuurlijk waar het verder loopt. En daarbij, de Zwarten hebben me er zelf op gewezen, o.m. op het onderscheid tussen het volgende.

2. Bashila Mutumba en Bashila Nioka.

Kujila in het Tshiluba is « derven ».

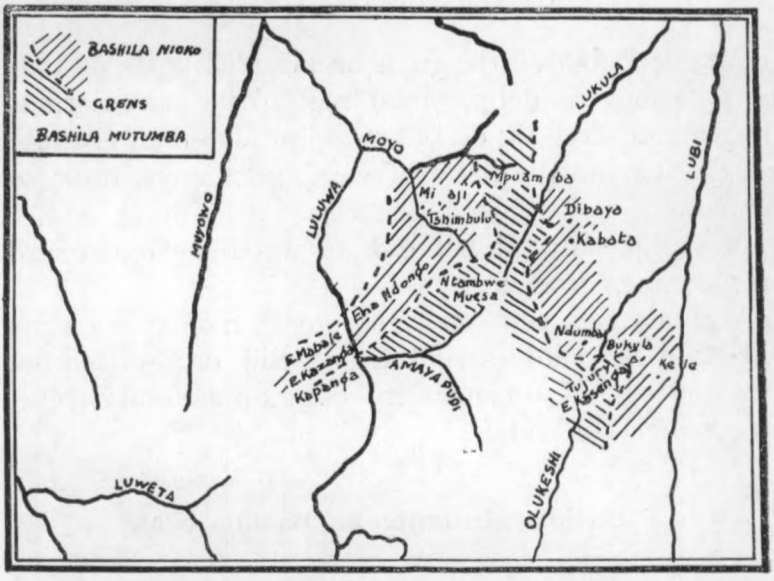
Mutumba = een soort grote ratten, van het fijnste wild voor de Zwarten.

Nioka = slang.

Dus de Bajila Mutumba zijn diegenen, die geen *mitumba* eten ; de *mutumba*-rat is taboe, hun totem-dier. De Bajila Nioka eten geen slangen. Doch halt ! Dit is inlandse schoolmeestersuitleg die door de Blanken algemeen geloofd wordt. Er zijn wel Bashila

Nioka die geen slangen eten ; alle jagersstammen, ook de Bashila Mutumba, eten geen slangen. Maar er zijn GEEN Bashila Mutumba, die geen *mitumba* eten. Zelfs als ze zeggen : « Wij eten geen ratten » (bij voorbeeld bij de Mpianga der Bakuba), vraag hun dan maar : « En de *mitumba*-ratten ? — Ah ! de *mitumba*, die eten we wel ». Allen vinden dit een heel lekker beetje.

« Slang » in het Tshikete der Bashila Nioka is : *omusomania* (met dubbel voorvoegsel). Vraag hun : « Zijt ge Bashila omusomania ? » dan schieten ze in een lach : *kujila omusomania* heeft geen zin.

KAART 8. — Grens tussen Bashila Nioka en Bashila Mutumba.

De Bashila Mutumba zelf geven een zinspeling op die woorden. De *nioka*-slang sluipt de *mutumba*-rat door het gras achterna om ze te pakken ; maar de *mutumba*-rat vlucht in haar hol en de *nioka* kan er niet aan. Als de mensen het gras afstoken, dan kruipen de *mitumba* heel wijs in hun holen ; de *nioka*... ja, het gebeurt dat ze rap een groot *mutumba*-hol kan vinden en er in krui-

pen, maar in het andere geval is de sukkel verbrand. Slangen verbranden aldus dikwijls, een rat nooit. Maar dadelijk na de brand zijn de Zwarten er bij, om de rattenholen open te kappen ; een rattenbilletje is nog eens wat vlees bij de maaltijd.

Over het totemisme bij de Zwarten van Kasai en over de uitleg van namen als Bashila en Nioka, enz., spreken we later. Laten we eerst nog wat feiten geven. In alle geval laten we nioko schrijven, zoals de Bakete uitspreken, en niet nioka, volgens de uitspraak der Baluba, die aan alle woorden een *a* voegen ; daarom juist zijn ze Baluba.

Het onderscheid tussen de Bashila Mutumba en de Bashila Nioko wordt het meest gemaakt bij de Bena Tshilundu en de Bakete van het gebied van Dibaya.

Men zegt : Ntambwe Muenze en zijn volk in het Westen zijn Mutumba, Ndumba en Bukula en Kele en de anderen over de Olukeshi (Luekeji) in het Oosten zijn Nioko. Het is waar, in grote trekken, doch er zijn een paar uitzonderingen.

A. — Aan de Oostkant vinden we Bashila Mutumba.

1) Geheel de Kasengaye-groep, te weten :

a) De Bena Kasengaye van Kabina (hoofdij Ndumba) ;

b) De Bena Kadiyanga van Tshibambula (hoofdij Bukula) ;

c) De Bena Kavuku, die bij Bukula wonen (hoofdij Bukula) ;

d) De Bena Kasanga van Mukambo (hoofdij Bukula) ;

e) De Baka Tshilenga die bij de Muasa a Bena Ndumbi wonen ;

f) De Bena Kaniongo die bij de Muasa a Bena Ndumbi wonen.

2) De Ena Malengi van Tujuru (hoofdij Bukula).

3) De Ina Komba van Mujangi.

B. — In de Westkant zit er aan de Amayapudi-rivier een groep Bashila Nioko (de Baluba zeggen *Malapudi*, maar ik heb liever de Bakete-uitspraak te volgen, en dat heeft zijn belang ; we hebben ons immers in zulke al veel te veel laten beïnvloeden door de Baluba, zelf in de Bakete-streken).

1) Ntambwe Muenze zelf met zijn Abaka Muenze, die vroeger aan de Amayapudi woonden. Hij beweert dat geheel zijn groep Abaka Bia (te weten : Bena Mpete, Bena Mungeyengi, Bena Ntembu en ook de Kambumbu) Bashila Nioko zijn (hier nu zeggen ze Bashiya) ; die waren immers met Ntambwe Muenze aan de Amayapudi. Maar zij allen zeggen zelf dat ze Bashiya Mutumba zijn ; en ze spreken immers ook Ntambwe Muese, met *s* in plaats van *nz* uit. Ntambwe Muenze alleen met zijn Abaka Muenze zijn Bashiya Nioko.

2) Een groep bij Ntambwe Muenze :

a) De Ena Ndongo ;
b) De Bena Kasengaye van Kamulolo ;
c) De Ena Mbale van Malowa ;
d) De Bena Kabange, een kleine groep van Ntambwe Muenze.

Er valt daar echter bij op te merken, dat die vier groepen familie zijn van de Bena Kasengaye van Ndumba in het Oosten, en die zeggen dat ze Mutumba zijn ; ze kwamen allen samen van aan de Bushimayi-rivier. Deze Bashiya Nioko verwarren misschien, willende zeggen dat ze Bena Kanioko zijn. Er valt nog op te merken dat de vier families Bena Tshilundu, die bij de Ena Ndongo inwonen en ook als Bashiya Nioko vermeld

worden, van andere afkomst zijn en veeleer Bashila Mutumba of geen van de twee.

3) De Bena Sungi van Tshingombo en de Bakongo van Tshibuba, worden soms als Bashiya Nioko opgegeven, maar die zijn van geheel andere afkomst en noch Nioko, noch Mutumba.

4) Daar rechtover op de andere oever der Luluwa in de hoofdij van Kapanga (gebied Luisa) wonen nog twee groepen, echte Bashiya Nioko :

a) De Ena Mabale van Polesha en Banga Matete ;
b) De Ena Kazanga van Ntende en Kamukenji. (Kazanga en niet het gewone Kasanga).

In de hoofdij van Mpuamba der Bena Tshilundu zit er een groep Bakete, echte Bakete, maar bijna geheel Bapemba geworden. De enen zijn Bashila Nioko, samenhangende met de Bashila Nioko van Ndumba, te weten :

a) De Baka Ndaye van Kabata ;
b) De Bena Kalenga van Tshikoyo ;
c) De Bena Kamboko van Ndumba Mpatanga ;
d) De Bena Tshimbowo van Kalamba.

De anderen zijn Bashila Mutumba, samenhangende met de Bashila Mutumba van bij Ntambwe Muenze :

a) De Bena Ngala van Mutombo Tshilundu ;
b) De Bena Tshikunu van Ndaye Boloto ;
c) De Bena Kana van Mukomo ;
d) De Bena Tshiteke van Tshimbowo ;
e) De Ndaye van Tshimbowo en Tshilolo.

Bij de Bena Tshilundu zelf, echte Bapemba, heeft men hetzelfde onderscheid. Zijn Bashila Mutumba :

a) Mpuamba met zijn Bena Tshipamba ;

b) Kabundi en Tshongi met hun Bakwa Tshisumba ;
c) Ntambwe Lomami met zijn Bena Tshilobo, enz.

Maar in het Westen, tegen de Moyo-rivier, woont een gehele groep Bashila Nioko, samenhangende van ver met die der Malapudi, te weten :

a) De Bakwa Kate van Mupoyo ;
b) De Bena Muaba van Muamba Sako ;
c) De Bena Tshimbulu van Ndumba Tshimbulu ;
d) De Bena Mvila van Tshinkenke.

Wat is Nioko ? Wat is Mutumba ?

Ja, over die vraag heb ik ook jaren lang gepiekerd ; en moest ik nu mijn mening zeggen, velen zouden verbaasd opkijken en vragen : Hoe bewijst ge dat ? Daarom mogen ze er ook wat over nadenken.

Alleen wil ik nog laten opmerken :

1) Dat de grens tussen de Bashila Mutumba van Mpuamba en van Ntambwe Muenze enerzijds, en de Bashila Nioko van Ndumba en Bukula anderzijds, goed de grenslijn tussen B- en P-taal voortzet naar het Zuiden. De Bashila Nioko van de Bakwa Kate en van de Amayapudi zijn als een groep op zichzelf.

2) Dat er een dorp Bena Mutumba woont bij de Bena Luluwa ten Noordwesten der Dibese, op de rechteroever van de Lubudi : de oudste bewoners van die streek ginder.

3) Dat aan de Sankuru, ten Oosten van de Lubudi, als ge er van Bashila Nioko spreekt, ze ginder zeggen : *Bashi Ndo* of *Bashi Dio* ; *Ndo* of *Ndio* in de taal der Bangongo en Bambengi ginder betekent slang. Slangen derven = *kupala ndo.*

« Wij zijn Bashi Ndo », zeggen de Basho van Sapo Ilumba (of Bambengi), « wij eten geen slangen ; de Basho van de noorderoever van de Sankuru eten

slangen. » Allen eten de *mitumba*-ratten, maar geen andere ratten. De Bashi Dio zijn families (of *malundju*), die overal op de zuideroever wonen, vooral bij de zogenaamde Batwa.

4) Dat het lid *ko* in de B-taal *ngo* wordt ; *nioko* = *niongo* = *ndiongo* = *ndongo* = *ntoko*.

Ngo, en ook *nga* en *nge*, wordt soms van achter bij een ander lid gevoegd, soms mag men het weglaten, bij voorbeeld :

Ndo en Ndongo ;
Basho en Bashongo ;
Sele en Selenge ;
Nda en Ndanga ;
Bashila en Bashilanga ;
Mpia en Mpianga.

Dat is zowat op zijn Soedanees met zijn eenlettergrepige woordjes. En inderdaad in het Noordwesten van Kongo, in het Ubangi-gebied, vindt men hetzelfde verschijnsel. (Zie de studiën van Mgr TANGHE in *Congo*, 1938.) Maar nu deed ik een vervaarlijke sprong... tot aan de Ubangi! Velen zullen de sprong niet aandurven.

De Zwarten, vooral de Bakete van het Zuiden, onderscheiden nog tussen :

3. Bena Katempa en Bena Kawaye.

(of : Tshitempa en Tshiwaye)

In hetzelfde dorp is de ene groep Katempa en een andere groep Kawaye. Kawaye is dikwijls de naam van een vlakte ; Katempa is ergens een bos, aan de bron van een rivier, waar ze vroeger woonden. Vraag hun naar het verschil tussen Katempa en Kawaye, en ze spreken u aanstonds over de besnijdenis. Die lieden hadden vroeger hun besnijdenis met de daarbij passende

gebruiken (hun *mukandu*) in het bos, gedurende drie weken, zes maanden of een jaar. In sommige streken werd ze verwaarloosd, omdat ze met de Staat niet maandenlang konden afwezig blijven. Aldus was de besnijdenis bij de Babindi bijna vergeten. Bij de Bakete van Kapanga (Luisa-gebied) ook ; maar eens toen ze hoorden dat de dokter in hun streek ging komen om de mensen te onderzoeken waren ze benauwd in schande te komen en ze gingen allen, de hoofden voorop, weer *ku mukandu* ; verschillende dorpen gingen samen *ku mukandu* ; de Kawaye van verschillende dorpen gingen naar hun eigen bos ; maar Katempa en Kawaye vermengden zich niet. Het ceremonieel verschilde immers. Bij de Katempa was niet veel ceremonieel : de jongens verbleven enige weken afgezonderd in het bos, en als ze genezen waren, kwamen ze weer te voorschijn. Bij de Baluba ten andere doen ze de besnijdenis in het dorp zelf, zonder ceremonie en voorschriften en beproevingen en dansen en *mikishi*, en het kon maanden en soms jaren duren. Meer in het Zuiden, bij voorbeeld bij de Batshoko, worden de ceremonieën nog veel strenger onderhouden.

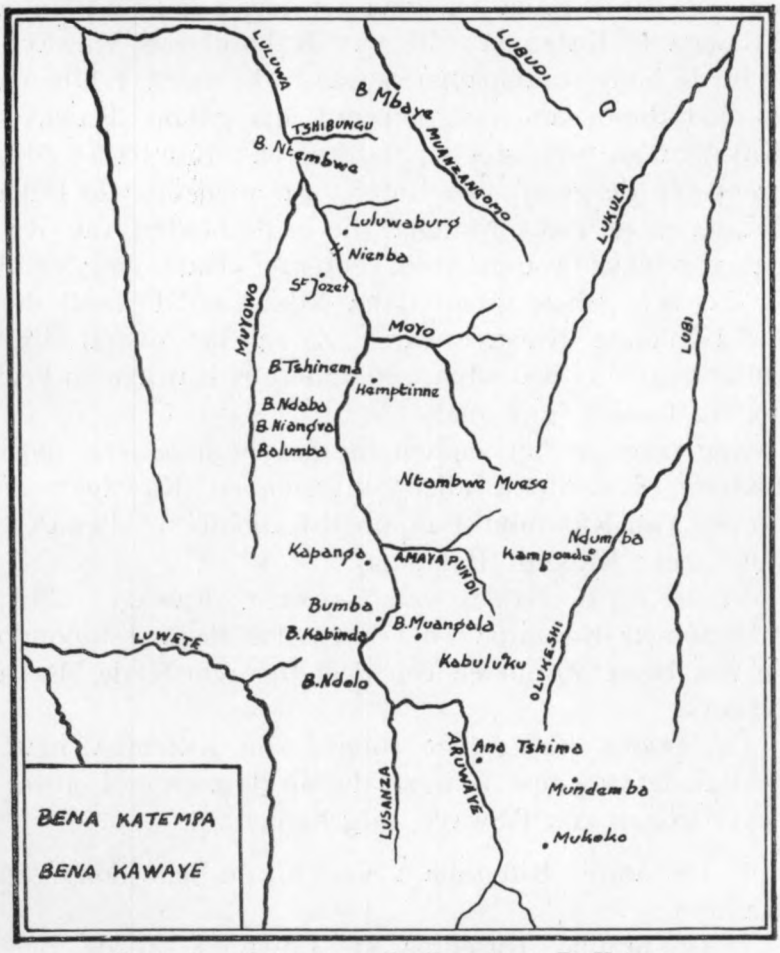
Dit onderscheid tussen Katempa en Kawaye wordt meest gemaakt bij de Bakete van het Zuiden :

1) Aan de Luluwa, op het grensgebied tussen de Bashila Mutumba en de Bashila Nioko van aan de Amayapudi (Malapudi) ;

2) Aan de Olukeshi (Luekeshi), op het grensgebied tussen de Bashila Mutumba en de Bashila Nioko van Ndumba, en wel zó, dat regelmatig de Kawaye de kant houden der Bashila Nioko, de Katempa de kant der Bashila Mutumba.

Buiten die streek vindt men nog wel overal Katempa en Temba en Niemba en Kawaye en Kabale en Tshibale,

enz. *(w = b ; y = l)*, maar de tegenstelling wordt er zo uitdrukkelijk niet voorgesteld.

KAART 9. — Grens tussen Ba Katempa en Ba Kawaye.

Het begint aan de Luluwa bij de Bena Tshinema, of Tshiniemba, ten Westen van Hemptinne.

De groep van het hoofd Kayenga is *Kawaye* ;

De groep van het hoofd Bumba is *Katempa*.

De Bena Tshinema gaan door als Bena Luluwa. Meer in het Zuiden aan de Luluwa wonen er Babindi : Baka Ndaba

en Baka Niangia. Bij de Baka Ndaba : allen zijn Katempa, tenzij het groepje van hoofd Tshikangia, dat Kawaye is. Bij de Baka Niangia : het dorp van hoofd Muka Ndianga is Katempa ; dit van Kabuluku is Kawaye.

In de oude staatspapieren waren die Bena Tshinema en die Babindi samen gegroepeerd. Men gaf op : Kawaye: Kayenga en zijn groep ; Tshitempa : Bumba en zijn groep. In de groep van Bumba gaf men op : de Baka Ndaba en de Baka Niangia, die in de hoofdij van Kapanga gebleven waren. Als ik echter ter plaatse ging, vond ik dat een gehele groep Baka Ndaba en de helft der Baka Niangia, Kawaye waren. Zo zal het overal zijn : zulke familie is Katempa, een andere is Kawaye en veel andere families zijn niets.

Nog meer in het Zuiden bij de *Balumba* (een soort Bakete), Katempa : allen, uitgenomen Kawaye : de dorpen van Kalumbu (Balombe) ; Kabombeshi (BenaKamilombe) ; Kabindi (Bakanga).

Verder bij de Bakete van *Kapanga* : Kawaye : allen, uitgenomen Katempa : het dorp der Bena Tshibondo en der Bena Misalu en een deel ten minste der Baka Niemba.

De *Akuma Kasadi van Bumba* zijn Katempa, maar de Bakete van deze Bumba, die op de rechter Luluwa-oever wonen zijn Kawaye, uitgenomen :

1) De familie Katempa a Sono bij de Bena Sono van Kakubu ;

2) De familie Katempa ku Luyambi bij de Beni Kurande van Mukenga ;

3) Het dorp Baka Muangala van Kabuanga.

De *Bena Kabinda* zijn Katempa ; alleen het dorp van Mutende a Lutu is Kawaye.

De *Baka Ndolo* van Muangala Kadi zijn Kawaye ; alleen het dorp van Ilunga di Kasungu is Katempa.

Aan de andere grenslijn, in de hoofdij van Ntambwe

Muese : Ntambwe Muese zelf is Kawaye ; de Bena Lusenga bij de Bena Tshikoba zijn Kawaye. Maar de Bena Kambumbu, de Baka Ntembe, de Bena Ntambo (bij de Baka Seke), een familie Bena Tshilundu van Kabila, zijn Katempa.

In de hoofdij van Ndumba : de Bena Katamba van Ndumba zijn Kawaye ; de Bena Mungeyengi (of Mukalenga in het Tshiluba) van Kampondo zijn Katempa.

In de hoofdij van Kabuluku, allen zijn Kawaye, uitgenomen enige kleine groepjes Katempa, bij voorbeeld : Buanga Mpuanda. We zijn *Kabale ka Di'*, zeggen ze ; dat is Kawaye ka Dio ; dus : Bashila Nioko. De andere partij was : *Kabale ka Nsenji* ; die zeiden : we zijn geen Bashila Nioko.

Over de Luluwa : de Basala Mpasu van Kadongo en Tulume, enz., worden door de Bakete van Mukoko en Mundemba genoemd : *Baraye* of *Aruwaye*.

In de hoofdij van Mundemba : de Ana Tshima van Mujiki en de Ena Malamba van Buyu a Musakile zijn Tshiwaye en gelijken ook wel op hun buren, de Basala Mpasu.

Wat heeft dit Katempa en Kawaye nu te betekenen ? Ik wil liever wachten met mijn uitleg, vooral omdat iemand die de woonwijze der Bakete en Bakuba en van geheel West-Kongo niet kent, maar alleen die der Baluba, mijn uitleg niet zou kunnen verstaan, noch aannemen.

Ik laat evenwel nog opmerken, dat aan de Luluwa, benoorden de Bena Tshinema van Bumba boven vermeld, over de *Niemba* der Bashila Bembele van Mukenga Kalamba — (die Niemba is de historisch gekende oversteek der Luluwa tussen Luluaburg-station en Luluaburg-Missie St-Jozef) — nog meer noordwaarts langs de Luluwa, verscheidene groepen, wonen die men soms tezamen Bakwa Ntembwe noemt : de Bakwa Muashi van Tshame Kalombaye, de Bakwa Lule van

Santo Kapongo (maar die Santo moest van de Staat naar Ilebo gaan wonen), de Bena Kayembe van Shimata, de Bakwa Buisha van Diyi dia Katende.

In vroegere tijden, vóór de aankomst der Bakwa Beye en der Bena Bele (van Bende), waren die Bakwa Ntembwe buren van de Bakwa *Mbaye* van Lukono en van de Bakwa *Biaye* van Tshaba a Bumba. Maar hoor wat ze daar verstaan door het woord *Ntembwe*. Al de Bakwa Ntembwe waren bondgenoten in hun strijd tegen de Bena Kapuku : de Bena Mandwe (Bena Bele van Bende) en de Bakwa Katawa van Mukenga Kalamba en de Bena Mutshipaye van Kanioka en Kongolo Monshi. Maar de Bakwa Ntembwe konden het niet houden. Volgens sommigen wil *kutembwe* zeggen : uitgeput zijn, blijven liggen van vermoeidheid. Volgens anderen was *kuembwe* een manier om een vredesverdrag te sluiten, aldus : de Bena Kapuku overwonnen en de Bakwa Ntembwe smeekten om vrede. De Bena Kapuku zeiden: « *Tudi bapole* », we willen ook vreedzaam zijn. En ze eisten van de Bakwa Ntembwe een *Muana wa Kankengi*, een eerstgeboren mannelijk kind van één dag oud ; ze hingen het aan een boom op. Dan moesten de Bakwa Ntembwe een grote put graven en er al hun *manga a mvita*, hun magische behoedmiddelen in het gevecht, en al hun messen en bijlen en speren inwerpen. Vervolgens moesten ze er gaan naastzitten op de grond, en al zittende, met hun lijf, niet met hun handen, de uitgegraven aarde weer in de put en over de wapens werken. Dat werken nu was : *kutembwe*, en daarmee bleven al die bondgenoten Bakwa Ntembwe heten. Zo zeggen ze, maar de betekenis van *Kutemba* en *kutempa* zal wel verder liggen. We komen er op terug.

Het onderscheid tussen Mutumba en Nioko, Katempa en Kawaye loopt verder voort tussen :

4. Bakwa Ndolo en Ba-Mbale.

Maar hier zijn de overleveringen zo verward geraakt, dat ze dikwijls niet meer overeen te brengen zijn. De hierbij betrokken stammen weten soms zelfs niet meer of ze Ndolo of Mbale zijn. Maar daar is ook een bijzondere reden voor.

Vooreerst, *Ndolo* is hetzelfde woord als *Ndualo* en *Ndualua*. *Balolo* is hetzelfde als *Balualo* en *Balualua*. Men moet maar een tijdje bij de Balualua der Luwete in Luisa vertoefd hebben, om te horen dat die woorden de ene voor de andere genomen worden : kwestie van uitspraak.

Worden opgegeven als *Ndolo* :

1) De Balolo of Balualua of Baluwaluwa der Luwete ;
2) De Bakete van Muangala Kadi ; maar ze gelijken meer op Ba-Mbale ;
3) De Bakete van Kabuluku (zie verder) ;
4) De Bakwa Ndolo van Kabenga, bezuiden Hemptinne ; deze zijn Bena Lulua.

Worden opgegeven als *Ba-Mbale :*

1) De Bambale van Muzodi en Mayimbu over de Luete ;
2) De Aka Sadi van Bumba Albert. Hun buren, de Baka Ntanda van Kapanga, zeggen hun : Ge zijt Basala Mpasu. Zij antwoorden : Neen, we zijn Bambale. Maar ze gelijken toch meer op Bakete, dan op Bambale ;
3) De Bakete van Kabuluku. Ten minste de Baka Ntanda van Kapanga zeggen : Het zijn Bambale. Zij zelf zeggen : We zijn Baka Ndolo, allen, uitgenomen de Bena Mamu van Bitanda en de Bena Ebapfo van Tshiniama a Nkene in het Noorden. De zuider-dorpen tegen

de Luluwa, Kamushilu en Bare, gelijken meer op Bambale ;

4) De Aruwaye, dat zijn de Basala Mpasu van Kadongo en Kabuanga tot aan Tulume.

Hoe is zulke verwarring mogelijk ?

Laten we aannemen dat Bashila Mutumba, Bena Katempa en Bena Ndolo ongeveer hetzelfde zijn ; anderzijds ook, dat Bashila Nioko en Bena Kawaye en Bambale overeenkomen ; gedenk dat $b = w$, $l = y$. Als we dan de dorpen in de Bakete-streek nader bestuderen : taal en zeden, lichaamsbouw en klederdracht, overleveringen en legenden, dan bemerken we, dat er een gehele strook gelijkaardig volk woont van aan de Bena Tshikoba van Kandaye en andere Bashila Mutumba van Ntambwe Muese, over

De Bena Katebi van Muanda Kabuange ;
De Bakiata er dicht bij ;
De Beni Kuruanda van Mukenge ;
De Baka Ntembu van Luku ;
De Bena Kashiku van Kaye Kaye en Kamono ;
De Bena Kabinda van Lembelembe ;
En al de Balualua van Tshapula tot aan de Kasaistroom. (Zie de Kaart.)

Die zijn allen Mutumba, Katempa, Ndolo.

Een andere strook gelijkaardig volk woont van aan de Bashila Nioko der Bena Tshilundu : Mupoyi en anderen, over de Bashila Nioko der Amayapudi : de Ena Ndongo en anderen, al de Kawaye, die er omtrent wonen, de Baka Ndolo, of Bambale ? van Muangala Kadi tot aan de Bambale van Mayimbu en Muzodi.

De strook loopt nog voort in een andere richting over de Bambale : zuider-dorpen van Kabuluku, naar de Aruwaye der Basala Mpasu.

Die zijn allen Nioko, Kawaye, Mbale, Aruwaye.

KAART 10. — Grens tussen Bk Ndolo en Bambale.

Bezie de kaart. Ge kunt opmerken dat de twee stroken elkander kruisen aan Bumba en Kabuluku en Muangala Kadi. Is het dan te verwonderen dat alles door elkander loopt ? Zo bij voorbeeld : als de Bambale van Muzodi spreken van het volk van Muangala Kadi, noemen ze hen : *En' Ewu*. Maar als we ter plaatse gaan zien, dan vinden we de echte *En' Ewu* wat verder achter de Ken'Ewu-berg, te weten de Bena Kashiku van Kamono. (Ze woonden vroeger op de linkeroever der Luluwa, maar zijn nu op de rechteroever verplaatst.) Anderzijds, als de Aka Sadi van Bumba over Muangala Kadi spreken, noemen ze hen : *Baka Ndolo* ; maar de echte Baka Ndolo zijn nog eens die Bena Kashiku, die er over

wonen. Die Bena Kashiku zijn klaarblijkelijk de oudste bevolking der streek. Muangala Kadi en zijn volk hebben veeleer al de kenmerken der Bambale van Muzodi. Maar dat is hier al door elkander gelopen.

Bashila-Mutumba-Katempa-Ndolo spreken meer P-taal. Bashila Nioko-Kawaye-Mbale spreken meer B-taal. Maar hier op dat kruispunt komt dat heel weinig uit.

Laten we nu wederom naar het Noorden gaan, naar diezelfde Bakwa Ntembwe aan de Luluwa bij de Tshibungu-beek. Daar vinden we de Bakwa Lule van Santo Kapongo en de aanverwante Bakwa Buisha van Diyi dia Katende. Bij de Balualua der Luete is *Bishi* gelijk aan *Bena* en *Bakwa* ; hier is dit *Buisha* alleen de stamnaam geworden. Lule is nog eens hetzelfde als Lolo.

Bij de Bashila Kasanga hebben we de Bakwa Lule van Tshimbowo. Tshimbowo is anders een Mukwa Tshilu of Tshulu, en dat Tshulu, gelijk waar men het vindt, is verwant met Lule en Lolo en Ndolo. De Baluba in hun uitleg denken anders gaarne aan een *tshula*, dit is : een pad.

Hoofd Santo Kapongo was vroeger als gemedaljeerd hoofd erkend door de Staat. Hij woonde met zijn volk tussen de Luluwa en de Tshibungu. Maar de politiek van de Staat verandert soms. Ze zeiden tot Santo :

« Ge hebt geen volk genoeg om gemedaljeerd te zijn. Ge zijt een Mukwa Ntembwe, gelijk Tshame Kalombaye over de Luluwa. Ge moet dus onder Tshame Kalombaye staan in één hoofdij. »

Santo zei :

« Tshame is een Muena Muashi ; ik ben Lule. Tshame is hoofd en ik ben ook hoofd. Ik wil onder Tshame niet staan. »

« Maar Tshame is toch uw stamgenoot : Bakwa Ntembwe. »

« We zijn geen stamgenoten ; dat Bakwa Ntembwe zegt niets. »

« Maar waar zijn dan uw stamgenoten ? »

En Santo, in het nauw gedreven en om toch onder Tshame niet te moeten staan, zei :

« Onze stamgenoten zijn bij de Bashila Kasanga gebleven : Tshimbowo van de Bena Tshilu is een *Lule;* veel vroeger waren wij bij Tshimbowo. »

Santo had te veel gezegd. De Staat hield raad en besliste :

« Vermits ge hetzelfde volk zijt als Tshimbowo, zult ge bij Tshimbowo gaan wonen. »

Maar tot bij Tshimbowo der Bashila Kasanga, dat was drie dagreizen ver. Er was niets aan te doen. Santo moest met zijn volk naar Tshimbowo gaan. Hij ging, maar veel van zijn volk liep links en rechts weg bij verwanten en doken onder. Tshimbowo der Bena Tshilu was in de wolken over die meevaller. Hij begon met Sando in de blok (= gevangenis) te zetten, omdat zijn voorvader vroeger bij hem weggelopen was, en hij nam Santo al zijn vrouwen af. Een schone stamgenoot dus ! Maar Santo liep bij de eerste gelegenheid weg en kwam terug in zijn land aan de Tshibungu. De Staat zocht hem op. Maar Santo en zijn volk leefden er verspreid en weggedoken in het grasland, in de bossen en op de eilanden der Luluwa. Dat duurde maanden en Santo liet zich niet meer vangen. Santo zei :

« Het is hier mijn land, ik ben er hoofd, en niemand zal het me afnemen. »

Een fiere Lulua-kop !

Ten slotte stelde men hem een overeenkomst voor. De Staat had volk nodig aan de terminus van de nieuwe B. C. K. spoorweg, te Ilebo of Francquihaven. Hij zei tot Santo : « Als ge wilt met uw volk naar Ilebo gaan wonen, moogt ge hoofd blijven. » Santo aanvaardde, ging naar Ilebo, maar veel van zijn volk bleef in de streek der Tshibungu, ondergedoken in de omliggende dorpen.

Gaan we nog meer noordwaarts, tot aan de bronnen der Tshibungu en tot aan de Muanzangomo, dan vinden we de Bakwa Mbaye van Lukono en de Bakwa Mbiaye van Tshabo Bumba.

Verder aan de Lombelo vinden we de Bena Mbale van Dibinga, met hun Bena Bidudu er naast. Bene Bidudu is gelijk aan Lolo.

En nog veel verder naar het Noorden, als men komt bij de Bangongo van Mishumba, daar noemen ze de Bashi Bushuongo van Lukengu : *Bambale.* De Bangende zeggen *Bampale,* in de P-taal. Maar de Bashoba van Kamba noemen ze : *Balolo.*

Overal tussenin zitten nog kleinere groepen Mbale en Ndolo, zodat de hele ketting kan gevolgd worden van Noord naar Zuid.

En wilt ge nu een weerga hebben van het vredesverdrag der Bakwa Ntembwe met de Bena Kapuku, boven vermeld, laten we dan naar de Bena Mbale van Dibinga aan de Lombelo gaan.

De Bena Mbale bestaan uit twee groepen :

1) De echte Bena Mbale of Bena Luese met de Bebeye van Dibinga en de Bena Kalumbu van Kandakanda ;
2) De andere groep : de Bena Ntambwe, met de Bakwa Masanga van Kashama en de Bena Nkuba van Mubwabwa en de Bakwa Tshame van Kamuanga.

Er was lange tijd strijd geweest tussen de twee groepen, kwestie van luipaardenvellen en hoofdmanschap ; veel slachtoffers waren al gevallen, o.a. het hoofd der Bakwa Masanga : Ntumba Kankole, en het hoofd der Bena Kalumbu : Lukishi Tshibute.

Maar nu geraakten al de Bena Mbale in oorlog met de Bakwa Mpika van Sapo Bumba. Bowo Kasembe, een voorname kerel der Bena Mante (Bena Mbale), riep al de Bena Mbale samen, ook de Masanga en Tshame. Bowo hield zijn grote rede :

« In het aanschijn van de gemeenschappelijke vijand moeten we alle onderlinge vete laten liggen en ons verenigen. Elke groep behoude zijn hoofdmanschap. Laten we daarop vrede sluiten. »

De Bakwa Tshame leverden een Muana wa kankengi : een eerstgeboren mannelijk kind van één dag oud ; het werd opgehangen. De Bena Luese leverden een blinde ; de Bakwa Masanga leverden een stomme ; die twee werden verdronken in de Tshibalaka, de grensrivier. Men wierp in de rivier nog veel *mpashi* (schelpjes), perels en lanspunten, enz. Men stelde daarop twee oude vrouwen met de rug tegen elkander en elk moest dan langs haar kant voortgaan, dit beduidde : dat de twee groepen elk op eigen kracht hun gang gingen, het hoofdmanschap bezaten, mochten palabreren en luipaarden doden, gelijk zij wilden. De vrede was plechtig gesloten en bezegeld.

Hoe komt deze vertelling hier te pas ? vraagt de lezer. Wel, dit is een van die kleine schakeltjes der verwarde keten, die we aan het ontwarren zijn.

5. Bena Kapia en Bena Maye.

Nog meer in het Zuiden aan de grens van Katanga en er over, tussen de Luete en de Luluwa, staan tegenover elkander de *Bena Kapia* en *Bena Maye*. De lijsten der dorpen kan ik niet opgeven.

Het Tshiluba-woord *Kapia* betekent *vuur* ; *Maye* is *water*. Is het te verwonderen dat *kapia* tegenover *maye* staat ? En is het te verwonderen dat de Baluba die woorden zo uitleggen, alsof *kapia* vuur ware, en *maye* water ? Maar de mensen ginder in het Zuiden van Luisa spreken geen Tshiluba. Die woorden zullen dus wel wat anders betekenen. *Ka* + *pia* zal wel overeenkomen met *Ka* + *te* + *mpa* en *Maye* zal wel *Kawaye* zijn.

Andere Bena Maye wonen bij Tshikapa (Maye Mu-

nene) en andere Bale en Dile wonen zowat overal in Kasai.

De groep van Kankulu bij de Bakwa Kasansu zijn *Bakwa Mpia* en de groep van Ntambwe Muese (Bakete) is Abaka Bia.

In de streek van Moto Yamvo en Kapanga komen we op de plaats, waar vroeger, nog vóór Moto Yamvo, de Bena Maye en de Bena Kapanga het hoofdmanschap betwistten. Meer wil en kan ik er niet over zeggen.

6. Andere taalkenmerken.

Ten Noorden van de Dibese spreekt men Tshikuba ; ten Zuiden er van Tshiluba ; en nog meer in het Zuiden : Tshikete, Tshibindi, Tshisala Mpasu, Tshilualua, enz.

Tshiluba verschilt veel van Tshikete, en verschilt nog meer van Tshikuba. Maar Tshikuba en Tshikete verschillen zoveel niet. Tshikuba en Tshibindi gelijken zelfs veel op elkander. Vele taalkundigen hebben dit reeds opgemerkt en zich afgevraagd hoe dit komt. Ze vinden zelfs gelijkenissen tussen Tshibindi en de talen van Neder-Kongo, bij voorbeeld de taal der Bayombe. Hoe is dit te verklaren ?

Voor hem, die nog de veronderstelling aanvaardt dat alle Baluba en aanverwante stammen : Bakete, Babindi, enz. uit het Zuidoosten komen, de Bakuba daartegen uit het Noordwesten, blijft die *hoe* een onoplosbaar raadsel. Maar iets er van kan men toch al weten, als men bedenkt hoe de Bapemba in hun verhuizingen, waarover we het vroeger hadden, een spie geslagen hebben bezuiden de Dibese tussen de « rassen », die we nu noemen : Bakuba, in het Noorden, en Bakete in het Zuiden, maar die toch te zamen één ras waren. Laten we enkele taalgegevens vergelijken.

A. Woordenschat.

Nederl.	*Batwa*	*Bakuba*	*Baluba*	*Babindi*	*Bakete*	*andere Bakete*	*Balualua*	*Bambale*
kip	*nkoko*	*koko*	*nzolo*	*kowo*	*onzoyo*		*nkoko*	*nshushu*
weg		*boko*	*njila*	*mbuka*	*onjiye*		*ndjila*	*njila*
vrouw	*mukantu*	*muata* (hoofdvrouw) *ngentshe*	*mukashi*	*muyete* *mugietshu*	omukashi		*mukentu*	*mukaji*
bos	*ito*	buani	*ditu*	*buani*	*idite*	*buani* (B. Kabinda)	*itu*	*itu*
water		*masha*	*mayi*	*masha*	*amayi*		*mashi*	*meye*
luipaard		*nkoyo*	*nkashama*	*nkoyo*	*onkashama*		*nkoyi*	*ngwa*
buffel		*natshi*	*mbowa*	*nieti*	*onatshi* (B. Yawo)	*obowo*	*niatshi*	*natshi*
stok	*mote*	*nte*	*mutshi*	*mutiti*	*mutondo*		*mubangala*	*mutondo*
dorp		*bolo*	*musoko*	*ditunga*	*mubula* (B. Kabinda)	*onganda*	*bula*	*muanganu*
huis	*ntsho*	*tshumu*	*nzubu*	*ndju*	*unzuwu*	*ndje*	*nzu*	*nzue*
stroomafwaarts		*angiele*	*ku manda*	*kungiele*	*kungele*		*muibanda*	*kuyande*
doden	*kodiska*	*diaka*	*kushipa*	*kudiaka*	*kudiaka*	*okujiva*	*kudjiuwa*	*kujiva.*

B. Het tweelettergrepig voorvoegsel.

De Muluba zegt : *muntu*, mv. *bantu*, mens.

De Mukete van Ntambwe Muese en Ndumba zegt *o-muntshu*, mv. *a-bantshu* (met vóórklinker).

Hij bedient zich van het nominaal prefix met vóórklinker bij alle klassenaamwoorden :

Abena (= *Bena*)
Abaka (= *Bakwa*)
onzoyi (= *kip*)
amayi (= *water*)
okujiva (= *doden*).

Zijn rivieren noemt hij : *Amayapudi, Olukeshi, Omingeye.* De Muluba zegt op zijn manier : *Malapudi, Luekeji, Mikele.*

Sommigen zeggen dat de eerste lettergreep een soort lidwoord is en schrijven : *o muntshu.* Maar de taalkenners nemen dat niet aan.

Dit tweelettergrepig voorvoegsel vindt men vooral bij de Bakete van Ntambwe Muese en Ndumba, ook wel bij de Batena van Ntambwe Yangala en de Aka Muji van Mundemba, en nog bij de Ntubeye over de Bushimaye ; maar bij de andere Bakete veel minder ; echter niet bij de Babindi en de Balualua. De Baluba kennen het niet.

In het Noorden bij de Bakuba vindt men daar iets van terug ; bij voorbeeld : een klein huis : *tshumu emikieke.*

Maar men vindt het terug in verscheidene talen van West-Kongo, tot bij de Bakongo en de Bayumbe, en bij de Basolongo aan de monding van de Kongostroom.

C. De a die in het Tshiluba de afhankelijkheid aanduidt.

Bijvoorbeeld *dikasa dia muntu* (voet van een mens) ;

die *-a* vindt men niet terug in het Tshikuba : men zegt : *itama di moto.*

De *m*, die in het Tshiluba wegvalt, bij voorbeeld : *makasa a muntu* (voeten van een mens), of *w* of *y* wordt, bij voorbeeld *mytshi wa muntu* (stok van een mens), *mitshi ya muntu* (stokken van een mens), die *m* blijft in het Tshikuba.

Bijvoorbeeld : *matama* ma *moto*
nteyi mu *moto*
miteyi mi *moto*

Ze blijft ook in de taal van de Babindi.

Bij voorbeeld : *dikama di mutu*
makama ma *mutu*
mititi mi *mutu.*

De Balualua behouden ze ook, maar de Bakete volgen de regel van het Tshiluba. Dit verschijnsel vindt men ook in West-Kongo.

D. De b aan de kop van veel woorden valt weg.

Bij de Batetela, bij voorbeeld : *Asa Okombe* (familienaam).

Bij de Bashoba van Kamba, bij voorbeeld ; *Oko (Boko) ; Unkenda (= Bangende).*

Bij de Bakuba en Basho vallen enige beginmedeklinkers weg, bij voorbeeld : *Ebadi* voor *Tshibadi,* familienaam ; *irama* voor *ditama,* voet) ; *ikete* voor *tshikete,* ding.

De Baluba hebben integendeel een neiging om altijd maar medeklinders voorop te plaatsen, bij voorbeeld : *Mbuyu* voor *Buyu* ; *Munkamba* voor *Mukaba.*

Maar in het Zuiden vindt men het verschijnsel terug.

Bij de Bakete, bij voorbeeld ; *Ena Ndongo* (een familienaam) ; *En' Ewu* (een familienaam).

Bij de Basala Mpasu, bij voorbeeld ; *Aka Sanga* (een stam) ; *Ana Kanjimba* (een stam).

Bij de Bambale, bij voorbeeld ; *Ambale.*

De Bakuba laten dikwijls de *b* weg aan het einde der woorden, bij voorbeeld : *Tshame* voor *Nzambi* (God) ; *Lueme* voor *Luembe* (een rivier) ; *Ibama* voor *Tshibamba* (een stam) ; *Kikama* voor *Tshimikomba* (een titel).

De Batwa en Noord-Bakete spreken die *b* uit. Maar sommige Zuid-Bakete en Zuid-Babindi laten ze weg, bijvoorbeeld *Bakuma* voor *Bakumba* = *Baka.*

E. De zang in de taal (muzikaal accent).

In de West- en Noord-Kongolese talen doet men meer en meer de verschillende toonhoogte van iedere lettergreep in de woorden opmerken. In de Europese talen is dat van geen belang, maar in de Kongolese talen is dat zó gewichtig, dat de Zwarten zonder die zang elkander niet zouden verstaan, en anderzijds kunnen ze met elkander alleen spreken door de muzikale tonen weer te geven. Hun taal wordt gezongen. Dit is het geval tot aan het Tshikuba. Een Tshikuba-zin gelezen op zijn Europees, zonder te letten op de toonhoogte, is onverstaanbaar.

De Baluba valt het minder op, alhoewel sommige woorden in betekenis verschillen volgens de toonhoogte,

Bij voorbeeld : *dibwe* (¯ ¯), rots ;
dikwe (¯ _), palmboom.

Maar het is bij hen niet zo duidelijk waar te nemen (1).

Bij de Bakete en Babindi van het Zuiden komt die zangtoon duidelijker te voorschijn.

Bij voorbeeld : *Malapudi* (¯ ¯ _ ¯) zegt de Muluba ;
Amayapudi (¯ ¯ _ ¯ ¯) zegt de Mukete ;
Luekeji (¯ _ ¯ _) wordt Olukeshi (_ ¯ _ ¯).

(1) Toch is het Tshiluba een volslagen toontaal, zoals prof. A. Burssens het in zijn *Tonologische Schets van het Tshiluba* (1939) bewees.

F. Ruisklanken in de taal.

Als ge ooit een Musho (Musongomene) van aan de Sankuru het woord *Bakutu* (naam van een stam Basho) hebt horen zeggen, hoe hij *-tu* uitspreekt, dan vergeet ge het niet meer. Hij blaast de lucht met geweld tegen de voortanden, zodat ge ze er tussen hoort wegruisen. Het ruist erger dan in *caoutchouc*. En zo doen ze met alle woorden.

Dit ruisen vindt ge in het Noorden nog weer, maar reeds veel minder, bij de Bashi Bushuongo van Lukengu (Bakuba) en bij de Mpianga.

Alle Baluba echter spreken de spraakklanken haast gelijk wij, Europeanen uit, eenvoudig *t, s.*

Maar dit ruisen hoort ge weer zeer sterk in het Zuiden, bij de Basala Mpasu. Hoor ze eens *Keju* zeggen (naam van families) — juist gelijk de Bakutshu. Hoor ze eens *Tshudume* zeggen (naam van het hoofd der Aka Sanga). Een Muluba zegt *Kese* of *Kenze, Tulume.* Een taalkundige zei, dat men om de taal van dit volk te boekstaven, nieuwe lettertekens zou moeten uitvinden.

Dit ruisen vindt men ook bij de Bakete van Ntambwe Muese, de Aka Saji van Kabuluku, de Baka Ndolo van Muangala Kadi, de Bambale van Muzodi.

Men hoort het minder bij de Bakete ten Oosten der Olukeshi, de Aka Muji van Mundemba, de zuidelijke Basala Mpasu, de Bakete van Muka Banda, de Babindi.

Men hoort het niet bij de Bena Kabinda : de Balualua van de Luwete-oevers.

En toch hoort men soms nog iets van dit ruisen bij de Baluba, ten minste langs de Lukula-oevers in de hoofdijen Kamuine Sapo en Mpuamba. Men hoort er soms oude mensen spreken van *muntshu,* in plaats van *muntu* (mens).

G. Het inlassen van i en u.

Bij voorbeeld, de Mpianga zeggen : *Mpianga* (voor *Mpanga*) ; *lukiete* (hoedje) ; *a ngiele* (stroomafwaarts) ; *a tiene* (stroomopwaarts).

De Bangende zeggen : *lukete, a ngele, a tende.*

Bij de Zuid-Bakete, die hun taal laten ruisen, vindt men die *i* veel in eigennamen, bijvoorbeeld : Abaka *Mpiete,* voor *Mpete* (stam Bakete van Ntambwe Muese), Abaka *Bia* voor *Ba* (stam Bakete van Ntambwe Muese), Bena *Niangia,* voor *Nanga* (stam Babindi van Muka Ndiangi).

Dikwijls worden die namen verkeerd geschreven. Men schrijve *Bia,* en niet *Biya.* Men schrijve integendeel : Bena *Kabiya* en niet *Kabia* (stam Bena Luluwa van Tshikele).

De Baluba doen dit niet. Men vindt enige sporen er van in de eigennamen, bij voorbeeld : Baka *Mpia* voor *Mpa* (stam Bakwa Kasasu van Kankulu), *Baye* wordt *Biaye* (stam van Tshaba Bumba).

De ingelaste *u* hoort men alleen in eigennamen, bij voorbeeld, Bashi *Bushuongo* : voor *Busongo* (stam Bakuba).

Bij de Baluba hoort men ze nogmaals langs diezelfde Lukula-oevers, bij voorbeeld, *Mpuamba,* voor *Mpamba* (een hoofd).

Sommige personen heten onverschillig *Iwamba* en *Tshipamba,* bij voorbeeld ; *Tshimuanga,* voor *Tshimanga* (een hoofd), *Buangia* voor *Buanga* (een hoofd), *Mpuanka* voor *Mpanga* (een stam Bakwa Muenza Katende), *Mapuata* voor *Mapata* (hoofd der Bakwa Muenza Mukale), *Muanza* zelf voor *Masa.*

H. Mi verandert in ni of i.

Bij voorbeeld : *mitshi* (bomen) = *nitshi.*

Mikalayi (een beek bij Luluaburg) = *Nikalayi.*

Men geeft het soms op, alsof *ni* het kenmerk ware der Bena Luluwa, en *mi* zou eigen zijn aan de Oost-Baluba. Maar dat is niet heel juist. *Ni* vindt men vooral bij de Bakwa Luntu, ten Noorden van de Lubudi. Daar zegt men zelfs niet : Bakwa *Nindu,* maar Bakwa *Indu.*

Men hoort *ni* bij de Bena Luluwa van aan de Lukula-oevers tot aan Hemptinne en Luluaburg en Ndemba, maar niet veel verder.

Men hoort *ni* weer bij de Bena Kanioko van Tshipama, waar *Milunga* geworden is tot *Ilunga.*

I. l wordt y.

Vooral bij de Bakete *Bashila* Nioko, die dan *Bashiya* Nioko worden ; *Bena Mukalenga* (dorp van Kamponde) wordt er *Ena Mungeyengi.*

Men vindt er veel van terug bij de Bena Luluwa, bij voorbeeld : *Bulu* wordt *Buyu Bale,* wordt *Baye, Bele* wordt *Beye, Kabila* wordt *Kabiya.*

Bena *Tshilulu* (dorp B. Kasasu bij Kankunku) wordt Bena *Keyulu* (dorp Bakwa Mbaye bij Lumpungu) en *Keyuyu* (dorp Ibama bij de Mpianga).

Vele oudjes op de Lukula-oevers begroeten ons nog tem « *Mukayenge Mumpeye* ». Sommigen kunnen geen *l* uitspreken : alle *l* worden *y.*

In het Utena van Ntambwe Yangala (Zuid-Bakete) wordt de *l* als *g* uitgesproken. Bij voorbeeld : *Baluba* = *Amagube ; Balunda* = *Agunda ; Bambale* wordt ook *Ena Ngale.*

Bij de Babindi van het Noorden komt die *g* soms in de plaats van *d,* bij voorbeeld : *Dile* wordt *Ngile.*

J. b wordt w.

Zo wat overal. De Bashoba van Kamba aan de Sankuru zeggen *Elowa* en *Baduwa* voor *Baluba.*

De Bena Luluwa zeggen :

Luluwa voor *Luluba* (dorp bij de Bakwa Mbaye)
Kaluwa voor *Kaluba* « «
Kewulu voor *Ka ibulu* « «
Mewulu voor *Ma ibulu* « «

Bena *Umwe* (familie B. Samba bij de Basasu) staat voor Bena *Humbu* of *Mpumbu*, Bakwa *Wuyu* (dorp Bena Tshishiba aan de Lubudi) staat voor Bakwa *Bulu*.

De Luwete-stroom heeft aldus veel namen : *Luwete* zeggen de Bakete en de Zuid-Basala Mpasu, *Luwatshi* zeggen de Babindi ; een bijrivier der Muanzangoma heet ook *Luwatshi*.

Luvati, zeggen de Bambale.

Luwata en *Lupata*, zeggen de Bena Kabinda.

Lupati, *Lupatshi*, *Lupaki*, zeggen de Baka Ndolo van Muangala Kadi.

Lueta, *Leta* of *l'état*, zegt de Franssprekende Blanke.

De Basala Mpasu van de Luwete maken van de *s* een *h* of zelfs een *k*. *Mpasu* wordt *Mpahu* en *Mpaku* ; *Kasungu* wordt *Kahuku* en *Koko* (dorpen in de hoofdij Biakoko, Balualua).

K. Verplaatsing van de klemtoon.

De Bakwa Luntu uit het Noordoosten der Dibese plaatsen de klemtoon op de voorlaatste lettergreep. Zo ook de Bakete en andere Zuider-stammen. De echte Bena Luluwa doen hetzelfde, maar de Bapemba, die er bij kwamen, en al de Oost-Baluba verplaatsen die klemtoon naar de derde laatste lettergreep. Bij voorbeeld, de samengestelde woorden als *kule-kule* (ver, heel ver) ; de Bena Lulua zeggen *kúle-kúle* ; de Muluba zegt : *kulékule*. Ik hoorde zo een Muluba-schoolmeester een half uur lang bezig, om zijn leerlingen te leren zeg-

gen : « *Pikale saserdose kulékule* », en zijn jongens, echte Luluwatjes, zeiden telkens : *kûle-kûle.*

De Mukete zegt : Ena *Kaya-ngaye* (dorp Bakete bij Majiya Mpata). De Muluba zegt : Bena *Kalángala.* De Mukete zegt : *Olukéshi* (riviernaam). De Muluba zegt : *Luékeji.* Het woord : Bena *Muka Ngála* (stam Bena Lulua van Ndaye Ngufulu) hebben de Bapemba gemaakt tot Bena *Mukángala.*

De Balualua van het Zuiden plaatsen ook de klemtoon op de derde laatste lettergreep, gelijk het echte Baluba past. Balolo, Balualua was oorspronkelijk *Baluwa-luwa* ; ze zeggen niet : *Ba lúwa-lúwa,* maar wel degelijk *Baluwáluwa.*

7. Huidinsnijdingen of Nsalu.

Wie in Kasai heeft ooit een theorie durven vooropstellen over de *Nsalu* of huidinsnijdingen, als kenmerk van die of die stammen ? Bij mijn weten niemand. De reden is klaar : er is niet aan uit te geraken, er is geen orde in te vinden. En toch moeten al die verschillende tekeningen hun geschiedenis en betekenis hebben. Ik zal er ook geen volledige studie aan wijden, alleen er enige opmerkingen over maken.

1. De Zwarten onderscheiden de insnijdingen der *Bakuba.* De wonden worden ingestreken met het sap van zekere planten, o.a. de *tshilowo,* zodat ze hobbelige littekens achterlaten. De Baluba strijken hun insnijdingen in, hetzij met een zeker poeder, hetzij met hars of caoutchouc (*ndundù*) ; die laten geen littekens achter, alleen donkere kleurlijnen op de bronskleurige huid, lijnen die met de tijd zelfs geheel verdwijnen. Die hobbelige littekens kan men niettemin ook soms bij de Baluba terugvinden. De Bakuba hebben daarenboven hun eigen tekeningen, dezelfde die men op hun huizen

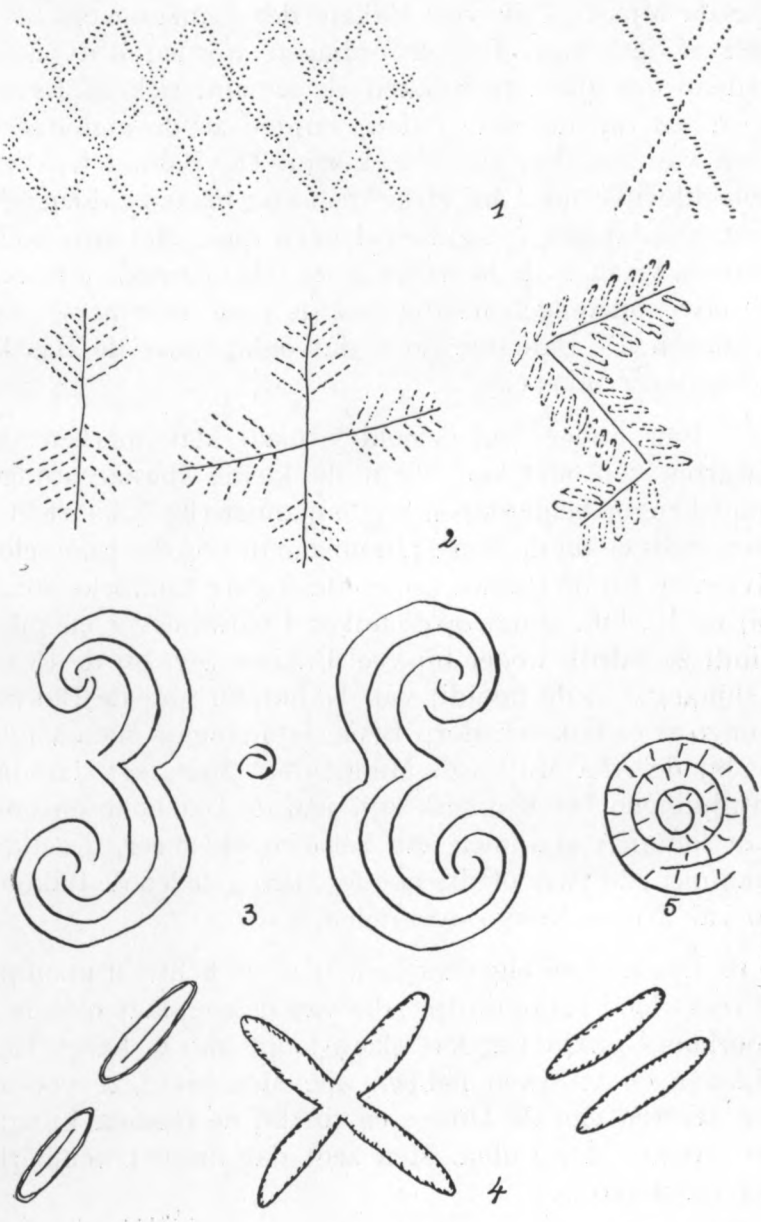
en op hun weefsels terugvindt, b.v. de ruitvormige tekeningen in de hals (fig. 1, kaart 11).

2. De Zwarten onderscheiden nog de insnijdingen der *Baluba* : de TUNKINDA (fig. 2, kaart 11). Het zijn littekens in de vorm van vliegjes of van blaadjes, gelijk de blaadjes van een *musasa*-boom ; ze liggen wat overal op borst en benen verspreid. In hun algemene rangschikking hebben ze soms iets weg van de hoekige Bakuba-tekeningen. Die insnijdingen worden ingestreken met koolgruis, soms gemengd met het sap van het *kalamba*-kruid of van de *kapapa*-boom. Veel oude Bashila Kasanga hadden nog die tekeningen ; want, zeiden ze, ze hadden vroeger dicht bij de Baluba gewoond. Door die Baluba bedoelden ze de Bakwa Kalonji ; maar de Bakwa Kalonji zelf hebben weinig of niets van die *tunkinda* ; ze zijn meer gekend voor hun *mikono* der vrouwen (fig. 3, kaart 11).

De Bakwa Kalonji zijn immers geen echte Baluba, maar wel Bahemba of Bapemba. De *tunkinda* vindt men veel meer bij de echte Baluba van over de Luilu en bij... de Balualua van over de Luete. De Balualua noemen ze IMBASHI ; ze strijken ze in met rode verf van de *tukula*-struik (fig. 4, kaart 11).

3. De Zwarten onderscheiden nog de stammen die geen insnijdingen hebben, b.v. de Balumba aan de Lulua in het Noorden van het Luisa-gebied, en veel dorpen Babindi en ook Bakete van het Zuiden.

4. De Zwarten onderscheiden nog de insnijdingen der *Basala-Mpasu* : het voorhoofd is op alle manieren doorkorven, alsof er *mpasu* (sprinkhanen) hadden overgekrabbeld. Zo zeggen de Baluba ; ze zouden zelfs durven de naam schrijven en uitleggen alsof *bansalu a mpasu* betekent « de mannen met de sprinkhanen-insnijdingen ». Maar die insnijdingen zijn niet gemaakt als een kenteken of zelfs niet als versiering. Niet alle Basala Mpasu hebben ze, maar alleen die van Kabuanga, Kadongo, Ma-

KAART 11. — Huidinsnijdingen.

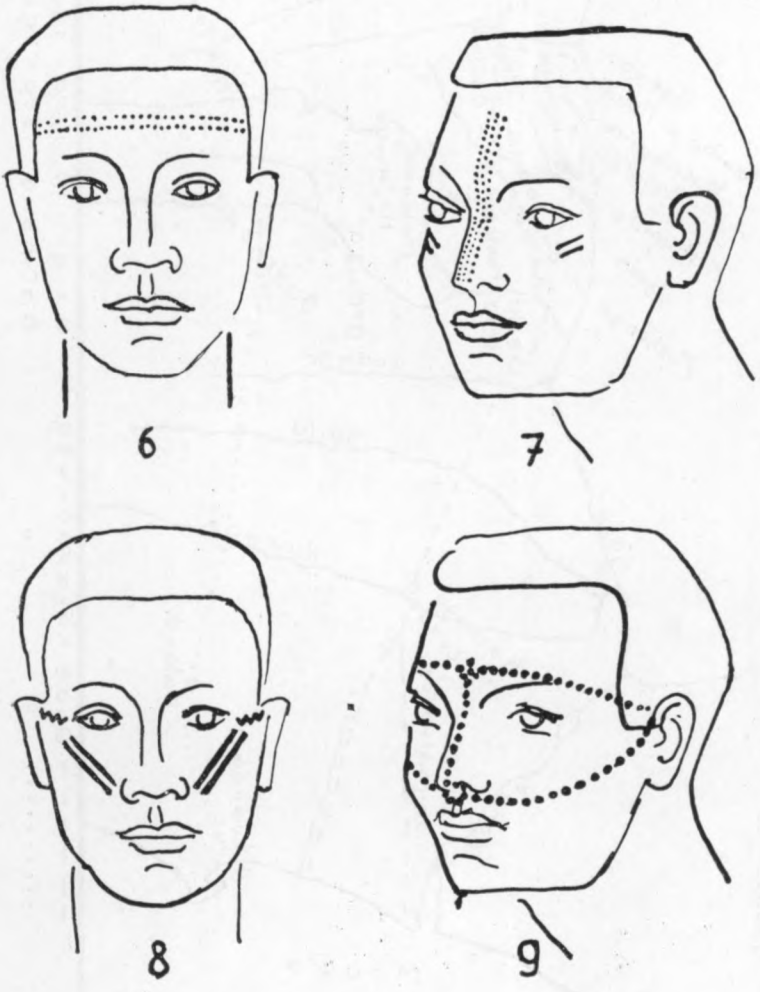
kungu en Kamaye : de Ana Mayanda q.c. de lagere Basala Mpasu. Ook veel Bakete der Lulua-oevers hebben er iets van. Die insnijdingen worden eenvoudig gedaan om bloed te trekken als iemand ziek is. Evengoed, en om dezelfde reden, snijden ze de geiten een stuk van het oor, als ze ziek zijn. De Baluba trekken ook dikwijls bloed bij zieke mensen ; maar ze doen het met iets dat aan trekglazen denken doet. Het zijn holle hoorns, waar ze de lucht langs de top uitzuigen om dan de bovenopening behendig met de tong, met hars, toe te duwen. De Balualua doen dat ook ; maar de Basala doen liever inkervingen.

5. Een ander onderscheid — maar dat merken de Zwarten zelf niet op — zijn de kleine spiraalvormige rondekens op beide slapen bij de mannen (fig. 5, kaart 11). Men vindt ze bij de Bena Tshofo aan de kop der Lombelorivier, en bij de Bakwa Longo der lagere Lombelo, soms bij de Bashila Lungu op de linker Luluwa-oever en men vindt ze talrijk weder bij veel Bakete, b.v. bij de Bena Tshinanga in de hoofdij van Kabuluku ; bij de Bakwa Longo is er ook een dorp Bena Tshinanga ; men vindt ze bij de Ana Muji van Mundemba. Men zegt dat die insnijdingen het kenmerk zijn van de Batshoko en ook van sommige stammen aan het Leopoldsmeer, dezelfde stammen, die twee of driehonderd jaar geleden de Bakongo van Neder-Kongo overvielen.

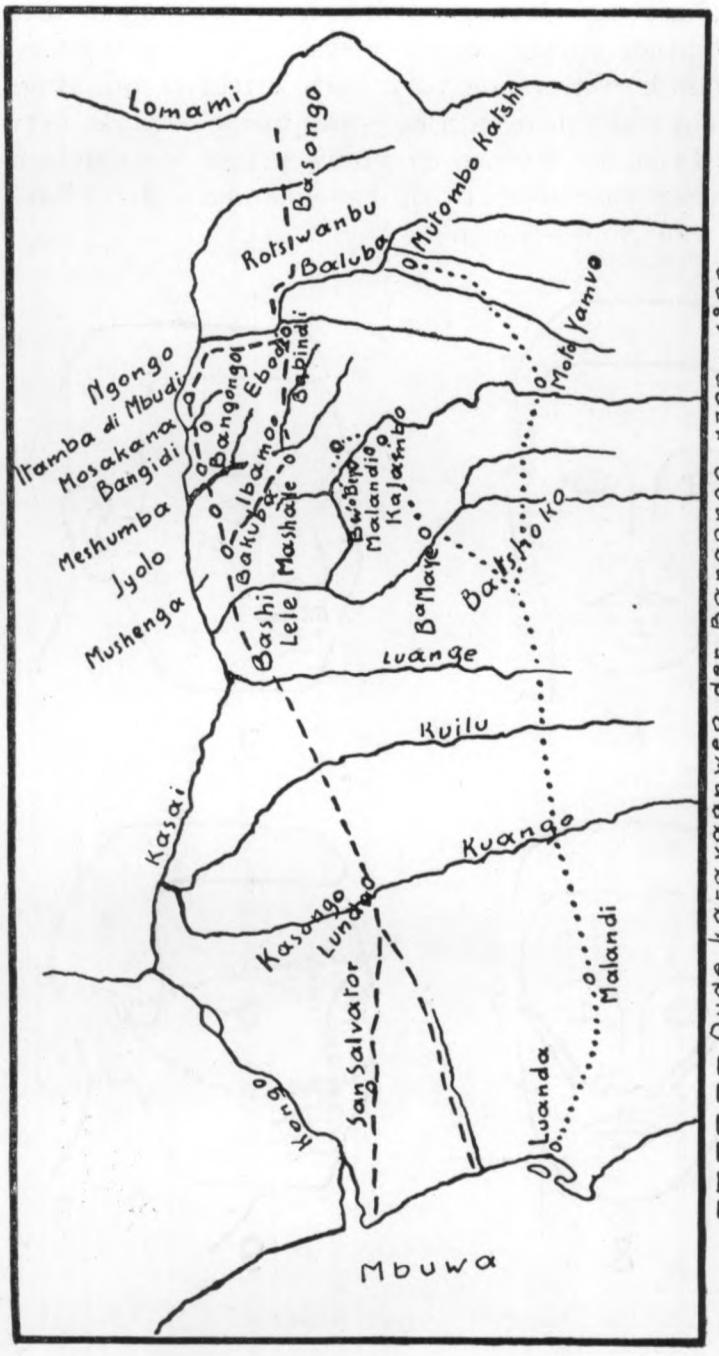
6. Een andere eigenaardigheid is de lichte stippellijn of reeks loodrechte lijntjes, die van de ene slaap over het voorhoofd naar de andere slaap loopt (fig. 6, kaart 12). Mannen en vrouwen hebben die. Men vindt ze vooral ten Westen van de Dibese en tot bij de Bashila Lungu ten Westen der Lulua. Men zegt dat dit het kenmerk der Batshoko is.

7. Soms loopt er een streep van boven op het voorhoofd, recht naar beneden, tot op de top van de neus

(fig. 7, kaart 12). Ofwel is het één streep, ofwel zijn er drie gelijklopende strepen, of een reeks kleine dwarslijntjes. Gewoonlijk zijn er nog twee korte streepjes bij, langs elke kant onder de ogen. Deze vindt men ook zowat over al in Kasai bij mannen en vrouwen.Deze insnijdingen herinneren sprekend aan de hanenkammen der « Bangala » van Noord-Kongo.

KAART 12. —Gezicht-tatouage.

KAART 13. — Karavaanwegen.

8. Een andere eigenaardigheid is bij de vrouwen de ruwe streep of dubbele streep, die over elke wang van de neus naar de slapen loopt, soms met nog een andere streep op de slapen zelf (fig. 8, kaart 12). Die is eigen aan de Bakwa Luntu en de families, die van bij de Bakwa Luntu komen.

9. Tot voor enige jaren zag men veel Balualua-vrouwen met een krans parels gespannen rond het hoofd over het voorhoofd ; een ander ringetje over de neusrug met de krans van het voorhoofd (fig. 9, kaart 12). Soms liep een andere krans door het neusschot over de wangen boven de oren rond het hoofd. Dit deed de gedachte ontstaan, dat de Balualua-vrouwen veel parels hadden en dat de Luluwa-vrouwen zoveel parels niet hadden en bij gebrek aan echte parels, hadden ze diezelfde strepen der parels op hun aangezicht nagetekend... over het voorhoofd... over de neus... over de wangen. Eigenaardig ! Maar dat wisten ze zelf niet. Ge moet dat nu ook niet meer gaan zoeken bij de Balualua : het is al verdwenen met de beschaving. Alle huidinsnijdingen verdwijnen trouwens.

Wat zou men uit de studie over de insnijdingen kunnen besluiten ? Voorzeker heel weinig. Het bijzonderste is nog een gevolgtrekking uit die verwarring zelf : dat de negerbevolkingen in Kasai zo geweldig door elkander gelopen zijn. Ten andere, die insnijdingen werden in de laatste tijden alleszins gedaan door vrouwen, die niet het minste besef hadden van kentekenen van dit of dat « ras », maar handelden naar eigen willekeur en schoonheidsgevoel.

8. Kleding.

1. In het Noorden langs de Sankuru onderscheidt men overal de stammen die gekleed gaan en andere die niet gekleed zijn. Ik zou beter zeggen : die niet ge-

kleed *waren*, want sedert een twintig- of dertigtal jaren heeft men overal Europese stoffen leren dragen ; maar ik spreek over de mensen, gelijk we ze hier vroeger vonden, met al hun voorvaderlijke zeden en zegswijzen.

Alle Basho en Bangongo en Bakuba gaan gekleed en ze gaan er fier op. Ze dragen inlandse weefsels, fijn gemaakt en zacht geklopt ; ze hebben klederen van 10 m lang, die ze dan ook wel tienmaal rond hun lijf draaien. Ze hebben fijn bewerkte weefsels met verscheidene kleuren en tekeningen, met vooruitstekende raffiapunten, zodat ze op fluweel gelijken (velours du Kasai).

Ze spreken met misprijzen over andere stammen, die bekend staan als niet gekleed gaande : de Mongo op de noordelijke Kasai-oever en de Bete = Baluba in de Dibese. Dit zijn allen jagers, die in het bos leven. De Batwa echter der Bakuba en Bangongo zijn ook jagers, maar toch allen gekleed, zo rijk en voornaam niet als een Mukuba, maar toch gekleed.

2. Aan de Dibese onderscheidt men de *bena mbondje* en de *bena madiba*. *Madiba* zijn inlandse weefsels. *Mbondje* is een lap stof van een hand groot, door de vrouwen als kleding gedragen. De *bena madiba* zijn de Bakuba, de Babindi van het Noorden, de Bakwa Luntu, de Basongo. De *bena mbondje* zijn alle Bapemba, tot bij de Bakwa Kalonji. Een veelwijver met tien vrouwen had met een « brasse » stof genoeg om zijn vrouwen te kleden. Dit is nu al veel veranderd ; het leven is duur geworden, ook voor de Zwarten. Bij de Bapemba zijn er dorpen, die er fier op gaan, dat ze anderen hebben leren klederen dragen, b.v. de Bena Kalombo bij de Bena Muepu (Bakwa Kasasu).

Hun zang is :

Bakwa Tshilesha
wa ka balesha
bantu kuluata mpese
(*kulesha*, aantonen).

De Bena Tshilesha
die toonden
de mensen stoffen dragen.

De Bena Kankole der Bena Tshinanga (Bakwa Longo, ten Noorden van Ndemba) gingen vroeger naar de Batshoko om handel te drijven en kwamen met stoffen terug ; ze zeiden :

Tudi Bakwa Lesha
muluata buesa

We zijn Bakwa Lesha
die stoffen dragen

of :

We zijn die aantoonden
stoffen te dragen.

3. Meer in het Zuiden onderscheidt men de stammen, die *madiba*, en andere die vellen dragen, b.v. *Tshinema tsha Madiba* = de dorpen Bena Tshinema van Bumba en Kayenga op de linker Luluwa-oever rechtover Hemptinne, en *Tshinema tsha biseba* (*tshiseba*, vel) = de Babindi en Bakete, hun buren, die wat meer in het Zuiden wonen (hoofden Kalala Luvuta en Mukandianga). Die lieden waren ook Tshinema en verschillen nu toch geheel van taal en gebruiken.

« *Balumba ba Madiba* » zijn de Bena Tshilombo van Kena Kalamba (Bashila Kasanga). En de « *Balumba ba biseba* » wonen 150 km vandaar, bij de Tshinema tsha biseba : de hoofden Kalumbu en Mukolo in de hoofdij van Kapanga (Luisa). Op andere plaatsen nog hoort men dit onderscheid maken tussen Bapemba en Bakete. De Bapemba zijn *ba madiba* ; de Bakete zijn *ba biseba*. Maar het schoonste volgt nu. Merk op, dat men vroeger veel vellen zag dragen bij de Bapemba en geen vellen bij de Bakete. De nationale dracht der Bakete bestaat veeleer in ongeweven raffiavezels. Een streng met verse, witte, blinkende *mpeko* (raffiavezels) aan, en de Mukete van Matete (hoofdij Kapanga) staat er mee in het nieuw. Of zouden ze niet met die *madiba* en die *biseba* oorspronkelijk wat anders bedoeld hebben ? Nu echter bedoelen ze zeker raffiavezels en vellen.

4. Verder nog in het Zuiden wordt de kleding nog veel geringer. Bij de Bakete van aan Kabuluku af, en bij de Basala Mpasu dragen de vrouwen slechts een tres fijne koordjes van rankevezels ; 't is wel sierlijk afgewerkt, maar toch te weinig om een mens te kleden. Maar dat heeft nu ook zijn reden. In het Noorden vindt men overal veel *mabondo*, raffia-palmbomen. Bij de Bakuba staan er hele bossen achter ieder dorp. Bij de Bena Lulua hebben ze *mabondo*-beplantingen in het bos. Bij de Basala Mpasu hebben ze geen *mabondo* meer ; ze tappen hun palmwijn alleen van *mapanda* en die geven geen raffia.

5. Nog verder bij de Bambale en Basala Mpasu is een koordje genoeg voor de vrouwen ; en de mannen dragen maniokbladeren ; elke dag een vers pak... en het is goedkoop. Bij de Oost-Basala Mpasu dragen de vrouwen nog veel koorden rond het lijf gespannen, evenals een moeder der Bakwa Kalonji bij de Baluba een hele gordel zulke koordjes draagt.

6. Een specialiteit in Kasai, zijn de MPASHI : een soort kleine schelpjes, die de Portugezen en de hoofden der Bakongo aan de eilanden van Luanda wonnen en in het binnenland invoerden als gangbare geldmunt. Die *mpashi* worden wellicht nu nog als geld gebruikt aan de Sankuru. Men koopt er palmwijn, kippen, geiten... en ook vrouwen met *mpashi*. Men rekent er bij *luayi* (meervoud *ndjeyi*) dit is : 1000 *mpashi*, — of bij *lubombo* (meervoud *mbombo*), dit is 10.000 *mpashi*. Een frank heeft een waarde van 500 *mpashi* ; een *lubombo* is dus 20 F. Een vrouw werd vroeger maar 40 *mpashi* gerekend, dat ware nu nog geen 10 ct. In die tijd mocht men zeggen : die 40 *mpashi* zijn geen huwelijksprijs, maar slechts een overeengekomen bewijs dat men getrouwd is. Nu kost een vrouw er ook duizend frank.

De mensen hebben er voor al hun waren twee soorten

prijzen : een prijs onder hen gerekend in *mpashi*, heel gering ; — en een andere prijs gerekend in franken, veel groter, als ze hun waren aan de Blanken verkopen.

De Bakuba naaien de *mpashi* als borduursel op hun klederen. Ze maakten vroeger ook mutsjes met palmvezels *(mpeko)* en overnaaiden ze met *mpashi*. Ze maakten in dezelfde aard enkelringen en armbanden. Nu nog zijn die mutsen, armbanden en enkelringen een kenteken der hoofden in plechtige omstandigheden, geheel Kasai door bij de Bena Lulua, de Baluba, de Bakete, enz. Die muts noemen ze *mutu a mabwe*, of parelmuts.

De *mpashi* vindt men meest aan de Sankuru, maar ze zijn toch geheel Kasai door gekend, tot bij de Basongo en de Basala Mpasu. Ze worden daar niet meer gebruikt als munt, soms wel als versiersel, maar algemeen als teerlingen in de waagspelen. *Lubeshi* zeggen ze, of *mibele*.

Hoe zijn die *mpashi* zo in Kasai verspreid geraakt ? De meest gekende slavenjagers, die de handelsbetrekkingen tussen de kust en Kasai onderhielden, zijn wel de Batshoko en de Bimbadi. Die kenden echter geen *mpashi* en zijn ook nooit tot aan de Bakuba en de Basho van de Sankuru doorgedrongen. Tshimbadi Bijéju was met zijn vriend Kapuku Tshimbundu der Bakwa Beye bij Ndemba het Noorden ingetrokken maar de Bakuba om elpenbeen en slaven te kopen. Hij trok over Kapondjo, buitengoed van Kapuku aan de Muanzangomo, en over de Bakwa Muanza, waar hun vriend Tshiniama Kapumbu woonde ; hij geraakte tot in Dengamongo der Bakuba en over de Lubundji en tot aan de Luangarivier. Maar in de bossen daar vonden ze de Batwa der Bangongo van Matumba in de bomen zitten, gereed om te vechten. Bijeju kampeerde in het bos aan de Luangarivier — men toont er nog de plaats — en keerde dan op zijn stappen terug. Kapuku Tshimbundu stierf op de terug-

reis van de pokken te Nuglube bij de Babindi. En dat was de verste plaats die de Bimbadi in het Noorden bereikten. Maar vanwaar komen dan die Portugese *mpashi* aan de Sankuru ? Vanwaar ook die Portugese voornamen Jakobo, Madiya en andere bij de Bakuba ?

En vermits we nu op zulk een spoor vallen, kunnen we nog wat verder zoeken. Wat betekenen al die vertellingen hier in die streek over Portugezen en over Bangongo en over de kust ? Laten we b.v. de vertelling nemen van Tshikabe, de oude blinde van Bangidi, een dorp Bangongo aan de Sankuru. Ik vertelde ze reeds in *Congo* (Maart 1932) [1] ; maar dat is lang geleden. Het zal dus niet overbodig zijn ze hier nogmaals te verhalen.

Tshikale was een zeer oude Mungongo — of Mukongo, zouden de Bangende in hun P-taal zeggen, — hij was geëerd als een profeet in zijn dorp en er voor gekend dat hij al de geschiedenissen der voorvaders kende. Maar als hij vertelde, mocht iedereen niet komen luisteren, alleen maar enige voormannen van het dorp : mannen met stokken ; als hij anderen hoorde, wilde hij niet voortvertellen. Alle Bakuba zijn zo weinig van zeggen over hun geschiedenissen.

De Tshikale vertelde dus als volgt :

> Onze voorvaderen leefden vroeger stroomafwaarts, heel ver, aan de grote vijver van de zee : *mbuwu*. Er waren ginder Blanken ; dat waren de kinderen van Muele, de zuster van Woto Buomo, de eerste Lukengu der Bambale of Bashi Bushuongo. De Blanken waren zeer sterk, hadden machtige geweren en leder aan de voeten. Maar het waren slechte mensen : ze maakten het de Zwarten zeer lastig en behandelden ons als hun slaven.
>
> Eens had een *mukalenga* (meester) te veel *malufu*

[1] « *Hoe de Bangongo in Kasai kwamen.* »

(palmwijn) gedronken en liep beschonken langs de straat, ongekleed. De Zwarten lachten er mee ; maar een andere Blanke pakte ze, sloeg ze geweldig af met wissen en sloot ze in een huis op ; ze bleven er een gehele nacht allen op elkander gedrongen.

De Blanke nam uitgeperste vezels van palmnoten (*bikamowa)*, verbrandde ze en wreef de zwarte as over het lijf. Zo werden we zwart.

Maar een andere nacht vluchtten we allen weg ; de Bambale, de Basho, de Bangongo, we vluchtten allen weg. We gingen te voet en volgden een rivier, waar we het water van dronken ; de *Buto-losho*. We klommen een heuvel op, de *Bangala Mukuntshi*. We gingen dwars door de *Buengu bu Muningu* vlakte. We kwamen aan een grote rivier met rood water (de Luange ?) en maakten er een dorp *Buakombe*. Maar een man, Mushiyonde met name, kapte schuiten om te varen, veel schuiten en we gingen er allen in. Onze chef was Bandinga of Ikonsthi di Nguba. We vaarden stroomop, eerst met het rode water, dan op de Kasai, dan nog op de Sankuru. (Ze waren dus de Luange niet opgevaren maar afgevaren). We vaarden stroom, op, bo ! bo ! bo !... tot aan Lusambo. Enigen vestigden zich daar bij *Ebodi*, de *Bangongo ba Ebodi*, of *Ngongo Ebodi*. De Blanken zeggen *Ngongo Mulamba*, waar nu de Paters van St. Trudo wonen.

Maar we kwamen met de chef weer stroomafwaarts en gingen aan land op de vlakte *Bongo Mushenga*, waar nu de Bashoba van Iputa wonen. Onze chef Bandinga stierf er en ze begroeven hem in de beek Matangila. Het nieuwe hoofd Bangala Ingalangala ging een nieuw dorp maken in de vlakte *Itamba di Mbudi*, waar nu het dorp Kamba staat. Dan staken we de Lukibu-rivier over op een doorwaadbare plaats, met water tot aan de borst en gingen wonen op de vlakte *Masakana*.

Laten we naast deze vertelling de geschiedenis van *Woto Buomo* zelf plaatsen, gelijk ze in geheel het Sankuru gebied gekend is. Wie Woto eigenlijk was ? Men stelt hem soms voor als een Blanke, of ten minste als een kustman, die over de Bashi Lele naar de Sankuru kwam en zich vestigde op de vlakte Iyolo, aan de bronnen der Lutshuadi. Hij heerste er over heel de streek der Bakuba. Doch eens betrapte men hem op een geval van bloedschande met zijn zuster Muele, en uit schaamte vluchtte hij uit de streek weg. Hij ging terug naar het water, de kant uit van Lusambo. Muele zond mannen uit om Woto op te zoeken en terug te brengen ; maar Woto plaatste grote rotsen als muren achter hem ; hij zond zelfs duisternissen over de streek. De mannen van Muele kwamen tot aan de rotswanden, ze vonden zelfs het spoor van Woto's voet op de rotsbank, maar ze geraakten niet verder en keerden terug. Woto verdween in het Oosten, in de streek der Basongo. Wat Muele nu uitvond om Woto te doen opzoeken, is van het schoonste der Woto-legenden, maar het zou ons te ver brengen. (Zie *Woto-legenden* in *Congo*, Februari, 1933).

Laten we nog de geschiedenis nemen van Mashale, hoofd der Mpianga. Deze woonde tegen de Tshale a Muashangombe (Lubudi) op Kabuluanda (recht over het station van Beye Buanga). Hij moest afhangen van Lukengu, maar hij verafschuwde hem. Eens vermoordde hij de mannen van Lukengu en stak de schuld op Bombo Kashite, hoofd van Ibama (Bena Tshibamba, of Bena Tshisamba, zoals men in het Oosten zegt). Deze waren vroeger ook op Iyolo geweest, maar uitgeweken bij de Mpianga, en van daar over de Tshale (Lubudi) gaan wonen op de Tshibinda vlakte aan de Lombe-beek. Mashale won zijn pleit bij Lukengu ; maar Bombo Kashite verwenste hem : « Als ge in uw dorp komt, zult ge er niet lang blijven. » Als Mashale bij Lukengu vertrok, zat hij op zijn draagberrie met de rug naar

voor. Hij bleef zo Lukengu bezien en zwoer : « Van nu af zal ik uw aangezicht niet meer zien. » Mashale kwam thuis, sloeg zijn eigen moeder dood, verbrandde ze en hing haar as in een zakje aan zijn hals. Hij riep al zijn volk op : Bapianga, Batwa, Bakete, trok er mee de Tshale over, en moordde en brandde op zijn doortocht. Hij trok aldus drie Biale-stromen over. Maar veel van zijn volk bleef achter : veel Bakete en Batwa kwamen over Dengamongo terug naar de streek ; de Bakete van Mumbembe en Muatanga bleven onder weg aan de Lubundji wonen ; de Ibama bleven bij de Babindi. Mashale met zijn getrouwen kwam tot aan de Sankuru en bleef er wonen aan Lusambo (Lusambo = Isambo = Ibama). Zijn volk is er nog : de Bakuba van Ilunga Tshitenga, de eerste bevolking van Lusambo.

Nog een andere overlevering, die nog ouder moet zijn dan die van Mashale. Bij de Babindi ba Nkusu — de Noord-Babindi van het gebied van Dimbelenga — heeft men twee groepen : de Ba Munangi in het Zuiden, die zeggen dat ze van bij de Bakwa Mputu komen uit het Oosten tegen Lusambo, en de andere groep in het Noorden, of Ba Mabanda, te weten : de Ba Kubale, de Bena Tshadi, de Baka Bulu en de Bena Bele, die zoals heel Sankuru weet, vroeger weggelopen zijn bij Lukengu te Mushenga, omdat ze hem geen belasting wilden betalen. Die Babindi zijn nooit gebakubaïseerd geweest, gelijk al de andere Mpianga en Bangende.

Wat zegt ge nu van al die reizen en verhuizingen van West naar Oost, van de oceaan naar het binnenland ? Dergelijke verhalen vindt men nog bij de Bampende van Tshikapa en zowat in geheel het Kasai-en Sankurugebied, buiten de Baluba. Sommige Blanken willen er uit besluiten dat al dit volk van de zeekust komt. Dit zal zeker wat te veel gezegd zijn. Maar in die tijden (1700 tot 1800 ?) moet er zeker een drukke verkeersbaan bestaan hebben van aan de kust, door Kuango, door

het gebied der Bashi Lele en Bakuba en Bangongo en Babindi, over Ngongo Ebodi (bij Lusambo), het Oosten in naar de Basongo, waar nog een dorp « Ngongo a Bakuba » moet liggen. Als de oude Tshikale van Bangidi vertelt : « Wij Bangongo, waren aan de zee... » moet men het zo verstaan, dat zijn vader of grootvader wel met een karavaan Bangongo aan de kust zal geweest zijn om handel te drijven ; ze ontmoetten er de Portugezen en liepen er van weg... meer niet. De plaatsnamen in zijn verhaal geven goed de oude karavaanweg aan : de karavaanweg der handelaars tussen de kust en de Bakongo van Neder-Kongo, naar het binnenland, waar ze allerhande Portugese artikelen binnenbrachten, o.a. hele zakken *mpashi*. De Bangongo van Mishumba komen van de kust niet, maar ze komen, evenals de Bakongo van St. Salvator in Neder-Kongo, uit het middenbekken van Kongo, nabij het Leopoldsmeer ; over Meshumba zijn ze zelfs doorgedrongen het Zuiden in tot in de streek van Luisa en Kapanga. Maar de grote karavaanweg liep van de kust, over St. Salvator het Oosten in, langs de weg, die ze in hun verhalen opgeven. Die karavaanweg zal wel verdwenen zijn met het verval van het rijk der Bakongo zelf. Dan hebben de Batshoko en Bimbadi en Ntungombe meer in het Zuiden, de handel overgenomen, totdat de Blanken met hun spoorweg en schepen ook die handel kapot maakten.

Wat er van die oude baan nog overbleef, is dat alle Bakuba en Bashi Lele en Bampende, van als ze van Blanken hoorden die in hun streek kwamen, zeiden : « Daar zijn zij, die slechte mensen van de kust.. » en ze bleven er van weg en stonden er vijandig tegenover. De Baluba echter hebben geen dergelijke overleveringen ; ze hoorden maar dat de Blanken rijk en sterk waren, en alle hoofden liepen om de Blanken bij hen te krijgen, om in hun rijkdom en sterkte te delen.

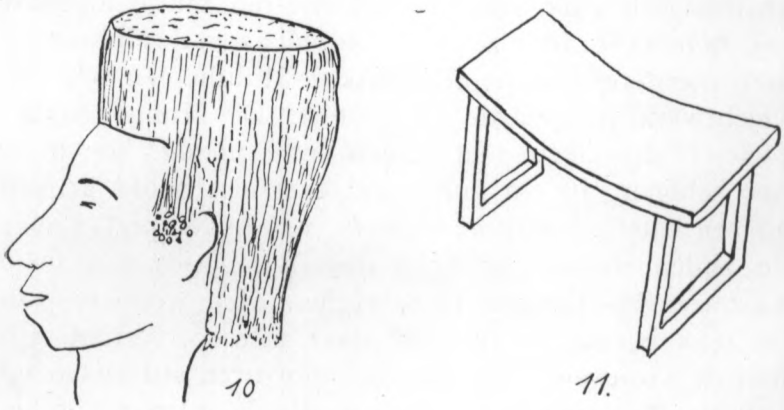
9. Tukula.

1. *Tukula* is het hout van een grote boom uit de bossen van benoorden de Sankuru ; in het Zuiden groeit hij niet. In schijven gekapt, zo groot als een stuk stookhout, is *tukula* de gangbare munt der Bakuba. Als ze met een tiental *tukula* naar hun schoonvaders gaan, dan is dat al een hele vracht. Maar *tukula* is heel brokkelig en kan afgewreven worden en geweekt tot een soort rode deeg, die de Bakuba over hun lijf smeren van top tot teen, en die zij gebruiken om hun weefsels, hun pijpen, hun handstokken, enz. rood te verven.

Tukula-rood is de nationale kleur der Bakuba. Het inwrijven met *tukula* is wellicht niet slecht om de huid zuiver en gezond te houden. Maar op de rechteroever der Lubudi bij Bangongo, Batwa en Babindi maken ze er toch misbruik van. Ze bepleisteren hun hoofdhaar met *tukula* (fig. 10, blz. 138) — *kubuwa* zegt de Muluba —, ze bepleisteren hun hoofd, gelijk de Muluba een huis van vlechtwerk met aarde bepleistert. De Mungongo bepleistert zijn haar met *tukula*, veel *tukula*, hoe meer hoe schoner, 10 cm hoog, zodat ze een hoofd krijgen als een kalebas, *mitu bu bifundu*, van boven plat. Langs de zijden moeten er enige *tukula*-bolletjes aan losse haarstrengen hangen te bengelen. Het wondere van de zaak is, dat de mannen daar meer op verzot zijn dan de vrouwen ; men ziet de man uren stil zitten op zijn stoeltje, terwijl zijn vrouw zijn hoofd aan het bepleisteren is. 's Nachts mag zulk een opgetooide kop niet op de grond liggen ; daarom slapen ze met een stuk hout, of met een sierlijk gesneden bankje onder de nek (fig. 11). In hun haar dragen ze ook een lange haarspeld om op het « wild » te jagen, dat onder de *tukula*-laag vrij spel heeft.

2. Bij de Bena Lulua, ten Zuiden der Dibese, vindt

men geen *tukula*. Sommige dorpen verwijt men soms nog, dat ze grote hoofden hebben, gelijk kalebassen : *mitu bu bifundu, bu biofwa bia kuofwa nabio* (gelijk schepmandjes om er water mee te scheppen bij het vissen). Dit wordt de Bakwa Longo verweten. Worden nog verweten voor « grote koppen » : de Bena Ngombo bij de Bakwa Tshale aan de bronnen der Muansangomo, *Bakwa matu manene bu tshufu tsha kufa natsho* — de Bena Katempa a Sono van Musambayi bij de Balumba, soort Bakete op de linker Lulua-oever, ten Zuiden van Hemptinne. Zelfs tot over de Luete, waar ze geen *tukula* kennen, verwijten de Balualua de Bambale voor : *mitu mitete* (grote koppen) en *mavumu manuika bilu bilu* (dikke buiken). De Bambale verwijten de Balualua voor : *bena katshu kandende* (kleine koppen) en : *muivumu koyi koyi* (lege buiken).

KAART 14. — Hoofdhaar en kopbankje.

In sommige dorpen bij de Zuid-Bakete is een stuk *tukula*, soms kunstig gesneden, nog een teken van het hoofdmanschap, en ze zeggen dat ze die *tukula* bij de Bakuba gingen halen.

3. Tukula vindt men in overvloed weder bij de Bak-

wa Kalonji, de grote stam Baluba aan de Lubi en de Bushimaye. De vrouwen die gebaard hebben, lopen wel een jaar lang roodgeverfd met *tukula* ; ze blinken er van ; hun haar hangt in tressen *tukula* langs weerskanten van hun hoofd. Maar die *tukula* is maar « ersatz » het is het rode sap geperst uit de vrucht van een struik, maar ze noemen het toch *tukula*. Diezelfde vruchten en diezelfde *tukula* vindt men eveneens bij de Balualua.

4. De *tukula* vindt men verder bij de Bakete van Kabuluku en van Mundembe, in het gebied van Luisa ; ook wel wat bij de Basala Mpasu. Men gebruikt hem bij rouw of bij andere familieaangelegenheden ; ze dragen zelfs de *tukula*-bolletjes in het haar op de slapen, de *tunkundju*. Maar hier heeft de *tukula* allerhande tinten aangenomen, van geel tot asgrauw. Hun *tukula* immers is niets anders dan een soort aarde, die ze gaan halen in de diepste lagen van een *lubuyu* : put aan de koppen der beken, waar de grond soms wel dertig of veertig meter diep weggezakt is... en ze noemen het toch *tukula*.

5. De Batshoko-vrouwen lopen met *tukula*-koppen geheel de tijd dat de *tundandji* in de *mukandu* zijn, d.i. dat de jongens voor de besnijdenis in het bos verblijven.

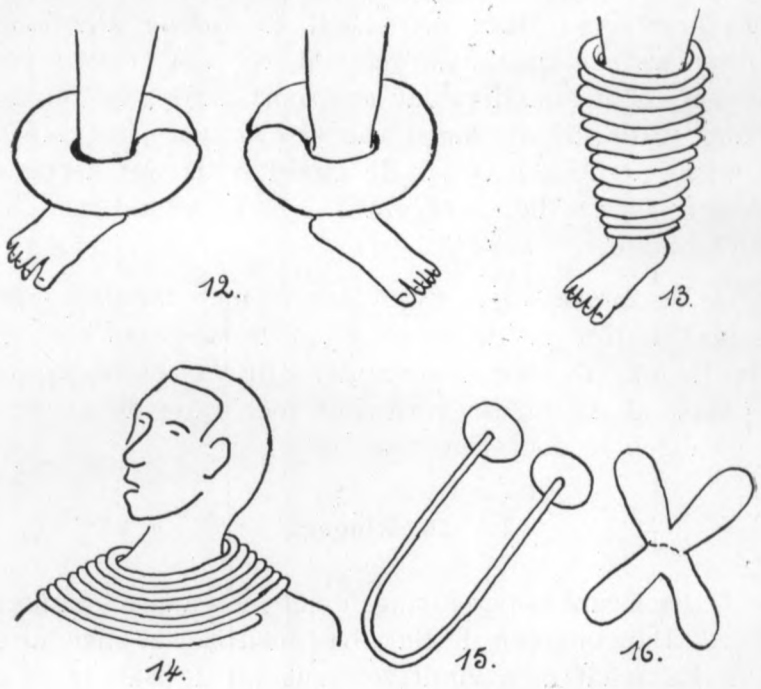
Maar al die *tukula* verdwijnt toch rap ; de jongeren vervangen ze door Europese zeep.

10. Ringen.

1. De zware koperen ringen ziet men aan de Sankuru bij de Bangongo en de Bakuba ; men ziet ze niet bij de Baluba, maar men vindt ze terug bij de Bakete en de Basala Mpasu der beide Luluaoevers. Bij de Bakuba zijn het zware voetringen, gemaakt uit vier of vijf koperen kruisen (croisetten) uit Katanga ; ze kunnen elk vijf kg wegen. Ze worden door vakmannen aan de

voeten gesmeed en kunnen niet afgelegd worden (fig. 12). Natuurlijk heeft een vrouw met die sieraden aan, een ongemakkelijke en lompe gang. Die ringen hebben hun waarde : ze worden bij het storten en terugbetalen van de bruidschat in rekening gebracht. De vrouw met een paar dergelijke ringen aan, was in de tijd der « croisetten » tien croisetten meer waard.

De Bakuba-vrouwen dragen ook zware koperen armbanden van één of twee kg. Ze dragen ook koperdraad van één cm dik, spiraalvormig rond het been opgedraaid (fig. 13). Bij de Bakete en Babindi van het Zuiden dragen de vrouwen dezelfde koperdraad, spiraalvormig rond de hals gedraaid (fig. 14).

KAART 15. — Ringen.

Die zware kostelijke ringen zijn de dracht van de voorname Bakuba-stammen. Zelfs bij de echte Bakuba

mag iedere vrouw deze ringen niet dragen. De spiraalvormige ringen vooral zijn het voorrecht van de moeders, vrouwen en dochters van de hoofden.

2. Bij het klein volk, zoals de Bapembe-dorpen langs de Lubudi en Muansangomo en langs de Luluaoevers tot bij de Bakete der Lulua, de Bena Kabinda, de Balualua en de Aka Muji van Mundemba, dragen de vrouwen alle slag lichte koperen en ijzeren ringen rond armen en benen. Zijn ze niet zwaar, dan dragen ze er soms enige tientallen. In diezelfde streek doorboren ze ook de oorlellen en de neusvleugels en het middenschot van de neus en steken er alle slag stokken of tientallen stokjes door. De grote chic was vroeger een ringetje door het neusmiddenschot en een grote blauwe parel er aan.

3. Aan de Sankuru vindt men een oude munt : een lange koperen staaf van een cm of anderhalve cm dik, zowat een meter lang en overgeplooid gelijk een zeilsteen: *lukanu lu ishuru* (fig. 15). De Baluba hebben die niet, maar bij de Bakete van het Zuiden vindt men ze met dezelfde vorm, *lukanu lua muyamba*. Maar die *lukanu* moest de plaats ruimen voor de *lukanu lua tshombe* (fig. 16), de « croisette » uit Katanga, en deze is nu ook, met al het gemakkelijk verkeer op de spoorweg, in ongenade gevallen. Rond de jaren 25, als dit koperkruis 25 F stond, zag men opeens een algemene vlucht der kruisen noordwaarts naar de Bakuba. Die kruisen immers in Katanga waren maar één F waard ; in Kasai kregen ze hun grote waarde, omdat ze van uit Katanga zoveel honderden km ver ingevoerd waren. Maar nu naderde het spoor in het Zuiden meer en meer, en het invoeren werd gemakkelijk en kosteloos. Hun prijs daalde in het Zuiden, en daarom gingen al die kruisen naar het Noorden, naar de Bakuba, waar ze tot ringen omgesmeed werden, tot groot sieraad en tot grote last der vrouwen. Maar het spoor kwam ook tot bij de Bakuba, en dan

verhuisden die kruisen en ringen naar het achterland of verdwenen in de grond.

Bij de Bashoba van Kamba, ook wel Balolo genoemd, dragen de vrouwen sierlijk genaaide mozaïeken van parels in de nek onder het hoofdhaar. De Bena-Lulua echter verwijt men dat ze het haar in de nek laten groeien. Maar diezelfde parelmozaïeken vindt men terug bij de Balualua van het Zuiden, als banden rond het hoofd beneden het hoofdhaar gedragen.

11. Misvorming van de tanden.

Men vindt in Kasai :

Basonga meno, gescherpte tanden ;
Bapanda meno, uitgeslepen tanden ;
Bapola meno, uitgeslagen tanden ;
Bajima meno, gave tanden.

1. Basonga meno.

1) Al de Basho van de Sankuru. Hun volledige naam is ook wel : Basho-ngo-meno, maar de Baluba schrijven en verstaan gaarne Basongo meno met een zinspeling op hun gescherpte tanden. Maar er lopen nog wel meer gescherpte tanden in Kasai ;

2) Al de Bakete van het Noorden ;

3) Al de Bakete van het Zuiden ;

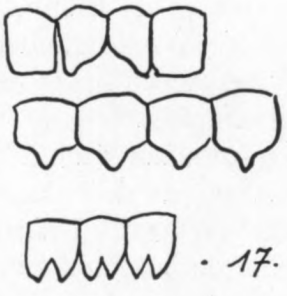
De Luluastammen zitten er tussen in ;

4) Enige Luluastammen b.v. de Bakwa Ntamba van de beneden-Lubudi. Men klopt bij het jong volk, jongens en meisjes, met een soort beitel de stukken van de tanden, tot ze goed scherp zijn, gelijk nagelpunten. Dat ze naderhand zo rap zere tanden hebben, geeft niet. Bij die stammen is dat een vereiste.

2. Bapanda meno.

Meno a miangi, zegt men in het Zuiden. Zo wat overal in Kasai :

De Bashoba van Kamba ;
De Mpianga, veel Bena Lulua, veel Basala Mpasu.
De Mpianga en de Lulua zo : ...
De Basala Mpasu en de Balualua zo : ...
soms zo : ...

KAART 16. — Navorming van tanden.

De twee bovenste snijtanden worden met een stuk steen tussen beide in wat uitgeslepen. De jongens doen het op hun eigen. Dat zal wellicht een verzachte toepassing zijn van de gescherpte tanden bij hen, die benauwd waren voor het afkloppen met de beitel.

3. Bapola meno.

Meno a mupaka, zegt men in het Zuiden. De twee bovenste snijtanden zijn uitgeslagen : een stukje hard hout er tegen en een harde hamerklop, en het is gepast.

Men vindt dit vooral bij de Bakwa Kalonji en andere Baluba-groepen van het Oosten. Daarom verwijten de Bapemba ze :

« *Balulaluba, bapika*
ba meno pa niminu. »

« De Luba's, slaven
met de tanden in hun keel. »

Men vindt er toch ook bij de Bakuba en Bangongo en Basho, b.v. de Batwa van Itunga Bende en de Bashoba van Inkale bij Kambe. Men vindt ze ook bij sommige Lulua-groepen. Men vindt ze zelfs bij enige Bakete groepen b.v. te Kabuluku der Bena Nzaji, maar de omliggende dorpen zijn Bapanda meno.

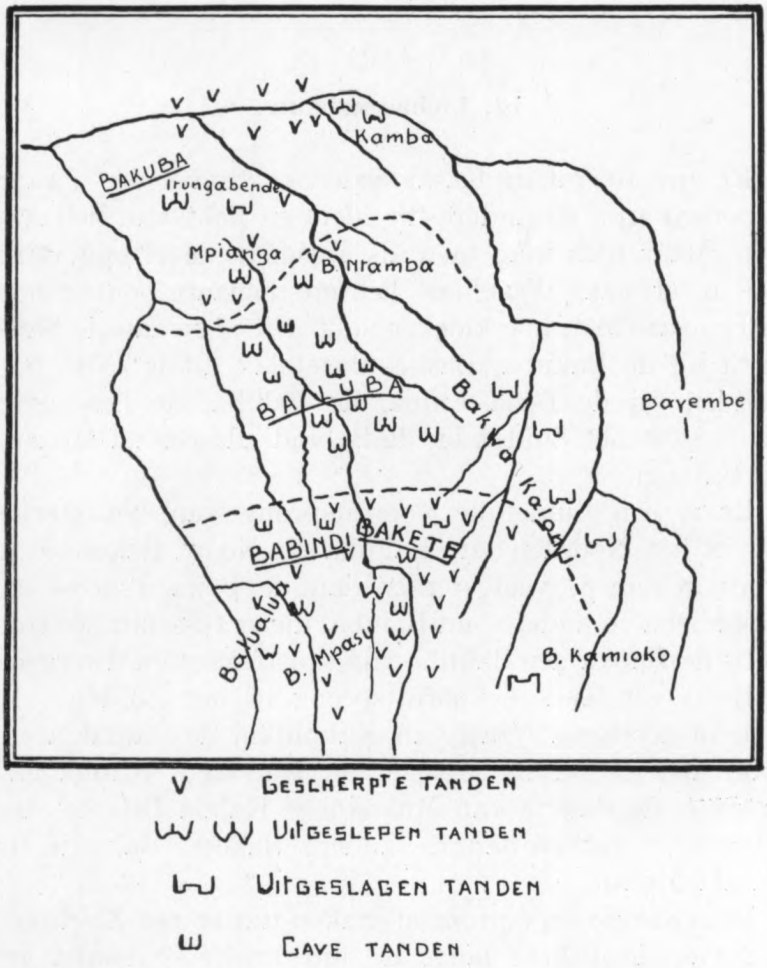
Bij de Bena Kanioko ziet men wel eens dat de onderste snijtanden uitgeslagen zijn.

Men zegt dat dit gebruik van de Bayembe komt, de Basongo van Kabinda, de grote menseneters ; die sloegen de Bambu (zo noemen ze de Baluba) en al hun onderworpen stammen, de voorste tanden uit, om hun te leren niet al het vlees alleen op te eten, maar aan hun meesters hun deel als schatting af te geven. Anderen zeggen dat tanden uitslaan van de Arabieren kwam, dat het deel uitmaakte van de *bukalanga*, de grote chic, door de Arabieren ingevoerd. Daartoe behoorden ook de gaatjes in de oren en later het kemp roken.

In die tijd kwam er bij de Bakwa Kaluwa aan de Lukularivier (hoofdij Kamuine Sapo), een Mushila Kasanga van aan de Lubilashi baas spelen, meer bepaald : een Muena Mulanga der Bakwa Muanza Mukale, en zijn naam was Tshikoko. Hij kwam inwonen bij de familie Mpemba en kreeg er zo veel invloed, dat hij hoofd werd van al de Bakwa Kaluwa. Als kenmerk van zijn meesterschap deed hij al de Bakwa Kaluwa de snijtanden uitslaan... hetgeen ze tot nu toe nog veel doen, doch nu is Tshikoko's afstammeling geen hoofd meer.

Een zestig jaar geleden liet hoofd Kapinga Kamba der Bakwa Mpelu (Bashila Kasanga) twee mannen pakken der Bakwa Lukoyo, een dorp dat hem niet goed onderworpen scheen, en hij deed hun de tanden uitslaan, opdat ze zouden weten dat ze niet al het vlees van het gevangen wild alleen moesten opeten. Die Kapinga Kamba's vader was een soort Musongo (of Muena Kankole !), die bij de Bakwa Mpelu was komen baas spelen.

Daarom had hij al de kentekenen der vorige hoofden doen verbranden.

KAART 17. — Kaart voor misvorming van tanden.

4. Bajima meno.

De gave tanden vindt men thans zo wat overal bij de Baluba en de Lulua ; maar dit zal wel meest gekomen zijn door de Europese beschaving. Men vindt echter

ook gave tanden bij de Babindi van het Zuiden ; ze hebben er ook meestal geen huidinsnijdingen, en aldaar zal dit wel niet aan vérgedreven beschaving te wijten zijn.

12. Lichaamsbouw.

Er zijn overal in Kasai lieden te vinden die zwaar gebouwd zijn, en andere die klein en licht van lichaam zijn. Maar toch mag men als algemene regel opgeven : hoe meer naar West, hoe lichtere lichaamsbouw ; hoe meer naar Oost, hoe kloeker volk. Dit is zo aan de Sankuru bij de Bakuba, Basho, Batetela ; dit is zo in het midden bij de Bena Lulua, de Baluba, de Basongo ; dit is zo in het Zuiden bij de Babindi, de Basala Mpasu, de Batengi.

Er is een duidelijke vooruitsprong van het sterke ras in het Noorden ; de Bakuba en Noord-Bakete zijn sterk gebouwd, veel sterker dan de Bena Tshovo en Baka Seba en andere oud-Baluba, die er tussenin wonen. Zelfs de Batwa der Bakuba zijn volstrekt geen dwergen.

Er is een andere vooruitsprong in het Zuiden : de Bakete der Bena Nzaji van Kabuluku, de Balualua en Bambale, de Basala Mpasu van Kadongo, Kabuanga, Tulume, de Bakete van Mukoko en Kalala Diboko, die allen zijn sterker dan de andere Bakete, Babindi en Basala Mpasu.

Die twee vooruitsprongen maken dat er ten Zuidwesten van de Dibese langs de lijn Luebo, Ndemba en Luluaburg, een streek is, weggestoken achter dit oerwoud, waar de lieden bijzonder licht gebouwd zijn.

Sprekende over Bakete en Basala Mpasu in de streek van Luluaburg en Dibaya, aanziet men altijd de Basala Mpasu als veel kloeker gebouwd dan de Bakete. Komt men echter in het Zuiden bij de Blanken der goudmijnen van Musepu, daar aanziet men de Bakete als veel kloe-

ker dan de Basala Mpasu. Hoe komt dat ? - In het Noorden vergelijkt men de Bakete van Ntambwe Muenze met de Basala Mpasu van Kadongo en Kabuanga ; dit waren de eerste Basala Mpasu die men in het Noorden zag als dragers. En inderdaad, die Basala Mpasu behoren tot de vooruitgeschoven groep kloek volk, dat in Luisa binnengedrongen is. In het Zuiden echter vergelijkt men de Bakete van Mukoko en Kalala Diboko en Tshibaka Kaji met de Basala Mpasu van de Luanza- en Luete-oevers. En inderdaad, die Baka Mamba van Mukoko zijn als de kern van het vooruitgeschoven kloek volk, en die Basala Mpasu van de Lusanza en de Luete zijn de oude echte Basala Mpasu, die al veel meer West wonen. Die naam Basala Mpasu is door de Baluba heel slecht gegeven geweest, en brengt veel vooroordelen mee om die mensen te leren kennen.

Om dezelfde reden spreekt men soms van :

1) De kleine Bakete : die van Ntambwe Muense, enz. ;
2) De grote Bakete : die van Kabuluku en Mukoko en de Batengi van Ntambwe Yangala.

In de streken met lichte lichaamsbouw zijn er in de dorpen bijna geen ouderlingen te vinden : mensen van 50 jaar of meer. Als men vraagt waar de oude mannen blijven, antwoorden ze heel berustend : ze zijn dood. Er zijn veel meer oude vrouwen. Het is toch immers de vrouw die de pot kookt en zich natuurlijk eerst bedient. De oude weduwen zijn zo talrijk bij de kleine Bakete, dat ze niet allen nog een andere man vinden. Bij de Baluba worden alle weduwen overgeërfd, maar bij de Bakete zijn ze te talrijk. Enige worden hertrouwd, maar veel andere blijven zitten ; ze bewonen soms een hele huizenreeks achter de andere huizen van het dorp ; de *Bakamba*. Bij de Bena Katebi liet ik ze apart katechismusles geven. Alles ging goed, tot op de dag dat ze

bepeinsden : als we gedoopt worden en dood gaan, zal men dan onze aardnoten met ons mogen meebegraven ? Een begraving zonder manden aardnoten was toch geen begrafenis.

Bij de kloeke rassen vindt men veel meer ouderlingen met baard en grijs haar. Ook te midden van de kleine lichte « rassen » komt men soms toch wel ouderlingen tegen, vooral kleine of grote hoofden, dik gebuikt, met een dik, rond wezen, met grijs haar en grijze baard. Men vindt ze overal in het Zuiden en in het Noorden en dikwijls geven ze wonderlijk hetzelfde type weer : het type van de oude Musongo. Enige voorbeelden : Mpombombo, de Muena Nnembe (of Ndembe), die hoofd was der Bakwa Ndamfungi in het Zuiden der Dibese ; — Kasongo Mubamba, de Muena Nnmebe, die hoofd is der Bakwa Tshinga daar dicht bij ; — Tshingombo en Muambi, hoofden der Bena Nsungi bij de Bakete van Ntambwe Muense ; — nog andere bij de Baka Mfungi en Baka Niembe, Bakete van Kapanga, West van de Lulua. En als men nu hoort hoe de Bakete het woord *Sungi* uitspreken, met een sterke neusklank : nfungi, sungi, shingi, nswiye, enz ; en hoe ze Nnembe met die dubbele *n* uitspreken en Nnanda en Nnamfuma, enz., dan lijdt het geen twijfel of die woorden : Sungi, Mfungi, Nda Mfungi Swiye (een familie Bakwa Tshinga) en misschien ook Tshinga, en Bishi Shingi (bij de Balualua) zijn één en hetzelfde woord en wel hetzelfde als songo (Basongo). Ndembe, nnembe, niembe zijn ook één en hetzelfde woord. Men staat daar voor groepen kloeke Basongo, die bij de tengere Lulua's en Bakete ingeweken zijn en er heel dikwijls hun hoofd werden. Ze hadden toch ook veel meer het voorkomen en de statigheid van een hoofd dan een mager Lulua-tje.

Een ander eigenaardig bewijs : bij diezelfde Bakwa Ndamfungi en Bakwa Tshinga hebben ze *manga*-kotjes van een bijzondere vorm (fig. 18, kaart 18), een verhoog

van een meter hoog en daarop een half rolvormig kotje van stro. Bij alle andere Bena Lulua is zo iets niet te zien. Men moet driehonderd km ver gaan bij de Bakete in Luisa bij de Baka Mfungi en de Bena Niembe ; daar, en maar daar alleen vindt men dezelfde kotjes ; maar ze zijn meest met *malala* (palmbladeren) gemaakt, en dat legt hun vorm uit, en ze dienen als... kippenhokken (fig. 19, kaart 18). Verder in het Zuiden is dit hennenhok niet anders dan een rolvormige mand, met een paar palmtakken er boven als beschutting tegen de regen (fig. 20, kaart 18).

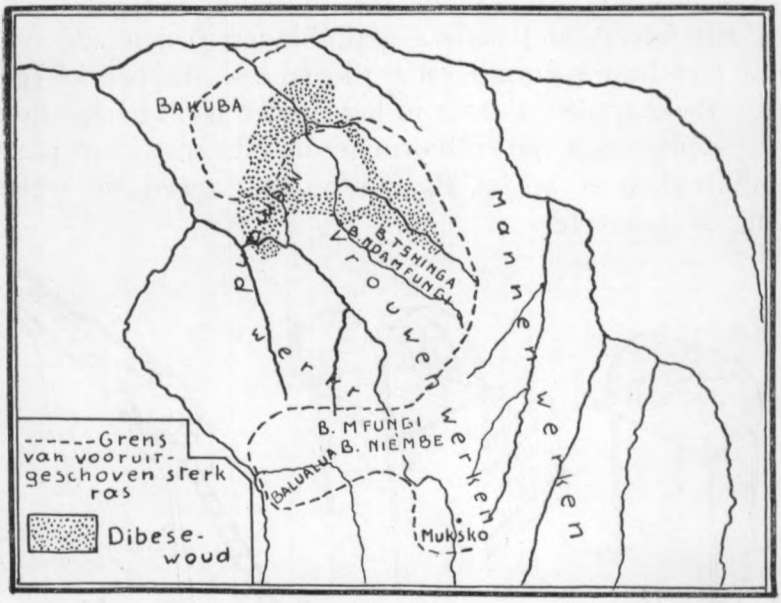

KAART 18. — Hennenhokken.

Zulke zwaargebouwde oude typen komt men nog wel in andere stammen tegen, vooral bij de Bashila Kasanga, de Bena Tshilundu, de Bena Mukuna, al volk van Mutombo Nkole, en in geheel de streek tussen de Lulua en de Lubi. Het zijn grote of kleine hoofden, of soms maar gewone burgers, die zoeken ergens alleen te gaan wonen met een geheel hof vrouwen. Bij nader onderzoek blijkt dikwijls dat hun grootvader een vreemdeling was, die hier kwam baas spelen. Herlees nu ook boven hoe de Balualua der Luete hun buren, de Bambale, verwijten voor : dikke buiken.

Vanwaar komt dit verschil van lichaamsbouw ? Dit

is natuurlijk kwestie van afkomst en ras ; de herkomst is honderden en duizenden jaren ver te zoeken. Nochtans, de regel voor de lichaamsbouw komt in alle punten overeen met de regel voor jacht en landbouw.

KAART 19. — Ras en werkverdeling.

13. Jacht en landbouw.

Ten Oosten zijn de mensen landbouwers ; ten Westen zijn ze jagers.

Meer bepaald :

In het Oosten bij de Baluba van de Lubi, bij de Bakuba, bij de Basala Mpasu aan de Lulua werken de *mannen* op het veld. Nog meer oostwaarts zijn de Basongo vooral gekend als landbouwers. Ze zijn de enigen in Kasai die hun land enigszins weten te bemesten ; de asse en andere afval van het huishouden strooien ze over hun land. Een Muluba en een Lulua gooien dit alles liever op een hoop naast de deur, zodat geheel

hun doening er door verpest wordt. De Basongo-families wonen ook veel meer op afstand de ene van de andere, zo dat ze meer ruimte hebben om achter hun huizen te planten en meer plaats om kippen en geiten te kweken.

In het midden, bij de Bena Lulua en bij veel Bakete ; werken alleen de *vrouwen* op het veld ; de mannen zouden ten hoogste een bos rooien *(busolo)*.

Ten Westen en in het bos werkt *niemand* op het veld ; men leeft er van de jacht en van vruchten en wortels en kruiden, die men in veld en bos vindt. Natuurlijk is daarin, onder de druk van de Staat en van de Beschaving, reeds merkelijke vooruitgang gekomen.

De dorpen, die vroeger geen velden hadden, vindt men o.a. bij

1) De Batwa der Bakuba. Dit zijn de echte jagers. De Staat verplichtte ze eens een veld aan te leggen ; ze lieten de houwen liggen en trokken het gras met hun handen uit. Als naderhand het gras tussen hun maniok boven uit groeide, wisten ze daar geen raad mee ; ze staken dat gras in brand en stonden verwonderd, dat hun maniok ook kapot was ;

2) De boskanters, b.v. de Bena Musenga (soort Babindi of Bakwa Luntu benoorden de Dibese) ; veel Bena Lulua al Ndemba en Luebo ;

3) De Balumba en andere Bakete aan de Luluaoevers : de Bena Nkene aan de Olukeshi en meer westwaarts veel Babindi.

Al die mensen leefden vroeger bij kleine groepjes, verspreid in het wijde grasland, waar zij gemakkelijk hun kost vonden. Maar eens dat de Staat ze uit hun wildernis haalde en ze allen langs een autoweg bijeen plaatste... dan was het grote miserie ; de helft van de kinderen zijn omgekomen van honger. Maar toen hebben ze toch moeten leren velden maken en na een paar jaren hadden ze ook te eten.

Aan de boskanten der Dibese bestonden geen markten in de dorpen, gelijk bij de Baluba ; de hoofden zouden er hun lange vingers niet kunnen van afgehouden hebben, zo hebben ze veel beginnende markten kapot gemaakt, b.v. de grote markt van « Bombolo bonso » te Tshipumbu der Bena Kapa Jikile (Bakwa Muansa aan de Dibese). Aan de kop der Lubawo-beek kwamen al de Bakwa Muansa en Tshinga en Mukamba en Bumba ter markt. De Bakwa Tshinga kwamen daar hun *madiba*-weefsels kopen, want ze hadden vroeger als klederen niets dan vellen en boskoorden. Maar die Bakwa Tshinga kwamen er altijd vechten, en eens sloegen ze Lubawo van Tshimbadi der Bena Milangu dood, toen was de markt voor goed te niet.

Naast zulke beginnende markten die te niet gingen, bestonden er markten die bleven ; maar ze werden gehouden ergens te midden van de vlakte, ver van alle dorpen, b.v. tussen de Bakwa Buloba Buyu en de Bakwa Longo ; of in het volle bos, b.v. bij de Bena Musenga. Soms zelfs mocht er geen mannenvolk omtrent komen en op die markten werden vooral maniok uitgewisseld tegen vlees. Daar deden de jagersdorpen hun maniok op, om toch een paar keren per week meelkost te kunnen eten. Ik zeg : een paar keren per week, want... het is gebeurd dat ik aan volk van zulke dorpen, dat op de missie kwam, maniok gaf en wel genoeg ; toch kwamen de mannen klagen van honger ; en als we hun vrouwen daar over aanspraken, dan waren die geheel mistevreden. « Bij ons », zeiden ze, « bereiden we niet alle dagen meelkost *(bidia)* », en de maniok lag naast hen.

Het is de moeite waard voor onze studie eens benoorden de Sankuru te gaan kijken, in het midden van Belgisch-Kongo. Daar vinden we ook ten Westen, aan het Leopoldmeer, uitgestrekte bossen en moerassen, de *nzadi-djari*, moerasachtige meren. Meer in het Oosten is het het droogland, de *kore*, hetzij bos of grasvlakte,

KAART 20. — Materiële cultuur.

maar toch droogland. Ten Westen wonen allerlei Badjari, Ntumba-Djari, enz. de vroegere Bombomasha, de Bomasha uit de Bakuba-legenden van Woto. Die lieden leefden van visvangst en als ze uitweken en geen groot water meer hadden, werden ze jagers. Ten Oosten woonden de Ntumba-Kulu of Ntombo-Koro, al de Ba Nkole, de vroegere Bombo-Kulu ; die konden in hun droogland grote velden aanleggen ; ze werden landbouwers. Zijn het die jagersgebruiken ten Westen, en die landbouwersgewoonten in het Oosten niet, die voortgezet werden in het Zuiden van de Sankuru, ook als de Westerlingen over veel droge landbouwgrond beschikten ?

14. Keukenmanieren.

1. De Baluba van Kasai bereiden geen *chikwange*, gelijk in West- en Noord-Kongo. Ze maken *bidia* of *nshima*, dit is maniokmeel in kokend water gegoten en geroerd tot het een dikke brij is, die warm gegeten wordt ; slechts een uitgehonderde zal koude *bidia* eten.

Nochtans de Basongomene ten Noorden van de Sankuru, en ook de Balengi op de zuidelijke oever — maar niet de Bakuba en de Bangongo en de Bashoba — die Basongomene maken geen *bidia* ; ze wikkelen het maniokmeel in een brede bos bladeren en laten het hangen boven kokend water tot het gaar is ; daarvoor hebben ze een bijzondere soort potten, met twee afdelingen : van onder water, van boven het meel. Zo bekomen ze hun *bengo* of *bange* en die wordt meestal koud gegeten.

De Babindi van het Zuiden wikkelen het maniokmeel in dezelfde bosbladeren ; ze roeren het toch in kokend water maar eten hun *buka* meestal koud.

Tussen de Basongomene van het Noorden en de Babindi van het Zuiden vindt men daar niets van terug. Toch wel : een spoor. Aan de kop der Muansangomo, meer bepaald aan de rivier Mayi Bungi, waar nu de

Bakwa Tshale wonen, verbleef vroeger een gehele groep van datzelfde Ba-Bende-« ras » (of Babindi), en die lieden kennen ook nog diezelfde koude *bidia*-stukken, die ze *benge* noemen en die ze in schotels van kalebassen bewaren, maar dieper dan de gewone schotels en met een kleine opening. Men verwijt ze daarom nog « ...*wa katshena nkototo* », die geen *nkototo* hebben. *Nkototo* zijn grepen *bidia*, die de Muluba, met zijn vingers tot bolletjes maakt en binnenspeelt ; of volgens anderen is het de verdroogde buitenlaag van de *bidia*, die een neger wegwerpt voor de honden.

Die meelkost heet bij :

De Bakuba	*kate ;*
Hun Batwa	*bonana ;*
De Bangongo	*mbengo* of *bishima ;*
De Bambengi	*mbange* of *toma ;*
De Bashoba	*mbange ;*
De Bena Luluwa	*bidia ;*
De Oost-Baluba	*nshima ;*
Het oud woord was biashi	*biashi ;*
De Bakete van Ntambwe Muense .	*oruku ;*
» » » de Bena Katamba .	*oluku ;*
» » » de Bena Katebi ...	*rukwe ;*
» » » de Bena Kasengaye	*oruku ;*
» » » de Aka Muji	*orukwe ;*
De Balumba	*luvimbi ;*
De Bakete van Kandaye	*luvimbi ;*
De Zuid-Babindi	*buka ;*
De Bashi Kilemba	*buga ;*
De Bena Kabinda	*buka ;*
De Baka Ndolo van Muangala Kadi	*ruku ;*
De Basala Mpasu	*rukwe* of *rukwa ;*
De Balualua	*buka ;*
De Bambale	*ruku ;*
De Batengi	*mulombe.*

2. In Kasai ontdoet men gewoonlijk de maniokwortels van de pel of schors, vooraleer men ze in het water te roten legt. De Bena Musenga en de Babindi van het Noorden echter laten de pel er aan, roten en drogen ze zo en komen er mee op de markt. De gepelde maniok droogt men boven het vuur in huis ; de ongepelde droogt men buiten in de zon. Diezelfde maniokwortels met de pel ziet men dan weder in het Zuiden bij de Bena Tshilundu en de Bena Kabiya en bij de Bakete en Babindi van het Zuiden en bij de Balualua.

3. Zowat overal in Kasai maakt men onderscheid tussen *Bena nkobo* en *Bena mbalu*, dit is tussen de stammen, die hun *bidia* opdienen in rieten mandjes, *nkobo*, van 10 tot 15 cm doorsnee met een passend deksel (fig. 21, blz. 153), en de andere, die hun *bidia* opdienen in een *lubalu* of een *tshipulu*, dat is een schotel gemaakt met een doorgesneden kalebas (fig. 23). Die *nkobo* vindt men bij de Bakuba en Bangongo en de Bena Lulua benoorden de Dibese. Van aan de Basangana bij Ndemba heeft men meest de *lubalu*. De Bashila Kasanga verwijten ook de Bakwa Kasansu en de Bena Tshisanga (dit zijn de Bena Kabiya en de Bena Tshilundu van over de Tshimayi), dat ze *bena nkobo* zijn ; zij zelf zijn *bena bitembu* ; de *tshitembu* is een grote schotel, zo groot als onze wasbassins, en die wordt bij de Baluba geheel gevuld met dampende *nshima*, met palmolie overstreken. De Bakwa Kasasu en Bena Tshisanga gebruiken nu echter ook niet veel *nkobo* meer. De *nkobo* vindt men echter weer volop terug bij de Bakete en de Babindi van het Zuiden.

4. In Kasai gebruiken de vrouwen der Bena Lulua een soort zeef om hun maniokmeel te ziften, een *muningu* (fig. 24). De Baluba van het Oosten hebben daarvoor een diepe smalle korf, een *musalu* (fig. 25), waarin ze het meel rondschudden. Dit korfje vindt men ook

weder bij de Balumba en de Babindi en de Balualua in het Zuiden.

5. De Baluba van de Lubi en de Lubilashi pletten hun maïs en vogelzaad tussen twee stenen ; er zijn in de streek veel stenen. Maar elders heeft men overal in Kasai een stampblok : *tshinu,* om maniok, maïs en vogelzaad tot meel te stampen. Gewoonlijk is het een rechtstaand stuk boomstam van een *dipudu,* van voren uitgehaald, een meter hoog, de vrouwen stampen rechtstaande (fig. 26). In het Noorden van de Dibese is hij maar een halve meter hoog en de vrouwen stampen geknield (fig. 27). Bij de Babindi van het Zuiden stampen ze ook geknield ; de blok is een neerliggende boomtronk op de kant uitgehaald, en zo heeft hij de vorm van een schuit : *mpopo* (fig. 28). Die schuit vindt men ook weer bij de Balunda en Batshoko van Kapanga, maar ze dient om er een bad in te nemen. De schuit, maar veel verkleind, vindt men nog weer bij de Bakuba, maar daar dient ze om de honden hun eten te geven. Ze wordt soms met *lupemba* (witsel) en *tukula* (roodsel) bestreken en dient dan om een *buanga* in te bewaren ; en aldus vindt men ze ook weer, hier en daar bij de Bena Lulua, b.v. bij de Bena Kapinzia der Bakwa Tshale (Bashila Kasanga), en het is bijna altijd bij de families Kapinga, Mpanga, Binga, en dergelijke. Het was in zulk een schuitje : *ishiku,* dat Lukengu van Matono der Bashi Bushuongo (Bakuba) de hamer *nindu* beproefde ten tijde dat hij aan het twisten was met Nkolo Isholo van Mueye bij de Biyenga.

Ze waren overeengekomen dat hij, wiens hamer het langst op het water zou drijven, zou hoofd zijn. Nkolo Isholo deed in het geheim een hamer maken van vlothout, *ntumu,* en hem overdekken met tinnen plaatjes, gelijk ze messen, *makulu,* overdekken. Maar de zuster van Nkolo Isholo, vrouw van Lukengu, verwittigde haar man en stal de hamer. Lukengu ging er mee in huis,

goot water in zijn hondenbakje, *ishiku*, en legde er de hamer in. Waarlijk dreef hij boven. Hij was als van ijzer, maar zo licht als hout. Door die hamer behaalde Lukengu het oppergezag bij de Bakuba.

6. In Kasai hebben de vrouwen hun gewone manden van vlechtwerk, op een plankje gevestigd (fig. 29, blz. 153). Bij de Bakuba en de Bena Lulua van benoorden de Dibese hebben ze de *nkalanga*, een lange smalle mand, met rechtstaande pijltjes van *nkodi* (soort slingerplant) en gevestigd op twee lange palmribben : *mikolo* (fig. 30). De Bakwa Muanza van Katende gebruiken zulke mand om te vissen, maar ze is hoger en zonder palmribben ; ze heten ze : *bianda*. Diezelfde vismand vindt men terug bij de Batshoko in het Zuiden en bij de Bena Tshofo in het Noorden. Bij de Bakete van het Zuiden vindt men hetzelfde maaksel weer : dezelfde rechtstaande pijltjes, maar de mand is hier rond : *tshinsenga*. De vrouwen dragen er echter twee aan een stok over de schouder (fig. 31). De Babindi van het Noorden hebben een smalle diepe mand, die ze op de rug dragen en die met een riem over het voorhoofd vastgemaakt is. De Babindi van het Zuiden hebben een soortgelijke mand, maar ze dragen de riem over de schouder en de mand rust op hun heup (fig. 32). Die riem vindt men ook bij de Bakete der Aka Muji van Mundembe, maar ze dient om het kind op te dragen. Nog verder in het Zuiden bij de Balualua hebben ze weder een mand als de *nkalanga* van het Noorden, maar wat korter. Nog verder bij de Basala Mpasu en de Batshoko van Kapanga, hebben ze geen *nkodi* meer ; ze maken hun manden gelijk onze ronde Europese korven, maar met flauw materiaal dat niet lang meegaat.

Tot besluit :

I. In het WESTEN, van aan de Sankuru tot aan de Katanga-grens, hebben ze — of hadden ze :

Koude *bidia* ;
Maniok met de pel ;
De eetmandjes : *nkobo* ;
De zeef *muningu* ;
De lage of liggende stampblok ;
Manden met rechtstaande *nkodi*-stelen.

II. In het OOSTEN hebben ze :

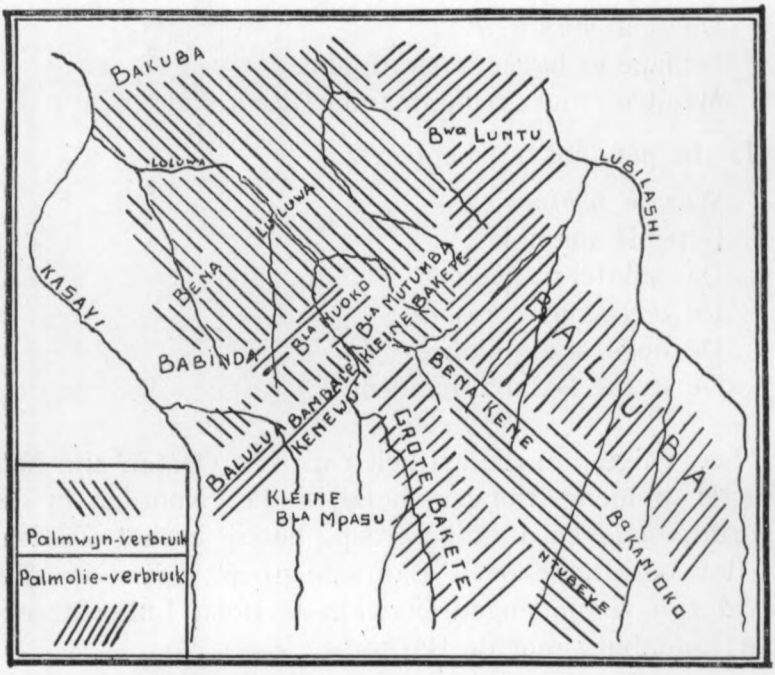
Warme *nshima* ;
Gepelde maniok ;
De schotel : *lubalu* ;
De zeefmand : *musalu* ;
De hoge stampblok ;
De sterke Baluba-manden.

Maar enige van die artikelen uit het Oosten zijn het Westen binnengedrongen, hetzij in het Noorden in de vooruitgeschoven Bakuba-groep, hetzij in het Zuiden in de vooruitgeschoven Bambale-groep ; maar in alle geval zijn ze binnengedrongen in de Bena Lulua-streek van Luluaburg met de Bapemba.

15. Palmwijn en palmolie.

Als men in de boeken leest over palmwijn : *malufu* of *malafu*, dan zou men denken, dat alle palmwijn dezelfde is. Maar neen. Onder de vele palmsoorten heeft men de *dibwe*, dit is de elaïspalm, die vlezige palmnoten geeft met kostelijke palmolie, en pitten waarmee men in Europa margarine maakt. Men heeft daarnevens de *dibondo*, de raffia-palm, waarvan de bladvezels dienen om inlandse weefsels, *madiba*, te maken. Men heeft nog de *dipanda*, de moeraspalm. De drie soorten geven palmwijn. De beste palmwijn komt echter van de *dibondo* en de *dipanda*. Ten andere, de Staat verbiedt een

dibwe om te kappen ; er palmwijn aan te tappen zonder hem om te kappen, gaat moeilijk.

KAART 21. — Palmwijn-en palmolieverbruik.

De *mabondo* en *mapanda* vindt men veel langs de Beneden-Lubudi ; de Bakuba en Bakete hebben achter hun huizen een « bos » van *mabondo*. De Bena Lulua, de Bena Dile, de Bakwa Ntamba en de Bena Tshishiba hebben hun *mabondo* aan de boskant staan ; ieder man gaat 's namiddags naar zijn palmbomen om een kalebas palmwijn te halen. Daar moet ge 's avonds met die mensen over geen zaken gaan praten : ze zijn allen dronken.

Meer zuidwaarts langs de Lulua is er overal *malufu* van *mabondo* en *mapanda* te vinden. Maar gaat niet rechts van de Lubundi, niet bij de Bashila Kasanga, niet langs de Moyo en de Lukula... als ge daar palmwijn

nodig hebt om brood te bakken, dan moet ge hem ver gaan zoeken.

Meer in het Oosten bij de Baluba zijn *mabondo* en *mapanda* onbekend. Daar brouwen ze een soort bier van maïs, *mushimi*, en *mpondo* vogelzaad, *malabiseke*, en ze noemen het ook *malufu* of *mala*. Ze tappen soms ook eens aan een *dibwe*.

Maar meer in het Zuiden, langs de westkant, langs de Lulua en bij de Bakete, daar is er *malufu* in overvloed. Bij de Babindi en de Basala Mpasu van Kadongo en Kabuanga, vindt men er minder ; die Basala Mpasu kennen maar de *Mala biseke* ; de echte *malufu* moet men gaan zoeken bij de Bena Kashika van de Kenewuberg, een groep Bakete van het oude « ras », en bij de echte Basala Mpasu van de Lusanza-oevers. De Balualua der Luete hebben ook veel *mapanda* in het bos, maar er groeien geen *mabondo* meer. Ook bij de Bena Kanioko en bij de Ntubeye over de Bushimaye, is er veel *malufu*. Daar gaan zelfs de vrouwen op de bomen om *malufu* te drinken.

Maar heeft de Muluba van zijn palmbomen geen *malufu*, hij maakt er zoveel te meer olie van. Ten Oosten van de Lubudi bij de Bakwa Luntu en bij de Baluba van de Lukula en de Lubi, verbruiken ze veel olie in hun keuken ; als ze willen de *nshima* smakelijk aanbieden, dan overstrijken ze hem met een gele laag palmolie en ze doen er een saus bij van olie en bittere kruiden. Ze kennen ook de *muamba*, een kip met rijst bereid in de olie en de peper. De Bena Lulua kennen niets van olie. Ze roosteren liever hun palmnoten in het vuur en eten het vlees ervan zo op. Dit olieverbruik vinden we echter terug in het Zuiden bij de Basala Mpasu van Luisa. Het maakt hier ook een sprong naar het Westen. Even hebben we kunnen opmerken, hoe het Westers *malufu*-verbruik een sprong naar het Oosten doet tot bij de Bena Kanioko en de Ntubeye over de Bushimaye.

16. Zout.

Zout is in Kasai niet veel te vinden, daarom is het buitenlands zout zo gegeerd. Met zout kunt ge alles kopen, zout is voor de kinderen een lekkernij, gelijk suiker in Europa. Het inlands zout echter is aan het verdwijnen ; meteen een inlandse nijverheid die verloren gaat. Evenzo verdwijnt het ijzergieten en smeden en het *madiba*-weven.

In Kasai had men twee soorten zout :

I. *Luepu lua mbanda.* Een *lubanda* was een stuk zout, groot als een dakpan en die betaalde men vroeger ook als huwelijksprijs bij het trouwen. Men won dit zout in de *bitapa bia luepu,* moerassen waar een zeker zoutgras groeide, of waar men het hout uitkapte en dit zoutgras plantte ; dit gras kapte men af, verbrandde het en de as er van spoelde men af in grote trechters ; dit water dan, als het verdampte, liet een blok potas of zout achter. Die *bitapa* vindt men overal in het Westen ; langs de Beneden-Lubudi, langs de Lombelo, waar de Bena Tshofo ze uitbaatten, langs de Lulua, waar de Bakwa Tshame en de Bashila Mpampi er eigenaar over waren, en verder Zuidwaarts bij de Basala Mpasu langs de Lusanza-rivier en aan de Kapelekese bij de Bishi Shawo der Balualua. Maar in het Oosten zijn de *bitapa* niet gekend.

II. Oostwaarts had men de *luepu lua disho.* Onze Bapemba zeggen dikwijls, dat ze komen van *luepu lua disho.* De twee meest gekende plaatsen waren : de moerassen aan de samenvloeiing van Lukula en Lubi, en de moerassen der Kalembwe in het Zuiden der Missie van Merode. Het moeraswater, al verdampende, liet er op de naaktliggende grond een wit laagje zout achter ; de Zwarte schepte die bovenste laag aarde op, spoelde ze af en bekwam aldus the *luepu lua disho.* Die zout-

moerassen waren altijd eigendom van een bepaalde familie, gewoonlijk een der oudste van de streek. Deze der Kalembwe waren eigendom der Bakwa Muanza van Kasanda, een familie der Bakwa Mpata van Ndumba Kalaba op Tshilundu (bij de missie van Merode). Vanwaar kwamen die Bakwa Muanza daar ?... « *Muanza a mpata* » = de verste Bakwa Muanza... ?

Maar nu is al dat zoutgewin gedaan. De opstijgende rookkolommen bij schoon weder in de diepliggende moerassen ziet men nooit meer. De mensen gaan liever naar een faktorij een zakje buitenlands zout kopen en de schooljongens gaan het in de dorpen rondventen per lepel. Het is maar Lukengu der Bakuba, die nog zout, *luepu lua mbanda* vraagt aan zijn Bakete als belasting.

17. Huizenbouw.

1. De vorm van de huizen hangt natuurlijk af van de materialen waarover men beschikt. In geheel Kongo beschikt men over stro, anders gezegd lang gras van alle soorten, dat dient om huizen te dekken en ook om de wanden dicht te maken. Alleen maar in de moerasachtige bossen van Midden-Kongo is er geen stro ; maar daar hebben ze *malala* de lange bladeren van *mabondo*- en vooral van *makadi*-palmbomen. Die *malala* wassen in Kasai nog veel bij de Bakuba en bij de Bena Lulua der Dibese. Men naait die *malala* aan elkander tot lange vlakken, men bindt ze over ramen van stokwerk en het huis is klaar, zowel de wanden als het dak. Het gebruik van die *malala*-vlakken brengt mee, dat alle kanten van het huis rechthoekig moeten zijn, rechthoekige wanden, rechthoekig dak. Een ronde wand en een spits dak kunnen ze met palmbladeren moeilijk maken ; met stro gaat dat, niet met *malala*. Dus *alle huizen bij de Bakuba zijn rechthoekig* (fig. 1, blz. 166).

Die huizen bestaan uit vijf afzonderlijke stukken : de twee gevels, de voorwand met het deurgat erin, de achterwand en het dak. Het dak zelf bestaat uit twee vleugels die tot tegen elkander kunnen gevouwd worden. Om het huis te maken, plant men de vier ramen der wanden in de grond en bindt er de vlakken op ; over het geheel legt men het dak. In de huizen der vrouwen maakt men een afzonderlijke zoldering op staken. Als men nu wil verhuizen, kan men het dak afnemen en de vier wanden afzonderlijk uit de grond trekken, en op de plaats, waar men het verkiest, plant men ze weer in de grond, bindt ze samen en men legt het dak er weer over. Zo moet men niet verwonderd zijn, als men op reis naar een dorp gaat, dat het dorp verdwenen is ; het staat een uur verder weer opgebouwd, en dit verhuizen heeft maar een paar dagen geduurd.

Die huizen zijn rap gemaakt, maar ze zijn warm in de dag, en koel in de nacht. Daarom maken sommige Basho, bij voorbeeld de Bakenge, dubbele wanden en vullen de tussenruimte aan met bladeren.

De Mukuba en de Musho zijn artistiek aangelegd. Daarom versieren zij hun huis, doch niet van binnen gelijk Europeanen, maar van buiten. Een Zwarte trouwens woont vóór zijn huis, op zijn *bula*, en kruipt maar binnen, als het regent en om te slapen. Binnenshuis ziet men de naakte ribben der wanden en de einden der *nkanga*, sterke palmvezels waarmede ze alles samenbinden. Maar langs buiten overleggen ze de wanden met rechte witte palmlatten en binden ze vast met zwarte *nkanga* ; maar juist die *nkanga*, volgens ze over de palmlatten liggen, vormen op de buitenkant allerhande tekeningen.

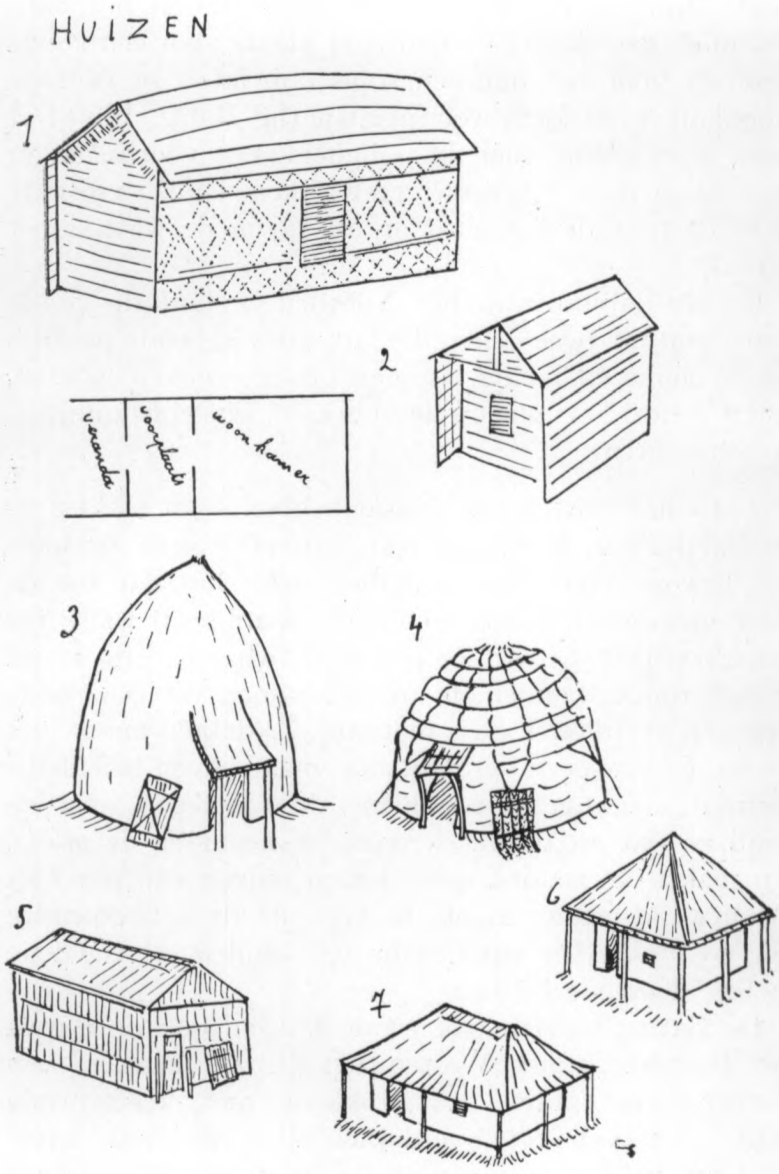
De Bangongo schilderen zelfs hun huizen met gele, blauwe en rode kleuren. Vooral als het jong volk een nieuw dorp der « ongetrouwden » — maar ze trouwen rap — aanlegt, dan maken ze heel fier hun huizen om ter schoonst.

Bij de Bakuba is het deurgat meestal in de lage zijkant. Maar bij de Bangongo en de Basho zit het soms wel in de gevelkant ; en dan is er plaats voor een kleine veranda vóór het huis, en soms ook laten ze vóór de woonkamer een klein woonplaatsje (fig. 2, blz. 166). Dat doen ze enigszins voor de veiligheid : een voorbijganger kan tot in de achterkamer niet kijken, en een vreemde moet de twee deurgaten door, eer hij in de woonkamer geraakt.

Bij de Babindi van het Noorden bestaat de gehele voorwand uit twee delen, die langs een liggende palmrib op zij, links en rechts, kunnen opengeschoven worden, zodat geheel het huis op de voorkant kan openkomen... en verluchten.

2. In het Oosten van Kasai hebben — of hadden — de Baluba van Mutombo Katshi *ronde huizen* ; immers het gewone bouwmateriaal (het stro), liet dat toe en voor mensen, die geen rechte lijn kennen, is rond nog gemakkelijkst (fig. 3). Ze plantten twijgen in de grond in een ronde, bonden de toppen samen tot een ronde kegel en overdekten alles met stro. Ze dekten meest met *nsono*. Er was geen veranda aan, maar boven het kleine deurgat maakten ze een klein afdakje tegen weer en wind en dat afdak was hetgeen ze noemden de *mbelo*. Nu maken de Baluba grote lemen huizen van plak- en vlechtwerk, maar de plaats vóór de deur noemen ze nog *pa mbelo*. Die strooien huizen konden verscheidene meters doorsnee hebben.

De Batwa hadden ook ronde huizen, ook de Batwa der Bakuba in het Westen (fig. 4). Ze maakten een koepelvormig raam van stokken, niet kegelvormig gelijk de Bakuba ; ze overdekten alles met brede lepelbladeren uit het bos, een meter lang, een halve meter breed ; ze spanden een net van ranken er over en het huis was klaar. Daar kon de regen plezierig op trommelen.

KAART 22. — Huizenbouw I

3. Hier hebt ge dus de twee oorspronkelijke typen van huizen in Kasai : de rechthoekige in het Westen, de ronde in het Oosten. Meer Zuidwaarts bij de Bena Lulua vond men bij de Bena Lulua der Dibese nog rechthoekige huizen van *malala* en *mikole* ; maar nog meer in het Zuiden, in de streken van Ndemba, Luluaburg, Ndekesha, daar hadden ze geen *malala* meer, maar ze hadden er stro ; ze hadden er zelfs een bijzonder goede soort, het *ndumba*, met fijne gladde stevige stengels ; een laagje van twee vingers is genoeg om een goed dak te maken. Ze maakten dus hun huizen met stro, het dak met stro, de wanden met stro, gebonden over een raam van staakwerk, ook rechthoekig en zonder veranda, gelijk bij de Bakuba (fig. 5). Ze waren ook maar groot genoeg voor een bed en een klein vuurtje.

Moest een Muena Lulua nu mijn opstel over die kleine strohutten lezen, hij zou zeker geërgerd zijn ; zo ook een Muluba, moest hij lezen over die suikerbroodhuizen. Zulke huizen vindt men sedert lang niet meer en « een koe vergeet zo rap, dat ze kalf geweest is ». Die Luluahutjes vindt men soms nog op de grote rouwfeesten, als ze buitenhuis moeten slapen. Een suikerbroodhuis kan men maar vinden ver in het binnenland, als een zieke Muluba zich aan de boskant gaat verschuilen tegen de tovenaars. Anders hebben Baluba en Bena Lulua sedert lang leren lemen huizen maken, met een veranda rondom. Daarmede zijn de huizen der Baluba natuurlijk ook rechthoekig geworden.

En toch is er een verschil van vroeger overgebleven. De huizen der Baluba en der Bakwa Luntu zijn gewoonlijk vierkantig en hebben een spits dak (fig. 6). De Bena Lulua en de Bakete van Ntambwe Muese maken huizen als een rechtraam en het dak heeft een liggende veurstpers. De gevels echter zijn niet rechtstaand gelijk in een Bakongo-huis in Neder-Kongo ; maar het dak op de gevelkant ligt schuins, gelijk bij een Muluba-huis (fig. 7).

Dikwijls zijn die Lulua-huizen zonder veranda, maar vóór de deur, die op de gevel zit, is er een *kabwaya*, een klein overdekt voorplaatsje, afgesloten met stokwerk (fig. 8, blz. 170). Daarin herkent men de vorm van de huizen met voorplaatsjes der Bangongo en Basho. Gewoonlijk is bij de Bena Lulua de veurst in de vorm van een hanekam (fig. 9) ; de bouwer stak rechtstaande sprieten op de veurst, verbond ze en bond er stro op beide zijden rechtstaande tegenaan. Soms is er een deel in het midden onafgewerkt, zodat het geheel nog meer een hanekam gelijkt. Wil men nagaan waar men die *kabwaya* en die hanekam tegenkomt, het zal heel dikwijls bij stammen zijn, waar men onderscheid maakt tussen *Buyu* en *Muanza*, van aan de Bakwa Muanza tegen de Dibese, tot aan de Bakete van Ntambwe Muense en de Kenda Muasa der Bena Tshibondo (Bakete van Kapanga in Luisa). Dat is het bouwtype van de echte Bena Lulua.

4. Laten we nu geheel in het Zuiden van Kasai gaan, bij de Bakete en Basala Mpasu, en Babindi en Balualua. Daar vond men voorzeker de schoonste collectie negerhutten van geheel Kongo. Men vindt er in het Westen de rechthoekige huizen, vooral bij de Babindi van Boyi. De huizen zijn er ook nog met *malala* gedekt. De Bakongo, of Badinga, over de Kasai en in Angola, hebben huizen ongeveer gelijk die der Bakuba (fig. 10), dezelfde vorm, hetzelfde staakwerk, dezelfde kemelrug-boog in het dak; ook het voorplaatsje der Basho ; alleen de *malala* zijn door stro vervangen. Typisch zijn de bussels stro, met ranken omwonden, die op de hoeken als rechtstaande kolommen vormen en het huis ondersteunen.

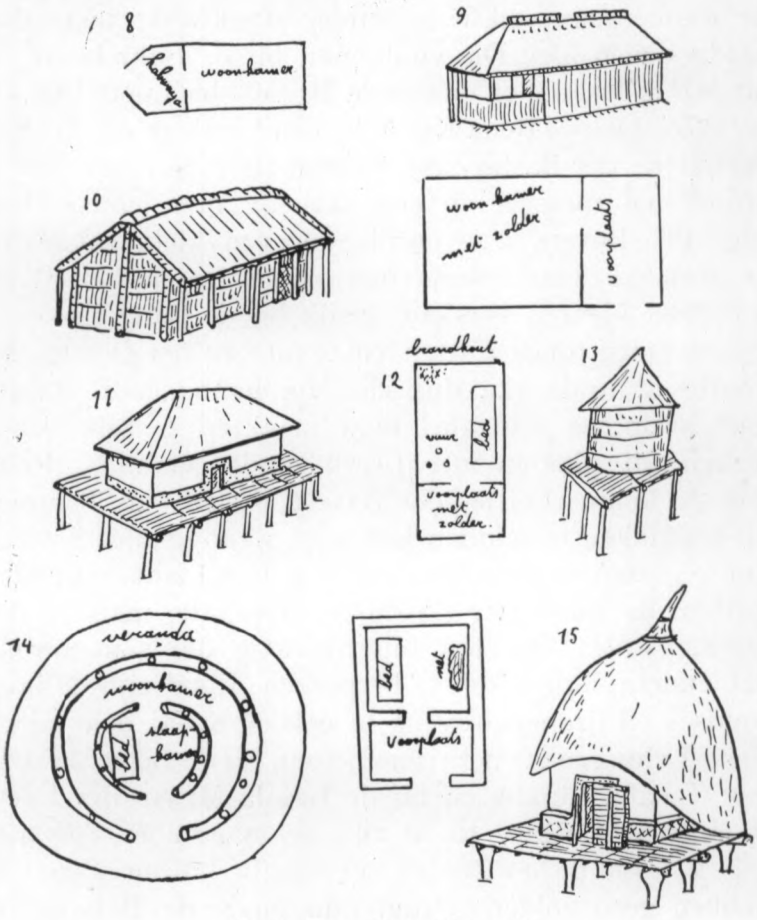
In het algemeen hebben de huizen in het Zuiden twee kenmerken.

1. Het klimaat is ginder reeds kouder en de grond killiger ; daarom zijn hun huizen klein en beter afgesloten.

2. Ze beschikken er over vette kleigrond, echte pottenbakkersaarde ; daarmede maken ze op staakwerk van een meter of een halve meter hoog, een aarden vloer en zetten er een lemen huis op, heel laag van steke, en de wanden zijn dikwijls zonder staakwerk, niets dan hardgeslagen klei. Die vindt men bij de Balualua (o. a. bij de Bak'Isalala) en de Basala Mpasu der Luete (fig. 11, blz. 170). Ook de Bena Kabinda van Lembelembe hebben de hutten der Basho met voorplaats, maar met lemen muren, en meestal op een verhoog met lemen vloer (fig. 12). Boven het voorplaatsje een klein zoldertje ; de wanden waren soms met *mikole*-latten belegd en zelfs met kleuren versierd, gelijk bij de Bangongo.

Nog enige ronde hutten vindt men in het Oosten, bij voorbeeld bij de Aka Muji van Mundembe, en de Bakete van Ntambwe Yangala ; daar maakten ze zelfs ronde huizen uit plak-en vlechtwerk zonder veranda. Rond zijn de lommerhuisjes der Basala Mpasu van Tulume : open afdaken te midden het dorp, waar ze bijeenhurken om te praten en *malufu* te drinken. Rond zijn de familiehutten, de *tshoto* der Batshoko, waar alle mannen der familie *(tshoto)* moeten bijeenkomen, om samen rond het vuurtje hun zaken te bespreken. Rond zijn de hoge smidsen en ijzersmeltovens in geheel Kasai ook bij de Bena Lulua ; maar het ijzersmelten, bij de Bena Mukuna van Tshaba Bumba en bij de Basala Mpasu der Luete is omtrent gedaan. Rond zijn de maïszolders *(diyeba)* (fig. 13), die in het Zuiden nevens alle huizen staan ; ze hebben geen zolder in hun huis zoals de Baluba ; ze maken een rond vat op een verhoog en met een dakje er over, dat kan opgeheven worden. Rond zijn de grote huizen der notabelen bij de Balunda van Moto Iyamvo (fig. 14). Daar hebben ze nu stenen paleizen, maar vroeger was hun huis uit staken en stro gemaakt ; het was rond en binnen in de ronde woonkamer was een kleinere slaapkamer gemaakt, waar ze warm en veilig konden huizen.

5. Maar overal in het Luisa-gebied vindt men een overgang tussen de twee typen : een rechthoekig huis met een rond dak.

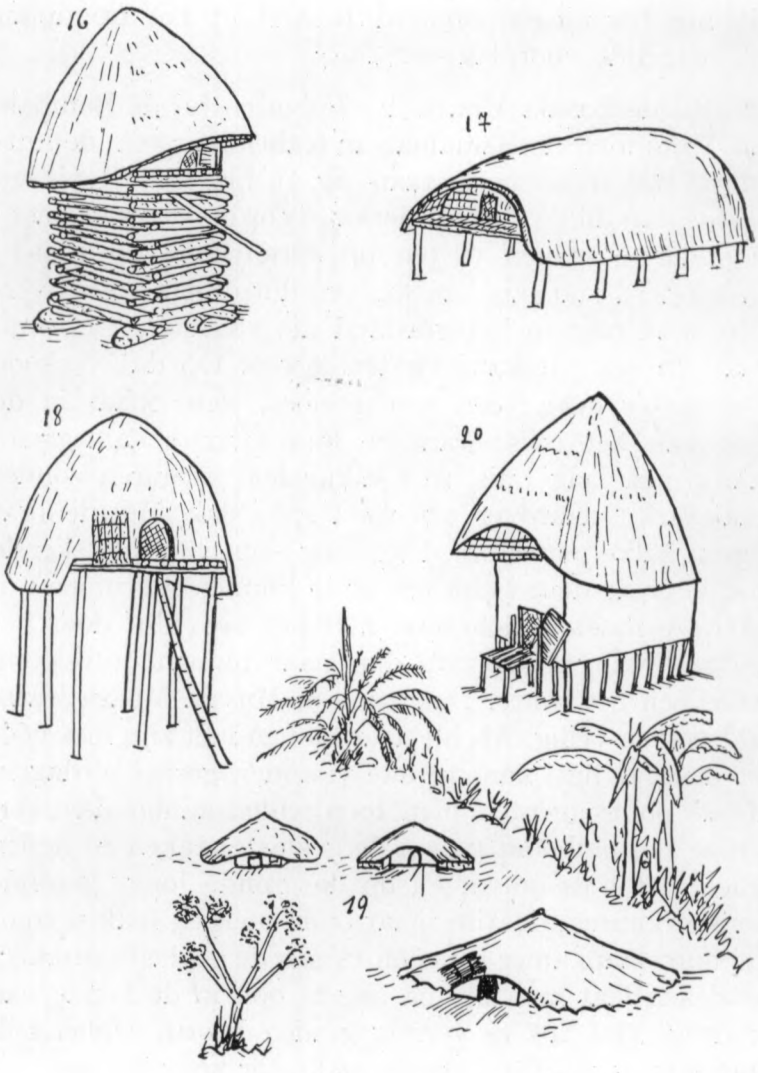
KAART 23. — Huizenbouw II

a. Zo de pinhelmhuizen der Basala Mpasu aan de Lulua (fig. 15) : een verhoog op sprieten van een halve meter hoog, een harde lemen vloer en daarop een hut met dikke kleimuren zonder staakwerk ; daarover een rond kegelvormig dak ; met bovenop de toppen van het stro samengebonden met een hoepeltje, zodat het

huis aan een grote Duitse pinhelm uit de eerste wereldoorlog gelijkt. Maar alles is er proper afgewerkt en zelfs met tekeningen versierd. Bemerk op het grondplan ook hetzelfde voorplaatsje.

b. Bij de Basala Mpasu der Luete en bij de Bambale van Muzodi en de Balualua van Kabele kunnen de hutten wel twee meter hoog staan (fig. 16, blz. 172). Het is een *verhoog* van dikke staken vierkantig op elkander geklast ; de onderste staken rusten op sprieten of op stenen. Na honderd jaar, als van huis en dorp niets meer overblijft, kan men in het grasland die vier stenen op hun plaats in een vierkant vinden liggen. Op dat verhoog twee meter hoog : een lemen vloer, soms maar in de helft van het huis, waar ze hun vuurtje aanleggen ; daarop een laag huis, met dikke lemen muren zonder staakwerk ; daarover een rond spits dak. Het deurgat is geen halve meter breed en hoog ; een vooruitstekende stok vóór de deur helpt om er te kunnen inkruipen ; of beter, ze moeten zich eerst met het bovenlijf door het deurgat wringen en zich dan naar binnen optrekken. Dit is een gewoonte. Daar zit een Musala Mpasu warm en droog en veilig. Als hij daar binnen met zijn mes vóór het deurgat ligt, kan hij alle vijanden gerust uitdagen. Als de politieagenten hem toch willen aanhouden, steken ze een hefboom tussen de geklaste staken en heffen geheel het huis omver en op de grond. Jonge gezonde mensen kunnen daarin, maar oude mensen maken soms wel hun slaapkamer beneden tussen de geklaste stokken; de zieken laat men buiten liggen, ook in de koude van de droge tijd, als ze veertig graden koorts hebben ; of ze dragen ze naar het bos en maken er vuur nevens.

c. Bij de Balualua der Kapelekese hebben ze weer een andere vorm (fig. 17) : een lang verhoog op staken een meter hoog ; ze maken op de grond een geraamte van lange wissen ; ze nemen het op en zetten het op het

KAART 24. — Huizenbouw III

verhoog ; ze overdekken alles met stro, maken met stro een voorwand onder het dak, maar dusdanig dat er vóór de deur een overdekt voorplaatsje is. Wat verder in het Zuiden, bij de Bishi Kamoko, is dit voorplaatsje er niet (fig. 18) ; de regen kan goed door het deurgat slaan ; maar dit gat is maar een halve meter breed en het huis staat twee meter hoog.

d. Laat me nu nog toe, u het prinselijk hof voor te stellen van Katoto, hoofd der Bena Landju, van de Baka Ndolo van Muangala Nkali (fig. 19) ; op een kaal plein tussen lommerbomen drie hutten van nog geen meter hoog, een strooien dak dat op de grond ligt ; daaronder is toch een muurtje van klei van een halve meter hoog ; op een kant is het dak wat verhoogd, en daar is in de wand een deurgat van een halve meter. Daar kruipen ze 's avonds in, gelijk ratten in hun holen. De Balualua van Muangala Ngomo die daar rechtover over de Luwete wonen, hebben ook zulke huizen, maar toch wat hoger.

e. Tussen al die typen van huizen vindt men natuurlijk alle soorten van overgangen. Laten we nog een type voorstellen, dat stond bij de Basala Mpasu van Ndombi (Zuidwest Luisa) en dat een mengeling is van allerlei typen (fig. 20). Rond Ndombi vindt men inderdaad alle « rassen ». Het huis is in staakwerk gelijk alle Balubahuizen, maar op zestig cm is een lemen vloer ; de wanden zijn uit leem tussen het staakwerk, soms met stro verstevigd. Op twee meter hoogte een lemen zoldering. Daar boven een *diyeba* : ronde ton voor maïs en aardnoten, al boven open ; en over alles het strooien spitsvormig dak ; vóór de deur een klein verhoog.

Als ge nu in Luisa naar zulke huizen wilt gaan zoeken, moet ge u haasten. Ge kunt nu reeds geheel Luisa met uw auto afrijden, zonder één van die huizen te ontwaren. Ge moet achter de huizenreeks gaan zoeken of in het

verdoken binnenland, om nog een huis op verhoog te vinden. Ze verdwijnen rap. De Staat zelf heeft zulke huizen verboden. Overal langs de weg ziet ge nu grote Baluba-huizen. Bij de Basala Mpasu is er een brede veranda rondom gemaakt ; die dient als woonkamer en keuken ; dan binnen zijn er een of twee kleine slaapkamers, met een klein deurgat, en alles goed afgesloten om 's nachts de koude buiten te houden. In het Oosten, tot in Basala, is het dak spits toelopend ; in het Westen heeft het dak zijn liggende veurtspers.

De vraag blijft open : hoe zijn die zuiderse stammen van Luisa op de gedachte gekomen van die huizen met verhoog ? Vonden ze ze uit omdat de rode grond te killig was ? Of brachten ze ze mee uit andere streken, bij voorbeeld uit moerasachtige streken, waar hun voorvaders op paaldorpen woonden ? In alle geval huizen op een verhoog waren — en zijn nog — in het Noorden niet zeldzaam ; maar de grond is er te zandachtig om er een lemen vloer mee te maken ; de vloer is uit stokken en palmlatten, soms met aarde aangevuld. Er bestaat zelfs een versje in het Bena Lulualand, dat zegt, dat de *Bena Muinshi* (die op de grond wonen) rijk volk zijn : de *Bena peyulu* (die hoog wonen) zijn arm volk.

Een man van de Bena Kashi van Ntumba Muambi (Bakwa Kasansu) — 't was eigenlijk een beroepsdief *(muivi mukulu)* — noemde zichzelf :

Mulala peyulu	Ik ben : die hoog woont ;
ba kalala muinshi	gij die laag wonen
kumona lupetu	zien (veel) winsten.

18. Dorpsschikking.

1. In het Noordwesten bij de Baluba wonen de mensen per families *(Dilondjo)*, één of meer *Malondjo* te samen. Hun huizen van *malala* staan op één of twee

of drie meter afstand van elkander in twee rechte lijnen. Er tussen is het dorpsplein, en daar ze geen veranda hebben noch schaduwbomen of planten, zetten ze in het midden van het plein een afdak, waar ze weven, smeden en hun dorpsvergaderingen houden. Andere *malondjo* hebben hun dorpje ergens in de omtrek op dezelfde vlakte. Bij de Bangongo en Basho staan de huizen ook even dicht bij elkander, maar al de *malondjo* van dezelfde vlakte wonen te samen in twee lange rijen, soms wel een kilometer lang.

2. In het Oosten, bij de Basongo en de Oost-Baluba over de Lubilashi, is het een geheel andere schikking. De mensen wonen in lange dorpen van uren lang, maar iedere familie *(diku)* woont op haar eigen, soms op een km afstand van de naaste buur. De tussenruimte laten ze liggen als grasland, of de Baluba en de Bambo-Babindi beboeren ze als echte landbouwers.

3. De Bena Lulua van het Noorden in de Bakwa Muansa-vlakte, hebben in hun dorpsschikking veel van de Bakuba, bijvoorbeeld de Bena Dile, de Bena Milombi. Maar meer in het Zuiden der Dibese, bij de Bena Lulua en de Baluba en ook meest alle Bakete, woonden ze verspreid in de vlakte zonder orde ; elke familie *(tshoto)* had haar *bula*-plein, en de afsluiting er van was de grote grasvlakte, haast gelijk bij de Basongo. Een veelwijver zou er slechts voor gezorgd hebben, dat de huizen van zijn vrouwen niet naar elkander keken. Ik zeg : woonden, want dit is nu al veranderd, sedert de Staat de mensen verplichtte langs de rijwegen te wonen. Nu wonen ze overal gelijk aan elke zijde van de weg, nog per familie, maar op veel grotere afstand dan de Bakuba en toch dichter bijeen dan de Basongo en de Baluba. Ze laten toch altijd tussen de families wat onbebouwd grasland, al ware 't maar van tien meter, uit principe, om hun familie te doen erkennen.

4. De Baka Kenge, Bakete van het Noorden, hebben hun huizen gelijk de Bakuba in twee rijen staan, maar het middenplein is veel breder en elke rij bestaat uit groepen huizen, met binnenpleintjes, afgemaakt met vlakken van *malala*. Diezelfde schikking vindt men bij de Ba Kenge der Bambenge = Basho van de zuidelijke Sankuru-oever. Die afsluitingen bij de huizen vindt men ook bij de Batetela in het Noordoosten, maar hun huizen zijn veel groter. Diezelfde schikking vindt men onloochenbaar terug in het Zuiden, bij de Aka Kenge van Kabuanga, en Mpika Mbuyi en Isanza, Basala Mpasu van Luisa ; maar hier zijn de huizen met aarde beplakt en de afsluitingen zijn van *tuyimbi*-boompjes en bananen. Ook hun buren, de Ana Kanjimba en Aka Sanga, hebben afsluitingen aan de voorgevels van hun huizen. Bij de andere stammen hebben alleen de hoofden afsluitingen (*lupangu*) ; bij de Bakuba alleen de *bakumu* ; andere hoofden mogen er geen maken bij verbod van Lukengu.

Als men eenmaal een hof gezien heeft van een Mukuba-*kumu* = *kumu mpuongo*, het ras-hoofd met de arendsveder, dan zal men het eigenaardige ervan wel goed gevat hebben. Een echt vierkant van 50 tot 100 m lang, met rechte lijnen en rechte hoeken, de afsluiting aangevuld met palmlatten en palmbladeren ; geen sterveling kan er door of over kijken. Binnen het hof woont hij en zijn vrouwen ; er naast enige familieleden en vertrouwensmannen. Zo woont hij afgezonderd van de dorpen op zijn *Mushenga* = vlakte van het *kumu*-hoofd.

Maar die rechte lijn... ! Een gewone Zwarte van Kasai kan geen rechte lijn trekken van vijf stappen lang. 't Is waar dat de Mukuba uitschittert door zijn ontwikkeling en zijn kunstzin. Bij de Basho vindt men zowat overal zulk een hof.

Ditzelfde vierkant vindt men bij de Basongo over de Lubilashi, maar de huizen staan meest alle langs de

kant, en de afsluiting is gemaakt door de achtergevels, die verbonden zijn met staakwerk. Op de voorkant is een monumentale ingangspoort. Men ga zien naar het hof van Djibu der Nsapo, Basongo bij Luluaburg. Men mag zelfs eens gaan zien naar het hof van Tshikele, hoofd der Bena Kabiya, Bena Lulua van bij Hemptinne. Waar haalt die Muena Lulua dit Basongo-hof ? Of is hij soms een Mombu van de Bambu, buren der Basongo, gelijk ook zijn kleine *tshoto*-naam het opgeeft : Bena Mambu ?

Verder in het Zuiden kan men bij al de Bena Lulua en Baluba gaan ; men zal bijna nergens iets van die rechte lijn terugvinden. Gaat men nog verder in het Zuiden bij de Bakete en Basala, dan vindt men opeens dat regelmatig vierkantig hof terug, geheel op zijn Bakuba's. Maar de afsluiting is nu gemaakt met groeiende staken der streek : de *tuyimbi*. De ingang is nog smaller dan bij de Bakuba : het volk woont er rond zonder orde. Men zie de hoven van Kabuluku der Bena Nsaji, Bumba, Mundembe, Kadongo, Tulume, enz.

Te Moto Yamvo's van de Balunda heeft het hoofd ook zijn vierkantig hof. Moto Yamvo zelf woont op zijn *meshumba*, de hoofdmansvlakte. Een andere *meshumba* is een groot dorp in het Noorden bij de Bangongo. Het volk van het hoofd woont op de vier kanten, langs achter de voorwacht : *Beni Muzembe* ; want geheel hun dorpsinrichting doet denken aan een legerkamp ; langs achter dus, waar het meeste gevaar was, de voorwacht : *Beni Muzembe* met de *Kazembe* hun aanvoerder. Langs vóór de achterwacht : *Beni ku mese* (of *Ine Mese* ; vergelijk Muese, Muansa). Dan nog de rechtsen en de linksen : *Ine Mukale*. Dit ziet men te Moto Yamvo's zelf niet meer, want die heeft nu geheel zijn dorp met steen gebouwd, met grote paleizen en bloemperken, maar wel bij de onderhoofden, bij voorbeeld bij Kapanga.

Sporen van die kampinrichting vindt men zowat

overal terug bij de Bakete. Gaat men in het binnenland, bij voorbeeld bij de Aka Muji van Mundembe en de Ana Mamba van Mukoko, dan ziet men in al die kleine dorpen het grote huis van het hoofd, met of zonder afsluiting in het midden van het plein en de andere hutten staan in brede kring er rond. Zulk een plein had ook het hoofd Fiondo, van de Bena Kasanganaye (Bakwa Mbaye bij Ndemba) zo lang hij met zijn groepje alleen in de *Dibese* woonde.

De Basala Mpasu hebben ook vier kanten aan hun dorpen :

ku nze, naar de vlakte, de bovenkant ;
ku ita, naar het bos, de benedenkant ;
ku mateji, de Westkant ;
ku Muanza, de Oostkant.

Iteji in hun taal is de ondergaande zon. *Muanza* is de rijzende zon. Bakwa Ku heeft men ook : een dorp Bakwa Mpika bij Ndemba, en een groep Bena Lala bij de Bashila Kasanga.

5. De Batengi, Bakete van Ntambi Yangala en Mundembe hebben al hun dorpen in twee delen verdeeld ; bij voorbeeld Nganda Ibolo en Mpata Ibodo, Nganda Yawo en Mpata Yawo, enz. Wat is *ngando* ? Wat is *mpata* ? *Ku mpata*, in geheel de Bakete-streek, wil zeggen : verder op, in de richting van hun vroegere verhuizingen ; dit wil zeggen : verder het Zuidwesten in. De Bakete van Kabuluku zeggen dat de Basala Mpasu *ku mpata* wonen. De Basala Mpasu verwijzen *ku mpata* naar de Balualua der Lupata-rivier, de Luete. Achterwaarts, in hun oude verlaten dorpen is : *ku Kahondo, ku Kalundu ku Tshilundu, ku Tshimenga, ku Kuruanda, ku Luanda*, enz. Is *Kakondo* gelijk aan Nganda ?

Ziehier hoe men bij de verschillende stammen het oude verlaten dorp aanduidt :

Dikole-makole *Tshikole* *ku nkole*	Baluka en Bena Lulua
dikulu *tshikulu*	Babindi aan de Lulua Bakete van Bumba Albert Balualua
Makuru *Makoro*	Bakete en Bambale van Muzodi Basala Mpasu van Samuanda en Sandji
dikuna	Bena Kabinda (Bakete).
ku luanda	De Mamvo van bij Ntambwe muense
ku ruanda *ku kahondo*	de Basala Mpasu ba Mayanda de Bambale van Muzodi
Mukuluanda (een bos)	... de Balualua.
Lumbundu	de Bena Lulua aan de Lubudi de Bakwa Baye en de Bakwa Kasansu
Lubumbu *Mabumbu*	de Bakete van Mundembe de Basala Mpasu Muanda Kahisu, enz.
Iyimbu-mayimbu	Balualua en Bambale ba mayimbu
Iyumu-Mayumu	de Mpianga Bantshi
Mayono	de Mpianga Ibama.
ku tshimenga	Bakete van Ntambwe Muense aan de Lulua de Bena Kabioko.
ku Tshela(nima)	de Bashila Kasanga van Kamuine Sapo
ku Bika	de Babindi Bashi Boyi
Ebundu (een oud bos)	Basala Mpasu van Sandji.

De Bakete van Ntambwe Muese en van Ndumba hebben ook hun dorpen in twee verdeeld. Bij voorbeeld, het dorp van Ntambu Muese : de Abena Mpiete, bestaat uit :

1) *Abaka Buyu ba Abena Mpiete* ;
2) *Abaka Muanza ba Abena Mpiete.*

Buyu en *Muanza* : wat wil dit zeggen ? Ze weten er zelf de betekenis niet van op te geven ; en *Muanza* wil hier niet meer zeggen : de opgaande zon.

Bij de Bena Lulua en Baluba vindt men heel weinig van zulke verdelingen terug ; die mensen woonden al dooreen, zonder orde.

In de streek over de Lubilashi, bij de Bena Nsapo, Bena Kankole, Basanga, enz., onderscheidt men ook :

1) *ku mpanda* (of : *ku Mpata*), de rechtsen (voor iemand, die zuidwaarts ziet) ;
2) *ku Nondo*, de linksen.

1) *ku Eyongo* (of : *ku Elongo*), op de berg ;
2) *ku Beshimika*, op de helling.

1) *ku mpata* : hoger op, de bovenkant ; bij voorbeeld de Bene Ekiy ;
2) *ku Lukombo* : de boskant, bij voorbeeld de Bena Lusungu.

Te Matumba bij de Bangongo in het Noorden is er ook een Batwa-dorp, met name : *ku Lukombo* ; en het Batwa-dorp er nevens is : *ku Bushobo*. *Bushobo* in de taal der Bakuba is : vlakte, en *Lukombo* is : bos.

De Bakuba onderscheiden :

1) *ku mbama*, rechts ;
2) *ku nguomo*, links.

1) *ku tende* (of : *ku tiene*), de bovenkant ;
2) *ku ngele* (of : *ku ngiele*), de benedenkant.

Bijvoorbeeld, de Mpianga-stam is verdeeld in :

1) *Mpianga Tiene* = *Mpianga Matadi* ;
2) *Mpianga Ngiele* = Mpianga Bantshi.

De Yongo-groep (soort Bangende) bestaat uit drie dorpen :

1) *Yongo Tende ;* 2) *Yongo Matadi ;* 3) *Yongo Bolo* (of *Bualu*).

Men vindt in het Noorden ook zowat overal de benaming van *Mpata* en *Nganga,* gelijk bij de Batengi in het Zuiden, maar zonder dat ze de tegenstelling er van vatten.

Bij voorbeeld :

Nganda Bolo, de hoofdmansfamilie der Ba Ibama ;
Mpata Boyo, groot dorp bij de Mpianga ;
Batwa ba Ditu en *Batwa Bana Mpata*
de Bakete van Mpata Bamba, enz.

Ook bij de Bena Lulua vindt men overal sporen van die verdelingen, maar ze verstaan er zelf de betekenis niet meer van. Bij voorbeeld :

De Bena Kabinda bij de Bashila Kasanga ; men heeft :
1) De Bena Kabinda ka Mpanda, hoofd Mpata Mule;
2) De Bena Kabinda ka Kalolo, hoofd Kamuana ;
3) De Bena Kabinda ka Nkelu, bij de Bakwa Tshale.

De Bena Tshela bij de Bashila Kasanga ; men heeft :
Bij de Bakwa Tshale :

1) Bena Tshela a mpiana (= mpanda).

Bij de Bakwa Kubulua :

2) Bena Tshela tsha Kapinga Bangu ;
3) Bena Tshela tsha Dilembu.

Men heeft bij de Bashila Kasanga onder meer twee groepen :

1) De Bakwa Nganda, van Bungi Bondo, en ook van Mulaji der Bena Tshisanga over de Tshimaye ;
2) En de Bakwa Mpata der Bena Mulenga over de Lubi.

(Men schrijft verkeerdelijk : B. Ngandu, alsof het was : lieden van de krokodil ; *ngandu* is krokodil).

Al de Bashila Kasanga zijn Bena *Katende.*

De Bakwa Mamba en Bakwa Tshidimba en anderen zijn Bena *Ndaye.*

Men heeft de groep : Bakwa *Muanza Katende* van het hoofd Katende aan de Lulua ; en de groep Bakwa *Muanza Mukale* van het hoofd Tshiniama in de Bakwa Muanza-vlakte.

Men heeft *Bakwa Buyu a Dilenga,* bij de Bakwa Tshidimba ; en de B*akwa Muanza a Dilenga* bij de Bakwa Muanza der Bashila Kasanga.

Men onderscheidt de Bakwa Kanda (· . . .) der Bakwa Dishi bij Merode, van de Bakwa Kanda (· . · ·) van Mpiana Tshiswaka over de Lubilashi ; *Kanda,* hoogtonig, verschilt van *Kanda,* laagtonig.

Bakwa Lukanda (· . . · ·) is ook wat anders, maar ik heb vroeger, spijtig genoeg, zoveel op die toonhoogten niet gelet.

Uit het voorafgaande kan men opmaken, dat de grote hovingen der hoofden maar te vinden zijn :

1) In het Noorden, op de weg der Basongo naar de Bakuba van Lukengu ;
2) In het Zuiden, door de Bakete op de weg naar de Balunda van Moto Yamvo.

Bij de Bena Lulua, weggestoken achter de Dibese, vindt men geen echte hovingen. Men vindt soms wel een spoor ervan. Soms ziet men een afsluiting van een voornaam persoon, die *kubanda kulu* gedaan heeft, die uitgeroepen werd tot hoofd en er voor betaald heeft, maar toch geen hoofd is. Voor de ceremonie hadden ze een afsluiting gemaakt van staken, die recht staan, tot ze rotten en omvallen ; dan blijft het zo liggen.

Het gebeurt ook soms dat iemand ziek wordt en hij naar de waarzegger *(lukuku)* gaat ; deze heeft weten te

ontdekken, dat de grootvader van die zieke vroeger hoofd was ; maar naderhand is daar een Muluba komen bijwonen, een Muluba die het hoge woord wist te voeren, en ze hebben hem het hoofdmanschap overgedragen. Maar nu heeft die prins van hoofdmannenbloed zijn hoofdmanschap niet in ere gehouden : daarom werd hij ziek ; het hoofdmanschap had hem te pakken, zeggen ze, en dat gemis, die *mukiya*, moet hersteld worden. Ze moeten een hoofdmanshof maken. Ze planten enige boompjes, *milembu* of *tuyimbi* of *tupuluayi*, volgens de streek, in een vierkant, een klein vierkant, van één of twee vierkante meter ; of zelfs maar zetten ze drie of vier boompjes in een rechte lijn, ze verbinden ze met een dwarsliggende wisse of met palmbladeren van *mabondo*, en dat moet een hof verbeelden. Ze slachten er een kip bij en roepen de voorvaderen aan ; en als die mens, met zijn hoofdmanschap zo hoog te houden, dan nog niet gezond wordt... dan is de duivel *mupongo* er mee gemoeid. Zo vindt men zowat overal van die stukken afsluiting staan, want veel Lulua hadden hoofden onder hun voorvaders. Het tegenwoordige hoofd echter heeft meestal geen afsluiting, omdat zijn voorvader een vreemdeling was, van wie weet waar, soms zelfs van slavenafkomst.

Een hoofd plant altijd in zijn hof veel bomen om de afsluiting te versterken en om wat schaduw over zijn hoofd te hebben. Hij plant natuurlijk bomen die gemakkelijk groeien : *milulu, miumbu, milele* in het Noorden, *milembe, tupuluayi, tuyimbi* in het Zuiden ; hij moet maar een tak afkappen en in de grond steken, als het er op regent, groeit hij. Een Muluba zou aan al die boompjes een bijgelovige betekenis hechten, maar bij de hoofden was het maar te doen om de schaduw. Als nu dit hoofd daar lang woonde en de bomen groot werden, dan kwam de dag dat hij er stierf en in zijn hof begraven werd. Zijn opvolger ging op een andere plaats

wonen ; het hof van het vroegere hoofd bleef liggen en verwilderde dusdanig dat het een geheel bos werd. Als men dus in de boomloze vlakte der Lukubu tegen de Sankuru een bos ziet boven op de heuvel, dan mag men gerust vragen : welk hoofd heeft daar gewoond ? Hetzelfde als men in de wijde grasvelden van Majiya Mpata en van de Luete en andere in het Zuiden zulk een bos ziet, dan weet men dat daar een hoofd gewoond heeft. Zo is de woonplaats van Kabongolo der Bena Mutwa a Muangi (hoofdij Kapanga) op de linkeroever der Tshinieshi een heel groot bos geworden. Zulke oude woonplaatsen ziet men in het Noorden ; men ziet ze in het Zuiden, maar in het midden bij de Baluba en Lulua zijn ze niet te vinden ; toch soms wel, maar ze zijn heel moeilijk te onderscheiden van natuurlijke bosjes, die dikwijls rond een *dipudu*-boom ontstaan zijn, en niemand weet nog te zeggen, wie daar woonde ; het enige teken is soms, dat er nog *milulu*-bomen in staan : bij voorbeeld bij de Missie van Tshikula, het bosje tegen de Mulamba-beek.

De oude standplaats van een dorp herkent men hier maar aan de palmbomen : als men boven op een heuvel een groepje palmen ziet tronen, dan mag men vragen : wiens palmbomen zijn dat ? dus : Wie woonde daar vroeger ? Het is niet, dat die mensen daar vroeger die palmbomen geplant hebben, een Zwarte plant geen palmbomen, maar hij eet het vlees der noten en de noot gooit hij weg naast zijn huis ; de noot schiet op, maar zo lang als de mensen daar wonen, zal die jonge palmboom niet kunnen opgroeien, omdat altijd zijn bladeren worden afgetrokken. In het volle grasland kan een palmboom ook niet opgroeien, omdat hij door de grasbranden sterven moet. Het is maar in een verlaten dorp, waar die vandalen van mensen weg zijn, en waar er in drie of vier jaar geen grasbrand zal woeden, 't is maar dáár dat een palmboom kan opschieten en groot worden ;

vijftig jaar later zullen de Zwarten nog zeggen : die palmbomen, hebben onze vaders geplant. Zulke groepen palmbomen kenteken van een oud dorp, vindt men ook wel bij de Bakete en de Balualua, bijvoorbeeld, rond Kakele van de Bakwa Mukishi.

In het Noorden der Dibese ontstaat er tussen de verscheidene families, die op een zelfde vlakte wonen, wel een verband van gemeenschappelijke belangen, maar ze weten toch goed dat ze niet van dezelfde afkomst zijn. Ze zullen bij de Bakuba een zelfde *kumu* kiezen ; ze zullen een zelfde geheime gemeenschap maken, bij voorbeeld, de Ba Ngompo of Bena Lubuku ; ze zullen een zelfde *buanga* maken, bij voorbeeld, de *Lukosho*, zelfs bij de noordelijke Bena Lulua : de *Kakotolokoto* bij de Bena Tshishiba, de *Tshikume* bij de Bena Milombi ; ze laten zich onder één benaming aanduiden met de naam der vlakte, bijvoorbeeld, Bena Mpata Boyi, Bena Dengamongo, zelfs Bena Milanga bij de Bakwa Muansa ; ze dulden zelfs niet dat een persoon zich zou onttrekken aan de eisen van *manga* en geheime genootschappen der vlakte, juist omdat hun woningen zo dicht bijeenstaan, dat ze om zo te zeggen samen wonen. Maar toch weten ze heel goed, dat iedere familie onafhankelijk is, de ene van de andere ; iedere familie behoudt eigen gebruiken en zelfs eigen taal ; iedere familie behoudt haar rechten : grondrechten, jacht- en visrechten, hoofdmanstitels en hoofdmansrechten ; zelfs behoudt iedere familie het recht om uit te wijken en op een andere vlakte te gaan wonen. Ze weten ook dat die en die familie hun verwanten hebben op andere vlakten ; ja zelfs zijn families met dezelfde naam gewoonlijk familie van elkander, gelijk op welke vlakte ze wonen ; bij voorbeeld, de familie Nganda Bolo van de Batwa der Mpianga met Nganda Bolo van de Batwa van Itunga Bende.

Een duidelijk voorbeeld is dat der Bambengi tegen de Sankuru. Ze kwamen van de Basho van de noordelijke

oever, staken over en kwamen bij de Bangongo op de zuidelijke oever ; ze kochten hun grond bij de Bangongo en de Baluku en gingen er bij wonen in dezelfde vlakte, dorp bij dorp :

De Bambengi : Boloko bij de Bangongo van Bangidi ;
De Bambengi : Ilumba bij de Bangongo van Belo ;
De Bambengi : Kenge bij de Bangongo van Belo ;
De Bambengi : Bula Mbengi bij de Bangongo van Bikudi ;
De Bambengi : Wandje bij de Bangongo van Bolongo;
De Bambengi : Lubumba bij de Baluku van Buluku ;
De Bambengi : Bulu Ngula bij de Baluku van Isamba Mpemba ;
De Bambengi : Uwele bij de Baluku van Kiliandjeli ;
De Ndengeshe : bij de Baluku van Kiliandjeli.

Maar iedere stam bleef op zich zelf en behield zijn onafhankelijkheid en zijn eigen zeden.

Dat is ook nog waar bij de Bena Lulua van benoorden de Dibese. Bijvoorbeeld, bij de Bena Dile op de vlakte Bananga wonen : Bena Muteba, Bakwa Male, Bakwa Tshibuele, enz., dit zijn al Bena Bananga. Maar andere Bakwa Male wonen op de vlakten Tshisanga Mpata en op Lukumfu en op Kamowa en ze weten heel goed, dat ze allen dezelfde familie zijn. Andere Bakwa Tshibuele wonen op Lukumfu en op Tshisanga Mpata en ze weten goed, dat ze hetzelfde volk zijn.

In het Zuiden der Dibese is dat zo niet meer. Al de mensen, die in één dorp samen wonen, of zelfs een gehele hoofdij, weten te zeggen, dat ze van dezelfde afkomst, van dezelfde voorvader zijn ; zo stellen de hoofden het ten minste voor. Ze trouwen niet onder elkander en hebben ook nagenoeg dezelfde gebruiken.

Maar nog meer in het Zuiden, bij de Bakete en Babindi en Basala Mpasu, om zich te verstaan aan die warboel van families : *bioto* en *makuvu*, moet men zich de toe-

stand der Bakuba en der Bena Dile voorstellen. De mensen van eenzelfde vlakte zeggen niet, dat ze van dezelfde afkomst zijn en ze hebben hun familie ook op andere vlakten. Toch zijn de banden van de buurschap reeds nader toegehaald en het gemedaljeerde hoofd zal soms zeggen, dat het al hetzelfde volk is, *zijn* volk. Maar daarmede wil hij alleen zeggen : dat dit volk hem als hoofd erkend heeft ; of als hij meer wil zeggen, liegt hij er om en toont hij dat hij zelf een Muluba van afkomst is.

Bij voorbeeld : bij de Bena Sungi (Bakete van Ntambwe Muese) heeft men vier groepen, volgens de vlakten waar ze vroeger woonden, nog lang eer ze langs de autoweg samen geplaatst werden :

1) Ba ku Luanda, woonden op Luanda ;
2) Ba ka Mbale, woonden op Mbale ;
3) Ba ka Sele, woonden op Sele ;
4) Ba ka Lubangu, woonden op Lubangu.

Maar de families in die groepen staan elk op zichzelf en zijn alle verwant, waar hier waar daar, aan andere families van andere vlakten.

Hier gelieve men op een algemene regel te letten : Als de Mukete zegt, bij voorbeeld Ba ku Luanda, en als de Mubindi zegt, bijvoorbeeld Bashi *ku* Mpungu, dan vertaalt de Muluba : Bena Luanda en Bena Mpungu. Maar als de Mukete zegt : Ba *ka* Mbale, en als de Mubindi zegt : Bashi ku*a* Nanga, dan vertaalt de Muluba : Bena *Kambale* en Bena *Kananga*. Ook de Noord-Mukete zegt : Baka Bongo en de Muluba vertaalt : Bakwa *Ka*bondo.

Denk nu even terug aan de Bashila Mutumba en de Bashila Nioko van hier boven, en aan de Katempa en Kawaye, en aan de Ndolo en Mbale, ook aan de Buyu en de Muanza uit ditzelfde hoofdstuk. Zouden die lieden wel van hetzelfde volk zijn, al wonen ze samen in eenzelfde vlakte en al schijnen ze tot dezelfde stam te be-

horen ? Of zouden we vroeger hier niet een toestand gehad hebben gelijk nu bij de Bangongo en de Bambengi aan de Sankuru ?

Ook bij de Bena Lulua en de Baluba, waar de hoofden zo stellig bevestigen dat al hun volk van dezelfde stamvader voortkomt, als ge nader toeziet, zult ge wel ondervinden dat heel veel families van die afkomst niet zijn en ook wel nog eigen gebruiken en rechten hebben. Die hoofden liegen om hun gezag te versterken en om hun volk onder de knie te houden. Zo gebeurde het eens, dat er in de streek van Luluaburg een nieuwe gewestbeheerder kwam, die zijn vroegere jaren in Kuango had doorgebracht. Hij kon niet verstaan waarom de gemedaljeerde hoofden altijd maar deden om al hun volk zo dicht mogelijk rond hen te groeperen en waarom de Staat die hoofden daarin gelijk gaf en steunde, terwijl al die verscheidene families toch beweerden hun eigen grondeigendom te hebben, waar hier waar daar, tot op de eilanden in de Luluwa. Waarom eerbiedigde men die eigendom niet ? De gewestbeheerder met zijn grondbeginselen van Kuango, verstond de inlandersspolitiek van Kasai niet, en de Kasai-mannen verstonden hem ook niet.

In het Noorden der Dibese noemt men dikwijls het dorp met de naam van het bos of de bron, waar ze vroeger woonden. Dit is heel natuurlijk in de grote Lubukuvlakte der Bangongo. In het Zuiden bij de Bakete komt men hetzelfde tegen, bij voorbeeld in de grote vlakten van Majiya Mpata. Nog verder bij de Basala Mpasu der Luete woonden ze bij een *ebundu*, een bos aan de bron van een beek en namen er de naam van over.

Een ander moeilijk vraagstuk : Ik kwam bij de Bena Mabanza, Zuid-Bakete van de hoofdij Ndumba a Bena Katamba ; die Bena Mabanza voerden vroeger heerschappij over alle Bena Kene, maar waren nu lelijk geslonken. Het hoofd zei : Mijn vader was een Muka

Mpishi, ik ben een Muka Bulu, maar mijn zoon zal een Muka Mpishi zijn, en zijn zoon zal weer een Muka Bulu zijn. Wie kan zo een raadsel oplossen ? Mijn Muena Mabanza kon het zelf niet uitleggen.

De oplossing moet men wellicht zoeken in het Noorden der Dibese bij de Bangongo en anderen. Het gebeurt daar dat de jongelingen op zekere dag de koppen bijeensteken en op hun eentje een nieuw dorp aanleggen, niet ver af van hun vaders. Maar ze maken schone huizen, fijn afgewerkt met *nkanga*-vezels, en geschilderd met verfaarde. Zo een dorp van ongetrouwden is de *Yombo*. Maar ieder dorp neemt een bijzondere naam, een naam die aan de orde van de dag is, bijvoorbeeld *Bese* (= B. C. K.), Lusambo, Mweka, Kawulu. Ze leven daar hun leven samen ; de ene na de andere trouwt er ook een vrouw in ; de kinderen beginnen er te lopen ; die jongelingen worden ouders en op zekere dag leggen de nieuwe jongelingen weer een nieuw dorp aan.

In andere streken in het Westen zijn het de jongelingen, die samen hun *mukandu*, de besnijdenis-tijd, in het bos uitgedaan hebben, die gaan samenwonen. In Kuango moeten de jongelingen dan ook eens tonen dat ze moed hebben, al ware het met een opstand tegen de Blanken.

De Basongo van Kabinda doen het ook ; ze noemen het nieuw dorp *tshibidi*. De Behan 'Ekiy', soort Basongo die bij Luluaburg kwamen wonen, noemden dit dorp : *Bana banshiye*, verlaten weeskinderen. Als de kristenen der Bena Lulua gingen samenwonen in kristen-wijken, vonden de lieden dat ook niet buitengewoon : de kristenen waren ook meestal jongelingen. Rond Dibaya noemde men dat de *Basanga*, de verzamelden. Bij de Bakete van het Zuiden heb ik maar ééns zulk een groep aangetroffen : de *muanganu a novo* of *a natufu*, het dorp der kinderen, bij de Akuma Kasadi van Bumba Albert. Kan aldus de *Bulu* en de *Mpishi* der Bena Mabanza niet

uitgelegd worden ? *Bulu*, een jongelingendorp ? *Mpishi*, het dorp van een volgende generatie ?

Bij de Bena Lulua in het Noorden der Dibese bestond er een soortgelijk gebruik. In de droge tijd maakten de jongens een grote tent van palmtakken, de *tshasa*, en sliepen er het hele seizoen in de asse bij hun vuurtje. Al de *tubuluku* (kleine hertegeiten) en ratten die ze pakten, werden er in het gemeen gerookt en opgepeuzeld. Dit was hun tehuis waar ze hun jachtliedjes zongen :

tshasa e	de tshasa
tshasamuna bualu	ik had er geen kommer
tshasa e	
tshasamuna bualu	
Lunsambile	Maniok (als lokaas)
watule bieke kua inebe.	haalt er uit uw moedersveld.
Kami kahâbo	Mijn strop
kadi monanga	staat schuins (= is gesprongen)
Buatshe, Buatshe	's nachts, 's nachts.
buatsha ka bukwatsha	te middernacht
bakushipa muana wa kayeke	doodden ze een kayeke-jong,
kayeke kanene	een grote kayeke.

Weet ge het nog als de *tuyeke* mensen of dieren waren ?

De jongens maakten ook nog een andere afsluiting, maar die was voor de meisjes ; een hoge omheining uit staken van gespleten parasolbomen, zonder dak en zonder deur : de *Luambu* (*Lumbu* in Mayombo is de vrouwenharem der hoofden). De meisjes moesten maar over de omheining klauteren. Daar vernachtten ze ook allen samen en zongen van :

Badi balala	Ze slapen,
bikayi e e e	staat op ! e e e
badi balala tua niuniu	ze slapen (de slaap) van vogels (zo hard).
Bi nabuela mu luambu luani,	Als ik in mijn luambu ben,
mu luambu tshika mudia nkanka,	in de luambu eet ik geen bonenbladeren,
nakamudia mpuku ya mupia nkunde.	ik eet ratten van de jongens.

Gelijk voor de jongens de droge tijd de tijd is voor de rattenvangst, zo is het voor de meisjes de tijd om te gaan vissen in de droog komende modderpoelen. Al hun vis vergaderen ze in het gemeen ; ze geven een deel aan het hoofd en deze geeft hun een kip. Ze mogen geen *tukula* of olie op hun lichaam strijken ; de vis zou vluchten ; (die mensen kenden dus de *luambu* vóór ze *tukula* en olie kenden).

Eilaas ! Nu kunt ge door die dorpen gaan, en ge ziet geen *tshasa* of *luambu* meer ; de voorvaderlijke gebruiken gaan verloren.

19. Bijgeloof.

Het is hier niet mogelijk al het bijgeloof van de Kasaibevolking te beschrijven, met al hun toverkrachtige geneesmiddelen, geestenverering en wichelarij.

Ik wil veeleer wijzen op het verschil in de bijgelovige gedachten tussen West en Oost en op de punten van overeenkomst tussen Noord en Zuid.

A. Hoe meer men naar het Oosten gaat, hoe sterker het bijgeloof ; hoe verder naar het Westen, hoe minder bijgeloof.

1. De Baluba van Lubi en Lubilashi hebben veel *manga* (toverkrachtige geneesmiddelen), maar de grote *manga*-makers zijn de Basongo van Kabinda. Die zijn de *bena mitu ya bantu* (zij die koppen van mensen hebben = doodskoppen). Hun dorpen staan vol met beelden van mensengrootte ; daarbij bewaren ze nog in het geheim beenderen en schedels van mensen, als *bishimba* (ingrediënten) om er *manga* mede te maken. Lees maar het boek van WAUTERS, *L'Ésotérie des Noirs dévoilée*, hoe de Basongo het aanleggen in hun geheime vergaderingen van de *Bukishi*. Die mensen zien in alles bijgeloof : niemand wordt ziek of hij is betoverd ; niemand

sterft of hij is opgegeten ; de kwekerij of de jacht of het spel of de palabers vallen tegen : 't is al toverij.

2. Meer naar het Westen vermindert dit. Bij de Bena Lulua kan men veel mensen vinden die uit principe nooit geen *bishimba* in handen namen. Bij de Bakuba is het nog veel minder. Als ik van bij de Bakuba terugkwam over hun grens in de Baluba-dorpen — de Bena Lulua inbegrepen — dan stootte me dat telkens tegen de borst : hun dorp is een bos van *mvidie* (beschermboompjes) ; op iedere *bula* (open plaats vóór de woning of te midden het dorp) ziet men *manga*-hokjes ; mannen en vrouwen, kinderen, geiten en honden alles loopt beladen met *manga*. In een Bakuba-dorp — echte Bakuba, want er zitten zoveel Bakuba onder — is daar weinig van te zien. En als ge er toch iets vindt dat op bijgeloof trekt, vraag er maar naar, het komt gewoonlijk van de Baluba, of van de Babindi, of van de Basho van Lusambo, bij voorbeeld die Ntambwe met zijn zes hoornen.

3. In alle geval de Bakuba houden niet zoveel aan hun *manga*, als de Baluba ; men kan hun gemakkelijk hun *manga* afdoen ; bij de Baluba ware het een kwestie van leven of dood ! Een voorbeeld. In het dorp Bembe te Matumba bij de Bangongo hadden ze een *Ntambwe*, een beeld van de Basongo met zes hoornen ; ze bewaarden het in een huisje te midden van het dorp. In andere dorpen hadden ze reeds enige van zulke beelden laten verbranden, maar hier wilden ze niet, en telkens dat ik er voorbijkwam, vond ik het hokje ledig. Een andere keer vroeg ik naar hun *Ntambwe* ; ze vertelden me al lachende, dat een staatsagent er voorbij gekomen was en die had eenvoudig Ntambwe meegenomen als collectievoorwerp. Iemand had gezegd, dat die *Ntambwe* hun dorp beschermde. De agent had daarop voor de aardigheid die *Ntambwe* twaalf slagen « chicotte » doen

geven met de geselriem... en die Bangongo moesten er zelf om lachen. Ik dacht : ware het bij de Baluba geweest, ze zouden niet gelachen hebben ; ze zouden gewrokt hebben in hun onmacht en alle mogelijke onheilen verwacht hebben, en alle overkomende onheilen er aan toegeschreven hebben. De Bangongo lachten er mede.

Bij de Bena Lulua ook heb ik veel grote mensen hun *manga* afgedaan, vooral de oudste, de meest verachterde, de zuiverste Lulua. Ze gaven hun *manga* vrijwillig af en plaatsten een kruis aan hun huis, met de hoop naderhand kristen te worden. Bij de Baluba ging dat nooit. En als ik bij de Bena Lulua er een tegenkwam die erg aan zijn *buanga* gehecht was, dan mocht ik *a priori* zeggen : « Kerel, uw vader was een Muluba. »

In een zeker dorp der Bashila Kasanga (Mulemba) schreef ik ook de grote mannen op voor het gebed. Maar om opgeschreven te worden, moesten ze hun *manga* afgeven en beloven geen andere vrouw meer bij te trouwen. De gewone mensen van het dorp deden dat nogal gewillig ; ook het hoofd met zijn groep zag zich genoodzaakt door de omstandigheden om er aan mee te doen. Maar dezelfde dag was hij reeds bezig aan de andere kant van het dorp, waar een man ziek was en waar ze dit hoofd een geit offerden, opdat hij de ziekte zou wegnemen ; 's anderendaags kwam ook zijn broeder me een briefje vragen, om zijn derde vrouw, die weggelopen was, te gaan wederhalen. Bij nader onderzoek was dat niet te verwonderen : de gewone mensen waren Bena Lulua, maar het hoofd met zijn broeder waren Baluba, die daar vóór vijftig jaar kwamen inwonen.

Bij de Bena Lulua heb ik eens *bena mitu ya bantu* tegengekomen : bij de Bakwa Bumba, een stam Bena Mukuna in de Dibese. Twee mannen betwistten er het hoofdmanschap : Bulabula en Kamanda. Kamanda bezat de schedel van een kapita der C. K. Maatschappij, die bij de Bena Mukamba vermoord was geweest ; hij

was hem in de nacht gaan ontgraven en maakte er een *buanga* mede ; maar niemand mocht het weten. Bulabula ging ook bij nacht de schedel halen van Tshimbangu, een voormame kerel der Bena Tshishiba, gesneuveld op Tshibinda in een gevecht tegen de Staat. Ze hadden dus elk hun schedel. Maar dat zijn geen Lulua-manieren. Die Kamanda en die Bulabula... zoek eens van waar ze kwamen, het zijn geen Lulua.

B. Er bestaat tussen Oost en West in het bijgeloof nog een innerlijk verschil.

1. Bij de Bakuba worden de *manga* meer GEMEENSCHAPPELIJK gemaakt en vereerd door geheel het dorp, of zelfs door al de dorpen van eenzelfde vlakte, bijvoorbeeld de *Lukosho* en de *Mukumbi* worden door geheel de vlakte ingehuldigd, om de *baloki* (tovenaars) te doden, ook wel om kinderen te baren en voor de jacht. En juist omdat de *manga* gemeenschappelijk zijn, worden al de mensen van het dorp verplicht er aan mede te doen. Wie het *buanga*-meel niet zou willen eten, zou daardoor alleen voor een *muloki* aanzien worden.

2. Een Muluba maakt zijn *buanga op zijn eentje* ; het is zijn persoonlijk goed. Alleen een hoofd zou soms zijn volk optrommelen om zijn hoofdmans-*buanga* te vereren. Aldus, als ze bij de Bashila Kasanga de *Lukosho* inbrachten (in 1934), hebben ze er honderden mensen vergiftigd, die dan zo gezegd *bena mupongo* (beheksers) waren ; maar het waren allen *buanga*-genoten, die het bestierven en ze hadden er vrijwillig aan medegedaan. Bij de Bena Lulua is dat meer gemengd. In het Noorden hebben ze ook hun gemeenschappelijke *buanga*. Bijvoorbeeld : de Bena Milombi hebben hun *Tshikume* ; de Bena Tshishiba hebben hun *Kakotolokoto*, en als ze hun *buanga* huldigen, wordt het voor de kristenen heel moeilijk er niet aan mee te doen. Al de Bena Mukuna hadden vroe-

ger hun gemeenschappelijke *buanga* : de *Kalubie*. Al de Bakwa Beye, de Bakwa Wodie, de Bakwa Bumba en de Bashila Mpampi, als ze in vroegere tijden nog samen aan de bronnen der Tshibungu woonden, maakten op de Ngala Mpata-vlakte te samen hun *buanga* : *Kasongo*, om te vechten tegen de Bakwa Ntembwe.

C. Het grootste verschil bestaat echter hierin.

1. De Baluba van aan de Lubi, de Bushimayi en de Lubilashi, al de Baluba-Bambu, *kennen geen geesten*. Ze kennen alleen God, *Mulopo*, en hun overleden voorvaders, hun *bakishi*.

Bakishi zijn overleden mensen. Alle andere volken van Kongo en van geheel Midden-Afrika kennen geesten, onstoffelijke geesten, die geen overleden mensen zijn. De Baluba niet. Zelfs de Baluba-Hemba van de Lomami hebben hun geesten, hun *Mvilie*, goede en kwade. De Baluba-Bambu, niet. Bij hen zijn alle kwalen hun overgezonden door hun voorvaderen, die om deze of andere reden vergramd zijn *(mukiya)*. Al hun *manga* (beschermmiddelen) ontlenen hun kracht aan de aanroeping der voorvaders. De Baluba planten een *kapuluai*, of een *Mulemba*, of een *Muabi*-boom en die wordt beschouwd als de verpersoonlijking van hun *kaku* (voorvader), en ze offeren er kippen en *bidia* (maniokbrij). Soms als ze ziek zijn, leggen ze een *tshoto* aan, een vuurtje voor de deur, juist gelijk in de tijd dat hun voorvaders in kleine huizen zonder veranda woonden, en zulk een vuurtje hadden ze buiten om zich 's avonds te warmen ; nu warmen de Baluba zich binnen in huis. Maar als ze ziek worden, zullen ze weer een vuurtje aanleggen buiten, om aan hun voorvaders kippen en *bidia* te offeren.

2. De Bakuba echter — de echte Bakuba — vereren geen overledenen, brengen hun geen offers. Als ze soms horen van een Muluba-slaaf, dat zulk of zulk een over-

ledene hun kind komt « opeten » (ziek maken), dan zullen ze voor deze geen kip slachten, maar liever zijn gebeente opgraven en verbranden, en zo is het uit met zijn *buloshi* (toverij).

Maar de Bakuba vrezen en vereren geesten, die geen overleden mensen zijn, maar onstoffelijke geesten. Eerst en vooral hun *Lukosho* en *Mukumbi* en *Katumba* en *Ntambwe*, enz. die de Kasai-mensen *buanga* noemen, beschouwen zij als geesten, die door beelden en *lupemba* (witsel), enz. vereerd worden.

Ik herinner me een redetwist daarover. Ik zei : hetgeen de Zwarten vrezen en vereren, het zijn duivels, echte duivels. Een collega wierp op : zoudt ge durven zeggen dat de Zwarten hun *manga* vereren als *verpersoonlijkte* wezens ? Hij sprak natuurlijk volgens de opvatting der Baluba, die de kracht van hun *manga* aan de overledenen toeschrijven. Toen was ik ook nog zo zeker van mijn stuk niet. Nu zou ik zonder aarzelen antwoorden : Ja. De *Lukosho* en *Mukumbi*, enz. der Bakuba worden beschouwd als verpersoonlijkte wezens, geesten ; duivelen, zouden we in katechismus-taal zeggen ; geesten, die de dorpen moeten beschermen en de betovenaars onschadelijk maken. *Lukosho lumana baloko* : Lukosho maakt met de betovenaars gedaan. En de *Tshikume* en de *Kakotolokoto* der Noord-Bena Lulua en de *Kalubi* der Bena Mukuna insgelijks. Hetzelfde geldt voor de *Mani* (of *Tshimani*) en *Muyaka* en *Ntambwe* in andere gewesten en andere tijden.

Pater Pl. Tempels, volgens zijn gekende Bantu-Filosofie [1], zou zeggen dat *Lukosho* en die andere geesten voor de Zwarten « krachten » zijn, zonder gedachte aan een wezen, waaraan die krachten toebehoren. Zeker, de Zwarten spreken van *bukole* en *kukolesha manga*, *kukolesha moyo* (sterkte, *manga* versterken, het leven

[1] Pl Tempels, *Bantoe-Filosofie* (Antwerpen, 1946, De Sikkel).

versterken) ; maar ik heb toch liever te zeggen, dat de Zwarten die *Lukosho*, enz., volgens de algemeen menselijke filosofie beschouwen als persoonlijke wezens, die *hun krachten* op de wereld uitwerken. Dat is, in kristelijke taal, duivelen, echte duivelen die de mensen van Gods eredienst trachten af te houden en tot bijgeloof, dodenverering en echte afgoderij trachten te brengen. Er bestaan toch nog duivelen, is het niet ? En als ze bestaan en werkzaam zijn, dan zal het wel vooral in heidense landen zijn.

Nevens *Lukosho*, enz. vrezen en vereren de Bakuba nog een menigte geesten : *ngentshi* of *mingitshi*, die overeenkomen met de *nkisi* van West-Kongo.

3. Het is wonder om na te gaan, hoe de Batwa en de Bena Lulua en Bakete en andere stammen daar tussenin staan.

a) De Batwa der Bakuba offeren aan de overledenen : *midiko*, maar als ze spreken van *midiko*, denken ze aan de lijken in de graven. Bij de Baluba kunnen de overledenen vrij rondwaren in het dorp ; de Batwa wijzen naar de graven, en vermits ze hun doden op eenzelfde plaats begraven, gaan ze hun offers : vlees en *bidia*, neerleggen aan de weg naar de begraafplaats. De Batwa hebben ook veel *manga* : *milinguo*, en beschermboompjes : *kinda*, hoofdzakelijk voor de jacht. Maar ze hebben ook hun geesten, bijvoorbeeld *Katumba* voor de jacht.

b) De Bena Lulua hebben ook iets van de twee partijen. Ten minste de Noord-Bena Lulua kennen hun geesten. Ik vermeldde reeds de beschermgeesten : *Tshikume* bij de Bena Milombi, *Kakotolokoto* bij de Bena Tshishiba. De Bena Mukuna kenden vroeger *Kalubi*, maar deze schijnt vergeten te geraken. Ze hebben ook hun *Mingitshi* of *Ndjambi* : geesten die in de bossen ronddwalen en in holen wonen en de mensen ziek maken. Dan gaat de Muena Lulua een kleine kip brengen naar

het bos en laat het daar los lopen... totdat het gepakt wordt door een wild beest. Meer in het Zuiden echter vindt men daar niet veel van terug. Maar alle Bena Lulua vrezen en offeren ook aan de overledenen : de *bashangi*. Een *mushangi* voor de Basho van de Sankuru is de overledene in zijn graf ; voor de Muena Lulua is het, gelijk voor de Muluba, de naziel van een overledene, die vrij rondwaart. De Muena Lulua maakt zijn *buanga* en kent de kracht er van toe aan de *bishimba* (beenderen of pluimen, enz. van dieren of mensen), die hij er in doet : *bintu bia moyo, bia bukole* (voorwerpen van leven en kracht) ; maar hij aanroept toch meest altijd de voorouders er over. Hij heeft zijn *tshoto*, zijn familie-avondvuurtje en het is om er zich bij te warmen, maar hij zal er ook soms bij offeren aan de overledenen. Hij heeft zijn *Mvidi-boom* staan, bijvoorbeeld zijn *Mumbu*, en het is niet gelijk bij de Basho der Sankuru-oevers om schaduw boven zijn hoofd te hebben ; het is ook geen verpersoonlijking van de *kaku* (voorvader), gelijk bij de Baluba ; maar het is, ofwel een *buanga* voor de jacht of visvangst of *malufu* (palmwijnoogst) of als bescherming tegen donder, enz., ofwel een ceremonieel bij het inhuldigen van een nieuw dorp, of een ceremonieel, dat verbonden is aan de ene of de andere *bupanga*, dit is een soort geboortebelasting ; het kind werd zo of zo geboren, dus moet het geheel zijn leven dit of dat onderhouden, iets dragen, iets vasten, en zulk of zulk *mvidi*-boompje onderhouden ; anders zou het ziek worden. De Bena Lulua, en ook de Bakwa Luntu hebben hun *mapanga*, maar kennen geen *mikiya*. De Baluba hebben weinig of geen *mapanga* maar hebben hun *mikiya* : een punt waaraan ze te kort kwamen en dat de voorouders dreigen te wreken. De Baluba van de Lubi (Bakwa Kalonji ka Mpuka) kennen maar één *bupanga* : de *bulenga* ; als ze een bleek kind baren, — geen Albino — dan moeten ze een *muabi*-boom planten, — de *muabi*

is ook bleekwit, — en er bij een witte kip en maniokbrij offeren.

c) Als we nu nog verder het Zuiden in gaan, in het Luisa-gebied bij Bakete en Basala en Balualua, dan vinden we weer dat mengsel van geesten- en dodenverering.

We moeten vooraf laten opmerken dat de benamingen hier weeral een geheel andere betekenis hebben, ten minste bij de Basala en Balualua en Bambale van het uiterste Zuiden.

Mukishi (mv. *bakiski*) bij de Baluba is een overledene.

Mukishi (mv. *mikishi*), in het Zuiden, is een geest, geen overledene. De overledenen noemen ze : *Afue* of *Bafue*, van het werkwoord *kufua*, sterven.

Buanga bij de Baluba is een voorwerp, hetzij met natuurlijk genezende kracht, hetzij met een bovennatuurlijke kracht ten goede of ten kwade. In het Zuiden is *buanga* bijna altijd een kwade bovennatuurlijke kracht, de *mupongo* der Baluba. Voor geneesmiddelen zeggen ze *mitondo*, maar in de hospitalen hebben ze nu ook leren zeggen : *buanga* (geneesmiddel).

Lubuku is waarzeggerij bij de Baluba, maar in Luisa is een *muena lubuku* een geneeskundige, die bij de zieken geroepen wordt om ze te genezen, hetzij met natuurlijke, hetzij met magische praktijken ; hij haalt bijvoorbeeld de kwade stenen uit een mens zijn lichaam. In het Noorden bij de Bena Musenge der Bakwa Luntu had ik dit ook reeds opgemerkt ; *mutshi wa lubuku* is daar een boom, waarvan ze schors nemen om geneesmiddelen te maken.

De *kashita* bij de Balualua is waarzeggerij met twee kleine latjes, die ze over elkander schuiven of niet schuiven.

Die *mikishi* van het Zuiden zijn eerst en vooral de beschermgeesten van een dorp, bij voorbeeld *Tshibom-*

bombo en zijn vrouw *Mushika* der Bakete van Kavwete. Die verblijven in het oud dorp, nu bos geworden, de *Mukuluanda*. Soms verkleden zich enige mannen in dit bos met een maskerpak als *mikishi*, en verschijnen als de verpersoonlijking van Tshibombombo en Mushika en worden door het volk met getrommel en dans gehuldigd. Eigenaardig : de *Kakotolokoto* der Bena Tshishiba van het Noorden wordt ook in het Zuiden, in de dorpen van Samuanda en Muangala Ngomo vereerd ; hier zeggen ze *Mubulukutu*.

Verder vereren ze geesten voor de jacht, voor de *malufu*, voor de beplantingen. In het begin van de droge tijd, het jachtseizoen, huldigen de Bishi Luambo hun *Ita*, om wild te vangen ; bij andere stammen heeft de geest een andere naam. Vooraleer aardnoten *(tumbele)* te planten, gaan de vrouwen hun *mukishi* ergens bij een boom huldigen. Ik had eens een nieuwe weg aangelegd ; maar er kwam herrie in het dorp en het hoofd, een brave man, kwam me vragen om de weg wat te verleggen, en terwijl hij het vroeg, waren de vrouwen op hun eigen reeds bezig een nieuwe weg te maken, en de eerste toe te leggen. De reden : de eerste liep juist naast de boom van hun *mukishi*, beschermer van hun velden. Zulke bomen voor jacht en visvangst en *malufu*, enz. vindt men bij de Bena Lulua ook wel, maar ze weten zo duidelijk niet te spreken van een geest.

Verder weten de stammen in het Zuiden nog allerhande *mikishi* met naam en toenaam te noemen, die in de rotsbergen-*milundu* en in de watervallen en overal in het bos wonen. Als zulk een geest hun kind ziek maakt, gaan ze er mede naar de beek in het bos, planten ei een banaan of *kapuluayi*, offeren een kip of een ei, maken een vuurtje, werpen de asse in het water om de geest te bedaren.

De hoofden der Oost-Basala Mpasu, Kadongo, Tulume, enz. hebben ook hun *mikishi* ; maar hier is dat uit-

buiterij van de onnozele bijgelovigheid der mensen. Een groep jongelingen verkleden zich in het bos met maskers en verschijnen zo in het dorp ; de mensen lopen weg van schrik en zij maken er misbruik van om kippen en geiten te stelen. In het Noorden bij de Bakuba is een *mukishi* een gemaskerde kerel, die in het dorp rondloopt en danst, tot groot jolijt van de kinderen en van de grote mensen, meer niet.

De overledenen noemen ze *bafue* (doden), en ze denken ook aan de graven en gaan er eetwaren offeren, evenals de Batwa van het Noorden. Men begraaft er de mannen met hun kippen en geiten, de vrouwen met gehele manden maniok en aardnoten. Waarom ? Is het voor de dode om te eten ? of is het alleen voor een *rijke* begrafenis ?

Hierin spreken de enen de anderen tegen. Ze planten ook *tupuluayi-* en *milemba*-bomen rond de graven. Waarom ? Opdat de overledene in de lommer zou rusten, zeggen ze. Een Muluba zou verder gaan en zeggen : die *kapuluayi* verbeeldt — of is — mijn voorvader. Ik denk wel dat oorspronkelijk al dat ceremonieel rond een begrafenis : de *madilu*, de dansen, die geiten en aardnoten — waarvan de levenden toch hun deel opaten —, dat dit alles moest tonen, dat ze hun vader eer aandeden en rijk begroeven. Maar naderhand hebben de Baluba, die de streek aflopen om vlees te kopen en om hun *manga* te verkopen aan de Bakete en Basala geleerd, dat de nazielen offeranden behoeven, of dat ze anders de mensen lastig vallen, en dat het daarom is dat ze hun doden moeten begraven met geiten en maniok en aardnoten. De Baluba hebben reeds de Bena Lulua tot de verering der nazielen bekeerd ; nu oefenen ze nog steeds verder hun invloed uit op de Bakuba in het Noorden en op de stammen in Luisa.

20. Begraafplaatsen.

In geheel Kasai begraaft men de doden *mu nzubu* (in huis). Dit is : ofwel graaft men een put in huis zelf, ofwel graaft men een put in de veranda en men graaft zijlings voort onder het huis ; ofwel graaft men de put in de nabijheid van het huis. Het huis laat men verlaten staan, tot het invalt.

Enige dorpen zijn er voor gekend, dat ze hun doden begraven *muitu* (in het bos), of beter aan de boskant. Namelijk :

1) In het Noorden de Batwa der Mpianga en der Bangenda. Ze verwijzen *ku midiko*, naar de doden ; ik zou zeggen : naar het kerkhof. Daar liggen hun doden begraven allen in dezelfde omtrek, maar zonder orde of verzorging. Op het wegje er naartoe gaan ze soms *bidia* (eten) en vlees neerleggen. Die Batwa nu werden hier meegebracht uit de streken van over Lusambo.

2) De Aka Muji, Bakete van Mundembe, op de rechteroever der Lulua in Luisa. Daar ziet men nog aan de scheiweg naar de begraafplaatsen een soort stoel staan en ze leggen er nog maniok en bananen op.

3) De Babindi van Mboyi en de Balualua in het Zuiden, maar de gewoonte is er niet algemeen of ze geraakt er weg.

4) De Batshoko, ten minste die van Mudiata aan de Luete.

5) Ook bij de Bena Lulua : de Bena Lala van de Bashila Kasanga, of ten minste een deel er van : de Bena Lumbanga. Een andere groep ervan, de Bena Kabinda, begroeven vroeger in huis. Maar eens toen ze nog *ku mpanda* waren — dit is ergens over de Lubilashi — was er strijd ontstaan tussen de Bena Kabinda en de Bena Lumbanga, natuurlijk over het hoofdmanschap. Het hoofd der Bena Kabinda was Kalombo. *Kalombo*

ka mata ne mafuma, kalambudi muntu (Kalombo met bogen en speren, hij betaalt niemand schatting).

Het hoofd der Bena Lumbanga was Tshiyombo Ntenga der familie Tshiyombo. Er vielen doden van weerskanten. Dan gingen ze palabreren bij de grote Nkole a Tshilondo.

Nkole zei :

« Gaat nu eerst slapen, morgen zal ik uitspraak doen ».

's Anderendaags zei Nkole : « Gaat staken kappen ». Ze kapten staken en bouwden een huis.

Een volgende dag zei Nkole nog :

« Gaat rusten, morgen kiezen we uw hoofd. »

's Anderendaags werd op de trommels en de *madimba* geslagen ; het volk kwam bij. Kalombo en Tshiyombo deden hun beste hoofdmanskleder aan met al de parelbanden.

Kalombo danste de paradestap ; de *madimba* huldigden hem. Nkole zei :

« Heel goed, ga nu in huis en ga in de zetel zitten. »

Kalombo ging binnen ; daar stond een rustbed met het luipaardvel er over en de parelhoed er op. Maar Kalombo was voorzichtig ; of kende hij dat spel ? of was hij verwittigd ? Hij tastte met de voet... en ging in een hoek van het huis zitten.

Tshiyombo danste ook. De madimba huldigden hem. Nkole zei :

« Heel goed, ga in huis en ga in de zetel zitten. »

Tshiyombo ging in huis en ging zitten... doch de matten onder de zetel vielen in en Tshiyombo kwam terecht in een grote put, die er verborgen was ; hij viel

op de messen en speren welke er in recht stonden. Nkole riep : « Sluit het huis dicht. »

's Nachts zond Nkole iemand om Tshiyombo te halen ; ze kapten hem het hoofd af, scheidden hem en aten hem op... Nkole en zijn Baluba !

's Anderendaags riep Nkole in het geheim Kalombo. Hij gaf hem het hoofd van Tshiyombo en zei :

« Zeg het niemand ; ga naar huis en begraaf dit hoofd *muitu* (langs de boskant), zet *mashamu* op de weg (een klein afdakje waarop of waaronder ze spijzen zouden offeren). Dit weze uw hoofdmanschap ; voortaan zult gij de mannen *muitu* (in 't bos) begraven en de vrouwen in huis. »

En aldus deden zij het, en doen zij het tot nu toe nog. (Vergelijk de vertelling der Bwa Kasansa, hier boven aangehaald).

Die *mashamu* vindt men nog op veel plaatsen bij de Bena Lulua, bijvoorbeeld bij de Bakwa Tshipamba a Lukelu (stam Bena Mukuna aan de Dibese).

21. Veelwijverij. Het storten van een huwelijksprijs. Het overerven van weduwen.

Deze drie punten gaan altijd samen omdat zij logisch op elkander volgen.

De Oost-Baluba van de Lubi en Lubilashi en vooral de Basongo van Kabinda zijn vergroeid met de veelwijverij. Vraag een Muluba van daar : Trouwden uw voorvaders veel vrouwen ? Het antwoord is altijd : Ja, tien of twintig vrouwen. Een Muluba heeft geen ander ideaal in zijn leven dan veel vrouwen te huwen, veel kinderen te kweken, een grote *bula* (zijn huizen en het plein er rond) aan te leggen, liefst op wat afstand van andere mensen en langzamerhand een dorpje te

maken en hoofd te worden en stamvader van een grote familie.

Geheel de samenstelling van hun maatschappij is geschoeid op de veelwijverij. Hun families *(diko)* zijn verdeeld in *matumba a bakaji* of in *mbelo* (deurgaten), dit wil zeggen : in kinderen van zulke en zulke vrouw ; men veronderstelt dat ze dezelfde vader hadden ; de vaders en de moeders weten ze te noemen met naam en toenaam. Bij de Bena Lulua zijn het maar kleine groepjes, die soms aldus ingedeeld worden in *matumba a bakaji*, maar aan de Bushimayi worden ganse stammen aldus ingedeeld ; en vermits ze met geen bloedverwanten trouwen, zover als ze weten dat er bloedverwantschap is, zo trouwen ze nooit in hun eigen stam, maar moeten hun vrouw in een andere stam gaan zoeken.

Bijvoorbeeld : De grote stam Bakwa Kalonji ka Tshimanga van Mutombo Katshi. Hun stamvader Tshitandayi zeggen ze, had drie vrouwen : Kabedi, Niemba en Odie ; deze drie vrouwen hebben de drie afdelingen der Bakwa Kalonji voortgebracht, ganse dorpen, in een tijdspanne van een zestal geslachten. Aldus wordt algemeen verteld. Maar op dit gebied zijn er geen grotere leugenaars dan de Baluba ; het is praat van hoofdmannen, uitgevonden om hun rechten op het hoofdmanschap te versterken. Maar men voelt er de geest der veelwijverij in.

Bij vele Baluba-stammen onderscheidt men : de *Bana ba Muadi* en de *Bana ba Mutu a Lubanza* of *Mutu a bulalu ;* dit zijn de kinderen der eerste vrouw *(Muadi)* en de kinderen van de eerstgeboren zoon, die niet altijd kind was van de *Muadi*. Die betekenis is ook wel niet historisch juist : *Muadi* en *Mutu* heeft iets heel anders te betekenen, maar men voelt er nogmaals de veelwijverij in.

Bij de Baluba hebben al die vrouwen een verschillende titel : de eerste is de *Muadi* ; de tweede is een *Mukashi*

wa Tshilundu, of in andere streken : *wa Mpungu*. Bij de Baluba van Shankadi geeft men hele reeksen van twintig namen op, met nog een lange, enz. er achter. In die streken is ook alles goed bepaald door de gebruiken welke rechten en welke plichten iedere vrouw heeft.

In die streken zal men nooit een Muluba kunnen overtuigen, dat het beter ware met één vrouw te blijven. De Baluba zullen veeleer de Blanke overtuigen dat de veelwijverij, ten minste de kleine veelwijverij, nog zo slecht niet is.

In deze streken worden de weduwen van overleden ouders en broeders eenvoudig overgeërfd. Een Muluba weet niets meer van het natuurlijk schaamtegevoel, dat zulks verbiedt en dat men trouwens in geheel Kasai aantreft. Een weduwe is geld waard. Ze laten naar huis gaan... ? Er is dan veel gevaar dat men nooit het geld zal terugzien, en het ware zonde het schone geld te laten verloren gaan...

In die streken is ook door de veelwijverij, door de grote vraag en het kleine aanbod, de huwelijksprijs geweldig opgedreven. Een huwelijk uit wederzijdse liefde is er ondenkbaar. De dochters zijn dusdanig gedrild dat ze altijd voor de geldelijke belangen van hun vader moeten partij trekken, dat ze er zelfs mee gevleid zijn als er voor hen een grote prijs betaald wordt, dat ze zelfs soms liever als vijfde vrouw bij een veelwijver gaan inwonen dan alleen bij een éénwijver, om niet veel te moeten werken.

En toch vroeger was dit zo niet. De oude Baluba wisten nog dat hun voorvaders maar enige snoeren *mitundu*-parels als huwelijksprijs betaalden. De Basongo gingen er zelfs fier op, dat ze hun dochters niet als slavinnen verkochten. Maar die tijd is lang voorbij. Rond 1930 betaalden ze reeds duizend frank. Dan oordeelden de Blanken nog algemeen dat zulks goed was, om het huwelijk te verstevigen. Maar nu betalen ze reeds vele

duizenden franken en de schoonvader vraagt steeds meer en meer of als de schoonzoon in gebreke blijft, neemt de vader eenvoudig zijn dochter terug. Iedereen begint nu in te zien dat het toch te erg wordt, vermits die huwelijksprijs veel jongelingen belet te trouwen, en veel slechte huwelijken maakt en zelfs veel goede huwelijken doet verbreken ; ja, dat dit geld-huwelijk ontaardt tot het uithuren van vrouwen *(bu-ndumba)*, tot een schaamteloze uitbuiterij.

Aan de andere kant nu der Dibese, in het Westen, heeft men geheel het tegenovergestelde. Al de Sankuru-« rassen », Bakuba en anderen, zijn éénwijvers... ? Ja wel : *éénwijvers*. Ze waren het in vroegere tijden, ze zijn het in principe nog. Ze weten het en ze zeggen het. Maar dit principe heeft er een flinke deuk gekregen, bij zover dat de veelwijverij er tegenwoordig schaamtelozer te werk gaat en veel meer kwaad sticht dan bij de Baluba zelf.

Een Mukuba huwt maar één vrouw, zijn *ngate* of *muate*, of *muadi*. Zelfs een hoofd *(kumu)* heeft, of had, maar een *muate*. Maar een *kumu*, als hij *kumu* gekozen wordt, krijgt van iedere familie een vrouw om er kinderen mee te kweken, flinke kinderen, en 't is daarom dat ze een flinke *kumu* kiezen. Ze maken een afsluiting *diongo*, en daar worden de vrouwen gehuisvest : *bate ba diongo* of *bamishe ba kumu*. Voor die vrouwen betaalt hij niets ; maar ook als het gebeurt dat hij door zijn onderdanen afgedankt wordt, — daartoe hebben ze het recht en vroeger tijd staken ze eenvoudig de afsluiting in brand, — dan keren al die vrouwen met hun kinderen naar huis terug. Een gewone Mukuba, die geen *kumu* is, mag geen afsluiting maken rond zijn huizen. Lukengu (het hoofd van al de Bakuba) verbiedt het en heeft er meer dan eens doen afbreken, want « een Mukuba heeft maar één vrouw ». En als hij nu toch verscheidene

vrouwen huwt, dan mag hij toch geen afsluiting maken gelijk de Bakumu.

De eersten die zich aan de wet der éénwijverij niet stoorden, waren mannen die in dienst der Blanken geweest waren. Tegenwoordig trouwen allen die geld hebben zo dikwijls ze kunnen.

Ook de Batwa tot vóór twintig jaar, hadden maar één vrouw, uit principe, volgens hun voorvaderlijke overlevering. Nu hebben ze ook reeds leren bijvrouwen huwen, maar heel velen hebben geen vrouw meer.

Ik zei hier boven dat de *Bakumu* van iedere familie een vrouw kregen ; ik had beter gezegd : als een *kumu* aangesteld wordt, gaat hij in alle families de flinkste meisjes pakken. Veel ander werk heeft hij toch niet. Laten we aannemen dat de zeden van dit volk in vroeger tijden waren gelijk overal, maar die *Bakumu* der Mamvo hebben, toen ze in de streek kwamen, door hun meisjesjacht de zeden zo slecht gemaakt, gelijk ze nu zijn bij de Bakuba. Maar met groot genoegen heb ik in de laatste jaren gezien, dat de *Bakumu* geen *bate ba diongo* meer krijgen. Lukengu nog uitgezonderd. De eersten die weigerden er te geven, waren de Batwa en die werden daarin gesteund door Lukengu, « omdat de Batwa arm zijn ». Maar dan zeiden de Bangenda en de Mpianga :

« Zo, onze dochters zijn ook geld waard ; we zullen ze dan ook liefst voor een huwelijksprijs uittrouwen, liever dan aan de *kumu* te geven voor niets. »

En ze doen het ; de *Bakumu* zitten nu bijna allen zonder *bate ba diongo*.

Maar vroeger was de eerste inbreuk op de wet der eenwijverij reeds gekomen door het aankopen van slavinnen. Een familiehoofd bij voorbeeld heeft geld nodig om zijn schulden te betalen ; hij verkoopt zijn dochter voor groot geld, en die wordt dan min of meer als slavin aangezien. Men noemt haar *Ngada Kana*, of ten Oosten

van de Lubudi *Muadi a Ngana*. De Baluba vertalen *Tshikadikadi*. De echte vrouw is *Ngada Buongo*, of *Muata Bongi*.

Men vertelt dat *Kana*, oudere broeder van de eerste Lukengu Woto, door hun vader *Buomo*, een vrouw werd toegezonden ; maar Woto schaakte ze langs de weg. Buomo verscheen nog eens in het water en herhaalde dat de vrouw voor Kana was. Maar Woto hield de vrouw voor zich. Dit was de eerste Ngada Kana

Maar het woord is op zichzelf klaar genoeg. *Ngana* of *Kana*, aldus noemden de Bakuba vroeger de Baluba, die woonden in het bos van de Lombela en de Tshale (Muanzangomo). De *Basa-Ngana* wonen er nog en het volk van Beye Buanga is nog *Bena Kana*.

Veel van die Ngana zijn ver-bakuba-st geworden. De Mukuba kocht vroeger veel vrouwen van de Ngana, en die vrouwen noemt men *Ngada Kana* ; een vrouw der Ngada Buongo was wellicht een vrouw van de *Bongo* of *Kongo* : van eigen « ras » dus. Het Tshiluba-woord *Tshikadikadi* is : *muadi* met het voorvoegsel *ka*, *kadi* verdubbeld en met het voorvoegsel *tshi* ; dit alles om minachting aan te duiden, alsof ze zeiden : *tshikashi-kashi*.

Voor een Ngada Buongo betaalde men vroeger een *kakula* (rood verfhout). Voor een Ngada Kana betaalde men zeven *tukula* en veertig *mibele* of *mpashi* (schelpjes vroeger door de Portugezen als geld ingevoerd). Die veertig *mpashi* vooral zijn het kenmerk van een Ngada-huwelijk, ook tot op onze dagen. Maar tegenwoordig zal men voor een Ngada Buongo ook wel duizend frank betalen. Voor een Ngada Kana betaalt men nu twee mensen, een man en een vrouw, ofwel 15 + 25 *bintu* (goederen), en daarbij nog 15 *bintu* en de 40 gebruikelijke *mpashi* (een *tshintu* heeft nu gemiddeld de waarde van 200 frank).

Een Ngada Kana kan van haar meester niet weg:

anders gezegd : dit huwelijk verbreekt men niet. Als de meester sterft, zal zijn broeder of neef (van moederskant) ze overnemen. Een Ngada Buongo wordt nooit overgeërfd. Als de Ngada Kana sterft, zelfs al was ze al oud, moet haar familie een andere vrouw in de plaats geven, juist gelijk met de gewone slaven. De familie kan aan die last maar ontkomen met al de *bintu* terug te betalen. Maar het gebeurt dat de familie toch in gebreke blijft en dan is er palaber. Ten Oosten van de Lubudi geeft men maar een andere vrouw als de Ngada Kana in haar familie sterft ; sterft ze bij haar man, dan geeft men niets terug. Dit is een wet die ook geldt bij de Bena Lulua. Een Ngada Kana mag men voortverkopen. In het vereffenen van palabers nemen Lukengu en de stamhoofden eenvoudig de vrouw af en verkopen ze.

Ook al de kinderen van een Ngada Buongo gaan naar moederskant terug. De kinderen der Ngada Kana worden verdeeld : het eerste meisje naar vader, het tweede naar moederszijde ; een jongen naar vader, een tweede naar moeder. Zo bij de Bangongo. Bij de Mpianga gaat het eerste meisje naar vader, de andere kinderen naar moederskant. Wordt een andere vrouw gegeven ter vervanging van een overledene Ngada Kana, dan gaat nogmaals het eerste meisje naar vader.

Maar de grote deuk op de eenwijverij is gekomen door het aankopen van vrouwen van Baluba- en Babindiafkomst, de *bete*, gelijk ze die noemen. De Bakuba waren vroeger de grote geldbezitters van het land, ten tijde dat ze inlandse weefsels droegen en de Europese stoffen in hun kisten ophoopten. De Baluba, de *Bete*, waren altijd een « slavenras ». Als ze geld nodig hadden, gingen ze eenvoudig hun dochters verkopen aan de Bakuba. De naburige stammen : Kabolo, Longo, Milombi, Buyu, Ntamba, enz. leverden veel meisjes aan de Bakuba ; alleen de Bena Dile wilden niet, omdat ze vroeger voch-

ten met de Bakuba. Dit was nochtans min of meer een huwelijk. Maar vele Baluba van ver, *ku mukuna*, kwamen ook hun meisjes verkopen, die ze dikwijls op onrechtvaardige manier verkregen ; het was juist daarom dat zij ze hier verkochten. Een Mukuba gaf 30 of 40 *bintu* voor een vrouw ; de Baluba in hun streek maar 10 of 20.

Vóór 50 jaar moet men hier veel vrouwen verkocht hebben. Dat was overal bekend : ze gingen mensen verkopen *ku mande* (lager af) bij de Bakuba. Nu is het veel verminderd : de Staat beschikt over meer politie, doch zij gaan ze nu verkopen waar er nog méér geld is : in de streken der diamantmijnen van Tshikapa.

De Bakuba trouwden gaarne *Bete*-vrouwen, omdat hun eigen vrouwen niet getrouw waren en geen kinderen hadden, en omdat de kinderen van die *Bete* bij hen bleven. De Bakuba hielden hun « ras » in stand met het bloed der Baluba.

Een *Muete* was een echte slavin ; men kocht en verkocht ze, men schold ze uit, of men mishandelde ze of men doodde ze, gelijk men wilde. Ze moest vooral veel werken. Ze werd gekleed en genoemd en het haar gekapt gelijk de Bakuba, opdat een vreemdeling ze niet zou herkend hebben. De kinderen bleven bij vader en waren ook *Bete*. De Muete-weduwe werd door de naastbestaanden overgeërfd. Maar die Bete-kinderen waren in veel dorpen zeer talrijk geworden ; er waren bijna geen echte Bakuba meer. Maar daardoor stegen die Bete ook in aanzien en begonnen voor echte Bakuba door te gaan.

Dit alles was zo tot in de jaren 1930. Dan kwam de spoorweg door het land der Bakuba, overal werden autowegen aangelegd. De Baluba kwamen in de streek in dienst van de Blanken. De Bakuba gaan immers nimmer of nooit als regelmatige werkers dienst doen. Daarom moesten er Baluba komen ; ze kwamen en legden

lange dorpen aan langs al de autowegen tot aan Francquihaven. De Bakuba zouden nog wel *Bete*-vrouwen trouwen, maar om ze nog te bewaken gelijk vroeger als gevangenen, dat ging moeilijker met al dat geloop en verkeer van Baluba overal. De Muluba neemt nu het geld van de Mukuba aan, hij laat er zijn dochter, maar na een paar maanden verdwijnt ze ; de Mukuba is alles kwijt ; geld en vrouw... Gaan palabreren in het gebied der Baluba ? daar zien ze hem nog niet staan ; hij staat daar machteloos. Van de kant der Baluba wordt dit een echte aftruggelarij.

Maar met al die veelwijverij van *Ngada Kana* en *Bate ba diongo* en *Bete* en het zedenbederf dat er op volgde, is het bij de Bakuba tot een echte ramp geworden. In twintig jaar tijd zijn de dorpen der Bangende zienderogen tot op de helft geslonken. Hun vrouwen van eigen « ras » hebben geen kinderen, de *Bete* lopen weg ; de jongelingen krijgen geen vrouw ; de Bakuba hebben geen inkomen meer ; alle grote betalingen gaan naar de Baluba. De schone preutse dorpen van vroeger, zijn vervallen, arm, doods, met onbewoonde huizen. « Zie mijn groot dorp van Malaka, » zei het oude hoofd Makombe, « er is maar één straat meer ; er staan schone *Mabondo*-bomen, maar waar zijn de kinderen ? » De schone families *(malundji)* van vroeger, als ik ze 's avonds terug zie op hun *bula* : er zitten een vijftal oude mannen, twee of drie kinderen en een twintig oude vrouwen ; die vrouwen, dat zijn de *Bete* van vroeger welke nu te oud zijn om weg te lopen. De Mukuba wordt gestraft langs waar hij gezondigd heeft.

Hoe is het nu bij de Bena Lulua van het Westen gelegen ?

Buyu wa ku ditu,
wa mukashi umwe.

Buyu aan de boskant,
die maar één vrouw heeft.

Dit is de strijdroep van de Bena Buyu bij de Bena Mukamba aan de Lubudi. Wie pocht er nu op dat hij van de boskant is ? Daarom vertaalde ik liever : *Buyu van de Batwa*, maar dit zouden ze nog minder graag horen. Nu in alle geval, men vindt bij de Bena Lulua ganse groepen, die nog in principe éénwijvers zijn ; maar het zijn vooral de arme, verachterde lieden, die ergens in het grasland — *ku ditu* — verstoken leefden. Ze trouwen maar één vrouw, niet alleen omdat ze geen geld hebben maar omdat hun voorvaders maar één vrouw trouwden. In het algemeen bij de Bena Lulua van ten Westen der lijn Ndemba-Luluaburg, als men hun vraagt : Trouwden uw voorvaders veel vrouwen? zal men als antwoord krijgen : Onze voorvaders hadden maar één vrouw. Doch de Bapemba, de Baluba van over de Lubi, die hier vóór tweehonderd jaar in de streek binnendrongen, hebben die schone overlevering reeds veel doen vergeten. Heel dikwijls zal men een hoofd of een andere veelwijver horen zeggen : Onze voorvaders huwden vrouwen. Maar dan mag men *a priori* zeggen : Gij zijt hier een vreemde in de streek, uw vader of uw grootvader was een Muluba.

Ik heb het speciaal onderzocht bij verscheidene kristene veelwijvers bij de Bena Lulua van Ndemba, ook bij de Bashila Lungu en de Bashila Kasanga ; kristene veelwijvers, die van geen hoofdmansfamilie waren en die toch, hetgeen wonder was, met vier of vijf of meer vrouwen zaten, en zelfs een *bula* op hun eentje aanlegden ; telkens waren het zonen van ingewekene Baluba, soms zelfs van Baluba slaven, maar dit tracht iedereen te verduiken.

Vraagt men een hoofd de families van zijn dorp aan te geven, dan houdt hij zich gewoonlijk maar aan de grote verdelingen ; als men verder aandringt, is hij geheel verwonderd. « Oh ! » zegt hij dan, « dat zijn maar *matumba a bakashi.* » Daarmee verraadt het hoofd dat

hij van vreemde afkomst is, dat zijn voorvader een Oost-Muluba, een Mupemba was. Een gewone Muena Lulua zou zeggen : dit zijn *bioto bia dilolo*, families die rond hetzelfde vuurtje hun avondstonden doorbrengen.

Ik zat bij Tshiniama Kapumbu, het grote hoofd der Bakwa Muanza Mukale tegen de Dibese. Hij vertelde me heel ernstig : Onze voorvader Muanza had veel zonen ; met een eerste vrouw teelde hij Kalumbu (de Bena Kalumbu, mijn groep) en Ntambwe (de Bena Ntambwe van Katowa) ; met een tweede vrouw teelde hij Kabanda (de Bena Kabanda van Tshombo Bululu) ; dit zijn de drie grote takken der Bakwa Muanza. Maar verderop wonen nog verscheidene stammen Bena Lulua, waar Tshiniama gezag zou willen op uitoefenen, sedert zijn vader *ku Tshilungu* gegaan was bij de Batshoko. Daarom vertelde Tshiniama voort : Muanza had nog andere vrouwen ; een bijvrouw baarde de Bena Bele, de Bakwa Bulobo Buyu en de Bena Tshishiba ; een andere vrouw baarde de Bena Dile, de Bakwa Ntamba en de Bena Milombi ; een andere baarde de Bena Tshobo, die nu onder Lukengu staan als Bakete. Tshiniama vertelde, maar ik zat er bij te lachen, en als Tshiniama zag dat ik er niets van geloofde, moest hij er ook om lachen. Maar ik zei bij me zelf : Tshiniama, ge begint ook met die *matumba a bakashi* ; uw voorvader was toch ook maar een Muena Ngoyi, een Mupemba van over de Lubi, die hier vroeger kwam baas spelen.

Met die eenvoudige Lulua kan men praten over kristen worden ; ze zullen het niet zo zeer doen om de Blanke te behagen of om zijn gunst te bekomen, maar uit echte godsdienstzin. Men kan ze overtuigen, dat veel vrouwen huwen niet goed is, dat het beter is met één vrouw, en men kan ze doen beloven geen andere vrouw meer bij te nemen. Bij de Oost-Baluba gaat dit zelden of nooit.

In die groepen waar men monogaam is, erft men ook

nog geen weduwen over ; deze gaan naar huis en hertrouwen, of blijven ongetrouwd zitten als *bakamba* (oude weduwen). Ook de andere Bena Luluwa maken groot onderscheid tussen een vrouw die ze zelf trouwen : *mudibakile*, en een overgeërfde, die ze minachtend noemen : *mukashi wa mushangi*, vrouw van een dode.

De huwelijksprijs... ? Maar vroeger betaalde men geen huwelijksprijs, juist als in het Noorden. Men bracht de schoonvader enige geschenken : wat kruiken palmwijn, wat wild, een geweer, enige kippen of een geit, voornamelijk om aan de voorvaders te offeren volgens de eisen der *mapanga* of bijgelovige geboorte-verplichtingen, waarmede de dochter belast was ; of men maakte een huis en een veld voor de schoonmoeder, en bij sommige stammen in het Noorden gaf men haar een kleed van inlandse weefsels. De schoonouders gaven zelf haast evenveel geschenken terug. Ze ontvingen hun schoonzoon goed als hij op bezoek kwam en slachtten dan telkens een kip. Iedereen weet nog dat het *zo was*, maar dat is nu veel veranderd. Toch betaalt men bij de Bena Lulua doorgaans maar half zoveel huwelijksprijs als bij de Baluba van de Lubi.

Bij de Bakete van het Zuiden en in geheel Luisa lopen de toestanden meer door elkander. Sommige Bakete bij voorbeeld de Bena Nkene van aan de Olukeji (Luekeshi) zeggen dat ze vroeger monogaam waren ; de echte Basala Mpasu van de boven-Lusanza ook wel. Bij de Balualua der Luete wees men maar één dorp aan als zijnde monogaam : de Bena Ngundu van Beleke. De anderen : de Babindi, de Bambale, enz. zeggen volop dat hun voorvaders verscheidene vrouwen huwden. Toch zelfs met die mensen valt er te praten, ze kunnen goed verstaan dat veelwijverij niet goed is. Doorgaans erven ze de weduwen van hun vader niet over, wel de weduwen van een overleden broeder.

Vermits de mannen bij de Bakete en Babindi niet dikwijls oud worden, vindt men in veel dorpen gehele rijen huizen van *bakamba*, weduwen. Men onderscheidt heel goed weduwen die hertrouwen, van weduwen die *bakamba* blijven. In die streken blijven de vrouwen bij haar man ; ze hebben ook soms een palaber, maar de vader zal er nooit zo onbeschaamd zijn, uitgetrouwde dochters bij haar man weg te halen omdat hij geld nodig heeft, gelijk men het gehele dagen bij de Baluba ziet.

Wat wonder is : hoe meer men het Zuiden in gaat, hoe meer men er de toestanden der Bakuba en Basho terugvindt. Hoe meer naar het Noorden hoe minder huwelijksprijs, tot ge komt bij de Basho, waar ze nog zeggen niets te betalen, maar waar ze toch ook al menige stuk-ken stof en *tukula* moeten aftellen. Zo eveneens, hoe meer naar het Zuiden — ik zou beter zeggen : naar het Zuidwesten, — hoe minder huwelijksprijs men geeft.

De Bakete geven een gewone huwelijksprijs ; dit leerden ze sedert lang van de naburige Baluba.

De Basala Mpasu geven een hoge huwelijksprijs, doch hier worden al de kleine meisjes reeds van jongsaf verkocht. De ouders, als ze in geldnood verkeren, verkopen hun kinderen, jongens en meisjes, een jongen voor een geit of schaap, een meisje voor drie of vier geiten. Als die meisjes dan huwbaar worden, moet men de ouders niet aanspreken ; men moet afrekenen met de eigenaar. Kabuite van de Bena Kabanse a Kanga (Basala der Luete) had zo een twintig meisjes, die hij gekocht had, niet gehuwd, maar gekocht, voor elk zou hij later wel tien of twintig geiten terugeisen. Zaken zijn zaken. De eigenaar zal later die meisjes als vrouw geven aan zijn zonen of zijn gekochte jongens, als hij er heeft ; anders zal hij ze uithuwelijken liefst aan een oud hoofd, omdat die over veel geiten beschikt. Zaken zijn zaken, genegenheid of vrije wil komen daarbij niet te pas. Als nu een jonge kristen met een dier meisjes zou willen trou-

wen, wordt dat een heel palaber. De kristen loopt er mee weg... naar de Missie ; daar zullen ze het meisje niet komen weghalen met geweld ; ook de moeder spant gewoonlijk samen met haar dochter : dat ze met geen oud man moet trouwen. Maar de ouden zijn nog zo sterk ; ze beginnen in het dorp te vechten ; ze pakken de jongeling of zijn familieleden, leggen boeten op, geven « chicotte » want de inlandse rechtbanken zijn nog geheel in de handen der ouden ; nu pakken ze zelfs de ouders van het meisje aan. Moeder wordt ten laatste bang en gaat haar dochter terughalen ; het meisje weigert, maar moeder dreigt ten slotte zich op te hangen ; en dan : het meisje geeft toe, gaat mee en wordt aan de oude veelwijver uitgetrouwd. Dit was de gewone gang van die palabers. Maar nu gebeurt het meer en meer dat het meisje en haar moeder toch het palaber winnen als ze gesteund werden door een verstandig staatsagent of missionaris.

De Babindi van Mboyi geven al veel minder huwelijksprijs. De Balualua van de Luete gaven vroeger bijna niets. Slechts enkele bepaalde families vroegen wel tien geiten, bij voorbeeld de familie van hoofd Lumpungu. Maar in de laatste tien jaar, nadat er faktorijen in de streek gekomen waren die stoffen verkopen, maniok en aardnoten opkopen, in die jaren liep de huwelijksprijs geweldig op. De Staat wilde remmen, bepaalde een minimum : niet meer dan duizend frank. « Goed », zeiden de ouden, « we vragen om onze dochter kerkelijk te trouwen duizend frank, de Staat heeft het gezegd. » En zo geraken ook de Balualua verward in al de palabers van het geldhuwelijk.

Verder komt men bij de Batshoko ; daar zeggen ze niets te geven als huwelijksprijs, niets dan een *dilonga*, een Portugese schotel ; de Batshoko zijn immers handelaars in Portugese artikelen sedert eeuwen. Die schotel heeft dus een zinnebeeldige betekenis gekregen, zoals

de trouwring in Europa. Maar toch zal een Mutshoko ook al zijn schoonvader uit de moeilijkheden moeten helpen met een geit of een geweer, maar dat verduiken ze. De Batshoko hebben sedert eeuwen veel slaven en slavinnen gekocht en verkocht. Een gekochte vrouw noemen ze nu nog een *Kabindi*, ook als de slavin van de Babindi-stam niet is. Zo begrijpt men het antwoord dat die Batshoko gaven aan een missionaris, die ze wilde doen huwelijksprijs betalen voor hun vrouwen gelijk de Baluba. Die missionaris hoopte aldus het huwelijk te verstevigen. Maar de Batshoko zeiden : « Neen, we willen onze dochters niet verkopen. » En ze lieten liever én school én kerstening varen dan hun dochters als slavinnen te verkopen.

Zelfs bij de Bambale der Luete vindt men iets terug van de *Ngada Kana* der Bakuba. Een gewone huisvrouw is een vrouw *a muta miese*. *Kuta miese* betekent geld storten. Dat is dus een vrouw voor wie de gewone huwelijksprijs gestort werd. De kinderen er van gaan naar moederskant terug volgens de gebruiken van het matriarchaat. Maar soms stort een Mumbale veel meer geld voor een vrouw, hetzij hij ze afpakt van haar eerste man en dus eerst deze zijn geld teruggeeft, en dan nog een gehele som aan de familie der vrouw, hetzij hij de vrouw koopt voor veel geld, omdat de familie der vrouw in palaber zit en veel geld nodig heeft. Dit is een vrouw *wa disonga*, een afgekochte vrouw. De vader mag het oudste kind voor zich houden. Dat kind is *zijn* kind, het enige dat aan hem gehecht blijft, zijn *muana wa mu misongo*. Ook de volgende kinderen dier vrouw zullen altijd van hun gevangen wild de ingewanden en de keel aan hun vader geven ; deze heeft daar recht op, en vroeger tijd was dit een schoon inkomen.

Let nog op het volgende : de Mukuba noemt de echte vrouw *Ngada Buongo*, vrouw van de *Babongo* of *Kongo* : eigen ras. Een slavin heette hij *Ngada Kana*, vrouw der

Ba Ngana of Baluba. Bij de Baluba noemt men de eerste vrouw : *Muadi*, dit is het woord der Noorder-talen om te zeggen : vrouw. De tweede vrouw noemen ze *mukashi wa Mpungu*, of *mukashi wa Tshilundu*. Dit is niet : de volgende vrouw, want het Tshiluba-woord voor « volgen » is *kulonda* ; maar wel *een vrouw der Mpungu*, en de *Mpungu* is de vroegere benaming der Bakwa Tshile en andere stammen aan de bronnen van de Lubudi en Muansangomo ; ofwel : een vrouw der *Tshilundu*, en de Bena Tshilundu waren een soort Bakete aan de bronnen der Lukula. Die tweede vrouw was dus ook hoofdzakelijk een gekochte vrouw uit een vreemde stam.

Let er ook op dat de Mukuba zegt : *Ngada Buongo*. *Mbongo* nu in het Tshiluba wil zeggen : geld, hetzelfde als *biuma*. Maar dit is geen Tshikuba ; de Mukuba zegt voor geld : *mpashi*, of *ikete*. De Bambale nu van het Zuiden zeggen voor een vrouw die overeenkomt met de Ngada Bongo : *mukashi wa muta miese*, een vrouw voor wie geld gestort werd ; een vrouw dus van *mbongo* op zijn Tshiluba's, alsof ze het Tshikuba, verstaan op zijn Tshiluba's, in hun Bambale-taal overgezet hadden. Maar toch storten ze voor een vrouw *wa disonga* nog veel meer geld, *mbongo*.

Alles samengenomen krijgt men de indruk dat in vroegere tijden geheel de bevolking van Kasai met inbegrip van de oude Bena Lulua, éénwijvers waren. De veelwijverij is gekomen ginds uit de Noordoosthoek, van de Basongo van Kabinda, en de Oost-Baluba, die men ook Bambu noemt. Die hebben al verder en verder de veelwijverij verspreid én het storten van de huwelijksprijs én het overerven der weduwen. Ze hebben in het bijzonder hun invloed doen gelden bij de Bakuba, waar de *Bakumu*, die wel van hetzelfde Bambu-« ras » waren, voor de gewone mensen monogamie oplegden, maar voor zich zelf de schandigste polygamie huldigden. Ze

hebben vroeger ook hun invloed doen gelden op de Basala Mpasu van het Zuiden, waar ze de veelwijverij inbrachten; de hoge huwelijksprijs en de handel in kleine kinderen volgde. Nu nog laten ze meer dan ooit hun invloed gelden op de Bena Lulua en in geheel Kasai.

22. Patriarchaat en matriarchaat.

De Basongo en Oost-Baluba hebben patriarchaat, zuiver patriarchaat. De Bakuba en veel andere stammen in West-Kongo hebben matriarchaat, zuiver matriarchaat.

Patriarchaat : dit wil zeggen dat de kinderen in vadersfamilie blijven en dat de vader zijn dochters uittrouwt en de huwelijksprijs ontvangt.

Matriarchaat : de kinderen keren terug naar hun moedersfamilie, en de huwelijksprijs der dochters gaat voor het grootste deel naar moederskant. Dat zijn praktisch genomen de twee bijzonderste kenmerken.

Welke schone families hebben die Baluba, welk een grote stap op de weg der beschaving en der kerstening ze daarmede vooruit zijn, begrijpen alleen degenen die met de warboel der matriarchale families te doen hebben gehad.

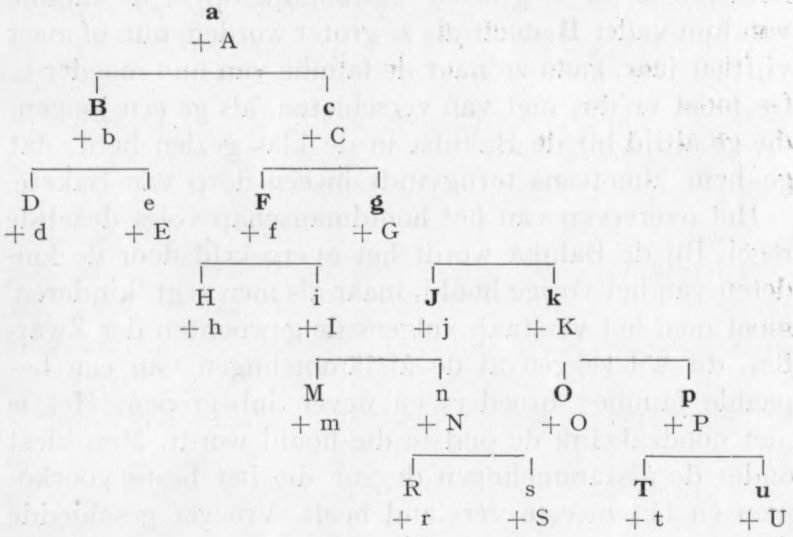
Alle Europese volken huldigen het patriarchaat ; daarom is het matriarchaat voor ons zo zonderling. Europeanen hebben patriarchaat, maar met dien verstande dat een zoon, eens dat hij trouwt, onafhankelijk wordt van zijn vader en zich ergens gaat vestigen en zijn eigen zaken drijft zoals hij het wil, volgens het woord van de Schepper : de zoon zal zijn vader en zijn moeder verlaten, en zich hechten aan zijn vrouw en met haar één vlees uitmaken.

Bij de Zwarten blijft een getrouwde zoon afhankelijk van zijn familievader. Hij blijft bij zijn familie inwonen,

zodanig dat men zeggen kan dat de familie een vrouw introuwt en dat de vrouw al haar schoonbroeders noemt : *bayani-tshina,* mijn andere echtgenoten.

A. Matriarchaat.

In het patriarchaat wordt de familieband voortgezet langs de lijn — vader — zoon — kleinzoon. In het matriarchaat langs de lijn : moeder — dochter — kleindochter, volgens het schema dat hierna volgt :

De hoofdletters zijn mannen ; de kleine letters zijn vrouwen. De vrouw (a) trouwt met de man A. Haar kinderen blijven in de matriarchale familie. De letters van de kinderen die in de familie blijven, zijn in vette drukletters gedrukt : **B** en **c**. De kinderen van **B** blijven niet in de familie van vrouw a (hun letter staat niet in vette drukletters) ; ze gaan naar de andere matriarchale familie van vrouw b. Alleen de kinderen van vrouw c die trouwt met C, zijn lid van de familie... enz. Dat is matriarchaat.

De familiebelangen worden toch behartigd door de mannen, bijvoorbeeld door **B** en **F**, maar de vrouwen **a** en **c** en **g** hebben er veel meer te zeggen dan in een patriarchale familie. De man is zelfs soms gedwongen in de familie van zijn vrouw te gaan inwonen, omdat de vrouw in zijn familie niet wil komen ; bij voorbeeld **F** moet gaan wonen in de familie van zijn vrouw f. Daar zit die fiere Mukuba dan aan de deur van het huis van zijn vrouw 'thuis te wachten', terwijl al het ander volk naar het werk is en zijn vrouw op bezoek. De kinderen D en e groeien gewoonlijk op in de familie van hun vader **B**, maar als ze groter worden, min of meer vijftien jaar, gaan ze naar de familie van hun moeder b. Ge moet er dus niet van verschieten, als ge een jongen, die ge altijd bij de Bakuba in de klas gezien hebt, dat ge hem almeteens terugvindt in een dorp van Bakete.

Het overerven van het hoofdmanschap volgt dezelfde regel. Bij de Baluba wordt het overgeërfd door de kinderen van het vorige hoofd, maar als men zegt 'kinderen' moet men het verstaan volgens de gewoonten der Zwarten, dit wil zeggen al de afstammelingen van een bepaalde familie : broeders en neven inbegrepen. Het is niet noodzakelijk de oudste die hoofd wordt. Men kiest onder de afstammelingen degene die het beste voorkomen en het meeste verstand heeft. Vroeger geschiedde de keuze wel eens in het openbaar en de kandidaten moesten de paradedans uitvoeren.

Bij de Bakuba is de opvolging geheel anders. Voor een Blanke, die Europa en de Baluba gewoon is, zijn die matriarchale gebruiken bijna onverstaanbaar. Een voorbeeld : Een zeker rashoofd, met name Ngongo, of Mulamba, van de hoofdmansfamilie Kempe uit het dorp Bolongo bij de Bangongo, was hoofd gekozen geweest bij de Baluku, een andere stam aan de Sankuru. Maar de mannen der Baluku dankten Ngongo af en joegen hem weg. Een staatsbeambte kwam aldaar op reis en stelde

Maloba, Ngongo's zoon, die de titel van *Kikama* (Tshimikamba) voerde, als zijn opvolger aan en gaf hem papieren er over. Die Maloba stierf een paar jaar later. Een ander staatsbeambte kwam en stelde Bokapasala als zijn opvolger aan ; die Bokapasala nu was zoon van Ebengie, die dochter was van de voornoemde Ngongo en van een moeder afkomstig uit die zelfde stam der Baluku. Zo kwam het dat Bokapasala daar ter plaats thuis en aanwezig was. Die staatsambtenaar vermeldde op de hoofdmanspapieren : « Die laatste (Maloba) was veeleer een voogd dan een hoofd, want volgens de gebruiken kon hij als mannelijk kind zijn vader niet opvolgen. Bokapasala, zoon van een dochter van een hoofd, bezit dus al de voorwaarden door de inlandse gebruiken vereist om hoofd te worden bij de Bakuba ». Twee jaar later kwam de eerste staatsbeambte daar nog eens voorbij ; hij zag de papieren van Bokapasala en schreef er naast op de rand : « Ngongo is hoofd in een andere hoofdij te Bolongo ; Maloba was Tshimikamba. Er zijn dorpen zonder hoofd ».

Dit is nu volkomen vals geredeneerd, zelfs dat er dorpen zonder hoofd zijn.

Soms geeft men als regel, als men maar Lukengu alleen kent : het hoofd wordt opgevolgd door zijn zusters zoon. Het is dikwijls zo, maar niet altijd ; die regel is onjuist, de Zwarten spreken zo niet.

Men moet een onderscheid maken, enerzijds tussen de gewone familiehoofden en anderzijds tussen de vreemde overweldigers met hun opvolgers en de kapita's, die ze hier en daar aanstelden.

Ieder familie, *ilondjo* zeggen de Bakuba, heeft een hoofd. De keuze hangt af van de omstandigheden, omdat men niet altijd zo veel keuze heeft ; de enige vereiste is, dat hij een echte zoon der familie weze, geen vreemdeling, geen slavenzoon. Vermits we in het matriarchaat zijn, moet hij zoon zijn van een vrouw der

familie, die ook dochter was van een vrouw der familie, enz. Zulke vrouwen zijn er dikwijls niet veel, omdat veel andere vrouwen van slavenafkomst zijn. Zulke vrouwen dragen bij de Mpianga de titel *Katenga* ; in andere streken zijn het andere namen, maar de algemene gang is dezelfde. Die kunnen familiehoofden baren en daarom zijn zij de grote matrona's van het dorp, die goed verzorgd en beschermd worden, en ook dikwijls veel te zeggen hebben. Het is echter om het even met wie ze trouwen, al ware het met een Mutwa.

Die familiehoofden zelf nu dragen verschillende titels, volgens de overleveringen der families.

Bij de Mpianga bijvoorbeeld :

De familie Bono heeft een *Ipantsholo* ;
» » Bukoyo » » » *Tshikile* ;
» » Nguele » » » *Nianga* ;
» » Bumu » » » *Nimishongo*, enz.

Al titels, die men soms wel elders weervindt tot bij de Baluba in Katanga. Die hoofden hebben allen zekere rechten en eretekens, volgens de gebruiken der streek ; ze hebben in het bijzonder elk een veder van een bepaalde soort vogel, deze van een papegaai, gene van een nachtuil *(ishikono)*, enz., die ze mogen op hun hoedje *(lukete)* of in hun haar steken ; die veder wordt goed bewaard en van hand tot hand overgeleverd.

Al die familiehoofden van eenzelfde dorp of vlakte te zamen, maken de raad van het dorp uit. Ze vergaderen en beraadslagen nog ernstiger dan de parlementsleden in Europa. Men moet ze zien zitten, bij de Basho vooral, in een grote kring op het dorpsplein, of in de schaduw van een grote boom, elk op zijn stoel, of bank, of mat, of beestenvel, volgens hun voorrechten, elk met zijn knobbeligen *tukula*-kleurige stok, elk op eerbiedwaardige afstand van elkander. Ze twisten niet, ze schreeuwen niet ; ieder luistert geduldig naar een van hen, die

gezapig een rede houdt. Maar geen straatjongen, geen vrouw, die ze zal storen of er omtrent komt ; ze zouden weten tegen welke prijs. Die mannen feitelijk besturen de streek.

Als zulk een familiehoofd sterft, kiest men een ander hoofd, niet onder zijn zonen — die zijn naar de familie van hun moeder vertrokken — maar onder de zonen der *Tutenga* (mv. van *Katenga*).

De tweede soort hoofden zijn de afstammelingen van de overweldigers, die enige honderden jaren geleden in de streek kwamen meester spelen. Het waren de Bambu, de smeden-hoofdmannen ; in het Oosten spreekt men van *Nkole* :

Nkole a Tshilundu
Nkole a Bayembe
Mutombo Nkole
Buyu Nkole
Nkole a Kapuku
Nkole a Maluba, enz.

Bij de Bakuba vernoemen ze geen *Nkole* ; ze spreken van de *Bombo* of *Bambu* of *Buomo*, in die *Woto Buomo*, de eerste *Lukengu* moet van dezelfde afkomst geweest zijn.

Al die *Nkole* nu waren afkomstig uit patriarchale stammen uit het Noordoosten ; maar als ze kwamen bij matriarchale volken, dan huwden ze vrouwen in de machtigste families der streek. Verstaat ge hoe slim dit was ? Zo erfden hun kinderen de rechten van hun moeders familie en de macht van hun vader tezamen. Die *Nkole* stelden zowat overal kapita's (kleine dorpshoofden) aan en kozen daartoe natuurlijk mannen uit hun moeders familie. Aldus had Woto Buomo een vrouw getrouwd in de familie *Matono* der Bashi Bushuongo, een andere in de familie *Meshapo* der Bangende, en een

andere nog in de familie *Bushanga* der Mpianga en wellicht nog veel andere in andere families, maar dan moogt ge gerust aannemen, dat er meer dan één Woto Buomo geweest is. Zo hebben deze drie families het voorrecht verkregen en behouden om zulke kapita te leveren, kapita die ze noemen : *Kumu* (mv. *Bakumu*). De *kumu* der familie *Matono* is Lukengu, die de overhand kreeg over al de anderen. Die Lukengu zendt nu nog zijn *bakumu* zo wat overal waar hij iets te zeggen heeft, — en de Staat heeft met dwang geheel het gebied der Bakuba van Mweka onder zijn gezag gebracht — maar in de Mpianga en Bangende en andere streken hebben de familiehoofden het recht nu zelf hun *kumu* te kiezen. Die *kumu* echter is geen echt hoofd ; hij vertegenwoordigt er vooral Lukengu en ook Bula Matadi ; hij moet zorgen voor de betrekkingen met Lukengu en hem de belastingen overbrengen. Voor het eigenlijk bestuur zorgen de familiehoofden.

En zo vindt men nu die hoofdmansfamilies die *bakumu* mogen leveren :

Matono bij de Bashi Bushuongo ;
Meshapo bij de Bangende ;
Bushanga bij de Mpianga.

Er zijn nog andere :

Mueye bij de Biyenga ;
Ntunu bij Bulongo ;
Nganda Bolo bij Ibama ;
Kembe of *Kempe* bij de Basho.

Die Kembe-mannen weten nog heel goed, dat de Meester bij hen stierf — wie was die Meester ? — en dat zij zijn koffers en goederen bleven bewaren.

Bij de Batwa vond men vroeger ook zo een kapita, *meshasho* genaamd ; het was gewoonlijk een Mukuba uit de een of de andere *Ebadi*-familie, die bij de Batwa

inwoonde, om de betrekkingen met Lukengu te regelen ; hij had recht op een deel van al het wild dat ze vingen.

Die *bakumu*-dorpen zijn als geheiligde dorpen ; ze wonen op eerbiedwaardige afstand van de anderen ; wie daar steelt, wie daar « *shasha !* » betrapt wordt, zal veel meer boete betalen. In die dorpen leeft één of meer *ngientshe* of *niandakumu*, de moeders, wier zonen kunnen *bakumu* worden. Ze mogen trouwen met wie ze willen, maar het gebruik eist toch dat hun echtgenoot éénwijver zou blijven.

Vroeger waren al de Meshapo-dorpen waarschijnlijk maar één dorp, al de Bushanga-dorpen ook maar één dorp ; maar tegenwoordig vindt men er wat overal. Ze zijn soms al eens in het dorp in ruzie gekomen en een groep er van heeft « gezwermd » met een koningin erbij, juist gelijk bij de bijen, en ze zijn een ander dorp gaan stichten. Zo zijn er nu, bij de Bangende van Kalambama, vijf Meshapo ; bij de Bangende van Tshabushobo : twee Meshapo ; bij de Bangende van Bulembu en van Selenge, zijn er geen ; die hebben gezwermd met een *kumu*, maar zonder een koningin : *nianda kumu*.

Bij de Mpianga Matadi zijn er zes Bushanga ; bij de Mpianga Bantshi zijn er twee Bushanga.

Er zijn nog andere Bushanga, vooral bij de Batwa ; maar men zegt : dit zijn *Bushanga der Batwa*, die hebben geen *bakumu*. Ik geloof wel dat al de Bushanga van afkomst een soort Batwa zijn. Maar in de tijd, dat Woto er zijn vrouwen zocht, moeten ze reeds verspreid geweest zijn en alleen de familie, die de vrouw geleverd had aan de grote Woto, die alleen had het recht *bakumu* te leveren.

Er zijn dan nog andere Bushanga en Meshapo, maar ze zijn uitgestorven, « *bakafua* », dit wil zeggen : de reeks der *nianda kumu* is uitgestorven, dus... Vermits die Bakuba zo weinig kinderen hebben, gebeurt dat nog zo zelden niet. Bij de Bangende zijn er verscheidene

Meshapo, die nu nog *bakumu* hebben, die zelfs nog oude *niandakumu* hebben, maar geen jonge meer, die nog kunnen kinderen baren.

Ik herinner me een samenspraak vóór twintig jaar met Shama Ngentshi (of Tshimpanga) uit de van ouds gekende hoofdmansfamilie van de Bangende van Tshabushobo.

« Shama Ngentshi, hoeveel *niandakumu* zijn er nog in uw Meshapo ?

— Helaas ! geen jonge meer, alleen een paar oude, maar ze kunnen geen kinderen meer hebben.

— Zo, na uw dood, wie zal er dan *kumu* worden ?

— Ik heb nog een broeder.

— En na hem ?

— Na hem is het gedaan met onze Meshapo. De mededingende Meshapo-familie van Jakobo op Tshempa zal de Bakumu leveren.

— En uw Meshapo van Bantshi ?

— Gedaan !

— Shama Ngentshi, ge hebt een gehele reeks zonen ; kies de flinksten uit, ga er mee naar de Staat en stel hem voor als uw opvolger.

— Ja ! ... »

En Shama Ngentshi was geheel opgetogen met dit voorstel. Maar de volgende dag kwam hij terug en zei :

« Al goed en wel, maar Lukengu en de Bakuba zouden dat niet erkennen ; het is tegen de regelen van het Bakuba-matriarchaat. »

Sedert is Shama Ngentshi dood en zijn broeder ook en een vreemde *kumu* kwam op Bantshi heersen. Onlangs kwam ik nog een zoon van Shama Ngentshi tegen :

« Hoe jammer toch ! zuchtte hij nog, onze schone hoofdmansfamilie van Shama Ngentshi, ze is dood ! »

Soms laat men de reeks *niandakumu* zo gemakkelijk niet uitsterven ; ja, er bestaat daar nog een middel tegen. Men maakt achter het dorp een paar huizen in een afsluiting, gelijk men voor alle zwangere vrouwen doet. De oude *niandakumu* betrekt ze en komt er niet meer uit. Ze heeft alleen gezelschap van een andere

jonge vrouw van het dorp, die daar ook geen voet buiten zet. Dat duurt maanden, een jaar... en op zekere dag komt de *niandakumu* te voorschijn met een kind op de heup, een struise jonge dochter, die reeds alleen loopt. Men schiet geen tien of twintig kanonschoten voor de geboorte van de prinses, men spreekt er zelfs niet veel over, maar er is toch weer voor de familie een schone toekomst in het verschiet.

Al de zonen van zulke *niandakumu* kunnen dus *kumu* worden. Ze dragen reeds de titel van *Buema* of *Tshuala* ; ze mogen reeds de veder van een nachtuil *(ishikono)* dragen, want ze hebben het bloed van de vroegere Woto in het lijf.

Het principe geldt, dat de familiehoofden van eenzelfde streek hun *kumu* vrijelijk kiezen in een familie waar ze willen, als het maar in een *bakumu*-familie is : Bushanga bij de Mpianga, Meshapo bij de Bangende, enz. Maar natuurlijk moet men ook de oude gebruiken inzien, en ook de wil van Lukengu en de kandidaat-*kumu* moet zijn kiezers betalen.

De Bangende van Bulembu en van Selenge gaan hun *kumu* halen bij de Bangende van Kalambama. Als de hoofden hun keus gedaan hebben, zenden ze afgevaardigden om hem te halen. De *kumu* komt zien en steekt de plaats uit, waar hij zijn *diongo*, zijn hof zal maken, op een fatsoenlijke afstand van de dorpen. De vlakte, waar de *kumu* gewoonlijk woont, is de *Mushenga*. Iedereen valt aan het werk. De *kumu* komt en wordt ingehuldigd, met veel getrommel en gedans. Hij mag nu een veder van een arend *(mpuongo)* dragen ; hij is *kumu mpuongo*, of *kumu a lufafo* (veder).

Iedere familie moet hem nu een vrouw geven. De *kumu* zelf brengt zijn echte vrouw mede ; maar die andere vrouwen krijgt hij zonder huwelijksprijs voor de tijd dat hij *kumu* is. Ze geven hem die vrouwen om er kinderen van te krijgen, kinderen met *kumu*-bloed

in het lijf, en die kinderen keren later naar hun moedersfamilie terug en kunnen er *kikama* (of *tshimikamba*) worden. De kinderen der *Bi-kikama* kunnen om beurt de titel *Bambi* of *Benge* of iets dergelijks voeren. Die *bakumu* besturen niet veel, vooral niet als ze vreemden zijn in de streek. Soms als ze door Lukengu gezonden worden tegen de goesting van het volk, dan hebben ze volstrekt niets te zeggen. Bijvoorbeeld : Te Dengamongo ten tijde van Kikama, Katshabala, en te Matumba ten tijde van Luleke, daar werd er nog niet naar omgezien. Maar hun kinderen worden de grote mannen in de streek : de *Bi-kikama* en die besturen veel. Zo is het uit te leggen, hoe de afstammelingen van die Woto na korte tijd geheel de streek konden beïnvloeden. Maar zo verstaat men ook de zedenbedervende invloed van die organisatie, want het bijzonderste werk dier *bakumu* bestaat in het verzamelen en bewaken van geheel dit hof vrouwen. Denk aan al de mogelijke misbruiken en schandalen, die daaruit kunnen volgen, en ge zult moeilijk overdrijven. Voeg bij dit alles, dat al die *Bi-kikama* en *Benge* en *Bambi* dikwijls de kinderen van hun vrouwen bij zich houden, tegen de regelen van het matriarchaat in, vooral als het kinderen van Bakete- en Batwavrouwen zijn, van Baluba-vrouwen blijven ze altijd bij hen. Zo bijvoorbeeld, wonen er op Mpata Boyi (bij de Mpianga) gehele groepen Batwa, afstammelingen van Batwa-moeders en Bakuba-vaders, bij de Bakuba en zijn geheel Bakuba geworden. Het zijn twee gehele families Bushanga, de familie Bolo en een deel der familie Yobo. Zo verstaat men nog beter hoe die vroegere Woto-hoofden, die toch maar enige mannen waren, ganse volken tot hun eigen volk maakten. Slimmere 'kolonisateurs' hebben er nooit bestaan ! En zo deden ze in Kasai, en in Katanga en in Kuango en in Angola en in Neder-Kongo.

De plezierige kant van die organisatie bestaat hierin :

als de *kumu* niet genoeg meer aan de hoofden der streek betaalt, of als hij voor een andere reden niet meer gegeerd wordt, dan steken de *Bi-kikama* en *Bambi* en *Benge* — al die van *kumu*-bloed zijn — de hoofden bijeen en op een zekere morgen gaan ze met een bende volk lawaai maken bij het hof van de *kumu*, — vroeger staken ze het vuur aan de afsluiting — ; de *kumu* verstaat het ; hij neemt zijn echte vrouw en loopt er mee... naar zijn moeders. De *Bukumu* is uit. Al die hof-vrouwen gaan ook ieder naar haar huis. De familiehoofden vergaderen en kiezen een andere *kumu* in een ander *kumu*-dorp. Zo veranderen die *bakumu* nog al dikwijls. Alleen tegen Lukengu van Matono durven ze zulks niet beginnen, immers de Staat...

Als de Staat nu zijn woord kwam medespreken in het bestuur der streek en medaljen uitdelen aan de hoofden, die hij erkende, gaf hij die gewoonlijk aan de *Bakumu*, soms wel eens, in streken waar het matriarchaat niet zuiver was, aan een *Tshimikamba*. Naderhand nam hij in de Bakuba die medaljen weder af en gaf maar een grote aan Lukengu alleen. Daardoor heeft Lukengu al het inkomen van al die medaljen voor hem alleen. Nu heeft de Staat overal « secteurs » ingericht met rechters en met een « chef de secteur », gekozen volgens bekwaamheid, maar zonder recht om zijn ambt in zijn familie te laten overerven.

Als men nu ziet dat die *bakumu* meest allen ook zonder hof-vrouwen zitten, alleen met een paar huizen in de rij der andere Bakuba, dat ze geen kinderen meer hebben, die kunnen *kikama* worden, dat ze geen medalje meer hebben, dat ze niets te zeggen hebben, dan vraagt men zich af, waartoe ze nog dienen. Ze pronken nog wat met hun *lufafo*, hun ringen, hun haarspeld, hun *mpashi* en *tukula* aan hun gewaad ; het zijn nutteloze pronkers, die ook zullen verdwijnen, hoe eerder, hoe liever. En moest dan het matriarchaat langzamerhand

in patriarchaat veranderen, onder de invloed der Baluba, gelijk het geheel Kasai door het geval is, het ware een schone zaak, en iedereen zou er mee tevreden zijn, de Bakuba zelf nog het meest.

Hoe was dat nu met die Ngongo en Bokapasala hier boven vermeld ? De eerste staatsbeambte schreef in een nota achteraan : « Ngongo is hoofd in een andere hoofdij, te Bolongo ». Die Ngongo was afkomstig uit de *Bakumu*-familie *Kembe* van Bolongo, maar hij was daar niet als *kumu* aangesteld. Die Kembe-mannen kunnen *kumu* gekozen worden zowat overal bij de Basho aan de Sankuru ; Ngongo was het geweest bij de Baluku, maar was daarna afgedankt. « Maloba was *Tshimikamba* ». Ja, volgens de regelen van het matriarchaat kan hij dus nooit *kumu* worden. Maar bij de Basho worden die regelen niet altijd onderhouden zoals bij Lukengu te Mushenga ; meer andere *Bi-kikama* hadden er een staatsmedalje gedragen, zonder daarom *kumu* te zijn. « Er zijn dorpen zonder hoofd ». Alle dorpen hebben hun familiehoofden. Maar er zijn wel stammen, die geen *kumu*-families hebben o.a. die Baluku ; maar ze gaan dan een *kumu* halen, waar er zijn, of wel, ze zouden wel een tijdje voortdoen zonder ook.

De tweede staatsbeambte schreef : « Die Maloba was veeleer een voogd, dan hoofd ». De Zwarten kennen het begrip *voogd* niet.

De Blanken schrijven dit soms zo op de officiële papieren. Maar Maloba kon *kikama* worden, en als zodanig werden er nog wel andere gemedaljeerd.

« Bokapasala, zoon van een dochter van een hoofd, bezit dus alle vereisten der inlandse gebruiken, om hoofd te worden. »

Welke verwarring ! Hoofd ? Welke soort hoofd ?

Men bepale goed. Die Ebengie, dochter van Ngongo, mocht als *kumu*-dochter wellicht spiraalringen rond

haar benen dragen, maar het was er al mee. Alleen zonen van een *nianda-kumu* in een *kumu*-familie kunnen *kumu* worden. Maar bij de Basho kon die Bokapasala, als kleinzoon van een *kumu*, soms nog de titel *Kikama* krijgen en aldus zelfs gemedaljeerd worden.

Een moeilijke vraag is nu : *Van waar hebben de Bakuba het zuiver matriarchaat gehaald ?*

1) In Midden- en in West-Kongo wonen nog meer stammen met matriarchaat, zuiver of gemengd. In Kasai zelf zijn er veel stammen met gemengd matriarchaat : de Basho en de Babindi van het Noorden, de Bakete en andere stammen in Luisa ; zelfs al de Bena Lulua en sommige Oost-Baluba zullen vroeger een gemengd stelsel gehad hebben : de kinderen blijven bij vader of bij moeder volgens het hun best past ; beide kanten verdelen de huwelijksprijs der dochters ; men kan het hoofdmanschap overerven hetzij langs vaders-, hetzij langs moederskant. In de vlakten tussen Lulua en Sankuru en Tshale (Lubudi) moeten er vroeger ook allerhande stammen gewoond hebben, de ene met patriarchaat, andere met matriarchaat, meest alle wat gemengd. Die stammen zijn nu nog : de Bakete van Luebo tot de Bakwa Balaye en Bena Tshovo tegen de Lombelo, die nu nog een gemengd stelsel hebben, verder nog veel Ngana-dorpen bij de Mpianga en de Bangende, die geheel ver-Bakuba-st werden.

2) Later kwamen de *Bakongo* : een soort Mongo en Kundu en Ndengese uit het Noorden ; die hadden grote invloed op die voornoemde stammen tot aan het Dibesebos der Lombelo. Zo werden deze ook *Bakete* genoemd. Maar die Bakongo hadden ook van huis uit patriarchaat.

3) Uit het Zuiden kwamen de *Bapemba, Oost-Baluba,* en die oefenden een grote invloed uit op al de Bena Lulua, tot aan ditzelfde Dibese-bos der Lombelo (tot aan de Bena Dile, Bena Milombi, Bakwa Longo, Bena Tshadi).

Ze maakten er het patriarchaat overwegend. Daardoor is dit bos de grens geworden tussen twee verschillende beschavingen.

4) Naderhand zijn de *Bambu-Nkole* gekomen : Woto Buomo-Lukengu. Die Bambu hadden van huis uit ook patriarchaat. Maar ik kan aannemen, dat ze door met de hoofdmansdochters uit de matriarchale families te trouwen en de macht aan die families over te laten, het matriarchaat in de streek versterkt hebben, en zuiver en algemeen gemaakt. Bij sommige stammen in Midden-Kongo is die titel *kumu* nog goed gekend ; misschien dat een onderzoeker van daar beter het verband zou kunnen uitleggen tussen gene *Bakumu* en die der Bakuba. In alle geval, Lukengu is altijd de beschermer van het matriarchaat geweest, omdat zijn hoofdmanschap er op steunt. Zonder Lukengu zouden de Bakuba ook het patriarchaat overnemen, evenals de Bena Lulua en de Bakete van het Zuiden. We zien het voor onze ogen gebeuren met de *Bena Tshovo*. Die Bena Tshovo zijn echte Bena Lulua, broeders van de Bena Milombi en van de Bakwa Kasua aan de Lulua ; maar vermits ze in het Lombelo-bos woonden, vielen ze onder de invloed der Bakongo, en niet onder de invloed der Ba-pemba : ze worden Bakete. Nooit hadden ze Lukengu erkend, maar de Staat verplichtte ze aan Lukengu belasting te betalen 40 of 50 jaar geleden. Ze hebben gemengd patriarchaat en matriarchaat ; ze kennen de *tshoto* : vaderlijke familie ; ze kennen ook de *bulungu* : moederlijke familie. Maar om politieke redenen, omdat ze van Lukengu willen afgeraken, sturen ze op patriarchaat aan, om op de Bena Lulua te gelijken.

Onlangs kwam Lukengu bij hen ; hij was belast met al zijn volk op te schrijven. De Bena Tshovo staken hun *lukete*-hoedje weg en zelfs aten ze ratten bij hun *bidia* voor de ogen van Lukengu. Ratten eten, dit is nu wel

het klaarste kenmerk van de Bena Lulua ; een Mukuba eet geen ratten.

« Hoe moet ik u opschrijven ? vroeg Lukengu aan een Tshovo-hoofd, Lushiku, volgens de *bulungu*, of volgens de *tshoto*? »

« Volgens de *tshoto* », zei Lushiku.

« O ! O ! deed Lukengu, ge staat tegen mij op, ik zal me verdedigen. »

Hij sloot zijn papieren, verliet het dorp en ging bij de Staat zijn beklag maken, dat de Bena Tshovo hem hadden weggejaagd. En de Staat, altijd gewillig en Lukengu ten dienste, deed de Bena Tshovo opschrijven volgens de *Bulungu*.

Lukengu en zijn *Bakumu* hebben vroeger het matriarchaat verplicht gemaakt ; zij alleen houden het nog in stand. Alle andere gewone Bakuba redeneren anders goed : het is niet redelijk dat een vader niets te zeggen heeft, geen belang heeft aan zijn eigen kinderen, alleen maar aan de kinderen van zijn zuster ; 't is niet redelijk dat hij duizend frank uitgeeft voor een vrouw ; en dan, geld en kinderen, het is alles verloren, hij heeft er niets meer aan. Alleen Lukengu en de Bakumu houden het matriarchaat in stand. Hoe lang nog ?

B. Patriarchaat.

Bezuiden de Dibese, bij al de Bena Lulua, tot aan de grens der Zuider-Bakete en Babindi heeft men het patriarchaat, bijna zuiver patriarchaat. Vroeger tijd moeten ze ook een mengsel van patriarchaat en matriarchaat gekend hebben, maar als de Bapemba der Lubi in de streek kwamen, hebben ze het patriarchaat algemeen gemaakt. Overblijfsels van het matriarchaat zijn nog : de *manseba* en de *Buifwa*.

1) *Manseba*, dat is de moederlijke oom. De vaderlijke, oom, dat is hun eigen *tatu mukwabo* : hun andere vader. De moederlijke oom, de *manseba*, is het hoofd in een

matriarchale familie en wordt nog heel hoog geeërd en geacht. Vele kinderen gaan bij hem een tijd verblijven ; velen werden er zelfs groot gebracht ; heel vele mensen van vijftig jaar zijn er thuis gebleven en er voor goed ingeburgerd. Vele huwbare jongelingen gaan ook bij hun *manseba* geld vragen voor een deel van de huwelijksprijs af te betalen. In het matriarchaat zou die *manseba*, als familiehoofd, daar de eerste moeten voor zorgen ; bij de Bena Lulua zal hij toch dikwijls een handje toesteken.

2) Wat is de *Buifwa* ? — Vraag niet om het te vertalen ; er is geen woord voor. Het is een duister punt in de rechtskunde der Zwarten. — Volgend feitje geeft er gans de betekenis van weer.

Daar staat voor ons een jongeling ; hij ziet er opgewonden uit :

« Ik ben hun de *bintu bia buifwa* (het geld van de buifwa) gaan vragen, zegt hij, ze geven me niets. Ik zou willen trouwen, ik zoek er geld voor en ze geven me de *bintu bia buifwa* niet. Ik zal ze gaan aanklagen *mu kabadi :* bij de Rechtbank. »

« Maar wie geeft er u geen *bintu bia buifwa*? »

« Wel N. en N. ; ze hebben vroeger de zuster van mijn moeder getrouwd... »

« Maar hebben ze dan ook de huwelijksprijs niet betaald ? Wat moeten ze nu nog *buifwa* betalen ? »

« Ja wel, de zuster van mijn moeder baarde bij hen vier dochters ; ze trouwen die dochters uit ; ze moeten niet viermaal de huwelijksprijs voor hen alleen houden. Ik heb recht op de helft er van : tweemaal de huwelijksprijs. »

« Hebt ge daar recht op ? »

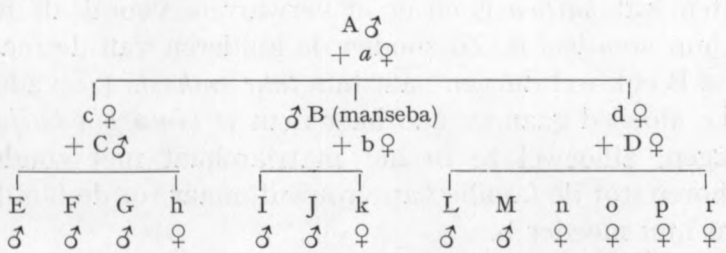
« Wel ja, ik ben hun *muifwa ;* ze moeten me dat geven. Ik ga ze aanklagen bij de *Kabadi*. Meester, geef me een *mukanda*, een briefje, om ze te gaan aanklagen. »

Ziedaar hoe ze spreken. Als zulk een jongeling bij de staatsagent kwam, in de tijd dat de Blanke al die palabers nog beslechtte, dan kon de agent daar noch kop noch staart aankrijgen. Als ze nu met zulk een

palaber bij de inlandse rechtbank gaan, weet ik nog niet hoe die rechters daar nu uitspraak over doen.

Wat is nu die *buifwa* ? — Ik heb de indruk, dat de Zwarten er zelf niet heel zeker meer over zijn en er dikwijls in verwarren, misschien wel opzettelijk, vooral als het in hun voordeel is.

Ziehier een schema :

(De hoofdletter is een man ; de kleine letter is een vrouw).

In het patriarchaat behoren alleen de kinderen I, J en k tot de *tshoto* (familie) van B en A ; de kinderen E F G en h behoren tot de tshoto van C ; de kinderen L M n o p r behoren tot nog een andere tshoto, die van vader D. Ware het in het matriarchaat, al de kinderen van vrouw c en ook van vrouw d zouden tot dezelfde moederlijke familie van vrouw a behoren. Bij de Bena Lulua blijft er nog wel iets van die band over. Ziet : onder de kinderen van vrouw c kan E, de oudste, trouwen met de huwelijksprijs van zijn zuster h. Maar F en G hebben geen kapitaal. F zal misschien zijn manseba B aanspreken en als deze een rijke en brave man is, zal hij wel wat helpen. Maar G, die trekt zijn stoute schoenen aan en gaat tot bij D en d, de zuster van zijn moeder en zegt : « Zie mijn *mamu*-moeder d baarde bij u vier dochters. Er zijn maar twee zonen ; wij hebben recht op het geld van twee dochters ; dat zijn onze *bintu bia buifwa* ».

De kinderen E F G h en de kinderen L M n o p r zijn

muifwa, mv. *Bifwa* van elkander. In het matriarchaat zouden ze samenwonen in eenzelfde familie ; ze zouden geheel de huwelijksprijs van al de dochters getrokken hebben. In het gemengd stelsel zouden ze de prijs enigszins verdeeld hebben tussen vader D en de bifwa. Nu zijn ze reeds tevreden als ze nog iets krijgen.

Ik zei dat de Bena Lulua zelf soms niet goed meer weten wat *buifwa* is en er in verwarren, vooral als het in hun voordeel is. Zo zouden de kinderen van de manseba B ook wel durven naar hun *tatu mukashi* (= vaderlijke moei) d gaan en aan haar man D *bintu bia buifwa* vragen, alhoewel ze in het matriarchaat niet zouden behoren tot de familie van vrouw d, maar tot de familie van hun moeder b.

Meer in het Zuiden, bij de Bakete, Basala Mpasu, Bena Kanioko, Babindi, Balualua, heeft men bijna overal een mengsel van patriarchaat en matriarchaat. De Bambale en verder de Batshoko hadden bijna zuiver matriarchaat. Overal kennen ze de *tshoto* : de vaderlijke familie, en de *dikuvu* : de moederlijke familie. De Bambale zeggen *ivumu* : de moederschoot. Al die families hebben elk hun naam. Elke persoon heeft zijn *tshoto* en ook zijn *dikuvu*. Voor Baluba en voor Blanken wordt dat een onverstaanbare warboel.

Hoe lastig was het voor mij toen ik de eerste keer bij de Bakete van Ntambwe Muense kwam, en hun families wilde optekenen ! Ze begonnen uit te leggen :

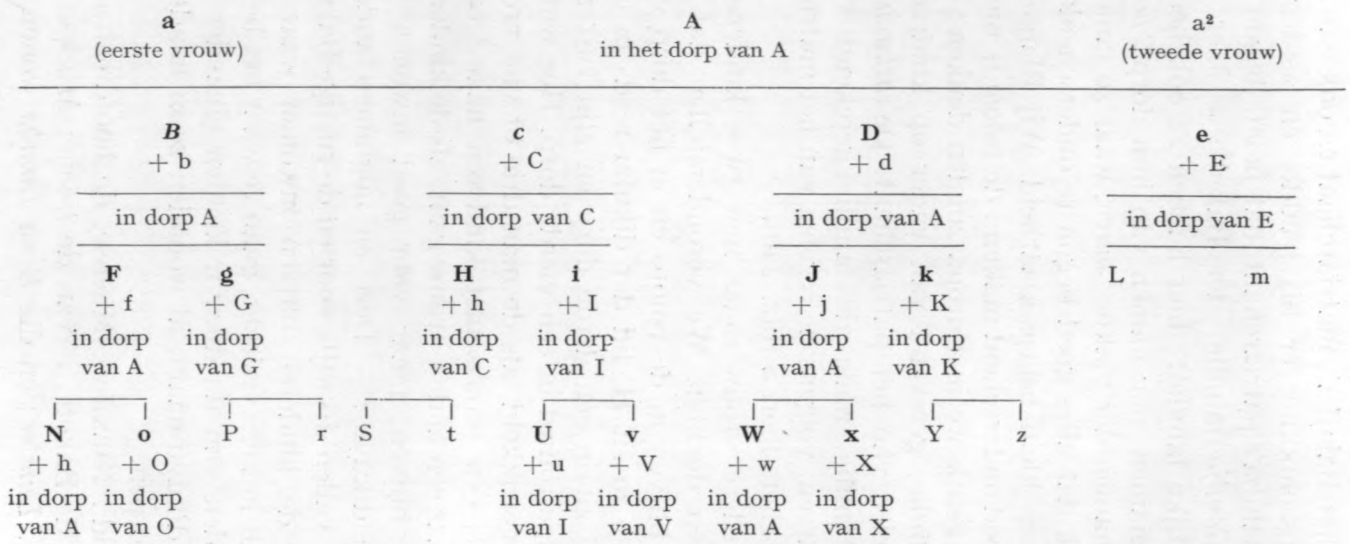
« Ik ben van zulk een familie ; maar die hier, mijn broeder, is van zulk een andere familie ; hij is de broeder van *x* van ginds dorp ; maar *x* is geen broeder van mij. Mijn broeder is van ginds ander dorp, maar die is geen broeder van mijn broeder. Onze broeders wonen in nog een ander dorp ginds, maar zij zijn geen mannen van ons hoofd hier... »

En niemand die mij een oplossing kon geven in die warboel. Het is maar na dagen nadenken, als ik mijn

begrippen van het Bakuba's matriarchaat en ook van de Bakuba'se dorpsschikking er bij haalde, en ze legde boven op het Baluba's patriarchaat, dat ik iets begon te verstaan. De *ilondjo* (familie) der Bakuba is hier de *dikuvu* (moederlijke familie) ; hier hebben ze ook benevens de familienamen, nog namen van hun dorp : *bolo*, en nog andere namen der vlakte : *mavo*, waar ze samenwoonden. Als ik dat alles goed begon te onderscheiden, dan kwam er een klein beetje klaarheid. Wij Blanken, moeten eerst goed onderscheid maken : de *tshoto* is niet : vaders familie, gelijk we in Europa zouden denken ; de *tshoto* is de familie, gerekend van vader op kinderen, volgens de regelen van het patriarchaat. De *dikuvu* is niet moeders familie, maar de familie gerekend van moeder op kinderen, volgens de regelen van het matriarchaat. Zie een schets hierna (blz. 240).

We nemen iedere vrouw maar met twee kinderen : een zoon en een dochter. We veronderstellen dat de kinderen allen blijven in de tshoto en in het dorp van hun vader. Zelfs zo zit **H**, lid der dikubu reeds in een ander dorp ; **U** zit in een derde dorp en zijn zuster **v** wordt reeds uitgetrouwd in een vierde dorp. Hoe wordt het dan niet ingewikkeld, als de man drie of vier vrouwen trouwt, als een vrouw met kinderen haar trouw verbreekt en naar een andere trouw gaat, als de kinderen niet bij vader blijven, maar voor goed inwonen bij manseba in de dikuvu ? — Deze en nog meer andere verwikkelingen vallen dikwijls voor en de rustige Bakete laten begaan : de kinderen blijven inwonen waar ze goed zijn ; en als het er verslecht, gaan ze waar het beter is. Maar de leden van de dikuvu kennen elkander en behouden hun dikuvu-naam, al woonden ze in honderd verschillende dorpen.

Een voorbeeld : Ntambwe Muense, de hoofdman der Bakwa Bia bij de Bakete, is van de *tshoto* : *Muense* en van de *dikuvu* : *Lumba* ; en die *Bena Lumba* wonen zo

Hoofdletter : een man.
Kleine letter : een vrouw.
Vette hoofdletter : een lid der tshoto van Vader.
Vette kleine letter : een lid der dikuvu van moeder.
Gewone letter (hoofdletter of kleine letter) : geen lid meer noch van tshoto noch van dikuvu.

wat overal bij de Bakete. Maar andere kinderen van Muense, kinderen van een andere moeder, zijn van een andere dikuvu en hebben hun dikuvu-broeders in al andere dorpen. — En dat wordt ingewikkeld.

De bijzonderste dikuvu-namen der Bakete van Ntambwe Muense zijn :

Maye,
Mpianga,
Mfuiyi,
Lumba,
Ngongi,
Binda, enz.

En dat zullen nu wel al namen zijn van groepen, die vroeger matriarchaat hadden.

De tshoto-namen :

Nkadi
Tshibelu
Kamukongo
Makole
Lungale, enz.

Zullen wel namen zijn van groepen, die patriarchaat hadden.

Zouden de Zwarten er na enige geslachten nog zelf aan uitgeraken ? Ik weet het niet. In ieder geval, binnen enige jaren zal hier alles zuiver patriarchaat zijn en men zal van geen dikuvu meer horen. De Baluba dringen meer en meer hun invloed op : ze dringen hun Tshiluba-taal op, hun eredienst voor overledenen, hun manga, hun veelwijverij, hun patriarchaat, alles goed en kwaad, en hier staat er geen Lukengu in de weg om het tegen te houden. Tot in het Zuiden over de Luete, waar vroeger de hoofden hun macht van moederskant overerfden, wordt de vader nu opgevolgd door zijn zoon en de Staat vindt het heel natuurlijk ; niemand is er van bewust, welk een grote omwenteling ze hier in de inlandse

gebruiken brengen. Bij de Bishi Iyambo der Balualua had men de gekende matriarchale familie van Wabuana, van de hoofdvrouw Biakupuanginani, die de hoofdmannen aan de Bishi Iyamvo leverde ; nu volgde Shiyombo, de jonge Kalumbu aan zijn vader, de oude Kalumbu op. Hetzelfde bij Lumpungu, hetzelfde bij Kakele, en anderen.

Laat ons na de uitleg over de *dikuvu*, eens terugkeren naar de Bena Lulua, want nu is een raar verschijnsel klaar geworden, namelijk : *hoe de ene volksstam met een andere kan trouwen.* Laat ons gaan bij de Bakwa Kasansu, een grote stam ten Noorden van de Moyo, bijrivier der Lulua.

Ziet een tabel der onderverdelingen :

Kasansu	I. Pia		hoofd : Kankulu
	II. Tshame	1)	Maloba-hoofd : Mulamba Dibale
		2)	Ndamana-hoofd : Kankunku
		3)	Bulandayi-hoofd : Mulumba Kabuyu
	III. Kabunda		hoofd : Buangia

Op papier is dat zo eenvoudig ; maar als men even onderzoekt, wordt het ingewikkeld.

De Bena Maloba zeggen dat Tshame de vrouw was van Maloba, die zoon was van Kasansu Nkole. De Bakwa Bulandayi, beter Bulu a Ndayi, worden ook Bena Mulamba genoemd en ook nog Bena Ngoyi en ze zeggen dat Ngoyi de dochter was van Tshame, die dochter was van Kasansu ; — van een kleine tegenspraak soms moet ge niet verschrikken ; ze hebben toch eigenlijk allen evenveel gelijk.

Onder de Bakwa Bulu a Ndayi heeft men de groep : *Bena Mulamba a Diala* en ze zeggen dat Diala de moeder was van Mulamba ; men heeft er nog de groep *Bena Mulumba a Tshiya* en die Tshiya was moeder van Mulumba, zeggen ze.

En er zijn nog meer zulke gevallen en ze weten soms geheel goed te zeggen, van waar die vrouw was.

Wat heeft dat te betekenen ? Men zou van zeer goede wil moeten zijn om dat zo aan te nemen, gelijk die hoofden het voorstellen, bijzonder als men weet, dat die hoofden van de eerste tot de laatste zelfs geen Bakwa Kasansu zijn. Maar bij de Staat is men toch geheel ingenomen met zulke geslachtsbomen, kwestie om uit te maken, aan wie men een medalje moet geven ; en de Zwarten draaien en keren dan ook hun lijsten, kwestie van een medalje te krijgen.

Maar aan al die gezegden is er toch een grond van waarheid. En wat is er hier van waar ? — Maloba en Tshame en Ngoyi en Mulamba en Mulumba en Diala en Tshyia zijn in dit geval geen persoonsnamen, maar wel namen van stammen en families. De Bakete zouden zeggen : Maloba en Mulamba en Mulumba, die voorgesteld worden als mannen, zijn namen van *bioto* (mv. van *tshoto*) ; Tshame en Ngoyi en Tshiya en Diala, die voorgesteld worden als vrouwen zijn namen van *makuvu* (mv. van *dikuvu*). Het is te zeggen : Maloba en Mulumba zijn namen van stammen met patriarchaat ; Tshame en Ngoyi en Tshiya en Diala waren namen van stammen met matriarchaat. Hier aan de Lulua zijn die in vroegere eeuwen door elkander gelopen als ze aan het uitwijken waren. De patriarchale stammen waren de Bapemba, die uit het Noord-Oosten kwamen en bij de vroegere matriarchale stammen kwamen inwonen, er mede vermengden en ze gewoonlijk overheersten. Die Bapemba nu, en al de Baluba, zijn als bezeten door de duivel der genealogiëen. Als ze hoofd werden in een vreemde stam, verdoken ze hun werkelijke afkomst ; ze stelden hun *tshoto*-naam voor als hun *vader*, en als ze in matriarchale stammen kwamen, stelden ze de *dikuvu*-naam voor als hun *moeder* ; en dan werd moeder natuurlijk de vrouw van hun vader, of de dochter van hun

grootvader... wie zou er aan twijfelen ? Dikwijls zelfs had die vreemde Mupemba een vrouw getrouwd in die matriarchale stam ; dan waren hun kinderen natuurlijk van vaderskant Bena Maloba, of Bena Mulumba of Bena Mulamba, maar van moederskant Bakwa Tshame en Bena Ngoyi, enz. En zo gebeurde het, dat de stam Maloba voorgesteld wordt als getrouwd zijnde met de stam Tshame, en de Muena Mulamba met de Muena Ngoyi, enz. En zulks paste waarlijk als beeldspraak niet slecht op de werkelijke toestand.

Zo kan men een lijst opmaken van :

1) De matriarchale groepen, die vroeger in de streek waren :	2) De patriarchale Bapemba die er bij kwamen :
De Bakwa Tshame	De Bena Mulamba
Ngoyi	Mulumba
Diala	Maloba
Tshiya (of Tshile)	Badibanga
Odiye	Beya
Tshela	Kalume
Tshibola	Tshipamba
Mputu	Ilunga
Ndaye, enz.	Tshitenga, enz.

Ge kunt ook reeds opmerken hoe men bij de patriarchale groepen gewoonlijk *Bena* voorop zegt en bij de matriarchale groepen gewoonlijk *Bakwa*.

Bakwa Tshame	Bena Mulamba
Bakwa Tshiya	Bena Maloba
Bakwa Beye	Bena Bele
Bakwa Mbaye	Bena Mbale.

Het is wonderlijk, hoe we die benamingen en die manier van spreken der Bakwa Kasansu terugvinden bij de Bena Tshovo, Bakete der Bakuba in het Noorden.

Het woord *dikuvu* is van de Bakete van het Zuiden ; de Bakwa Kasansu, die Bena Lulua zijn, kennen het waarschijnlijk niet meer. Als ik bij de Bena Tshovo, op 300 à 400 km vandaar, per vergissing sprak van *dikuvu* (in plaats van hun woord : *bulungu*), zeiden ze : Hoort, de Blanke zegt ons oud woord : *dikuvu*.

En zo verstaan we nu ook hoe Kalonji Tshitandayi der Bakwa Kalonji a Tshimanga van Mutombo Katshi, drie vrouwen had : Kabedi a Ilongo, Niemba en Odiye en daarmede al de Bakwa Kalonji-groepen baarde. Dat wil met andere woorden zeggen dat Nkole Mutombo, die bij de stam der Bakwa Kalonji kwam meester spelen, de matriarchale stammen der streek onderwierp of er wellicht ook vrouwen van trouwde, namelijk : 1) de Bena Kabedi a Ilonga, die men zegt Bena Kanioko te zijn, al waren ze veeleer achterblijvers van de Bena Tubeye a Ilonga (Kabeye : Kabele : Kabeli of Kabedi). — Hij onderwierp 2) de Bena Niemba en 3) de Bena Odiye.

Exogamie en Endogamie.

In verband met patriarchaat en matriarchaat staat het vraagstuk der *exogamie* en der *endogamie* (1).

Patriarchale stammen trouwen niet met vrouwen uit hun eigen *dorp* ; matriarchale stammen wel.

Nagenoeg alle Kasai-negers zien in het bloedverwantschap gelijk in welke graad, zo ver ze weten dat het familie is een beletsel voor het huwelijk.

Daarover heenstappen, bij voorbeeld als het heel verre familie is, of als ze het zelf niet wisten, dat ware bij de Baluba een zware *tshibindi* of *mukiya* (een tekortkomen aan ancestrale tradities), die noodzakelijk sterfte

(1) Nota : E. P. Denolf gebruikt hier deze woorden *niet* in de zin van :
exogamie : « buiten eigen *clan* huwen »
endogamie : « binnen eigen *clan* huwen ».

in de familie zou brengen ; naderhand zouden ze veel bemoeiïngen hebben met waarzeggers en *manga*-makers, om hun palaber te regelen.

1) In de patriarchale stammen, — de Baluba, — kennen ze hun voorvaders tien geslachten ver, en dan vernoemen ze nog de stamnamen als zoveel voorvaders tot aan Bende en Mvidi Mukulu. De hoofden hebben het altijd zo voorgesteld, als waren al de onderworpen groepen zoveel zonen van hun voorvader. Ze hebben het zo dikwijls herhaald, verscheidene geslachten lang, tot ze op de duur zelf geloofden en er heilig van overtuigd werden. Zo zijn er bij de Baluba van Lubi en Lubilashi, ook bij de Bakwa Luntu, gehele groepen van verscheidene dorpen, waar men niet onder elkander mag trouwen : « *kabena babakangana* » (ze trouwen binnen die groep niet), ze moeten er buiten een vrouw zoeken.

Bij voorbeeld bij de Bakwa Luntu : al de Bakwa Kanda van Kankonde, een grote afdeling van een tiental dorpjes, trouwen onder malkander niet. Ze trouwen toch met het groepje der Bakwa Mudilu, dat er bij zit, maar die zijn : *Bana na mu luani*, zeggen ze : volk dat ze hier vonden in het grasland.

Al de Bena Kalombo van Tshimbanku trouwen onder elkander niet.

Bij de Bakwa Tshilumba was die regel misschien wat verslapt ; maar er stierven vele mensen ; daarom brachten ze de regel wederom in voege. De onderverdelingen ervan :

De Bena Kaniema trouwen onder elkander niet, de Bakwa Tshiya a Maloba trouwen onder elkander niet, al de Bakwa Maye van Tshishimbi trouwen onder elkander niet.

2) Bij de Bena Lulua zijn ze reeds veel vrijer. Die groepjes : '*kabena babakangana*' bevatten maar een

paar families ; ze mogen gerust gaan trouwen aan de andere kant van het dorp ; daar is het geen familie. De hoofden hebben er ook wel lange geslachtsbomen opgetimmerd, maar de mensen in het werkelijke leven, geloven er nog niet aan.

3) Al de zuivere of gemengde matriarchale stammen in het Noorden (Bakuba, Bakete, Babindi, enz.), en Bakete, Basala Mpasu, Balualua, enz. in het Zuiden hebben endogamie ; ze trouwen in hetzelfde dorp, maar in een andere familie. Of in geval ze dezelfde familie opgeven, dan was een der twee echtelingen van slavenafkomst, of ten minste een vreemdeling. Bedenkt dat bij de Basala heel veel kinderen verkocht werden. Ze zeggen daar immers de zaken gelijk ze zijn : een stam is een stam, een vlakte blijft een vlakte en een hoofdman is een persoon. Ze geloven nog al die fabels van geslachtsbomen niet. In de matriarchale stammen kennen ze maar hun moedersfamilie ; ze zijn rap vergeten, wie hun vaders vader was, en zelfs hun moeders moeder weten ze niet lang te noemen. Daardoor leven de families in dezelfde vlakte nevens elkander, zonder dat ooit iemand het zou voorstellen, als waren ze van dezelfde afkomst.

Men zegt soms dat de Balualua over de Luete en de Batshoko van Sandowa en Angola met hun zusters, dat is, met hun bloedverwanten trouwen. Men mag niet veralgemenen maar er zijn toch gevallen.

Toen ik de eerste maal over de Luete kwam, stelden me de katechisten voor erge palabers : « Die dopeling heeft een vrouw getrouwd en ze is zijn bloedverwante, ze moeten gescheiden worden ». — De katechist was wat te ijverig ; de missionarissen komen hier wel aan de mensen de wetten van het kristelijk huwelijk aanleren, maar niet de wetten van het Baluba's huwelijk. De enkele gevallen die ik onderzocht, waren gevallen van een man, die een nicht trouwde, maar een nicht uit de 4e of 5e

of 6e graad, als ze het zelf nog goed wisten. Het kerkelijk recht verbiedt een bloedverwantschap tot in de derde graad ; nochtans onder de heidenen verbiedt de natuurwet maar het bloedverwantschap in de eerste graad. Doch het Baluba's huwelijk wil geen bloedverwantschap, zo ver ze iets daarvan vermoeden.

Zulke groepen, waar ze met een bloedverwante mogen trouwen, zijn :

1) Enige Batwa-groepen bij de Balualua, bij voorbeeld bij de Bishi Kandundu, maar ze zijn hun Batwa-afkomst bijna vergeten.

2) Enige Balualua-groepen van de kant van Lumpungu : de Bishi Kabilu, Baka Mukishi, Bishi Shingi, Baka Ngundu... Van waar kwamen die ?

3) Men spreekt van groepen bij de Batshoko, en men beweert, dat juist om die reden de Batshoko zo veel gebrekkige en magere kinderen hebben.

4) Ook bij de Babindi van Boyi : het ware de moeite waard, die groepjes eens beter te bestuderen, van waar ze komen ? hoe ze met elkander verwant kunnen zijn.

5) Ver van daar, in het Oosten, trouwden soms de grote Basongo-hoofden van Kabinda met hun eigen *zuster*. Is dat in het gebruik bij de Basongo ? — Of doen die hoofden dat, tegen alle gebruiken van de stam in, om te tonen dat ze aan *geen wetten* gebonden zijn ? Ze bedreven nog wel andere schelmstukken.

23. Hoe groot is een familie ?

We hebben nu zo veel over familiën verteld, toen we handelden over dorpsschikking, over patriarchaten over veelwijverij. Er blijft nog één vraag te beantwoorden, waar bijna niemand zou aan denken ; hoe groot is die inlandse familie der Zwarten ?

De klan-familie komt veel meer overeen met hetgeen

we in Europa verstaan door de grote familie van ooms en tantes en hun kinderen, de neven en nichten, zo ver ze zeggen : we zijn nog verre *familie* van elkander. Het groot verschil is maar, dat die grote familie in Europa verspreid woont over verschillende gemeenten en dat ze daardoor maar heel weinig door hun stoffelijke belangen aan elkander verbonden zijn. In Kongo wonen al die mensen van dezelfde afkomst samen op hetzelfde dorp en daardoor sluiten ze veel meer aan elkander vast tot één familie, tot één klan.

En hoe groot is zulke familie wel ?

Denkt niet, dat het antwoord zo eenvoudig is. Weinige Blanken (in Kasai ten minste), hebben er een juist gedacht van. Als we het boek van de Heer Possoz, *Éléments du droit coutumier nègre,* bespreken met Blanken, die gewoon waren met Baluba van Kasai om te gaan, bemerkte ik bijna altijd dat ze niet wisten wat de Heer Possoz door *klan* verstond. De Heer Possoz schreef heel juiste zaken over de klan, gelijk hij in Midden-Kongo gekend is, en ook feitelijk bij de Baluba bestaat, maar die Blanken van bij de Baluba konden de Heer Possoz in zijn uiteenzetting niet volgen, omdat ze eigenlijk die klan niet kenden en alles wilden toepassen op hetgeen zij als klan beschouwden : de stam of het dorp.

In *Band* nº 7, 1946, verscheen een bijdrage van de gekende economist Dr Grootaert : *De inlandse Klan als Personen-Vennootschap en Basis van de Blanke Kolonisatie.* Er kwamen heel juiste gedachten en schone besluiten in : maar op het einde stonden een paar zinnen die tegenvielen :

« Naar onze eigen tellingen geschat, zei hij, bestaat een normale klan gemiddeld uit een vijftigtal mannen. »

En verder :

« We mogen schatten dat er op elke tien of vijftien km van onze huidige autowegen een klan gevestigd is. »

Die twee zinnen deden me nadenken en dadelijk het geheel artikel in een nieuw licht herlezen ; het beduidde dan heel wat anders.

Het is maar, dat het niet zo gemakkelijk is, de inlandse klan te leren kennen, zeker niet bij de Baluba.

1) Bij de *Bakuba* en andere Noorder-stammen tot bij de Mongo en de Kundu, is het niet zo moeilijk. Men moet maar in het dorp gaan langs de reeks huizen en even al de namen der familiën opschrijven, gelijk ze elkander in de rij opvolgen, die klans zijn er gewoonlijk afgescheiden door een tussenruimte van 10 à 20 m. Ze zullen er wellicht nog enige familiën vergeten, maar toch : ze steken ze niet weg. Zo kunt ge seffens weten, dat een klan bij de Bakuba gemiddeld uit een huis of vijf of tien bestaat, zo gemiddeld vijf tot tien volwassene mannen telt, en vermits de huizen zo dicht bij elkander staan, omtrent twintig à dertig meter lang is. Soms bestaat de klan maar uit één of twee man, soms maar uit ene vrouw en veel klans zijn uitgestorven. Een grote klan zou wel twintig mannen tellen. Men mag zelfs als een algemene regel aannemen : waar de klans klein zijn, sterft de bevolking uit, waar de klans groot zijn, groeit de bevolking aan.

Een paar voorbeelden :

In de jaren 1930, te *Meshumba* bij de Bangongo, in de straat *Biele* van West naar Oost had men de volgende klans : Maloki, Mbale (1 man), Kinga (klein), Ndungu, Mbele Ngoyi (2 huizen), Dio (Batwa), Bombangi, Bienga, Ebadi, Bowo, Isasa, Bombangi, Ikamu te zamen 13 klans.

In dezelfde vlakte heeft men de straat *Ibendi* met 9 klans, en *Ngele Meshumba* met 4 klans. Dan hebt ge

nog vier dorpen Batwa, afhangende van Meshumba, maar die op andere vlakten wonen :

Bubele met drie klans : Bando, Boko, Dio ;
Ikumu met vijf klans : Elanga, Elango, Dio, Elanga, Busanga ;
Buedi met drie klans : Elanga, Dio, Elanga ;
Songi a Melembo met zes klans.

Meshumba heeft dus 43 klans voor een bevolking van 1.000 zielen. Men rekent 1 volwassen man, belastingbetaler, op 4 zielen. Dat is dus $\frac{1.000}{4}$: 43 omtrent 5 of 6 volwassen mannen per klan. Verder hebt ge nog de Bangongo van Matumba, Mbelo, Bolongo, Bangidi en Isangu (die wonen bij Bena Dibele) en dat is geheel de Bangongostam.

Bij de echte Bakuba zullen de klans nog kleiner zijn, omdat ze nog rapper uitsterven. Maar bij de Bakete (van het Noorden) zijn er meer kinderen, daar zijn de klans ook groter. Bij voorbeeld bij de Bena Tshovo, dorp Bakwa Bondo, zijn er 13 klans voor een bevolking van 800 zielen. Dat is dus $\frac{800}{4}$: 13 = 15 volwassen mannen per klan.

2) Maar bij de *Baluba* is het veel moeilijker om achter hun klans te geraken. Ge komt in een dorp, ge roept het hoofd en de notabelen en vraagt naar hun klans. Ze zullen u aanstonds de grote onderverdelingen van de stam opgeven. Bij voorbeeld : Ge komt bij de *Bakwa Beye* van *Lushiku* te Ndemba. Ze geven u seffens op : drie grote groepen.

I. Muena Ilunga Mvula van Lushiku.

II. Muena Kasasa, onderverdeeld in
a. — Muena Thitende van Mundanda ;
b. — Muena Kamabungu van Yamba Yamba ;

c. — Muena Badibanga, van Longonso ;
d. — Muena Kanonkola van Kalume ka Kuadi.

III. Muena Tshilanda, onderverdeeld in
a. — Muena Muashi van Tshanku ;
b. — Muena Mulamba Beye van Kalombo ;
c. — Muena Mpinda van Tshisekedi ;
d. — Mukwa Lukamba van Tshinenga ;
e. — Muena Mbiye van Bumba.
Samen : 10 dorpen.

Maar als ge nog verder vraagt : naar de klans bijvoorbeeld in het dorp der Bena Ilunga Mvula van Mushiku, ze zullen u nog wel vernoemen :

Mukwa Kufike van Lushiku ;
Muena Lukusa van Kapuku Mukenga ;
Mukwa Kabala van Tudiangongo ;
Mukwa Sokomayi van Mpumbulula,

omdat die kleine klanhoofden wat meer vooruitkwamen, en altijd veel neiging vertoonden, om met hun volk een dorpje alleen te gaan maken. Ze zeggen dan : Vader Ilunga Mvula had 4 zonen : Kufike, Lukusa, Kabala en Sokomayi. Maar vraagt ge nog verder naar de klans, dan zijn ze heel verwonderd, dat ge daar niet mee tevreden zijt. Welke Blanke vraagt er nog verder ? De Staat heeft er zelden naar gevraagd. Er zijn daar nog wel die « *bioto bia dilolo* », maar dat heeft geen belang, en de grote hoofdman heeft er alle belang bij om dat weg te moffelen : immers, al zijn volk beschouwt hij als zijn kinderen en ze moeten hem allen gehoorzamen : 't is dus best al die zelfstandige klans achteruit te duwen. Dat grote hoofd is dikwijls zelfs een vreemdeling in de stam, en hij kent zelf al die kleine « *bioto bia dilolo* » niet. « *Bioto bia dilolo* » is een schone benaming ; ze beduidt al de mensen, die 's avonds : *dilolo*, rond het zelfde vuurke zich zitten te verwarmen : *kuota*.

Vraagt ge nu verder aan de aanwezige kristenen : « Van welke *tshoto* zijt gij ? », dan krijgt ge nog veel namen te horen : « ik, ik ben van de tshoto Kabundi », « ik ben van de tshoto Mulongo », « ik ben van de tshoto Tshinkobo bij de Bakwa Kabala », enz. En zo geven ze voort op, de hoofdman zit er bij en zegt niets meer, als of het hem niet aanging. Als ge alles opgeschreven hebt en er een lijst van gemaakt hebt, schoon afgeschreven en gekatalogeerd, dan zult ge de volgende dagen ter gelegenheid van palabers, nog veel bioto horen vermelden en onderverdelingen van bioto ; maar ze hebben dikwijls liefst dat de hoofdman het niet hoort. Die onderverdelingen zijn vervelend. Bij de Bakuba maken ze geen onderverdelingen, maar bij de Baluba : die grootvader had 4 zonen ; de oudste had zelf 3 zonen ; deze hadden ook elk 2 of 3 of 4 zonen, enz. En als ge na jaren aanvullen denkt dat ge alles hebt... dan blijft er nog zo veel mysterie in die *bioto bia di o o* ! Ge bekomt toch een schema als dit :

Muena Ilunga Mvula (in de jaren 1930).

a. — Mukwa Kufike

1) Muashi Muana

a. — Kabongo Lushiku
b. — Kabundi Mulamba Leon

2) Lukusa

a. — Tshipamba a Lukusa — Kapuku Mukenga
b. — Lubangu, of Mulamba a Lukusa — Tshinkamba Stephaan.

b. — Mukwa Kabala

1) Mukekwe

a. — Mukekwe Mukulu — Balanganayi Andre ;
b. — Ngoyi a Nkadi — Tudiangongo Lambert.

2) Muashi a Kabala.

a. — Kasendele ;
b. — Tshinkobo ;
c. — Bondo — Mulumba Louis.

c. — Mukwa Muashi a Mulamba

1) Kabandu

a. — Kadibi Ntumba ;
b. — Tshitoko Muashi ;
c. — Muamba Kaye

2) Tshiniama

a. — Kalanga ;
b. — Kafiki — Kampangala ;
c. — Mulongo ;
d. — Tshadi.

d. — Mukwa Sokomayi

1) Masha — Ntumba Lungele

a. — Ndayi Tshilonde ;
b. — Katundu ka Masha ;
c. — Mutwa Fikayi.

2) Kasadi

a. — Kasadi ka Beye a Tshilema — Dintshantsha ;
b. — Beye a Tshilema ;
of Masha a Beye Mpumbuluba ;
c. — Mpembe Kasadi.

Het dorp alleen der Bena Mvula telt dus 22 klans, en wellicht zijn er nog andere !

In al de dorpen der Bakwa Beye tel ik te zamen :

Muena Tshitende	23 klans
Muena Kamalungu	20 klans
Muena Badibanga	26 klans
Muena Kanonkola	16 klans

(en hier heb ik ze zeker niet alle, omdat er veel protestanten waren, die zich niet opgaven).

Muena Muashi	7 klans
Muena Mulamba Beye	8 klans
Muena Mpinda	17 klans
Mukwa Lukamba	6 klans
Muena Biye	14 klans
Samen :	159 klans

Schatten we de Bakwa Beye op 6.000 zielen, dat ware $\frac{6.000}{4}$: 159 ; omtrent 9 volwassen mannen in één klan. Ze bewonen allen te samen omtrent 30 km autobaan.

En zo heb ik in Kasai duizenden klans opgeschreven, 15 schrijfboeken vol.

3) Als ge nu bij *de Bakete van het Zuiden* komt, hebt ge dezelfde toestand : maar ge hebt er nog de moeilijkheid dat gedurig hun *bioto* (volgens de lijn van vader op zoon) en *makuvu* (volgens de lijn van moeder op dochter) door elkander lopen. Ze zijn in de overgang van het matriarchaat naar het patriarchaat, maar de toestand is er nog niet gestabiliseerd. Daar zou men bijna mogen zeggen, hetgeen Dr GROOTAERT schrijft in zijn artikel (blz. 225) : « elke inlander kan ten allen tijde van klan veranderen ». In Luisa kunnen ze ten minste overlopen van hun vaderlijke *tshoto* naar hun moederlijke *dikuvu* en omgekeerd, volgens het hun best past, bij voorbeeld om hun huwelijksgeld bijeen te krijgen. Maar naar een andere *tshoto* kunnen ze niet. Maar dat een Muluba van klan zou veranderen, dat bestaat niet : hij behoort tot zijn klan en blijft er van, — of hij zou in het geheim moeten weglopen, en een beschermer vinden, Zwarte of Blanke, sterk genoeg om hem tegen de opeising van zijn klan te kunnen verdedigen. Een Mukuba is ook onverbreekbaar gebonden aan zijn moederlijke klan : *ilondjo*. De Staat ook in zijn dekreet over de hoofdijen, heeft dat principe bekrachtigd, ten minste — daar de

Staat ook al die klans niet kent — dat ze uit hun hoofdij niet weg kunnen.

4) Wilt ge nu nog verder in de klan binnengaan : en al de leden opschrijven en hoe ze aan elkander gehecht zijn, zult ge verwonderd staan hoevelen ge er aantreft, die eigenlijk tot de klan niet zouden mogen behoren :

a) Kinderen van mannen, die vroeger bij hun *manseba* (moederlijke oom) gebleven zijn ;

b) Kinderen van mannen, die daar vroeger meegekomen waren, als voorkind van een ingetrouwde vrouw en er gebleven zijn ;

c) Kinderen van slaven ;

d) Eenvoudig kliënten : vrienden die er kwamen inwonen, — en nog veel andere onregelmatigen.

Maar om dat alles te weten, is niet gemakkelijk ; ze verbergen het. Ik had vroeger al mijn kristenen van Ndemba zo opgeschreven. In de laatste vijftig jaar is alles veel regelmatiger gegaan in de klans ; maar vroeger moet dat een hele warboel geweest zijn. De echte leden van de klan zijn wel van dezelfde afkomst, maar soms van zo ver, dat ze het zelf niet meer weten. Toch geven ze bij de Baluba altijd hun geslachtsboom op zonder dubben, en als ze niet verder meer weten, geven ze de klannamen en de stamnamen op, verpersoonlijkt als voorvaders. Bijvoorbeeld in de familie van Lushiku der Bakwa Beye. De tegenwoordige hoofdman, « Kongolo Benjamin », was zoon van Shamayi van Kapuku Tshibundu, van Kankonde, van Bowo, van Kabongo, van Tshaba Mungi, van Kashama... — van Kabongo, van Muashi Muana, van Kufike, van Ilunga Mvula, van Beye, van Muendu-(een vrouw), van Kashinda, van Ntete Maloba, van Bende, van Mvidi Mukulu (= God), « *wakafuka bantu bonso* » die alle mensen voortgebracht heeft. Van aan de tweede Kabongo geven ze de stam-

namen op als voorvader. Zulks doen alleen de Baluba ; de andere stammen van Noord en Zuid kennen dat niet, tenzij in het Zuiden voor zoveel ze ver-baluba-iseerd werden.

5) Daar hebt ge dus de klan-*tshoto*.

Gelijk de familie in Europa de cel is van de maatschappij, zo is de *tshoto* de cel van de Zwarte maatschappij. De *tshoto* houdt aaneen, gelijk onze blanke familiën : het geld van de enen is het geld van de anderen ; de schulden van de enen zijn de schulden van de anderen ; ieder lid heeft recht op verdediging bij zijn *tshoto*-leden, maar hij moet ook de anderen helpen verdedigen met of tegen recht ; de leden helpen elkanders belasting betalen, helpen elkander uittrouwen elk op zijn beurt ; ze onderhouden hun zieken en ouderlingen zo goed als Zwarten hun zieken kunnen oppassen ; ze houden de rouwplechtigheden = *madilu*, van hun doden. Weeskinderen bestaan er bij de Zwarten niet, ten minste nu niet meer in onze rustige tijden. Al die vroeger als wezen door de missionarissen aangenomen werden, waren geen wezen, maar ze gingen mee met de missionaris, met toelating van hun *tshoto*-leden, om op zijn kosten te leven en vooral om in zijn school en in zijn omgeving het verstand, de « *meji* » van de Blanken af te leren. Intussen zijn die kinderen toch kristenen geworden en hebben ze de grote « *meji* » = de kristelijke lering helpen verspreiden. De *tshoto* bezit haar velden, haar palmbomen (voor olie en voor palmwijn), haar visserijen, haar smeden, haar zoutbranderijen, enz. De oudste, de « *mukulu* » van de *tshoto* wordt natuurlijk vooruitgeduwd, als hun opperhoofd, overal waar het nodig is ; als er een *buanga* te maken is, of als er een palaber besproken wordt, is hij het die het woord moet voeren, velen van hen hebben heel weinig het voorkomen van een hoofd, maar toch moeten ze hun man staan voor de belangen van de *tshoto*.

Nu verstaat men van welk groot belang het is, bij-

voorbeeld voor een staatsagent, al die *bioto*, of veel er van, te kennen en er rekening mee te houden. Hoe dikwijls gebeurde het niet, dat een hoofd verantwoordelijk gesteld werd voor de misdrijven van een deel van zijn volk, en gevangen meegevoerd werd, tot zijn volk de zaak zou vereffenen ?... En nochtans die weerspannigen waren zeer gerust in dat hoofd, omdat hij van hun *tshoto* niet was ; soms hadden ze er hartelijk plezier mee, daar dit hoofd en zijn *tshoto* de tegenstrever van hun *tshoto* was. Hoe dikwijls werd ook een gewone Zwarte niet aangepakt, blindelings weg, voor palabers van andere *bioto*, waarmede hij geen zaken had ? — Hoe dikwijls gebeurde het niet, dat men de dorpen deed verhuizen en volstrekt geen rekening hield met de eigendom van iedere klan, omdat men ze niet kende, men onteigende die mensen zonder vergoeding ; het grote hoofd moest maar alles regelen, maar die deed niets.

Zelfs voor handelaars en planters en missionarissen is het zo belangrijk met die *bioto* rekening te houden. Ge hebt een palaber in een dorp... Als ge er seffens het grote hoofd bijroept, dat hebben ze niet gaarne, omdat het hoofd meest altijd er maar op uit is om te profiteren. Zelfs als ge gelijk haalt, blijft ge nog altijd zitten met de vijandelijke gezindheid van dit volk. Maar hebt ge een palaber, spreekt de *tshoto*-voorman aan : hij is er mee gediend, dat hij nu ten minste ook eens als gezagsman erkend werd en negen op tien keren zal hij de zaak vereffenen. Als ge de klans niet kent, dan zijt ge als een Blanke, die staat gerucht te maken op de « *bula* » = het dorpsplein ; ze laten hem maar begaan tot hij voortgaat. Als ge de klans kent en er rekening mee houdt dan zijt ge « *wa mu nzubu* » = ge moogt meegaan binnen in huis en er ernstig met kennis van zaken bespreken, ze luisteren naar u.

Daar hebt ge het geval van Dr Grootaert in het

artikel hier boven vermeld. Hij beschrijft de klan, met zijn onderling hulpbetoon, gelijk de Heer Possoz hem ook beschrijft. Hij stelt de klan voor als een rechtspersoon, als een personen-vennootschap met patrimonium, met beheerraad, inkomsten en uitgaven, enz., alles met vakwoorden in ons Europees rechtswezen uitgedrukt. Het klinkt wellicht wat hoog voor een groepje van een vijftal mannen ; maar er is toch wel iets van.

De Schrijver besluit :

1) Dat het volkomen volgens inlands recht zou zijn, dat de klan-hoofden zouden « *sparen* », met een deel van de inkomsten van de klan-leden en dat we die hoofden daarin zouden moeten helpen op de wijze van Europese spaarkassen (blz. 234) ;

2) Dat het volkomen zou aansluiten bij het inlands klan-wezen, moesten we bij iedere klan, of groep van klans, een Blanke Plantersfamilie laten inwonen, die samen met de klan de grond zou uitbaten in hun beider voordeel.

Dit laatste besluit komt me heel doenlijk voor, als ge voor klan een gehele stam neemt. Zulk een gemengd vennootschap is goed mogelijk en kan werken tot beider volkomen voldoening. Er zou natuurlijk veel afhangen van de manier, waarop de Blanke planter zijn Zwarte vennoten zou behandelen. De Staat zou moeten rekening houden met al de kleine klans van zijn gebied. Dit zeg ik, omdat ik persoonlijk een streek gekend heb, waar het feitelijk reeds bestond. Drie Blanken woonden op enige km afstand van elkander. De ene zei : « Deze dorpen zijn de mijne en werken voor mij ». De tweede zei : « Hier zijn mijn dorpen, ze werken voor mij ». De derde zei ook : « en die dorpen zijn de mijne ». Meestal die dorpen aanvaardden zulks en waren zeer tevreden, dat ze bij « hun Blanke » wat konden verdienen en bij hem

konden toevlucht en bescherming vinden voor hun palabers. Maar dat stelsel kwam jammer genoeg niet overeen met de opvatting die de Staat er over had. Deze kwam en zei : « Het zijn allemaal mijn dorpen : ze werken voor mij ».

Maar dan plots spreekt Dr GROOTAERT van die normale klans, met gemiddeld 50 mannen, die een afstand van 15 km bezetten langs de autobaan...

Dan spreekt Dr GROOTAERT echter niet meer over een « klan », hij spreekt over ganse dorpen, ganse hoofdijen en stammen en noemt dat een klan !

Veel Blanken bij de Baluba hebben het zo op. Gaat dan toch niet al die schone eigenschappen van de klan, hoger vermeld, toepassen op een stam : dat ze elkander zullen helpen in schulden en palabers, dat ze elkander zullen helpen trouwen, dat ze elkanders zieken en ouden zullen onderhouden, enz. Denkt toch niet dat het hoofd met zijn kleine klan iets van dat alles zal doen voor zijn volk. Een hoofd zorgt gewoonlijk maar voor zijn eigen klan en zoekt de anderen zoveel mogelijk uit te buiten. Heb ik niet reeds gezegd, dat zulk hoofd dikwijls een vreemdeling is in de stam ? — en hij daarom tracht zo gauw mogelijk rijk te worden. Ik heb ooit maar twee hoofdmannen gekend, die waarlijk voor hun volk zorgden, en recht deden, en palabers beslechtten zonder te veel « *mansa* » = onkosten van het proces, en hun volk verdedigden zelfs tegenover de Blanken. Het ware de oude Lushiku van de Bakwa Beye, hoger vermeld, en Tshiniama van de Bakwa Muanza. Daarom ook was die Tshiniama zo slecht gezien bij de Blanken, maar voor zijn volk was hij een goede.

Men spreke dan toch niet van een spaarkas, waar al de stamleden een deel van hun inkomen zouden afgeven aan het hoofd, om een kapitaal te verzamelen ; hij zou alles in zijn eigen zak steken. Men spreke er evenmin van, dat het hoofd zijn volk zou doen werken op grote

gemeenschappelijke velden, als zijnde zijn vennoten ; hij zou er wel gelegenheid toe vinden om ze goed uit te buiten. Dat ware weerom de slavenarbeid inbrengen. Economisch kan er voordeel aan zijn, bijvoorbeeld om zaden en machines te kopen en om het werk gemakkelijker te regelen en na te gaan. Maar voor de beschaving van de Zwarte, voor het innerlijk waardigheidsgevoel van het individu ware het een grote stap achteruit.

Sommige Balualua-hoofden hielpen de Blanke katoenplanter om elke Zwarte zijn aren katoenveld te doen planten en daarna riepen ze hun volk nog op, om voor de hoofdman zelf nog één of twee katoenvelden aan te leggen. De Blanke was dan zeer tevreden over dit hoofd « het is een ijverig hoofd ; hij heeft persoonlijk zo veel katoen geleverd ; een voorbeeld voor de anderen ».

Maar denkt ge dat de mensen iets kregen van het geld van dat gemeenzaam katoenveld ? — Uitbuiterij was het en karwei. Al deze moeilijkheden maken het leven in de broesse voor de Zwarten zo ondraaglijk, dat ze uitwijken naar de steden. Is de stam een vennootschap ? — De klan kan een kleine vennootschap zijn, maar niet een gehele stam !

Nog een kleine opmerking om te sluiten. De klan, gelijk hij nu bestaat bij de Zwarten, zal niet lang meer blijven bestaan. Nu reeds is hij dezelfde niet meer als vóór vijftig jaar. Vóór de komst van de Blanken was de klan een warboel. Neemt het voorbeeld van een oude man met zijn vrouw en een paar kinderen, met een voorkind van een tweede vrouw, met een kind van een gestorvene of weggelopen vrouw, met een paar kinderloze vrouwen en weduwen van zijn broeder, met een paar slaven, die ook allerhande vrouwen en kinderen gehad hebben, met een paar kliënten, die hij wegstak en aan zijn dochters of slavinnen als vrouw gaf, enz. Sedertdien is de slavernij afgeschaft, de gevechten en gedwongen uitwijkingen zijn gedaan en de rust is in de

Zwarte maatschappij gekomen. Daarmede leeft een Zwarte nu veel meer met zijn eigen vrouw en zijn eigen kinderen, en begint een familie te stichten, die gelijkt aan onze Europese familiën. Als een Zwarte dan uitwijkt naar de steden en werkerskampen en er zich voor goed vestigt, dan zorgt hij voor zijn eigen vrouw en kinderen, en zijn klan-leden in zijn vroeger dorp laten hem tamelijk onverschillig. Als een Zwarte dan kristen wordt, met zijn ene vrouw, in een onverbreekbaar huwelijk en met zijn talrijke kinderen, dan voelt hij veel beter, dat hij voor God last en verantwoordelijkheid draagt alleen over zijn eigen vrouw en kinderen ; zijn broeder moet ook maar voor zijn vrouw en kinderen instaan en er voor werken en sparen.

Die gedachte is voor hem een grote prikkel tot werken en sparen, terwijl de veiligheid die een Zwarte vroeger in zijn klan gevoelde, hem aanzette om te luierikken en zich op zijn broeders te verlaten. Hier door kwam het dat de klan-leden wel allen even rijk waren, maar feitelijk niets bezaten : het was zwarte armoede in hun hutten. Alleen onze kristelijke Europese familie kan de plichtbeseffende huisvader tot werk en sparen aanzetten en zo welstand in de dorpen brengen. Zo komen wij stilaan tot de gewone kristelijke familie, die de natuurlijke cel uitmaakt van iedere ordelijke maatschappij. Laat ons dan niet achteruit kruipen en bijvoorbeeld in een geëvolueerd midden een man nog doen instaan voor de schulden van zijn broeder. In de verre buitendorpen, voor de inlandse rechtbanken, kan zulks er misschien nog door, maar in een meer beschaafd midden gaat dat niet meer. De Zwarten evoluëren. We moeten ze vooruit helpen.

24. Goede en slechte zeden.

Goede en slechte zeden bestaan uit een reeks kleine feiten en gewoonten. Welnu, de dorpen liggen nevens elkander en toch verschillen ze zo geweldig. In hetzelfde dorp wonen de familiën nevens elkander en toch kan men in hun kleine gewoonten zo groot verschil aantreffen. Van waar komt dat verschil ?

Goede en slechte zeden kunnen afhangen van twee oorzaken :

1) De invloed van het ras ;
2) De invloed van vreemde hoofdmannen.

1. De Invloed van het ras.

Men mag 't volgende als regel aannemen : alle groepen die voortkomen van

1) De Kundu, en hun genoten : Mpungu, Bondo, Kongo, Bungu, Mungu, enz ;
2) Van de Mamvo ;
3) Van de Basongo, — zijn slecht, altijd slecht geweest.

Al de echte *Baluba*, ik zeg niet de Oost-Baluba, maar al de oorspronkelijke Baluba, ook bij de Bena Lulua (Kanda, Banda, Kanga, Kamba, Lamba, enz.) zijn goed, altijd goed geweest.

Ziet ge de tegenstelling in de klanken ?

Kundu- Kanda, Kongo- Kanga, Songo- Sanga ?

De lezer zal wellicht denken : dat is toch bij het haar getrokken ; wat kunnen die klanken daaraan doen ? — Misschien meer dan ge reeds vermoedt. Maar laat ons eerst de feiten en de toestanden bestatigen.

A. MET SLECHTE ZEDEN.

1. — *De Kundu.*

Dat is die grote volksstam in de middenkuip van Kongo. Ginds staat *Kundu* tegenover *Ekunda.*

De Kundu zijn in Kasai :

a) Geheel de *Bena Mukunu-groep, Mukunu Muji-ku,* aan de rand van de Dibese, te weten :

De eigenlijke *Bakwa Kundu,* ook *Bangu* genoemd bij Mutoto, tussen Lubudi en Muansangomo ;

De Bakwa *Wodie* van Mpemba Kandole, en de

Bakwa *Wodie* van Kayembe Bumba, deze ingelijfd bij de Bakwa Beye van Ndemba,

De Bakwa *Baye* van Tshaba Bumba en van Lukono ;

De Bakwa *Tshipemba* van Ndumbi a Tshamalua ;

De Bakwa *Tshinga* van Kasongo Mubamba ;

De Bakwa *Nota Mfungi* van Mpombombo ;

De Bakwa *Bumba* van Bulalula en Tshiniama.

Dus geheel de Zuid-Oostkant van de Dibese. De Bakwa Muansa, die er nevens wonen, hebben veel strenger zeden ; dat verschilt als de dag en de nacht. De Bena Mukunu, dat zijn de mannen die enige van hun dochters, als ze er veel hebben, niet uittrouwen, maar op hun *bula* houden en laten mislopen. Als ze er kinderen van hebben, dan houden ze die voor hen, om het dorp te vergroten. Zo deden het hun vaders, zo doen zij het nog.

Bijvoorbeeld : de stam der Bakwa Wodie a Mutombo bevat, buiten enige oude groepjes, drie grote onderverdelingen :

De Bakwa *Lusabi,* van Mpemba Kandolo ;

De Bena *Kamuanga* van Tshibata ;

De Bena *Tshikulu* van Tshiniama,
met de Bena *Mpiana* van Kasisa.

Men vertelt dat de voorvader *Kasanganayi* drie dochters had : *Ngashi, Tshile* en *Nianda.*

De drie dochters bleven bij vader Kasanganayi en werden niet uitgetrouwd. Daar kwam een Muluba der Bakwa Nianga, met name *Kabeya Tshikofo* en bleef er inwonen ; — wie weet waarom hij wegtrok bij de Baluba ? — In alle geval hij trouwde de dochter Ngashi ; — neen, trouwen is het woord niet, vermits hij geen huwelijksprijs stortte ; maar hij teelde met Ngashi toch een kind, *Tshikulu,* dat de stamvader der Bena Tshikulu van Tshiniama werd. Maar als dat kind nog klein was, kwam Tshile, de tweede dochter van Kasanganayi, bij haar zuster Ngashi om op het kind te passen. Ze bleef er een hele tijd, en terwijl ze daar was, kreeg ze ook een kind, een kind van diezelfde Muluba Kabeya Tshikofo, en dat kind was *Kamuanga,* die de stamvader werd der Bena Kamuanga van Tshibata.

Naderhand kreeg Ngashi nog een kind van die Muluba, en dat was *Mpiana,* de stamvader der Bena Mpiana van Kasisa.

De derde dochter *Nianda,* kreeg ook een kind, een kind, zegt men, van haar neef Mutombo, die zoon was van de oude Mutombo, met zijn vrouw Wodie, welke oude Mutombo zoon was van Mukunu Mushiku, zegt men. Dat kind nu van Nianda was een dochter *Kapianga,* die, groot geworden op haar beurt, een kind kreeg,... van wie komt er niet op aan, — en dat kind was *Lusabi,* voorvader der Bakwa Lusabi van Mpemba Kandolo. Daar hebt ge al de voorvaders van de Bakwa Wodie.

En zulke geschiedenissen hoort ge nog veel bij de

Bena Mukunu. Is dat waarlijk zo geschied ? — Uit hetgeen we hoger over matriarchaat zeiden, kan men opmaken, dat die vrouw Wodie een matriarchale groep was, waarvan de kern bij de Bena Mokadi was, en Mutombo, een patriarchale groep, die er kwam bij aansluiten. Ngashi, Tshile en Nianda, te zamen Bena Kasanganayi, komen me al meer voor als een oude echte Baluba-groep, gemengd met Batwa, met gemengd stelsel, patriarchaat en matriarchaat. Het is goed mogelijk, dat daar een Muluba der Bakwa Nianga, met name Kabeya Lukofo, kwam inwonen en er volgens de zeden van zulke vreemdelingen, vrouwen trouwde. Kabeya Lukofo is immers geen familienaam ; het is dus een persoonsnaam. Hij schijnt er zelfs hoofdman geweest te zijn en vermoordde de hoofdman der Bena Mokadi, met name *Nkulu*. De Bena Nianda echter sloten aan bij de groep van Mutombo, die de Bena Lusabi werd. Maar de legenden die ze rond de feiten gesponnen hebben, geven ons een gedacht van hun zeden.

De naam *Mukunu*, — en niet Muku*na* — heeft geen verband met het Tshiluba-woord *mukuna* = berg, alsof men zeggen wilde : volk dat stroomopwaarts woonde. Vroeger toonde ik aan, hoe de Bena Mukunu der Bena Kanioko van *ku mande* = van stroomafwaarts kwamen. *Mukunu* is de verkorting van *Mu-ku-ndu*, gelijk Ngono van Ngondo, Bangiene van Bangende. Tshame van Tshambe, enz. Maar de Baluba zeggen Mukuna, gelijk ze ook zeggen : *Kunda. Mukunu Mujiku* en niet gelijk men zegt : *Mukuna mujike* = een ongetrouwde berg (?). Wat zin heeft dat ? Maar wel *Mukunu Mushi-ku*, en dat heeft veel meer te betekenen.

b) Die *Kundu* of *Ku+ndu*, zijn nog al de *Bashi+ndo*. Herinnert U de nota achteraan de verhandeling over de Bashila Mutumba en Bashila Nioko op blz. 93. Daar zeiden we : de *Bashi Ndo*, dat zijn de Basho of Babengi

van Sapo Ilumba op de zuideroever van de Sankuru bij de Bangongo ; diezelfde die zeggen : we zijn Bashila Nioko. — *Ndo* met tussengelaste *i* is *Dio*. — *Dio*, dat is de naam van veel families = *malondjo* van Bakuba en Bangongo en Batwa. Dikwijls zegt men *Madio*. Ik merkte op dat men aan dit *Ndo* zo wat naar willekeur het lid *ngo* mag bijvoegen of weglaten, dan heeft men : *Ndongo*. In de P-taal wordt dat *Dio-ko* of *Nto-ko*. *Ndongo* zonder het voorvoegsel *N* is Longo. Hetgeen er tegenover stond was *Ntu* + *mba*. De Baluba hebben daar nu later *Nioka* = slang en *Mutumba* = rat van gemaakt. Dat zijn heel schone woordspelingen, maar meer niet. Wat *Ndo* en *Ntu* en *ngo* en *ba* oorspronkelijk konden betekenen, dat is nog voor later.

Die *Ndo* zijn altijd wat verwant met de *Kundu* en de *Mukunu* en ze hebben altijd iets van hun slechte zeden ook. Waar zijn die te vinden ?

Eerst en vooral aan de Sankuru : die families *Dio* en *Madio* bij de Bangongo en Batwa. Die staan tegenover de families *Ntumba* en *Ntumba Kuru* der Bangongo, en tegenover de *Bena Mutumba* bij de Bena Lulua, bijvoorbeeld de oudste tak der Bena Tshishiba, en tegenover de *Bashoba* van *Kamba*, die ook gekend zijn als de Balolo van die streek. Die *Ntu*, die men nog wedervindt in *Ntungombo* en *Ntutshoko*, enz. is hetzelfde niet als het voorvoegsel der verkleinwoorden, bijvoorbeeld *kantu*, mv. *tuntu*, maar van over ouds toch heeft men het er mede verward, en van *Tumba* maakten ze gemakkelijk *Kamba*.

Die *Dio* zijn dan nog in Kasai : de Bakwa *Wodie*, zo even vernoemd, van Mpemba Kandolo en deze van Lubuyu bij de Bakwa Bayi en deze van Kayembe Bumba (bij Ndemba), die zelfs hun vrouwen met deze van hun broeders en van vreemdelingen verwisselen, en nog meer *Wodie* en *Ngodie* overal.

Die *Dio* zijn wellicht nog de *Bena Tshadi (Shi + adio)*

die men overal vindt. Doch voor de Bena Tshadi wijs ik alleen op de afleiding van het woord *Tshadi*. Ik heb anders geen enkele reden om te zeggen, dat ze slechter van zeden zijn dan andere stammen. Ik moet hier ook terstond dezelfde bemerking doen gelden voor andere nog te vermelden groepen : men mag uit die naamovereenkomst niet onmiddellijk het besluit trekken : dit volkje heeft slechte zeden ; bijzonderlijk niet als het gaat over kleine groepen. Want kleine groepen hebben altijd hun zeden aangepast aan die van hun omgeving ; zelfs in een grote groep met een bepaalde naam, zijn er soms maar een paar families, die aan die naam mogen beantwoorden : al de andere zijn van andere afkomst ; dikwijls zelfs wordt een naam bij vergissing aan een groep gegeven ; zulke missingen zien we nu nog voor onze ogen gebeuren ; ze zullen vroeger ook bestaan hebben. Hier een voorbeeld : Wie langs de spoorweg kent nu Bena Leka niet ? — een voorname statie in de Dibese ? — En nochtans er zijn daar geen Bena Leka, maar daar woonde de oude *Buana Leka*, hoofd der Bena Kabwe, een groep der Bakwa Longo. Maar er staat nu geschreven Bena Leka, en zelfs de Zwarten van de streek spreken ook van Bena Leka. Maar niettemin mag men de algemene regel aannemen : die *Ndo* zijn gewoonlijk wat erfelijk belast met slechtere zeden ; en soms staat men verrast, hoe de een of de andere gebeurtenis die regel komt bevestigen.

Die *Dio* zijn nog al de *Madio* en de *Muadi*. Herinnert ge u, toen we spraken over de veelwijverij hoe we aantoonden (blz. 204) dat veel Baluba hun stammen verdelen in :

Bana ba Muadi,
en Bana ba Mutu a Lubanza,
of Mutu a Bulalu.

Ze bedoelen : de kinderen der eerste vrouw en de kinderen van de oudste zoon.

Hier hebt ge dus die *Madio* en die *Mutu*, die Nio + ko en die Ntu + mba ; de slang en de rat. En de stammen, waar ze meest spreken van Muadi en Mutu, liggen juist ten Noorden der Bashila Nioko en der Bashila Mutumba van de Bena Tshilundu, juist langs de grenslijn van de P- en B-taal.

Bij de Bena Kelende (Bashila Kasanga) heeft men de *Bena Muadi* van Mutombo Mpangia : 9 families. Bij de Bakwa Kalonji ka Mpuka heeft men

a) De Bena *Mutu a Maye* : drie grote stammen :

1) De Bena Tshimingi van Matadi ;
2) De Bena Kamunga van Kalala Mpambu ;
3) De Bena Ngeleke van Tshintshanku.

b) De Bena *Muadi a Mbale* : twee grote stammen :

1) De Bakwa Lukusa van Katumanga en Bandubuile ;
2) De Bakwa Lukoka, van Tshimbankundi, die zo half en half bij de Bakwa Luntu gerekend worden.

Bij de Bena Nindu (Bakwa Kasansu) heeft men de groep :

Bena *Muadi a Odie* (= Ma + dio + dio) van Mapanda : 3 families.

Evenzo vindt men bij de Basangana (N. van Ndemba): de groep Bena Madiadia van Kaniama.

Al de Bena Mpungu : gehele groepen Bashila Kasangu en Bakwa Luntu aan de bronnen van de Lubudi en Muansangomo, zijn allen : *Mpungu a Muadi*, of « *Muadi a Mpungu* ».

De *Mutu* vindt men overal, maar vooral meer ten Westen aan de boskanten.

Bij de Bakwa Tshipamba, de groep :

Bena Mutu a Maye van Ndumbi a Tshamalua : 11 families tegenover de *Bena Mande a Maye* van Ntambwe Ndumba : 17 families.

Bij de Bakwa Muanza van Tshiniama heeft men :

De *Bena Mutu a Muanza* van Katowa : 12 familiën.

De *Bena Kabole Mutu,* die op Milangu wonen : 15 families. Bij de Bena Mbale aan de Lombelo in de groep Bakwa Masanga heeft men : de *Bena Muadi* van Mutapu : 7 familiën en : de *Bena Ntumba* : 2 families.

Het is de moeite waard op te merken, dat, als men gaat over de Basho en de Bakuba, tot aan het Leopoldsmeer, daar nog de volgende stammen staan : *Badia* tegenover de *Batu,* nevens de *Babaye* en de *Basa.* Nog verder heeft men de Bateke, die zich zelf noemen : *Batio* of Atio ; « Ma Utio » zeggen ze : ik ben een Muteke. En dat gaat nog verder.

Die *Ndo* zijn dan natuurlijk nog al de *Bashila Nioko* bij de Bena Tshilundu van Mpuamba, en bij de Bakete van Ntambwe Muense en Ndumba. Die staan gewoonlijk een trapje lager, kwestie zeden, als hun geburen, de Bashila Mutumba.

Neemt bijvoorbeeld bij de Bakete : de Ena Ndongo van Tshinkenke tegenover de Baka Mpete en de Ena Kamaye van Ntambwe Muense. Neemt de Bena Katamba van Ndumba, tegenover de Bena Tshikoba van Kandayi en de Baka Seke van Tshisangisha.

Die *Ndo* zijn nog de *Ndongo (Ndo + ngo)* of *Ndungu. Ndungu* : zekere malondjo bij de Bakuba.

Longo : de Bakwa Balaye van Katanga ten Noorden van Ndemba ; maar ook de Bakwa Longo-groepen aan de Lubilashi, bijvoorbeeld bij de Bakwa Tshinene.

Ndo is nog *Bondo* (Bo + ndo). Niet verwarren met Bakwa Kabunda. In Bondo is de eerste *o* zacht-lang uitgesproken. Bijvoorbeeld een dorp Bakwa Ndamana bij de Bakwa Kasansu, een dorp Bena Tshovo aan de

Lombelo, enz.

Ndo is al de *Ngundu* en de *Nkodo* bij de Balualua ; de Bishi mu *Ivukunu* bij Lumpungu en bij de Bambale van Muzodi. Die zijn altijd wat slechter dan de Bamba en de Muanda en de Kasanza er nevens.

Ndo met verscherpte medeklinker is nog

De Bakwa *Koto* van over de Lubilashi ;
De Bakwa *Ntoko*, bijvoorbeeld bij de Bena Dile ;
De *Ba Tshoko* allen in het Zuiden ;
Een al de *Tshiku* en *Mushiku*.

Vgl. Mukunu *Mushiku*.

En daarmede zijn nog familie al de *Mpungu* en *Mpuku*, dat zijn voornamelijk al de oude inwoners aan de brongewesten der Muansangomo :

De Bakwa Tshile van Tshimbowo ;
De Bakwa Mputu van Madilu Tshisenga ;
De Bakwa Tshisumba ;
En al de Bakwa Kalonji ka Mpuku ; dat is de streek waar Nkole Kapuku vroeger baas speelde.

De Bakwa Kalonji ka Mpuku (ka Mpu*ka*, zeggen zij) zijn daarom zo slecht van zeden niet ; maar spreekt er de Bakwa Kalonji ka Tshimanga niet over ; deze zijn nog veel strenger en ze zijn er bijvoorbeeld over geërgerd, dat de Bakwa Kalonji ka Mpuku hun dochters als « ndumba » durven uitzenden. Wij doen dat niet, zeggen ze. Slecht en goed dat is altijd betrekkelijk.

Die Mpuku zijn bijvoorbeeld de Bena Mpuku der Bakwa Muansa bij Katende en die hebben inderdaad geen goede faam.

Na de Kundu met hun slechte zeden, hebben we :

2) *De Mamvo.*

Als men van Mamvo spreekt, denkt men natuurlijk aan die Soedanezen (of half-Soedanezen, men weet

het niet goed), in de Noord-Oosterhoek van Kongo. Maar bestaan die in Kasai ? Wel zeker. Men kan geheel de weg van hun verhuizingen volgen, met al de dorpen en andere sporen, die ze overal nalieten van Noord-Oost Kongo, langs de Lualuba en de Lomami tot in Kasai en nog verder. Ze zijn ten andere niet gans af te scheiden van de Kundu en de Mukunu, waarover we hoger spraken. Ze zijn ook « *Mamvo a Makondo* », even-goed als « *Tshinene a Makondo* ». Het is dus niet te verwonderen dat ze dezelfde bedorven zeden hebben.

Maar waar zitten die Mamvo in Kasai ?

a) Eerst en vooral de *Bambu* van Tshilomboshi tussen de Lubilashi en de Lubepu, en deze van Mulumba Nkusu, die rond 1890 met de Nzapo's uitweken tot aan Luluaburg. Want *Mamvo* en *Momvo* en *Bambu* is al hetzelfde. De echte Baluba zeiden zelfs *Mbombo*. De Bena Tshibumbu van Mutombo Nindu bij de Bakwa Mbayi (Ndemba) zijn ook van dezelfde afkomst ; ze weten het ook nog, alhoewel ze veel vroeger uitgeweken waren.

Ten andere al de Bakwa Kalonji van Mutombo Katshi, die nu doorgaan als *de echte* Baluba, worden door de Basongo altijd genoemd : *Bambu* of *Mpika Mambo*. Ze zijn daarom geen Bambu, maar er moeten toch veel Bambu-elementen onder zitten. Al de *Losho* en *Lonji* en *Kalonji*, gelijk waar men ze vindt, zijn met die Bambu wat verwant.

Die allen roepen van :

Losho a ntanda	... Die verbrandt
ya bakwabo ;	een anders huizen,
yende yeye	de zijne zal
kabayoshosho	niemand verbranden.

Met die Bambu zijn tenslotte nog verwant : de familie Losho bij de Bakwa Balaye (Ndemba), waar een zoon de vrouw van zijn nog levenden vader trouwde.

b) Die Mamvo zijn nog een gehele groep in de Bakete der Amayapudi (Malapudi) :

De *Ena Ndongo* van Tshinkenke bij Ntambwe Muense, reeds vermeld bij de Bashila Nioko. Als kenmerk van hun taal geven ze op :

« *Kabedi mamvo* » = « *tuetu bantu* » = « wij mensen ».

Die Ena Ndongo hebben hun Mamvo-verwanten :

De *Bena Kabange* (ze zeggen wel Ka + ba + *ngé*) ;

De *Bena Mbale* van Malowa ;

De *Bena Kasengeye* van Kamulolo (leest wel : Ka + se + *nge* + ye).

Al dezen zijn volk van Ntambwe Muense.

Nog meer Oostwaarts hebben ze hun verwanten :

De *Bena Mamu* van Bitanda ;

De Ena *Ebapfo* van Tshiniama Nkene,

en al de *Bena Kasengaye* van de Olukeshi (Luekeji).

Zes dorpen : De Bena Kasengaye van Kabina ;
De Bena Kadiyanga van Tshibambula ;
De Bena Kavuku van Kadima ;
De Bena Kasanga van Mukambo ;
De Bakwa Tshilenga van Kaniama Lombo ;
De Bena Kaniongo van Tshimbowo.

Als ik bij die Bena Kasengaye kwam, verrasten ze me geweldig met te zeggen : « wij spreken *f* » *effe*, zeiden ze ; « Wij spreken de effe-taal ».

Ik dacht reeds aan de veel besproken Bambuti-dwergen van de Ituri van P. SCHEBESTA : de *Efe*. En inderdaad, aan de Ituri spreken ze ook gedurig van Momvu, Mombutu, Balese, Bambula, Babendi, en Basua en Babira en Aka en Medje en Bangié, ook van Ndo en Ndongo, gelijk we hier in Kasai voortdurend horen van Bambu, en Bakwa Mputu en Bakwa Lesa en Bakwa Bumba, en Babindi, en Bosho, en Batwa en Bena Kabila, en Aka, en zelfs van Mendje : onze Batwa Bana Mpata, en Bangié

(Mpianga-uitspraak van Bangende) en Kabange zo even vernoemd. En hier had ik nu die Mamvo-stam, die *Efe* sprak. Zegt P. SCHEBESTA ook niet, dat de Efe-taal een oorspronkelijke dwergentaal zou zijn, die ook door de Momvo overgenomen werd ?

Maar het wonderbaarste was nog dit : als die mensen zeiden : we spreken f-effe, bedoelden ze geenszins de letter van het alphabet, maar ze bedoelden zo : Als de Baluba zeggen *etu* = wij, zeggen wij in onze taal *efu* ; waar de Baluba zeggen *t*, zeggen wij *f* :

Bantu = *Bamfu* ;
butuku = *bufuku*, enz.

Hoe spreken die Efe-dwergen in het Noorden ? En is het daarom dat ginder in het Noorden de Momvo Momvo zijn en de andere Negers : Bantu ?

Maar het Noorden is zo ver af. Ik zeg er niets over. Alleen bestatig ik het wonderlijke feit, dat onze Bena Kasengaye van de Olukeshi zeggen : We zijn *Mamvo* en we spreken *Efu*.

c) Verwanten aan die Kasengeye zijn nog : al de *Bena Kasenge* van geheel Kasai : de Bena Kasenge van Kayoko bij Tshikele (Hemptinne) ; — de Bena Kasenge van Bumba, Bena Tshineme (Hemptinne) (waar ze ook spreken van Bafwa, in plaats van Bakwa, even goed als in het Noorden aan de Ituri) ; — de Bena Kasenge bij de Basangana (Ndemba) ; — de Bakete van Kasenge (Luebo) ; — de Bena Kasenge van Mayimbu (Bambale-Luete). Hun oudste verwanten zijn nog wel de *Bashila Ngé*, ook genoemd *Bashila Ngeye* of *Bapo Ngoyi*, de oudste tak der Basongo van Kabinda en verwant met de Batwa.

d) Verwanten met de Mamvo zijn nog de *Bishi Iyamvo* der Balualua (Luete).

En over de grote Bambu-hoofden, straks nog meer.

Onder de slecht befaamde stammen vernoemen we nog :

3) *De Basongo* of *Bayembe.*

Dat zijn in Kasai : al de Basongo van Kabinda, en de Bena Sapo, Bena Kankole en andere soortgenoten, die vanaf 1890 uitweken naar Luluaburg.

Andere Basongo zijn : geheel de groep, waarover we het hoger hadden, sprekende over hun kloeke lichaamsbouw. Ze kwamen van overouds in de streek, ze wonen wat overal verspreid, maar ze dragen allen de naam van *Sungi* of van *Nembe* (= Niembe = Bayembe), alhoewel die woorden soms zo vervormd worden, dat ze op geen Tshiluba meer gelijken.

Daartoe behoren :

— De Bakwa Tshinga van Kasongo Mubamba, bij de Bena Mukunu, waar een groep, de Bena Swuyi, de kern van vormt ;

— De Bakwa Nda Mfungi van Mpombombo daar dicht bij, met hun hoofdgroepen : *Nnanda* en *Nnembe* (Men hoort duidelijk de dubbele *n*) ;

— De Bena Sungi van Tshisenga, bij de Bena Tshineme nabij Kabwe ;

— De Bena Mfungi, of Sungi, of Swiye van Tshingombo bij Ntambwe Muense. Dezen en hun geburen, spreken die naam, Sungi, wel op tien verschillende manieren uit, maar altijd met een sterken neusklank ;

— Al de Bena Niembe, der hoofdij Kapanga op de linker Lulua-oever ;

— De Baka Shingi van Mpongo Idimba, in de Baka Shitiki van Muamono, Balualua bij de Luete ;

— De Bishi Shingi van bij Lumpungu, Bulualua over de Kabelekese, die nog hun familieleden trouwen.

Verder wonen nog veel Basongo-elementen in geheel Luisa, voornamelijk bij de Basala Mpasu langs de Lulua : de Aka Muala, de Aka Kenge, de Ana Kanjimba, de Aka Sanga en bij de Bakete van Mukoko, maar over dezen hebben we het nog verder.

B) Met goede zeden.

De lezer zal wellicht denken, dat we nu alle stammen van geheel Kasai opgenoemd hebben, en dat het allemaal slecht volk is. Niet waar ; we hebben er nog maar een klein deel van vermeld, en laat er mij aanstonds bijvoegen : dat slecht volk, dat we opgaven, is nog altijd even goed als al het ander volk van geheel Kongo. Maar in Kasai hebben we nog veel ander volk, we hebben er onder meer een ras, dat in opzicht van zeden misschien in geheel Midden-Afrika zijn gelijke niet heeft. Ik wil spreken over de *Baluba:* goed en schoon volk, kloek en gezond volk, werkzaam en vooruitstrevend volk, met zijn patriarchaat, zijn prachtige families, zijn talrijke kinderen, zijn reine zeden.

Die Baluba zijn niet alleen de Bakwa Dishi en de Bakwa Kalonji, die men nu soms « de echte Baluba » noemt, maar al de oorspronkelijke *Ba*, al wat Ba + mba, Ma + mba, Iba, Anga, enz. is. Men kan ze verdelen in vier grote groepen :

1) De Noorder-groep van aan de Basho*ba* van Kamba, over de Bena Tshishi*ba* en Mukam*ba* en de Bakwa Muan*sa*, de vier kinderstammen van Kan*ga*, de Kato*wa* van Mukenga Kalamba, Bakwa Tshidim*ba*, Bakwa Mam*ba* tot aan de Bashila Kasan*ga* ; dus al diegenen, die men nu noemt : de Bena Lulua ;

2) De groep der Bakwa Kalonji en Dishi, enz. tot aan de Bena Man*da* aan de Lubilashi ;

3) De Baluba Hemba tot tegen het Tanganikameer ;

4) De Baluba Sha Nkadi in Katanga.

Ik handel hier natuurlijk eerst en meest over de Bena Lulua, vermits ze wonen « aan de rand van de Dibese ». Diegenen onder hen, die het best hun goede zeden bewaard hebben, zijn zeker nog de Bakwa *Muansa*-rassen, die weggestoken leefden achter de Dibese, en zo minder bedorven werden door inwijkende rassen. Onder hen zijn nog wel de strengste : de Bakwa *Ntamba*, een wild volkje, weinig gekleed, met gescherpte tanden, en die ver van de Blanken leefden in de « broesse ». Daar bestaat nog een echte trouwplechtigheid : het slachten van kiekens — *nzolo ya moyo* — voor de voorvaders ; zie dat is nog een teken, dat het echte Balu*ba* zijn : daardoor verlaat de vrouw haar familie — *tshoto*, — zal nooit meer aan zulke familie-ceremonieën moeten deelnemen. Vóór die trouwceremonie gedaan is, dulden ze geen overspel, of moeder de vrouw zou de verloving doen afbreken. Leve de Baluba !

2. De invloed van vreemde hoofdmannen.

Ganse stammen zijn zedeloos geworden onder de invloed van vreemde hoofdmannen. Het is de gewone geschiedenis in Kasai sedert eeuwen, dat altijd vreemde overweldigers gekomen zijn en de bevolking overmeesterd hebben en uitgebuit. De grootste en kwaadste overweldigers kwamen vooral uit het Noord-Oosten, de slechte hoek, van waar sedert lange eeuwen een zedenbedervende wind gewaaid heeft, van waar de grote veelwijverij en de harems en de vrouwenhandel gekomen zijn. Moet men de oorsprong van die slechte lucht wellicht gaan zoeken in Soedan ? — en in Abessinië ? En het Mahomedanisme bij de Arabieren ? Overal waar die hoofdmannen kwamen, hebben ze de zeden verwilderd.

Welke hoofdmannen waren dat ?

Men kan er nog vier groepen onderscheiden, alhoewel

die groepen dikwijls door elkander liepen en nu niet goed meer te onderscheiden zijn.

Men heeft de *Bambale,* de *Bakongo,* de *Bambu* en de *Basongo* of *Bayembi.*

a) Over de *Bambale,* dat zijn de Ba-Mbale van Lukengu, van de Luete, van de Kwango, en al wat Ba + ku + Bale, Bena Bale, Bakwa Mbaye, Tshibale, Ka + waye, Tshu + waye, enz. is, — over die Bambale zeg ik hier niets, omdat ik niet kan zeggen, dat ze slechter zijn van zeden dan de anderen.

b) De *Bakongo* kwamen van het Noorden van de Sankuru. Ze drongen door tot in de Lage Kongo, maar ook tot in de Bakuba en de Bangongo en zelfs tot in het Zuiden van Kasai, waar ze al het hun onderworpen volk tussen de Lulua en de Lubudi, tussen de Lulua en de Bushimayi met de naam « *Bakete betu* » noemden : onze Bakete. Sporen van die hoofdmannen vindt men wat overal. Bijvoorbeeld : een Mukongo met name Kaluwa a Muanza, kwam baas spelen bij de Bena *Tshikongo* van Kayaya Sampi (Bashila Kasanga). Hij had er zelfs zijn groep Batwa medegebracht : de Ba-Poto. Sampi zelf was een Muena Kapinga en kwam maar later.

Een andere Mukongo : Mputu Mpuangia, werd hoofdman bij de *Bakwa Buyu* van Tshula aan de Lukula (Bashila Kasanga).

Kungu Bisanda, een Mukongo, kwam heersen aan de Lulua bij de *Bakwa Ndaba* der Babindi (Noord-Luisa). Hij verdronk er in de Lulua ; maar zijn achter-kleinzoon woont er nog : Tshimanga, der Bashiku Kukungu. Hij woont er als een echte Mukongo-zoon, ongestoord in het brede grasland, ver van grote wegen. Zijn dorp heeft er een eigenaardig uitzicht, als een dorp van Ba Kenge (Basala Mpasu) met bananen en afsluitingen en zelfs met zijn *yanga ya nsekese* : lange palmtakken, die

men rechtop plant als een boog, om er de nsokonse-vogelen te laten inwonen en om hun jongen op te eten.

Bakongo heeft men nog bij de Bashi Kilemba van Tshibuba (Ntambwe Muense), bij de Bakete van Kaniembe aan de Opper-Lubi, bij de Bakete van Kangandu over de Kasai-stroom ten Zuiden van Tshikapa, en bij de Badinga of Bakongo aan beide zijden van de grens van Angola. Het waren die Bakongo, die vroeger oorlog voerden met Moto Yamvo en de Moto Yamvo Makanza de kop afkapten.

Een andere Mukongo is nog Ndimba van de Ena Mukungu, bij Muanda mu Ikemu, hoofdij Samuanda (Basala Mpasu) een heel klein groepje, maar het wil aanzien worden als een groep op zijn eigen.

Die Bakongo-hoofden waren geen goede.

c) Maar veel slechter nog waren de *Bambu-* en de *Basongo*-hoofden. Die noemde men in Kasai dikwijls *Nkole* : Nkole a Tshilundu, Nkole a Bayembi, Mutombo Nkole, enz. Dat zijn de geweldigaards, die hun moeder vermoordden, zwangere vrouwen opensneden, betrekkingen hadden met hun zusters, hun vrouwen uitleenden — die geen « *bibindi* » (vergrijp aan de oude tradities) kenden.

Het meest doorslaande voorbeeld is *Woto Buomo*, de eerste Lukengu der Bakuba, met al zijn *bakumu*. Wie was die Woto ?

« *Woto Buomo, Buomo Muetshi* ». *Woto* = Moto ; en *Buomo* = Bombo = Bambu = Mamvo.

Woto zou dus een Bambu-hoofdman geweest zijn. Die Bombo hebben vroeger geheel de streek van de Sankuru overheerst. « Kete a Bombo », « Diki di Bombo » « Kono a Bombo », enz. dat zijn allemaal stammen, die vroeger van die Bambu afhingen ; als men hier van Bambu spreekt, wijst men naar de Bakwa Luntu.

Is er maar één Woto Buomo geweest ?

— Ik geloof wel dat er verscheidene van die soort waren ; en dat enige ervan maar rijke handelaars waren der Basongo in het Oosten of der Bakongo in het Westen aan de kust, die langs de oude karavaanweg kwamen handel drijven.

In ieder geval hebben ze overal een slechte invloed op het volk uitgeoefend. Vroeger waren de oude Bakuba waarschijnlijk een soort *Balu + ba*, vermengd met Batwa, dus goed van zeden. Maar dan zijn die *Bakumu* gekomen met Woto, die bijna niets anders deden, dan vrouwen naar hun goesting opzoeken, en harems aanleggen, en boeten eisen van al wie hun vrouwen te na kwamen. Dit slecht voorbeeld duurt nu reeds eeuwen lang en gaat nog stelselmatig voort. Bijna alle Bakuba zijn nu kinderen van *Bakumu* en van *Bikikama*, — ofwel slavenkinderen. Is het dan te verwonderen, dat de Bakuba zo slecht van zeden geworden zijn ?

Een andere Woto is zijn naamgenoot : *Moto Yamvo*. *Yamvo* = Miamvo = Mamvo = Mombo. Maar de Zuiderlingen zeggen op zijn Baluba's : *Muata Yamva* of *Ma Tshamva*. Die Moto Yamvo was van bij de Basongo, over Kasongo a Niemba bij de Balunda gekomen. Geheel zijn dorp van Musumba en al zijn Balunda hebben nu ook toch geen beste zeden.

Verder heeft men nog al de Ba-Nkole van Kasai :

Nkole a Tshilundu ;
Nkole a Bayembi ;
Mutombo Nkole ;
Nkole a Kapuku ;
Nkole a Kasansu, enz.

Die Ba Nkole worden gedurig vernoemd in Kasai, maar het is moeilijk om uit te maken, wie ze waren.

Nkole a Tshilondo is gekend in het Westen, in geheel de streek van Ndemba, Luluaburg, Dibaya, Dimbelenge. Wie was het ? Waar zijn zijn afstammelingen

gebleven ? Kwam hij van de Bena Kankole bij de Basongo ?

« *Kankole mua ka Bilondo* »

Kregen de Bakwa Luntu van hem hun naam ?

« *Londo lo Bombo* » zeggen de Bangongo.

De Babindi noemen de Bakwa Luntu : *Bambu*. Zijn zij afstammelingen van de Balunda van Moto Yamvo ?

Nkole a Bayembe is meer vermeld in het Oosten. De Bayembe, dat zijn de Basongo, de menseneters, waar ze nog hun gekenden Ya Nkole der Ben'Ekiyi hebben. En Kongolo der Bayembe ging baas spelen te Mutombo Mukulu in het Zuiden. — Kasongo a Niemba der Baluba Sha Nkadi was een Musongo van afkomst. — Mukoko a Muyembi der Bakete Baka Mamba in Luisa zal ook wel een van die Nkole geweest zijn. Bij de Basala Mpasu en Balualua vindt men overal sporen van die Basongo. Bijvoorbeeld : die Muana Tshiluku, voorvader van Lumpungu der Balualua, wiens vader Matampa een Mamvo-Mukete, kwam inwonen en huwen bij de Baka Mukishi (Mianga – Kangombi – Matumba) aan de Kabelekese.

Die Muana Tshiluku had in alle dorpen zijn vrouwen en zijn kinderen : het zijn die mannen, die aan de hoofden leerden overal jonge meisjes met dwang te gaan trouwen. Al die in het Westen de naam droegen van Muana : Muana Tshiluku, Muana Mudiyi, enz., waren altijd van Oosterse Basongo-afkomst. Ziet verder nog over het « Menseneten ». — Een kleine Nkole a Bayembe is nog Muniangi der Bashiku Kukungulu in het uiterste Noorden van het Luisagebied, juist een dikke grijsbaard gelijk alle Basongo. Hij was een kleinzoon van Kongolo Maye, een Musongo, groep Ba Kongolo, vriend van die Kongolo, die naar Mutombo Mukulu ging koning spelen. Hij is het wellicht, die vroeger de Babindi der Bakwa Niangia en der Bakwa Ndaba naar hier bracht. Hij sneuvelde in de gevechten met de Bakwa

Ndolo van Kabenge. Maar Muniangi liet het hoofdmanschap over aan andere liefhebbers : Mukandianga en Kabuluku.

Maar er is nog meer : men vindt overal in Kasai de strijders of de voorwachten, door die Nkole aangevoerd. Het zijn : al de *Pinga, Kapinga, Kavinga, Binga, Pianga* (voorwachten van de Bakumu), *Panga, Kapanga* voorwacht van Moto Yamvo), gelijk waar men ze vindt. Heel dikwijls hebben ze nog hun Batwa bij hen, die door die Nkole als werkers en als jagers meegebracht werden. Ook die leden hebben een haartje naar hun vaartje. Ze zijn slechter van zeden, dan het volk errond, spijts het feit, dat ze van afkomst *pa* + *nga* zijn, dus echte Baluba. Om een voorbeeld te geven, de Bakwa Tshale van Muamba Tshisuyu bij de Bashila Kasanga ; daar zijn twee groepen : de Bena Sanga en de Bena Mukulu. De Bena Mukulu bevatten : de Bena Ngombo, de Bena Kabinda, de Bena Tshela, enz., allen echte Bakwa Tshale, die langs de Tshale tot daar opgeklommen zijn. [De Tshale bij de Bakuba is de lagere Lubidu met zijn verlenging der Muansa + ngom (b)o]. De andere groep, de Bena Sanga, is een mengeling Baluba uit het Oosten. Bij hen vindt men de Bena Kapingia van Muamba Tshisuyu zelf en zijn onderhorig dorp de Bena Tshitua of Batwa. (Muamba Tshisuyu zelf is geen Muena Kapingia, maar een vreemdeling, die er onlangs kwam bijwonen). — Hoe is die Kapingia-groep daar gekomen ?

In elk geval de Bena Mukulu zijn merkelijk beter van zeden dan de Bena Kapingia en hun Tshitwa. Het zijn immers *Kapingia*, en die *Pinga*, waar men ze ook vindt, waren de strijders van Nkole. Die Pinga en hun genoten der Tshitwa : Tshidile, Kabale, Tshakunda, Monsayi, enz. vindt men ook terug aan de Lulua bij de Bena Tshidile, Bena Mbale en omstreken.

Al die Nkole zijn zeker de wreedste en schandaligste geweest uit geheel de negergeschiedenis. Maar dat is nu minstens drie of vierhonderd jaar geleden. Sedertdien heeft men soms wel kleinere hoofdmannen gekend, veel minder wild en wreed, maar die toch ook door hun slechte voorbeelden en hun nieuwe *manga* een zedenbedervende invloed uitoefenden.

Bijvoorbeeld : Mukenga Kalamba, de Mupemba van Luluaburg, die hoofd wilde worden over alle Bena Lulua, en Muamba Mputu der Bakwa Mushilu, zijn tegenstrever, die voor Kalamba niet wilde onderdoen : zestig jaar geleden ondermijnden ze hun dorpen, door het kemp-roken in te brengen en door al de zedeloze praktijken, die er bij te pas kwamen. Ook het hoofd Tshaba Bumba der Bakwa Biyayi bracht zulke slechte zedeloze gebruiken rond zijn *Muoto*-vuur. En nog veel andere hoofden gaven openlijk en ongestraft zulke ergerlijke voorbeelden.

Het ware heel belangrijk eens in de kleine bijzonderheden te gaan.

a) Welke *bibindi* hebben de verschillende dorpen ? — *Tshibindi* is een verbod van geslachtsbetrekking te hebben met familieleden en ook van alles wat daar maar enigszins aanleiding kan toe geven. De Bashila Nioko van de Olukeshi en de Basala Mpasu van het Noorden hadden er geen. Ze nemen er nu wat over van de Baluba. Bij de Baluba (ook de Bena Lulua) en bij de Balualua der Luete mag een schoonzoon zijn schoonmoeder zelfs niet bekijken. Om er mee te spreken, moet hij zich ergens schuil houden achter het huis ; als hij ze ontmoet, moet hij een omweg doen door het gras.

b) Men zou moeten optekenen welke straffen er staan op het overspel. De Bakuba leggen grote boeten op en de man strijkt ze op, tot zo ver dat de man zijn vrouwen

naar anderen uitzendt, om ze te kunnen *shasha* uitroepen en een boete opleggen. In de gewone Baluba-dorpen legt men een mindere boete op ; soms zal de betrokken echtgenoot er zijn deel van nemen en de dorpelingen het andere deel verdelen ; soms wil de man niets aannemen ; soms zelfs in de goede dorpen wil er niemand iets van nemen en dan wordt het betaalde kieken of de geit weggeworpen in het gras.

c) De Baluba hebben de gewoonte hun vrouwen die ziek vallen of lastig baren te pramen, om ze te doen bekennen met wie ze mislopen hebben ; daartegen hechten de Bakuba en de Zuid-Babindi aan zulke laattijdige bekentenissen geen waarde.

d) Over het overerven van vrouwen, zie hoger.

e) Men onderzoeke eens verder : in sommige dorpen mag men nooit de *vrouw* van een nog levende vader of broeder *overnemen*, want ze vrezen dat ze het met de dood zullen bekopen. In andere dorpen kunnen ze die *mukiya* (vergrijp aan de tradities) verijdelen met een geit of maar een kieken te slachten, waarbij dan eigenaardige gebruiken te pas komen. De twee mannen houden het kieken de ene bij de kop, de andere bij het achterlijf, ze draaien en wringen het den kop af, ze wrijven het bloed over elkanders voeten, een ouderling doet een korte aanspraak en ze verwisselen zo ongestraft van vrouw. Ze zullen toch bijna nooit een vrouw van een *jongere* broeder overnemen. Maar in andere stammen verwisselen ze hun vrouwen naar geliefte, of een man leent zijn vrouw aan iedere vreemdeling die bij hem komt vernachten. In sommige dorpen, als iemand zijn vrouw op overspel betrapt, jaagt hij ze weg... naar de overspelige en vraagt van hem zijn geld of hij pakt zelf ook de vrouw van de overspelige en beiden blijven zo voortleven. In andere dorpen doen ze het weer anders.

Al deze gebruiken hebben hun oorsprong in de afkomst van die lieden.

Men staat soms verbaasd, hoe dat alles verschillend kan zijn in éénzelfde dorp van familie tot familie. Soms in eenzelfde familie, een strenge familie, kan men ongestraft en onbesproken echte schandalen aantreffen, maar dan zal de man in kwestie zeker wel een vreemdeling of een slaaf zijn. Ik herinner me hoe op zekere dag in een goede Baluba-familie de oudste broeder de vrouw van zijn jongere afnam en ze bij hem hield, samen met zijn eigen vrouw... Hoe was dat mogelijk ? — Die oudste was een slaaf van Musongo-afkomst, en omdat hij stielman was, had hij met zijn geld het jongere familielid aan een vrouw geholpen. Om wille van een kleine ruzie dacht die Musongo dat hij nu wel die vrouw voor zich mocht houden.

In het algemeen mag men toch zeggen, dat de goede zeden niet noodzakelijk in rechte verhouding staan met de zware boeten, ook niet met het veel of weinig gekleed gaan, ook niet met de veel of weinig *biuma* die men betaalt als huwelijksprijs. Men zou haast tot het tegenovergestelde besluit komen. De zeden zijn doorgaans slechter in het matriarchaat en ook waar er veel veelwijverij bestaat.

Goede zeden brengen veel kinderen mee. De Bakuba hebben er bijna geen ; de Baluba veel. Meer in het Zuiden in Luisa staat men voor het eigenaardig feit : hoe meer Oost, hoe minder kinderen ; hoe meer West, hoe meer kinderen. De Bakete van Kabuluku en de Basala Mpasu aan de Lulua hebben er weinig ; de Babindi en de Balualua echter hebben er veel.

25. Stelen.

Twee rassen in Kasai staan bekend als dieven : de Batwa en de Baluba.

1) De Batwa der Bakuba : men kent hun volop het recht toe in andere dorpen te stelen. Ze zijn immers van afkomst het volk, het dienstvolk van Lukengu en van de andere bakumu ; daarom zijn ze in alles bevoorrecht. Als ze op diefstal betrapt worden, dan zal Lukengu en veel andere *bakumu* ze trachten wit te wassen en zeggen : « oh ! de Batwa zijn arme mensen », en ze moeten geen boete betalen. Maar daarom ook zijn de andere mensen er zo kwaad op, en als ze een Mutwa op diefstal betrappen, zullen ze hem liever maar ter plaatse doodslaan.

2) De Baluba nu zijn nauwer met de Batwa verwant, dan ze zelf wel willen.

« Mutwa a Buyu, Mombo a Buyu ». En Mombo is de Muluba. — Daarbij de Baluba zijn altijd door hun geburen als een slavenvolk aanschouwd geweest. Slaven nu zijn altijd en overal dieven. Men boorde de dieven vroeger wel eens een gaatje in het oor, en juist bij de oude Baluba liepen er veel van dat soort, al kan dat gaatje ook nog wel een andere betekenis hebben.

3) Alle Bakete echter en Babindi en Basala Mpasu zijn veel strenger op het stelen. Bij die stammen blijven 's nachts de geiten en schapen buiten lopen ; de kiekens hebben hun hok buiten. Een Muluba moet 's avonds de kiekens in zijn eigen huis doen en zijn geit aan de hoek van zijn bed binden om niet bestolen te worden. Bij de Bakete was men zeer streng ; een verloren voorwerp langs de weg mocht men niet aanraken. Daarom komen de kristenen er zich nog van beschuldigen dat ze een gevonden voorwerp opgeraapt hebben. Een Mukete vond bijvoorbeeld een mes langs de weg ; hij liet het liggen maar breekt een takje van een struik af en legt het boven op het mes. Een volgende voorbijganger legde er nog een takje bij en die takjes werden een gehele hoop. Als de eigenaar nu kwam zoeken, moest

hij maar de takjes wegdoen en daar vond hij zijn mes. Zo was het vroeger en langs de binnenwegels kan men soms nog die hoopjes zien. In vroeger tijden, als de Bapemba uit het Oosten kwamen gelopen in het land der Bakete, die men nu Bena Lulua noemt, gebruikten deze laatste een gekende list, om die uitwijkelingen als slaven te pakken. Ze legden bananen langs de weg; de Mupemba kwam, zag de bananen en natuurlijk om de honger te stillen at hij ze op. De Mukete kwam uit, betrapte de Mupemba op diefstal en nam hem mee als slaaf, want dieven werden er verkocht als slaven. De Mupemba echter was er niet kwaad om; aldus had hij seffens een nieuw goed thuis, en meer zocht hij niet.

4) Op het uiteinde van het Luisagebied is er nog een stam, die in de geburen bekend staat als dieven, al zijn ze daarin nog niet te vergelijken met de Baluba. Het zijn de Balualua van de Luete. Waar haalden ze het ? — Bij hen moet er inderdaad veel Balubabloed zitten. Hun naam wordt soms wel uitgesproken : Balolo, maar zij zelf spreken het woord uit met de *a* : Balualua, even goed als ze zeggen Luambo = een beek, terwijl men in andere streken zegt Lumbu en Lombo. Men zou even goed mogen schrijven : *Baluwaluwa*, met de klemtoon op de derde laatste lettergroep, volgens hun algemene regelen, en dan is de *w* in de plaats van de *b* gekomen ; aldus was het oorspronkelijk : Baluba-luba. En waarlijk ze hebben nog veel van de Baluba, onder andere : hun dieverijen.

Op zekere morgen was er groot rumoer in een dorp der Bashila Kasanga, bij de Bakwa Bamba, in de hoofdij van Kamuine Sapo. Een missionaris op omreis was bij hen gelogeerd en 's nachts was zijn toog verdwenen ! Wat zonderling gedacht een toog te stelen, een priestertoog ! — Al de notabelen van

het dorp waren op de been en palabreerden ; ze waren er gans van onder de indruk, veel meer dan de priester zelf. De Bamba nu waren in hevige twist over het hoofdmanschap met de groep der Bena Kanioko, wiens hoofd Kamuine Sapo, de hoofdmansmedalje droeg. De twist was zo veel te heviger, omdat in die dagen de hoofdman Kamuine Sapo met een ziek been in het bos zat ; men had immers de heilige schildpad, *nkudu*, de dubbelganger van Sapo in het gebied der dieren bij onoplettendheid op haar poot geslagen en ze was er van gestorven, en Sapo had nu ook een ziek been en zou er wellicht dood van gaan. De tegenstrevende familie der Bamba kwam natuurlijk in opspraak. En daar was nu de Pater in het dorp der Bamba bestolen geweest, en dan nog zijn toog ! — Maar de Bamba vonden ook hun uitleg. Uit het onderzoek bleek, dat er dien avond een « *muivi mukulu* » in het dorp was gezien, een zekere Beya a Katende der Bena Muepu (Bakwa Kasansu) op acht uur afstand vandaar... een « muivi mukulu » = « oudere dief », ik zou zeggen : een « gepatenteerde dief ». En men wist te zeggen : dat Sapo Katamba de broeder van Kamuine Sapo, die dief daar ontboden had. Hij had hem opdracht gegeven en er voor betaald iets te stelen bij de Pater, om zo de Bakwa Bamba in moeilijkheden te brengen met de Pater en met de Staat. Die muivi mukulu had de kans gevonden om 's nachts de toog van de Pater te stelen. De Bamba hebben geheel de streek op stelten gezet en openbare verwensingen en bedreigingen afgekondigd op de marktdag ; en inderdaad, de toog kwam terug : enige dagen later bij het morgenklaren lag hij nevens de openbare weg goed in het zicht, en hij werd onmiddellijk aan de priester overhandigd.

5) Wat zijn die *Bivi bakulu* (mv. van *muivi mukulu*) ?

Er zijn zo enige mannen bij de Bakwa Kasansu, bij de Bashila Kasanga en bij de Bena Ngoshi die algemeen bekend staan als onbeschaamde dieven. Ze gaan bijvoorbeeld 's nachts bij stormachtig weder in groep uit en komen aan het magazijntje van een zwarte handelaar. Een van de bende moet buiten blijven zitten op zijn *buanga bua Bambu*, een « *tshikata tsha buanga* » = een *buanga* in de vorm van een rond busseltje, en mag niet spreken, opdat de huisbaas niet wakker zou worden. De anderen hebben een paar kalebassen water bij zich en gieten het voorzichtig langs de wand, zodat de leem er van wegzinkt, dan snijden ze de wissen door en sluipen binnen en stelen geheel de winkel leeg.

Muivi wa mutu mukole	Een dief met harden kop
nasha bamukume,	sla er op
nasha bamubenie mutu	klief hem de kop (gelijk een palmnoot)
kasu kutshina,	hij vreest niet
kasu kufua.	hij sterft niet.

Hij heeft als spreekwoord :

Tshilombo tshidi lukunu	Vragen is zagen ;
tshimpe n-tshikuma tshibowo	liever een boete wagen.

Als ze hem verwensen, zegt hij eenvoudig :

Muivi kafue yeye	De dief sterft niet
Muena tshintu tshende wafua	dat de eigenaar het besterve.

Al de Bakwa Tshuka en de Bena Muepu hebben zelfs in hun *kasala* hun kenspreuken :

Kalonji a Mpungu,	De Mukwa Kalonji van Mpungu,
kapebwa ku minu,	met lange vingers,
tshidiangatshilu n- tshikulu.	hetgeen ge zelf steelt is het oudste = het zekerste.

Alzo gelijk op zijn Vlaams :

« Hebben is hebben, en krijgen is de kunst. »

Tegen die *bivi bakulu* is alle gerecht onmachtig. De hoofden laten ze lopen, elkeen moet er maar voor oppassen. Als ze ooit voor het gerecht geraken in Luebo, en na enige maanden eerst terugkomen met een briefje « *mukanda* » van de « juge » dat ze hun straf uitgedaan hebben, dan kan er in geen geval iemand nog iets aan die kerels zeggen, want, « ze hebben een mukanda van de juge : *om te stelen* », — dat is in het gedacht van iedereen : een briefje, dat ze mogen stelen.

26. Strijd tussen Kamuine Sapo en Muamba Ngufulu.

Maar vermits we nu die strijd tussen *Kamuine Sapo* en de Bamba vermeld hebben, gaan we nu eens het verleden van Sapo onderzoeken ; er zal heel veel uit te leren zijn.

Kamuine Sapo is een der tien grote hoofden van de Bashila Kasanga. Vijftig jaar geleden (rond 1900) was er een grote strijd voor het hoofdmanschap tussen Kamuine Sapo en Muamba Ngufulu, hoofd der Bena Kelende, een groep Bashila Kasanga, gevestigd ten Noorden van de Bena Kanioko van Sapo. Muamba Ngufulu zelf, iedereen weet dat nog, was een Muluba der Bakwa Tshale over de Lubi, zoon van Beya Lumu aldaar. In zijn jeugdige jaren werd hij ervan beschuldigd geiten te stelen en was er weggelopen... en knecht (boy) geworden van de grote kommandant Le Marinel te Lusambo. Daardoor werd hij een groot en rijk man. Na jaren dienst vestigde hij zich bij de Bena Kelende, bij Londo Kashikula van de familie Bena Kanku. Londo Kashikula was er zeer mee in zijn schik en zijn afstammeling Kabumvu Charles steunt nu nog altijd Ngufulu. Ngufulu deed gelijk velen van die Baluba ; hij zocht om hoofd te worden en de Staat steunde hem ; hij was immers een oud-gediende en in die jaren zocht de Staat vertrouwens-

mannen als hoofden. Dat stond de oude hoofden der Bena Kelende : Kalala van de groep Bena Tshisuku en Tshisenga van de groep Bena Mutombo niet aan, maar die werden gedwongen uit te wijken naar Tshikapa en zelfs naar Ndundu in Portugees Angola met veel van hun volk. Ngufulu wilde zelfs hoofd worden van alle Bashila Kasanga, maar dat stond Kamuine Sapo niet aan. Hij zei : « Wat, Ngufulu, die vreemde Muluba ! Ik ben de echte Mushila Kasanga, ik ben hun hoofd ». En hij wilde Ngufulu niet erkennen. De Staat echter steunde Ngufulu en ging 's nachts met soldaten naar Kansele, waar Sapo woonde, en nam hem gevangen. Lange palabers volgden, waarin de gekende missionaris Tshimbalanga (Pater K. SEGHERS) van Hemptinne partij trok voor Sapo. Sapo kwam weder vrij, maar met veel van zijn volk en aanhangers, Bungi Bondo der Bakwa Nganda en Kayaya Sampi der Bena Tshikongo, week hij uit naar het Zuiden, 100 km ver, over de Tshimakaka-beek tegen de Bakete. Later kwamen ze echter terug. Nu is die strijd gedaan ; er zijn nu nagenoeg tien erkende hoofden bij de Bashila Kasanga.

Maar wie was nu Kamuine Sapo zelf, die zo vrank zei : ik ben de echte Mushila Kasanga ?

— Hoe lag hij in twist met de Bakwa Bamba over het hoofdmanschap ? — Ziehier de toestand. Bij de Bashila Kasanga zijn er nu een twintigtal dorpen, die afhangen van Sapo. Een groot deel ervan zijn de Bena *Kanioko*. Buiten twee dorpen, de Bakwa Dibu van Sabanga en de Bena Tubajike Mudibu van Tshawo, die aan die geschillen niet meedoen, — onderscheiden we bij de Bena Kanioko twee groepen :

1) De Bena Mutu Mukulu, een klein dorpje, maar waarin Sapo thuishoort ;

2) De Bena Tshikulu, die verder ingedeeld zijn in Bena Tshikulu Muana en de Bena Kayembe Tshikulu,

ook Bakwa Bamba genoemd ; deze laatsten omvatten de Bena Kanku, de Bakwa Meta, de Bena Mapulua, de Bena Ilunga en de Nda Mbale Bene, allen nog onderverdeeld in verscheidene familiën.

Nu een woordje meer over Bena Mutu Mukulu.

Als men zegt : *Bena Mutu Mukulu*, mogen we aannemen, dat we hier te doen hebben met oude Batwa. Men mag hun dat niet zeggen ; want ze zouden verontwaardigd opkijken en verklaren : « We zijn geen Batwa, de Batwa wonen ginder ver bij de Bakuba ; wij zijn Bena Lulua ». Nochtans, er zijn overal Batwa geweest ; in de dorpslijsten, waar het woordje *Mutu* voorkomt vinden we hun spoor. Maar als het Batwa zijn, dan zijn het ook de oudste bewoners van de streek. — *Mutu mukulu* : betekent niet : de oude Mutu, maar wel de Mutu van de Bena Mukulu, gelijk men bij de Batwa zegt : Batwa ba Muanda Muneme, Batwa ba Muanda Bende, enz. Hier hebben we : de Batwa ba Muanda Mukulu of : Batwa van de Bena Tshikulu Muana (Mukulu en Tshikulu is hetzelfde). Andere van die Bena Mukulu wonen nu nog bij de Bakwa Mpelu van Kapinga Kamba. Daar woonden dus in de heel vroege tijden de Bena Tshikulu met hun Batwa ; ze hadden een gekend hoofd : Muine Lusambo. Die Tshikulu gelijk al de Mukulu en Bulu en Mpelu, zijn dezen, die langs het Zuidoosten, langs het Munkamba-meer uitgeweken zijn, in tegenstelling met de Bakwa Ndayi en de Bena Ngala, die langs het Noordwest reisden, de waterkant, over de Bakwa Muanza, en alzo de Dibese lieten liggen tussen hen en de Bena Mukulu.

Bij de Bena Tshikulu is later nog veel volk komen wonen. Ze kwamen vooral uit het Oosten, uit de overkant van de Lubi ; velen kwamen van de Bakwa Nianga, die daar vroeger grote dorpen hadden. Ze waren en zijn nog een geheimzinnig volk. Waren het Bena Kalonji ka

Mpuku ? of Bambu ? of Niemba ? — Ze zijn er allen weggetrokken en nu vindt men ze bij Ngand'a Jika over de Luilu, bij Lusambo, bij de Bakula aan het Kinda-spoorstation, zelfs bij de Babindi aan de Lulua (Baka Niangia van Mukandianga) en nog elders. Die groepen Baluba, die in het land der Bena Tshikulu kwamen en er mee versmolten, noemde men Bakwa Bamba, of Bena Kayembe (Ka + niembe) a Tshikulu.

« *Bana ba Tshibundu Nianganianga*
balualua ne mikete ne miele ».

= ze kwamen met ijzeren lanspunten en kapmessen. De Bakwa Nianga zijn overal gekende smeden ; het was daarom, dat de Staat hen vroeger naar Lusambo riep, zeggen ze. Hun geburen, de Bakwa Nganda, hadden maar houten pijl en bogen. Die Bamba brachten er ook hun Baluba-zeden mee ; hun *tupuluayi* en *Miabi*-bomen, zijn er nu nog. Die Bamba traden natuurlijk op als hoofden van de Bena Tshikulu. Ze hadden het hoofd Maweji van de Bena Ilunga en Kamuine ka Bukasa van de Bena Kanku. Vooral de Bena Kanku hielden aan hun hoofdmanschap ; de oude Tshupula, hun voorman, woonde in 1935 nog altijd in het verre grasland ku Lupongo op zijn eentje en Kamuine Sapo durfde hem er niet uithalen.

Maar wie is Kamuine Sapo nu ? Die naam Kamuine zegt het reeds : *Muine* in de streek der Bena Kanioko is hetzelfde als Muena, evenals ze zeggen : Muine Ditu, enz. en hij zal wel de benaming Bena Kanioko ook meegebracht hebben, want daarbuiten zijn er in geheel de streek geen families met de naam Kanioko te vinden.

Kamuine Sapo was zoon van Mutombo, zoon van Muansayende ; hij kwam inwonen bij de familie Ntumba Mupale der Bena Mutu Mukulu, bij de Batwa dus, maar van toen reeds wisten ze niet meer dat ze Batwa waren.

Maar voor hij bij de Batwa kwam, vinden we hem eerst 150 km Zuidwaarts aan de Olukeshi (Luekeshi)

bij de Bena Kasengaye in het Bakete-land, dezelfde die zich Mamvo noemen en « efu » spreken. De Bena Kasengaye verklaren openlijk dat ze Bena Kanioko zijn. Zelfs de Bena Kasengaye van Kamulolo bij Ntambwe Muense, meer Westwaarts zeggen : « We zijn hun broeders, we zijn ook Bena Kanioko van Dibu dia Mukale, van Dibu dia Baka Mupanga, Kanioko wa mu Tshame, enz. ». Dibu en Tshame wijzen op het grote hoofd der Bena Kanioko 200 km verder over de Bushimayi ; tegenwoordig noemt hij Tshipama. En toch zullen de Bena Kasengaye geen echte Kanioko geweest zijn, vermits ze veel meer Bena Kasenge en Mamvo waren. Ze woonden echter vroeger over de Lubi, rechtover de Bena Kanioko en ze hebben er steeds schatting aan betaald. Het was in de tijd dat de Bena Kanioko veel te zeggen hadden, omdat ze zelf gesteund waren door Kasongo a Niemba, koning der Baluba Shandadi.

— Woonde er daar een voorvader van onze Kamuine Sapo ? De Bena Mabanza die daar juist in de buurt wonen, weten het te vertellen. De Bena Mabanza zijn nu een klein dorpje dat staat onder het gemedaljeerd hoofd Ndumba van de Bena Katamba aan de Olukeshi (Luekeshi). Maar vroeger was het een aanzienlijk dorp en hun hoofd heerste over al de Bena Kene van de Majiya Mpata meer Zuidwaarts aan de Olukeshi. Nu zijn ze bijna uitgestorven door de pokken, zeggen ze, en door gevechten met de Batshoko en vroeger nog door de buanga van Kamuine Sapo, de Muena Kanioko. Sapo die op omreis was, kwam zitten bij Kabungu Mukunzu der Bena Mukeyengi (Bena Mukalenga) — nu zegt men Kampondo, — en riep al de dorpen op van de streek. Hij had als buanga een grote kalebas : *tshilowo*, die alleen door eigen macht kon rondwandelen. Sapo gaf bevel dat allen bij Kalungu Mukunzu, moesten gaan wonen. Ndumba was vóór de komst der Batshoko nog geen groot hoofd. Als teken van onderwerping beveelde

Sapo : Maakt knopen van palmblaadjes : *masundu* en werpt ze in mijn kalebas. De Bena Mabanza waren talrijk en wierpen duizend knopen in de kalebas van Sapo. Sapo beveelde nog : Brengt me een schildpad : *nkudu*, een levende schildpad ; wie een schildpad brengt, krijgt het hoofdmanschap. — Al de vrouwen trokken het bos in, zochten aan de waterkanten en de Bena Mabanza kwamen af met een schildpad. Sapo gaf hun echter geen hoofdmanschap maar, zo zeggen ze, zonder het te gebaren, heeft hij hen met zijn *buanga* verwenst : « Gij, schildpadmannen, sterft ». Zo stierven de Bena Mabanza, de Batshoko kwamen en moordden hen uit, de pokken kwamen en maaiden ze neder ; en zo zijn de Bena Mabanza maar een klein groepje gebleven.

Waartoe moest die schildpad dienen ?

Een schildpad is hetgeen men in het Luisagebied noemt een *Ishuamu*, mv. *mashuamu*. Grote mensen hebben in het bos iets ; 't zij een slang, of een aap, of een vis, of een schildpad, of zelfs een mens, iets dat ze als hun dubbelganger beschouwen. Zolang er aan die dubbelganger geen kwaad komt, kan ook aan de eigenaar geen letsel berokkend worden. Maar als de *ishuamu* ziek wordt, dan wordt de eigenaar ook ziek, is de *ishuamu* gekwetst, dan heeft de eigenaar ook de wonde ; sterft de *ishuamu*, dan besterft de eigenaar het ook. Om een ishuamu te hebben, gaan ze naar het bos, ze kappen een beeld van hout in de vorm van het beest dat ze verkiezen, ze steken er nagels en haar in van de eigenaar ook bloed van op de borst en de rug ; en laten dan het beeld in het bos. Na een paar weken komt de eigenaar terug. Het beest is levend geworden en loopt rond in het bos. De eigenaar roept het met zijn naam, en geeft het een kieken en spijzen ten geschenke. Hij kan het daar zo gezelschap houden, spreken doet het toch niet. Als de eigenaar een oude uitgeleefde mens is en ziek wordt, kan hij daar dagen liggen, uitgemergeld, zonder eten,

zonder spreken, maar hij kan niet dood gaan. Zijn kinderen vragen hem dan, waar zijn *ishuamu* is en hoe ze het kunnen oproepen in het bos. Als de oude het hun zegt, zullen ze naar het bos gaan, het *ishuamu* oproepen en... doden : dan kan de oude in het dorp ook sterven.

En zo hebben de Bena Kanioko dikwijls een schildpad. Kaniongo, hoofdman der Bimbadi te Ndemba, had een slang.

In dezelfde zin vertelt men, dat de oude Lukengu te Mushenga aan zijn Bakubale een levende schildpad gevraagd had. Ze brachten er hem een dode : « Brengt er een levende » gebood hij. De Bakubale zeiden :« Lukengu vraagt ons te veel ; we hebben geen neus van een hond » (= *diulu dia mbwa* en *mbwa* is het misprijzend woord voor een Mutwa ; dus : « we zijn geen Batwa »). En al die Ba Ku Bale liepen bij nachte weg, het Oosten in over de Lubule (Lubudi), tot waar ze nu nog zijn, aan de Lubundji, bij de Babindi ba Nkusu ; het zijn al de Ba Mabanda, namelijk : de Ba Kubale, de Ba Tshadi, de Ba Bulu en de Bena Bele. Bemerkt dat de Babindi het woord Kubale nu nog uitspreken : *Ba Ku Bā'*.

Bemerkt dat ze wel spreken van een *nkudu* = schildpad, maar ze verwarren waarschijnlijk de *nkudu* : schildpad met *kondo* of *ngnono* : krokodil : « Kondo a Bombo » zeggen ze ; de krokodil van de Bombo en die Bombo, dat zijn de Mamvo uit het Noord-Oosten. De Mamvo van het Noorden hadden een *kondo* : krokodil ; de Mamvo van het Zuiden = de Bena Kasengaye hadden een *nkudu* : schildpad.

Zo had dus Kamuine Sapo een schildpad als dubbelganger ; ik heb hoger verteld hoe Sapo met een zieke voet zat, omdat een Muena Tshikulu zijn schildpad op een poot geslagen had.

Die geschiedenis van Sapo bij de Bena Mabanza moet gebeurd zijn kort voor de komst der Batshoko in de streek ; laat ons zeggen rond 1800.

En zo vinden we dan opeens rond dezelfde tijd Kamuine Sapo bij de Bena Tshikulu, 100 km meer Noordwaarts aan de Lukula-rivier. Sapo is niet alleen gegaan, andere Kanioko moeten er terzelfdertijd ingeweken zijn, o. a. Dibu, de voorvader van Sabanga, nu hoofd der Baka Dibu er nevens ; want Sabanga stamt af van Kalala en ze zeggen dat Kalala broeder was van Muansayende (of Muanzamande), grootvader van Kamuine Sapo. Ze waren beiden zonen van Kanioko zegt men ; dat wil zeggen : ze waren alle twee Bena Kanioko. Kalala zal de naam van Dibu aangenomen hebben ; hij reisde ook rond, om palabers te beslechten en hoofden aan te stellen ; hij ging bijvoorbeeld tot bij de Bakwa Mpelu van Kapinga Kamba, waar hij nog vrienden had : de Bena Mukulu. Maar Sabanga moet een groot mededinger geweest zijn van Sapo, en nu is hij volstrekt geen vriend meer met hem, sedert hij in de strijd met Muamba Ngufulu partij trok voor deze tegen Sapo. Andere Kanioko zaten nog tussen de Bena Tubajiki Mudibu van Tshawo, het dorp er nevens.

Kamuine Sapo ging inwonen bij het klein hoofd Tshilulu van de familie Ntumba Mupale, bij de Batwa dus. Ze woonden dan nog aan de Mpetayi-beek tegen de Lukula, en ook nog wel over de Lukula. Sapo wilde zich hier ook meester maken over geheel de streek, maar dat ging niet zonder vechten. Hij bevocht de Bena Nganda van Bungi Bondo en de Bena Tshilombo van Kena Kalamba en anderen. Deze onderwierpen zich. De Bena Nganda en de Bena Tshilombo waren ook nog vrienden van die Ba Ku Baje en andere Babindi, die vroeger wegliepen bij Lukengu van de Mushenga :

« Bushuongo bu Ditu
Bulu bu Nganda »,
of « Bulumbu Nganda ».

Bushuongo, dat zijn de Bakuba van Lukengu,

Bulu bu Nganda, dat zijn de Ba Ku Ba' en andere Babindi, die er wegliepen. Maar hoe die hier aan de Lukula geraakten, dat ware ook nog een zeer lange vertelling. Sapo, die toch ook een soort Mamvo was, gelijk de Bena Kasengaye en gelijk Lukengu, vond hier dus nog vrienden en kennissen.

Maar Sapo wilde nu ook de Bena Kelende en de Bakwa Kaluwa aanpakken, die op de Kalamba-vlakte woonden, ten Zuiden van de Kalombo-beek. Daar woonde een zekere hoofdman, Mukalenge Kapuku, van de Bena Tshibolo Muishi (Bena Zanga, Bena Kalende). Hij was eigenlijk ook maar een vreemde, een Muena Muka Lenge, van de Tshikua Mukalenge, die hier kwam meester spelen. Hij had als kenteken van zijn hoofdmanschap een *mutu wa nkayende* of *mutu wa tshame*, dus een soort muts met ijzer op : Sapo wilde al die hoofdmanstekenen afpakken. Maar als het op vechten aankwam, moesten zijn Bena Kanioko gaan vluchten. Dan ging Sapo hulp vragen bij de Bakwa Nganda van Bitu Bungi Bondo

Gij, Bakwa Nganda,
ba Kaniana, ntekeshi bilolo,
van Kaniana, die de grote vechtersbazen temde,
Ge hebt vroeger de Bena Kapamba en de Bakwa Balele (Bakwa Luntu) verslagen, komt me helpen.

De Bakwa Nganda trokken mee en de strijd herbegon. Mukalenge Kapuku sneuvelde en verloor zijn hoofdmansmuts. Wie doodde Kapuku ? De Bena Kanioko zeggen : Muamba Luaba, van de Bena Mapulua, dus van de kant der Kanioko. — De Bakwa Nganda zeggen : Tshanga Mukete van Bungi Bondo, een Mukwa Nganda. De Bena Kelende vluchtten over de Kalombobeek noordwaarts ; de Bakwa Kaluwa trokken over de Mpemba-beek westwaarts. Maar nu bleef de ruzie tussen de Bena Kanioko en de Bakwa Nganda voor die ijzeren

muts van Kapuku. De Bena Kanioko namen ze mee. Maar de Nakwa Nganda waren kwaad, waarschijnlijk omdat velen onder hen Sapo van de Kanioko niet wilden erkennen als hoofdman : velen liepen er weg, het Zuid-Westen in, de weg langs de Babindi, over de Moyo en de Lulua tot tegen de Muyowo : dat zijn al de Bakwa Nganda van Muzembe en Juge Kalamba aan de Muyowo.

Sapo moet ook nog verderop gewild hebben, maar de Bakwa Meta van Ndayi Ngufulu, Kongolo Moshi, en Kaniuku lieten hem niet door. Sommige Bakwa Nganda zegden me, dat Kapuku, waarvan we vroeger spraken, Mukwa Meta was, maar dat zal wel niet ; de Bakwa Kasansu woonden er nog tussen. Kamuine Sapo nu bleef bij zijn volk van de Mutu en Tshikulu en noemde ze Bena Kanioko ; en later, als hij, of zijn zoon, in strijd geraakte met Muamba Ngufulu, de Muluba der Bakwa Tshale, riep hij alle Bashila Kasanga op en zei : il ben de ware Mushila Kasanga, ik ben uw aller hoofd (?). De zoon ervan, Sapo Kasuku, had de historie met de gekwetste schildpad. Zijn broeder, Sapo Katamba, twistte met hem en ging alleen op de Dimbelenge-vlakte een paar kilometer verder wonen. Maar daar zitten nu nog altijd die Ntende en Tshupula en andere Bamba, die zeggen : wij zijn de ware rechthebbende op het hoofdmanschap.

27. Mensen eten.

« *Bayembe, bakuseya bantu* ».
« De Bayembe, de mensenslachters ».

Kuseya : scheiden, gelijk men beesten scheidt.

Kasai is op dat punt een bevoorrecht land geweest. Baluba, Kakuba, Babindi, zelfs de scherpgetande Bakete hebben nooit mensen gegeten. Alleen de Bayembe, met hun wreden Nkole a Bayembe ; en de Bayembe,

dat zijn de *Basongo* van Kabinda. De stammen, die er rond in de buurt wonen, weten er ook wel iets van : de Bambu, de Baka Nkoto. In Kasai waren de meest gekenden daarvoor de *Bena Nzapo* van Djibu en de *Bambu* van Mulumba Nkusu. Ze kwamen zestig jaar geleden van de streek van Kabinda naar Luluaburg afgezakt. Ze vluchtten het geweld van de grote Lumpungu en kwamen bescherming zoeken bij de Staat. Al uitwijkende, lieten ze zich niet pakken als slaven door de Bena Lulua, maar hun doortocht door de Bena Mukunu der Muansangomo was een echte slachtpartij. Bijvoorbeeld, bij Tshaba Bumba, hebben ze veel mensen geslacht en opgegeten. Te Luluaburg echter kwamen ze in Staatsdienst en werden de soldaten van de Staat ; ze hebben zelfs de Staat nog gered. Ze maakten echter van hun veldtochten lelijk misbruik. Toch hebben ze daar dicht bij de Staat die praktijken gauw moeten achterlaten, ten minste in het openbaar, niet in het geheim !

Bij de Bena Lulua wordt het menseneten soms vermeld in hun strijdroep, maar dan wordt altijd de *Muluba* er bij vermeld :

« *Tshibanda Muluba* »	« De Tshibanda-man, de Muluba »
of « *Kayembe Muluba,*	of « De Kayembo-man, de Muluba
wakaseya bantu ;	die mensen slacht ;
katapile,	doodt hij er zelf geen
wadie bunsuki ».	dan eet hij van een anders buit ».

Dat is : hij gaat zijn deel vragen aan een kameraad, ofwel : als een ander een mens geveld heeft, schiet hij er ook nog op, en eist zijn deel.

Dat is o. a. de strijdroep van sommige Bakwa Longogroepen van Beye Buanga (ten Noorden van Ntumba). Daar staat in die streken de Muluba enigszins bekend als menseneter. Maar welke Muluba bedoelt men ?

Verder in de vertellingen zien we dat de Bena Kabinda der Bena Lala met hun geschillen naar *Nkole a Baluba* gingen (zie het verhaal hoger bij de verhandeling over de begraafplaatsen) doch Nkole en zijn volk doodden de tegenstrever en aten hem op. — In een dergelijk geschil waren de Bena Kasansa van bij Merode naar *Kanioko* gegaan en Kanioko at de tegenstrever Kalonji op.

We horen nog dat de Baluba van Mutombo Katshi gingen schatting betalen aan de Bena Kanioko. Een keer gingen ze met pluimen van papegaaien, zeggende : « misschien zal de Kanioko daarmee tevreden zijn ». De Kanioko nam ze aan. Volgens de gebruikelijke regels der plechtigheid zetten de Bena Kanioko aan de Baluba eten voor : meelspijzen en vlees. De Baluba zagen in het vlees een hand, als een mensenhand maar het was van een aap. De Baluba schreeuwden het uit, dat het mensenvlees was « de Kanioko zette ons mensenvlees voor ! » Ze lieten hun eten staan en vertrokken, en zworen voortaan nooit aan de Kanioko nog schatting te betalen.

Wie was die Nkole a Baluba en die Kanioko ?

Ik zou veeleer geloven dat de Baluba en de Bena Kanioko nooit mensen gegeten hebben, maar hun hoofden deden het soms wel, en die hoofden waren geen leden van de stam, maar vreemde overweldigaards, van Bayembe-afkomst, gelijk Kongolo, die het rijk van Mutombo Mukulu ging stichten. (Zie : VERHULPEN : *Baluba et Balubaisés.*)

Alle Basongo en Balunda worden in de verre gewesten in Katanga en Kuango genoemd : *Baluba* of *Maruba* of *Aluwa.*

Er is nog een andere zwarte vlek in Kasai, ginds in het verste van het Luisa-gebied, bij de Basala Mpasu. Die stam is bekend als wrede menseneters. Daarom is dat gebied lang gesloten gebleven ; vreemdelingen durf-

den er niet gaan. Het duurde tot ginds ver in het Zuiden de goudmijnen van Musepu gevonden en geopend werden ; maar dan is het nog gebeurd, dat gehele karavanen dragers werden uitgemoord en opgegeten. Zelfs een Blanke van de C. K. is er verdwenen rond 1910. Daarvoor werd Mukoko a Muyembe, hoofdman der Baka Mamba, verantwoordelijk gesteld. Mukoko was dan de grote hoofdman der streek, en heerste ook over de Basala Mpasu van de overkant der Lulua. Hij beschikte over zoveel volk en geweren, dat hij dacht voor de Staat niet te moeten zwichten. « De Staat, wie was dat ? — Die was maar sterk ginder bij de Baluba, maar in zijn streek durfde hij niet komen ».

Maar met het geschil van de verdwenen Blanke kreeg hij zo ineens de Staat met een geheel korps soldaten in zijn dorpen. De Basala Mpasu van de overkant lieten Mukoko in de steek ; zelfs velen van zijn eigen volk vluchtten naar de overkant en Mukoko verdween als bij toverslag. De soldaten bezetten de streek, aten alles op, maar ze vonden Mukoko niet. Op het laatste haalden ze hem uit een onderaardse kelder, waar hij verscholen zat. Ginder in het verre Luisa is de grond zo vast, dat ze hem kunnen uitgraven en grote kelders maken, zonder steen of cement. Dikwijls wordt een dode in zulk een kelder begraven. Veel lieden hebben zulk een kelder in hun huis : de opening is maar een halve meter groot en toegedekt met een steen of een mat. Wie zal er iets van merken ? Maar ze haalden Mukoko toch uit zijn kelder, en voerden hem gevangen mee. Hij is nooit te Luebo geraakt, hij stierf reeds langs de weg. Zijn zoon Muyembi a Mukoko, die nog jong was, is vele jaren later teruggekeerd, maar door die opstand is hij nooit een groot hoofd geworden : zijn volk was uiteengelopen en de medalje werd gegeven aan een vroeger onbeduidend hoofdje, Kamuanga der Aka Muji.

In 1917 nog ging het hoofd Bumba van de Noorder-

Basala Mpasu, schulden opeisen voor een Handelsmaatschappij bij de Bena Kashiku op de linker Lulua-oever. Die mensen waren nooit zeer onderdanig geweest; maar Bumba had een vijftigtal mannen meegenomen, met geweren gewapend. Hij vond niet veel mensen thuis en nog veel minder die wilden betalen. Hij wilde er een familiehoofd aan de koord leggen en gevangen meenemen ; maar de vrouw van die kerel kwam met een mes en sneed de koorden door. Hij zelf had gauw zijn geweer vast, en gaf het alarm. De krijgers van Bumba die wat overal verspreid waren in het dorp om te stelen kregen de schrik in het lijf en gingen vluchten, elk waar hij lopen kon. Maar ze vielen in de verraderlijke moerassen der Luluaboorden en bleven er in steken. De Bena Kashiku kenden er alle kleine uitwegen en het werd een slachting ongehoord. Bumba zelf werd gedragen in een hangmat ; zijn dragers liepen met hem weg, maar ze verzonken ook in de moerassen. Bumba had zijn vrouw mee genomen, een kranige vrouw, ze bleef bij haar man, wakkerde de dragers aan, droeg zelf de hangmat en geraakte er mee over de Luluwa in veiligheid. Maar een twintig-of dertigtal mannen van Bumba werden afgemaakt in de moerassen door misschien een tiental- of twintigtal Bena Kashiku. Ze werden natuurlijk allen opgegeten. In die streken is het ondenkbaar, dat een man gesneuveld in een gevecht, niet zou opgegeten worden.

Maar ginds verder tussen de Lulua en de Lusanzarivier, in de streek van Tulume, Kandembo en Kamutu, daar is het nog erger : daar jagen ze eenvoudig op een vreemdeling als op een wild dier om vlees te hebben. Daar is het voor een vreemde benauwelijk in die kleine wegeltjes, die kronkelen tussen hoog gras en vals suikerriet. De dorpelingen beloeren hem achter bosjes van bananen en *tuyimbi*-struiken. Hoeveel mannen, die naar de mijnen van Musepu gingen, zijn er niet verdwenen

aan de kleine oversteek der Lulua tussen Tulume en Kalala Diboko. Men wees hun de kortste weg, maar niemand zag ze nog terug. Een kapita der goudmijnen kwam er op zijn rijwiel voorbij ; de jongelingen liepen er achter, gooiden met stokken tussen de wielen, dat hij viel, vermoordden hem en aten hem op ; de beenderen bleven zelfs langs de weg liggen. — En dat zou nu nog gebeuren, maar in het geheim ; immers de Staat verblijft te Luisa !

Bij de Balualua van de Luete heeft ook zo iets bestaan. Men ziet er nog op veel plaatsen de *Tshiyanji*-bosjes boven op de heuvel, waar altijd een geurtje van mensenvlees kleeft. De Balualua hielden geen jacht op mensenvlees, gelijk de Basala van Tulume, maar als er gevochten werd en er vielen vijanden, werden ze opgegeten. Als ze het oorlogen moe waren en met de vijandige dorpen een vredesverdrag wilden sluiten, dan kwamen ze bijeen in de Tshiyanji, ze slachtten van beide partijen een slaaf en daarmede was het vredesverdrag verzegeld. Bij alle stammen vond men zo een *tshiyanji*, een klein bosje in de vlakte, met een hoge wal van aarde er rond. Binnen de ronde waren er nog enige zandheuvels opgeworpen De vrouwen mochten binnen die ronde niet komen, maar moesten hun *bidia* koken, buiten in de grasvlakte.

Binnen de ronde waren de mannen, ingesmeerd met olie, houtskool en rode aarde aan het dansen, dorp bij dorp, elk op zijn kant. De groepen verschenen en verdwenen weerom in het bosje, terwijl zij al lopend hun krijgsgezangen zongen. Intussen was de veroordeelde slaaf boven op het hoogste heuveltje, goed op de grond vastgebonden. Nevens hem was een klein boompje geplant, waarvan de top neergebogen was en vastgemaakt aan zijn hals of aan zijn hoofd op de hoogte der oogholten, zodat zijn hoofd strak omhoog getrokken stond. Terwijl de mannen aan het dansen en zingen

waren, kwam de beul : de *kakele* langs achter, met zijn lang Basala Mpasu-mes. Hij danste en sprong, op mate van de trommels, dreigde toe te slaan maar sloeg niet toe ; hij nam maar de maat, want als hij sloeg, moest de kop ineens af zijn. Hij sprong en danste en dreigde steeds te slaan, tot op eens, de fatale slag viel. Het boompje veerde omhoog en slingerde de kop, waar hij vliegen wilde en geheel de woeste bende sprong er achter al roepend en tierend. Wie de bloedende kop kon opvangen kreeg een prijs : hij had « *kuzembula* » gedaan. Het vlees werd onder de betrokken dorpen verdeeld en... de vrede was gesloten. Akelige Vrede !

Men onderscheidde de gewone *tshiyanji* van een *tshiyanji tshiam buji* = een geiten-tshiyanji. In dit bosje werden geen mensen geslacht ; als er een plechtigheid plaats had, slachtte men maar een geit. Dat was in de stammen, waar ze geen mensenvlees aten, namelijk :

De Baka Mukishi van Kakele ;
De Baka Bandu van Muangala Ngomo ;
De Bambale van Muzodi en Mayimbu en anderen.

De stammen die mensenvlees aten zijn de volgende : de Bishi Luambo en Bishi Bundi van Biaboko. Al de Bishi Shawo van Minkole en Kalamba Buji, de Basala Mpasu van Samuanda, Bumba, Tshikungi, Sandji, enz.

Nu nog als het feest is en er gedanst wordt bij de *Munienga*, de geheime sekte der Balualua en Bambale, gelijk de *Bukishi* bij de Basongo, — mag een *kakele* rode veren van de bosfazant *nduba* op zijn hoofd steken. En *Kakele* is hij die in een gevecht een mens de kop afkapte ; hij mag zoveel rode veren in zijn haartooi steken als hij mensen de kop afkapte. Een jongen, die *kuzembula* deed, die de bloedende kop omhoog gooide en weder opving, die mag ook een rode veer in zijn haar steken. En zo dansen ze er nog de Munienga-dansen.

Bij de Basala Mpasu echter dansen ze de echte dodendansen : ieder moordenaar komt er vooruit, met zijn rode vederen en telt ze fier op : die veder is voor die mens, die ik doodde, die veder voor... en hij somt ze allen op en de grootste moordenaar is de grootste held.

Meer in het Noorden bij de Bakete vindt men maar enige zeldzame sporen van menseneterij. Bijvoorbeeld in de streek van Ntambwe Muense, zo een zestig jaar geleden, als Mampanga der Bena Ndongo, die soort Mamvo, hoofd was van een groot dorp in de vlakte Tshina tshia Ndongo, bij de Malapudi. In die tijd woonden al de Bashila Nioko der Malapudi daar samen. De Bena Ndongo hadden in het geheim een man van de Bambale van Luku en Kabuanga afgemaakt en opgegeten. De Bambale gingen op zoek naar hun man, die verdwenen was. Ze kwamen tot op Tshina, bij de Bena Ndongo van Mampanga, die van Mamvo-afkomst zijnde een geheel slechten naam hadden. Maar de Bena Ndongo wisten er niets van, ze hadden de man der Bambale noch gehoord noch gezien, ze waren geen menseneters, ze zwoeren het met veel « *tsheleka !* » en « *Nzambi* ». — De Bambale kuierden rond als speurhonden ; en daar zagen ze de *tunkenene*-miertjes in dichte rijen opklimmen langs de stokken van het afdak, dat als schaduwplaats te midden van het dorp stond. Ze zochten tussen de bladeren van het afdak en haalden er een mensenarm uit... Daarop was het oorlog. Geheel het dorp van Mampanga werd verwoest, de verschillende familiën liepen uiteen en gingen overal wonen tot over de Lulua. Waren die Bakete dan menseneters ? — Of was alleen het hoofd Mampanga ergens van een lelijke menseneters-afkomst ?

Maar hoe zijn die Basala Mpasu en Balualua aan dat menseneten gekomen ? Tussen hen en de Bayembe van Kabinda is het zo ver en de volksstammen er tussen : Baluba en Babindi en zelfs de scherpgetande Ba-

kete zijn geen menseneters. Nochtans de Basala Mpasu der Luluwa hebben nog veel andere punten gemeen met de Basongo : hun taal, hun dorpsschikking, hun olie... enz. En Nkole a Bayembe, de vroegere grote Nkole, waar geheel Kasai van spreekt, waar is hij gebleven ?

Dat geeft zo een vermoeden, dat die menseneterij in Kasai ingebracht werd alleen door de Ba Nkole, de wrede overweldigers der Bayembe. Die brachten het in bij de Baluba van Kasongo a Niemba, en van Mutombo Mukulu, bij de Bena Kanioko, en ook bij de Basala Mpasu van Luisa. Mukoko a Muyembi, het grote hoofd, was er niet vreemd aan. Van welke afkomst was hij ? Zo verstaat men, dat de reden van die praktijken niet was gebrek aan vleesspijzen of zo iets. Als men denkt aan al de wreedheden van die ba-Nkole, hoe ze zwangere vrouwen opensneden, en hun zuster trouwden en hun eigen moeder vermoordden, enz. dan vat men de reden wel : het was het menselijk dier, dat zijn wreedheid botvierde.

De Basongo-menseneters in Luisa ? Dit wordt bevestigd door het feit, dat die Tshiyanji-bosjes van over de Luwete dikwijls, zo niet altijd, toebehoren aan een Songo-familie. Ze behoren niet toe aan de hoofden van het dorp ; zo is het ook met de *Munienga-buanga* aan de Luwete ; zo is het ook met de *Lukosho-buanga* bij de Bakuba. In de hoofdij van Biabako woont een gehele groep Basongo, — verspreid tussen de Bishi Luambo en de Bishi Bundi-familiën, ze worden *Baka Kasuingi* genoemd. Het *Tshiyanji*-bos van de Bishi Luambo aan de Luambo-beek, waar tegen de Missie van Luambo gebouwd werd, behoort toe aan de Bishi Kasuingi van het dorp van Wabuana. Het *tshiyanji*-bos der Bishi Bundi aan de Mpazezebeek behoort toe aan Kana ka Mudiye, — vroeger zei men Muana Mudiye, familievader der Baka Sungi a Bana ba Muana Zanza, die altijd zo wat een hoofd op zijn eigen blijft. Hier noemt men zijn groep : *Baka Kahuku* en zelfs Baka Kōkō, en

veel Lezers zullen ongelovig opkijken, als ik verklaar dat Kahuku hetzelfde is als Kasongo. Die *s* van songo wordt in die streek zo uitgesproken. *Mpasu* spreekt men uit *Mpahu* en zelfs *Mpaku* ; *Tshisuku* spreekt men uit *Ihuku* de *g* van songo wordt in het westen *k* en zo heeft men Ka + huku. Er zijn zo drie familiën Kasuingi bij Wabuana der Bishi Luambo, drie familiën Sungi bij Kana ka Mudiye en nog andere, maar het is moeilijker te bepalen bij Mpu Muampembe en Kabale der Bishi Luambo. Het *tshiyanji*-bos der Baka Luyambi van Kalamba Buji aan de Kapelekese behoort toe aan de familie Kambuyu der Baka Kasungu van Mazondi. Aan welke bepaalde familiën de andere *biyanji* behoren kan ik nu niet zeggen. Mag men waarlijk niet zeggen, dat die Basungu, al waar ze kwamen, er hun *Tshiyanji*-bosje ingericht hebben en aan de vreedzame Balualua leerden mensen eten.

Er is nog een andere soort lieden, die aan menseneterij doen ; bij hen vindt men wellicht de oorsprong van het menseneten ; het is de geheimzinnige wereld der tovenaars « *Baloki* » of « *Bena Mupongo* ». Om misverstand te voorkomen, zou ik beter zeggen : betovenaars.

Bij de Baluba Hemba bestaat een geheime sekte, waar ze mensen eten, en de leden dragen ook de naam van *Bayembe* (zie E. P. COLLE, *De Baluba-Hemba*).

Bij de Basongo bestaat de geheime sekte van de *Bukishi* (zie E. WAUTERS, *L'Esotérie des Noirs dévoilée*) en ze doden en eten er mensen. Zulke sekten bestaan wat overal. Maar de sekten der echte tovenaars zijn zo geheimzinnig, dat het aan het fabelachtige grenst, bij zover dat men niet weet, wat men er van moet geloven. Ik vertel u de gang der zaken, gelijk iedereen in Kasai tot de kleinste schooljongen toe het met alle bijzonderheden weet te vertellen, alhoewel niemand het gezien heeft.

Veronderstelt een persoon, die kwaad is, hetzij een hoofd, dat zich van een tegenstrever wil ontdoen, hetzij

een persoon, die nijdig is over iemands kinderweelde en ze hem wil van kant maken, om het even. « *Mutshima wende udi wenza mubi* » — zijn hart wordt boosaardig. Die persoon heeft gauw een tovenaar gevonden, die hem wil helpen aan een « *buanga* » om zijn vijand dood te maken. Ze gaan wegkruipen ergens in een eenzaam bosje te midden der vlakte, waar ze door niemand kunnen benaderd worden. Ze maken er de toebereidselen der buanga, hetzij een houten beeld met uitgeholde kop, hetzij een mand in de vorm van een luipaard, hetzij de hoorn van een grote hertegeit met kleine hoorntjes en nagels en koordjes aangevuld, om het even. Ze slachten de gebruikelijke kiekens, witte of zwarte volgens de aanduidingen van de oude tovenaar ; ze aanroepen al de tovenaars van hun voorvaderen opdat ze de buanga zouden komen versterken en offeren hun meel- en vleesspijzen. Als dat alles in orde is, dan doet de oude zijn pakken open : vellen van apen en wilde katten en haalt er zijn « *bishimba* » uit : stukjes been of pees van luipaarden of buffels, of wie weet van welk dier ; hij steekt ze in de buanga en sluit alles toe met *tshiku* : mengsel van kool en olie en ander vet. Verder geeft hij nog meer voorschriften aan zijn leerling : wat hij mag eten en niet eten, enz. Ten slotte haalt hij uit een ander pakje een stuk « *munini wa luniamaniama* » uit « vlees van ... » ja, van wat ? Dat is het groot geheim der toverij, misschien is het mensenvlees. — Hij geeft het aan zijn leerling te eten. Deze, van zohaast hij het gegeten heeft, voelt geheel zijn natuur veranderen : zijn ogen glanzen, zijn mond schuimt, zijn vingers plooien gelijk duivelsklauwen, hij wordt woedend, belust op moorden en verscheuren : hij is tovenaar geworden : « *wakudia mupongo* ». Maar op ditzelfde ogenblik wordt hij vastgegrepen door tientallen even bloedzuchtige kerels ; ze grijpen hem bij het haar, duwen hem de keel toe, roepen allen te gelijk « Wien geeft ge ons » ? Geef ons

uw mens ! » Het zijn de tovenaars der streek, die eerst onzichtbaar in het bosje tegenwoordig waren, maar nu dat de zaak beslist is, dat de nieuweling de toverij innam, nu staan ze daar zichtbaar voor hem en het eerste dat ze doen is van hem een prooi eisen, een mensenprooi. Wie zal de nieuweling geven ? Op vreemde mensen heeft de tovenaar geen macht, alleen maar op zijn volk, op zijn familieleden, zijn kinderen, zijn vrouw, zijn moeder. Wie van hen zal hij geven ? Is het mogelijk ? Maar een tovenaar wordt tovenaar uit haat en wraakzucht, in hem zitten er geen menselijke gevoelens meer. De andere tovenaars trekken en duwen hem en pramen geweldig : « Wie geeft ge ? Spreek. » — « Neemt mijn moeder ! « roept de nieuweling. Nu laten ze hem los, verbroederen met hem en zetten samen in het bosje hun sombere feestpartij voort. Bespiedende ogen van oningewijden zouden de bijgekomen tovenaars niet zien want ze zijn onzichtbaar. Kort daarop zal de moeder van de nieuwe tovenaar sterven ; ze zal verdrinken, of verdonderen, of door een beest verscheurd worden, of door ziekte sterven, het komt er niet op aan. Men zal daarvoor naar de waarzegger *muena lubuku* gaan ; deze zal wellicht een tovenaar ontmaskeren en er zullen grote geschillen en veten uit volgen. Dat geeft er niet toe : de tovenaars hebben hun slachtoffer gepakt, op een geheimzinnige wijze zullen ze het hart en de ingewanden uithalen en dit mensenvlees zal opnieuw dienen voor andere tovenaarsfeesten, zonder mensenvlees immers kunnen ze niet voort. Als het nodig is, moet ieder tovenaar om de beurt zo zijn slachtoffer geven, al moest geheel zijn familie er door uitsterven. Intussen zal de nieuwe tovenaar zijn nieuwe *buanga* nemen en in zijn huis zetten ; maar de mensen weten er de betekenis niet van ; ze denken dat het een gewone buanga is, om bescherming te bekomen over zijn huis, gelijk ieder familievader er een heeft. — Maar hoe zal die tovenaar nu zijn

vijand, zijn mededinger treffen ? Zijn buanga zelf geeft er hem nog geen macht toe, hij moet die krijgen van de kant van zijn slachtoffer zelf. Hij zal naar het huis of het dorp van de vijand gaan. Treft hij er een medetovenaar van de familie van de vijand aan, dan is de zaak gauw in orde, want de andere tovenaar geeft hem de macht over zijn familielid. Anders moet hij iets van zijn slachtoffer zien mee te krijgen : een haarlok, een stuk nagel, een stuk van zijn bed, het zand van onder zijn voetstappen. Op die wijze handelen ze altijd als ze een onwillige vrouw willen in bedwang houden : ze nemen een haar, een stuk nagel of een stuk van haar onderkleed *(mbondie)*, steken het in de buanga en zo hebben ze de vrouw in hun macht. Moest ze durven weglopen, ze zou het besterven. De nieuwe tovenaar zal dus dit stuk van zijn vijand in zijn buanga steken. In andere gevallen is het ook voldoende, dat hij samen met zijn vijand tabak rookt of palmwijn drinkt ; het kan zelfs volstaan, dat hij een blaadje tabak laat liggen vóór het huis van zijn vijand en dat deze het opraapt ; de band is geworpen. Nu zal hij zijn buanga doen werken, volgens de voorschriften der toverij : een kieken slachten, de oude tovenaars aanroepen, toverwater : *nsompo* over zijn buanga sprenkelen en daarmee is de zaak geklonken : zijn vijand besterft het en de tovenaars gaan hem nogmaals het hart en de ingewanden uithalen voor nieuwe toverfeesten.

Andere verhalen komen neder op het volgende : een jongen op reis komt in een vreemd dorp aan ; hij wordt uitgenodigd door een oude tante om te eten. Deze zet de jongen « *bidia* » (meelspijs) voor met *matamba* : (maniokloof), als toespijs. De jongen eet ; hij neemt matamba en plots ziet hij, dat hij geen *matamba* in de hand heeft, maar vlees, echt vlees. « Eet maar », zegt de oude vrouw. De jongen eet, maar als hij opstaat, gevoelt hij zich dezelfde mens niet meer. Hij gaat naar

huis, maar hij blijft er zonderling doen : razen, glarieogen, huilen, weglopen. De jongen eet niet meer, wordt mager als een graat, kwijnt weg en op het einde sterft hij. Die oude vrouw was een toverheks, ze had hem mensenvlees te eten gegeven ; hij had de *mupongo* opgegeten en was er van dood gegaan.

Wat is er van al die akelige vertellingen waar ? Ik weet het niet ! — Sommigen zeggen kortweg : er is niets van waar... praat van negers ! — Voorzeker de negen tienden van al die vertelsels zijn verzinsels ; de feiten, die ze opgeven zijn elk op zichzelf op natuurlijke wijze en door het toeval uit te leggen ; het buitennatuurlijk karakter van een feit zou moeilijk te bewijzen zijn. En toch ! — Zouden er geen zulke feiten van echte toverij bestaan ? — De duivel laat zich in zijn duivelswerk niet gaarne betrappen, vooral niet door missionarissen. Maar toch bestaat hij en waar de Almachtige het hem niet belet, zal hij zijn duivelswerk verrichten. In elk geval : ieder neger, iedere vrouw, ieder kleine jongen weet dit alles tot in de kleinste bijzonderheden, al hun palabers handelen daarover ; al hun voorzorgen houden daarmee rekening ; alle geschiedenissen van hoofden zijn er vol van ; hun leven is er van doordrongen. Alle negers, ook de kristenen zijn er onwankelbaar van overtuigd. Probeert niet het hun te ontkennen ; ze zeggen of denken ten minste : « Gij Blanke, ge weet er niets van ; wij hier horen en zien zoveel te meer. »

Ik heb een kristen gekend, die ook in de buanga wilde gaan en die zo ver gegaan was, tot de andere hem het mensenvlees aanbood. Dan was hij weggelopen, omdat hij vreesde, dat men hem zijn moeder zou vragen.

In 1920 nog werd de hoofdman Katende der Bena Kadiebu bij Ndemba gedwongen zichzelf op te hangen, omdat hij beschouwd werd als tovenaar, die een luipaard had om mensen te vangen. Het spel was eigenlijk begonnen bij de Bakwa Bayi. De luipaard begon er

mensen te pakken rond 1917 ; maar het hoofd Tshisanga Lukono, vóór zijn afsterven, bracht zijn *buanga bua nkashama* = zijn luipaarden-buanga in het openbaar voor de dag en verbrandde hem. Daarmede was het mensenvangen gedaan bij de Bakwa Bayi. Maar de plaag zette zich voort stroomafwaarts langs de Muansangomo, bij de Bakwa Beye, de Bakwa Mpika, de Bena Kadiebu. In 1919 had een man van Kango Kabongo, Bena Masono (Bakwa Mpika) een mangamaker doen komen van Ndumbi a Tshamalua. De vreemde kerel was nog in het dorp, als de moeder van Kango reeds door een luipaard gedood werd. De oude mangamaker vluchtte weg, maar de nieuwe werd gegrepen en door het volk verplicht zich zelf in het bos te verhangen. In 1920 moest Katende der Bena Kadiebu zich ophangen. Maar de plaag breidde zich nog verder uit langs de Muansangomo tot in de Basangana, de Bakwa Longo en de Bakwa Muansa ; gans het bos tussen de Muansagomo en de Lombelo was verpest van mensenetende luipaarden. In 1921 kwam Tshiniama, hoofd der Bakwa Muansa met een bende gewapend volk op Kapondjo aan, het buitengoed van Lushiku, hoofd der Bakwa Beye. Ze eisten : « Lushiku, breng uw *buanga bua nkashama* voor de dag ! » Maar de Bakwa Beye trokken ook met gehele benden gewapend naar Kapondjo. De toestand begon te spannen. Maar Tshiniama trok gelukkig onverrichter zake weg.

De plaag van die luipaarden hield maar op een paar jaar later, wanneer alle *manga a nkashama*, manga er voor en manga er tegen, op orde van het Gerecht verbrand werden. Dat was dan een hele herrie in al de dorpen : al hun manga tegen de luipaard werden verbrand ; « en als de luipaard nu nog iemand van de onze pakt, gaan we dit... en gaan we dat !... » Maar ziet, het mensenvangen was ineens gedaan. Van Ndemba tot aan de Lubudi werd niemand meer verontrust.

In 1935 nog heb ik het plein van de missie Hemptinne vol volk gezien. Ze kwamen met een kerel, een kristen, die zijn vrouw had verdonderd... Ja, zijn vrouw was zoëven in een onweder doodgebliksemd. De kerel had juist daags er voor met een bekenden buangamaker van een ander dorp een geruimen tijd in een naburig bosje vertoefd ; hij had er een buanga gemaakt en zijn vrouw als buit aan de andere tovenaar overgeleverd. Nu was deze verdonderd. Daar stond geheel die massa volk nu, alle kristenen, katechisten, schoolmeesters, schooljongens : allen eisten een brief, om met de booswicht naar de Staat te gaan, naar het gevang. In vroegere jaren zouden ze hem zelf opgehangen hebben. Allen eisten zijn straf met de onwankelbare overtuiging dat hij zijn vrouw gedood had.

In elk geval ziet men dat het buangamaken en het menseneten nauw met elkander verbonden zijn. Rituële slachtofferanden van mensen, zal een Europeaan zeggen, gelijk de oude Romeinen en Germanen soms mensen offerden aan hun afgoden... Neen, dat is het niet ; we zijn hier in Kongo. Mensenvlees eten behoort tot het ceremonieel der buanga, of is er zelfs het bijzonderste bestanddeel van. Alle grote hoofden moeten tovenaars zijn, om hun macht te bewaren en hun tegenstrevers klein te krijgen. Allen, of ten minste de grote Bayembehoofden, moeten mensenvlees eten, om hun buanga te versterken. De Bayembe, *bakuseya bantu*, zijn ook de grote manga-makers, de « *bena mitu ya bantu* ». Ik heb eèn man gekend, die door de Staat verplicht werd bij Djibu der Bena Nzapo te gaan inwonen ; maar liever dan naar Djibu te gaan « waar hij op zekere dag zou verdwijnen als slachtoffer voor de buanga van Djibu » stak hij een man van Djibu dood voor de ogen van de Staat en ging liever... sterven in het gevang. Lumpungu, het grote hoofd der Baka Lebwe te Kabinda, die zo lang in Staatsdienst was en bijna leefde als een Blanke,

werd onlangs nog betrapt op menseneten en werd er voor in het openbaar opgehangen. Met die les zal het menseneten nu wellicht gedaan zijn.

Al die vertellingen van tovenaars, dat mensenvlees aten, vinden hun bron en oorsprong in de geduchte geheime sekte der Basongo : de « *Bukishi* ». Men leze bij C. WAUTERS, *L'Ésotérie des Noirs dévoilée* », blz. 184, hij geeft er op, wat er gebeurt, als iemand zijn eigen ophangt met een band van palmbladeren : welke *bishimba* de Bukishi-hoofden er van nemen, en hoe ze die voor groot geld voortverkopen aan alle manga-makers. Die kerels hebben natuurlijk niet verteld, hoeveel mensen ze reeds gedwongen hadden zichzelf te verhangen. Die geheime sekte der Bukishi moet als de moedersekte geweest zijn van alle andere sekten van geheel Kasai, en er is altijd een reukje van mensenvlees bij.

We zaten nu in de buitennatuurlijke wereld van duivels en tovenaars. Wij Blanken, gaan er fier op, dat we het negerras verlost hebben van slavernij, menseneterij, enz. ; de feiten zijn daar om het te bewijzen. De negers nochtans zijn er van overtuigd, dat er zwarte tovenaars bestaan, die mensen doden door hun toverij en ze opeten in hun vergaderingen. Maar ze geloven nog iets anders. De Blanken zijn zeker mensen met veel verstand en machtige wapens en machines, maar onder de Blanken zijn er ook Blanke betovenaars, met sterke buanga, die mensen doden, die negers vangen op geheimzinnige manier, ze doden en ze opeten... Wat is er anders in die geheimzinnige blikjes opgelegd vlees (conserven), kaas, al die pâté's schapentongen in dozen ?

Wat is dat ? Onze boys, die zo gaarne van alles eten, wat van hun meesters is, zullen niet gauw hun vingers steken aan die overschotjes van kaas en pâté's. Ze hebben een eeuwige schrik van mensenvlees. En wij, die in Europa dachten, dat al de negers zo verlust waren

op een mensenribbeke ! — Ze beweren dat de Blanken het lusten als een krachtspijs. — Denkt niet dat het lachpraat is ; denkt niet dat het maar gepraat is van echte wilde negers, die nog wegduiken in verre bossen. Neen, dat zijn gezegden van de meest geëvolueerden uit onze steden.

Het is nu vooral sedert een tiental jaren, dat die geruchten voortlopen onder de Zwarten langs de Katangaspoorweg. Ze vermelden de Blanken met naam en bijnaam : die Blanke heeft een Zwarte verdonderd ; bij die slechte Blanke is een werker verdwenen. Ze hebben het vooral gemunt op een Blanke, die overal in de toppen der bomen ging torens maken als grote vogelnesten ; die waren eigenlijk bedoeld als verkenningspunten voor luchtfoto's, om juiste landkaarten te maken ; maar volgens de Zwarten zijn ze bedoeld om van daaruit hun prooi te bespieden : een zwarte die ergens alleen loopt en... die ze zullen doden. Die Blanken noemt men « *Mitumbula* ». Ze rijden bij avonden langs de baan en bedwelmen een zwarte met de straallichten van hun auto, laden hem op en nemen hem mee. Ze hebben ook Zwarten in hun dienst, die in het geniep andere Zwarten gaan vangen voor de rekening van hun meester. Het slachtoffer wordt meegenomen — ook als men het lijk terugvindt en begraaft, — en dient om dozen en manga te maken voor de Blanken. Langs de spoorweg wordt dat algemeen geloofd. Tegen de avond durft niemand alleen een eenzaam eindje op de rijbaan gaan. Veel vrouwen durven niet alleen naar het water gaan. Stelt u een autogeleider voor, die ergens langs de weg stilhoudt bij een paar mensen, om de weg te vragen, zijn auto is nog niet stil, of al die mensen zijn weggelopen : Mitumbula ! en ze laten hem alleen staan. Ver in het binnenland weet men maar te vertellen van de *Mitumbula* aan de spoorweg en dat die en die van hun stamgenoten ginder verdwenen zijn, al komen ze naderhand dikwijls we-

derom uit. Ze hebben het gehoord van de een of andere Zwarte « chauffeur », die hun handelswaar kwam brengen. Dit gespook van Blanke *Mitumbula* wordt dus overal verspreid langs de spoorweg.

In 1949 werd er te Ndemba een vrouw vermoord langs de openbare weg aan een boskant. De dader werd gepakt en ook half dood geslagen. En ziet : deze bekende, dat hij een *mutumbula* was, hij werd daar met een auto gebracht door een Blanke, en hij moest een vrouw doden. Veel later, vernam men dat men te doen had met een slaapzieke, die ontoerekenbaar was. Maar in die dagen was iedereen, kristenen en heidenen, évolué's of gewoon volk er door en door van overtuigd, dat het een echte *mutumbula* was : « men vertelde vroeger van *mitumbula*, zei men, maar nu hebben we er een gesnapt. » De vrouwen hokten samen en gingen dagenlang protest-manifestaties houden bij de Blanken, tot dat de politie er hardhandig moest tussenkomen. Oh ! die *Mitumbula !* de grote schrikmerrie der Zwarten langs de spoorweg.

Ziedaar dus hoe onze Zwarte negers geërgerd staan voor menseneters-praktijken der Blanken ! de omgekeerde wereld ! Men mag toch gerust aannemen, dat daaronder een georganiseerde uitheemse of Kommunistische opruierij zit. Dit spel zou anders zo lang niet duren. Een Blanke, die naar Kongo gaat, mag nooit bluffen bij de Negers, dat hij zulke en zulke krachttoeren kan uitvoeren, hij mag vooral geen onbedachte doodsbedreigingen uiten tegen de Zwarten ; ze zouden 't soms heel ernstig geloven en hem gaan aanzien voor een Blanke tovenaar, een *Mutumbula*, een menseneter. Men ziet dus hoe sterk toverij en menseneten in het verstand der Negers samengaan. Het is er niet uit te praten, ook niet bij de meest geëvolueerden.

28. Kentekens der hoofden.

Wellicht zou men denken, dat een studie over de kentekens der hoofden heel belangrijk moet zijn, om de afkomst van de stammen aan te duiden. Toch is er niets, dat meer door elkaar loopt. De reden daarvan is dat zulk kenteken niet aanwijst van waar een stam afkomt, maar wel van wie dit hoofd vroeger het hoofdmanschap ontving. Een andere reden is dat bijna alle hoofd en vreemdelingen zijn in hun stam ; ze trachten zoveel mogelijk kentekens te bezitten, oudere kentekens te vernietigen

Een voorbeeld van zulk een vreemdeling met zijn manier van handelen :

Aan de bronnen der Buyu, bijrivier van de Moto, in het land der Bena Lulua, woonde een groep Kashi-Ku, een soort Bakwa Kasasu, van de echte Kasasu,die roepen :

« *Kasasu, kasasu ku nsula* « Kasasu, hij woont niet op het einde,
utu wasa pa nkatshi pa musoko. » hij woont te midden het dorp. »

Ze woonden hier bij de Bena Tshilundu. Hun hoofd was Ilunga Mbidi van de familie Tshibuyu Munene (in het dorp van Ndumba Tshongi). Op zekere dag kwam daar een zekere Tshiyombo wonen, een Muluba van de Bena Kabamba van Katumanga, ginds ver aan de beneden Lubi. Hij kwam inwonen bij Ngandu a Katshinku van de familie Kundu, bij diezelfde Kashiku. Ngandu a Katshinku was heel tevreden en gaf Tshiyombo een vrouw, Tshinda, waarvan hij kinderen baarde. Een kleinzoon van Tshiyombo, met name Luaba (a Kabamba a Tshiyombo) ging een buanga halen bij de Bena Mvila en verborg hem in de *tshite* (een hoop takken, die ook diende als buanga) van het hoofd Ilunga Mbidi der

Bena Tshibuyu. Ilunga Mbidi stierf er van en Luaba spijts veel gekijf betaalde geen boete. Een andere kleinzoon van Tshiyombo, met name *Kasongo,* bijgenaamd *Mpuamba,* zoon van Kabamba, van Mushipu, van Tshiyombo, liep weg met een Mokadi vrouw der Bena Kasenge van Kayoko, daar ze hem geen vrouw gaven. De Bena Kasenge kwamen lawaai maken en snapten Kasongo en de vrouw in de bossen. Maar de vrouw was zwanger en Ngandu a Katshinku, om de zaak te vereffenen, betaalde de huwelijksprijs. Nu kwam Muambi Lukuanga op, de zoon van Luaba, die Ilunga Mbidi doodde, en wilde hoofd worden. Hij was rijk geworden en wilde er dus voor betalen : hij wilde van Ngandu a Katshinku het *bukalenga a nsala* : zijn hoofdmanschap der rode papegaaiveren afkopen. Dat was te bar, hij, de zoon van die oude vreemdeling, die ze onderhouden hadden en een vrouw gegeven hadden ! Ngandu pakte hem, doorboorde zijn neus en zijn oren (doenwijze der Arabieren), bestreek hem met witte aarde : *lupemba,* deed hem kemp roken tot hij dronken was en zei : daar hebt ge het hoofdmanschap der Batshoko. — Maar Kasongo Mpuamba, die ook rijk geworden was door zijn handel met de Batshoko, nam nu ook de oude Ngandu a Katshinku, doorboorde hem neus en oren en pakte hem zijn *biseba* en *nsala* : zijn luipaardenvel en zijn papegaaiveren af. Hij nam ook die hoofdmanstekenen bij de andere kleine hoofden der Bena Kashiku af, en ging ze allen wegwerpen in het water der Kāle-beek. Zo zou hij alleen hoofd blijven. Op weg naar de beek, had Kasongo bevolen : niemand mag omkijken. Katende, zoon van Muambi Lukuanga, had omgekeken en zie daarmee kwam de sterfte in de kinderen van Muambi en ook van Kasongo. Kasongo Mpuamba door zijn bondgenootschap met de Batshoko, is dan het grote hoofd geworden van alle Bena Tshilundu ; vóór 60 jaar beschikte hij over duizenden geweren en dreef de

slavenhandel op grote schaal. Zijn kleinzoon Luaba, maar met zijn officiële naam : Mpuamba (= Fwamba) is nog het gemedaljeerde hoofd van alle Bena Tshilundu. Er blijft echter nog een donker punt : de sterfte in zijn familie. Hij blijft nog schoon spreken : dat ze Ngandu a Katshinku zouden oproepen in het water en *kukolobola mikiya*, doen = dit slecht lot zouden zuiveren. Mulungidi, kleinzoon van Ngandu a Katshinku en al de Bena Kashi Ku, al kunnen ze tegen Mpuamba gesteund door de Staat niets aanvangen, voelen zich toch sterk op dat punt : ze geven niet toe.

De oudste kentekenen van het hoofdmanschap zijn :

1. De Staf.

a) In het Noorden bij de Bakuba en Basho (ngo mene) lopen alle hoofden : Tshikile, Ipantshole, enz. met een gaanstok in de hand : een knobbelige stok met tukula overstreken, en die stok nemen ze zeker mee naar de vergaderingen. Te Mpatamboyi kwam ik een hoofd tegen der Bena Selenge, Tshiniama genaamd, hij gaf me de verzekering, dat zijn volk een school zou zetten en een catechist aannemen, en als teken van zijn wil en gezag gaf hij mij zijn stok mee. Ik kwam bij de Selenge en toonde hun de stok van Tshiniama. Nu, al die Selenge waren goed gesteld, maar kwestie van die stok, ja, ze erkenden hem als de stok van Tshiniama, maar ze hechtten er weinig belang aan, niet meer belang dan aan Tshiniama zelf, want ik hoorde later dat ze hem weggejaagd hadden uit hun dorp en daarom zat hij te Mpatamboyi bij zijn vaders.

b) Veel Luluahoofden hebben ook een staf, maar het is meestal een lange gladde *mulangala* : de doornige slingerpalm. Het is typisch en prachtig in zijn eenvoud, hoe de familiehoofden der Noorder Bena Lulua soms

een Blanke gaan begroeten. Ze komen op rij van een paar honderd meter ver, elk met zijn lange staf waaraan enige vederen of haren en een Portugees belletje vastzitten, ze hebben elk hun dierenvel op zij met een koord over de schouder hangen. Ze stappen op maat, wat gebogen over hun staf ; het is geen dansmaat, daarvoor zijn die patriarken te oud. In een traag rhythme, stap voor stap, houden ze de maat, door samen met hun staf op de grond te stoten en hun belletje te doen rinkelen. Ze kijken eens links en kijken dan rechts, maar spreken niemand aan. Al het ander volk, zelfs de lastige straatjongens schuiven eerbiedig voor hen open. Zo stappen ze een half uur lang over een tweehonderd meter afstand. Ze komen eindelijk vóór de Blanke, gaan op een rij staan en groeten allen « *moyo, mukalenge* ». Een van hen zal soms een korte rede houden, in alle geval bieden ze de *mukalenge* hun geschenk aan, een kieken en wat eiers. Dat zijn nog de oude brave Bena Lulua : de echte familievaders.

Die staf wordt in alle stammen verschillend benaamd :

Dikombo, bij de Baluba ;
Nkombe, bij de Bakete ;
Muba, bij de Baluba van over de Lubi ;
Muimbe, bij de Aka Muji (Zuider-Bakete).

2. De Bel.

Geen koperen bellen, gelijk de Portugezen er met hele vrachten binnenbrachten, en die de moeders aan hun kinderen binden en de mannen aan hun buanga, maar de dubbele ijzeren bel. Het hoofd, als hij op gang was, zond een man voor hem uit met die bel, hij moest er gedurig op slaan om de mensen te verwittigen, dat het hoofd op komst was. Als ge een hoofd met zulk een bel ontmoet, dan moogt ge zeggen, dat ge een hoofd van

zeer oud ras voor u hebt ; want al die bellen zijn nu versleten, gebarsten en met gaten in geroest. Men ontmoet ze zo wat overal, maar vooral bij de brousse-hoofden.

Die bel wordt genoemd :

Ngongo, bij de Baluba ;
Dingongo, bij de Bakete ;
Lubowo, bij de Bakete aan de Olukeshi ;
Ikekele, bij de Bambale der Luete ;
Bibiekele in Mayombo.

De bel en de staf schijnen van het Noorden te komen : van de Mongo en de Kundu, waar ze ook gekend zijn : De Boyela van Coquilhatstad noemen de staf : *Losoya*, en de bel : *Ilundja*.

3. De Pluimen.

a) Bij de Bakuba bewaart men in iedere familie een pluim van een bepaalde vogel. Het aangestelde hoofd der familie mag ze in de haarbos steken. De *kumu* draagt een arendsveder : *mpuongo* ; daarom noemt men hem *kumu mpuongo*. Veel andere betitelden dragen een veder van de kleine nachtuil : *tshipungulu*. Soms is het maar de veder van een fazant : *dikangala*, of van de bosfazant : *dikwakwa*.

b) Bij de Bena Lulua vindt men wat overal de rode papegaaipluimen : *nsala a nkusu*, die men soms als een muts gebonden op het hoofd draagt :

«*Bashila Kasanga a Nkusu,*	«De Bashila Kasanga van de papegaai,
Bajila munini, basa lusala».	ze eten zijn vlees niet, maar dragen zijn vederen».

Die titel bevat een woordspeling *Nkusu* is een papegaai ; maar hier werd oorspronkelijk beduid : de Bashi +

la Kasa + nga van de Nkusu : van de *Bakusu* van Kinda op de Lualabastroom. Het schijnt dat de vederen als hoofdstekenen afkomstig zijn van die Bakusu en van de Batetela. Men vindt de grote trossen papegaaivederen vooral bij de Bakwa Luntu of Bena Koshi ; *Koshi* is nogmaals hetzelfde woord als *nkusu.*

4. Na de veren komen de vellen.

De Zwarten hebben vooral ontzag voor de *bumfumu bua masala ne biseba* = het hoofdmanschap der vederen en der vellen.

Vroeger, eer de matten gekend waren, had ieder voorname persoon zijn vel mee, om er op te zitten, dat met een koordje aan de schouder hing. Een gewoon man zat op een gemeen geitenvel of antilopenvel ; de hoofdman der Batwa zat op een vel van een *tshipumbu* : een soort jakhals. De Baluba-hoofden hebben hun luipaardenvel = *nkashama.* De Bakuba hebben geen *nkashama* ; de Babindi en Balualua van het Zuiden ook niet ; voor hen is de *nkoyi* = luipaard, een gemeen, verachtelijk roofdier.

De Baluba moeten de *nkashama* waarschijnlijk van Nkole a Mutombo gekregen hebben als hoofdmansteken. Hij was toch reeds gekend bij de Mongo en de Basakata van het Noorden en het Noordwesten. Hij moet vroeger reeds ingebracht zijn door de Mulenge : de Baka Lenge of Tshikua Mukalenge van het Noorden.

Die Mulenge roepen nog steeds :

« *Muanetu wa Bakwa Mukalenge, wakuvwadika nkashama ;*	« Broeder der Bakwa Muka Lenge die de luipaard (het vel) dragen (als kleedsel) ;
ba Mpika baluata mbushi ».	de Mpika-mannen dragen de geit (het vel). »

De Mpika waren een ras Batwa, die ze als hun slaven aanzagen (*Mupika* = slaaf).

De hoofden gaan op dat vel niet meer nederzitten ; ze hebben nu meestal een stoel of een draagbed om op te zitten, maar ze dragen het vel aan hun riem en de luipaardentanden dragen ze als een krans rond de hals. Als het vel versleten geraakt, bewaren ze het eenvoudig in hun huis.

De Muluba ziet in dat vel meer dan een teken van zijn gezag ; hij doordringt alles met zijn bijgeloof. Voor hem is de luipaard geen gewoon dier meer, maar het is een *mukalenge* = een hoofd. Alleen een hoofd mag zijn vel of tanden dragen of bewaren ; alleen een hoofd mag een luipaard doden ; een gewoon man zou het besterven, ten ware hij zware boete aan de hoofden betaalde ; geen echte Muluba zal luipaardenvlees eten. Als men een luipaard doodt, moet men zijn lijk in een hangmat dragen ; men moet hem op een zetel neerzetten en hem huldigen met trommel en dans, gelijk een *Mukalenge*. Eerst daarna mag men hem het vel afstropen. Een kristen van Bimbadi, Angolezen die nog vóór de Blanken in Kasai kwamen, had een luipaard gevangen in zijn val en hem dood geschoten. Waarlijk, de Lulua-hoofden der streek, Lushiku en anderen, kwamen bij hem en eisten de luipaard op voor de gebruikelijke plechtigheden. Hij moest bovendien een boete betalen, anders zou hij het met zijn leven kunnen bekopen. Maar een Tshimbadi is geen gewoon sterveling ; hij hield de luipaard voor zich, betaalde geen boete en zond de hoge heren wandelen ; een luipaardenvel is immers honderden frank waard... en de Tshimbadi leeft nog.

De *nkashama* is een bijgelovig beschermmiddel. De hoofdman bewaart het dorp door zijn *nkashama* ; hij houdt er de tovenaars, de donderzenders en de dieven mee weg. De hoofdman verwenst met zijn *nkashama* al wie hem durven weerstaan. Als hij een bevel plechtig afkondigt, zwaait hij met zijn *nkashama*-vel en niemand zal durven dienst weigeren. Als hij een ingewik-

keld geschil moet beslechten, dan doet hij de betichten over zijn *nkashama* heenstappen, en niemand zal dan een leugen durven staande houden, of hij zal sterven. Als het hoofd een tegenstrever wil van kant maken, zal hij trachten een haar of een stukje vel van de *nkashama* in diens eten te krijgen en de tegenstrever zal er van sterven. Men vertelt vele voorbeelden van lieden die aldus stierven.

Veel vervallen hoofden, maar hoofden van het oud ras, bewaren nog hun *nkashama*-vel. Ze hebben geen volk meer, ze doen met tegenzin onder voor een groot erkend hoofd, ze leven ergens in het grasland op hun eentje, maar ze hebben nog een stuk omheining als van een hoofd en een versleten stuk *nkashama*-vel zonder haar op. De nieuwerwetse hoofden hebben er gewoonlijk nog ontzag voor en laten ze gerust waar ze wonen.

Op de Tshikula-vlakte, waar in 1937 de Missie van Tshikula gesticht werd bij de Bakwa Kasansu, woonde een zekere Tuikale, die de moderne naam van Singelete genomen had. Hij had er een klein marktje opgericht, maar later toen de Missie gesticht werd, bracht hij zijn markt op de Missie over en hij sloeg er zelf de trommel voor. Hij liet zich dan Tshikula noemen : « *Meme Tshikula* = ik ben Tshikula ». Voorheen had hij er altijd alleen in het vrije grasland gewoond met zijn twee vrouwen en zijn kinderen, terwijl al het andere volk van zijn Bakwa Ngodie-stam vijf km vandaar over de Kapiku-beek op de rijbaan moest wonen. Het hoofd der Bakwa Ngodie, Mutombo a Mbayi liet er hem met rust. Maar Mutombo werd oud en liet het hoofdmanschap over aan zijn zoon. Een van die dagen nu riep het jonge hoofd de jongelingen van zijn groep op en ging op reis, op bezoek naar het hoofd Tshimbalanga. Hij haalde zijn draagberrie(= *tshipoyi*) uit en zijn mannen droegen hem en zongen hun schoonste tshipoyi-liederen. Zij kwamen voorbij de plaats, waar Singelete woonde. Het

jonge hoofd riep Singelete bij zich, berispte hem, omdat hij hem niet volgens alle regels gegroet had, en « draag mijn tshipoyi » gebood hij. Singelete groette wel zijn baas, maar de berrie dragen.. dat nooit !... Dat wilde hij niet. Hij riep iets van : mijn voorvader hoofd, enz. en weigerde. Het hoofd hield aan, riep en dreigde ; al die jongelingen maakten lawaai. Singelete is wel meegegaan op reis, maar de *tshipoyi* heeft hij niet gedragen. Later bleef hij verbolgen en vertelde het voort, hoe onwaardig hij behandeld geweest was. Als nu het jonge hoofd terug thuiskwam, werd hij tussen vier ogen onder handen genomen door zijn vader Mutombo a Mbayi. De oude zal zijn zoon er aldus aan herinnerd hebben : Wij zijn hier maar vreemdelingen in de streek. Mijn vader, Mbayi wa Kapinga, was een Mukwa Lukanda, der Baluba, Bakwa Disho van over de Lubi ; en kwam hier inwonen bij Kalombo, hoofd der familie Kapuku, in de groep der Bena Ngodie Muana, die toen nog aan de bronnen der Buyu a Mamba-beek woonden (20 km Oostwaarts). Het was in de tijd, dat ze de mensen deden kemp roken en dat ze de baarden afsneden, Kalamba der Bakwa Katowa bracht dat in. Vader Kalombo was daar bevreesd voor en stootte Mbayi de Mukwa Lukanda vooruit, om in zijn plaats hoofd te zijn. Mbayi's broeder, Kapinga Tshifikidi, ging later *ku Tshilungu*, naar de Batshoko bij Kalamba en zo werden wij erkend als het grote hoofd van de Ngodie-stam. Ik, Mutombo a Mbayi, mijn naam was eerst Kabasele, ik heb hen opgevolgd ; ik heb altijd de Bakwa Ngodie bestuurd met zachtheid en verstand. Gij nu, mijn zoon, ge zijt een jong hoofd maar doe gelijk uw vader. Weet vooral dat de vroegere grote hoofden der Bakwa Ngodie : Bakajika Monangayi en Tshipamba Tshiputa van de groep Bena Kapanda waren. Hun afstammeling, Tshilomboshi, a Mamba, a Ntumba Kanumbedi, is hier onlangs overleden ; een andere afstammeling is die Singelete a Monekayi, a

Ntumba Kanumbedi, die ge daar zoëven lastig gevallen hebt. Het is waar, die mensen zijn niet rijk genoeg, om nog als hoofd op te treden ; ze hebben er ook geen verstand en geen voorkomen voor ; blijf gij hoofd, maar eerbiedig hun vroeger hoofdmanschap ; ze hebben nog de tekens van hun macht, ze hebben wellicht nog hun buanga ; eerbiedig hen. Als ze nu gaarne in het grasland leven en u niet aanvallen, laat ze dan ook met rust en bejegen ze goed ; klaag ze nooit aan bij de Staat. — Dat zegt uw oude vader.

Moest de Staat eveneens die wijze raad gevolgd hebben in veel gevallen, en dergelijke toestanden gekend hebben, hij zou zoveel nutteloze moeilijkheden vermeden hebben.

De oude Katambu der Bena Katambu (groep Bakwa Wodie bij de Bena Mukumu) had een luipaardenvel gespannen over de blaasbalg van zijn smidse. Nkulu, het nieuwe hoofd der Bena Busha, zei hem : « Hoe durft ge dat doen ? Geen wonder dat al uw kinderen ziekelijk zijn ». Maar Katambu zei : « Ik ben *mukalenge* en ik mag dat doen ».

5. Koper en ijzer.

a) Het koper komt uit Katanga, o.a. uit de mijnen van Kanzenze ; daar maakte men de koperen kruisen (croisetten). Sommige Baluba-hoofden zullen die wel aan hun onderworpen hoofden als kenteken van hun hoofdmanschap gegeven hebben (Zie over dit koper nog § *Kleding*, blz. 127). Zo hadden de Bakwa Tshiya van bij Merode een koperen kruis, dat hun vader Tshibamba ontvangen had van Kayeye a Bukoko der Bena Kanioko; als ge op dat kruis keek, dan groeide het zienderogen... en het was geen inbeelding, verzekerde men. Maar Tshikungu der Bena Kabeya, vader van Kazumba pakte het hen af.

Andere hoofden hadden soms wel koperen platen of ringen als kenteken. Ntambwe Muense heeft een witten ring.

Katende der Bakwa Muansa, bij Hemptinne, had een grote speer : *dikongo*, maar Von Wissman pakte ze af omdat Mukenga Kalamba zei : « ik ben hoofd van alle Bashilanga ». Von Wissman wilde Kalamba, bij wie hij inwoonde, steunen en nam daarom Katende zijn grote speer af. Die speer echter was geen bewijs van een oud hoofdmanschap, want vader Kapanga Katende was een Muluba der Bakwa Disho, die daar rond 1860 toekwam en opgenomen werd bij de familie Mukalenge a Mutshipaye. Als hij toekwam had hij niets anders mee dan zijn speer, die hij wellicht bij de Basongo gekocht had. Maar hij werd rijk en door de steun van Katende a Diulu der familie Musangu werd hij hoofd en in de oorlog tegen de Bashila Bembele van Mukenga Kalamba trad hij op als voorman en werd het grote hoofd der Bakwa Muansa.

b) De Bakuba-hoofden hebben ook allerhande ringen, soms koperen, maar vooral ijzeren. Sommige hadden ijzeren smidshamers. Gedenkt hoe Lukengu en de andere Bakuba-hoofden hun geschil met de proef van de vlottende smidshamer beslechtten.

Van waar kwam het ijzer in Kasəi ? — De Bakuba geven als uitvinder der smeedkunde op *Woto Pia*, zoon van Buomo. « *Pia* » is : de snede van het mes.

Evenzo geven ze Woto Biede op als de uitmeter van alle zaken. *Biede* = meter. Hij gaf de mensen ogen en oren, goed geperst en afgemeten ; hij mat de dorpen uit, de huizen en de velden. Woto Biede is de *Bende* der Baluba, die naar het Oosten en het Zuiden uitweken.

Evenzo geven ze *Lunu*, zoon van Buomo op ; deze had medelijden met de mensen die dorst leden. Hij maakte overal bronnen en beken, om de mensen water

te geven ; hij begon zijn werk *ku mande* = ginder aan de beneden-stroom, klom stroomopwaarts en maakte overal beekjes. Als hij kwam *ku mutu* : aan de boven-stroom, daalde hij weder af langs de andere kant tot beneden toe. Zo hebben de Bakuba overal water in hun grote vlakte, die rondom omringd is door groot water : Sankuru, Lubudi, Lulua en Kasai.

Lunu is dezelfde, die ze meer Oostwaarts : Londo lo Bombo = de Bakwa Luntu noemen.

Wie was Woto Pia ? — Wie zegt *Pia*, zegt *Pia* + *nga* (Zie hoger) de *Bapianga*, de Bena Mpanga, en Kapanga, die overal de voorwacht waren der grote Mamvo-hoofden (zie blz. 271) de « rois forgerons » « die de smidshamer = *nindu* als teken van hun hoofdmanschap hadden.

Men kan nu nog opmerken, dat de inlandse smidsen en ijzergieterijen meest te vinden waren :

1) Bij die Bapianga, de Pianga Matadi, die hun ijzer gingen halen uit het slijk der Isantsha-rivier (de Musasa, zeggen de Lulua), bij Kabuluanda ;

2) Al de lieden, die spreken van *Mpa* en Avanga in de betekenis van Bena : de Basala Mpasu (Mpa + Su) der Lusanza en Luete. Daar noemen ze dikwijls de families : Avanga Ngaji, of Mpa Kanga, of Mpanga Busha, enz. gelijk de Muluba zou zeggen : Bena Nzaji, Bena Kanga, Bakwa Busha ;

3) Al de Bambale, die altijd nauw verwant waren met de Panga en de Mamvo, bij voorbeeld de Bakwa Mbaye aan de Muansangomo.

Al die lieden hadden ook wel ijzeren hamers of ringen of speren of bijlen of dissels = *nsesu*, als teken van hun hoofdmanschap, die zij kregen van de Mamvo-hoofden.

6. Tukula.

Sommige Bakete-hoofden van het Zuiden hadden als teken een stuk *tukula* = rood verfhout, soms zeer kunstig bewerkt ; in hun streek bestond geen echt tukulahout, maar ze zegden dat het kwam van de Bakuba.

7. Witsel : Lupemba.

Kasongo a Niemba der Baluba- Sha Nkadi, gaf als kenteken aan zijn onderhorige hoofden een schotel *lupemba* : witte verfaarde. De Bena Kanioko, die de macht van Kasongo a Niemba kregen en ze overdroegen aan de Baluba Bambu en aan de Bakete, gaven ook soms *lupemba*. Een onderhorig hoofd, indien hij voor zijn opperhoofd verscheen, moest eerst zijn armen met die lupemba bestrijken. Dat waren de *Bajinga-Hemba* = met lupemba afgelijnd. De Bena Kanioko noemden de Baluba van Mutombo Katshi : *Bajinga Hemba*. In de grond betekent die naam heel wat anders, iets als *Bashi ka Pemba*, hetgeen dus hetzelfde is als *Bena Kapemba* en *Bapemba*. De letter *p* aan de Lubilashi wordt aangeblazen als *h*.

Men vindt die *lupemba* als hoofdmansteken nog wel in andere streken ; bij de Baluba zelf niet veel ; maar in het Noorden bij de Bangongo bewaart men in sommige dorpen twee ronde bollen *lupemba* : de *Mifundu*. Men bewaart ze in een klein huisje als een nagedachtenis aan de voorvaders. Bij de nieuwe maanplechtigheden doet men ze op een mat ronddraaien. Men brengt er mee in verband de speelse draaiwinden : *bifundu*, die vooral in het droog seizoen het stof in een wervelkolk omhoog jagen. Een vrouw, die zulk een wervelwind ziet, terwijl ze bidia (= eten) maakt, houdt op met werken ; niemand zou van die bidia eten, want in die *bifundu* waren de voorvaders. Bij de Bakete van het

Zuiden is er van die bollen *lupemba* en die wervelwinden ook wel iets te vinden met dezelfde betekenis.

Kasongo Dominike, een oude Tshimbadi, afkomstig uit Angola en woonachtig te Ndemba, had ook zulk een witselbol meegebracht uit Angola als teken van een oud hoofdmanschap.

8. Mabwe : de parels en schelpjes.

Nagenoeg alle hoofden in Kasai, van aan de Noorder Basho (ngo mene) tot aan de Zuider Basala Mpasu, hebben als kenteken een *Mutu a mabwe,* namelijk een muts van geweven *mpeko* (vezels van raffiapalmen) volgenaaid met parels en schelpjes. Daarbij behoren de beenderringen en armbanden en schouderriemen, alle gelijk benaaid met parels en schelpjes. In plechtige omstandigheden kleedden zij er zich mee, daarna werden ze zorgvuldig bewaard in een doos = *tshifawo.* De Bakete en Babindi van het Zuiden noemden die muts *mutu a Kayande.*

Vanwaar komen die parels en schelpjes *(mibale, mpashi)* ?

Zie daarover in de Studie van *Kledij* (blz. 127). De Bakongo-hoofden verspreidden ze door gans Kasai tot in Luisa en tot bij de Balualua, alhoewel de Balualua-hoofden geen *mutu a Mabwe* als hoofdmansteken kennen.

De mannen naaiden die *mpashi* ook wel aan de zoom van hun kleed en op hun hoedje (= *lukete*), evenals de vrouwen nu de *makuta* (stukjes van 10 cm met een gaatje in), aan een koord rijgen en als een sieraad-gordel rond de lenden dragen. De Bakongo-hoofden begonnen dit gebruik te reglementeren volgens Bakuba-moden : een persoon van zulken rang mag zoveel *mpashi* dragen, enz. Zij gaven de *mpashi*-muts *(mutu a mabwe)* aan de Baluba-hoofden, die hun onderdanig waren, als teken

van hun hoofdmanschap. Daarna begonnen de andere Baluba-hoofden ook wel *mutu a mabwe* op hun eigen te vlechten en ze maakten er nog armbanden, beenderringen en schouderriemen bij en bewaarden alles als teken van hun hoofdmanschap. Die schelpjes blijven toch het teken der Bakongo-hoofden en van dezen, die er van afhingen of onder hun invloed stonden.

Ntundu, het hoofd der Bakwa Buloba Mbuyu aan de Lubudi, lag ziek. Bij die oude Bena Lulua was een hoofd niet veel van tel, want al zijn volk was naar de Bakwa Longo gaan dansen. Alleen Kongi een neef, zijn zusterskind, was bij hem. Kongi van Luboyo, van Kadiebwe, van Muendu, van de Bena Tshilulu : een tak der Bakwa Buloba. Ntundu zelf was een Muena Sa Lula, een andere tak.

Ntundu lag dodelijk ziek : en zei : « Kongi, mijn jongen, haal mijn hoofdmanstekenen uit de *tshifawo* (doos) en leg ze in de zon te drogen. »

Kongi haalde ze te voorschijn : een parelmuts, armbanden, beenderringen, en een kwispel van ramhaar *(tshibangu)*. Hij legde alles in de zon voor de ogen van Ntundu. De ivoorstukken *(mibangu)* liet hij in de mand.

Ntundu voelde zich heel slecht.

« Kongi, zei hij, roep het volk, want uw hoofd gaat sterven.

— Er is niemand thuis, manseba.

— Waar zijn ze ?

— Naar de Bakwa Longo gaan dansen.

— En Muamba en Bulalu, mijn broeders ook ?

... Zo, ze laten mij hier alleen dood gaan ! »

Een poos stilte ; alles was doodstil in het dorp ; de avond viel. Kongi kwam met sprokkelhout, om het vuur van den haard *(-tshoto)* aan te steken.

« Kongi, mijn kind, zei Ntundu, kind van onze

Mbiye, gij alleen bleef bij mij, neem de parelmuts en de kwispel en geheel de *tshifawo*-doos ; alles is voor u, neem geheel het hoofdmanschap der Bakwa Buloba Mbuyu, het hoofdmanschap van uw *manseba.* Het is voor u, ik, Ntundu, ik gaf het u ».

Als de Bena Sa Lula thuis kwamen, vonden ze Ntundu dood ; de hoofdmanstekenen waren niet te vinden.

Drie maand verliepen. De ziekte kwam in het dorp der Sa Lula, vijf mannen stierven. Maar niemand kende de ziekte. Ze gingen naar de waarzegger = *muena lubuku* bij de Bakwa Ntamba. De *lubuku* nam natuurlijk de parelmuts en andere kentekenen van het hoofdmanschap, die verdwenen waren.

Ze trokken dus naar de Bena Tshilulu bij Kongi :

« Ge hebt onze parelmuts en ons ivoor *(mibangu)* gestolen ! »

— « Wat gestolen ! Ge waart gaan dansen en Ntundu gaf ze me eerlijk ».

Maar twisten baatte niet. Ze kwamen overeen : Kongi gaf de doos *(tshifawo)* terug met de parelmuts en het ivoor ; maar hij behield een kleine doos met de kwispel. En zo bleef het en zo behielden de Sa Lula en de Tshilulu allebei een stuk hoofdmanschap.

9. Kasaka kakunsa : de rode soldatenvest.

Honderd jaar geleden (rond 1860) verviel de handelsbaan der Bakongo aan de Sankuru, met het verval van San Salvador. De Batshoko van Portugees Angola namen de handel over tussen de kust en het binnenland, meer in het Zuiden. Ze kwamen over het land der Zuid-Bakete en Babindi. Ze brachten stoffen in, glazen, bellen, koperen nagels, koperdraad en ander prullewerk ; — ze fopten toen de mensen gelijk nu, — ze kochten vooral ivoor en slaven. Ze hadden Portugese geweren,

iets dat de binnenlanders nog nooit gehoord of gezien hadden. Daarmee waren ze iedereen de baas ; ze gingen ermee roven en branden en hun handel werd veeleer een slavenjacht.

De Batshoko hadden een legendarische hoofdman : *Tshendenda* of *Lumpungu.*

« *Tshendenda wa Batshoko*	« Tshendenda der Batshoko,
Tshendenda tshakamana bantu ba mulu	Tshendenda roeide de mensen der hoge huizen uit. (De Bakete met hun huizen op een verhoog).
Tshendenda tshakamana Baka Munungu	Tshendenda roeide de Baka Munungu uit
Tununge mitshi ya moyo ».	Laat ons staken op elkander stapelen... »

Kununga mitshi : staken in een vierkant op elkander stapelen om er een huis op te zetten. De *Bena Munungu* = een dorp dat nu uitgestorven is, gebuur en verwant met de Bena Tshivuyu der Bakete aan de Olukeshi.

Tshendenda had zijn dorp, of zijn kamp, boven op een heuvel ; de Blanken die hem zochten, zagen het van ver liggen ; ze slopen er over de lage rivierkanten naartoe ; maar als ze boven kwamen, vonden ze er het dorp van Tshendenda niet meer ; deze woonde reeds op een andere heuvel. En zo verliep het telkens opnieuw. Ze konden Tshendenda niet te pakken krijgen.

Wie was die Tshendenda ? — De Batshoko zelf vernoemen nooit dat hoofd. Maar in het Zuiden worden de Batshoko overal met veel misprijzen genoemd : *Mindzenze. Mizenze* in de Bakete-talen zijn een soort kleine eetbare rupsen, maar in de talen van Angola en van de Lage Kongo wil zeggen : vreemdelingen. De Batshoko noemen hun slaven ook *Ntu Bindi.* — Tshendenda is dus geen hoofdman, maar de bijnaam der Batshoko Mindzenze, op zijn Tshiluba's uitgesproken : Tshendenda. Ze zeggen ook *Nkelendenda.*

1) Alle Zuiderstammen maakten dus geen vriendschap met de Batshoko : de Bakete en Babindi, Balualua en Bambale, Basala Mpasu en zelfs de Balunda vochten er mee op leven en dood. Maar die geweren!... Er was niet veel tegen te doen. Een paar staaltjes. Te Muzodi bij de Bambale aan de Luete, werden al de *bakalenga bakashi* : de prinsessen, dochters van de hoofdvrouw Nama van de grote matriarchale familie van Muzodi, geroofd en meegevoerd door de Batshoko, zodat de Bambale hun hoofdman Muzodi in een andere aanverwante tak moesten gaan zoeken.

2) In de streek der Bakete aan de Olukeshi kwamen ze ook binnen. Ze werden er geroepen door Ndumba, die nu hoofdman is der Bena Katamba. Ndumba was een Mukwa Tshibale, een gebuurdorp ; zijn vader Tshidimba was van de familie Tshovo bij de Baka Tshibale. Zijn moeder echter was van de familie Bashiya Shimba bij de Bena Katamba. Deze waren Bashila Mutumba, verwant met de Bena Tshikoba van Kandayi ; ze hadden dus het patriarchaal stelsel, zodat Ndumba er geen hoofd kon worden. De Baka Tshibale waren meer Bashila Nioko, hadden matriarchaal stelsel, en Ndumba kon daar ook geen hoofd blijven. Maar Ndumba riep de Batshoko in de streek, om het hoofd Kabuluku der Bena Njaji in het Zuiden te gaan bevechten. De Batshoko kwamen, maar ze gingen niet tegen Kabuluku vechten, ze vochten met de Bena Katamba en hun gebuurdorpen : de Baka Tshibale, de Bena Tshivuyu en anderen. Die allen immers wensten geen Batshoko, maar Ndumba had ze geroepen. Het grootste hoofd der Bena Katamba, Kabu a Biseba Munene, van de familie Bashiya Ngalu, woonde dan nog op Tshimenga, de zandvlakte aan de scheidingsweg op Luisa ; hij was reeds een oude man, hij vluchtte weg en ging in het binnenland aan de bronnen der Ditu-beek wonen. Maar de

Batshoko kwamen en vernielden zijn dorpje en verbrandden hem in zijn eigen huis. Ze doodden nog veel volk en tevens Tshimbadi, hoofd der Bena Tshivuyu, ook van de familie Bashiya Ngalu, evenals Kabu a Biseba.

Kasalu van die zelfde familie, die later hoofd werd van de Bena Tshivuyu, was ook meegevoerd geweest door de Batshoko, maar hij had kunnen ontsnappen en terugkeren. En zo is Ndumba door de steun der Batshoko groot hoofd geworden in de familiën van zijn *manseba* : de Bashiya Shimba en geburen. Als de Bena Kanioko, Kamuine Sapo en anderen in de streek kwamen bij de Bena Kasengaye, wilde Ndumba hun geen belasting betalen en ging steun zoeken bij Mpuamba der Bena Tshilundu. Zijn zoon, Mutanda a Ndumba, is nu nog het groot gemedaljeerd hoofd Ndumba, van alle Bakete aan de Olukeshi, de Bena Kene en veel Bena Kasengaye inbegrepen.

3) Bij de Baluba in Kasai wil iedereen hoofd worden. Ze riepen er de Batshoko en de verwaandste hoofden liepen er het eerst naar toe om vriendschap te sluiten en zo hun hoofdmanschap te versterken.

De Batshoko onderzochten niet (gelijk de Staat nu doet) wie recht had op het hoofdmanschap en wie niet ; ze erkenden als hoofd al wie hun best ten dienste was. De eerste die aldus erkend werd was Mukenga Kalamba der Bakwa Katawa van afkomst een Mukwa Mpemba der Bakwa Disho over de Lubi van de familie Kashiya. Zijn voorvader was in de tijd der Bapemba uitgeweken tot bij de Bena Bele van die Bakwa Katawa, eerst rechts van de Lulua, waar nu Luluaburgstation is, dan op de linkeroever. Hij stelde zich tegen het voorvaderlijk hoofd der streek, Muamba Mputu (Luandanda) der Bakwa Mushilu en daarom riep hij de Batshoko, maakte er grote vriendschap en dreef er handel mee.

Van hen kreeg hij een geweer, iets ongewoons, en overblufte alle andere hoofden er mee. Later kwamen de Bimbadi nog bij hem inwonen ; het waren Angolezen van bij de kust, uit de streek van Malandji. Daarna kwamen nog Von Wissman en de andere Blanken. Daarmee werd hij de grote hoofdman van alle Bena Lulua. Had hij zijn spel bij de Blanken niet bedorven, hij ware keizer gebleven van alle Bena Lulua, gelijk Lukengu het werd bij de Bakuba.

Andere hoofden der Baluba, zoals Mpuamba der Bena Tshilundu deden hetzelfde. We zagen reeds van welke afkomst hij was... een Muluba der Bena Kabamba aan de Beneden-Lubi. Hij werd rijk door zijn slavenhandel met de Batshoko en werd koning van alle Bena Tshilundu. Mpuamba ging zelfs met zijn Batshoko over de Lubi en stelde er zijn vriend Kalala Kafumbu als hoofd der Bakwa Mpata aan. Kalala Kafumbu was zoon van Kalala Lukokesha, die op zijn beurt zoon was van Kafumbu, een man der Bakwa Mulumba, (een stam Bena Tshilundu aan de Lukula) van de familie Bakwa Tshidiwa. Hij was een doortrapte manga-maker, die ging inwonen bij Kavungula der familie Bena Kabongo, van de Bena Mutu a Lubanza bij de Bakwa Mpata, op de Tshiboto-vlakte over de Lubi. De jonge Kalala Kafumbu werd er weggejaagd om zijn sluwe streken, maar Mpuamba bracht hem terug en stelde hem aan als kapita over alle Bakwa Mpata. Mpuamba kocht er veel ivoor, koeien en slaven en verwoestte met zijn Batshoko geheel de streek. Men gaf hem als wachtwoord :

« *Kabakuni tshombe*	« Ze zullen geen maniok planten
Kamuendi nzolo	er zal geen hen lopen
Kamuendi mbuji	er zal geen geit lopen
Kamuendi ngombe ».	er zal geen koe lopen ».

Later schudde Kalala het juk van Mpuamba af en

zocht steun bij de Staat van Luluaburg. Hij zei : « Mpuamba is een Muena Lulua ; ik Kalala ben een Muluba ». De Staat nam het aan en gaf aan elk zijn gebied met de Lubi als tussengrens... alsof de Bakwa Mulumba en de Bena Bitende, die op de linkeroever wonen en nu als Bena Tshilundu van Mpuamba doorgaan, niet even goed Baluba van taal en zeden waren, als de Bakwa Mpata van de rechteroever (zie vroeger : de grens tussen de P- en de B-taal). — En zo is Ndumba a Kalala, de zoon van Kalala, nog hoofd van de Bakwa Mpata en van al die Bena Mulenga ; hun echt hoofd, Lahula der familie Mukangala, bij de Bena Muadi leeft er bij als een gewoon burger.

Nog veel andere hoofden sloten aldus vriendschap met de Batshoko. Ze noemden dat *kuya ku Tshilungu* = naar *Tshilungu* gaan, gelijk ze vroeger gingen *kua Nkole* en *ku Bena Kanioko*. Maar waar dit *Tshilungu* ergens lag, ben ik nooit te weten gekomen. Staat *Tshilungu* wellicht tegenover *Bashilanga*, naam die de Batshoko gaven aan de Bapemba van Mukenga Kalamba ? Dan zou Tshilungu duiden op de Bashila Lungu, de Luluastammen langs de kant van Tshikapa, van waar de Batshoko kwamen.

Kapuku Tshimbundu, een klein hoofdje der Bakwa Beye bij Ndemba, was gaan inwonen bij de familie Kabundi, waarvan Mulamba Leo nog de afstammeling was. Zijn grootvader Kabongo is van onbekende oorsprong. Tshimbundu ging ook *ku Tshilungu*, maar hij ging niet verder dan tot bij Mukenga Kalamba. Tshimbundu kreeg een stel echte Angolezen en ging er handel mee drijven tot in de Bakuba. Hij werd daardoor groot hoofd van alle Bakwa Beye, zijn gezag werd erkend door alle stammen, tien uur in de omtrek.

Tshiniama Kafumbe der Bakwa Muanza Mukale tegen de Dibese ging op zijn beurt *ku Tshilungu*, maar hij ging wellicht niet verder dan bij Tshimbundu der

Bakwa Beye. Hij werd hoofd van alle Lulua-stammen die nog verder stroomafwaarts wonen.

Nog veel andere hoofden gingen *ku Tshilungu*, doch ze gingen maar tot bij een machtige gebuur, om in betrekking te geraken met de Batshoko en zo hun hoofdmanschap te verstevigen.

Wat gaven de Batshoko nu aan hun bevriende hoofden der Baluba, als teken van hun hoofdmanschap ? Zij gaven weleens een geweer in ruil tegen verscheidene slaven, of soms een oude rode soldatenvest, of een ouderwetsen soldatenhelm of een stoel of andere dergelijke dingen uit Europa. Maar juist die rode soldatenvest : *kasaka kakunza*, werd bij de Baluba-hoofden het teken van hun hoofdmanschap. Het gebeurde vroeger zo dikwijls, als een Blanke onverwachts in een dorp aankwam, dat de hoofdman, die gewoon gekleed loopt gelijk iedereen, plots zijn huis binnenwipt en vijf minuten later weer met zijn rode « kazak » verschijnt en de Blanke gaat groeten. Hij groet dan als een soldaat : « *Bojou, Mukalenga* (Bonjour Blanke). — Die rode kazakken en die helmen geraken nu stilaan versleten en uit de mode.

Tshikomesha, van de Bena Kasanganayi op Tshikata (bij Ndemba) werd gepraamd om zijn schulden te betalen. « Ik heb niets » zei hij. Men praamde hem nog meer. « Gij een hoofd, hebt ge niets ? » Tshikomesha ging in zijn huis en we dachten : hij gaat geld halen, — maar een ogenblik later gooide hij zijn versleten rode kazak voor onze voeten : « Daar al wat ik heb, mijn *bumfumu* (hoofdmanschap) ».

Lukungu der Bakwa Muansa Mukale werd oud en moest naar de Bakwa Tshinga gaan om schulden te innen, maar was ziek. Hij riep zijn zoontje van twaalf jaar, stak het in zijn grote rode kazak, die op de grond sleepte en zond het zo naar de Bakwa Tshinga : het

droeg het teken van zijn vaders *bumfumu* = hoofdmanschap.

Lushiku der Bakwa Beye van Ndemba, opvolger van Kapuku Tshimbundu, had van de Batshoko een *kwispel van buffelhaar* met koperen nagels beslagen, als teken van zijn hoofdmanschap gekregen. Toen hij oud en versleten was en nog een nieuw hof huizen deed maken voor zijn vrouwen, stond hij bevelen te geven met die kwispel in de hand. De kwispel als hoofdmansteken komt niet van de Batshoko ; hij is geheel Kasai door gekend. De hoofdman van het soort van Mutombo Nkole hadden reeds kwispels in de hand om *kubanda kulu* te doen (voor hun verheffing tot hoofdman). In het staatsgewest Luisa hebben ze veeleer een kwispel met het baardhaar van een ram.

10. Tshitadi = medalje.

Na de Bena Mukalenge, de Baluba, de Bakongo, de grote Bambu-hoofden en de Batshoko, kwamen laatst van allen nog de grote Ba-Nkole : de Blanken van Bula Matadi. Bula Matadi is sterk, en niet te bevechten. Nogmaals liepen al de Baluba-hoofden, vooral de valse indringers, naar Bula Matadi om gesteund te worden. Bula Matadi gaf ze nu als teken van hun hoofdmanschap een *Tshitadi* of *Mpalata* = een medalje op hun borst. Dat is het laatste kenteken van de *bumfumu*.

29. Het kiezen en inhuldigen van een nieuw hoofd.

Het ging vroeger zo eenvoudig niet als dat ze nu doen. De Staat kiest nu zijn man, stelt hem aan voor zijn volk, houdt een redevoering, er wordt nog wat palmwijn gedronken, en dikwijls is het daarmee gedaan.

1. — De oudste manier in het Westen, om een hoofd

uit te kiezen en in te huldigen, is wellicht *de dans (kuja maja)*, of de *parade-stap*.

a) Men komt het tegen bij de Bakuba in de oude Woto-legenden. Woto, de eerste koning der Bakuba, had drie kinderen :

1) Iyolo di Bana, kind van een moeder der Bashi Bushuongo ; 2) Bito Ngomo, kind van een moeder der Bapianga ; 3) Ishomo bana ba Woto, kind van een moeder der Bangende, deze Ishomo was een meisje.

Zekere dag kwam Woto geweldig in opspraak voor een geval van bloedschande. Hij was beschaamd en kwaad.

« Ik blijf hier niet, zei hij, ik ga terug naar het water, van waar ik kwam ; gij mijn kinderen blijft al dat volk besturen ».

Woto zette zijn zaken in orde en riep zijn kinderen. Iyolo di Bana had aan de anderen gezegd : « Vader is kwaad, hij wil naar het water gaan ; maar laat ons er niet omtrent gaan wanneer hij voortgaat ; hij zou ons lastige bevelen kunnen achterlaten ».

Bito Ngomo en Ishomo gingen dus niet naar hun vader. Iyolo di Bana echter ging alleen in het geniep.

Woto vroeg : « Waar zijn de anderen ? »

Iyolo di Bana zei : « Ze komen niet ».

Woto was kwaad en zei aan Iyolo di Bana : « Ziet ge die kist aan het hoofdeinde van het bed. » — en hij toonde een vuile doos, en waar de hennen op sliepen, « in die kist zitten al de eretekenen van het hoofdmanschap en al de beschermmiddelen ».

Woto trok naar het water en verscheen niet meer. Zijn kinderen verdeelden al zijn rijkdommen : zijn stoffen, matten, geiten, verfhout en slaven en twistten geweldig.

Iyolo di Bana zei : « Waarom zo twisten voor va-

ders goed ? Ziet, ik heb genoeg met die vuile kist hier, al het andere is voor u. »

Een tijd later kwamen ze in onenigheid voor het hoofdmanschap.

Iyolo di Bana zei : « Ik ben uw hoofdman, ge moet mij schatting betalen ».

De anderen zeiden : « Gij zijt zoon van een slavin, hoe kunt ge ons hoofd zijn ? »

Bito Ngomo zei : « Ik ben de oudste. »

Ishomo zei : « Vader Woto plaatste mij de eerste. »

De Bakuba zeiden : « Ge staat daar te twisten over het hoofdmanschap ; maar gaat elk in uw huis, kleedt u als hoofd, komt buiten en doet de dans, de paradestap ; die best op de hoofdman Woto gelijkt... hij weze ons hoofd in Woto's plaats.

Bito Ngomo ging in huis, kwam buiten en deed de paradestap over het plein. Maar de Bakuba zeiden : « Zo is het niet, hij is Woto niet. »

Ishomo ging in huis met haar zoon en kleedde hem aan. Ze kwam buiten, deed de paradestap met boog en lans, de benen hoog op.

Iyolo di Bana ging in huis, nam het kistje van zijn vader Woto en kleedde zich aan. De Bakuba wachtten. Zie, daar hoorden ze de klank van de ivoren fluit *(= ngondsho)* « gu ! gu ! gu !... » Iyolo di Bana, nog in huis, had de fluit aan de arm gebonden, en blies er op : « gu ! gu ! gu ! »

Daar kwam hij buiten ; vóór hem stapte een jongen en Iyolo di Bana hield een hand op het hoofd van de jongen, gelijk wij een gaanstok vasthouden. Hij had de arendsveder op *(mfuongo)*, de kwispel van buffelharen *(= mueshe)* in zijn hand, het *mbidi-vel (= ikatshi)* op het hoofd ; hij was getekend met de witte aarde van in de kist ; hij droeg de *mutu a mabwe* en andere kleedsels met schelpen *(= mpashi)* benaaid ; na hem volgden de drie trommels... allemaal tekenen

van het hoofdmanschap. Hij stapte over het plein en deed de parademarsj, op mate van de trommels en al de Bakuba riepen : « Woto ! die is Woto, ons hoofd ! »

Iyolo di Bana bleef het grote hoofd, de Lukengu van alle Bakuba.

b) Maar ook bij de Bena Lulua en Baluba, en tot bij de Bena Kanioko, vindt men de paradestap vermeld.

De oude Tshipamba Lukelu, — zo vertellen de Bakwa Tshipamba van Ndumbi a Tshamalua in de Dibese, zou zijn opvolger aanduiden. Hij had zes zonen : Kayembe, Ntombolo, Kabongo, Ilunga Bidi, Lukusa en de jongste Mulamba a Kapungisha. Dat zijn de zes groepen van de Tshipamba-stam.

Tshipamba Lukelu riep zijn zonen en al het volk samen en bracht de hoofdmanstekenen voor de dag :

een groot zitbed *(= ditanda)*,
de parelhoed *(= mutu a mabwe)*,
de papegaaipluimen *(= nkusu)*,
vijf grote luipaarden-vellen *(nkashama)*, en de hoofdmansklederen : een stuk stof van wel tien meter lang.

Hij zei : « Ge zult u om de beurt aankleden en de paradestap doen : *kuenda maja*.

Kabongo deed de klederen aan. Lukusa die eigenlijk een vreemdeling was, sloeg de trommel en Kabongo stapte op... maar de sukkelaar verwarde in de klederen en viel er over.

Kayembe deed de klederen aan en viel ook.

Ntombolo hetzelfde.

Ilunga Bidi, die een grote struise kerel was, deed ook de klederen aan. Hij stapte op maat van de trommel met de armen om hoog en de benen hoog opheffende nu links kijkend dan rechts. 't Was prachtig en iedereen juichte hem toe.

Ilunga Bidi werd hoofdman uitgeroepen. Hij moest gaan neerzitten op het rustbed(= *ditanda*), dat op de luipaardenvellen stond. Ze namen hem zo op en stoeiden er mee rond het dorp. Iedereen kwam hem huldigen en Tshipamba gaf hem de vijfttig geiten, de koningschat, genoeg om er tien vrouwen mee te kopen.

De mannen van de Bakwa Tshibale zongen :

« *Muanetu wa Bakwa Tshibale*	Broeder der Bakwa Tshibale
ba Ilunga Bidi	van Ilunga Bidi
ba niuniu munene	van de grote vogel ;
kafundidi nsala	schud uw vleugels niet te geweldig,
bana ba niuniu	de kinderen van de vogel
bafua mu masala ».	zouden sterven in de vederen.

Maar denkt toch niet, dat de mensen voor het kiezen van de hoofdman, niets anders zagen dan die dansparade. Ze hadden alles sedert lang bedacht en onder de hoofdmanskinderen deze uitgekozen, die hun het verstandigst voorkwam : geen geweldigaard, geen aftruggelaar ; daarom werd heel dikwijls de oudste zoon niet verkozen. Ja in de paradedans wisten ze wel, wie ze het meest moesten toejuichen. Daarom verliep het slecht met Ilunga Bidi.

Kayembe en Kabongo en Ntombolo waren afgunstig : zij met hun drie waren de *Tshikua Mukalenge* = de Bena Mu ka Lenge ; Ilunga Bidi was van een andere soort : de *Tshibale* of *Bambale*. Ze zweerden, dat ze hem zouden van kant maken. Tshipamba Lukelu stierf. Zo nodigden Ilunga Bidi uit, om nog eens de paradedans te doen.

Wederom sloeg Lukusa de trommel, de anderen zagen toe. Ndumbi, zoon van Muashi, dochter van Tshipamba — een onwettig kind dus, — trok het zich niet aan.

Ilunga Bidi kleedde zich weerom aan, stapte over

het dorpsplein, zodat iedereen hem toejuichde en ging zich tevreden en voldaan op het rustbed (= *ditanda*) neerzetten. Maar van zodra hij zich neerzette, begaven de luipaardvellen onder Ilunga Bidi en *ditanda* en vellen en alles viel in een diepe put, die er onder gegraven was. Kayembe en Ntombolo en Kabongo sprongen toe en wierpen en sloegen er op met al wat ze onder handen kregen, ze sloegen hem dood. Lukusa liep weg om Ndumbi te verwittigen. Ndumbi kwam en vond Ilunga nog in leven. Ilunga zei hem : « Ik sterf, zorg gij voor mijn jongetje Tshibale ». Zo bleven de Bakwa Tshibale altijd bij de Bakwa Muashi van Ndumbi ; de anderen, de Tshikwa Mukalenge, liepen de Dibese in.

Zo vertellen de Bakwa Tshipamba, en nog veel anderen vertellen iets in dien aard.

De paradestap vindt men wat overal terug, bij de Bena Kanioko en bij Nkole van de Baluba. Het moet echter toch eigen geweest zijn aan de oude Bena Lulua en Baluba.

c) Bij de Balualua van het Zuiden bestaat hij nog volop. Een kerel, die van het oude ras van hoofden is en de titel van hoofd wil verkrijgen, gaat van dorp tot dorp, geeft overal geschenken en danst de paradestap. Daarna heeft hij niets meer te zeggen dan te voren, maar hij mag een hof(= *lupangu*) maken en de titel voeren van hoofd.

De oude hoofden, de legendarische hoofdmannen waren altijd prachtkerels, kloek gebouwd, machtig van voorkomen, gegeerd en gevierd bij het volk, en durfden een solo-dans aan op het dorpsplein voor al hun volk. Ik heb er vroeger nog gekend, die zo in staatsie-kledij hun ronde dansten, evenals de flinkste jongelingen van het dorp en uitbundig door hun volk werden toegejuicht. Maar tegenwoordig wordt bij het aanstel-

len van een hoofd op geen dans meer gelet. De Blanke van de Staat stelt hem voor aan zijn volk en houdt een redevoering ; men drinkt enige potten palmwijn. 's Avonds zal de jeugd wellicht nog een danspartij houden en daarmee is het gedaan. Maar aldus ontmoet men nu ook zoveel onbenullige hoofden, die wel zoon zijn van het hoofd maar zonder voorkomen en zonder gezag bij het volk. Een dans meedoen met hun volk versmaden ze. Immers hun meesters, die ze aanstelden, de Blanken, doen het ook niet. Prachtkerels van hoofden als vroeger vindt men nog zelden.

2. — *De felle jagers.* — Over de Lubilashi bij de Baluba Shankadi, scheen men meer eerbied te hebben voor felle jagers, dan voor struise dansers.

a) Men heeft er vooreerst de vertelling van Kakenda, de felle jager uit het Westen, die bij het Kisala-meer kwam en om reden van al het vlees, dat hij aanbracht, met de koningsdochter Bulanda trouwde en het grote hoofd werd van geheel de streek ; hij was de voorvader van Kasongo a Niemba.

b) Men heeft nog de geschiedenis van Tshimunga, het hoofd der Bakwa Disho, voorvader van Kalonji a Tshikunga.

De oudste groepen der Bakwa Disho waren : de Mukwa Mabayi van Tshiteya wa Lumamba, en de Mukwa Mbuyu van Bombo Tshimpanga. Het waren tweelingskinderen, zegt men. Ze woonden aan de boorden van de Bushimayi.

Toen Mbayi rondslenterde in de moerassige beemden-*bisense*, der Bushimayi, vond hij het spoor van een man met een hond. Hij vond dat spoor keer op keer en zekere dag volgde hij het. Hij vond een onbekende man die bij een grot aan de Bushimayi zat en daar met zijn vrouw en zijn hond woonde.

« Wie zijt ge ? » vroeg Mbayi.

« Ik ben Tshimungu »

« Van waar ? »

« Van de Bena Kaniki hier recht over. De Bena Kaniki waren een groep Bena Kanioko, maar nauw verwant aan de Baluba.

« En wat doet ge hier ? »

Tshimunga durfde niet bekennen, dat hij bij de Bena Kaniki weggejaagd was, omdat hij verdacht was van hekserij. Hij zei :

« Ik trok er weg met mijn vrouw Bitoto, ik kwam hier jagen ».

Mbayi bracht de man mede naar het dorp bij zijn *mukulu* (oudste broeder) Mbuyu.

Tshimunga ging op jacht en bracht bij de vrouwen vijf manden vlees. Hij ging nog op jacht, en bracht telkens veel vlees. Ze zeiden : « Dat is een felle jager = *tshilembi tshikole*. Ze maakten hem hoofd en kwamen met hem wonen *ku Miabi*, waar zijn afstammeling nog woont : Kalonji a Tshikunga.

c) Zulke jagersgeschiedenissen hoort men in het Oosten, in de landbouwersstreek. In het Westen waar iedereen jager was, hoorde men er bijna niet van. Slechts Ndumbi a Tshamalua, het gemedaljeerde hoofd van de Bakwa Tshipamba Lukelu in de Dibese, waarover we zoëven spraken, vertelt ook zo iets. De geschiedenis van Ilunga Bidi wordt natuurlijk voorgesteld door zijn afstammelingen, de Bakwa Tshibale. Ndumbi, afstammeling van Mulamba Kapungisha, zoon van Muashi, dochter van Tshipamba vertelt het op zijn manier. Hij vertelt de Oosterse versie van de felle jager. Te meer, zijn manier van de *matumba a bakashi* voor te stellen (de kinderen der verschillende bijvrouwen), laat ook reeds veronderstellen dat hij een Oosterling is, die hier kwam inwijken ; waarschijnlijk een Mushila Mbembele van over de Lubi. Ndumbi vertelt aldus :

De stokoude Tshipamba Lukelu zou zijn opvolger aanduiden. Hij riep zijn zes zonen : Kayembe, Ntombolo en Kabongo, drie zonen van vrouw Kalabula, Ilunga Bidi, zoon van vrouw Diongo, Lukusa, zoon van vrouw Tshikale, en Mulamba Kapungisha, zoon van vrouw Muashi, de Muadi (de eerste vrouw) van Tshipamba Lukelu. Ndumbi vertelt aldus als zijn tegenstrevers er niet bij zijn, want zijn leugens kan hij anders niet staande houden.

Tshipamba Lukelu zei aan zijn zonen : « Uw vader Tshimamba wordt oud, gaat dus allen op jacht in de Dibese, elk op zijn kant, en die me het schoonste stuk wild aanbrengt zal hoofd worden na mij ».

Ze gingen :

De boog van Kayembe trof een *Nkale* (een soort wezel). De boog van Ntombolo trof een *Mbale* (een wilde kat). De boog wan Kabongo trof een *Mutumba*-rat. De boog van Ilunga Bidi trof een *Shimba* (wilde kat). De boog van Lukusa trof nog een *Mutumba*-rat. Maar de boog van die kleine knaap Mulamba doodde een *Nkashama* (een luipaard). Dat was een sterk stuk. Daarmee werd Mulamba aangeduid als hoofd.

Zijn afstammeling, Ndumbi a Tshamalua a Ntembwe, kreeg de grote medalje van de staatsbeambte Kabalu, wanneer deze het hoofd Kalondo ging gevangen nemen ; Ndumbi ging dan zijn stamgenoten der Bakwa Tshipamba uit de Dibese halen, opdat ze hun onderwerping voor de Staat zouden doen.

3. — *De Tshoto : het Avondvuur* (van « *kuota kapia* » = zich warmen bij het vuur). — Het aanleggen van het avondvuur (= *tshoto*) behoorde sedert onheuglijke tijden tot de plechtige aanstelling van een hoofd. Eigenlijk behoort het bij het aanleggen van een nieuw

dorp, maar een nieuw hoofd legde vroeger gewoonlijk een nieuw dorp aan. Nu gaat dat moeilijker, omdat de dorpen moeten blijven langs de grote weg en omdat men geen dorp mag verleggen zonder de toestemming van de Staat.

Als men vroeger een nieuw dorp uitstak, moest de oudste familie daar eerst haar avondvuur *(= tshoto)* gaan aanleggen. In alle dorpen weet men de oudste familie aan te duiden : ze heeft nimmer of nooit het hoofdmanschap ; het is gewoonlijk een arme vervallen familie.

Bij de Baluba zegt men : het is onze *mukulu* : de oudste, de afstammelingen van de oudste zoon van onze gemeenschappelijke voorvader. Bij de Bakuba en Bakete zeggen ze : die familie is de *Muena ditunga,* de *muena buloba* (= de eigenaar van de grond), omdat ze er het eerst kwamen wonen. Bij de Baluba spreekt men hier en daar van *Basangana* (bij Ndemba en bij Merode) en *Bamusangana* (een groep Bakwa Kalonji aan de Bushimayi) en men wil het woord uitleggen, als waren ze de *gevondenen* in de streek (*kusangana* = vinden). Zij zijn feitelijk niet de eerstgevondenen in de streek, zij zijn eenvoudig *Basa Ngana* of *Bena Kana.* Bij de Bakwa Luntu spreekt men soms van *Muana wa mu luani,* en men wil het uitleggen alsof die familie opgeraapt werd in het grasland (= *mu luani*) ; maar dit *luani* of *Luangia,* zal ook wel wat anders betekenen.

Overal in de dorpen weet men dus een *Mukulu* aan te duiden (= de oudste familie) ; die zullen wel niet de afstammelingen zijn van de oudste zoon, gelijk de Baluba zeggen, maar wel de eerste bezitters van de grond. De Bakete zeggen, zij die eerst in de streek waren al zijn ze van een geheel ander volk. Ze hebben wel geen heerschappij behouden over al dat volk, maar moeten toch als eerste bezitter erkend en geeërbiedigd worden.

Als ze nu een nieuw dorp aanleggen, dan moet eerst

de oudste familie er naartoe. Ze kappen wat gras weg, zetten gauw enige hutten recht en leggen te midden van het plein hun vuurtje aan (= *tshoto*) tussen een paar dikke droge boomtronken. Ze zullen er onder in de grond ook wel een *buanga* steken en er een kieken bij slachten. Dan moet de oudste familie daar bij hun vuurtje avondstonden en in het nieuwe dorp de nacht doorbrengen. Eerst daarna, de volgende dag, mogen de andere familiën en het hoofd ook hun verhuizing doen.

Wanneer een nieuw hoofd aan het bewind kwam, richtte hij meest altijd een nieuw dorp op. Het oud dorp bleef staan rond het sterfhuis en het graf van het oude hoofd, het verviel en vervuilde, tot alles eens met een grasvuur afbrandde.

Wanneer de oudste familie in het nieuwe dorp voorop haar *tshoto* had aangelegd en er de eerste nacht had doorgebracht, dan kwam het hoofd en de andere. Allen samen legden een grote *tshoto* van gehele boomstammen en langs elke kant een berg brandhout als voorraad voor het hoofd. Natuurlijk vergat het heidense hoofd niet, onder in de grond zijn *buanga* te steken, gewoonlijk een grote kinkhoren, « om veel volk rond zijn *tshoto*. aan te trekken ». Rond dat vuurtje zullen de mannen van alle familiën van het dorp 's avonds komen aanzitten en onder het drinken van een pot en het roken van een kalebas hun dorpspalabers bespreken.

Die *tshoto* is vooral in gebruik bij de Bena Lulua, en alle stammen van het Westen. De Bakuba hebben hun vuurtje onder het groot afdak, dat te midden van het dorp staat en waar ook hun smidse is. De Oost-Baluba zitten meer binnen in hun huizen en hebben geen *tshoto* ; ze leggen maar een *tshoto* aan als iemand ziek wordt in de familie, en slachten er dan een kieken bij voor de voorouders. Soms toch heeft een groot hoofd zijn *tshoto* in zijn hof (= *lupangu*).

Maar in het Westen meer Zuidwaarts, bij de Basala

Mpasu en vooral bij de Batshoko is de *tshoto* zeer in gebruik en bestaat in een rond afdak te midden van het dorpsplein. In het midden smeult het vuur ; rondom staan de staken die het huisje onderschragen en tussen de staken heeft iedere notabele zijn bepaalde plaats, want zij moeten er hun avonden met het hoofd komen doorbrengen. De vrouwen zijn uitgesloten. De *tshoto* is de echte raadsvergadering van het hoofd met zijn volk.

4. — *Kutumbisha : het bezingen.* — Ik heb het maar bij de Bakuba en de Bakete van het Noorden gevonden. Ze bezingen het nieuwgekozen hoofd ; niet den *kumu*, maar de kleine familie-hoofden. Vóór het feest moet hij enige dagen of weken in het bos doorbrengen, om er opgeleerd te worden en een nieuw leven te beginnen. Zijn lichaam wordt daarna beschilderd met rode en witte strepen, ze doen hem de kentekenen van het hoofdmanschap aan en plaatsen hem op een bank onder een afdakje. Zijn volk komt voor hem en ze slaan de trom en dansen en zingen hun liederen soms dagen lang. Dit gebruik vindt men in heel West-Kongo tot in Mayombo. Zou het eigen zijn aan de Bakongo-stammen ?

5. — *Het kubanda kulu*, letterlijk : het omhoog klimmen, of : de *troonsbeklimming*. Vroeger (in het tijdschrift *Congo*, 1933) gaf ik de beschrijving over het *kubanda kulu* van Kambale, hoofdman der Bena Tshishiba aan de Lubudi.

Kambale was afkomstig van de Bamusangana, een oude tak van de Bakwa Kalonji ka Tshimanga aan de Bushimayi en hij deed het *kubanda kulu* volgens al de voorschriften der Bakwa Kalonji, zijn eigen voorvaders. Dit *kabanda kulu* moet eigen zijn aan de *Ba-Nkole* : Mutombo Nkole der Bakwa Kalonji, Nkole a Tshilondo,

Nkole a Bayembe, Kapuku Nkole en nog andere. Al die Nkole waren van Bambu en Basongo afkomst, van aan de beneden Lomami. Ze zijn uitgeweken en gingen grote koning spelen te Mutombo Katshi, te Kasongo a Niemba, te Mutombo Mukulu, te Moto Yamvo, enz... Dit *kubanda kulu* komt overeen met de *Luaba* van de Baluba der Lubilashi, waartoe Mutombo Katshi wel behoort, en met de *Epata* der Basongo, waarover VERBEKEN reeds schreef in *Congo*, 1933. Bij de Bakwa Kalonji en Basongo zeggen ze ook wel : *kubanda pa bukalenga*, of *kutoka bukalenga*. In gindse streken wordt ongeveer het volgende ceremonieel onderhouden :

a) Het kandidaat-hoofd moet eerst veel geld en waren verzamelen, om aan zijn volk uit te delen. Hij zal ongekleed plat op den grond, samen met zijn zonen een nacht in een hut *mu tshituala* doorbrengen.

b) Daarna moet hij uit het dorp verdwijnen, en gaan verblijven *muitu* = in het bos ; dat is een klein bosje, niet al te ver van het dorp. Daar mogen geen slaven omtrent komen, alleenlijk hoofden en vrije mannen, en geeft er dan aan ieder een geschenk.

c) Op de gestelde dag, zal zijn oudere broeder, of een lid van de oudste familie hem aankleden, met :

Lange inlandse stoffen = *bilamba* ;
De parelhoed = *mutu a mabwe* ;
De luipaarden-tanden = *meno a nkashama* ;
De twee kwispels = *milembu* of *mipungu* ;
en dan nog witsel en rood : *lupemba* en *tukula* rond de ogen, op armen en benen.

Daarna wordt hij op een rustbed geplaatst : *ditanda*, en samen met zijn kinderen naar het dorp gedragen. De trommels roffelen, de fluiten gaan, geweerschoten klinken, er wordt gezongen en geroepen en gedanst ; al het volk is in feeststemming.

d) Het hoofd wordt op een troon gezet *(= tshisanga)* en voort verder bezongen *(= kutumbisha)* met trommel, zang en dans. Hij zit op geen gewone stoel ; maar op een verhoog, een troon : de *tshisanga.*

e) Het hoofd beklimt de *tshitamba* (= een verhoog) en doet er zijn aanspraak : een echte troonrede. De *tshitamba* is een tribune van twee meter hoog. Bij de Bambu leidt er een lang hellend vlak van staken en wissen naartoe. Men ziet nog zulke bitamba staan in de dorpen der Bambu van Mulumba Nkusu bij Luluaburg, en van Tshilomboshi over de Lubilashi.

Later klimt het hoofd nog op de *tshitamba,* om in de vroege stille morgen zijn bevelen over het dorp uit te roepen. Als er geen *tshitamba* is, dan klimt het hoofd boven op het huis van zijn *muadi* (= zijn eerste vrouw). Na de rede zal de *muadi* een hen *(= nsolo wa tshituta)* tussen in het volk werpen en de mensen rukken ze in brokken vaneen. Vandaar het versje, waarmee men nu nog schimpt op de Bakwa Muansa a Nkese (= de Bena Kalombo van Tshiniama Kapumbu) aan de Muanzangomo in de Dibese :

«*Bakwa Muansa a Nkese*	«Bakwa Muanza a Nkese
ba tshituta tsha bakashi	onnozel als vrouwen
bashipa nzolo	ze slachten een hen,
badia mikolo	eten de poten op,
bangata bipumbu	nemen de ledematen,
bakupa Basangana»	geven ze aan de Basangana».

De Basangana, hier vermeld, zijn niet de Basangana van Kashama op de linkeroever van de Muansangomo ; maar de Bamusangana der Bakwa Kalonji ginds aan de Bushimayi en de Bena Kabanda van Tshombo Bululu.

f) *De Mukulu* (= een lid der oudste familie), gaat de *lukuni lua bukalenga* kappen : het brandhout voor het hoofd, een dikke *lukwanga* : (een harde, kromme boom

uit het grasland), om bij de *tshoto* (het haardvuur van het hoof) te leggen. Ze slachten er een geit bij en verdelen het vlees.

g) Ze brengen het hoofd in zijn *luanda* : een afsluiting van bananenstruiken. Iedere familie zou het hoofd nu gratis een vrouw moeten geven om die *luanda* te bevolken. Een *lupangu* (= afsluiting) is *per se* een « harem », een afsluiting om vrouwen in te bewaren ; de Bakuba geven het hoofd nog zulke vrouwen, maar bij de Bakwa Kalonji is dat lang vergeten. Als het hoofd wil vrouwen hebben, moet hij ze huwen gelijk iedereen en betalen.

Dit *kubanda kulu* zou dus komen van de Ba-Nkole der Bambu en Basongo. Het is bekend bij allen, die er hun hoofdmanschap van afdeelden : de Bakwa Kalonji, de Bashila Kasanga, de Bakwa Muansa, enz.

Door geheel Kasai vindt men zulke hoofden, die nog van het Nkole-ras zijn ; dikwijls echter zijn ze vervallen en geen hoofd meer, maar hebben de traditie nog overgehouden. Ze bewaren nog een versleten luipaardenvel zonder haar, de eretekens van het hoofdmanschap, ze denken nog allerhande machten te bezitten over tovermiddelen, o.a. dit luipaardenvel. Ze moeten hun waardigheid als hoofd lang houden, daarom trachten ze wat geld te verzamelen, geven wat geschenken en doen *kubanda kulu*. Ze doen het heel eenvoudig, ze hebben een *lupangu* gemaakt en een *tshoto* aangelegd en zekere dag laten ze zich met trommel en gezang er binnen dragen op een *ditanda*. Daarna drinken ze wat potten palmwijn en het feest is gedaan : ze zijn *mukalanga* en moeten door iedereen als hoofd erkend worden. Nu mogen ze rondreizen en overal palabers vereffenen en er betaling voor afhouden. Dat is het oud recht van alle Mutombo-stammen. Het hoofdmanschap was niet eigen aan een familie, maar wel familiën oe-

fenden het uit elk op haar beurt, of volgens de keuze van het volk. Maar in deze moderne tijden van gemedaljeerde hoofden en inlandse tribunalen blijft er van dit recht niet veel over. Bij de Babindi van het Noorden en tot bij de Balualua in het Zuiden loopt het vol met zulke mannen, die *kubanda kulu* gedaan hebben. Het gebeurt zelfs dat een afstammeling van die Ba-Nkole zo vervallen is, dat hij geen geld vindt, om *kubanda kulu* te doen. Valt die mens dan eens ziek dan zal de *lubuku* (waarzeggerij) uitmaken, dat de ziekte voortkomt, uit het feit dat hij zijn hoofdmanschap der voorvaders niet hoog gehouden heeft. Ik heb er een gekend die aldus ziek was « omdat de dorpshoofden hem geen vrouw wilden geven, waarop hij als waar rechthebbend hoofd van vroeger recht had »... en het was een arme sukkelaar, waar niemand naar omzag. Maar toch kon hij nog *kubanda kulu* doen : drie of vier stokken in een lijn dat verbeeldt een afsluiting ; een vuurtje (de *tshoto*) en een kieken om er bij te slachten... en daarmee moest de man maar genezen : hij had zijn hoofdmanschap hersteld en zijn voorvaders waren tevreden.

30. De Hoofdstitels.

1. Muana en Buana, Muanangana, Nimamuanda, Muata, Muoko.

1) *Buana,* is dat geen woord van het Kiswahili uit Oost-Afrika ? In het Kiswahili zegt men *Buana,* als men de Blanken aanspreekt, gelijk men in het Nederlands : Mijnheer zegt. Maar toch zit het woord *Buana* zo diep en zo oud in Kasai, dat het door het Kiswahili alléén niet kan ingebracht zijn. Neem het voorbeeld van de oude kleine hoofdman der Bakwa Tshiya Bulu (Bakwa Longo), ten Noorden van Ndemba, hij heet *Buana Leka,* die te midden het Tshishimbi-bos woont. Op zekere dag

trok men de Katanga-spoorweg nevens zijn dorp en men bouwde er zelfs een station, dat de naam van Buana Leka vereeuwigd heeft ; maar de mannen van het spoor hadden meer begrip van kilometer dan van Tshiluba en zo drukte men, in de reisgidsen : *Bena Leka.*

Maar het is vooral in het Oosten : bij de Basongo en Batetela en enigszins bij de Bakwa Luntu, dat men die naam tegenkomt. Bij de Basongo en in het bijzonder bij de Bena Kankole, noemt men het hoofd algemeen met *Muana* ; bij voorbeeld Muana Kabangu (Bena Kankole).

Muana Bô (Ben' Eki) ;
Muana Kilambi (Batshimbo) ;
Muana Ngoyi (Bena Milembwe).

De Batetela zeggen *Ana* en *Asa.*

Als men dit *Muana* tegenkomt te midden der Bena Lulua — of Bakete — streek, hetzij bij persoonsnamen, hetzij bij familienamen, dan mag men er gerust uit afleiden, dat de drager ervan van Basongo-afkomst was, bijvoorbeeld Muana Nkuba bij de Bangende, Muana Tshiluku en Muana Mudiye bij de Balualua, al de talrijke *Ana* (de B viel weg) en zelfs *Mena* bij de Basala Mpasu tussen Lulua en Luete.

Wat zou *Muana* en *Buana* nu willen betekenen? Niemand zal toch denken op het Tshiluba-woord *Muana* : kind. Muana Kabangu is geen kind, ook geen kind van Kabangu. Als algemene regel mag men opgeven : *vroeger, en nu nog in sommige stammen, droeg het hoofd als titel de naam van zijn stam.* Dat was vooral zo in het Oosten, wat minder in het Westen. Bijvoorbeeld, nu nog bij de Bena Kanioko van Tshipama : heet het hoofd van de Bena Sengu *Muine Sengu,* de hoofden van de Bena Mukuna zijn *Muine Mukuna Mulaja* en *Muine Mukuna Ntanga.* Is Muine Ditu de hoofdman der Bine Ditu niet ? Bij de Olamba van Kalala Dikoko (Bakete van Zuid-Luisa).

Een dorp is	*de hoofdman heet*	*heeft voor titel*
Madza	—	Mueni Madza.
Mpaka Kalanda	Matanda Mukaseli	Mueni Kabanda
Mu Mbanza	Kashuba	Mueni Banza
Malamba	Sha Runda	Mueni Malamba
Mu Ruze	Mongala	Mueni Ruze
Mu Senga	—	Mueni Musenga
Muka Popo	Kamisuku	Mueni Kapopo.

Zo komt het dat alle hoofden naast hun geboortenaam : *dina diakadibo bamulela nadio* een *dina dia bukalenga* hebben, een hoofdmanstitel. Zelfs veel gewone burgers hadden een *dina dia bukalenga* : ze zeggen soms *dina dia bukalanga*, maar dit *Bukalanga* komt van de Arabieren.

Tegenwoordig geldt de hogerop gegeven regel niet meer, omdat veel hoofden vreemdelingen zijn in de stam, en dus die naam moeilijk kunnen dragen.

Wat is *Muana* en *Buana* dan ? — De titel is niet volledig. *Muana* is hetzelfde als *Muena* : het eerste lid van een familienaam, bijvoorbeeld Muena Mbale, meervoud Bena Mbale.

De Muluba zegt : *Muena — Bena* ;

De Musongo en Mukwa Luntu zeggen *Muana — Bana*

Sommige Basongo en de Bakete van Mukoko zeggen : *Mona-Bana* (of *Ana*) ;

De Muena Kanioko zegt : *Muine-Bine* ;

De Balualua zeggen : *Munia-Beni* ;

Sommige Bakete zeggen : *Muna-Bana* ;

De Mukuba zegt eenvoudig : *Mu-Ba.*

De Muluba leert ons, dat het woord *Muena* komt van het werkwoord *ena*, dat betekent *zijn* en dat nog gebruikt wordt in de negatieve vorm bijvoorbeeld *kabena* = ze zijn niet. Aldus spreekt men van *Muena mushete*

= een kistendrager, *muena musoko* = dorpeling. Ik geloof echter dat de grond van dit Muena en Muana veel verder moet gezocht worden, buiten Kasai tot in Noord-Oost-Kongo, waar nog veel van die *na* en *nda* zijn. Dat is voor later nog.

2) Dit woordje *Muena* of *Muana* of *Munia* moet vervolledigd worden met een ander lid. De *Muana* die het best gekend is in Kasai is MUANA NGANA. Men hoort die naam als hoofdmanstitel bij de Bakwa Luntu, bij veel Bena Lulua aan de Lukula en bij sommige Zuider Bakete. De Batshoko zeggen *Mianangana*. De Bena Kasengaye van de Olukeji zeggen : *Muna Nganda*, de *d* is bewaard gebleven. Vermits de Bakwa Luntu en de Oost-Baluba in al hun woorden de klemtoon leggen op de derde laatste lettergreep, zo zeggen ze : *Muanángana*, en daarmee is het woord haast niet meer te herkennen.

Wie is die *Ngana* ? — We hebben hem reeds vernoemd, als we spraken van de *Ngada Kana*, de bijvrouw bij de Bakuba.

Volgens de legende was *Ngana Buomo* de oudere broeder van *Woto* Buomo. Eens zond vader Buomo van uit het water een vrouw naar Ngana ; maar Woto schaakte ze langs de weg. Ngana vroeg zijn vrouw, maar kreeg ze niet. Vader Buomo verscheen nog eens aan het water en verklaarde : « Twist er niet over, ik zond de vrouw naar Ngana ». Woto gaf de vrouw echter niet af. Daarna werd Ngana kwaad en vluchtte weg de bossen in. Woto zond er zijn Batwa achter. Ze vonden hem wonen in de holte van een grote mierenhoop : *ngada tshama*. Ze wilden er hem uithalen, maar Ngana blies over hen, — het was wel niet met de mond, — en hun haar verschroeide en werd ros, gelijk het nog is tot op onze dagen want onder de Batwa vindt men veel bleekhuidigen. Ngana deed nog meer. Uit nijd schiep hij allerhande slechte dingen :

De boa-slang	*muma*	« *Mbuomo Ngana* » ;
De krokodil	*ngandu*	« *Nguono Ngana* » ;
De grote hagedis	*lombe*	« *Lubama Ngana* » ;
Een slang	*dikala*	« *Itulu di Ngana* » ;
De schildpad	*nkudu*	« *Iyulu di Ngana* » ;
De palmboom	*makadi*	« *Ikada di Ngana* » ;
De kleiaarde	*dibumbu*	« *Mbombo Ngana* » ;
Een beestje uit de kleiaarde		« *Nionia Ngana* » ;

En verder de roofmieren : *lufumbu* en allerhande distels en doornen : *mingongo ne bisamba,* dat alles is : « *Bobo i Ngana* = slechte dingen van Ngana, die hij alleen uit nijd schiep en naar Woto en zijn volk zond, om ze te bijten. Hij zond zelfs een witte slijkregen.

Merkwaardig is dat de Mayombo van Lager-Kongo ook zo veel *Bobo i Ngana* hebben in hun Khimba-namen (Zie *Mayombse namen,* van E. P. L. BITTREMIEUX).

De bosslang	Kimbolo ki Ngana ;
De betovenaar	Mutsamva Ngana ;
De regenboogslang	Mbumba Ngana ;
De grote zwarte mier	Mutsia Kana (of Mutsia Kala) ;
De weg	Nzila Ngana ;
Het babbelaartje	Tubi tubi ki Ngana ;
Kwade mieren	Zinzinkila zi Ngana ;
De witte aarde	Phezo Ngana ;
Het hoogland, de heide	Tseke Ngana ;
Krijger die iemands hutten verkregen had	Ubaka zi Ngana.

De Baluba zeggen : *Bintu bia bende* = zaken van een ander, een vreemde ; de Bakuba vertalen het door : *Bikete bia Ngana* ; de Mayombo zeggen ook : *Buti kia Ngana.*

Daaraan ziet men, dat die *Ngana* tot ver buiten Kasai te zoeken is. De *Bena Nkana* en de *Lusa Ngana* zijn ook

tot in de Kundu bekend. Maar wie is die *Ngana* in Kasai? Uit het voorgaande hoorde men wel, dat de Bakuba niet veel achting hadden voor Ngana, het waren wel geen Batwa, maar ergens een verachterlijkt bosvolk.

De Bangende van Tshabushoko onderscheiden : *Kono a Mpumpa* en *Kana a Mpumpa*. Dat is P-taal van ten Westen van de Lubudi ; in de Oosterse B-taal ware dat : *Ngono* en *Ngana* van Bombo. En *Bombo* is altijd dezelfde als *Bambu* en *Buomo* en *Mamvo*. Wie zijn die *Kono* en die *Kana* ? — De Bakuba — Bangende kennen de termen, maar weten ze zelf niet goed meer thuis te wijzen.

De Bakuba-Mpianga verwijzen naar de bossen aan de Lomolo (= Lombelo) en de Tshale-Muansangomo. De Mpianga werden door Ngana = Baluba teruggedreven van aan de Isantshi-beek (= de Musasa-beek) bij Kabuluanda aan de Lubudi, tot aan de Muabe-beek, waar ze nog zijn. In het droog seizoen keren ze nog terug om uit het slijk der Isantshi ijzer te trekken.

Wie is dus die *Ngana* ? — In de bossen der Muasangomo wonen nog de *Basa Ngana* van Kashama ; maar de Baluba spreken dat uit op hun manier : *Basángana*, met de klemtoon op de derde laatste lettergreep — Ze leggen het uit op hun manier, als waren die lieden de *gevondenen*, want *kusangana* is *vinden* ; dus de eerste bewoners der streek, door de anderen daar « gevonden ». Beproeft dat nu niet aan een Muluba af te praten ; hij kan er niet van af. En toch wonen die Basangana daar niet langer dan al hun geburen ; de Bakwa Longo, de Bakwa Muansa, enz., wel integendeel.

Een andere *Ngana* is nog de *Bena Kana*, groep Bakwa Longo van Beya Buanga, wonende in de bossen van de Lombelo. De Muluba zegt dat *Kana* een scheldnaam is, hun gegeven door de Bena *Solo* van Mulumba, alsof die *Kana* de jongste zoon was van de Longo-groep, dus een kleine jongen. *Kana* is verkleinwoord van Muana =

kind. En die *Solo* zouden kikvorsen zijn ? — ook een schoon scheldwoord. Maar het waren wel die Kana en die Ngana, die zich vroeger te weer stelden tegenover de Mpianga en ze achteruitdreven. Kana staat er tegenover de Bena *Mukono* van Mudiandambo, een dorp dat nu bij de Basangana gerekend wordt.

Andere Basangana zijn nog wat overal te vinden in Kasai, bijvoorbeeld aan de Lubi bij de Baluva Mpata en verder nog de *Bamusangana* van Tshimanga Tshaba aan de Bushimayi. En inderdaad, in die gewesten wordt de oudste groep van een stam gaandeweg genoemd een *Musangana* = dien we hier vonden, misschien wel omdat de Basa Ngana ginder feitelijk van de oudsten waren.

Die *Ngana* zijn nog de *Bena Kana* van Ndumba der Bena Katamba, Zuider Bakete, die staan tegenover de *Bena Kene* van Majiya Mpata, en tegenover de *Bena Ngono*, enige groepjes Bakete van Mundemba.

Broeders van die Ngana zijn verder in het Zuiden en het Oosten al de *Bena Nganda* en *Kanda*, die overal te vinden zijn.

Is het dus te verwonderen dat die lieden hun hoofdman aanspreken met : Muanángana ?

3) Dit Muana nu wordt bij de Balualua der Luete en elders verkort tot *Mua*, met een lange *a* en zo vindt men het terug in veel eigennamen : *Mua* + *mono*, *Mua* + *ngala*, enz. Buana wordt *Bua*, bij voorbeeld *Bua* + *mukishi*, *Bua* + *wa*, enz. De *B* wordt er soms *W* ; dan heeft men bijvoorbeeld *Wa* + *buana* ; en ze wordt zelfs *V* en dan heeft men bijvoorbeeld *Va* + *nzala* (bij de Basala Mpasu van Ngovo).

Tot bij de Mayombo in Lager-Kongo is *Ma* en *Na* een hoofdmanstitel (zie *Mayombse Namen* van E. P. L. Bittremieux).

Mavungu = Heer van Vungu ;

Na nkazi = Mevrouw ;
Mue ngo = Heer luipaard ;
Ma Kayi = Hoofd van een Kayi-dorp.

Bij de Asa Longo in Lager-Kongo wordt het *Mue* en *Ne* (zie P. G. Marchal S. Sp., in *Aequatoria*, 1948, in-4°). Bijvoorbeeld Mue Ngogo, Mue Nzadi, Mue + Mbinda, Ne Mboma, Ne Nzinga.

4) Dit *Mua* kan nu *Mia* uitgesproken worden en *Bua* klinkt dikwijls als *Bia*.
Bijvoorbeeld : *Mia + Ngala* en *Bia + Samba*, enz.

5) Dit *Mia* wordt elders nog *Nia*. Bij de Bakwa Kasansu van Kankulu is een der oudste familiën : de *Niama Mumaye*. Dat is nu niet *niama a mu mayi* = waterbeesten, gelijk een Muluba heel natuurlijk zou uitleggen, maar wel : *Nia ma Muma*, welke *ma* en *muma* wijst op een der oudste stammen van Kasai, de *Ana Nama* in Luisa, de Bishi Ka Niama bij de Balualua, de *Ba Mushi Ma* bij de Babindi van het Zuiden, de Ba *Ka Muma bij* de Noorder Bakete, enz. Is dat die *Muma*, die *Buomo Ngana* niet, waarvan de Bakuba hoger spraken ? Trouwens al die *Bobo i Ngana* bedoelen waarschijnlijk zo veel verscheidene dorpen van de *Basa Ngana*.

6) Dit *Mia* en *Nia* wordt ook wel eenvoudig *Ni* en aldus vindt men het nog in veel titelnamen terug, bijvoorbeeld bij de Bakuba.

Nia + nga	hoofd	der	Nguele-familiën ;
Ni m'ishongo	»	»	Bumu »
Ni pa tsholo	»	»	Bono »
Ni bite	»	»	Banga »
Nia mpuama	»	van	sommige Mpianga-dorpjes ;
Ni olo of Yolo	»	van	sommige Batwa-dorpen en de politiemannen der Baketehoofden.

Er zijn nog veel andere *Ni* en *Nia*, ook buiten de Bakuba, bijvoorbeeld *Ni-* + *lunga* of *Ilunga* bij de Ntubeya.

7) Een andere *Nia* vindt men nog bij de Basongo in het Oosten, waar bijna alle hoofdmannen een *Nia* of *Ya*, voor hun naam hebben.

Ya Kahumba, titel van de grote Lumpungu van Kabinda ;
Ya Nindu, bij de Basanga ;
Ya Nkole, bij de Ben'Eki.

En nog veel andere Ya's. Wat is die titel *Muana* toch verspreid in Kasai.

Diezelfde vorm met Ya-voorvoegsel, vindt men verder weer in de Mongo-groepen van het Noord-Oosten, in de streek van de Maringa- en Lopori-rivieren, bij de Bonganda, Bosaka, Bambole, ook in de Bantu-groepen, die verder Noord-Oostwaarts wonen. Men vindt hem nog veel bij de Budja, benoorden de Kongostroom in de streek van Bumba. Dat vormt dus een lijn van Noord naar Zuid, van de Budja langs de Lomami tot in de Basongo en Bena Kanioko tot in de Bakete van Ntambwe Yangala, die Utena spreken en tot in de Balualua aan de Luete. Ze twistten er vroeger over in *Aequatoria*, (1939, nº 10 en 1940, nº 1), wat die *ya* mocht betekenen. H. Possoz zei : *Ya* is moeder ; die namen betekenen dus : familiën afstammend van moeder ; P. Hulstaert betwistte het ; hij zelf stelde als mogelijke uitleg voor : *Ya* is het bezits-of genitief partikel *a* met voorvoegsel *y* (i). Dit partikel zou dan terugslaan op het zelfstandig naamwoord dat er onderverstaan wordt, bijvoorbeeld *ese* = familie. 't Blijft nu te zien, of die Ya-namen bij de Budja en Oost-Mongo oorspronkelijk persoonsnamen zijn of stamnamen.

8) Maar de best gekende *Ni* is hetgeen verbonden

is met die *Ma* van hoger, dus *Nima* ; en die *Nima* wordt dan wederom aangevuld met een stamnaam, gelijk we hoger hadden *Muana Ngana*. Zo hebben we *Nima Muanda* en *Nima Lele*. Nima Lele is de grote hoofdman der Bashi Lele aan de Beneden-Kasai en *Nima Muanda* is de titel gevoerd door de hoofden der Batwa en zelfs door de grote Lukengu der Bakuba. Een andere Nima is nog *Nima Muata*, titel, waarmee de Bena Tshitua der Bakwa Tshale (Bashila Kasanga) hun hoofd aanduiden. Maar de Tshitwa zijn ook juist Batwa en dat *Nima Muata* is ook juist hetzelfde als *Nima Muanda*. Muata is Westerse P-taal, Muanda is Oosterse B-taal. Wat is *Muata* en *Muanda* ? — Veel stammen dragen de naam van *Bakwa Muanda*, bijvoorbeeld bij de Bakwa Kasansu, bij de Balualua. Het woord is nog eens samengesteld uit *Mua* van Muana en *Nda*, wat in Noordoost-Kongo en ook wel in Kasai de betekenis heeft van *Bena* en *Bakwa*, bijvoorbeeld :

Nda Mbale a Bene bij de Bashila Kasanga ;
Nda Muasa wat overal.

Ke + *nda* + *Bashangi*, *Ke* + *nda Buji* en andere Kenda bij de Bena Tshilundu, Bena Ngoshi en Babindi.

Al dit *Mua* en *Nda* is dus gedurig hetzelfde. Maar *Muanda* heeft meer de betekenis als dorpsnaam, staande tegenover *Bakwa Mondo* (Noorden Babindi) *Kundu* (aan de Muansangomo) *Ngundu* (bij de Balualua).

Muata van *Nima Muata* is alleen nu ook al een koningstitel geworden. *Muata* zegt men in Zuid-Kasai tegen de Blanken in de zin van Mijnheer : « Moyo Muata » : « Dag Mijnheer ».

9) *Muata Yamvo* is de titel van het grote hoofd der Alunda. En *Muata Muaku* of *Niala Muaku* is de grote hoofdmanstitel bij de Batshoko. *Muaku* op zich zelf is er ook al hoofdmanstitel, maar men zou beter het

woord schrijven gelijk het klonk, eer de Baluba het in hun mond : *Muoko* noemen, dus de echte *Mutsh'oko*.

In de laatste jaren kwamen veel studiën uit over die Muaku en zijn zonen Tshinguli en Tshiniama en zijn dochter Lueji en diens echtgenoot Tshibinda Ilunga, de Muluba. Zie het boek van VERHULPEN : « Baluba et Baluba'isés ». Zie de bijdrage van P. AMBROSIUS in *Congo*, Maart, 1935, hij haalt de volgende legende aan :

> Muaku, — laat ons liever zeggen *Muoko* — was een oud hoofd der Batshoko in de streek van Kapanga. Het was geen groot hoofd, want de Batshoko, gelijk alle primitieven, hadden geen grote hoofden. Hij was slechts een van die vele kleine hoofdjes, familievaders, die rustig leefden in hun klan of familie rond hun *tshoto*-huizeke. Men noemde die hoofden ook *Ntubongo*. Kabango, of beter de Ntubongo, halve Batwa, waren ook langs ginds doorgedrongen. Muoko had twee zonen : Tshinguli en Tshiniama en een dochter Lueji, zegt de legende kortweg.

Maar ge moet het goed verstaan. Deze waren eigenlijk geen echte kinderen van Muoko. Vooreerst de Batshoko volgden het matriarchaat en volgens dit stelsel konden de zonen hun vader nooit als hoofd opvolgen. Ten tweede : Muoko komt uit de legende voor, als een echte eenvoudige Mutshoko. Tshinguli en Tshiniama en zelfs Lueji en de andere hoofdvrouwen, komen voor als vreemden, als kinderen van de overheersende indringers. Bij die primitieve Batshoko zijn reeds de Alunda binnengedrongen op de boorden van de Kalangi (= de Bushimayi). Wie waren die Alunda ? Dat is een duister vraagstuk. Waren die verwant met de gekende *Nkole a Tshilondo*, die uit het Noorden kwamen ? — Misschien wel. Die overweldigers zullen gedaan hebben gelijk overal : ze trouwden een zuster van Muoko, een

hoofdmoeder, wier kinderen volgens het matriarchaal stelsel konden hoofd worden. Ze baarden er mee *Na Kabamba* en *Tshuana Mulunda*, jonge dochters, die dus ook de familie der Batshoko-hoofdmannen konden voortzetten, maar die door opvoeding en verwantschap veel meer Alunda waren. Voor al deze gegevens steun ik op de uitleg, die me de Tshuena Kabayi van Muanda Ka Isu gaven. Dat waren Basa la Mpasu en geboren tegenstrevers van de Alunda, met wie ze dikwijls in oorlog waren. Na Kabamba, en wellicht Tshuana Mulunda ook, zullen getrouwd zijn met een Muluba, wellicht van de Bena Kalundu van Mutombo Mukulu over de Lubilashi, en ze baarden er mee Tshinguli en Tshiniama en de dochter Ngueji. De hoofden van Mutombo Mukulu waren nu ook geen Baluba van afkomst, maar kwamen van de Basongo, als echte Ba-Nkole. Tshinguli en Tshiniama waren dus geen gewone Batshoko, maar veeleer zonen van de echte Ba-Nkole, gelijk hun latere daden het bewijzen. Ze waren toch door het matriarchaal stelsel der Batshoko, ook kinderen van de Mutshoko-hoofdman Muoko.

Nu, de legende vertelt verder :

De oude eenvoudige Muoko kon met die grootdoende Baluba niet overeenkomen. Hij dronk regelmatig zijn kruikje palmwijn van zijn Mapanda-bomen. Tshinguli en Tshiniama konden, of wilden geen palmwijn tappen en Muoko wilde het hun niet leren. Ze dronken gewoonlijk hun potje *Mala a biseke* = bier van maïs, gelijk alle Baluba.

Eens zat Muoko zijn mat te vlechten : oude Batshokomode ; zelfs de hoofdmannen verrichtten er hun handwerk. Nevens hem stond er een schotel water, om zijn vingers en de *mpeko* = raphiavezels nat te maken. Tshinguli en Tshiniama kwamen er omtrent en zeiden : « Oude, geef ons palmwijn ». Muoko keek

niet op. Ze zagen het water staan ». Is dat palmwijn ? vroegen ze, laat ons proeven ». « Neemt maar » zei Muoko. Ze namen het schoteltje, dronken ervan en... kwaad dat ze waren, omdat ze gefopt waren. Ze scholden de oude uit en sloegen hem.

Sommigen zeggen dat de Muoko stierf van die mishandeling, maar dat is bijzaak. Hoofdzaak is, dat de oude Muoko zwoer, dat ze geen hoofd der Batshoko zouden worden en hij gaf de armband, teken van het hoofdmanschap, aan Lueji. Hadden die Alunda wellicht vrouwen, niet alleen als hoofdmoeders, maar als echte gekozene hoofdvrouwen, gelijk nog enige dorpen van Kasai er hadden ? (bijvoorbeeld Kwetempenge en Yongo Tende en de Mpianga Ibama bij de Bakuba). — Mogelijk. In elk geval, later kwam nog een andere Muluba van Kasongo a Niemba, een felle jager, met name *Tshibinda Ilunga;* hij deed gelijk al de andere Ba Nkole : hij trouwde de hoofdvrouw Lueji, en wist zich zo goed op te dringen, dat hij van Lueji de armband kreeg en hoofd werd. Tshinguli en Tshiniama wilden hem eerst van kant maken, maar ze moesten onderdoen. Ze weken uit met hun « clienten », de ene naar het Westen, de andere naar het Zuiden. Ze werden moordende veroveraars en stichtten het rijk der Ibangala in Angola en der Baluena in Katanga.

Maar Lueji kreeg geen kinderen. Wie zou dus na haar hoofd worden ? — Lueji bezorgde Tshibinda dan een andere vrouw, die hem een zoon baarde : Naweji. Deze kon wel geen hoofd der Batshoko worden, maar de Nkole gaven er een draai aan : Naweji gaf aan zijn moeder, later aan zijn stiefmoeder, Lueji, de titel van *Lukonkeshi* = de rechthebbende hoofdvrouw. Hij zelf oefende de macht uit in haar naam ; en omdat hij volgens de Batshoko-wetten geen hoofd was, liet hij de titel van *Muata Muoko* varen en nam deze van *Muata Yamvo.*

Hij zal immers langs de kant der Alunda wel van Mamvo-ras geweest zijn. Hij noemde de vlakte, waar hij ging wonen aan de Lulua ook *Musumbu* of *Meshumba*, volgens oude Noordse Bambu-zeden. En zo hebben de Alunda nog altijd een *Muata Yamvo*, en iedere Muata Yamvo kiest nog een *Lukonkeshi* uit naar zijn goesting, tot op onze dagen ; en die Lukonkeshi mag niet trouwen en geen kinderen baren... Verstaat ge de slimme trek ?

10) Ten slotte nog enkele woorden over *Woto Buomo-Buomo Muetshi*, die de eerste grote hoofdman der Bakuba was.

Wat wil *Woto* zeggen ? Is dat hetzelfde als *Muata* ? Ziehier enige schakels.

De Alunda spreken uit *Mua'Tshamva* of *Muata Yamva*.

De Balualua van de Luete hebben een stam : *Bishi Iyamva* of *Iyamvo* van de hoofdman Kalumbu. Ze onderscheiden :

Bishi Iyamvo dia Nioko (Kalumbu) en

Bishi Iyamvo dia Mutumba (Nzambi).

De Ena Ndongo en andere Bakete van Ntambwe Muense zijn *Mamvo*.

De hoofdman Tshikele der Bena Kabiya bij Hemptinne is een *Mambu*.

De Babindi van Mulumba Nkusu bij Luluaburg en van Tshilomboshi over de Lubilashi bij Lusambo zijn *Bambu*.

Al de Bakwa Kalonji worden door de Basongo : *Bambu* of *Mpika Mambo* genoemd.

De Bakwa Luntu worden door hun geburen de Babindi *Bambu* genoemd.

De Bangongo van de Sankuru spreken in hun legenden van *Bombo* en van de negen zonen van Bombo, en van *Londo lo Bombo*.

De Bangende op de Wester Lubudi-oever in hun P-taal, zeggen *Lono lu Mpumpu,* hetgeen in verband staat met *Lutu* en *Luntu* en *Lono lu Woto* en *Woto Mpompo* en met *Lunu,* zoon van *Buomo,* die al de rivieren ging maken om de mensen te drinken te geven.

Eindelijk de Bapianga en de Bashi Bushuongo zeggen : *Buomo* en *Woto Buomo.*

In het Zuiden zegt men *Muata.* Ik wees er reeds op, dat dit de Westerse uitspraak is van *Muanda.* In het Noorden bij de Babindi heeft men de *Ba Muondo.* Dit woord wordt dan weer in het Westen : *Muoto* en *Woto.*

Men spreekt ook nog van :

Woto Bana — dat is Woto Buomo zelf ;

Woto Biede (of Bende), die dorpen en velden uitmat ;

Woto Pia (de Mpianga), die het ijzer smeedde (zie de studie van de hoofdmanstekenen, koper en ijzer, blz. 327).

Allen zouden zonen van Buomo zijn (zie nog de negen zonen van Bombo, zie hoger), of beter *Woto* zou eenvoudig een hoofdmanstitel zijn gelijk een andere.

Aan het Leopoldsmeer bij de Ekonda en de Basa Kata, stelt men de *Ba Oto* (enkelvoud Bo Oto) : de vrije negers, tegenover de *Ba Tsho* : de Batua. Bo Oto, als de *B* vervalt tot *w,* maakt *Wo Oto,* of *Woto* of *Oto.* Dit woord zal verder nog in verband staan met *Bahutu* of *Ba hutshu* en *Bakutshu* (= Basongomene) en *Ba Itotsho* (= Batetela) en de *Ba Putu* van bij Lusambo. De Abienda Kamayu, Bakete van Ntambwe Muense, noemen hun hoofdman nog « *Omingelenga Woto wa musoko* ».

Woto zou dus wel een eretitel zijn, meegebracht van aan het Leopoldsmeer. *Woto Buomo* is dus hetzelfde als : Heer Buomo, of Bombo, of Bambu. Het is de eerste Lukengu, die uit het water kwam, uit de Sankuru. Hij kwam uit het Westen, van het Leopoldsmeer, van waar hij ook zijn *Mushié* meebracht ; *Mushie* is ginds de

vlakte, waar het hoofd zich vestigt. Woto maakte aan de Lutshuadi-rivier ook zijn *Mushe + nge*. Ik steunde er reeds op, dat dit *nge* en *nga* een zelfstandig lid is en mag wegvallen of bij komen naar willekeur, volgens het taaleigen der Semi-Bantu-talen. Woto Buomo moet toch veel handel gedreven hebben met de Ooster-Basongo, want als hij later uit schaamte voor zijn wangedrag wegliep, begaf hij zich naar het water van de Sankuru tot over Lusambo en Ngongo Ebadi, en verdween er tussen de rotswanden van Mpangia Mutombo. Men noemde hem daar op zijn Oosters : *Woto Bana* of *Buana*.

Woto of *Muoto* en *Muata* : die twee zouden tegenover elkander moeten staan, gelijk *Muondo* tegenover *Muanda*, en *Po* tegenover *Ba*.

Maar hier in dit geval heb ik de indruk dat *Muata* veeleer voortkomt van *Muoto*. De *Ba Nkole a Tshilondo*, hoe verward hun legenden ook wezen, moeten toch voortkomen van de *Londo* lo Bombo uit het Noorden en van de Bena Kankole (soort Basongo) van Muana Kabangu, die ook roepen van :

«*Ka Nkole, Muaka Bilondo*	«De Nkole, Mijnheer Bilondo,
Mulume a Niama	Mannelijk dier
kutemuna mbwa»	een jachthond krijgt hem niet te zien»

Hoe komt die titel *Muaka* hier bij de Bena Kankole ? — De Ba Nkole a Tshilondo zullen die titel meegenomen hebben in hun veroveringstochten in het Zuiden bij de Baluba, en in de mond der Baluba is die titel *Woto Bombo*, omgevormd geweest tot *Muata Yamvo* en *Mua'Tshamva*. Evenzo is *Lumbu* en *Lombo*, riviernaam en stamnaam overal in Kasai bekend, in het Zuiden geworden tot *Luambo* ; en de naam *Ndolo* en *Balolo* is ook geworden tot *Ndualua* en *Balualua*.

11) Er is nog een ander *Muana*. In Kasai vindt men veel voorbeelden, waarin men de verschillende leden

van een woord afzonderlijk mag beschouwen en hun volgorde veranderen, aldus kan men een lid weglaten of bijvoegen, of het eerste lid langs achter plaatsen. Dat is volgens het taaleigen der Semi-Bantu of Soudanese talen, dat veel dieper in de Kasai-talen zit, dan men tot nu toe gedacht heeft. Een eerste voorbeeld, dat we opgaven, was dit Mushié en Mushenge, Mpia en Mpia + nga, Sele en Sele + nga, enz. Een tweede voorbeeld is *Muana* en *mene* en *muine*, geplaatst achter een eigennaam. Bijvoorbeeld *Nkongolo Muana*, voorvader van Kasongo a Niemba, de Musongo die al de Baluba Sha Nkadi onderwierp.

Wanneer tegenwoordig in het Tshiluba, een vader en zijn zoon dezelfde naam dragen, zal men bijvoorbeeld spreken van : Beya mukole en Beya Muana = de oude Beya en de jonge Beya. In de oude geslachtsbomen der hoofdmannen zou men in dit geval veeleer spreken van Beya en *Beya nende* = Beya en zijn naamgenoot = *shakena*, de andere Beya.

Is *shakena* ook niet samengetrokken uit *Sa* + *ka* + *nende* ? — In de oude namen als *Nkongolo Muana* kan ik nergens de bedoeling weervinden, dat ze Nkongolo zouden voorstellen als een *kind*, of als de jongere tegenover een oudere. Dit moet wel het *Muana* zijn, de hoofdtitel, maar hier geplaatst na de eigennaam : *Muana Nkongolo* of *Nkongolo Muana*, de Heer Nkongolo of Nkongolo de Meester. Zo heeft men nog Ngombo Muana, hoofdman der Bakwa Tshadi bij Luebo en nog anderen. Zo klinkt ook *Sha- Muana*, oud hoofd der Bakwa Kasua en *Ka- Muana*, hoofd der Bena Ngombo = Basangana van Ndemba. Ik geloof wel, dat die benaming het meest te vinden is in de Ngembo- en Ngana-stammen.

Een eigenaardig voorbeeld is : *Wilemine*, hoofdman der Aka Tshima, bij de Batena, Bakete van Mundemba. Het is *Wile* + *muine* ; en *w* = *b* dus *Bile Muine* of volgens de uitspraak in gindse streek : *Ipile Muine*. Dit

Ipile of *Itshuile* (een dorp er nevens) is hetzelfde als de Tshile en Tshula der Baluba, dus ook Balolo. Men heeft dus *Ipile Muine* of *Muine Ipile* = de Heer Ipile. Die Muine is natuurlijk een Muine Kanioko. Zijn andere naam is ook *Kamanga ka Philippe...* och neen, het is geen *Philippe* ; het is : *Kamanga ka Ipile* + *po* en over *po* ziet wat juist hier achter volgt bij *Sapo.*

2. Een synoniem van Muana en Mua is : Sa of Sha en Shasenge en Sapo.

Die SA, als voorvoegsel aan de eigennamen, vindt men overal, maar vooral in het Zuiden bij de Basala Mpasu en Balualua en Batshoko, bijvoorbeeld Sa Lubemba, Sa Ngandu, Sa Tshikumbi, Sa Muanda. En die *Sa* mag men, ten minste bij de Basala der Lulua, evengoed weglaten en zeggen : *Sa Lushimba* of *Lushimba.* Die de *s* doen ruisen, zeggen SHA, bij voorbeeld Sha Longo Masha (Bakuba) Shampashi (Luisa).

Wat is die *Sa* en die *Sha* ?

De Muluba zal zeggen : *Sa* is = vader. In het Tshiluba : *nisu* = tatu = vader.

ishende of *shende* = zijn vader.

Evenals inende = zijn moeder.

En *nguende* of *nguandi* in veel Bakete-talen en tot in het verre Mayombo, is : zijn moeder.

Sha-Beya = de vader van Beya.

Sha-bana of *Shabani* = de vader van veel kinderen.

Dit alles is Tshiluba. De Muluba verstaat dus gaarne *Sha Lushimba* als *Vadertje Lushimba.*

Ze zouden echter logisch moeten verstaan : *de Vader van Lushimba,* maar feitelijk worden al die *Sa* zo niet verstaan. *Sa Lushimba* is niet : de vader van Lushimba, maar Lushimba zelf in hoogst eigen persoon. In al de Bakete-talen vertalen ze *vader* door *tata* of soms *isha : ishandi* = zijn vader. Ze gebruiken nooit een uitdrukking als *Sha Beya* voor : de vader van Beya.

Gelijk we *Muana* niet wilden verstaan als : kind, maar in verband brachten met het lid der familienamen *Muana, muena, muine,* enz. zo ook heb ik liever *Sa* niet te verstaan als *vader,* maar het in verband te brengen met het ander lid der familienamen : *Musa, Mushi, Muishi,* enz. De *Mu,* die toch ook maar een lid op zijn eigen is, bleef weg, of beter, was er in vroegere tijden nog niet bijgevoegd.

Waar de Baluba zeggen : *Muena* of *Mukwa,* zeggen de Ba Totshi (Batetela) : *Musa* mv. *Asa.*

De Noorder-Babindi en Bakuba	*Mushi* mv.	*Bashi*
of	*Muji*	*Baji*
De Zuider-Babindi	*Mushi + ka*	*Bashi + ka*
of	*Mushi + ndji*	*Bashi + ndji*
De Bena Kabinda (Bakete)	*Musa*	*Basa*
De Balualua	*Muishi*	*Bishi*
De Batshoko	*Mutshi*	*Atshi*
of	*Musa*	*Asa*
Anderen zeggen	*Musho*	*Basho*
Verder heeft men	*Musala*	*Basala*
	Mushila	*Bashila*
	Mujila	*Bajila*
	Mujiya	*Bajiya*
	Mutshikulu	*Batshikulu*
	Tshishikulu	*Bishikulu*
	Mujikulu	*Bejikulu of Ejikulu.*

Alles volgens het gebruik en de uitspraak der streek.

Muku, Baku, Mukuma, enz. zijn andere woorden.

Het is veeleer dit *Sa* van *Musa,* dat gebleven is als een eretitel, om het hoofd aan te duiden, en ook anderen, vooral als het vreemden waren in het dorp.

Gelijk *Muana* en *Muanangana,* kan *Sa* ook als hoofdmanstitel aangevuld worden door een tweede lid. Zo hebben we de gekende *Sha Senge,* hoofdman der *Bashi + ka + Senge,* maar het wordt feitelijk gezegd bij al de Noorder-Bakete, niet echter bij de Zuider-Bakete. De Ba *Kasenge* zijn een stam der Noorder-Bakete bij Luebo,

maar men vindt ze overal, ook bij de Bena Lulua en de Zuider-stammen.

Kasongo Mutombo bij de Basangana (Ndemba), Kayoko bij de Bena Kabiya van Tshikele, Bumba bij de Bena Tshineme bij Hemptinne, Mayimbu en Muzodi bij de Bambale aan de Luete, Kashikula bij de Balualua van Lumpungu, zijn allemaal Kasenge.

Overal hebben die Kasenge iets eigenaardigs en verschillen alzo met hun streekgenoten.

Een andere *Sa* is de SAPO.

Sapo is het hoofd bij de Basho (+ ngo + mene) bijvoorbeeld Sapo Ilumba, Sapo Wantshi bij de Babengi. Maar men vindt hem ook in geheel Kasai, bijvoorbeeld Sapo Lulua bij de Bena Tshadi van de Lombelo, Sapo Bumba bij de Bakwa Mpika van Ndemba, Sapo Kumuamba en Sapo Tshibamba en al de Zapo Zapo bij de Basongo van Luluaburg.

Sa + *po* ?... *Muana* + *Ngana* is het hoofd der Ngana, maar *Sa* + *po* ? — Is dat het hoofd der *Po* ? — En waarom niet ? — Wie is dan die *Po* ?

Dat is zeker heel oude geschiedenis van Kasai, van sedert duizenden jaren terug.

De Po of Bo is de Mu + epu, de Mona + ipo, de Mute + pu, de Mesha + po (Bangende) de Tsho + po (Noorder Bakete), de Di + bu, de Kadi + bu, de Ka + bu, de Tshi + bu, de Tshilo + bo (Zuid Bakete), de Mula + mbo, de Batshi + mbo (Basongo) de Nte + mbu, de Bate + mpo (Batetela), de Ndo + bo (Baluba) de Mo + mbo (volgens de oude taal : Mombo a Buyu, Mutwa a Buyu), de Lu + mbu, de Mayo + mbo, de Bo + wo, de Sha + wo (Balualua), de Ya + wo (Batengi), de Bo + mbo en de Ma + mvo, enz.

Men vindt *Po* en *Bo* overal geheel Kasai door en nog verder en overal staat het tegenover *Pa* of *Mpa* en *Ba*.

Sa + *po* wil dus zeggen : de Muena Po, het hoofd der *Bo*.

Die *Bo* komt zelfs soms op een vrij ongewone manier voor de dag. Het is vooral bij de Bakwa Luntu : tal van namen zijn samengesteld uit twee delen : een gewone persoonsnaam, bijvoorbeeld Ntumba of Nisenga en een slot, altijd hetzelfde : *abo...* dus : *Ntumbayabo, Nisengayabo.*

Ook bij de Bena Lulua, als ze de verdeling van hun stammen opgeven, is de jongste tak dikwijls een *abo,* bijvoorbeeld onder de Bena Kayembe van Lukono, Bakwa Bayi bij de Bena Mukunu van Ndemba, na de Bena Kalume Mulundu, Niengele geven ze nog op ; de Bena *Bayokuabo,* en de Bena *Niamabo,* enz.

Een Muluba zal dat uitleggen : *hun* Bayiku en *hun* Niama, gelijk hij in het Tshiluba zegt : *muntu wabo* = hun man. Zelfs zou hij durven zeggen : Bayikwabo = Baye kwabo « dat ze naar huis gaan » en er een gehele legende op brouwen.

De betekenis van *abo* is alles behalve klaar !

Moeten we niet lezen : Ntumba + niabo, Nisenga + niabo, Bayiku + niabo, Niama + niabo ? — En moeten we aldus niet vertalen :
Ntumba niabo = *Ntumba de Muana Bo* ?
Niama niabo = *Niama de Muana Bo* ? enz.
En die Muena *Bo* was dit soort *Bo*-volk, waarover we hoger spraken.

Hier bij die *Sa,* ontmoeten we ook het gekende *Muansa.* Er wonen overal *Bakwa Muansa-stammen.*

Zo hebben we een grote stam Bakwa Muansa Mukale, aan de samenvloeiing van de Lubudi en de Muansangomo. Zelfs al de Lulua-stammen die lager wonen, zoals de Bena Bele, Tshishiba en Bakwa Buyu, de Bakwa Ntamba, Bena Diulu, Bena Milombi en ook de Bena Tshovo, worden ook weleens Bakwa Muansa genoemd. De Bena Mukamba, Bakwa Bumba, Bakwa Longo worden er nooit bijgerekend. Men stelt dikwijls de vraag of die lagere Lulua-stammen, echt Bakwa

Muansa zijn. Moeten ze als dusdanig onder Tshiniama, hoofd der Bakwa Muansa staan ? Tshiniama zelf zegt natuurlijk ja. Zij zelf uit politieke redenen zeggen : neen. Maar waar is de waarheid ? Wat is *Muansa* ?

Andere Bakwa Muansa zijn :

De Bakwa Muansa Katende, bij Hemptinne ; de Bakwa Muansa van Kashama bij de Bashila Kasanga ; de Muasa Dilenga en Muasa Biye, enz. wat overal.

Bij de Bakete van Ntambwe Muense en Ndumba zijn alle dorpen in twee verschillende dorpjes gesplitst. *Muansa* en *Bulu* (of *Buyu*).

Wat wil *Muansa* zeggen ? Tot hier toe blijft dit zeer onduidelijk.

Was *Muansa* een andere uitspraak van het woord *masha* = water, der Bakuba en Babindi ? Waren die Bakwa Muansa dus diegene, die aan de waterkant woonden, de watermannen, Bena mayi en de Bakwa Buyu, zij die hoger en droger woonden ?

Een onderzoek bij de Bakete van Ntambwe Muense over de verhoudingen van de Abaka Muansa en Abaka Buyu in hun vroegere woonplaatsen gaf geen uitleg. De ene keer hadden de Abaka Muansa het laagst gewoond, maar andere keren hadden ze het hoogst gewoond.

Een andere gissing is dat de Bakwa Muansa deze stammen zijn die langs de lagere Lubudi, dus over de Bakwa Muansa Mukale en over Ndemba, uitgeweken zijn. De Bakwa Buyu zouden dan de stammen zijn die uitgeweken zijn langs de bronnen van de Lubudi, langs het Mukamba-meer.

Maar in het Noorden, in de streek van de Sankuru zijn er nog veel *Buyu* en *Bolo*, zelfs aan de beneden Lubudi woonden veel Buyu : de Bakwa Buloba Buyu ; de Tshiya Bulu en de Lukoshi a Bulu der Bakwa Longo ; de Bakwa Bulu bij de Mumbembe-Bakete ; zelfs bij de Bakwa Muansa wonen de Kabolo Mutu, die staan tegenover de Mutu a Muansa.

Volgens al deze gissingen schijnt de uitleg : *Muansa = masha = water* niet doeltreffend te zijn.

Alleen in de riviernaam *Muansangomo* blijkt het woordje *Muansa* water te betekenen.

Inderdaad, voor de Mpianga-Bakuba is de *Tshale* de grote rivier, die hun vlakte in het Oosten afboort ; dus : de beneden- Lubudi, voortgezet door de Muansangomo.

Ze onderscheiden :

1) De *Tshale Lubolo* : de Lubudi aan Dengamongo ;
2) De *Tshale Muasha Ngomo*, dat is de Lubudi en Muansangomo, rechtover hun oude woonplaats aan Kabuluanda.

Lubudi is eigenlijk de naam door de *Mumbembe* en andere Bakete gegeven aan de stroom, die rondom hun vlakte ligt, te weten de Opper-Lubudi, de beneden Lubudi, de Lubundji (zie kaart, blz 379).

Men ga nu eens kijken in de brongewesten der Muansangomo, bij de Bashila Kasanga, bij de Bakwa Tshale van Muamba Tshisuyu.

Van waar haalden zij de naam *Tshale* ? Daar vindt men, benevens de Muansangomo, nog andere beken : de Muasabungi, de Muasakata, de Muasense. De ouden zeggen er nog duidelijk : *Masha Bungi, Masha Kata.* Maar de Bena Kapingia, de groep van Muamba Tshisungu zelf, zeggen : Mayi bungi en verstaan er door : *veel water*, al is die Mayi bungi toch maar een gewone beek gelijk al de andere. Nu, in de streek verwijten ze elkander nog voor Babindibindi, begraven ze nog in het bos, hebben er hun *Tshitwa* = Batwa dorpen ; en meer andere zaken spreken er van Bakuba en Babindi.

Die Masha Bungi zou dus de beek zijn der Bena Bungu ; de Masha Kata de beek der Bena Kata ; de Mua' Sense de beek der Ba Senji ; de Muasha Ngomo de beek der Bena Ngombo.

De Bena Ngombo wonen er nog : geheel de groep van Katambayi en Tshitumbu en Tshipia Ngala.

Maar waar zijn de Kata en de Bungu en de Senji ? — Ze zijn uitgeweken zoals alle Babindi, naar het Zuiden van Boyi aan de Luete. Daar vinden we :

De Ba Humpu = Bena Ngombo van Mpuamba, die er ook hun Buji Tshale-beek meedroegen ; de Baka Mushinji van Tshimbula en Kaluende, die er ook hun Musasenji-beek en hun Mushinji-beek meenamen ; de Baka Kabungu van Ndombi en anderen, daar verspreid bij de Baka Mushinji, de Bena Makole en de Bena Kalambu, ook de Ntubongo van Suana ; de Bak'Ikanda (= Kata) van Tshimvula en Wabuana, met hun K'Ekanda-beek. Daar vinden we nog de Ba Bangu en nog veel meer stammen uit de brongewesten der Muansangomo.

De Muansangomo mogen we dus heel goed verstaan als *Masha Ngombo* = het water der Bena Ngombo. Langs haar loop vinden we nog wel meer van die Bena Ngombo. We hebben eerst en vooral :

De Katambayi der Bena Ngombo bij de Bakwa Tshale en ook een paar families Ngombo bij Tshale a Bumba en Ntombolo.

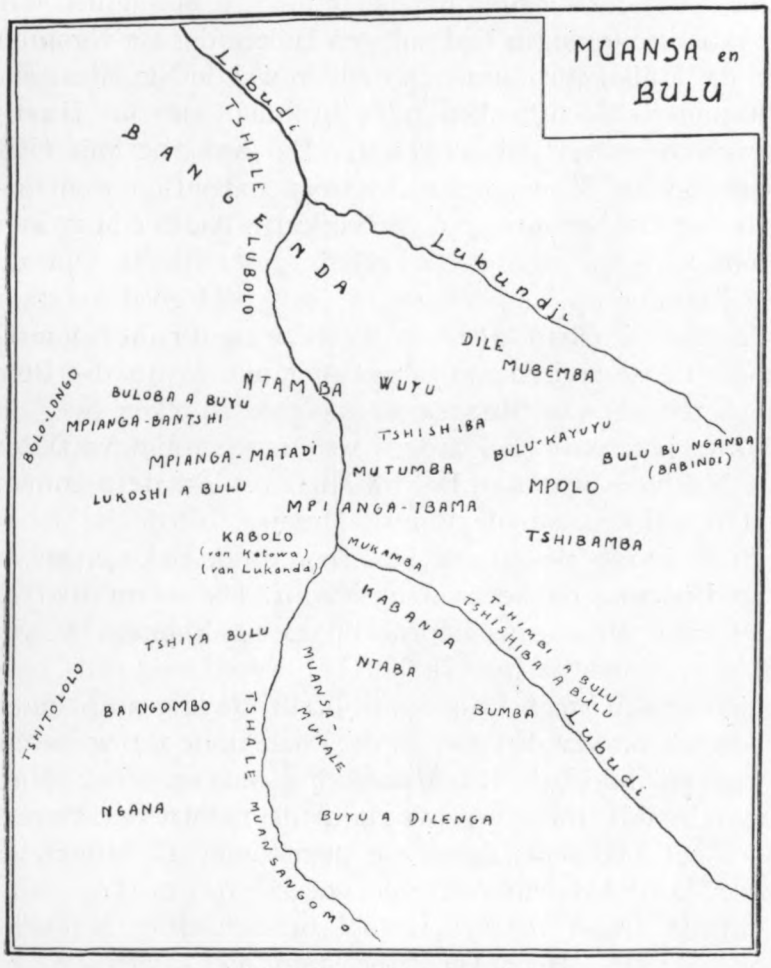
De Bakwa Mbaye vermelden Ngombo in de lijst van hun voorvaders : « Kayemba-wa *Ngombo* — wa Mbaye »

Verder heeft men de groep Bena Ngombo (*) van Kamuana bij de Basangana.

Maar zijn er nog Ngombo op hun oude woonplaatsen rond Kabuluanda, nabij de rivier aan de welke de Mpianga hun naam geven ? Ik kende er geen. Maar eens, toen ik aan het praten was met de Mpianga Ibama, of Ba Ibamba, Bakuba van de rechter Lubudi-rivier, op 50 km van daar, vertelden ze me :

(*) Bij de Bakuba en Babindi valt de *b* in Ngom*b*o dikwijls weg.

Als we nog op de linkeroever waren bij de andere Mpianga, hadden onze Batwa van het dorp Keyuyu maïs gestolen in de velden van *Bokila der Bena Ngombo*. Bokila zelf deed zijn beklag niet, maar de Mpianga kwamen er tussen en namen onze Batwa als hun slaven, omdat ze gestolen hadden. Wij eisten ons volk terug, en vochten met de Mpianga ; onze hoofdman Bomo vluchtte met al zijn volk over de Tshale in het land der Bakwa Muansa. Andere weken uit naar de Baluba, stroomopwaarts, maar we weten niet, waar die gebleven zijn....

KAART 25. — Muansa en Bulu.

— Ik heb ze toch sedert lang teruggevonden en vereenzelvigd in de omgeving van Ndemba en verder. Maar hetgeen me vreemd voorkwam, is dat ze van Bokila der Ba Ngombo spraken. Bokila en zijn Ba Ngombo wonen aan de Sankuru, 150 km meer in het Noorden. Wat vertelden ze daar nu ? Waar was die geschiedenis gebeurd ? Was het aan de Sankuru bij Bokila, of aan de Mpianga van Kabuluanda ? Ik vroeg hun : Welke Bokila is dat ? Ze legden het beter uit : en beweerden dat er in lang vervlogen tijd ook een Bokila der Ba-Ngombo bij de Mpianga woonde. Dat zullen wel de Ngombo zijn, die naderhand uitweken naar bronnen van de Muansangomo en tot aan de Luete. De Ngombo woonden toen aan de Mpianga ; ze kwamen natuurlijk van Bokila der Ba Ngombo aan de Sankuru. Aldus klaart een klein verloren woord een gehele geschiedenis van de Ba Ngombo op.

Zodus betekent *Muansa* water wanneer het voortkomt in de riviernaam Muansangomo. Wat is echter de betekenis van Muansa wanneer we spreken over de Bakwa Muansa ? Hier mogen we *Muansa* niet verstaan als *Masha* = water en Bakwa Muansa als watermannen.

Op 400 km van de Bakwa Muansa, bij de Balualua van de Luete, woont een klein hoofd der Baka Kashiya van Buatuka en heet : *Muasabanji*. Die naam zegt al niet veel. Maar eens hoorde ik dit hoofd noemen : *Sa Mbanji*, zonder *Mua*. Ik liet het woord nog eens herhalen : *Sa Mbanji*. En zie... ik had zo lang gezocht naar de betekenis van Muansa en daar had ik de uitleg ineens klaar en duidelijk. Dit *Mua* is dus een voorvoegsel op zichzelf, dat men veel vindt in de namen der Balualua ; het betekent, gelijk we hoger zeiden : *Muana* = Heer. Dit *Sa* is een ander voorvoegsel, dat men ook veel vindt in Luisa, het bestaat ook op zichzelf en betekent ook : *Musa* = Heer. Die twee staan hier samengevoegd op zijn Semi-Bantu's : Mua + sa. Men ontmoet ze ook

omgekeerd bij voorbeeld : Samuana, en Samuanda. Men heeft dan dit Mua + sa als naam aangenomen, om de stammen aan te duiden, die veel *Mua* en *Sa* in hun taal gebruiken, vooral als ze staan tegenover stammen, die *Bulu* of *Buyu* heten, een geheel ander ras, maar toch een gebuurras.

Die tegenstelling van *Muansa* en *Buyu* heeft men bij de Bakete van Ntambwe Muense, gelijk ik hoger zei. Die tegenstelling vindt men ook terug, als men met de mensen spreekt tussen de Bakwa Muansa van de Lubudi en de Babindi en Bakete aan de Lubundji. Hun benamingen, hun verwijten, hun overleveringen van veten en gevechten spreken er van. Van de ene kant heeft men :

1) De *Muansa* : niet alleen de Muansa Mukale van Tshiniama, maar ook al de Bena Mukam*ba*, Tshishi*ba*, Ntam*ba*, Bulo*na*, Mutum*ba*, die nu Bena Lulua zijn ; en zelfs nog meer de Ku*ba* ; de Bakuba van die oude tijd en de Ba Ibam*ba*, die nu doorgaan als Bakuba en bij Dengamongo wonen ; en verder nog de Bena Tshibam*ba* van Ngelube, die nu doorgaan als Babindi en door de Bangende *Bala Ibampa* genoemd worden, — en de andere Mamba en Bena Tshibamba, die van hier uitweken naar Ndemba en verderop.

2) Aan de andere kant heeft men al de Baka *Bulu*, die er rond wonen :

— De Kabolo Mutu der Bakwa Muansa zelf ;

— De Bakwa Kabolo van Lukanda, die van hier kwamen ;

— De Bakwa Tshiya Bulu van Tshishi a Bumba, en Lukoshi a Bulu van Muamba Kadima, en de Bolo Ilongo van Mulumbu, die de kern uitmaken van de Bakwa Longo-stam ;

— De Bakwa Buloba a Buyu van Kashama ;

— De Bakwa Wuyu (= Bulu) van de Bena Tshishiba ;

— De Bena Tshimbi a Bulu en Tshishiba a Bulu bij de Bakwa Bumba ;

— De Bakwa Buyu a Dilenga van Tshiputa (nu bij de B. Beye) ;

— De Bakwa Bulu bij de Mubembe-Bakete ;

— De Ba Mpolo bij de Babindi ;

— En nog meer andere Babindi, die allen door de Bangende en Bangongo genoemd worden : *Bulu bu Nganda*, tegenover hun vroegere geburen : Bushuongo bu Buangi (de Basongo van Lukengu) — en nog meer andere Ba Buyu en Bulu meer in het Noorden tot aan de Sankuru.

Die allen woonden rondom de Bakwa Muansa of meest toch wat meer Noordwaarts, tegen de beneden-Lubudi = Tshale Lubolo, en de Lubundji, die samen de Lubudi-rivier waren = het water der Ba Bulu. Daar aan die Lubudi was in vroegere tijden de tegenstelling tussen die *ba* en *mua* en *sa* tegenover de *Bulu* zeer in voege. Is het dan te verwonderen dat die *Ba*-lieden, omdat ze in hun dialekt altijd spraken van *Mua* en *Sa*, hun naam kregen van Bakwa *Muansa* ?

En toch, voor nog verdere uitleg over *Mua* en *sa* zouden we nog verder moeten reizen over de Sankuru tot in het Noorden van Kongo.

En de Balualua en Basala Mpasu en Batshoko, die in het Zuiden zo veel *Mua* en *Sa* gebruiken zijn die ook van datzelfde volk ?

Hoger werd aangetoond dat *Muansa* altijd tegenover *Bulu* en *Buyu* staat. In het begin dezer studiën zagen we *Ndolo* altijd tegenover *Mbale* staan. Daar wezen we er ook op dat Ndole en Ndualo, en Balolo en Balualo en Balualua altijd hetzelfde woord is, volgens de stammen, die het woord uitspraken, — dat het oorspronkelijke woord waarschijnlijk was : *Baluwaluwa*, maar plaats goed de klemtoon op de derde laatste lettergreep.

De *w* nu vervangt de *b*, en dan bekomen we *Ba* + *Luba* + *Luba* al de Ba-stammen : Muka + mba, Tshishi + ba, enz. Maar feitelijk staat Balualua en Balolo altijd tegenover Ba Mbale en aldus vindt men het in geheel Kasai tot in het Noorden.

Zulke Ndolo en Lolo zijn :

— Al de Baka Ndolo der Zuider Bakete ;

— De Bakwa Ndole van Kalenge bij Hemptinne ;

— De Bena Kalolo van Sokombe bij de Bakwa Kasansu ;

— De Bena Tshilulu bij Kankunku der Bakwa Kasansu ;

— De Bakwa Lule van Santo a Kapongo, vroeger aan de Tshibungu, en hun stamgenoten de Bakwa Buishi van Diyi dia Katende (de Balualua zeggen Bishi voor Bena) ;

— De Bakwa Lule en andere Tshile van Tshimbowo bij de Bashila Kasanga ;

— De Bena Bidudu bij de Bena Mbale aan de Lombelo ;

— De Bena Tshitololo van Kandwe a Nzambi bij de Bakwa Longo ;

— De Bakwa Zalula van Kapita bij de Bakwa Buloba Buyu ;

— De Bena Keyuyu bij de Bak'Ilama, Bakuba zoëven vernoemd ;

— De Bushoba van Kamba aan de Sankuru, die door de Bangongo ook Balolo genoemd worden ;

— En nog veel andere overal verspreid : de Ololo op de Beneden-Kasai en de Baluba Lolo in Katanga, enz.

Gewoonlijk staat *Lolo* tegenover *Mbale*. Maar de *Lolo* of *Lualua*, moet toch hetzelfde *Ba*-volk zijn als de *Muansa*, die staan tegenover *Bulu*. Hier aan de Lubudi stond de Lolo ook eens tegenover Bulu. De

Lolo was de Bena Keyuyu der Bak'Ibama ; de Bulu was de Bakwa Bulu, of Bashi Bolo, die nu bij de Bakete van Mumbembe wonen, maar vroeger woonden ze nevens de Keyuyu bij de Bak'Ibama. Ze hadden samen gewoond op Mpata Boyi, ze waren er mee over de Lubudi gekomen. Op zekere dag maakten ze daar de omheining van het hof van het hoofd Bombo Kashite. De Keyuyu maakten de kant : a Bama ; de Bulu maakten de kant : a Bengi. De Bulu hadden eerst gedaan en gingen aan het roepen en schudden aan de palmbladeren. De Keyuyu waren boos en zeiden : « Houdt op ! » en « Gij hebt uw werk niet goed gedaan ! »

En ze gingen aan het twisten en het vechten en de Baka Bulu trokken allen weg naar de Bakete van Mumbembe, waar ze nu nog zijn.

Lulu en Bulu stonden reeds tegenover elkander ook in de oude legendetijd, ver in het Noorden aan de Lubepurivier. Een man en een vrouw woonden er eenzaam in een grote vlakte : *Milulu* en *Bula* ; — zo vertellen de Bena Kankole van Muana Kabangu. Ze trouwden met elkander en hadden twee kinderen : *Kampa ka Bula* en *Nkole a Bula*. Kampa werd de voorvader der Bena Kankole, Nkole de voorvader der Bena Mapengi van Zapo Zapo. Kampa zal wel meer van Milulu gehad hebben, en Nkole meer van Bula, want Kampa is *Ka + mba* de Mululu zelf, en Nkole is de Kulu of Bulu.

De Mululu en Muasa is ook omtrent hetzelfde *ba*-volk als de *Muana*, waarover we het vroeger hadden. *Muana* staat nu ook dikwijls tegenover *Bulu* en *Kulu*.

Bijvoorbeeld bij de Bakwa Lule van Santo a Kapongo aan de Tshibungu, had men onder meer twee groepen : de *Bena Mpiana Mukulu* en de *Bena Mpiana Muana*. Natuurlijk worden die namen als personen voorgesteld : twee zonen van Vader Lule, en de Muluba verstaat door Mpiana Mukulu : de *oudere* Mpiana, en door Mpiana Muana : de *jongere* Mpiana. Mpiana mukulu was

hoofd, maar hij was een wrede dwingeland. Hij zat altijd in zijn zetel en soms kon hij opeens recht springen, greep dan een speer, en stak alles dood, wat voor hem stond. Maar Mpiana muana en de anderen groeven bij nachte een diepe kuil onder zijn zetel, dekten alles netjes toe met de matten en zetten de zetel er op. 's Morgens kwam Mpiana Mukulu, zette zich in de zetel en... viel door de matten in de put. Mpiana muana en de anderen sprongen toe en staken hem dood met hun speren.

Wat was *Mpiana Mukulu* en *Mpiana Muana* ?

Mpiana is een stamnaam, geen persoonsnaam. Mpiana = Mpana = Mpanda. *Ku mpanda* is rechts, tegenover *ku Nondo* = links. Zo even zagen we de Baka Bulu de afsluiting maken *a bama* = de rechterkant. « Ba ku Mpanda » zijn dus : de Rechtsen, = die rechts wonen. Mpiana is hetzelfde woord, met een vloeiende *i* er tussen en zonder de *d*, op zijn Mpianga's. Bij die Rechtsen, de Mpiana, waren er nu twee soorten mensen :

1) De Mpiana Muana, van het ras der Muana : het *ba*-volk ;
2) De Mpiana Mukulu, van het ras der Kulu en Bulu.

De Bena Mukulu zijn nog een volk bij de Bakwa Mpelu en bij de Bakwa Tshale der Bashila Kasanga ; ze zijn in geheel Kasai verspreid. De Bena Nkole zijn ook overal bekend.

In hetzelfde geval zijn nog bij de Bakwa Mbayi van Lukono (bij Ndemba) :

— De Bena Kashingu Muana van Lukusa Kasongo ;
— En de Bena Kashingu Mukulu van Kapena Muindile.

Bij de Bakwa Ndamana van Kankunku (Bakwa Kasansu) heeft men ook twee broederstammen : de Bena Ndaye Muana van Kamenga en de Bena Kabondo Mukulu van Nindu Kabemba ; en ze hebben als kenspreuk :

« *Ndaye Muana ne Kabondo Mukulu*	De Ndaye, de Muana en Kabondo, de Mukulu
Pete! Pete! Pete!	Pete ! Pete ! Pete !
badi munda momumwe;	ze zijn één van hart ;
kubendi kampete	gaat geen vete stoken, tussen
pa nkatshikatshi pabo ».	hen ».

Zouden de Balualua van de Luete dan wel hetzelfde volk kunnen zijn, als die Bakwa Muansa en al die Lolo, die overal in de Baluba wonen ?

Zouden het dus ook Baluba zijn ?

Zulke vergelijking klinkt als een vloek voor wie wat van Kasai kennen.

Is het niet opgevallen in al onze voorgaande studiën, dat de Balualua zo veel gemeen hebben met de Baluba : in taal en uitspraak, bijgeloof en huwelijksgebruiken, enz.? Het is niet omdat de Baluba nu vijftig jaar lang al de schoonste vruchten van onze Europese beschaving genoten hebben : klederen, geleerdheid, kerstening, goede postjes, enz. terwijl de Balualua ginder in hun gesloten Zuiden van alles verstoken bleven : van scholen en spoorweg en magazijnen en bekering... het is daarom niet dat hun voorvaders geen stamgenoten zouden geweest zijn. Dat zal wel de reden zijn, waarom een hedendaagse Muluba in de Mulualua geen broeder wil erkennen, volgens de spreuk van G. Gezelle « een koe vergeet zo rap, dat ze kalf geweest is ». Maar die redenen zijn van weinig belang in onze ethnologische studiën. Al die Zuiderstammen echter zijn sedert de jaren 1940 reeds zoveel veranderd en halen rap hun achterstel in. Als een troost voor de Baluba mag ik toch zeggen, dat de Balualua dezelfde zijn als de Baluba Lolo, de Muansa, de Muana, van het Westen, terwijl de Baluba Iba, of de Baluba Hemba of Bapemba een andere tak zijn van het grote Baluba-ras. De Zuider-Bakete maken hetzelfde onderscheid, als ze spreken van : *Baluba Muansa* in het Westen : de Bena Lulua, — en *Baluba Buyu* : de Oost —

Baluba. Dat is altijd nog dezelfde *Muansa* gesteld tegenover de *Bulu* en *Buyu*.

Maar daarmee zijn we ver van onze *Sa* en *Shasenge* en *Sapo* afgeweken.

Om te eindigen vermelden we dat *Sa* ook een tegenhanger heeft. Het is *So* en *Shi*. *So* vindt men aan de Luete in namen als *Zua* + Mukishi ; — die Ba-mensen hebben er toch wederom een *a* bijgevoegd, evenals in Lumbu = Luambo. Men vindt *So* in de stamnamen als Bo + sho, So + ndaye, Basho-ngo, Mpa + su, Ka + sua, enz. De tegenstelling tussen *sa* en *so* heeft men duidelijk in de stamnamen :

Bakwa *Kasa* + *nsu* : de Bena Lulua-dorpen tussen de Moyo en de kleine Lubi ; — en Bena *Kasa* + *nsa* : al de Bena Luluwa-dorpen aan de kleine Lubi en langs den Noordkant er van.

Bij de Balualua heeft men als oudste kern van hun ras :

1) De Baka *Kasansa* van Bianji, hoofdij Biaboko :

a) Kasansa ka Manga Ma Biba ;
b) Kasansa ka Kongolo ka Koto ;
c) Kasansa ka Kaza ka Manga.

2) De Bishi mu *Kasanza*, van Muana Kavungu, hoofdij Lumpungu.

3) De Bishi K'*Izanza* van Mabuku, hoofdij Minoke :

a) Bana ba K'Izanza ka Miese ;
b) Bana ba K'Izanza ka Makole ;
c) Bana ba K'Izanza ka Mikoso.

Bemerk hoe ze nog dit *bana* en die *z* (voor *s*) bewaard hebben. Al die drie Kasanza worden minder of meer als de ondergeschikten of slaven van de overheersende stam beschouwd.

Shi vindt men in *Bashi* en in het gewone voorvoegsel

Tshi : Maar *So* en *Shi* zijn hier veel minder te erkennen als hoofdmanstitels en daarom springen we er maar over en gaan we naar een meer gekende titel :

3. Mukalenge.

In Kasai spreekt men de hoofden en de Blanken algemeen aan met Mukalenge : Mijnheer.

Mukalenge is samengesteld gelijk *Muanangana* en *Shasenge* uit twee delen : *Muka* + *Lenge* = de *Muena Lenge.*

Een afleiding ervan is *Munene.*

Men stelt meermalen de vraag : Waarom zegt men : *Mayi Munene* ? dat is een hoofd en een katholieke Missie bij Tshikapa. — Waarom zegt men : Ndumba Munene (hoofd van de Bena Mulamba Kanga, Ndemba) en Ndumba Kakese (hoofdman der Bashila Mpampi) en Tshiniama Kakese (tweede hoofdman der Bakwa Muansa Mukale) en niet Mayi manene en Ndumba mukese en Tshiniama tshikese volgens de regels der overeenkomst tussen de voorvoegsels ? — Men zegt wel : Tshimbadi tshikunze : de bleke Tshimbadi en Tshimbadi tshifike : de zwarte Tshimbadi, twee hoofdmannen der Bashila Kasanga en inderdaad de ene is bleek van vel en de andere veel zwarter. Hoe komt dat ?

Men verstaat immers Ndumba Munene als of het ware : Ndumba de Grote, en Ndumba Kakese als : Ndumba de Korte, gelijk Karel de Grote en Pepijn de Korte. Mayi munene heeft men in het *Congo*-tijdschrift nog vertaald door : *groot water.* Maar opgepast voor Europese gedachten ; opgepast zelfs voor Baluba-gedachten.

Er zijn stammen waar het hoofd al zijn voorvaderen opgeeft als... *Munene.*

Bijvoorbeeld Kambulu der Bakwa Mbayi (Ndemba) geeft op :

Kambulu ka (= van) Tshimene Munene ;
Tshimene tsha Kayembe Munene ;
Kayembe ka Kayembe nende (= van zijn naamgenoot Kayembe) ;
Kayembe ka Ngombo Munene ;
Ngombo wa Mbayi Munene ;
Mbayi wa Mukunu Mujiku.

En al die Bakwa Mbayi zijn aldus : *Munene*, en ze woonden vroeger allen aan de *Mutshi Munene* = de grote boom, waar Lukono voor korten tijd nog woonde en waar Kayembe ka Tshimene, grootvader van Kambulu, door Lukono vermoord werd.. Maar de boom is verdwenen, of beter... hij heeft er nooit gestaan, want ze zouden beter spellen : *Mushi Munene* : de Muena Munene = de vlakte van de Munene-familie.

De Bakwa Mbayi zingen nu nog van :

« *Kayembe ka Ngombo a Mbayi*
Ka*fumbu* mu*nene*,
kimani mu nshila,
mutu mushale bimpokono ».

« Kayembe van Ngombo van Mbayi
van Kapumbu het Munene-hoofd,
hij staat niet stil op de weg,
er blijven altijd diepe voetstappen. »

(of als ge wilt : van de grote olifant).

Bemerkt : *Ka*pumbu *Mu*nene : er is geen overeenkomst in de voorvoegsels. Bemerkt nog : Ngombo = Humbu = Mumbu = Fumbu = Kafumbu.

Vroeger verstond ik dit *Munene* ook voor : de Grote, en daarom, als ik geslachtslijsten optekende, liet ik dit *Munene* eenvoudig wegvallen. Het is jammer, die kleinigheid was van veel belang en ik wist het niet. Nu weet ik niet altijd goed in welke stammen ze *Munene* zegden en waar niet.

« *Inene dia Kumu Bushobo* » = « Inene van de hoofdman der vlakte », was vroeger de grote hoofdman der Bakete van Mumbembe, als ze nog op de linker Lubudioever waren.

Bij de Bena Mukamba over de Lubudi, vertellen ze, dat *Munene* hun vroegere hoofdman was, of beter, ze noemen hem : *Ntumba Munene* of *Ntumba Munane*. De Ntumba was de familie-groep : Bena Bele van Kapombo en de Bena Tshimono van Mafuta, twee geheel oude familiën. Zie eens : de vrouwen van de Bena Ntumba van Lukono, op honderd km meer Zuidwaarts, zingen nu nog van :

« *Nkole Ntumba*	« Het grote hoofd Ntumba
Ntumba a Bimunu	Ntumba van Bimunu
Wa Bana Bengi	van de Bena Bengi = of met veel kinderen
Ntumba Lubumba	Ntumba Lubumba
wa Bena : kumunungeni ».	van de Bena : die fezelen = alles voort vertellen ».

Ntumba der Bena Mukamba was een kloeke struise kerel, een schone man ; maar hij was een wreedaard en sloeg de mensen dood, ook als ze hem kwamen schatting aanbieden.

Maar de Bena Mukamba maakten een samenzwering — of beter niet de Bena Mukamba, die waren in die dagen nog niet in de streek gekomen, maar de Bele en de Tshimono en de Kelele en anderen, die er voordien woonden, — ze maakten een samenzwering en riepen de Batwa van Kadimba, die dan nog tot aan de Lombo-rivier kwamen, en betaalden ze om Ntumba te doden. De Batwa, eerste klas jagers, kropen in de bomen en schoten Ntumba dood met giftige pijlen. Ntumba had zelf geen kinderen. De Bena Ntumba, zijn familiegenoten vluchtten weg.

Ntumba was zoon van Munane, zeggen ze. Ze missen. Die Ntumba zelf was Munane, hij was « Mijnheer Ntum-

ba » of « Ntumba de hoofdman » ; en al die andere Bakwa Mbayi waren geen zonen van Munene ; ze waren zelf *Munene* = hoofd.

Nu nog noemen de Bena Lala (Bashila Kasanga) hun hoofdman *Muanana*. Dit *Mua* komt hier nu weder voor de dag.

Is dit *Muanana* misschien de verkorting van *Muana Ngana* ? Ik zou liever denken dat het hetzelfde is als *Munane* en *Munene* en dat die woorden ook hetzelfde zijn als *Mukalenge*, de titel der hoofden in het ras der Bena *Muka Lenge* of *Bena Mulenge*.

Maar hoe komt men van *Mukalenge* op *Munene* ? — *Munene* is de Tshikete-naam voor het Tshiluba *Mukalenge*. De overgangen kan men wat overal vinden.

Bij de Zuid-Bakete heeft men de stam der Bena *Mungayengi* van Kampondo. De Baluba zeggen : Bena Mukalenge ; hetzelfde woord immers. *k* wordt *g*, *l* wordt *y* en de *a* op het einde wordt *i*. Als de Bakete nu het woord uitspreken, dan hoort ge iets als *Ena Mungieni*. Bij de Bakete hoort men veel eigennamen als *Munieni*. De Bakwa *Mukiengi* zijn een dorp van Mushindu bij Kayaya Sampi (Bashila Kasanga). De Ba Kenge zijn ganse dorpen bij de Basho en Bakete van het Noorden en de Basala Mpasu van het Zuiden. De oude Bakete der Bena Lulua-streek zullen ook wel Munieni gezegd hebben, maar als de Bapemba er overkwamen, hebben ze er *Munene* van gemaakt.

Dit *Munene* zo wel als *Mukalenge* is dus de titel van de hoofden bij het Baka Lenge-ras. *Mayi Munene* is dus niet groot water, maar : hoofdman Maye, Maye met een *e* ; hetzelfde als Male, een stam die in geheel Kasai weer te vinden is.

Veel stammen zijn onderverdeeld in twee groepen : de Tshikuā Mukalenge en dan de anderen. Zo zijn er in de stam der Bakwa Tshipamba van Ndumbi a Tshamalua hoger vermeld, zes groepen. Drie ervan : Kayem-

be, Ntombolo en Kabongo, vormen de *Tshikuā Mukalenge.* Ze houden staan, dat ze de oudste zijn en dus recht hebben op de *bukalenge,* het hoofdmanschap. Onder de andere groepen had Tshibale vroeger het hoofdmanschap, Muashi heeft het nu en Lukusa... die telt niet mee. Ze vertellen dat Kayembe en Ntombolo en Kabongo zonen waren van eenzelfde moeder Kala Bula, echtgenote van vader Tshipamba. Tshibale was zoon van Ilunga Bidi, die zoon was van vrouw Diongo. Lukusa was zoon van vrouw Tshikale. Ndumbi der Bakwa Muashi stamt af van vrouw Muashi, die dochter of vrouw was van Tshipamba. Ze was de eerste vrouw van Tshipamba, zegt Ndumbi. — Neen zeggen de anderen, ze was de dochter van Tshipamba, die ongetrouwd kinderen voortbracht.

— Wat heeft die legende nu te betekenen ?

Het weze genoeg op te merken, dat de drie eerste van het ras der Bena Muka Lenge, waren of gelijk ze dat zeggen op zijn Babindi's : *Bashi kua Mukalenge,* van de kant van Kale Bulu.

Al de Bakwa Tshipamba bezingen nog heel fier hun moeder, of beter hun oorspronkelijk ras :

« *Mukwa Kale Bulu, wa kua ba-Lukulu,*	« De Mukwa Kale Bulu, van het dorp van Lukulu,
ba Kalabula matunga, kutapa ;	die de dorpen overwinnen en uitmoorden,
balabula nkanka, balabula dibeshi ».	die bonenloof smekken, en groenselbladeren. »

Kulabula = 1) doden ; 2) proeven, eten, smekken.

Andere Tshikuā Mukalenge vindt men :

— Bij de Bakwa Wodie van Kayembe Bumba (Ndemba). Vijf groepen : Kaniama, Tshipamba, Ntumbwa, Kakole en Kabo zijn : Tshikwā Mukalenge ; vier groepen : Tshibumba, Tshibanga, Tshibale en Mamba zijn : Kapasa.

— De Bena Kazadi van Dimukaye, hoofdij Tshimbowo bij de Bashila Kasanga, zijn alle Tshikwā Mukelenge.

— Bij de Bakwa Mukalenge van Kalongo Munsese, hoofdij Kamuine Sapo.

— Vier familiën Bakwa Mukalenge bij Tshula der Bakwa Buyu, hoofdij Kamuine Sapo. Een vroeger hoofd van die groep, met name Lukasu, kwam er baas spelen, maar na hem kwamen andere bazen van de Kongo- en andere rassen.

— De familie Bena Mukalenge van Tshipamba Kapita, hoofdij Mulamba Dibale, Bakwa Kasansu.

— Twee familiën Bakwa Mukalenge bij de Bakwa Muansa Katende (bij Hemptinne), die nog altijd zingen van :

« *Muanetu wa Bakwa Mukalenge,*
wa kuvwadika nkashama,
Ba Mpika baluata mbushi ».

« Broeders van de Bakwa Mukalenge,
die het luipaardenvel dragen,
de Ba Mpika, (of slaven) dragen een geitenvel ».

— De Bena Lulengu der Bena Tshishiba over de Lubudi zingen ook van « *Muanetu wa Bakwa Mukalenge* ».

— We zagen reeds de Ene Mungeyengi of Bena Mukalenge van Kampondo bij de Bakete van Ndumba.

— De Selenge zijn een groep Bakuba in het Noorden.

— De Bakete van Kalenga Mande in het uiterste Zuiden zijn Bena Mukalenge.

— De Ana Kamba van Muipatayi bij de Batengi van Mundemba zijn Bena Mukalenge. Maar hoort eens hoe die Batengi dit woord uitspreken *Ana Mutza Lendze.* Ze hebben de overgang naar Lesa, die veel stammen opgeven als hun voorvader : de Basangana, de Bena Mukamba, de Bena Mbale van Dibinga, enz.

Maar dan kan men er evengoed bijhalen :

— Alle *Kedze* en Kense en Kese, bijvoorbeeld de Bakwa Muansa a Nkese der Bena Lulua ;
— Alle *Keju* der Basala Mpasu ;
— De *Ngueji* der Bakete ;
— De *Kishi* en *Mukishi* der Balualua.
— Al de *Kenge* : Basala Mpasu in het Zuiden, Basho en Bakete in het Noorden.
— Ook nog de *Biyenge* (= Bilenge) der Bakuba, met hun hoofdmansfamilie *Mueye*, die beweren recht te hebben op het hoofdmanschap boven Lukengu en wegliepen met hun hoofd Ndompo (de Bakete zeggen Ndumbi) en bij Djoko Punda gingen wonen. Zij waren het, die hun Mushie-nge meegebracht hadden, de hoofdmansvlakte, waar Lukengu nu nog woont, maar meegebracht uit het verre Westen van de *Bateke* (= Ba Ndenge of Ba Lenge) aan de Kongostroom, waar er nog gehele stammen *Banene* wonen in het land van *Nyeye* tot aan Bolobo.

Als men nu bedenkt, dat men *nge* in Mukalenge mag weglaten, gelijk de Balualua van Kalombo even goed zeggen : *Bishi kua Sele* en *Bishi kua Selenge*, dan bekomt men *Muka Le* en *Mu Kale*. De Tshikwā Mukalenge der Bakwa Tshipamba waren kinderen van moeder *Kale Bulu* zoals vroeger gezegd werd.

Zo komen we aan al de *Mukale*, en *Ngala*, en *Muangala* en *Muale* van geheel Kasai. Dat spoor van die Muka Lenge kan ons nog ver leiden.

In de oude tijd, als al die *Lenge* en *Kese* en *Bateke* uit het Westen van aan de Kongoboorden, hier in Kasai kwamen en alles overrompelden en overal hoofden aanstelden, dan moeten ze hier een grote rol gespeeld hebben, bij zo ver dat alle hoofden en Blanken nu nog *Mukalenge* genoemd worden.

We zagen ook nog *Ndumba Kakese*... Wat is *Kakese* dan ?

Ndumba Kakese is niet : de kleine Ndumba, gelijk een Muluba het zou uitleggen : *Kakese* is een broeder van *Mukalenge* en *Munene*, de hoofdmanstitel van alle *Kese* en *Keju* zo even vernoemd. *Ndumba Kakese* is dus hetzelfde als : Hoofdman Ndumba, en daarom is er geen overeenkomst in de voorvoegsels.

4. Mfumu en Kumu.

De gewone titel van de hoofdman bij de Baluba is nu *Mfumu*.

Wat betekent dit woord ? De uitleg er van is meer gewaagd, als van Muanangana en Mukalenge.

Mfumu wordt gebruikt, ook buiten de Kasai, langs de Beneden-Kasai en tot bij de Mayombo in de Lage-Kongo. Men zegt er wel : *Mp'umu*, of *Mp'humu*, met een aanblazing achter de *Mp*, ofwel *Mpfumu*, met dien eigenaardigen pf-klank, die men hier en daar in Kasai ook hoort, voornamelijk in de streek der Aka Muji van Mundemba in Luisa, maar ook bij de Ba-Ibama en Mumbembe aan de Lubundji in het Noorden. Bijvoorbeeld *Kapfupa* en *Lipfumba*, namen van beken in Luisa ; *Kapfapfo*, een blakte bij de lagere Basala Mpasu ; *Mapfumu*, een beek bij Kayaya Sampi bij de Bashila Kasanga.

Bij de Bakuba worden de Ras-hoofden van het soort van Lukengu, niet de gewone familievaders, *Kumu* mv. *Bakumu* genoemd.

Bij de Kunda en de Ekunda in Midden-Kongo, heeft men een soort edelen, de *Nkum'* of *Kumu*, en wonder genoeg, ze worden ginder ook door de Batwa begraven, evenals de grote Kumu Lukengu der Kakuba.

De Bakumu zijn nog een volksstam in het Noord-Oosten aan de Lomami.

Dit *Mfumu* en *Kumu* zal wel hetzelfde woord zijn : immers, in de mond van de bevolking van de Beneden-

Kasai en het Leopoldmeer, waar *p* aangeblazen wordt tot *mp'kumu*, komt men rap tot *g* en *k* : *ngumu* = *nkumu* = *kumu*.

In de Zuid-Bakete zegt men veel *Bakuma* in de familienamen in plaats van het Tshiluba Bena en Bakwa, bijvoorbeeld Bakuma Kazadi, Bakuma Ngueji, enz. Bij de Bena Katebi in de hoofdij Kabuluku, en ook verder en tot bij de Balualua, zegt men soms duidelijk : *Bakumba*, bijvoorbeeld Bakumba ba Kapakale.

Mfumu en *Kumu* en *Bakuma* zal wel hetzelfde zijn als *Mfumbu* en *Kumbu*. De *b* is weggevallen, gelijk het in alle Mpianga-stammen dikwijls gebeurt.

Bijvoorbeeld : Ngombo = Ngomo.
Luembe = Lueme (rivier bij de Bena Tshofo).
Tshiniembe = Tshineme (stam Bena Lulua).

Dit Mfumbu nu als stamnaam, is hetzelfde als :

— Bena Kapumbu, afdeling Bena Tshilundu van Mpuamba ; — aldus draagt de hoofdman van de Bakwa Muansa Mukale nog de naam van Tshiniama Kapumbu ;

— De *Humbu* der Babindi en Balualua ;

— De *Bena Ngombo*, die we hoger opgaven aan de Muansangomo, maar door geheel Kasai verspreid en tot in het Noorden van Kongo ;

— De *Bena Lumbu* der Aka Muji in Luisa, waar men ook nog de Ana Tshumu heeft van Mujiki en Wilemene ; welk *Tshumu* gelijk is aan *Tshipumu*, want de familie van Mashuiku der Basala Mpasu wordt genoemd Mona *Tshumu* of *Tshipumu* ; het is hetzelfde. Die zeldzame naam vindt men nog in het Noorden : de *Tshumu*-vlakte in het bos van de Lombelo.

— De *Balumba* van Noord-Luisa ;

— De *Bena Tshilombo* wat overal bij de Bena Lulua, bijvoorbeeld Kena Kalamba bij de Bashila Kasanga ;

— De *Orumbu* van Kadembu in Zuid-Luisa ;

— Al de Bena Mulumba ;

— En de Bayombo en de Mayombo, enz.

Aldus zou *Mfumu* en *Kumu* en *Bakuma* altijd te herleiden zijn tot Ngombo, de grote Ngombo-stam en *Mfumu* zou wel oorspronkelijk de titel van hun hoofdman zijn. Zou de titel Kumu komen van de Bakumu aan de Lomami ?

— Of zijn die *Bakumu* ook niet verwant aan de Ngombo ? — *Bakuma* en *Bakumba* wordt uitgelegd als : de onderworpenen aan deze of gene hoofdmansfamilie, en dat zal wel zo zijn, want de Ngombo zijn overal, in Noord-Kongo tot in Kasai, beschouwd als een onderworpen dienaarsvolk. *Mpumbu* is hetzelfde als slaaf, gelijk de Baluba zeggen : *Bapika* en de Batshoko : *Ntubindi*.

5. Kalamba.

De Bambale van de Luete noemen hun hoofden *Kalamba* en ze begroeten zelfs de Blanken met « moyo, *Kalamba* ». « Onze Heer Jezus Kristus », durven ze vertalen door « *Kalamba* ketshu J. K. ». Bij de Baluba is het woord aldus niet gekend, maar het wordt gebruikt in veel hoofdmansnamen, bijvoorbeeld Mukenga Kalamba der Bakwa Katowa, Njuje Kalamba bij de Bakwa Ngandu, Tshishimbi Kalamba der Bakwa Kabunda, Kena Kalamba bij de Bashila Kasanga. In de Balualua heeft men Kalamba Bují, enz.

« *Kalambudi, ka mata !* » Dit woord komt in de strijdroep van veel Bena Lulua bijvoorbeeld bij de Bakwa Longo, ze verstaan : « ze betalen aan niemand belasting, want ze hebben veel bogen om te vechten ». *Buta* mv. *mata* = boog. Maar weet nu wel, dat Mata, *Kalamba* Mata, het grote hoofd is der Ba Kanga in Luisa op honderden km van de Lulua, men heeft bijvoorbeeld bij Ndemba de vier stammen :

Kadiebo a Kanga van Kabata ;
Tshadi a Kanga van Tshingeshe ;
Mulamba a Kanga van Ndumba Munene ;
Kabanshi a Kanga van Kalamba.

In Luisa ook heeft men veel *Ba Kanga*-familiën bij de Balumba van Kalumba, hoofdij Kapanga. Men heeft er nog gehele stammen :

— Bamba Kangi = alle Babindi van Boyi. Kangi is de Babindi-uitspraak voor Kanga ;
— Kabanshi a Kanga van Bumba, Basala Mpasu ;
— Kamanguna a Kanga van Samuanda en Vazala ;
— De Akanga van Kalamba Mata.

Dit « *Kalambudi, ka mata* » zal dus wel een verwording zijn van « Kalamba Mata », maar de Bena Lulua weten dat niet meer. Let op die overeenkomst van het voorvoegsel « *Ka*lambudi *ka...* » die hier in dit Tshiluba niet te pas komt, 't zij als ze komt van *Ka*lamba ka... Immers *ka* van *ka*lambudi is geen voorvoegsel van de klas ka-tu, maar het derde persoonlijk voornaamwoord in de loochende vorm, gelijk ze zeggen : kabena... en hetgeen er mede overeenkwame ware : *wa* mata.

En de Bena Lulua werken dit *kalambudi* nog verder uit in hun zangen :

« *Tshibanda Mukulu*	Tshibanda van de Mukulu-stam (niet : de oudste)
tsha kulambula nkashama ne ntambwe ;	aan wie ze luipaarden- en leeuwenvellen betalen,
kalambudi muntu	hij betaalt aan niemand (belasting),
udi muende mu lupangu ».	hij is thuis (= baas) in zijn eigen hof ».

En dan dit schoon vers :

« *Buloba kalambudi Mvula* « De Aarde geeft geen belasting aan de Regen ;

Mvula walua ne mulambo De Regen komt met zijn belasting naar de Aarde ;

Walue kubupa ». Hij kome ze haar brengen ».

De Buloba en die Mvula waren twee gebuurstammen. Bij welk volk was Kalamba de hoofdman ? Was het bij al de Bena Mulamba en de Ba Kanga ?

6. Woto.

Over *Woto* van de Bakuba zagen we reeds vroeger als we schreven Muana en Muata, blz. 355.

7. Mutombo.

Over *Mutombo* als hoofdmanstitel bij de Bashila Kasanga en Bakwa Kalonji, zo als Mutombo Katshi, Mutombo Mukulu, Mutombo Mbaye, Kasongo Mutombo en nog veel anderen, zagen we reeds hoger.

8. Nkole.

Die *Ba Nkole* hebben we alzo dikwijls vernoemd, als een soort hoofden van vóór drie of vierhonderd jaar, de Smedenkoningen (rois forgerons) de wreedste overweldigers die er in Kongo ooit bestaan hebben. Als de mensen nu in hun gewone taal spreken van een *Nkole* willen ze nog altijd duiden op een wrede dwingeland. Ze hadden als kenmerkende trekken, overal waar ze kwamen, dat ze bij het overnemen van het bewind, al hun broeders uitmoordden, tot ze alleen overbleven (Zie VERHULPEN : Baluba et Baluba-isés), — dat ze zwangere vrouwen opensneden, zoals Fono Bolongo deed bij de Mpianga, — dat ze, vooraleer hun veroveringstochten te beginnen, hun eigen moeder doodsloegen en verbrandden

en de as in een zakje aan de hals droegen. Zo had Lukengu, zoon van Nimi Nzimi en Lukengi Luinzanza gedaan, de eerste overweldiger en stichter van het Bakongo-rijk in de Lage-Kongo. Toen hij zijn veroveringen ging beginnen, sloeg hij eerst zijn eigen moeder dood, al was ze zwanger ; dan vergaderde hij zijn volk, trok de Inkisi-rivier over, ging er de Babundu uitmoorden en stichtte zijn stad Kongo di Ntotila en het gehele rijk der Bakongo.

Van waar kwam nu Lukengi en zijn vader Nimi Nzimi ? — Een andere, een kleinere Nkole was *Mashala*, hoofdman van de Mpianga aan de Tshale (Lubudi). Hij kwam van bij Lukengu, waar hij fel geredetwist had en gezworen, dat hij Lukengu niet meer zou zien. Hij sloeg zijn eigen moeder dood, verbrandde ze, stak dan de as in een zakje, hing het aan de hals, en dan trok hij met al zijn volk Bapianga, Bakete en Batwa, de Tshale over, vermoordde en verbrandde alles op zijn weg en ging zich vestigen ver van Lukengu langs de grote karavaanweg aan de Opper-Sankuru, waar nu Lusambo is. Zo waren die Ba Nkole. Zelfs zonder strijd drongen ze overal binnen ; ze trouwden er dan de hoofdmansdochters en veroverden zo het bewind voor hen en hun nakomelingen ; dat is de geschiedenis van Kasongo a Niemba, van Mutombo Mukulu, van Muoto Yamvo en anderen.

In Kasai zijn het best bekend : *Nkole a Bayembe* en *Nkole a Tshilundu*. Van waar ze kwamen, waar ze heersten, waar ze belandden, kan niemand met zekerheid zeggen. In het Zuiden spreekt men van *Nkole a Baruba*, maar dat zullen wel dezelfde zijn, geen Baluba van afkomst, maar die geheerst hebben over de Baluba en er mee vereenzelvigd werden. Dan vernoemt men nog een hele reeks Ba Nkole, maar ik denk dat ze meestal veel ouder waren en hun Nkole-titel maar later kregen in de tijd der echte Ba-Nkole zelf. Het zijn :

Mutombo Nkole bij de Bashila Kasanga;
Kasasu Nkole bij de Bakwa Kasansu;
Muyembi Nkole bij de Bena Kabindi der Bashila Kasanga;
Kapuku Nkole bij de Bena Mandwe van Mukenga Kalamba;
Lukusa Nkole bij de Bakwa Mushilu;
Kabwe Nkole bij de Bena Mamba en de Bakwa Tshidimba;
Kabamba Nkole bij de Ooster-Baluba;
Kapinga Nkole bij de Bena Ngonshi en Bashila Lungu;
Mbuyu Nkole bij de Bakwa Mputu van Ngongo Ebodi (= S'Trudo Lusambo);
Mutete Nkole bij de Batetela.

Ieder van die Ba Nkole zou zijn eigen geschiedenis hebben. Hoort hoe ze al die Ba Nkole bezingen : het is het liedje der Bena Nkole van Kandwe Nzambi bij de Bena Tshitólolo der Bakwa Longo :

Muanetu wa Bena Nkole,	« Broeder van de Bena Nkole,
Nkole a Ntumba	Nkole van Ntumba (denkt aan Ntumba Munene),
«Mukolela bakwabo;	die de anderen in bedwang houdt ;
Nkole a Tshibangu	Nkole van Tshibangu,
Nkole a muabo,	De ware Nkole ;
Nkole katangidishi,	Nkole die ze uiteenjaagt,
Kaïshi bena mbilu,	die ze snel doet vluchten ;
Bafue ba Nkole,	als er sneuvelen van Nkole,
Bashale ba Nkole,»	dan blijven er van Nkole nog veel over ;
Nkole a muabo.	de ware Nkole ! »

Maar van waar kwamen die Nkole ?
Wat is Nkole ?
Om zijn oorsprong te vinden, moeten we nogmaals buiten Kasai gaan, ver het Noorden in.
We zagen reeds hoger (Studie over de SA, blz. 372). Kampa a Bula staan tegenover Nkole a Bula ; Nkole a

Bula zijn de Bena Mapengi of Zapo Zapo ; Kampa a Bula zijn de Bena Kankole van Muana Kabangu.

Bij de Bakuba in Bangongo aan de Sankuru is Nkole zeer goed gekend. Men telt er de kinderen van Nkole op : *bana ba Kulu* of *Koro.*

Kasha Kulu dat zijn de Bakele ;

Ndo Kulu of Ndongo Kulu dat zijn de Bangongo, de Bashi Dio, Bashila Nioko van hoger ;

Yo Kuru of Yolo Kuru dat zijn de Biyenga ;

Nde Ku of Idinga-Kulu dat zijn nog diezelfde Biyenga en hun hoofdmansdorp Mweya.

Bombo Kuru baarde, zegt men :

a) Itotshi : dat zijn de Bakutshu, de Batetela ;
b) Nkole a Bombo : dat zijn de Bangongo.

Ze vermelden nog veel andere Nkole, zonder dat ze er zelf aan uit geraken. Kadimba der Batwa gaf het volgende vers :

« *Yolo Nkole*
Ndongo Nkole
Fita Fita Mebangu,
Ne Muata a todi Isholo,
Bashi Isholo,
Yolo Nkole. »

Het gaat over de Biyenga en de Bangongo, nog vóór de komst van Lukengu. Muata Nkole Isholo was het hoofd der Biyenga, wanneer ze op Yolo het hoofdmanschap betwistten met Lukengu der Bashi Bushuongo. Maar Kadimba zelf kan het vers niet duidelijk uitleggen. Het zijn nochtans die oude versteende spreuken, die nog altijd meest waarheid bevatten.

Verder aan het Leopoldmeer is Koro ook gekend. Men onderscheidt er :

— De Ntombo Koro of Ntumba Nkole ;

— De Ntombo Ndjari of Ntumba Yeli ;
— Ook soms nog de Ntombo Maloko of Ntumba Besongo.

De *Bokoro* is het vasteland, hetzij bos hetzij vlakte, gesteld tegenover de *Ndjari* = het moerasland. Men onderscheidde dus de Water-Ntombo aan het Meer, van de Ntombo die meer in het Oosten op het vasteland woonden.

Ntumba Nkole is de naam van enige familiën (malundjo) bij de Bangongo. *Ntumba Kulu* bij de Baluba is de geest van de aardbeving. In hun gedacht is een aardbeving veroorzaakt door een geest, *Ntumba Kulu*, die boven *(kulu)* in de hemel huist en die op de aarde klopt ; dat zijn de schuddingen. Een aardbeving is voor hen niet slecht, vermits er toch nooit geen huizen instorten en mensen verpletteren ; een aardbeving is goed. Een kind, dat ontvangen wordt rond de tijd van een aardbeving, zal *Ntumba* genoemd worden, *Ntumba Kulu*, en het zal veel voorschriften moeten onderhouden, op gevaar af van ziek te worden.

Aan het Leopoldmeer heeft men de rivier *Lokoro*, dat is : de rivier uit de Bokoro : het Hoogland. In Kasai heeft men de grote Sankuru-stroom. Wat is *Sa Nkuru* ? — Lager wordt die stroom *Djari* of *Djeli* of *Zadi* genoemd ; maar hoger waar hij door vaste vlakten loopt, wordt hij genoemd : *Sankuru*.

Wat is die *Sa* ? De verkorting van *Masha* : water ?

Ik hoorde de verkorting van Tshale : de gewone riviernaam der Bakuba. De Mpianga Bantshi, die nu aan de Lomolo (Lombelo) wonen vertellen :

> We kwamen van de *Tshale Koro* bij de Baluku (benoorden Meshumba). De moeder van ons groot hoofd, Mpiemb' Bianga, de hoofdmansmoeder in de familie Tshale a Kono te Bantshi kwam van ginds, van de Bushanga van Buluku. De Ba-Bushanga zijn er

gewone mensen ; voor ons is Bushanga de hoofdmansfamilie.

Met diezelfde betekenis ontmoetten we die *kulu* reeds dikwijls in Kasai, ook bij de Baluba : de Bena Mukulu — die daarom de oudsten niet zijn, — de Tshikulu, de Mpeyulu (of Mpelu), de Bulu en Buyu — (zie de studie over SA en Muansa, blz. 375) Dit waren alle volksgroepen die nu langs het Mukamba-meer en de Lukula-boorden wonen en die waarschijnlijk daar geraakt waren langs de blote Kalunga-vlakte, komende van de Sankuru en de Opper-Lukengi uit de grote Bokoro van Midden-Kongo. Ginds vinden we nog de grote stam der *Ba-Bolo*, verwant met de Kundu en Mongo, maar meer in het Oosten wonende tot tegen de Lomami.

Eindelijk is er nog een andere Nkole, maar we vinden hem ginds ver aan de Ubangi-stroom bij de Soedanezen: *Kola Ngandi* of *Ngula Ngbandi* (zie Mgr TANGHE in *Congo*, nr 4, 1938) Ngbandi of Bwendi had vier zonen : 1) Nyake, 2) Gbule, 3) Gbando en 4) *Ngula* : *Ngula Ngbandi* of *Kola Bwendi* : de Zanda-stam. Ze twisten er ginds over, of het Bantu zijn of Soedanezen. Maar wat te denken, als men al onze Baluba in Kasai gehele dagen hoort spreken van hun voorvaders : Mutombo a Nkole, *Nkole wa Bende*, Bende wa Mvidi Mukulu ? Is die Nkole wa Bende der Baluba en die Kolo Bwendi der Ngbandi-stammen in de grond dezelfde niet ?

De afkomst van onze Ba Nkole is dus ver in het Noorden te zoeken, maar toch altijd langs diezelfde lijn : langs de Lomami, dus benoorden de Bakutshu en Batetela en Basongo. Van daar kwamen al onze grote Ba Nkole, hetzij ze nu Basongo of Mambu of Bakongo of Ndengese of Basolo of Bakumu waren. Ze waren niet allen van hetzelfde ras, maar ze kwamen allen van dezelfde kant uit.

Er is nog een andere Nkole : *Mvidi Mukulu*, de naam, die we in Kasai in onze gebeden en onderrichtingen

gebruiken, om God, het Opperwezen aan te duiden, een heilige Naam dus, die wij en onze Kristenen geleerd hebben, niet ijdel te gebruiken.

We moeten het gezond verstand van onze Zwarten bewonderen : ze kennen immers allen één God, als Voortbrenger van alles wat bestaat. Ze kennen er maar één, niettegenstaande de tientallen Namen die ze hebben, om Hem aan te duiden : Mvidi Mukulu, Tshame, Nzambi, Mulopo, Lesa, Maweji, enz. Waarlijk onze Europese voorvaders, Latijnen en Grieken, zowel als Germanen, met al hun veelgoderij waren zo verstandig niet. De Zwarten weten, dat er maar één God is ; al de verschillende namen duiden voor hen toch maar één en dezelfde Persoon aan.

Maar wat betekenen die namen ? Waar ligt hun oorsprong ?

Mvidi Mukulu... — Voor de Baluba schijnt dat heel duidelijk. *Mvidie* bij de Baluba van de Lubilashi en de Lulua, is een beschermboompje : een *kapuluayi*, een *mulemba*, een *muabi*, een *mumbu*, enz. — een boompje dat men plant voor de overledenen. Maar meer in het Oosten, over de Lomami, bij de Baluba Hemba : *Viliye*, is een geest, geen overleden mens.

Viliye Mukulu is God ;

Kabwezia Mpungu is God ;

Kalunga Niembo is God, waar de doden naartoe gaan ;

Muine Biandi is zo half en half God, komt overeen met *Bende* der Baluba en de *Biede* der Bakuba

Als *Viliye* een geest is, en *Mukulu* de oudste is, dan is *Viliye Mukulu* natuurlijk : de oudste Geest. Die uitleg is dan ook algemeen aangenomen door gans Kasai, door Blanken en Zwarten, ook door onze Baluba.

't Is wellicht vreemd te beweren dat die uitleg niet juist is.

De Baluba Hemba kennen onstoffelijke geesten : *Viliye*. Alle Zwarten kennen dat, alleen maar onze

Baluba van de Lubilashi kennen geen geesten, ze hebben er geen begrip van ; ze kennen alleen maar de overledenen. (Ziet : Studie over de Godsdienst, blz. 197). Hun *Mvidie* is maar een boompje, geplant voor de overledenen. Hoe kan Mvidi Mukulu dan voor hen een oude Geest zijn ?

Zelfs bij de Baluba Hemba betekent *Viliye* geesten, goede of slechte, maar toch veeleer slechte ; want de goede zijn nog niet te betrouwen, en moeten toch altijd door offeranden gunstig gestemd worden. *Viliye Mukulu* staat daar oneindig boven. Hij is de Voortbrenger van alle mensen, dieren en planten. Hij bestuurt en ordent alles, Hij is altijd goed. Hoe kunnen ze dan Viliye Mukulu vergelijken met die onbetrouwbare, slechte geesten ? Dit ligt niet eens in hun gedacht. Viliye Mukulu is niet de oudste van die geesten.

Wat betekent Mvidi Mukulu dan ?

Die naam moet in Kasai gekomen zijn over de Basongo van Kabinda. Die noemen God : *Mfile Mukulu* ; Mfile met een hoogtonige korte *i* ; de *i* van Mv*i*die, toverboompje, klinkt veel lager en langer. Eens dat we bij de Basongo zijn, in het Noorden, tegen de Batetela, zult ge wel begrijpen, dat *Mukulu* niet wil zeggen : de oudste, maar dat het woord in verband te brengen is met al de *Kulu* en *Nkole* en *Bulu* en *Kore* van het Noorden, gelijk we zo dikwijls zagen.

Mfile ? — Wat is *Mfile* dan ?

Mfile en *Mpile* is de Bansongo-uitspraak van *Tshile*. In het Zuiden aan de bronnen van de Lubi bij de Batengi, wonen de *Ena Ipile* of *Itshuile*. Het woord wordt door de Bakete verschillend uitgesproken, maar het is hetzelfde woord.

De *Bakwa Tshile* is hetzelfde als Tshiulu, Lule, Lolo, Lualua. De bijzonderste tak er van is : de Bakwa Tshile van Tshimbowo, bij de Bashila Kasanga ; maar die

stam vindt men overal in Kasai, overal waar er Lolo zijn.

Mfile is dus oorspronkelijk de stamnaam van dat volk. *Mfile Mukulu* is de naam van de Oosterse Mfile, langs de Koro-kant, het droogland. Die stamnaam zullen ze nu, gelijk alle stamnamen, verpersoonlijkt hebben. Dan werd Mfile Mukulu hun eerste stamvader, « wakafuka bantu bonso = die alle mensen geteeld heeft ».

Het is immers in die zin, dat Mvidi Mukulu het best gekend is : als laatste lid van hun geslachtsbomen.

Bijvoorbeeld : « *Mutombo a Nkole*
Nkole a Bende
Bende wa Mvidi Mukulu
wakafuka bantu bonso. »

Mvidi Mukulu is gelijk alle stamnamen ook een gewoon persoonsnaam, bijvoorbeeld Mvidi Mukulu, hoofd van de Bena Muana Ngandu bij de Bakwa Kasua van Luebo. Nzambi is ook een persoonsnaam, bijvoorbeeld Nzambi, het hoofd van Lukumfu bij de Bena Dile in het Noorden, en Nzambi, een hoofd van de Bak'Ebvuma bij de Basala Mpasu in het Zuiden.

Mvidi Mukulu zou men toch niet mogen vertalen door *Mvidi* Nkole gelijk we noemden Mutombo Nkole en Kapuku Nkole. Mukulu wijst hier gelijk al die woorden : mukulu, Tshikulu, Bulu, Mpeulu, enz. op stammen die in Kasai langs de droge kant kwamen door de vlakten van het Mukamba-meer ; het wijst dus op de Oosterse Tshile-stammen.

Het is eigenlijk maar in Kasai, dat dit *Mukulu* altijd vertaald wordt door : oudste. In de streek van het Leopoldmeer is koro het droogland. En toch is er daar bij dat woord reeds een gedacht van oudste bij. E. P. H. Rombauts van die streek vertaalt *Bokolo* door « meerdere, oudste, eerste, hoger... en praktisch hetzelfde als hoogland, binnenland, tegenover waterstreek ». Maar in Frans-Kongo en in andere Bantu-talen heeft *kulu*

altijd de betekenis van hoger ; ik zeg niet van : droogland ; die tegenstelling kan maar bestaan nabij de moerassen der Kongolese middenbron ; maar *kulu* is hoger, de hemel. Ik heb hier enige namen getrokken uit het boek van Mgr Le Roy : « La Religion des Primitifs » :

Diulu	(Luba — taal)	= hemel
Eyuru	(Herero »)	= hemel
Nguru	(Nyungwe »)	= uitspansel
Ngulu	(Zigua »)	= berg
Nkol'	(Panga »)	= berg
Djikulu	(Kata »)	= hemel
Mugulu	(Tabwa »)	= God = die hoog is
Mukuru	(Herero »)	= » » » »
Nkulu	(Zulu »)	= » » » »

En de lijst gaat voort over een vijftigtal verscheidene talen, te lang om ze allen op te geven.

Mvidi Mukulu moet dus de oudste stamvader zijn van de Bena Tshile. Dat zal wel de algemene geschiedenis zijn van alle Godsnamen bij de Zwarten. Hun stamnaam hebben ze verpersoonlijkt, rondom die stamvader hebben ze dan allerhande legenden van wonderbare daden gesponnen, en ze hebben er een God van gemaakt. Aldus zijn ze bezig met wondere legenden te vertellen rond Woto Buomo en Bende en Lunu bij de Bakuba, rond Bombo Monongo bij de Bangongo, rond Ilunga Bidi bij de Baluba, rond Kongolo Muamba en Kalala Ilunga bij de Baluba Hemba. Met nog een beetje er bij en ze zullen er een God van gemaakt hebben. Maar altijd toch zullen de Zwarten zeggen : er is maar één God. Dat weten ze.

Zouden de andere benamingen van God ook zo niet ontstaan zijn ? — Zijn het ook geen oude verpersoonlijkte stamnamen ?

Lesa, — de stamvader van alle Bena Lenge (zie Hoofd manstitels : Mukalenge) ;

Tshame volgens uitspraak der Bakuba ;

Djambe volgens de uitspraak der Bashoba ;

Nzambi volgens de uitspraak van Babindi en Bena Lulua, — het zou de stamvader zijn van alle Bena Sa + mba en Ba + mba en Ibama.

Mulopo... de stamvader der Bena Po (ziet bij de Hoofdmanstitels : Sa en Sapo).

Maweji... de stam van het woord is *Wes* of *Bez*, legt P. COLLE uit in zijn boek over de Baluba Hemba. Maweji ware dus verwant met Lesa, stamvader van alle Bese en Lenge.

Die benamingen kunnen in de loop der eeuwen soms wel afgewisseld hebben ook : oude benamingen vielen in onbruik ; nieuwe benamingen kwamen op. Aldus heeft men in Kasai de oude benaming *Tsheleka*. De Zwarten zweren bij *Tsheleka* en ze steken hun hand omhoog. Maar wat is *Tsheleka* ? — We zouden het vertalen door « waarlijk ! » of « Ik lieg niet ». Maar de Zwarten hebben voor dit woord zoveel ontzag en vrees, dat het in hun gedacht veel meer moet betekenen. Nooit zullen ze toch zeggen dat Tsheleka God is. Wat is het dan ? — Is het geen verouderde benaming van God, naam die gebruikt werd in vroegere eeuwen door al de Leke en Kaleke en Mpike en Tuyeke, die vroeger het Batwa-ras in onze streken vertegenwoordigden ? De Tuyeke als ras, zijn verdwenen, en de naam die ze gebruikten voor hun eerste stamvader en God : Tsheleka, heeft ook moeten plaats maken voor nieuwe benamingen van nieuw aangekomen stammen. Maar hij blijft toch nog bestaan als een eedformule.

Uit dit alles blijkt, dat *Mvidi Mukulu* de stamnaam zou zijn, de oudste voorvader en de God der Bakwa Tshile en al de Lolo van Kasai, ten minste van de stammen, die langs de Lubilashi en het Mukamba-meer afkwamen ;

de Bakuba en alle Bena Ndaye-stammen (Bena Lulua) spreken meer van Tshame. Andere stammen hadden andere namen ; maar allen zijn toch eens om te verklaren : er is maar één God, die alles voortgebracht heeft.

Nu kan men eens de vraag stellen : Wie waren toch die *Nkole a Tshilondo* en die *Nkole a Bayembe,* waarvan geheel Kasai altijd spreekt ? Vraagt hun voorvaders in gelijk welke stam der Baluba ; ze geven op : Mutombo of Kasongo of een andere en dan verder onveranderlijk : Mutombo a Nkole.

Welke Nkole ?

Bij de Bena Lulua geeft men gewoonlijk op : Nkole a Tshilondo. Over de Lubi zal men in 't algemeen opgeven: Nkole a Bayembe. Maar het loopt toch wat door elkander. Dan gaat het weder verder :

« *Nkole wa Bende* « Mvidi Mukulu,
Bende wa Mvidi Mukulu die alle mensen voortbracht. »
Wakafuka bantu bonso ».

De Bakwa Beye en andere Bena Lulua geven op : Nkole wa Ntete Maloba-wa Bende-wa Mvidi Mukulu. Soms geven ze wel nog andere namen op. Maar bijna altijd komt die Nkole er bij : Nkole a Tshilondo of Nkole a Bayembe. De Bakete en andere Zuiderstammen vernoemen hem echter niet. Heel dikwijls vertellen de Bena Lulua er bij, dat hun voorvaders vroeger *ku mukuna* wegtrokken voor de gewelddaden van die Nkole.

Wie was dus die *Nkole a Tshilondo* ?

En die *Nkole a Bayembe* ?

Het antwoord is niet gemakkelijk. Beide moeten ouder zijn dan Kasongo a Niemba, de grote Nkole der Baluba Sha Nkadi, en ouder dan de uitwijkelingen, die volgden op de strooptochten van Kasongo en van zijn Baluba en zijn Bena Kanioko. Het is zelfs door die uitwijkingen, door de inzijpeling der Bapemba in het land der Bena Lulua, dat al de overleveringen over de vroegere gebeur-

tenissen verloren gingen. Van Nkole a Tshilondo en Nkole a Bayembe bleef er in hun mondelinge vertellingen niet veel meer over dan de naam. Nergens in Kasai vinden we een dorp, waar men met zekerheid kan zeggen : hier is het bij Nkole a Tshilondo, of hier is het bij Nkole a Bayembe, gelijk men Muoto Yamvo kent, en Mutombo Katshi, en Mutombo Mukulu en Lukengu, enz.

Natuurlijk, als de Zwarten Nkole a Tshilondo in de lijst van hun voorvaders opgeven, moet men niet aannemen, dat ze allen rechtstreeks van Nkole afstammen. Dat wil maar zeggen : dat ze op zekere tijd onderworpen waren aan Nkole en dat hun hoofden bij Nkole hun hoofdmanschap gingen halen.

We moeten ook niet denken, dat die Nkole a Tshilondo maar één man was, Nkole a Bayembe een tweede. De Ba Nkole zullen wel veel hoofden geweest zijn, die hier en daar, hetzij gelijktijdig, hetzij achtereenvolgens geheerst hebben ; maar toch waren ze min of meer van dezelfde soort : de Bilondo en de Bayembe. Evenzo worden alle Ba Nkole, er in begrepen : Kasongo a Niemba en Kasongo Lunda, enz. door de Batshoko en alle Zuider-stammen en in Angola en in Kuango, allen met één naam genoemd : *Nkole a Baluba*, of gelijk ze zeggen : *a Maruba* (bij de Bakete) *Amagube* (bij de Batena), *Aluwa* en *Miluwa* (in Kuango), — omdat ze kwamen van de Baluba. En toch was er voorzeker geen één Nkole van zuiver Baluba-afkomst. De Baluba waren zo wreed en zo overheersend niet.

We kunnen dus ten hoogste enige sporen van de Ba Nkole opzoeken en enige veronderstellingen vooruitbrengen.

Nkole a Tshlondo, of Nkole a Bilondo of Nkole a Ba Bilondo.

1) We gaven het reeds hoger op : het eerste spoor van de Bilondo vinden we bij de Bena Kankole, een soort Basongo aan de Opper-Lubepu-rivier ; een groot deel ervan week uit in de jaren 1890 tot 1900 naar Luluaburg : het dorp van Muana Kabangu. Die Bena Kankole geven in hun spreuken nog op :

« *Kankole ka Bilondo*
Bilondo a Kasongo
Kasongo ka Bilondo ».

en « *Kankole, muaka Bilondo* » en ze zeggen vlakaf en preuts : « *Muana Kabangu, yeye n-Nkole wa kashidi* » : « Muana Kabangu, die is de echte Nkole ». Die Bena Kankole waren inderdaad machtig en heerszuchtig genoeg, om zulke Ba Nkole voort te brengen. Het is daarom goed mogelijk dat de Ba Nkole a Tshilondo van bij hen voortkwamen.

2) Bij de *Bakuba* zullen de Ba Nkole a Tshilondo wel niet geweest zijn, maar zij zijn er algemeen gekend, vooral aan de Oostkant bij de Basongo. In hun overleveringen noemen ze hem : *Londo lo Bombo,* Woto Londo lo Bombo, Woto Lundu. Bij de Basho wordt het *Woto Lutu.* Maar in het Westen wordt het *Lono lu Mpompo,* of *Woto Lunu* kortweg.

Ze geven die naam op als een van hun voorvaders of als een halve Godheid. Altijd is er een gedachte bij, dat Londo de kleine beken gemaakt heeft, gelijk we hoger opgaven (zie : Kenmerken van de hoofden : het ijzer, blz. 327). Londo had immers medelijden met de mensen, die dorst leden en hij ging overal langs de grote Tshale bronnen en kleine beekjes maken, om hun drinkwater te verschaffen. Hij begon langs de Sa Nkuru en keerde terug langs de Tshale Lobolo (Lubudi) en de

Tshale Luebo (de Lulua), en ging zo rondom de grote Bakuba-vlakte.

Altijd doen ze hem voortkomen van *Bombo*.

Wie was Bombo ? Ze noemen hem Bombo, of *Mpompo*, of *Mpopo* of Buomo volgens de uitspraak der verschillende stammen.

Ze onderscheiden :

1) *Bombo Muetshi* of *Buo Mashi* of *Bombo Mayi*, de moeder van Woto Buomo, de grote Woto, die verbleef in het Westen.

2) *Bombo Monongo* in het Oosten ; hij is eigenlijk reeds God, en schiep alles, zendt de regen en laat de maniok groeien in het regenseizoen en zendt het jachtwild over in het droog seizoen. Ze bepalen nog beter : Bombo Monongo is de Banonko Sambo of zijn vader, van Isangu, bij Bena Dibele, het grote hoofd van alle Bangongo. Onmiddellijk spreken ze dan van de negen zonen van Bombo.

1) Nshine Buomo = *buloba* = de grond ;
2) Diki di Buomo = Nkole = de Bangongo ;
3) Imani di Buomo = de rotsen ;
4) Bodo Buomo = de geit ;
5) Lunu lu Buomo = die de beken maakte ;
6) Ngana Buomo = de Basangana.

Zo geven de Mpianga op. Maar de Bangongo doen er nog vele bij :

Nkole a Bombo = de Bangongo ;
Nkonde a Bombo = de krokodil, = de Babindi ;
Mfongo a Bombo = de arend ;
Nkoyi a Bombo = de luipaard ;
Nkosho a Bombo = de papegaai ;

en nog meer anderen. Ze zeggen dat er negen zijn, maar als men ze alle opschrijft, krijgt men er meer dan twin-

tig. Dit moeten nu allemaal verschillende stammen zijn, die vroeger aan Bombo onderworpen waren.

Wie was die Bombo ?

De Batwa en Bakuba spreken hier van

1) Bambo ba Itua of Bete ba Itua ;
2) en Bambo ba Londo of Bete ba Londo of Lono.

Met de *Bombo ba Itua* = de bos-Bambu, bedoelen ze de Bakete gelijk de Bena Tshovo, die vroeger Bena Lulua waren. Door de *Bambo ba Londo* of Bapopo (= Ba + mbombo) bedoelen ze de Bakete gelijk de Ba Kenge, de Ba Muma, de Ba Kabayi, de Ba Kadinda, de Ba Buyu, de Ba Mubembe, die vroeger uit het Oosten door de Ba Woto naar hier meegebracht werden, die op Iyolo waren met de Bakuba en die overal meegingen als hun dienstvolk.

Bete en *Bambu* is de naam die de Bakuba gebruiken voor alle Baluba : de Bena Lulua en anderen. Nog meer in het Zuiden zei men *Ba Kete* : dat is de naam, die de Bakongo gaven aan de Baluba en aan alle andere stammen, die onder hun gezag kwamen. « *Ba Kete betshu* » = onze Bakete, ons slavenvolk. Als de Bakuba dus spreken van Londo lo Bombo en van Nkole a Bombo, willen ze zeggen : een Londo-hoofdman of een Nkole der Baluba, juist gelijk de Zuiderstammen ook altijd spreken van de Ba Nkole a Maruba.

3) De Bangongo en Babindi, als ze spreken van Bambu, verwijzen meer bepaald naar de *Bakwa Luntu*, geheel de grote stam van het gebied van Dimbelenge. Daar hebben we dus de Luntu en de Bambu en de Baluba weerom met elkander vereenzelvigd, als waren het voor de Bakuba hetzelfde volk. Van waar haalden de Bakwa Luntu hun Luntu-naam ?

— Nu noemt men ze dikwijls : *Bena Nkoshi*, naar de naam van hun bijzonderste hoofd : Nkoshi der Bakwa

Mfike, die rond 1900 zijn ruzie had met de Staat. Maar die naam : *Kosho* en *Losho* en *Bosho* was toch ook reeds veel vroeger in die streek gekend. Maar waar haalden ze hun naam *Luntu* ? Was het ook niet van een vroeger hoofd, dat hen allen overheerste : Nkole a Tshilondo ?

4) De Bambu zijn verder over de Lubilashi, alle *Babindi* van Tshilomboshi, een soort halve Basongo, — en ook alle Bakwa Kalonji van Mutombo Katshi. Ze worden ten minste door de Basongo altijd Bambu genoemd. Hun naam *Kalonji* is ook maar een verwording van *Lonji* en *Losho*. Ze waren *Losho a Ntande* = de Losho van de vlakte, dus niet van het bos : *ba Itua*. Ze gingen nog gehele dagen van Losho a Ntande, maar nu hebben ze als uitleg een heel andere woordspeling :

« *Losho a Btande, ya bakuabo,*
Yende yeye kabayoshosho ».

« Hij verbrandt huizen van anderen,
maar zijn eigen huizen verbrandt niemand ».

Wat is het besluit van dit alles ? — De Bakuba moeten Nkole a Tshilondo ook gekend hebben ; ze moeten er min of meer aan onderworpen geweest zijn ; maar hij moest toch ergens heersen ginds aan de Luntu of nog verder bij de Bambu, ginds waar ze hun Bakete ba Bapopo en hun Batwa weggehaald hadden.

5) Waar vinden we geen sporen van Nkole a Tshilondo bij de Bena Lulua ? — Ze vernoemen hem als hun voorvader ; ze vermelden dat ze « *ku Mukuna* » aan de Lubi wegliepen om reden van de gevechten van Nkole a Tshilondo. Maar nergens vinden we een hoofd, dat meer dan een ander als zijn rechtstreekse afstammeling kan beschouwd worden. Ook bij de Bena Tshilundu, de grote stam tegen Dibaya, vinden we geen ander spoor dan de naam Tshilundu. De gevreesde Mpuamba,

hun hoofd, kwam maar op in de Batshoko-tijd (1850-1900), niet in de Nkole-tijd.

Een typisch voorbeeld van de manier, waarop de Zwarten hun historie maken, is het geval der *Bena Tshovo* : hoe de Bena Tshovo wegliepen voor Nkole a Tshilondo. De Bena Tshovo zijn een grote stam aan de Lombelo-bronnen. Voor de Bakuba zijn het Bete ba Itua = bos-Baluba. Enerzijds hangen ze samen met al de Bakete die stroomafwaarts wonen : de Bena Biye en Bakwa Balaye van Mpata Bamba, de Baka Seba van Bulopeye, de Bena Lungu en anderen op de weg van Mweka en Luebo ; anderzijds hangen ze samen met de Bakwa Muansa en de Bakwa Longo der Bena Lulua. In de grond zijn het alle Bena Lulua = Baluba. Maar vóór drie- of vierhonderd jaar waren de Bapemba wel gekomen tot bij de Bakwa Longo en de Bakwa Muansa en de Bena Tshishiba en de Bena Dile, maar ze waren verder niet doorgedrongen in de bossen der Bena Tshovo, en daardoor waren de Bena Tshovo en de lagere stammen nooit Bapemba geworden. Ze kwamen veeleer onder de invloed der Bakuba en daarom werden ze door de Staat aan Lukengu onderworpen verklaard en moesten hem belasting betalen : belasting aan de Staat, belasting aan Lukengu, tweemaal belasting. Ze hadden altijd gewoond, waar ze nu vóór twintig jaar nog woonden : wat overal in de bossen aan de Lombelo-bronnen. Nu moesten ze langs de Spoorweg komen wonen. De Bangende en de Mpianga hebben ze daar gevonden, als ze uitweken van bij Lukengu : op de Sankamina-vlakte en op Masakena, enz., daarom worden ze nog *Bete ba Tshovo, Tshovo Mashakena* genoemd. De Bena Tshovo hebben hun stamgenoten bij de Bena Lulua, niet zo zeer bij de Bakwa Muansa, maar meer aan de Lulua bij de Bena Mbale en de Bakwa Kasua, en ze weten nog dat ze daar vroeger betrekkingen mee hadden ; ze hebben hun stamgenoten nog verder rond Luluaburg bij de Bakwa Meta en Bakwa

Katowa en vooral bij de Bakwa Kasansu van Kankulu. Maar dat weten ze zelf niet meer.

In de laatste jaren nu (1948-1950) hebben ze een grote aktie ingezet om onafhankelijk te worden van Lukengu. De staatsbeambten moesten de zaak onderzoeken en verslagen opstellen. Die Bena Tshovo waren maar met één zaak bekommerd : los geraken van Lukengu. Daarom steunden ze er op : we zijn Baluba, we betaalden vroeger belasting te Luluaburg, laat ons naar Ndemba gaan belasting betalen. Ze vertelden : We zijn :

« *Tshovo tshia Makanda*
Makanda wa Kasanganayi
Kasanganayi wa Mutombo,
Mutombo wa Nkole a Bilondo,
Nkole wa Ntuite,
Ntuite wa Bene,
Bene wa Mvidi Mukulu,
wakafuka bantu bonso ».

We zijn Bena Luluwa, broeders van de Bakwa Muansa ; we kwamen van Ndemba en van aan de Lulua, waar we wegliepen voor de gevechten van Nkole a Tshilondo. We kwamen hier afgezakt in het gebied van Mweka, in het land der Bakuba. En ze stelden de zaak voor, alsof dit alles nog niet lang geleden was, en alsof Nkole daar te Ndemba gewoond had. Eén onder hen vertelde zelfs dat hun groot hoofd Mukenga Kalamba was, hoofd van alle Bena Lulua ; — de Bena Lulua zelf spreken bijna nooit van Kalamba meer ; — en als ze ginds nog bij Kalamba woonden, waren ze met hem mede opgetrokken om te gaan vechten tegen Muamba Mputu der Bakwa Mushilu... ? Die gevechten van Kalamba en Muamba Mputu hadden plaats rond 1890 en zodus, hoe konden de Bena Tshovo daar niet bij geweest zijn ?

6) Als we nu nog meer het Zuiden ingaan, vinden we er Nkole a Tshilondo niet weder. — De Bakete weten er heel weinig van. Verder meer Oostwaarts spreken ze meer van Nkole a Bayembe.

7) Maar verder nog vinden we de *Ba Lunda* of Arunda van Muoto Yamvo en de *Bena Kalundua* van Mutombo Mukulu. De Balunda zijn een eigenaardige stam, niet talrijk, en hun kerngroep woont op 50 km van Muoto Yamvo aan de Kalangi-rivier (Bushimayi). De voorvader van Muoto Yambo, Tshibinda Mutekela, kwam wellicht van Kasango a Niemba of van Mutombo Mukulu ; maar de Balunda zelf moesten daar reeds vroeger wonen. Het is moeilijk uit te maken van waar ze komen. Het zijn geen Batshoko, maar een overheersend krijgersvolk. Hun dorpen waren ingericht als kampen met voorwacht en achterwacht, een schikking, waarvan we nog sporen vinden bij veel Basala Mpasu en ook bij de Baluba bij voorbeeld bij de Bena Kabinda van de Bashila Kasanga.

8) En de Bena Kalundua van Mutombo Mukulu ? — De voorvader van Mutombo Mukulu, die als vreemdeling in de streek kwam, was een zekere Kongolo, maar die zou eerder van Basongo afkomst zijn : dus een Nkole a Bayembe. Maar de Bena Kalundu zelf, de andere groepen : de Bena Kabeya en de Bena Ngandu, enz. welke Lundu zijn dat ? — Waren ze ook niet het volk van Nkole a Tshilundu ?

En ginds zal wel het einde van Nkole a Tshilundu geweest zijn.

Wie was Nkole a Bayembe ?

1) Die Bayembe kennen we beter : dat zijn de Basongo van Kabinda en het Lomami-gebied. De naam Basongo werd hun vooral door de Blanken gegeven.

De Bayembe zijn een machtig en heerszuchtig volk, ze zijn vooral een wreed volk, de echte menseneters. Herleest hier geheel de studie over de menseneterij.

Van bij hen kwamen alle Ba Nkole a Bayembe. Ze hebben bij hen nog Ya Nkole, hun groot hoofd. Ook van bij hen kwamen de voorvaders van Kasongo a Niemba, van Mutombo Mukulu, van Muoto Yamvo, zelfs ook wel van Mutombo Katshi. Die allen waren Nkole a Bayembe.

Men mag als algemene regel aannemen dat de Bayembe de menseneterij, overal waar ze kwamen, als spoor nalieten. Nkole a Tshilundu deed het niet ; Lukengu en zijn Bakuba deden het niet ; die zijn geen Nkole a Bayembe, veeleer Nkole a Tshilundu ; of beter nog Ba Woto uit het Westen. Herleest dus hoe de hoofden met hun palabers naar Nkole gingen en er afgeslacht en opgegeten werden, hoe die Bayembe het menseneten inbrachten bij de Basala Mpasu van Mukoko en Tulume en bij de Balualua van de Luete, zelfs bij enige Bakete : de Ba Niembe en de Bena Mfungi (Mfungi = Sungu en Niembe = Ni + yembe). Als men nog verder in het Zuiden ging, werden de menseneters vereenzelvigd met de Baluba, alhoewel de echte Baluba nooit menseneters waren. Aldus kan men zelfs bij de Bena Lulua bijvoorbeeld bij de Bakwa Longo, horen roepen :

« *Kayembe Muluba,*	« Kayembe, of Tshibanda, de Muluba,
Tshibanda Muluba,	

of

Tshakubanda Nkole pa mutu,	die de Nkole boven het hoofd groeide,
Katapile, wadia busuku.	Als hij zelf niemand doodt, hij eet van een anders buit.
Kayembe Muluba,	Hij gaat niet bij andere mensen inwonen
Kashidi muntu,	Kayembe, de Muluba,
Utu wasa sungusungu ;	Hij woont op zijn eentje

Kayemba Muluba,	Kayembe, de Muluba,
Muafuke ku mutu,	Geboren hoger (in het Oosten)
kunu waluilangamu.	alhier ingeweken.
Bena kuotshi nkuni	Ze warmen niet bij brandhout,
Mikolo ya bantu niototabo ».	ze warmen bij mensenbeenderen ».

Het is dat daar vroeger in die gewesten een Muyembi doorgedrongen was : een Muena Niemba of een Muena Kayembe, of een Mukwa Ndamfungi of een Mukwa Tshinga ; Mfungi en Tshinga zijn toch verwordingen van het woord *Sungu.*

2) Herleest nu de geschiedenis van die menseneter *Mukoko* in Luisa :

Mukoko a Muyembi,
Muyembi a Mukoko.

Die zal ook wel een Nkole a Bayembe geweest zijn. Ze noemen hem ook : *Mukoko a Nianga.* Hier moeten we een woord zeggen over die eigenaardige stam Baluba, die men *Bakwa Nianga* noemt.

De Bakwa Nianga woonden vroeger over de Luilu in de streek van Nganda Jika. Een groot dorp er van ging naar Lusambo, bij de Batempa ; ze werden er geroepen door de Staat, omdat ze felle smeden waren. Dit dorp heet Mujangayi. Anderen gingen een dorp stichten bij de Mikalayi missie : het dorp van Kapinga Mutanga. Eén enkele man woonde bij Ndemba : Tshibalebale, en was ook een flinke smid. Een ander dorp ging bij de Blanke der C. K. wonen aan Nsapo Lulua, op de voetweg tussen Ndemba en Luebo : het dorp van Mukomo en Tshisekedi. Overal waar men ze aantreft, zijn het voorname kerels, felle smeden, maar zeer hoogmoedig volk. Dit laatste dorp van Mukomo was rond 1940 dichter bij de Spoorweg aan de Kinda-statie gaan wonen. Daar sprak een oude van het dorp over hun verleden en gaf op : « Nianga a Kalonji, Kalonji ka

Mpungu ». Maar dan zeiden ze weder : we zijn geen Bakwa Kalonji. Ze woonden ginds aan de Luilu, juist voorbij het gebied van de Bakwa Kalonji ka Tshimanga. De Bena Mukendi der Bakwa Kalonji wonen tegenover hen aan den anderen oever. Nooit echter geven de Bakwa Nianga de Bakwa Kalonji op als hun stamgenoten. Zij zelf hadden gewaagd van Bakwa Kalonji ka Mpungu : dat is : ka Mpuka = de Westerse Kalonji. Maar de Bakwa Kalonji ka Mpuka hadden ook nooit van Bakwa Nianga gesproken. Wat was er daar nu van ? En de Ouden wilden geen uitleg geven, of na al die verhuizingen wisten ze het zelf ook niet meer.

Een inlands priester gaf naderhand beter bescheid. De Bakwa Nianga, zei hij, woonden vroeger over de Luilu, en ze zegden dat ze van de Sha Nkadi kwamen (= uit het Zuiden), maar het was zo niet ; ze zegden dat uit vrees voor de Staat, dat hij hen zou wederzenden van waar ze vroeger kwamen. Evenzo was het met de andere stammen, die waren in de buurt komen wonen, de Bakwa Mande van Makanza, ze kwamen uit het Noorden van de Bakwanga aan de Bushimayi. Hetzelfde geldt voor de Bena Mpiana van Mitondo, die kwamen van nog verder van de Bakwa Sumpi, maar dat hadden ze altijd verborgen met te zeggen dat ze van « *ku mukuna* » kwamen, uit het Zuiden, altijd uit vrees dat de Staat hen zou wederzenden van waar ze kwamen. Rond 1920 en 1930 was het immers de grote betrachting van de Staat, om de mensen te vergaderen in grote groepen, soort bij soort, onder één groot gemedaljeerd hoofd. Nu is dat wat veranderd. Ze hebben nu grote rechtsgebieden « secteurs » gemaakt, elk met een inlandse rechtbank. In veel secteurs wonen mensen van verschillende stammen, er wordt een soort burgemeester « chef de secteur » aangesteld, geen eigenlijk hoofd, maar een mens die door zijn bekwaamheid en gezag uitblinkt en de secteur kan besturen ; zijn

ambt is niet voor zijn leven, ook niet overerfelijk in zijn familie ; de eigenlijke hoofden blijven bestaan, maar ze hebben niet veel meer te zeggen. Dit stelsel aanvaarden de mensen veel liever dan de gemedaljeerde hoofden, die hun vroeger dikwijls tegen hun rechtsgevoelens opgedrongen werden. Aldus mogen de mensen nu blijven wonen waar ze zijn en ze moeten hun ware afkomst niet meer wegduiken.

Dus is de afkomst der Bakwa Nianga klaar ; de inlandse priester zei het : « Al de ouden weten het wel, maar verborgen het. De Bakwa Nianga waren Bakwa Kalonji ka Mpuka en ze woonden vroeger bij de anderen tegen de Lubi tussen Mulowayi en Merode ». — Dit legt uit hoe de Bakwa Nianga in de overleveringen door zoveel Bena Lulua vermeld werden, bijvoorbeeld Kabeya, hij leefde met de hoofdmansdochters van de Bakwa Wodie van Mpemba Kandole, werd er zelf hoofd (zie de studie over goede en slechte zeden). 't Zelfde geldt nog voor de Bakwa Nianga, die baas kwamen spelen bij de Bena Tshikulu, waar nu Kamuine Sapo groot hoofd is.

« *Bana ba Tshimbundu Nianganianga,*
Balualua ne mikete ne miele ».

« Mannen van Tshimbundu Nianganianga
ze komen af met ijzeren pijlpunten en messen ».

(Zie de studie over : het stelen : Kamuine Sapo).

De Bakwa Nianga woonden dus vroeger daar dicht bij, over de Lubi, bij de Bakwa Kalonji ka Mpuka. Nu is dat te verstaan. En toch zullen de Bakwa Nianga geen echte Bakwa Kalonji geweest zijn. Nooit gaf een Mukwa Kalonji ze op in de lijst van hun stamgenoten. Ze hebben daar hun dorpen gehad, maar ze waren een bijzonder ras, veel heerszuchtiger, flinke smeden, die zich overal opdrongen ; ze waren lieden die overal en

nergens thuis waren, die gemakkelijk verhuisden en gingen waar er iets te verdienen was.

3) Sommigen van de Nianga moeten ook uitgeweken zijn tot aan de Lulua, tot aan de Babindi van Tshibuba (hoofdij van Ntambwe Muense) en van Kabuluku (hoofdij van Kapanga) en ze hebben er zelfs hun naam meegedragen, uitgesproken op zijn Babindi's : *Baka Niangia.* Bij die Bakwa Niangia heeft men nog de familie van Muniangi, hoofd van de familie Kashi ku Kongulu, een oude *manga*maker, een dikke grijsbaard, gelijk alle afstammelingen der Bayembe (Zie de studie over de lichaamsbouw). Zijn vader was Tshibembe, en zijn grootvader was Kongolo Maye : « *Kongolo Maye, Lukanda Mvula* », « Kongolo de regenboog, die de regen belet », maar Maye en Lukanda en Mvula waren eigenlijk familienamen. Veel van de Ba Nkole a Kayembe waren een Kongolo, zoals te Mutombo Mukulu, en te Kasongo a Niemba. — Kongolo Maye was van Muabi gekomen, dus ook van over de Lubi, en kwam hier wonen aan de Lulua, aan de Bunku-oversteek, langs de grote weg, langswaar alle uitwijkingen plaats hadden van de Muansangomo-bronnen naar Mboyitoe. Mutepu van de Bena Makale (Bakwa Kasansu) woonde daar nog rond de jaren 1925. Het was over de Lulua aan de Kasalabeek. De Bena Mikole (Bena Ngoshi) hadden de markt te niet gedaan die buiten de dorpen in de vlakte gehouden werd en hadden er ook Mutepu vermoord. Daarna was al dat volk de Bakwa Kasansu van Mulamba Dibala en Tshibombi en ook de Bashila Kasanga van Mulembe, er weggetrokken en terug naar huis gegaan.

Kongolo Maye van Muabi was daar veel vroeger ook komen wonen, op de rechter Lulua-oever, op Diale dia Kombi ; hij, een man van de Ba Kongolo, van de Bayembe dus, speelde er de grote baas, een kleine Nkole.

Hij vocht met de Bakwa Ndolo van Kabenga, maar moest wijken over de Lulua ; daar geraakte hij in gevechten met de Bena Ngonshi en sneuvelde er. Zijn zoon, Tshikumu Maye, volgde hem op en kwam terug over de Lulua. Na hem volgde zijn broeder Tshibembe op, maar de kinderen van Kongolo Maye waren te arm om het hoofdmanschap te behouden. Het was maar een mislukte Nkole ; ze lieten het hoofdmanschap over aan de familie Bashi kua Tshale a Mbuiye (= Baka Tshale a Bulu) van Kabuluku.

Heel waarschijnlijk kwamen de Baka Niangi en hun geburen de Baka Ndaba van Kalala Luvuta dus van Muabi. Inderdaad, ze brachten hier hun *miabi* en *tupuluayi* mee (bomen met bijgelovige betekenis) ; ze spraken Bubindi, maar met een duidelijk B-dialekt (zie studie over de B- en P-taal) en een *a* aan het einde der namen (Niangi*a*) gelijk over de Lubi ; ze hebben bijna geen *malufu* a *mabondo* (palmwijn van de raphia-palmboom), gelijk alle Oosterlingen, maar gaan hem bij de Bena Ngonshi kopen (zie studie over de Palmwijn). — Er zal daar natuurlijk alle slag van volk vermengd geraakt zijn, en de eerste bewoners zullen wel Bakete Ba Tshinema geweest zijn ; maar Kongolo Maye en nog anderen zullen wel van over de Lubi komen, daar waar al de Bakwa Nianga genesteld hebben. Ook hun geburen, de Baka Ndaba, komen van Miabi en Mutombo Katshi, en ze zingen nog van :

« *Mamana Ndaba*
Lua Nkole, lua Nkole
O ndale di mongo
Daye diji Baluba kuetsha. »

« Baka Ndaba,
van Nkole, van Nkole (?)
van de rots op de heuvel,
die de Baluba niet konden in brand steken ».

Hier in het laagland aan de Lulua liggen rotsen, maar anders moet men gaan tot aan de Lubi aan Mulowayi, om rotsen op de heuvel te vinden. En welke Baluba,

die hen aanvielen, bedoelen ze ? Altijd vereenzelvigen ze nog de Baluba met de Bayembe.

De Bakwa Nianga dus van aan de Lubi kunnen wel volk van een Nkole a Bayembe geweest zijn « *Bakwa Nianga, bakunianga bantu* » : « de Bakwa Nianga, die mensen vermoordden ». Ze moeten ongeveer geweest zijn gelijk de Bapianga en Bena Kapanga der Bakuba en der Balunda : de voorwacht van de Ba Nkole. Deze waren de voorwacht van een Nkole a Tshilondo ; de Bakwa Nianga waren de voorwacht van een Nkole a Bayembe.

En zo vindt men de Bakwa Nianga ook vermeld bij Mukoko van de Bakwa Mamba, ginder ver tegen de Luisa-rivier « *Mukoko udi Mukwa Nianga, udi unianga bantu* », zegt men : « Mukoko is een Mukwa Nianga, hij vermoordt de mensen ». Maar geheel die geschiedenis van Mukoko, hoe hij van de Blanke at en er zijn hoofdmanschap en zijn leven bij inschoot, hebben we vroeger verteld als we handelden over menseneten. Mukoko in die streek was een Nkole a Bayembe. Hij was echter niet alleen. We wezen er vroeger op hoe ze in geheel het Luisa- en Luetegebied van die Basongo of Bayembe binnengedrongen waren tussen de echte Basala Mpasu en de Balualua, en hoe ze er het menseneten en de *Tshiyanji* ingebracht hadden. Nkole a Bayembe, « *wakaseya bantu* », « die mensen slachtte », het was niet één hoofd ; hij zat wat overal.

De laatste en de sterkste Nkole is

BULA MATADI — DE STAAT.

Tegen hem is geen vechten mogelijk. Het is ook de laatste hoofdmanstitel. De Zwarten toch hebben geen begrip van onze Europese toestanden gelijk wij. Voor hen zijn de Ba Bula Matadi in Europa een stam van overheersers. De Bena Kompangi = de handelaars, zijn

een andere stam ; de Bena Mompere = de missionarissen, ook ; en de Bena Mishiongi = Protestanten, en de Bakalenge ba Nshinga = de B. C. K. Spoorwegmannen, de Bakalenga ba Forminière = de Heren van de Diamantmijnen, de Bakalenga ba Ndanda = de katoenmannen en de Ba Mpotologeshi = Portugezen en nog veel anderen, het zijn al verschillende stammen en dorpen ; maar de sterksten zijn de Ba Bula Matadi. Die pakt hier al de grond voor zich en geeft aan de Mompere en aan de Muena Kompangi maar een klein stukje. Zo redeneert de Zwarte. Bula Matadi, die is de Nkole.

In Angola heerst de Portugese Staat ; hij draagt daar de naam van Kaputu. In de grensgebieden spreken ze dan van : « Mua Kaputu » en « mua Bula Matadi », alsof het over twee personen, twee dorpshoofden ging, twee sterke Ba Nkole.

TWEEDE DEEL

Benamingen van Stammen en families

I

ONTSTAAN DER STAMMEN

Inleiding.

In de voorafgaande hoofdstukken over het volk in Kasai rond de Dibese, handelden we over hun taal, hun gebruiken, hun dorpen en godsdienst en hoofden, enz. Nu wordt het tijd om te handelen over de benamingen van hun stammen en families. Die benamingen van hun stammen zijn van geen belang, zegt men soms ; ze zijn echter veel belangrijker dan al het voorgaande, want dit zijn de opschriften, die de verschillende families op hun voorhoofd dragen, als een teken van hun « ras » en afkomst, een teken dat ze soms wel willen afliegen maar toch niet kunnen loochenen. Zo heeft iedere plant in een kwekerij haar bordje met de nodige opgaven.Ik had daarmee moeten beginnen ; maar de Baluba van Kasai hebben de betekenis van die benamingen dusdanig verdraaid en verkeerd uitgelegd, en de Blanken hebben zich door die verkeerde voorstellingen zo laten beïnvloeden, dat niemand mijn uitleg zou aangenomen hebben. Nu de voorafgaande hoofdstukken toch min of meer de weg aangewezen hebben, zal ik die benamingen maar aanpakken.

Treed een dierentuin binnen, zoek bijvoorbeeld de afdeling der roofdieren. Daar ziet ge de verschillende hokken. Heel natuurlijk kijkt ge eerst naar de opschriften op ieder hok. Daar hebt ge de leeuwen. Op het bordje :

Afdeling : Werveldieren,
Klas : Zoogdieren,
Orde : Roofdieren,
Familie : Katten,
Soort : de Leeuw.

Op het hok ernevens hebt ge dezelfde benamingen, met uitzondering van soort : Tijgers — en verder ook weer, Soort : Luipaarden, daarmee weet ge seffens met welke dieren ge te doen hebt.

Maar terwijl ge dat overleest en bespreekt, hoort ge de leeuw daar in zijn hok brullen : « ...familie der Katten ?... Maar ik ben geen kat !... Die tijgers en die luipaarden daar, zijn katten, we zijn geen familie, we kwamen nooit overeen.

Die leeuw spreekt juist gelijk de Balubahoofden van Kasai. Daar hebt ge bijvoorbeeld de Bakwa Mulumba. Er zijn veel Bakwa Mulumba in Kasai, wat overal verspreid. De Staat zegt aan een groep Bakwa Mulumba : « Ge zijt hier geen groot dorp ; ge zult gaan wonen bij uw stamgenoten, die andere Bakwa Mulumba ». — « Neen, zegt het hoofd, we zijn geen stamgenoten. Onze voorvader was Mulumba, en hun voorvader was Mulumba, maar een andere Mulumba ; wij zijn van Mulumba van Tshiyoyo, van Tshilundu, van Nkombwe, van Mutombo, van Nkole. Die ginder zijn van Mulumba... ? Er zijn zo veel Mulumba ». — Maar wat later komen diezelfde Bakwa Mulumba niet overeen met hun gemedaljeerd hoofd der Bena Tshilundu. Ze willen er weg, ze gaan naar de Staat en zeggen : « We zijn Bakwa Mulumba ; we zijn geen Bena Tshilundu, geen volk van dit hoofd hier ; onze stamgenoten wonen ginder ver ; die andere Bakwa Mulumba over de Bushimayi. We hadden immers dezelfde voorvader : Mulumba Tshiyoyo. We willen terug naar onze stamgenoten.

En zo draaien en keren ze en stellen de zaken verkeerd voor, al volgens de politiek draait.

Wat betekenen al die benamingen ? — Of eerst nog de vraag : Wat betekenen ze niet ?

I. Het zijn geen namen van voorvaders.

Alle Baluba, ook de gewone burgers, kennen de rij van hun voorvaders, wel twintig geslachten ver... tot aan « *Mvidi Mukulu, wakafuka bantu bonso,* God die alle mensen voortbracht. » Dat komt omdat ze in patriarchaat leven en omdat de hoofden hun rechten van vaderskant erfden, en dus zijn gehele geslachtsboom moeten kunnen opzeggen, om hun rechten te staven.

Een voorbeeld van aan de Rand van de Dibese : Tshinyama van de Bakwa Muansa. Hij is nu overleden en zijn broeder Mutebwa volgde hem op. Zijn jongelingsnaam was Mapuata :

Mapuata van Tshinyama,
Tshinyama van Tshitumbwa,
— van Ndwaye Mupangua,
— van Kanku,
— van Ngala Tshibinga,
— van Bisuasua,
— van Ngoyi,
— van Tshibale,
— van Kalombo,
— van Muansa,
— van Kasanga,
— van Mutombo,
— van Nkole a Tshilondo,
— van Bende,
— van Mvidi Mukulu, wakafuka bantu bonso : die alle mensen voortbracht.

Omgekeerd gaven ze de kinderen als volgt op :
Mvidi Mukula teelde Bende,
Bende teelde Nkole,
Nkole teelde Mutombo en bijna alle andere Baluba,

Mutombo teelde Kasanga, en Mukunu en Tshibundu en Kabiya,
Kasanga teelde Muansa en al de andere Bashila Kasanga,
Muansa teelde Kalombo en Ntambwe en Kabanda,
Kalombo teelde Tshibale en de andere Bena Kalombo,
Tshibale teelde Ngoyi, Malu en nog drie andere families van de groep Tshibale,
Ngoyi teelde de naaste familie van hoofd Tshinyama : Bisuasua en Kadimuine.
Men bekomt zo de volgende tabel :

I. Kalombo

A) Tshibale

1) Ngoyi

a) Bisuasua (familie van Tshinyama)
b) Kadimuine

2) Malu
3) Kabinda
4) Kapanda
5) Misomba

B) Tshisubile (3 families).

C) Binda Muansa (3 families).

D) Nkashama (5 families).

E) Kambaye

1) Malu (5 families),
2) Kongolo (4 families).

II. Ntambwe (een geheel dorp).

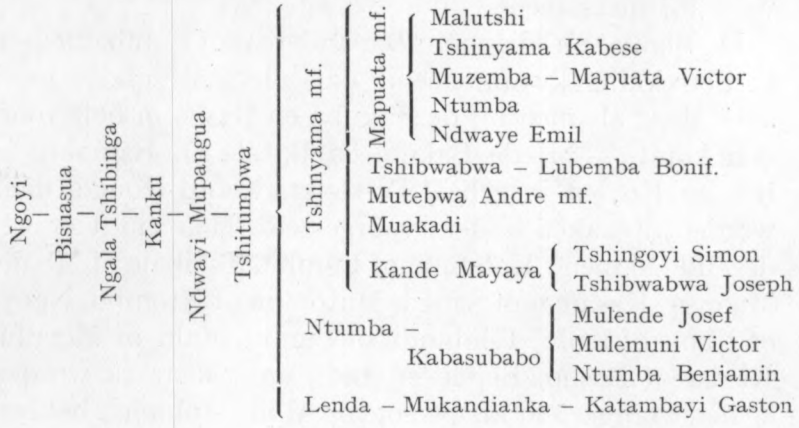
III. Kabanda (een geheel dorp).

In het gedacht van Tshinyama zijn dat allemaal

namen van zijn voorvaders. Er is geen twijfel aan ; de Baluba Buyu van het Oosten zouden nog sterker op hun stuk staan. Een Muluba kan niet begrijpen, dat het anders zou kunnen zijn.

En toch...

Ik heb honderden van die geslachtslijsten opgenomen. In veel dorpen heb ik van alle kristenen de voorvaders opgetekend, om te zien in hoever ze met elkander familie waren. Bijvoorbeeld, de familieboom van Tshinyama :

Uit al die lijsten blijkt :

1) Dat men in de streek van Ndemba zonder dubben zijn voorvaders opgeeft, drie of vier tot vijf geslachten ver. Van ieder voorvader weet men waar hij geboren werd, woonde en stierf. Van de laatste weten ze niet zo juist te zeggen waar hij geboren werd, omdat hij vóór honderd jaar uit vreemde gewesten kwam en zich hier in de streek kwam vestigen. In sommige oude dorpen kan men wel een tiental namen opgeven.

2) Gewoonlijk haperen ze wat, na de vierde of vijfde naam, moeten nadenken en spreken mekaar tegen. Dan hervatten ze en geven zonder dralen een andere lijst op... maar het zijn al namen van familie, groep, afde-

ling en stam, die elkander opvolgen tot aan Bende en Mvidi Mukulu, gelijk iedereen in geheel de stam ze opgeeft. Ze stellen ze als voorvaders voor, want daarover hebben ze geen persoonlijke herinnering, — ze hebben dat zo in de stam geleerd.

3) De algemene regel is als volgt : een Muluba kent zijn voorvaders en heel hun geschiedenis zeer goed, — van als deze kwamen in de streek, waar hij zelf nu nog woont ; maar van het oude land vanwaar ze kwamen, weet hij niets meer.

De Blanke nu, die met geen andere dan Balubamensen in betrekking kwam, neemt dat allemaal zonder meer aan. Maar als men bij de Bakuba en Basho in het Noorden komt, — bij de Bakete en Basala en Balualua in het Zuiden, en in geheel West- en Noord-Kongo, daar worden de zaken anders voorgesteld. Men vindt er wel dezelfde namen : Kalombo of Lumbu, Tshibale of Mbale, Muansa, Kasanga of Sanga, Mutombo of Ntombo, Ngoyi of Nkole of Kulu, Tshilundu of Lundu, Malu of Meyulu, Kasua of Bosho, Bende en Bidi, enz. Maar ze worden er niet voorgesteld als personen. Al die stammen hebben een zuiver of gemengd matriarchaat ; ze kennen hun voorvaders niet omdat de hoofden er geen belang bij hebben ; ze weten hun moeders te noemen, en grootmoeder ook, maar komen er niet toe ver in die reeks op te klimmen, omdat zelden of nooit de vrouw als hoofd een rol speelt. Ze geven die benamingen op, als namen van de familie : *tshoto, ilundjo, dikuvu, diku,* — of van de stam *(tshisa)* — of van het dorp *(musoko, bolo)* — of van de grond *(mavo)* — of van de vroegere grond, hun oude woonplaats (*dikole, makuru, luanda, iyimbu,* enz.).

Op blz. 436 staan enkele voorbeelden van zulke namen. — Al die mensen in Noord en Zuid denken er niet aan die namen als persoonsnamen voor te stellen.

Maar ook in geheel de streek van Luebo, Luluaburg, Dibaya, in het gehele gebied van Kasai dus, is de onder-

grond der bevolking, Bakete en Babindi, Basala Mpasu en Balualua en Batshoko, enz. De Bapemba, of Baluba Buyu uit het Oosten, zijn er maar naderhand als een laagje zand overgestroomd. Al die oude namen van Nkole en Bende, enz. komen dus niet van de Baluba Buyu, maar wel van die oude Bakete en Babindi, en het zijn dus geen persoonsnamen.

Immers :

1) Een vreemde Oost-Muluba, die naar het Westen uitweek, nam gewoonlijk de geslachtsboom over van de grondeigenaar, bij wie hij kwam wonen. Bijvoorbeeld, bij de Bena Ngoshi van Lupungula aan de Muyawo (gebied Kazumba), zal deze opgeven :

Lupungula van Tshinyama,
van Kayembe,
van Kabeya Tshabashanga.

Maar als ge het goed uitvraagt, zult ge ontdekken, dat die Lupungula de zoon was van Kakuba, broer van Tshinyama, de zoon van Mukuna, van Tshibwabwa... Die Tshinyama was feitelijk een Mukwa Ntembu van bij Katabwa (= Ndekesha) ; misschien kwam hij nog van verder bij de Bakwa Ntembu. Tshinyama was komen wonen bij Kabeya Tshabashanga en zijn zoon Kayembe a Kabeya van de familie der Bakwa Makanga ; hij zocht palaber met Kabeya, omdat deze een van zijn broeders met toverij gedood had, en hij lukte erin Kabeya uit de weg te ruimen om zelf in zijn plaats te regeren. Hij werd zelfs hoofd over alle Bakwa Seba, een afdeling der Bena Ngoshi. De echte zoon van Kayembe a Kabeya, Kuba, leefde daar nog, ongekend. Tshinyama nam dus eenvoudig de geslachtsboom over van de familie waar hij kwam inwonen : Tshinyama van Kayembe...

Ras	Stam	Dorp	Vlakte	Familie	Hoofd	Hoofdmanstitel
Bakuba	Mpianga Matadi	Mpata Mboyi	Kalusu of Mabele	Bono enz. (14 fam.)	Nono en anderen.	Kikama
Batwa	Bashi Bidi	Mpatambayi	Kalusu	Nguele enz. (5 fam.)	Diba en anderen.	Nimamuanda
Bakete	Ba Kenge	Bantshi	Lombombo	Baka Tambwe (3 fam.)	Tshishimbi	Shasenge
Bangende	Bulemlu	Dengamongo	Ngele	Ebadi (12 fam.)	Katshabala	Kikama
Bangende	Yongo	Yongo Matadi (oude vlakte)	Mpembe	Bomboyo (5 fam.)	Kapamba	
Zuid-Bakete	Bena Sungi	Muku Luanda	Kamisale	Kamimvu (9 fam.)	Tshingombo	Mfumu
		Kabale	»	Kamuapula (9 fam.)	Kangoma	»
		Kansele	»	Kenda Kabuanga (10 fam.)	Muambi	»
		Kalubangu	»	Kaboyi (9 fam.)	Mansamba	»
Bakete of Basala Mpasu	Olamba	Kalengado	(mavo) Djungu	Muka Djungu	Kalala Diloko	Sa Majike
		Tshipanga	Tshidinka	Olamba	Samuangala	Mueni Olamba
		Masamba	Kabanda	Mpa Kabanda	Matande Makaseli	Mueni Kabanda
		Kalongo	Wila	Muka Wila	Muzembe	Sa Oto.

2) Die nieuwe hoofden stelden, volgens hun begrippen, al die namen als personen voor.

B. v. Tshinyama der Bakwa Muansa. Die Tshinyama was geen Muluba'se indringer van vóór vijftig jaar, gelijk Katende der Bakwa Muansa, Katende en zoveel anderen. Hij behoort reeds sedert lang tot de stam, was ermee vergroeid en verdedigde als hoofd steeds de belangen van zijn volk. Andere hoofden kennen maar familiebelangen, buiten hun volk om, zoveel ze kunnen, omdat ze vreemden zijn. Maar Tshinyama zorgde voor zijn volk ; veel palabers beslechtte hij voor niets. Ook tegenover de Blanke verdedigde hij hen, tegen de handelaars en tegen het bestuur en daarom stond hij bij de Blanken altijd in een heel slecht blaadje. Maar voor zijn volk waren er weinig hoofden als Tshinyama.

Wie was nu die Tshinyama ?

We kennen zijn geslachtsboom gelijk hij hem zelf opgaf. Na Ngala Tshibinga aarzelt Tshinyama wat ; men voegt er soms nog een paar namen bij in de lijst : Makanga Kazadi van Ngoyi, en Balanga Tshishiba van Bisuasua ; misschien waren zij bloedverwanten van de Ngala Tshibinga. En zo komt hij aan Bisuasua. Die woonden allen op de Mukanu-vlakte tegen de Muansangomo. Maar dat zijn familienamen. Tshinyama verwart de zaak opzettelijk, want vóór Ngala Tshibinga behoorde het hoofdmanschap aan de *Bena Malu,* die verspreid leven bij de Bakwa Muansa. Hun hoofd was Luendu, van de familie Malu, en woonde in dezelfde Tshibale-groep. Groot hoofd van alle Bena Kalombo was Mungedi, van de familie Malu, die bij de groep der Bakwa Kombayi woonde. Ngala Tshibinga zelf woonde ook een tijdje bij die Mungedi in de vlakte van Kalaba, Ngala Tshibinga was geen Mukwa Tshibale, Bisuasua waarschijnlijk ook niet, maar dat is niet duidelijk. Ngala

Tshibinga, en zijn vader Bisuasua, kwamen waarschijnlijk inwonen bij de familie Kadimuine, die Bakwa Tshibale waren ; of was die Kadimuine ook een broeder van Bisuasua ? In alle geval die Ngala Tshibinga (en Bisuasua en Kadimuine ?) was een *Muena Ngoyi*.

Van waar kwamen die Bena Ngoyi ?

Wellicht weet Tshinyama het zelf niet.

Maar men vertelt de geschiedenis van een stamgenoot, die ook bij de Bakwa Muansa kwam en hoofd wilde worden, maar dat lukte niet zo goed.

Te Katowa der Bena Ntambwe, een dorp Bakwa Muansa nevens de Bena Kalombo, wonen de Bena *Mumbiye*. Lange jaren geleden kwam een groepje Bena *Ndaye* bij hen wonen, de Bena Ndaye van de Bakwa Kasua aan de Lulua. Een zekere Dibanda der Bena Ndaye had vroeger, als hij nog bij de Bakwa Kasua leefde, een meisje getrouwd der Bena Mumbiye. Hij kwam dus bij zijn schoonvader, *ku buku*, inwonen.

Die Dibanda had een dipanda-palm aan de Muansangomo en ging elke dag bij valavond zijn palmwijn halen. Zekere dag vond hij zijn malafu-pot ledig, de volgende dag hetzelfde, en dat was dan alle dagen zo. Hij dacht : « Wie steelt er hier mijn *malufu* ? — Er woont alhier geen mens ».

Toch vond hij een spoor, volgde het en kwam uit op Mukoteluema, een kleine, open plaats in het bos van de Muansangomo. Bij een klein bladerhutje zag hij daar een man en een vrouw. Hij kende geen van beide.

« Wie zijt gij ? » vroeg hij.

« Ngandu ».

« Welke Ngandu ? »

« Ngandu van Kapinga der Bena *Mukale*, bij de Bakwa Kasua ».

Dibanda verschoot ; bij bekeek den man.

« Gij, Ngandu der Bakwa Kasua ! ons hoofd : Gij hier ! Ik ben Dibanda der Bena Ndaye van de Bakwa Kasua ».

En Ngandu vertelde zijn wedervaren : hoe de Ndaye en de Mukale ginder bij de Kasua onderdrukt werden door de nieuwe hoofden der Bena *Malu*, hoe ze hem alles ontnomen hadden, en hoe hij met zijn vrouw een dolaard was geworden, die zijn eten zocht en sliep in de bossen, op zoek naar de Bakwa Muansa Mukale aan de Lubudi, van waar alle Muansa en Mukale eens kwamen.

« Mukalenge, kom mee naar het dorp » zei Dibanda. En Ngandu ging inwonen bij de Mumbiye.

Maar zekere dag toonde hij zijn ijzeren smidshamers *(= nindu)* en verklaarde voor het hele volk : « Ziet mijn titels, ik ben een hoofd ».

Maar de Mumbiye en hun verwanten zeiden : « Neen, zo niet, we hebben u opgeraapt in 't bos, ge zijt onze man zonder meer ».

Maar de Muena Ndayi was niet van die mening : « Gij hebt hem niet opgeraapt, zei hij, ik bracht hem mee. Ngandu is waarlijk een hoofd, een mukalenge het hoofd der Bakwa Kasua ».

Maar de Mumbiye zeiden :

Gij Dibanda, woont hier bij uw schoonouders, *ku buku ;* al wat gij bijbrengt, is dus het onze. Ngandu is onze mens, geen hoofd. En hij moet ons *mulambo* betalen, volgens de oude gebruiken, ons deel van al het wild, dat hij vangt.

Ngandu stak zijn hamers weer weg en liet de zaak zo. Hij werkte en spaarde en werd rijk. Teelde kinderen en kleinkinderen ; en vormde stilaan een hele groep : de Bena Mukale, gelijk ze nog te Katowa wonen. Maar het speet Ngandu erg dat hij niet als hoofd erkend werd.

Mensen van hem schoten zekere dag een wilde kat, *mbalebale*. En aten ze alleen op.

Mumbiye zei : « ... en mijn *mulambo* ? »

De Mukale zei : « Welke *mulambo* ? — Zo een klein beestje ».

Maar het kwam tot harde woorden, tot vechten en er vielen drie Bena Mukale en twee Mumbiye. Groot palaber.

Mukale beriep zich op Ndomba, de Muena Ndomba, voorvader (?) van het hoofd Katowa. Maar Ndomba was eveneens een vreemdeling. Vroeger behoorde het hoofdmanschap in zijn groep aan de familie Muasa Kangombo of Tshilubi ; maar die hadden geen goederen genoeg om « *kubanda kulu* » te doen, de troon te beklimmen en ze lieten het hoofdmanschap aan Ndomba.

Deze trok partij voor Mukale en zei : « Mukale heeft zijn smidshamers, *nindu*, hij is dus een hoofd ».

Mumbiye zei : « Zo, dan word ik het ook, ik ben de oudste tak van alle Bena Ntambwe. »

Mukale zei : « Ge zijt het niet ! Kunt ge de hoofdmanskleren aandoen ? »

« Ik doe ze aan »

« Dan sterft ge ! »

Mukale ging binnen en kleedde zich aan : de parelhoed en parelbanden aan armen en benen, luipaardvel en tanden ...

Ook Mumbiye ging in huis en kleedde zich aan.

Mukale kwam buiten als hoofd. Mumbiye echter verscheen niet, ze vonden hem dood in huis, omdat hij geen hoofd was, en dus geen hoofdmanskleren dragen mocht.

Toen schreeuwden de Mumbiye dat Mukale een « *buanga* » had, een tovenaar was, lijk alle Oosterlingen.

Mukale zei : « Neen, ik heb slechts mijn hamers ».

Daaruit blijkt klaar hoe de gedachten verschillen tussen de oude Bakwa Muansa, de Bena Mumbiye, en de nieuw — aangekomenen : de Bena Mukale. De nieuwe uit het Oosten geloven aan de kracht van hoofdmanskleren ; de ouden hadden zoveel bijgeloof niet, maar geloofden aan tovenaars en krachtmiddelen.

Nu kwamen ook de Bena Kalombo ertussen, die Bena Ngoyi van Tshinyama en ze trokken partij voor hun kameraad, de Muena Mukale. Vreemden trekken immer partij voor vreemden. De Mumbiye gingen nog een smidse afstoken der Bena Kalombo, — die Bena Ngoyi waren smeden ; — en dan braken ze hun dorp af en met geheel hun gevolg der oude Bakwa Muansa, trokken ze de Muansangomo over waar ze een dorp stichten op de Milanguvlakte, waar ze nog wonen.

Wie was die Ngandu ?

Wie waren die Bena Mukale ? en die Bena Ngandu ? Want die Ngandu droeg gelijk vele hoofden, de naam van zijn familie.

We kennen reeds de familienamen Mukale, en Ndayi en Kasua en Ngoyi en Ngandu en Malu. Als we nu naar de Lulua gaan, bij de Bakwa Kasansu (= Kasa + Su (a) van Kankulu en Buangi, waar vroeger de Bakwa Muansa woonden, daar vinden we de oudste kern van die Bakwa Muansa Katende : 1) de *Ntande* van hoofd Tshinyama (bij Katende) en 2) de *Mukale* bij hoofdman Mbote en de Tshikale van Kasubu en de *Tshika Nkole*.

Ntande of *Ntende* is stroomopwaarts ; *Kale* en *Ngele* is stroomafwaarts.

Die *Ntande* en die *Kale* waren alle Bena *Ndaye*, want *Ndale* en *Ndaye* is gelijk *Kale* = stroomafwaarts. Die Ndaye stonden tegenover de *Malu*, dat is Ma + ulu, de Bena Kulu. Die Malu waren uitgeweken langs de vlakten van het Mukambameer, ten Oosten van de Dibese, de Ndaye kwamen door de Dibese, over de

Bakwa Muansa en over Ndemba. Zo waren alle Bakwa Tshidimba en Bakwa Mamba en Bashila Bembele (van Mukenga Kalamba) en anderen : Bena Ndaye. Maar die Bena Malu drongen nu ook in het Westen tussen de Ndaye door, en kwamen er meester spelen. Een zekere Kabasele (Kabasele a Ndaye, zegt hij, maar die Ndaye was zijn vader niet, hij kwam slechts inwonen bij de familie Ndaye) drong zich op als hoofd bij die Bena Ndaye der Bakwa Muansa Katende. Zijn achterkleinzoon, Kayembe Josef, woont er nog, maar is nog slechts gewoon familiehoofd. Een Muena Malu, Mungedi, werd hoofd der Bakwa Kombaye van de Bakwa Muansa Mukale aan de Muansangomo. We kennen ook reeds die Bena Ndaye, waar Ditanda, waar we hoger van spraken, thuis hoorde.

Maar naderhand kwamen nog andere Bakwa Muansa, die bij de Bashila Kasanga aan de Lubi gewoond hadden en stelden zich ook als hoofden aan : Eeuwige geschiedenis der Balubastammen in Kasai : de laatst aangekomenen maken zich meester en worden hoofd ! Bij die laatste groep hoofden staan er ook altijd twee soorten tegenover elkander : de *Nganda* en de *Ngoyi*. Men vindt ze o. a. terug :

1) Bij de Bakwa Kaluwe van Tshikoko (Bashila Kasanga). Er zijn daar twee groepen : Nganda en Ngoyi ;

2) Bij de Bakwa Nganda van Bungi Bondo (Bashila Kasanga) met een ondergroep : de Bena Nkole ;

3) Bij Mpuamba : de Bakwa Nganda van Tshika Mposhi ;

4) Bij Katende der Bakwa Muansa : de Bena Ngoyi van Kaputa ;

5) Bij de Muyawo : de Bakwa Nganda van Njuje Kalamba,

en anderen.

Wie zijn deze *Ngoyi* ? — Ngoyi is hetzelfde als Ngole

en Nkole. Het zijn dus afstammelingen van die Ba Nkole, grote of kleine, vooral van de *Bapongoyi* (Ba + po + ngoyi), de oudste tak der Basongo, die in vroegere eeuwen zeker het meest zijn invloed liet gelden (Zie WOUTERS, *L'Esoterie des Noirs dévoilée*).

En *Ngandu* ? of beter *Nganda* ? — Dat waren de stammen in het Noorden die oostwaarts uitweken van bij de Bakuba, langs de oude karavaanweg naar de Lubudi en naar Lusambo. *Nganda* stond in het Westen tegenover *Ngele*. *Nganda*, evenals *ngende* (= Bangende) en *Ntande* en *Ntende* lag links, ten Oosten stroomopwaarts. Rechts was *Ngele* en *Kale* en *Ngale*, stroomafwaarts, ten Westen. De Noorder Babindi staan alzo gekend als *Bulu bu Nganda*, maar men verwarde dan met *Ngandu*, hetgeen in Luba-taal wil zeggen : krokodil. Krokodil in het Lukuba is *Nguono*, en bij de Zuider-Bakete, *Nkondi* ; en zo spreekt men van *Nkondo a Bombo* en *Nguono a Buomo*, enz. en dat zijn altijd diezelfde Babindi.

Maar als die Nganda nu over Lusambo inweken in het Oosten, daar kwamen ze tegenover al de Basongo te staan (zie hoger over de Nkole). En door die tegenstelling werden ze nu de rechtsen, de Westersen, die lager woonden, de Ba Nkole werden de hoger wonenden, de linksen, de Oosterlingen. Bemerk hoe de ouden spraken van *links* en *rechts*, gezien langs de lijn die van het Noorden naar het Zuiden gaat : die de algemene richting van hun uitwijkingen was.

Die Nganda en Ngoyi weken later met andere Bapemba van de Lubi en Lubilashi naar het Westen uit en drongen zich overal als hoofden op. Ze kwamen ook bij de Bakwa Muansa Katende. Doch hier droegen ze meer de naam van Bena *Mpuanka*, Mpuanka a Kasanga wa Nkole. Men zegt nu soms Mpuanka = tabak, maar in die tijd kenden ze nog geen tabak. *Mpuanka* is veeleer *Panga*, altijd diezelfde Mpianga en Kapanga en Nianga,

de voorhoede van al de Ba Nkole. Die Mpuanka drongen binnen in verscheidene groepen der Bakwa Muansa. Zo kwam een zekere Kamuanga inwonen bij de Bena Ndaye in de familie Kamuanga en Kasadi, waar nu zijn afstammelingen (Mudiandambo Andre) nog wonen. Later nog kwam Kapanga Katende, een Muluba der Bakwa Dishi.

Die Nganda en die Ngoyi drongen door naar het Westen. Ze kwamen zelfs tot aan de Lulua bij de Bakwa Kasua. Daar vindt men nog de Bena Ngoyi van Nkole Mashikwa, en de Bena Kanda van Shamakata. Van daar week een hoofd der Bena Nganda uit naar de Bakwa Muansa Mukale over de Muansangomo : onze Ngandu met zijn hamers. Ook een Muena Nyogi is er uitgeweken ; Ngala Tshibinga van Bisuasua, die ging wonen bij de Bakwa Tshibale, wellicht bij de familie Kadimuine waar hij hoofd werd boven al de vroegere hoofden der Bena Malu. Hij was een kleine Nkole a Bayembe, een Mupemba, gelijk aan de vele andere Bapembe, die de Bena Lulua kwamen overheersen in de tijd van Kasongo a Niemba en zijn oorlogen. De oude Tshinyama Kapumbu vooral versterkte zijn hoofdmanschap, door zijn bondgenootschap met de Batshoko ; dan werd hij hoofd over alle Bakwa Muansa en zelfs over alle Bena Lulua-dorpen van de Lage Lubudi.

Geheel die geschiedenis moet ons leren, hoe al die namen, Ngoyi en Nganda, en Ndaye en Mukale en Tshibale, enz. familie- en stamnamen zijn.

Maar Tshinyama maakt ze tot persoonsnamen van zijn voorvaders. Hij gaat zelfs nog verder. Tshinyama was reeds hoofd over de drie stammen der echte Bakwa Muansa : Kalombo, Ntambwe en Kabanda. Maar hij wilde nog heer worden over de stammen, die nog meer in het Noorden woonden : de Bena Bele, Mukamba, Buyu, Tshishiba, Diulu, Ntamba, Milombi, tot zelfs de Bena Tshovo, die bij de Bakuba verzeild geraakt waren,

en de Bakwa Bumba, die zich voordeden als Bena Mukuna. Daarom verzon Tshinyama, de jonge Mapuata a Tshinyama, een nieuwe geschiedenis :

Vader Muansa had veel zonen : Kalombo en Ntambwe van een eerste vrouw, Kalanda van een tweede ; van een derde vrouw had hij Bele, Buyu en Tshishiba, van een vierde Diulu, Ntamba, Milombi en Tshovo. Mukamba en Bumba telde hij tot familie, door aanverwantschap. Dit is zuivere politieke fantazie.

Meer in het Oosten wonen de Bakwa Tshinga. Hun hoofd, Kasongo Mubamba, was eigenlijk ook een vreemdeling, een Muena Sungu, een Musongo.

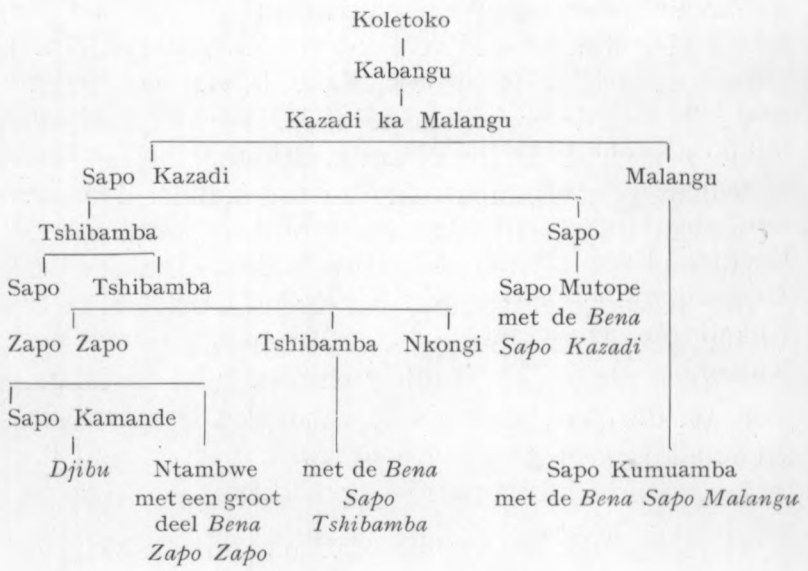
Wij hebben in deze studie geen belang bij die inlandse politiek der Baluba hoofden, en mogen besluiten dat : *die oude namen geen persoonsnamen zijn.*

Laat ons toch drie puntjes opmerken :

1) Het is niet onmogelijk, dat iemand, die zich vestigt in een vreemde streek, zijn naam als familienaam nalaat aan zijn kinderen. Maar dat zal zeer zelden gebeurd zijn, zo zelden dat ik geen enkel geval met zekerheid kan aangeven. Ik vernoemde Bisuasua, vader van Ngala Tshibinga, voorvader van Tshinyama. Wellicht was die Bisuasua een vreemde Muena Ngoyi, die bij de Bakwa Tshibale kwam wonen, en zijn kinderen werden de Bena Bisuasua. Ofwel was Bisuasua de naam van een familie der Bakwa Tshibale, waar Ngala Tshibinga, de Ma Ngoyi kwam bijwonen. Maar gewoonlijk noemde men die vreemdelingen met de familienaam van de groep, waarbij ze kwamen wonen, ofwel met de naam van de vreemde stam, van waar ze afkomstig waren.

2) In het Oosten zijn er wel hoofden geweest, die veel vrouwen hadden, slaven kochten of roofden, vreemde kliënten aantrokken, en dan aan geheel dit mengelmoes hun persoonsnaam als familienaam nalieten. Bijvoor-

beeld bij de *Bena Sapo van Luluaburg* : het huidige hoofd is Djibu. Hier een stuk van zijn familieboom :

Hoofd Kazadi ka Malangu bouwde een heel dorp voor de jongere zonen, waarvan Sapo Kumuamba afstamt, een groot dorp aan de Muansangomo.

De oudste zoon, Sapo Kazadi, werd hoofd, kreeg geen volk mee, maar vergaderde ook zijn eigen volk, dat naderhand ook bij de jongere zonen bleef ; ze vormen een groep in het dorp van Djibu.

De oudste zoon, Sapo Tshibamba, deed hetzelfde en dat volk bleef ook bij de jongere zonen.

De welgekende Zapo-Zapo, die bij Luluaburg kwam wonen, vergaderde ook een dorp, dat bij de jongere zoon, Ntambwe, bleef wonen naast zijn eigen dorp aan de Tshibasha. Nu moet het huidige hoofd Djibu ook nog zijn dorpen bij elkaar brengen, maar dat gaat niet zo gemakkelijk meer ; de tijd van roven en plunderen is voorbij en Djibu is verbannen. Maar bemerk hoe ganse groepen en families de persoonsnaam van hun vroeger

hoofd behouden. Bena Zapo-Zapo, Bena Sapo Tshibamba, enz.

Een ander voorbeeld : In de Batshoko-tijd rond 1870, kwam een Angolese handelaar naar Kasai en vestigde zich te Luluaburg, (Malandi) en te Ndemba. Misschien was het de Portugees Saturnino zelf ; in alle geval zijn inlandse naam bij de Baluba was : *Bijeju*. Hij verzamelde er een geheel dorp volk : gekochte en geroofde slaven van alle streken en andere werklui, bondgenoten en kliënten. Bijeju zelf keerde naar Angola terug, maar de *Bena Bijeju* hebben nog altijd hun dorpen te Luluaburg. Enkelingen vindt men nog te Ndemba (Nioko Mule, Kayembe, Kabemba, en anderen).

3) We weten reeds, dat de hoofden in het Oosten dikwijls als titel de naam van hun stam of dorp aannamen, bijvoorbeeld de Bena Kanioko. Die titelnaam kwam dan overeen met de familienaam.

Die valse voorstellingen der Baluba heeft aan de Blanken reeds veel parten gespeeld, aan het Bestuur bijvoorbeeld, dat er naar streefde grote hoofdijen te vormen, de kleinere dus samen te voegen en te versmelten. Dan werden vele dorpen verplaatst, dagreizen ver, zo gezegd, omdat ze dezelfde voorvader hadden, zonder rekening te houden met de persoonlijke grondeigendom van die mensen. Men dwong de kleinere groepen zich te scharen onder het gezag van een groot hoofd, zonder rekening te houden met de overlevering van die mensen, die wel wisten, dat ze sedert alle eeuwen onafhankelijk geweest waren, en eigenaars van de grond.

Eens werd te Luluaburg een gewestbeambte benoemd, die zijn koloniale ervaringen had opgedaan in Kwango. Die betuigde meer eerbied voor de eigendom en de rechten van dorpen en families afzonderlijk. Anderzijds begreep hij niet hoe al die ingeweken Oost-Baluba van rond Luluaburg, Kabwe en Ndemba, onafhankelijke

hoofden hadden, in plaats van ondergeschikt te zijn aan de hoofden van de streek : de Bena Lulua. Ze waren toch op hun grond komen wonen. Maar de andere Blanken van Kasai, met hun Baluba-ervaringen, begrepen hun gewestbeheerder niet.

Nu begint het Bestuur een nieuwe politiek: men tracht de verschillende groepen in één *sector* te verenigen, waar één rechtbank is *(kabadi)* met verscheidene rechters, maar geen hoofd waaraan de andere zouden ondergeschikt zijn. Als ze naderhand één sector-overste (chef de secteur) aanstellen, dan is dit ambt niet erfelijk in zijn familie ; hij is dus geen hoofd. Die politiek heeft reeds veel moeilijkheden vereffend ; ze heeft reeds veel kleine hoofden bevredigd ; ze heeft reeds menig hoofd uit ballingschap, waartoe hij vroeger als opstandeling veroordeeld was, laten terugkomen. Die politiek steunt veel meer op de gewoonte der streek en niet op de gewoonten der Ba Nkole, maar op de oude Baluba-gewoonte, volgens dewelke de verschillende groepen van een vlakte een gezamenlijk hoofd kozen, maar toch onafhandelijk van elkander bleven.

Die valse voorstelling der Baluba met hun geslachtsbomen, heeft ook verwarring veroorzaakt bij allen, die de volkeren van Kasai wilden bestuderen. De Baluba stuurden die ethnologen gans verkeerde wegen op, zonder uitkomst. Nu moeten we de weg terug. We moeten nieuwe banen zoeken.

II. De stamnamen zijn geen Tshiluba-benamingen.

Vele namen die ons vertrouwd zijn, doen ons verwonderd opkijken, als men hun werkelijke betekenis achterhaalt.

De stamnaam *Mukulu*, wil niet zeggen de Oudste, maar het is iets van Kore.

Muana is niet kind, maar het is *Muanda*, een hoofdmanstitel.

Sha is geen Vader, maar het is *Mu* + *sa* ;

Muadi is niet de vrouw, maar het is *Ma* + *dio* ;

ku Mukuna is niet hogerop, maar het is iets van *Mukunu, Kundo* ;

Mutu is ook niet het hoofd, maar het is een *Mutwa* ;

Mpata is geen vlakte, maar verder op ;

Bashila Mutumba en *Bashila Nioko*... heeft geen betrekking op het niet eten van ratten of slangen ;

Basangana zijn geen gevondenen, maar Basa Ngana in twee woorden ;

Kapia is geen vuur ;

Mayi is geen water ;

Munene is niet groot.

Over dit alles kan men de uitleg hoger vemeld vinden. Maar wat betekent dat toch allemaal ?

De Baluba denken er niet aan dat al die namen gemeengoed van geheel Midden-Afrika, zelfs van geheel Afrika zijn. En hun Tshiluba wordt niet in geheel Midden-Afrika gesproken. Ze mogen al die stamnamen niet op zijn Tshiluba's uitleggen ; schone woordspelingen zijn dikwijls heel dichterlijk en goed gevonden, maar de ware etymologische uitleg ligt veel verder.

Enkele voorbeelden :

De *Basongomeno* in het Noorden van de Sankuru noemen zich zelf *Basho* ; soms voegt men er nog bij : *Bashongo*, gelijk *Ndo* + *ngo*, de oorsprong van de naam *Nioko*. Het is mogelijk dat de een of andere stam zegt : *Bashongo Mene*, met de *muena* na de naam geplaatst. Er is ook : *Mukunu Mujika* — en de Muluba vertaalt : de ongetrouwde *Mukuna* — in plaats van *Mushi ka Mukunu*, op zijn Babindi's. De Baluba hebben dan de Basho-naam verstaan als *Basongo meno* : lieden met gescherpte tanden. Maar ze vergeten, dat die Basho en

hun buren geen Tshiluba spreken, en heel wat anders zeggen voor tanden en voor scherpen.

Ze nemen niet in acht, dat alle Bakete van Noord en Zuid en de helft van Kasai gescherpte tanden hebben (cf. de studie over de tanden). Er kan in die naam dus geen spraak zijn van gescherpte tanden.

Zo ook voor de *Basala Mpasu* in het Zuiden van Kasai. De eerste Basala Mpasu, die bij de Baluba verschenen, waren de mannen van Kabuanga en Kadongo, die bij de Blanken aan de Spoorweg kwamen werken. Die mensen hebben geheel hun voorhoofd doorploegd met littekens, die het gevolg zijn van de insnijdingen, die ze herhaaldelijk deden, om bloed te laten, als ze ziek zijn. De Baluba zeiden Basala Mpasu : de sprinkhanen *(mpasu)* hebben hun voorhoofd met hun poten bewerkt *(kusala)* ; ofwel : ze hebben de insnijdingen *(nsalu)* der sprinkhanen *(mpasu)*. Dat is voor hen nu de betekenis van de naam Basala Mpasu. Maar ze denken er niet aan dat die Basala Mpasu en al hun buren hun eigen taal spreken en ook dat het grootste deel der Basala Mpasu die littekens niet hebben, ten Zuiden rond Tulume, en ten Westen tot over de Luete.

Basala Mpasu zal wel zijn *Basa* + *la Mpa* + *Su*, *Basa* = *Bena* ; *-la*, daarover de uitleg later, *-Mpa* is de Westerse uitspraak van *Ba*. *Su* is de *Bapemba*-uitspraak van *Sho*. We hebben hier dus ook Basho, de naamgenoten van de Basho van het Noorden. Of zijn het ook stamgenoten ?

In de Zuider-Babindi-streek heeft de Baluba-invloed lelijk huisgehouden. Een hoofdman heet er : *Kasha Mi Tsako*, een andere *Kasha Mu Kuru*, een andere *Kashi ka Buanga*, al schone echte Babindi-namen. De Baluba katechisten maakten daarvan : *Nkashama Musoko* : luipaard-dorp ;

Nkashama Mukulu : de oude luipaard ;
Katshi ka Buanga : het toverstokje.

En die vervalste benamingen worden zo opgeschreven en dat staat zo op de officiële naamborden langs de autowegen, en de Babindi laten zich zo gedwee doen, dat ze zelfs de Blanken ook spreken van *Nkashama Mukulu.*

We hebben ook de *Kenda Bashangi,* een van de vijf groepen in de Bena Tshilundu van Mpuamba, te weten de Bena Kobe en de Bena Mutembu. Deze zijn, voor de Muluba, de dorpen, waar geen geesten van overledenen *(= bashangi)* ronddwalen (*kuenda* = rondlopen ; *ka* + *enda* is de ontkennende vorm van het werkwoord), al geloven die lieden toch aan de *bashangi,* zoals alle anderen. Maar Kenda = Kena = Tshena = Bena, en Bashangi is de Babindi-uitspraak van Basanga, dat is Basa + anga.

De *Bena Kalungu* of *Munungu,* waarvan ze spreken bij de Bakete van Ndumba a Bena Katamba, — en de *Bena Kanunga* bij de Kaniki aan de Bushimayi, kregen volgens de Baluba hun naam, omdat ze in de voorhistorische tijden staken opbonden als torens *(kaleya)* tot aan de hemel. *Kulunga mitshi* : staken op elkander binden ; de Bakete zeggen : *kununga* ; aan de Luete, *kununga mitondo* : staken op elkander plaatsen tot een verhoog, waarop ze hun huizen bouwen. Maar *Lungu* en *Longo* zijn namen die men bij alle stammen van Midden-Afrika ontmoet.

Nog een voorbeeld. Bij de Bakwa Kasansu van Kankulu :

Bena Tshiba : Tshiba en Kaninku waren zonen van Muabi. Tshiba stal (*kuiba* = stelen) een *mbamvu*-slang van zijn vader. Kaninku berispte hem daarover. Vader Muabi kwam daar juist en zei : « Ge zijt *Tshiba* ! voor altijd » en joeg hem weg.

Bena Tshadie. — Hun voorvader Tshadi had een borstziekte : *tshadi* ; daarom noemden ze hem *Tshadie.*

Bena Kapanga. — Tijdens hun uittocht kon een vrouw in gezegende staat niet verder meer op de baan ; *kupanga* = niet meer kunnen. Ze baarde haar kind en de vader noemde het : *Kapanga.*

Bakwa Kasolo. — Kasolo was een kind van Nindu ; het had de slechte gewoonte de mensen steeds in de rede te vallen : « *Kusoloka bantu ku miaku* » = iemand het woord afnemen. Zijn vader noemde hem : *Kasolo.*

Bakwa Kasansu. — Kasansu kwam als kind inwonen bij zijn oudere zuster, om haar te helpen in het huishouden. Vader Nkole zei hem eens : Ga brandhout halen. De jongen kwam af met een handvol droge takjes (= *tusansu* : kleine takjes). Nkole zei : Ge zijt Kasansu. Maar de eigenlijke naam is : *Bakwa Kasasu,* dat is *Kasa* + *Su,* dus nogmaals hetzelfde als *Ba* + *Sho* en *Mpa* + *Su.* En op die naam geven ze nog een andere woordspeling als ze zingen :

« *Kasasu, Kasasu, Kasasu ku nsula,*
utu wasa pa nkatshi pa musoko ».

« Hij woont niet, hij woont niet, hij woont niet op het einde, hij woont in het midden van het dorp. »

Dit alles is goed gevonden, maar geen geschiedenis. Het zijn schone woordspelingen, en ze schilderen heel juist de gedachtenwereld der Zwarten. Maar de Baluba overdrijven, als ze die uitleg ernstig opgeven als de oorspronkelijke betekenis van die namen. Die namen zijn veel ouder ; ze komen van veel verder, ze zijn geen Tshiluba.

III. Die stamnamen wijzen ook op geen totem of Taboe.

Daar hebt ge, als eerste voorbeeld : *Bashila Nioka* en *Bashila Mutumba.*

Kushila of *Kujila* = derven, niet eten ;
Nioka = slang ;
Mutumba = een soort grote rat.

De Bashila Nioka eten geen slangen ; de Bashila Mutumba eten geen *mitumba* ratten. Voor de Muluba is dit de uitleg.

Ook de Blanke aanvaardt graag die uitleg. Ze kwamen immers naar Kongo met allerhande begrippen over primitieve volkeren, van Afrika, Azië of Australië. In Azië en Australië bestaat het totemisme bij de inlander, naar men zegt. Ik las ook ergens dat totemisme in Afrika, namelijk in West-Guinea zou bestaan. Men komt dus in Kongo met die begrippen, men hoort er van de Bashila Nioka en Bashila Mutumba, en heeft algauw de ontdekking gedaan dat de Zwarten van Kasai ook een totem hebben : de totem van de ene is de slang, de totem van de andere : de Mutumba-rat.

Er zijn nog meer zulke voorbeelden : *Bashila Nkaka,* een groep Bakwa Luntu, te zoeken in de onderverdeling der Bena Koma van Kasongo Mpuamba. *Nkaka* is een schubdier.

— *Bashila Mbwa* is een andere groep van diezelfde Bena Koma. *Mbwa* is hond, en bemerk dat hier het woord Mbwa geen klemtoon draagt evenals de naam *mbwa* = hond zelf.

— *Bashila Mboyi,* een familie Bena Kankole en *Batshi Mbo,* dorp van hoofdman Kasamba bij Djibu der Bena Zapo. *Bo* of *mbowo* is een buffel.

— *Bashila Lungu,* een groep Bena Lulua aan de Muyawo. *Lungu* of *Ndungu* is peper.

— *Bashila Mpampi,* een stam Bashila Lungu aan de Lulengele. *Mpampi* of *dimpampi* is een grote bosvrucht.

— *Bashila Mbembele,* groep Bena Lulua van Mukenga Kalamba. *Mbembele* zijn muggen.

— *Bashila Kasanga Nkusu,* groep Bena Lulua aan de bronnen der Muansangomo. *Nkusu* is papegaai.

« *Bajila munini — basala lusala.* » « Ze derven het vlees er van, dragen de pluim » (in hun haar).

— *Bashila Nga,* oude naam der Bena Lulua, en van een familie Batwa in het bos van Nkonji.

En bij al die stammen vindt men inderdaad min of meer de gedachte weer, dat ze iets derven.

Zelfs zonder het woord *Bashila* vindt men die notie terug. Bijvoorbeeld : de *Bakwa Tshimingi,* of *Tshimini,* een stam der Bakwa Kalonji ka Mpuka.

Tshimini = arend, en de Bk. Tshimini eten inderdaad niet van dit vlees.

Is het dan te verwonderen, dat de Blanken als zeker aannemen, dat de Zwarten hun totem hebben ? En ook dat daar de uitleg van de naam ligt ? Het is zelfs gebeurd, bij de Bashi Lele van Basongo, dat het Bestuur, met zijn streven om alle kleine groeperingen van Zwarten weer in grote « koninkrijken » samen te brengen, onderzocht welk de totem was van de dorpen, en deze met dezelfde totem terug in één grote stam wilde verenigen. Maar dan eerst begonnen de moeilijkheden.

En die totem-theorie houdt geen steek.

— *Bashila Nioko* en *Bashila Mutumba...* ? Elke Mushila Mutumba, van de Sankuru tot de Zuider-Bakete, eet de *mutumba*-rat. En er zijn overal dorpen, vooral jagersdorpen, ook bij de Bashila Mutumba, waar ze geen slangen eten.

Aan de Sankuru noemt men de Bashila Nioko : *Bashi Dio,* of *Bashi Ndo. Ndo* in hun taal is slang en *Bashi* is gelijk aan Bena en Bakwa. Maar *kujila* (= derven) in hun taal is : *kupala.*

Bij de Zuider-Bakete is het hetzelfde. Bij diezelfde Bashila Nioko (Ntambwe Muense) heet de slang : *omusomania,* met verdubbeld voorvoegsel. Ze noemen zich : *tshila Nioko* ; maar « Bashila Musomania » heeft geen zin.

Het woord *Bashila* is geen Tshiluba en *Nioko* en *Mutumba* zijn geen totem.

Bashila Mbembele = de muggendervers... Dat heeft niet eens zin. En er is nog meer. In een dorp der Bashila

Mbembele, bij Longoso, nevens de Bakwa Meji ; Longoso zei : « Wij verwijten de Bakwa Meji « *nudiadia malandi* = gij eet slakken ». Zij verwijten ons : « *nudiadia mbembele* = gij eet muggen ». En Longoso voegde er bij : die Bakwa Meji zitten daar in de moerassen der Luluaboorden geplaagd door de muggen ; in onze dorpen zijn er geen en ze verwijten ons, dat we muggen eten !

Het woord *Mbembele* is anders zo moeilijk niet. Zonder de *m* die de Baluba overal tussenschuiven, is het *Be Bele*, een stamnaam die overal gekend is. De *Be' Beye* zijn de groep van Dibinga a Bena Mbale ; en de *Bele Belele* zijn de groep van Tshaba Bumba der Bakwa Biayi.

Longoso sprak ook nog over de naam van de *Bakwa Mushilu* van Luandanda, hun grote tegenstrever : « *Mushilu* » is een naam van *tshanana* = zonder betekenis. Hij komt van hun voorvader. Als men hem wat gaf, wilde hij het niet aanvaarden ; hij nam niets aan. Men zei hem : « gij weigert alles = *Wewe udi ushila bionso ; udi Mukwa Mushilu* = Ge zijt iemand die alles weigert ».

Bashila Lundu... ? Ze eten wel peper : *ndungu.*

Bashila Mpampi... ? Ze eten de *dimpampi*, gelijk iedereen.

Bashila Mboyi... ? Ze derven buffelvlees, omdat er geen buffels meer lopen.

Bashila Kasanga Nkusu... ? Waarom zeggen ze niet eenvoudig : Bashila Nkusu. In geheel hun streek is er geen enkele papegaai meer.

Onderzoeken we eens nader het woord « Derven = Kujila ». Wat derven de Zwarten en waarom ? De Zwarten derven allerhande eetwaren :

1) Hetzij uit natuurlijke kiesheid ;
2) Hetzij uit bijgeloof.

1) Uit natuurlijke kiesheid.

De Zwarten eten veel dingen, die wij, Blanken weigeren. Bijvoorbeeld mieren, sprinkhanen, rupsen... Nu, hadden de Zwarten te kiezen tussen een stuk kalfsvlees en rupsen, ze zouden ook wel de rupsen laten. Maar toch hebben de Zwarten hun eigen kiesheid in het eten. Spijzen, waar wij smaak in vinden, weigeren ze soms.

Evenals bij ons in Europa, verwijten de Zwarten mekaar: Gij eet dit en dat. «*Nudiadia malandi*» «Gij eet slakken». — En de Bakwa Meji antwoorden: «*Nudi Bashila Mbembele*». «Ge zijt muggeneters». Hetzelfde bij de Bakwa Muansa Mukale aan de Dibese. De Bakwa Ntambwe van Katowa verwijten de Bena Kabanda van Tshombo Bululu voor slakkeneters en ze slaan het op hun trommels:

«*Tú fu tu, tú fu tu! Malandi ngenu.*» «De slakken zijn voor u.»

En dan zijn de Bena Kabanda kwaad en verwijten de Bena Ntambwe voor Bena Kalengele: een soort vuile vis. En de Bena Kalombo van Tshinyama verwijt men voor: *Bena mibamfwa*: een soort hout met sterke geur, waarmee ze hun vlees kruiden.

Zulke verwijten vindt men overal weer: Ze verwijten de Bena Kabiya van Tshikele (bij Hemptinne) voor:

«*Bena Tshongo, Babindi, bādi ba mikenka*». «Bena Tshongo, Babindi, die kikvorsen eten».

Ze verwijten de Bakwa Tshidimba van Konko:

«*badiadia niemba*». «eten niemba» (= een soort gras).

Ze verwijten de Baluba:

« *Muluba, ubadi kuenu, udia biula wakadila ndimba pa butoke* ». « Muluba, als ge thuis zijt, eet ge padden, maar ge spreekt van kikvorsen in 't publiek ».

Ze verwijten de Baluba nog :

« *bādi ba ndimba, bimpulu, nkoso* ». « eters van kikvorsen, krekels, huisratten ».

De Baluba verwijten de Bapemba :

« *Ntupemba, tudia ntanda* ». « Luluwa'tjes, die spinnen eten ».

Men verwijt de Bena Koshi : « *bādi ba malandi* = slakkeneters ».

de Bakwa Kasansu « *bādi ba tshidiamubwabwa* » (een groente).

de Bakwa Tshile « *bādi ba lusengu ne muyoyo* » (boskruiden).

de Bena Kabiya en Bakwa Kasansu { « *bādi mu nkoko ta luanda* » = eten uit een korf of een zeef.

de Bashila Kasanga : « *bādi mu bipulu ta bitembwe* » = eten uit schotels.

Zo zijn er veel stammen, waar ze geen slangen eten, geen luipaarden, geen honden en andere dieren. We eten dat niet zeggen ze. — Waarom ? — *M-malu etu*, dat is ons gebruik. In het algemeen, hoe meer ze *jager* zijn, hoe kieser ze zijn in vlees. Jagers hebben immers goed vlees in overvloed. Echte jagers, en ook welstellende landbouwers, eten geen slangen, eten geen taai vlees van roofdieren. Alleen maar verachterde mensen, die geen velden hebben, en die niet bedreven zijn in de jacht, die eten al wat naar vlees ruikt. Maar wat de luipaard betreft, is er ook wel bijgeloof mee gemoeid, ten minste bij de Baluba. De luipaard wordt als een Heer beschouwd en die er van eet, zou sterven. De Zwarten in het algemeen, eten alle veldratten, maar geen huis-

ratten, omdat deze de afval van de mensen verorberen. Maar bij de echte jagers, de Batwa, willen de vrouwen zelfs geen geitenvlees eten en geen kiekens en geen honden. Omdat geiten en kiekens en honden rond de huizen alle afval eten.

— Een andere reden is ook wel, dat die Batwa vroeger geen kiekens en geiten hadden, maar leefden van de jacht.

2) Uit Bijgeloof.

Sommige personen moeten geheel hun leven een bepaalde vasten en andere riten onderhouden, omwille van een bepaalde omstandigheid bij de geboorte. De Bena Lulua noemen dat *bupanga*, maar dit bestaat overal.

Bijvoorbeeld. Een *Tshikudu*-kind mag geen paddestoelen eten, ten minste in huis niet. Een *Tshibola*-kind, geen vreemde mag in zijn huis komen, noch zijn eetschotel aanraken, noch bij hem vuur komen halen.

Een pokkenlijder mag van geen *dikangala*, parelhoen eten, omdat die ook gespikkeld is.

Als men een *buanga* (beschermmiddel) maakt, is er gewoonlijk een *tshiskila*, vasten bij. Bijvoorbeeld, toen men rond 1925 de *Kombo-buanga* maakte tegen de luipaard, mocht men in het dorp geen paddestoelen eten, noch eieren. Ook mocht men geen vers gerote maniok in het dorp brengen.

De *Lukosho*-mannen mochten geen ratten eten, geen patrijzen, geen *kabuluku*-herten.

De *Tshimani*-mannen, die rond 1930 overal optraden, aten zeker en vast geen slangen en schubdieren = *nkaka*, maar ook geen *ntombolo*-apen, geen krabben, patrijzen, *kashila*ratten, *ngalashi*vogels, geroosterde aardnoten, noch vis die tanden had, enz. De *Tshimani*-mannen eerden de hond ; ze begroetten hem : *muywa*

mbwa sungu, en mochten hem niet slaan. Maar ze hadden bovenal eerbied voor de slang ; ze mochten er geen doden, noch er van eten ; als ze er een zagen, groetten ze : *Muywa nsamba* en wierpen haar een frank toe. Een beekje was ook als een slang, als ze er over gingen, wierpen ze er centen in, of als het een stroom was, ook wel franks. Sommige *Ba Nkole*, de gegradeerden in de sekte, hadden een slang in huis, ze zonden ze in de magazijnen der Blanken, om er het geld in te slikken en bij hen weer te komen uitspuwen. Ik zelf vond zulk een slang in het huis van een *tshimani*-man : ze lag te slapen, opgerold boven het bed, goed zichtbaar voor iedereen ; ze had een vers grasbandje, een *lusono*-grasblaadje, rond de hals. Men schoot ze een pijl in het lijf, rolde op de grond en kronkelde gevaarlijk, ik sloeg ze dood met een stok. Het was een gewone *tshanga*-slang, twee meter lang, zeer giftig.

De *Tshimani*-mannen hielden eraan ongekend te blijven. « *Bukole buetu n-kuvila :* Onze sterkte ligt in het afliegen », zegden ze. Om hen te ontmaskeren moest men hun maar slangenvlees te eten geven, dat aten ze niet. Hun andere *bijila* (onthoudingen) veranderden ze soms, om beter ongekend te blijven, maar slangenvlees aten ze nooit. Dit waren de echte slangendervers, de *Bajila Nioka* ; maar toch heeft men hun nooit die naam gegeven.

Al die *bishila* veranderen met de tijd, volgens de grillen van de *manga*-makers ; ze zijn eigen aan bepaalde *buanga's*, nooit aan een bepaalde stam of familie. Kon men dus dit dier of die plant een *totem* of *taboe* noemen ?

De hoofdman Kanionga der Bimbadi bij Ndemba, had in het bos een slang, als zijn « *buanga* » of beschermdier. Maar die Bimbadi waren vreemdelingen uit Angola ; wat bedoelden ze met die slang ?

Kamuine Sapo van de Bashila Kasanga had zijn schildpad, *nkudu*. Die nkudu was als een soort *ishuamu*

der Basala Mpasu. Die *ishuamu* is als een dubbelganger, die men in het bos onderhoudt, waarmede zijn lot verbonden is in leven en in dood. Is dat een totem ? — Die *mashuamu* zijn persoonlijke eigendom van de een of andere oude mens, ze behoren niet tot de gehele stam. Die oude houdt het zelfs geheim, ook voor de naastbestaanden. Is dat dan een totem ?

Lukengu der Bakuba in het Noorden gaf eens bevel aan zijn Babindi : Gaat, pakt me een schildpad, *nkudu*. Dit moet gebeurd zijn met de eerste Ba Woto, die op Mushenga kwamen, lang vóór het opkomen van de grote Woto Buomo en vóór de twist op de Iyolo-vlakte. De Babindi gingen een schildpad zoeken, een dode, en brachten ze voor Lukengu. Deze zei : « Ik moet een levende schildpad hebben ». — Maar de Babindi gingen weg al morrend : « Hoe kunnen we een levende schildpad hebben ? » — Zijn we dan *diulu dia mbwa*, hebben we een hondenneus ? »

En 's nachts liepen ze allen weg het Oosten in over de Tshale Lubolo (Lubudi), buiten het bereik van Lukengu. Ze zeiden : « We zijn Bulu bu Nganda ».

Dat waren de vier Babindi-groepen *ba Mabanda* :

1) De Ba Kubale van Matshavo ;
2) De Ba Tshadi van Lumpungu ;
3) De Baka Bulu van Muana Tshala ;
4) De Bena Bele van Nkole Buana.

De andere Noord-Babindi, *ba Munangi*, waren Baluba, die uit het Oosten van bij hun verwanten de Bakwa Mputu kwamen.

De Babindi ba Mabanda zijn oorspronkelijk ook wel met die Bakwa Mputu verwant geweest, maar ze waren doorgedrongen tot voor de Lubudi, en keerden omwille van hun twist met Lukengu, bij hun stamgenoten terug.

Dit is een duister verhaal.

Schildpad = *Nkudu* ? — Ze zeggen wel : *nkudu*.

Maar het is niet moeilijk een schildpad levend te vangen. Die bijt niet.

Ze zeiden : « We zijn *Bulu bu Nganda* ». Men mag evengoed spellen : « *Bulumbu Nganda* ». Misschien hebben ze van het oorspronkelijke *Bulu bu...* naderhand *Bulumbu* gemaakt.

Bulumbu Nganda is de Lumbu van links of van de vlakte. Het staat tegenover « *Bushuongo bu Buani* » ; dat is het volk van Lukengu, de Bashi Bushuongo, de Basongo van het bos.

Men weet nog :

1) Dat de *Ba Bulu*, vergeleken met de Muansa, meest over de Lubudi woonden ;

2) Dat *ku nganda* en *ngende* en *Bende* staan tegenover *ku ngale* en *ngele*. *Ku Ngele* was langs de kant van Mushenge, *ku nganda* was langs de Lubudi en erover.

Maar nu komt de verwarring.

Nkudu is een Tshiluba-woord, en betekent schildpad.

Iyulu is het Bakuba-woord ervoor.

Maar dit Tshiluba-woord : *Nkudu* gelijkt op het Bubindi-woord, *Nkondi*. *Nkondi* bij de Babindi, en zelfs bij de Balualua en Basala Mpasu betekent ook krokodil.

De Muluba heeft voor krokodil het woord *Ngandu*.

De Mukuba zegt *Nguono*.

In hun overleveringen nu lopen die woorden gedurig door elkaar : *nguono* en *nkondi* en *ngandu* en *nganda* en *nkudu* en *iyulu*... Bijvoorbeeld in de opsomming der kinderen van Ngana : *Iyulu di Ngana* en *Nguono Ngana*, enz.

Het Bakuba-woord *Iyulu* wordt dan weerom in het Tshiluba overgenomen : *Diulu* = neus. De Bena Diulu of Bena Dile zijn een stam Bena Lulua ingeschoven tussen de Babindi en de Bangende. En aan al die verwarring geraken de Bangende en de Babindi zelf niet meer uit.

Waarschijnlijk bedoelen al die namen verschillende volksstammen ; alle zijn onderverdelingen der Bena Ngana en der Bombo. De Ngana komen overeen met de huidige Bena Lulua. De Bombo gelijken meer op de Bakwa Luntu en de Oost-Baluba.

Door de *Bulu bu Nganda* worden altijd de Babindi bedoeld. Maar de *Kondi* hebben misschien oorspronkelijk de *Kundu* bedoeld, de *Bena Mukunu* : de Bakwa Bumba, de Bakwa Tshinga, enz. en voornamelijk de verste tak der Bena Mukunu de *Bakwa Kundu* of Bangu, die nu over de Dibese tegen Mutoto wonen.

De geschiedenis waarover we handelden zou dan als volgt moeten verstaan worden : Lukengu zond zijn Babindi van tegen de Lubudi, om de Bena Mukunu, die wat verder in de Dibese woonden, te onderwerpen. Ze gingen en doodden er enkelen. Maar Lukengu zei : « Ge moet ze levend bemachtigen, ze onderwerpen ». — De Babindi zeiden : « Hoe kunnen we die Bakwa Kundu (of Mukunu) levend vangen ! Zijn wij dan « *Diulu dia Mbwa* », hondenneuzen ? »

Die Mbwa waren waarschijnlijk de Batwa, het echte dienst- en krijgsvolk der Ba Woto en der Ba Nkole. De Bakuba verwijten de Batwa zo gaarne : « *Mutshwa, Mbwa !* » De Babindi zeiden dus : « We zijn geen Batwa van de Bakuba, waarom zonden ze hun Batwa niet ? »

En ze liepen bij Mushenga weg, langs de oude karavaanweg, over de Lubudi, in de richting van Lusambo, tot bij de andere Babindi en Bakwa Mputu.

Die Nganda geraakten ver in Kasai. In het Oosten kwamen ze te staan tegenover de *Bena Ngoyi* = de Oost-Baluba en de Basongo, zodat *Nganda* daar de mens van het laagland werd. Ze weken Zuidwaarts uit, naar het Mukamba-meer en de Lubi. Daar aan de Muansangomo kwamen ze tegenover de Bena Ndaye te staan, de lagere stammen, die langs de Bakwa Muansa uitgeweken waren. En ze trokken nog verder tot aan de Lulua en de

Muyawo. Zelfs al de Balualua der Luete zeggen : We komen van « *ku Ba so nga ntu* ». Al weten ze zelf niet wat ze daarmee bedoelen. Sommige vervormen het woord tot « *ku Songo a Bantu* ». Maar de betekenis is wel deze : we komen van die *Basho Ngandu* of *Bulu bu Ngandu*, die Noord-Babindi. — Of, we komen van de *Bushuongo bu Nganda*, niet van de *Bushuongo bu Buani*, de echte Bakuba van Lukengu, maar van die Babindi.

Die *Lumbu* verspreidden zich ook door heel Kasai, de Bena Milombi van Kadimbu ten Noorden den Bakwa Muansa.

— De Bena Tshilumbu van Kena Kalamba bij de Bashila Kasanga ;

— De Baka Lumbu van Kalembu, half Baluba in Noord-Luisa ;

— De Ana Lumbu van Mundemba, Bakete van Luisa ;

— Al de Babindi : bij Luku, hoofdij Bumba Albert, en bij de Bena Kabinda in dezelfde hoofdij ;

— De Balombi van Buamukishi en van Mazondi bij de Balualua.

Die Balombi kennen nog overal het versje, zonder er nog de betekenis van te weten :

« *Mulombi a Ndongo*
Mulombi mu Mpata ».

In Luisa, in de streek van *Mundemba*, staat Mpata altijd tegenover Nganda. De dorpen zijn er in twee delen verdeeld :

Nganda	Ibolo	en Mpata	Ibolo,
Nganda	Kadima		Mpata Kadima,
Nganda	Itshwila		Mpata Itshwila,
Nganda	Yawo		Mpata Yawo.

Nganda in die streek is stroomafwaarts.

Mpata is het Zuiden in, stroomopwaarts. De *Bulu*

bu Nganda zijn dus meer in het algemeen, de Noord-Babindi, stroomafwaarts.

— De *Mpata Bulu bu...* of de *Mulombi a Mpata* zijn dus de Zuid-Babindi van Boyi, en al de Lumbu en Balombi in het Zuiden.

Ook die Baka Nkudu of Kundu zijn nog verder in Kasai geraakt. We spraken van de Bakwa Kundu of Bangu van tegen Mutoto. Die worden nog Bena Mukunu *Matanda* genoemd; de andere Mukunu van Lukono, Ndumbi, enz. zijn Bena *Mukunu Mushi Ku*. Al het volk van de Oostkant van de Dibese zijn *Bena Matanda*, van aan Lusuasua der Bakwa Luntu tot aan Tshimbowo der Bashila Kasanga. Zelfs tot over de Luete bij de Balualua vindt men veel families *Nkudu* en *Nkodo* en *Ngundu* en *Ngondo*. Een krokodil heet er *Kondi*. Zelfs ginder bestaat nog altijd die verwarring tussen de *nkudu*, schildpad en de *ngandu* = krokodil.

Is dat totemisme ?

Dit zijn dus de feiten. Is dat nu totemisme ? — Tegenwoordig stelt de Zwarte het soms zo voor, alsof hij een totemdier had, bij voorbeeld de Bashila Nkaka, en de Bena Tshimini. Maar de feiten zelf komen heel dikwijls niet met hun voorstelling overeen. Hier in het geval van Lukengu is hij het die de schildpad vraagt, een *nkudu;* maar het zijn de Babindi die de naam *Nganda* of *Nkudu* dragen.

Veel van die benamingen zijn verwijten. Deze slaan dikwijls als een woordspeling op de naam van een dorp of stam. Een eerste voorbeeld hadden we zo even met die Noord-Babindi : ze dragen de naam Nguono Ngama, of Kundu Nganda, of Mukunu Matanda ; en de Bakuba zeggen : zij zijn de *krokodil* van Ngana.

Ziehier nog enkele andere zonen of stammen van Ngana :

— De Ba Kamuma, de Buono Ngana = de *Muma* of Boa-slang ;

— De Bena Tshibamba of Ibama, Lubama lu Ngana = de otter ;

— Al de Bashi Ngale of Bena Tshibale, Itulu di Ngana = de *dikale* slang ;

— Al de Baluba, meer bepaald de Baka Bumba der Bena Tshibombo, Bombo Ngana = de aarde : *dibumbu* ;

— Al de Bena Kaniuniu, Nionio Ngana = een klein zandkevertje.

Ziehier nog een schoon stuk uit de legenden van Woto, waarin de dieren een of andere volksstam uitbeelden.

Woto Buomo, de grote Lukengu der Bakuba, was het Oosten in gevlucht uit eerlijke schaamte over zijn wangedrag. En om niet achtervolgd te worden, zond hij de duistere nacht over de streek der Bakuba, het bleef nacht en wilde niet opklaren. *Muele*, of *Wele*, zijn zuster, zond de ene bode na de andere naar Woto, om hem te doen terugkeren.

Kadimba der Batwa van Matumba vertelt :

Muele zond ons, Batwa, Woto achterna. We achtervolgden hem tot over Lusambo, maar toen plaatste hij een grote rots op de weg om ons de weg af te snijden, en we keerden terug.

De Basongo noemen de achtervolgers met hun stamnamen :

De Bangongo, de Bashoba, en de Babindi. Ze kwamen ook aan de grote rots, zagen er de sporen van Woto's voet, en van zijn zitvlak, en van zijn kookpot, en zochten verder, ze zochten rechts, maar zagen niets dan doornen en *nkodi*slingergewassen, ze zochten links, maar zagen niets dan stekels en ananassen en palmribben. Ze keerden terug.

Maar de Bakuba vertellen dat schoner :

Muele zond de *hond Bondo,* Woto achterna. Hij vond Woto verscholen tussen de rotsen. De hond klopte aan.

Woto riep : « Wie daar ? »

« Ik Bondo, uw kind. »

« Wat komt ge hier doen ? »

« Muele zendt me, om u te vragen, dat ge terugkeren zoudt ».

« Waarom terugkeren ? »

« Omdat het nacht is bij ons, en het wil niet opklaren. »

« Ik ga niet, zei Woto ; ik ben een man ; Muele is een vrouw, waarom zou ik haar wil involgen ? Ik ga niet ! »

« Woto, meester, de mensen zien niet meer om te werken, ze stoten zich overal wonden en kappen in de benen ».

« Welaan, neem dat pakje in dat wild kattenvel gebonden ; het is vlees. Geef het aan Muele. Als de vlekken op het vel wit worden, dan zal het bij Muele opklaren ; als de vlekken zwart worden dan zal het nacht blijven. Maar het is vlees, en gij zijt een hond ; eet het niet op langs de weg. Moest ge het opeten, dan zoudt ge ophouden mens te zijn, een hond worden en niet meer spreken ».

Woto bond het pakje aan de nek van de hond. Die domme hond at het vlees op langs de weg, werd een hond en kon niet meer spreken.

Een ander verhaal :

Muele riep *Bondo,* de hond.
Ze riep *Nongo Tsheye* (of *Djeye*), de vlieg,
ze riep *Nkudu,* de schildpad, en beval hen :
« Gaat Woto achterna en brengt hem terug ».
Ze gingen en vonden Woto te midden van de rotsen

en brachten hem de boodschap van Muele. Woto zei : Vernacht hier eerst ; en hij wees hun een huis aan en zei : Past op, dat ge aan niets komt hier in huis.

Maar Bondo, de hond, vond daar *bidia*, maniokbrij, en vlees, en at alles op. Nongo Tsheye, de vlieg zag er een kalebas *maluvu*, palmwijn staan, ze ging er aan drinken. Nkudu, de schildpad vond er pijp en tabak en ging aan het roken.

Woto kwam de volgende dag, keek rond en zei :

« Bondo, ge zijt een dief.

Nongo Tsheye, ge zijt een dief.

Nkudu, ge zijt een dief.

Ik zal u niet pakken als slaven, om wille van Muele ; maar om uw dieverij zult ge niet meer kunnen spreken. Als ge bij Muele komt, zult ge één dag kunnen spreken, om haar alles te vertellen ; dan zult ge stom worden, voorgoed ».

Woto zei nog : « Gij, hond, Bondo, als uw meester sterft, eet hem op ; als uw vader sterft, eet hem op.

— Gij vlieg, Nongo Tsheye, als uw vader sterft, zult ge met hem de grond ingaan. Gij schildpad, Nkudu, ge zult niet meer spreken, alleen blazen, pu ! pu ! »

Ze gingen en... dan plaatste Woto die grote steen op de weg.

Muele zond nu *Bombo*, de houtmemel, die gaten in het hout boort.

Bombo kwam aan de rotsen, zag het spoor van Woto erin geprent, maar vond geen ingang. Maar Bombo boorde door de rots en kwam bij Woto. Hij vond hem slapende. Juist ging er buiten in het grasland een luipaard aan 't schreeuwen :

Woto werd wakker en riep : « Wat is er ? »

Bombo zei : « Woto, keer terug naar Muele, maak dat het bij ons weer klaar wordt ».

Woto keerde niet terug, maar hij riep Bibolo a Woto zijn dochter, en zei :

« Neem een haan, die roept : kore, kore !
en een *Mukuku*-vogel, die roept : ku ! ku ! ku !
en een *Mfunga*-aap, die zegt : pu ! pu !
en een *tshapodia*-mus, die roept : tsho ! tsho !
en een *yendju*-krekel, die zegt : tshe ! tshe !
en een *djundje*-vogeltje, dat roept : tsheke, tsheke re !
— doe ze in een kiekenmand en geef ze aan Bombo ».

Woto zei aan Bombo : « Geef ze aan Muele, morgen zal het dag worden ».

Woto nu had met een trechter van een boomblad een *buanga* gegoten op de kop van die dieren.

Bombo kwam thuis bij Muele.

Muele zei : « Woto bedriegt ons. »

Maar 's anderdaags in de vroegte begon die *buanga* te werken op de kop van die dieren en de haan kraaide : kore ! kore !
en de *mukuku* riep : ku ! ku ! ku !
en de *mfunga* sloeg : pu ! pu !
en de *tshapodia* deed : tsho ! tsho !
en de *yendju* riep : tshe ! tshe !
en de *djundje* zong : tsheke, tsheke re !

En de dag klaarde en de zon rees. Het was weer dag. En ginder ver zei Woto : « Waarom hebben ze getwijfeld ? ».

Deze geschiedenis klinkt als een oud verhaal uit de Bijbel. Volgens sommige is Muele : de Blanke. Meer waarschijnlijk duidt Muele of de *Bakele* en de *Bashi Lele*, van waar al de Ba Woto gekomen waren. — Zij zond :

1) De *Batwa*, haar dienstvolk. De Batwa worden algemeen verweten voor *Mutwa-mbwa* = hond. *Bondo* is de naam van talrijke Batwa-families.

Wonder hoe ook de Babindi van Boyi in het Zuiden verweten worden voor hond door de Baluba : « *Mubindi*

mbwa! » En ze verwijten dan de Baluba voor : « *Muluba ngulube, wa tshifunguna!* » « *Muluba,* varken, dat wroet » ;

2) *Nongo Tsheye:* dat zijn de *Bangongo* ;

3) *Nkudu,* dat zijn nog de Babindi van het Noorden ;

4) *Bombo,* wie was Bombo ?

Muele zond de Bangongo, en de Babindi en de Bashoba. Nongo Tsheye is de Mungongo, Nkudu is de Mubindi, Bombo moet dan de Bashoba zijn, de Bashoba van Kamba aan de Sankuru.

Maar *Bombo* en *Bambu* duiden altijd op de Baluba in't algemeen, in het bijzonder de Bakwa Luntu en de Noord -Bakete. Dan waren die Bashoba (dat is *Basho* + *Ba*) vroeger ook Baluba ; ze waren de Balolo, waarover we vroeger spraken. Maar Bombo is toch de Muluba in het algemeen.

Maar onder die Bombo hebben we nog twee soorten :

1) Bombo de jongere, of laat ons schrijven : *Bambu* of *Mamvo.* Dat zijn de grote dwingelanden, de smeden-koningen, die rond 1400-1600 uit het Noord-Oosten kwamen : Nkole a Tshilondo, Nkole a Bayembe, Muoto Yamvo der Balundu, Kasongo Lunda der Bayaka in Kwango, Kongolo en Bombo Bili, die het rijk der Baluba stichten, en nog veel andere kleinere Ba Nkole. Die Bambu zijn voornamelijk de Bambu of Babindi van Tshilomboshi over Lusambo en van Mulumba Nkusu bij Luluaburg. Het zijn ook de Mamvo en Niembe, die verder het Zuiden introkken, de groep Mamvo bij de Bakete van Ntambwe Muense, de Niembe in de hoofdij van Kapanga, de Bishi Iyamvo bij de Balualua. (Zie de studie over goede en slechte zeden).

2) Bombo de oudere of *Mombu.* Die is reeds veel langer in de streek. Hij is vooral gekend in het versje :

« *Mutwa a Buyu*
Mombu a Buyu ».

Die Mombu is de Muluba. Men beweert dat de Mutwa en de Muluba van dezelfde afkomst zijn, of dat ze later tot eenzelfde volksgroep vergroeiden : het Baluba-ras, dat we nu kennen. Want in het Baluba-ras zit er heel veel Mutwa-bloed. Die versmelting is een traag processus dat misschien tweeduizend jaar duurde. Ze komen beide van *Buyu*. Die *Buyu* of *Bulu* moet zeer oud zijn. De Bena Kankole waren *Kampa a Bula*, de Bena Mapengi waren *Nkole a Bula*, ook de Balualua aan de Luete in het Zuiden zeggen, dat ze *Mulualua a Buyu* zijn. De Baluba in hun streek zeggen dat niet, ze spreken van Nkole a Bende, — a Mvidi Mukulu.

Buyu en Bulu is geen persoonsnaam, natuurlijk niet, — het betekent de Oostkant, de Noord-Oostkant van de Dibese, waar de Bulu woonden. Immers ten Zuiden, in de Dibese van de Lubudi en van de Lombelo woonden de Muansa en de Ngana. Bulu strekte zich uit tot over de Lubi en de Lubilashi, waar de Bakwa Kalonji wonen, de *Losho a Ntanda*, de Bakwa Kalonji van Kabula a Mpuku en van Tshimanga. Ze noemen zich wel Baluba, maar door de Basongo en andere Noorderburen werden ze altijd *Bambu* genoemd.

In het Noorden, in de streek van Coquilhatstad en van Lisala, is de *Mumbu-Bambu* of *Mpumbu* hetzelfde als slaaf. De Mongo en de stroombewoners beschouwen er vooral de Ngombo en andere stammen van het binnenland als hun slavenvolk, hun Bambu. Ook in Kasai werden de Bambu of Baluba door hun buurstammen altijd als een slavenvolk beschouwd.

Dat is de oude *Bombo*, de Muluba, de Mukwa Luntu of de Mukete, die door Muele gezonden werd om Woto te zoeken, *Bombo*, de houtmemel.

Vele stammen worden bij die Bambu gerekend. Om ze aan te duiden, geven de Bakuba een lijst op van de *negen zonen van Bombo;* ze stellen ze ook dikwijls als dieren voor. Nu is het moeilijk uit te maken, welke volksstam ze bedoelen. Ziehier toch een lijst :

1) *Kulu a Bombo:* Nkole, de Bangongo;

2) *Diki di Bombo:* A diki is boven op;

3) *Dikoyo di Bombo:* Dikoyo is de hemel *(Diulu)*.

Met die *Diki* en *Dikoyo* bedoelt men wellicht de Bena Diulu of Bena Dile. Maar ze lopen toch dooreen met Nkole a Bombo en wijzen misschien alle drie op de Bangongo;

4) *Kete Bombo* of *Shine Bombo.*

Kete en *shine* is *buloba* de grond. Ze bedoelen ofwel de Bakete, ofwel *Ntete Maloba* de Baluba. De Bakete zijn voor de Bakuba toch maar een soort *Bete* of Baluba;

5) *Imani di Bombo: Imani* is rots = *dibwe.*

Bedoelt men de Bena Dibwe en Kabwe ?

6) *Mbodo Bombo. Mbodo* of *Mbuyu* is *mbushi* of geit. Bedoelt men de Bakwa Buyu ? — De Batwa der Mpianga zeggen *mbuyi,* geit. Ze noemen hun vlakte : Mpata mbuyi ; de Mpianga zelf zeggen Mpata Mboyo. Ze vertellen, dat die vlakte hun vroeger aangewezen werd door Lukengu Kweta Tsheye, en dat ze voor hem een geit slachtten. Mpata Mbuyi, zeggen ze. Maar *Mpata Mboyo* en *Nganda Bolo* is heel wat anders;

7) *Lunu* of *Londo lo Bombo,* de Lutu of Bakwa Luntu;

8) *Ngana a Bombo,* of *Ikana a Bombo,* of *Nganda a Bombo,* of *Kondo a Bombo,* of *Nkone a Bombo...* Waarschijnlijk wijzen deze benamingen op de *Babindi,* de schildpad of de krokodil;

9) *Mfongo a Bombo: mfongo* = arend. Al de Bena Mpungu, die woonden ten Oosten van de Dibese;

10) *Nkoyo a Bombo: nkoyo* = luipaard. Al de Bena Ngoyi uit het Oosten;

11) *Nkoso a Bombo: nkoso* of *nkusu,* de papegaai. Al de Ba Kusu of Lukusa, al de Bashila Kasanga a Nkusu;

12) *Nbomo a Bombo, Mboma* of *muma* = de boaslang. Al de Bakwa (Ka) Muma en Bashila Nioka;

13) *Itulu di Bombo, itulu* of *dikale,* een soort slang. Al de Bena Mukule en Tshikale;

14) *Itotshi di Bombo:* de Batetela of Kakutshu. Maar we zijn reeds aan veertien, en de Zwarten spreken altijd van de negen zonen van Bombo, maar ze zouden nog wel nieuwe zonen uitvinden.

Daar hebt ge dus een hele reeks volksstammen, die door een woordspeling op hun naam, als dieren of iets dergelijks voorgesteld worden.

Zulke woordspelingen kan men bij de Baluba bij honderden weervinden. Neemt maar eens hun *kasala*, zangen om de stam te verheerlijken, en hun *diyi dia tshibobo*, hun strijdroepen.

Bijvoorbeeld, alle *Bena Tshimingi* roepen :

« *Tshimini muikile mu nsanga;*	« De arend zit op de hoge nsanga-bomen ;
Bana ba Niuniu bikile mu bituta. »	de kleine vogeltjes zitten op de grasstengels. »

Die *Niuniu* zijn de Nongo en de Longo, hun buren ; laat de twee *i*'s wegvallen, ze zijn er toch maar door enkele volksstammen voor de welluidendheid tussengevoegd.

Nog een voorbeeld : al de *Bena Ntende*, die hogerop wonen, tegenover ku Ngele, die hoger wonen — ze roepen :

« *Ba tshitendetende*	« Van de jonge palmboom
Mpangisha babandi;	die niemand laat opklimmen ;
Bakuetu kubanda	die er willen opklimmen
Batshina nkelende ».	zijn benauwd van de stekels. »

Tshitendetende, in de taal der Bena Lulua, is een jonge palmboom.

Nog een voorbeeld. Al de *Iba* en *Diba* en *Tshiba*, bijvoorbeeld de Bakwa Tshiba van de Bakwa Kasansu zeggen : *Diba kutangidi kumpala* (of : tshishiki),

« *Mu mpala muelela nsasa* ».	« Kijkt de zon niet aan, haar stralen zouden u verblinden. »

Dikwijks bedoelt men door die spreuk de Godheid.

Bijvoorbeeld :

Maweji Nangila, kutangidi tshishiki,

en de Baluba, die willen godsdienstig doen, zeggen dat die zinspeling op de zon, een verheerlijking van God is. Het is in alle geval een woordspeling op hun naam, Bena Tshiba.

BESLUIT :

Onze Zwarten in Kasai hebben geen echt totemisme ; ze hebben ten hoogste een vage overlevering ervan bewaard. Hun familie- en stamnamen wijzen niet op een totem-dier, maar die namen dienden wel voor woordspelingen op dieren, om een stam te verheerlijken of te verwijten. Misschien had die woordspeling voor gevolg, dat ze zulk een dier niet meer aten. Bijvoorbeeld : de Bena Tshimini, omdat ze zich vergelijken met de *Tshimini*-arend, willen er daarom misschien niet meer van eten. Maar meer kan men niet zeggen.

Wat betekent dan het woord *Bashila*?

Oorspronkelijk heeft het niet de minste betrekking op het Tshiluba-woord *kujila* = derven. Maar we komen daarop terug.

A. NAMEN DOOR DE VOLKSSTAMMEN MEEGEBRACHT.

We zagen dat de namen van families en stammen
geen voorvaders zijn,
geen Tshiluba benamingen,
geen Totem of Taboe.

Wat zijn ze dan ?

Men kan er twee soorten onderscheiden :

I. Namen, die hier ter plaatse in Kasai ontstaan zijn. Volksgroepen kwamen nevens mekaar wonen, en gaven elkander een naam.

II. Namen, die door die volksstammen meegebracht werden uit het Noorden van Kongo, en uit het Noorden van Afrika. Die volksstammen hadden toch altijd een naam, en in hun verhuizingen ging die mee. Die namen kunnen dan duizenden jaren oud zijn ; ze kunnen komen uit Noord-Afrika en Azië, en wie kan nog weten, wat ze betekenden ?

Maar als we de oorsprong niet meer kennen van die namen, dan leren die ons toch nog de oorsprong van de stam. Het is lijk in onze optochten : we dragen de naam mee van ons dorp. Zo zagen we de verhuizende volksstammen aankomen, en ze droegen de naam mee van hun stamgenoten in het Noorden.

I. Overzicht van die namen.

1. Kundu

Al de families of stammen, die in Kasai de naam dragen van Kundu, kregen die naam mee van de Kundu, uit de bossen van het Evenaarsgebied. Bijvoorbeeld, de *Kundu* van tegen Mutoto, en de *Kondo* van Kabwebwe, bij de Bakwa Mpika van Ndemba. Men mocht evengoed schrijven *Kundo*. Aan de Evenaar onderscheidt men duidelijk de zachte *o* van de korte *o* en van de *u*. In Kasai wordt de zachte *o* gewoonlijk *u*, en het onderscheid is heel onduidelijk geworden ; men weet niet welke klinker men aan het eind der woorden moet zetten : *o* of *u*. Sommige stammen laten geen klinker horen, bijvoorbeeld de Bapianga, de Batshoko, de Ba Lunda. De Baluba laten aan het einde heel natuurlijk een *a* horen. Als algemene regel zou men mogen aannemen dat *oorspronkelijk de stamklinker en slotklinker dezelfde waren:* Kundu en Kondo en Kanda, maar naderhand kwam er verwarring.

Bij die naam Kundu moet men al de varianten voegen,

al naar de verschillende manieren van uitspreken, en volgens de voor-en achtervoegsels, die er bij komen.

Bijvoorbeeld *de Kankondo,* bij de Bena Mutshi Paye van Kongolo Moshi.

— De Bena *Mudikondo,* bij de Bena Tshikongo van Kayaya Sampi.

— De Bena *Tshakunda,* bij de Bakwa Beye van Muepu Kasongo.

Die slotklinker *a* wijst er op, dat die familie in een streek van Baluba woont of gewoond heeft.

— Al de *Ngandu* en *Nganda* en *Kandwe* en *Kanda;* herinner u de verwarring tussen Nganda en Ngandu en Kundu en Nkudu in het Noorden van de Dibese, gelijk we het hoger zagen.

— *De Makondo.* Bambu a Makondo,
Tshinene tsha Makondo,
twee stammen tussen de Lubilashi en de Lubepu.

Die Bambu van Tshilomboshi worden ook wel Babindi genoemd, gelijk de Babindi van Kasongo Mule ook Bena Ngandu zijn. We hebben hier dus nog altijd diezelfde verwarring, wat er op wijst dat die Bambu, hoe zeer ze ook van de Babindi verschillen, toch noodzakelijk met Woto Buomo of Bombo van de Bakuba en hun Babindi in betrekking gestaan hebben.

— Al de *Ngono* bij de Zuid-Bakete van Mundemba ;

— *Bikono* bij de Bakwa Kasansu van Kankulu.

— *Kakono* bij de Bakwa Muansa van Kashama. (Bashila Kasanga).

— *Mukono* bij de Basa Ngana van Kashama.

— *Mukunu,* al de Bena Mukunu, die wonen in en bezuiden de Dibese :

— De Bakwa Kundu of Bangu tegen Mutoto ;

— De Bakwa Wodie van Mpemba Kandolo ;

— De Bakwa Tshipamba van Ndumbi ;

— De Bakwa Biayi van Tshaba Bumba ;

— De Bakwa Bayi van Lukono ;

— De Bakwa Nda Mfungi van Mpombombo ;
— De Bakwa Tshinga van Kasongo Mubamba ;
— De Bakwa Bumba van Tshiniama.

Het is opvallend, hoeveel typische klannamen van die Bena Mukunu we terugvinden op driehonderd km van daar, bij de Bena Kanioko in de omtrek van Kandakanda en zelfs bij de Baluba over de Luilu.

Bij de Bena Mukunu	*Bij de Bena Kanioko*
de Bena Ntanga van Kabamba (B. Biayi). De kleine familie van Kabamba zelf is Kabeso.	de Bena Mukunu Ntanga en de Bena Mukunu Mulaji of Bena Kabeso.

Die Bena Mukunu zeggen ook, dat ze van « *ku Mukuna* » komen, zoals al de Baluba zeggen ; maar wijl ze dit zeggen wijzen die Bena Mukunu Noord-Oostwaarts in de richting van de Bushimayi. De vroegere hoofdman Kabeso, zeggen ze, was een Mupemba, een Mukwa Sanga van de Bakwa Ntembu over de Bushimayi. Ze kennen geen Mukunu Mushiki, maar ze noemen Tshitende als de eerste moeder van alle Bena Mukunu: Mukunu Tshitende of Matanda, — de Oost — kant van de Bena Mukunu aan de Dibese.

De Bakwa Kalume van Lukono De Bena Mokadi, een der oudste groepen van de Bakwa Wodie, aan de bronnen van de Luatshi-rivier de Bena Meta van Kasisa.	De Bakwa Kalume « *Mukadi ne Kalume* » « *Mukadi a Meta Kalume a meta* », aan de Luatshi-rivier.

Een eigenaardige naam : die Luatshi. Later leerde ik, dat het al hetzelfde is als Lupata en Luete.

Bena Kapemba van Tshitshina	*De Bena Kahehe*

Bemerk die Oosterse uitspraak $p = h$, gelijk in het woord *apa* (hier) = *aha* = *anga*.

Bena Kapongo van Tshikomesha Bena Kapete van Fiondo,	de Bena Kahungu, de Bena Kahete,

Bena Muamba van Lumpungu, Bakwa Biayi.	de Bena Muamba bij Kapuata, de Bakwa Biayi bij Muine Ditu, bij de Wibiayi-beek.

Dit alles is een aanwijzing, dat veel van die Kanioko van aan de Dibese gekomen zijn.

Andere Kundu zijn :

Al de Bakwa *Koto* ten Oosten van Lusambo.

— De Bena Lungutu van Ntombolo bij de Bakwa Biayi ;

— Aan de Luete : al de *Ngundu* en de *Ngondo*, de *Nkudu* van Samukanga en de *Nkodo* van de *Bishi Kadundu*, enz.

Niet *al* die Kundu en Mukunu en Ngundu zijn afkomstig van Kundu. Al die stammen zijn zeer met andere elementen vermengd. Bijvoorbeeld, de dorpen Bena Mukunu, die bij de Bena Kanioko wonen, kunnen heel goed van bij de Bena Mukunu aan de Dibese komen, zonder ooit Mukunu geweest te zijn. Maar die namen zijn wel van de Kundu afkomstig en het blijft dan te onderzoeken, welke delen van de stam aan die naam moeten beantwoorden, en welke andere delen er bijkwamen.

2. Mongo.

Al de families, die de naam van *Mongo* dragen, komen van de Mongo uit het Evenaarsgebied, of brachten van ginds hun naam mee. Van Mongo hebben ze *Mungia* gemaakt ; in het Tshiluba is dat *munia*, de zonnewarmte. Daarom zingen ze allen van :

« *Munia kuosha nzubu,*	« De Zonnegloed verbrandt geen huizen,
utu walengela kuosha makasa ».	hij brandt maar (onder aan) de voeten ».

De Mongo van Kasai zijn voornamelijk :

— De *Bangu.* (Bangu = Ba + ungu), zoals de stam Bakwa Kundu bij Mutoto, de *Bangu a Mukunu.* Verder enkele families bij Kamuandu en Kayaya Sampi (Bashila Kasanga) ;

— Al de *Kabangu,* van de Bakwa Longo tot in de Zuid-Bakete en de Oost-Baluba ;

— *Kubangu,* bij de Bakwa Tshinga ;

— *Lubangu,* bij de Ben'Ekiyi, van Djibu ;

— *Tshibangu,* wat overal ;

— Al de *Kamunga ;* de eindklinker *a* duidt reeds aan, dat men ze meest bij de Oost-Baluba vindt ;

— *Tshimunga,* Kalonji a Tshikungu bij de Bakwa Dishi ;

— Al de *Kamongi* en *Tshimungi* wat overal verspreid. De eindklinker is verzacht tot *i.* Meest altijd zou men schrijven : *Kamoni ;* de uitspraak ware dezelfde, maar als men de *g* weglaat, komt de woordafleiding van *Mongo* niet meer uit ;

— Al de *Kanunga,* van Kalala Mpambu bij de Bakwa Kalonj*i* (De medeklinkers *m* en *n* wisselen dikwijls af.) ;

— De *Banongo,* een groep Bakete bij Mweka ;

— De *Minongo* bij Dibinga der Bena Tshadi. Al de Bena Tshadi van de Lombelo worden door de Bapianga genoemd : *Bena Mongio* ;

— Al de *Niungu* en *Niunga* ;

— De Bena *Bianiongo* bij de Bakwa Mpika van Sapo Mbumba ;

— Al de Bena *Niungiu,* bijvoorbeeld bij Kashama van de Bakwa Muansa (Bashila Kasanga) ;

— De *Kaniungiu* van Kapombo (Bakwa Muansa Mukale).

Maar *Niungiu* klinkt gelijk het Tshiluba-woord *Nyunyu* = vogel.

Daarom zingen ze :

« *Nyunyu munene*
kapupula nsala ».

« De grote vogel
slaat zijn vleugels uit. »

Munene = Mukabenge = hoofdman. De hoofdman, Nyungyu wordt hier dus bij woordspeling de *Nyunyu munene* = « de grote vogel die zijn vleugels openslaat ». Ze voegen er bij

« *bana ba nyunyu baye mu masala.* » « de jongskens schuilen onder de vederen. »

Anderen roepen echter :

« *Nyunyu munene* « De Groot vogel
kapundidi nsala hij mag zijn vlerken niet uitslaan,
bana ba nyunyu bafua mu masala. » de jongskens zouden sterven er onder. »

Soms wordt Nyungyu verwisseld met *Nnini*, mv. van *Munini*, vlees, — en met *kanini*, stukje vlees. Dan roepen ze :

« *Kanini ka mulunde mule,* « Groot brok vlees,
muena tshintu utuadia, watshikuta, de eigenaar eet er van zijn bekomste,
wamona bua kutshipangana. » en kan er nog van meedelen. »

Mungu wordt nog verward met *Mingi*. Vandaar de Bena *Tshimingi*. Ik schrijf liever *Tshimingi* en niet *tshimini*, om het verband met *Mungu* te laten uitkomen.

Verder kunnen we met *Mongo* al wat *Longo* en *Bongo* en *Ndongo* en *Songo*, enz. is in verband brengen ; niet dat die alle van de *Mongo* komen, maar omdat ze hun *ongo*-naam gekregen hebben, om dezelfde reden als de Mongo van de Evenaar zelf.

3. Ntombo.

Al de families, die *Ntombo* als naam hebben komen van de Ntombo uit het Evenaarswoud. Aan het Leopoldmeer, Mayi a Ndombo, woont er een stam *Ntombo*. Al onze Ntombo komen daarom niet juist van daar. Die naam Ntombo is gevormd geweest in geheel

de streek benoorden de Lukeni-rivier, van aan de Mayi a Ndombo tot aan de Lomami. We zagen vroeger, dat er twee soorten Ntombo zijn : 1) de *Ntombo Djari*, de Water-Ntombo en 2) de *Ntombo Kore*, de Ntombo van de vlakte. De Ntombo Djari zullen wel die Ntombo zijn van aan het Leopoldmeer. Onder Ntombo Kore horen thuis alle Bakutshu en Itotshi (Batetela) van het Oosten. Ze dragen nu de naam van Ntombo niet meer, maar des te meer de naam van Kore en Kole en Bolo. Van die kant kwamen onze Ntombo van Kasai :

— Al de *Ntombo*, bijvoorbeeld een dorp Bakete bij Luebo ;

— Al de *Mutombo*, Tshitumbu, Katombo, wat overal verspreid ;

— Al de *Ntumba*, en er zijn er veel,

— Al de *Mutumba*, dus al de Bashila Mutumba, die zo gezegd de *Mutumba*-rat niet eten, maar ze toch nooit laten liggen. Maar over de vorming van die naam Mutu + mba, is verder nog meer te zeggen.

We spraken reeds vroegen over *Ntumba Kulu*, als familienaam, en als benaming van de geest der aardbeving. Zo komen we terug op *Mutombo Nkole*. Hoger gaf ik een hele reeks stammen op, die Mutombo Nkole in hun vroegste voorvaders vermelden. Die Mutombo moeten we nu niet bij Mutombo Mukulu in het Zuiden gaan zoeken, maar wel in het vaderland van alle Ntombo, bij de Ntombo Kore over de Lukeni. Mutombo is een hoofdmanstitel, Nkole is het eveneens. Mutombo Nkole was dus eenvoudig de hoofdman der Ntombo Kore.

Met die Kore en Nkole, moeten we in verband brengen al de namen : *Nkole, Kankole, Mukole, Makale...*, en *Koyo, Makoyo, Ngoyi, Tshingoyi*, enz., ook nog *Bulu, Sulu, Buyu*, en *Suyu, Diulu* en *Mpeyulu*, de Bakwa *Mpelu* van Kapinga Kamba, (Bashila Kasenga) — van Sapo a Bumba bij de Bakwa Mpika, van Tshinyama

bij de Bakwa Bumba (Bena Mukunu) — van Tshapula bij de Balualua.

— Ook nog *Keyulu*, de Keyulu van Kalala Dibwe bij de Bena Muamba (van Bakwa Mbayi) en de Keyuyu bij de Bak' Ibama, Bakuba over de Lubudi, — en de Bakwa Kelu van Muasa Mukenga (Bakwa Luntu).

— Ook nog *Tshulu* en *Tshile* en *Lulu* en *Lule* en *Tshilulu* en *Lolo* en *Balolo*, en *Balualua*, en *Ndolo* en *Ndualua* en *Tshitololo* (Kandwe Nzambi bij de Bakwa Longo), enz. gelijk waar we ze vinden.

Al die *Kulu* kwamen uit de grote Bokoro, over de Lukeni en de Sankuru, ze drongen in het Kasai-gebied door over de vlakten ten Oosten van het Dibese-woud, langs het Mukamba-meer en de Lubi. Verder uitwijkende tot aan de boorden van de Muansangomo, kwamen ze te staan tegenover de stammen, die ten Westen door de Dibese gereisd hadden en langs de Muansangomo opgeklommen waren, de Muansa, de Ndaye, de Ngala, de Bele, enz. Maar daarover zullen we nog handelen, als we spreken over de namen die ter plaatse ontstaan zijn.

In den beginne, vertellen ze, bracht God de mensen voort in zijn dorp ginds boven in de hemel. Maar de mensen waren ruziemakers en God zei : « Uw lawaai steekt me tegen, gaat ginder beneden wonen ». En God plaatste de mensen op aarde.

De mensen maakten er een dorp. Maar na een tijdje viel het hun geweldig tegen : ze moesten zoeken naar eten, leden honger en koude, ze kregen nog meer ruzie, werden ziek en op zekere dag stierf er een, en hij stond niet meer op.

Ze gingen naar de *Lubuku*, de waarzegger. De Lubuku zei : « Als ge hier blijft, zult ge allen sterven, ge moet terug in de hemel geraken, daar is er leven ».

Maar de Lubuku zei er niet bij hoe ze weer in de in de hemel geraken moesten.

De hoofden hielden raad en het besluit viel. De bevelen kwamen : allen moesten staken kappen en boskoorden verzamelen.

Tegenaan een grote *lusanga*-boom begonnen ze een toren te bouwen, een *kaleya ;* ze maakten stellingen, de ene stelling boven de andere, ze bonden maar altijd staken op, altijd hoger. De enen gingen nieuwe staken kappen, de anderen bonden ze ginder boven vast.

Zo werkten ze maandenlang. Die van beneden vroegen : « Raakt ge nog aan de hemel niet ? » Die van boven zeiden : « Nog niet ».

Die van beneden weer : « Als ge ginder aan de hemel komt, moet ge de trommel slaan en de fluit blazen ; dan komen we seffens allen naar boven en we dringen de hemel binnen ».

En ze werkten voort.

Zekere dag geraakten ze ginder boven, echt aan de hemel. Ze sloegen de trommel, bliezen de fluit, maar de toren was zo hoog, dat ze beneden op de grond noch trommel noch fluit hoorden.

Maar die ginder boven waren, geraakten ze in de hemel ? Men zegt dat de trommelaar *(muena tshondo)* en de fluitblazer *(muena lushiba)* in de hemel drongen. Als God dat lawaai van trommel en fluit hoorde, sprong Hij op, en zag nu maar eerst die toren en die mensen dicht bij Hem. Hij riep : « Wat komt ge hier doen ? — Ik heb u met al uw lawaai op de aarde geplaatst en nu zijt ge weer daar ! »

De mensen zeiden : « Heer God, daar beneden gaan we dood ! »

God riep : « Gaat dood ! Ik zal wel andere mensen maken ! »

En met een ruk stootte God de toren omver. Alles viel in en die mensen waren dood...

Die vertelling met min of meer verandering, wordt in geheel Kasai verteld en men wijst de dorpen aan, waar de afstammelingen van die torenbouwers wonen.

1) De Bena *Ntumba van Kabilu* bij de Bena Kabanshi a Kanga over de Lulua, gebied van Ndemba. Men heeft er de families. Kandu Ntumba, Mpiana Ntumba, Bukumba Ntumba, Kashama Ntumba, Kabeya Ntumba en nog andere.

2) De *Bena Kabeya*, de oudste tak der Bakwa Bayi van Lukono en Tshaba Bumba. Kabeya en Kayembe (Kayembe is de groep van hoofd Lukono), waren zonen van Ngombo, vertellen ze. Kabeya was de oudste en had moeten hoofd zijn, maar met die domme streek van zijn toren nam Kayembe hem het hoofdmanschap af. Daarbij komt dat de Bena Kabeya, al blijven ze bestaan, nooit aan tien mannen kunnen geraken, als er een tiende mannelijk kind geboren wordt, sterft er een ander ; ze blijven altijd maar aan negen. Ze wonen verspreid bij de Bakwa Bayi, a) een groepje bij Ntombolo der Bena Lungutu Mukulu, b) een groepje, Bena Kabeya Kakobo, bij de Bena Kabamba ka Kulu van Lukono ; c) een groepje bij de Bena Kasanganayi van Kalundu.

Bemerk, dat die Bena Kabeya wonen in de streek, waar de Bena Ntumba der Bena Kabanshi, met hun Kabeya Ntumba, vroeger in hun verhuizingen doortrokken.

3) Al de Bakwa Kundu of Bangu van Mutoto.

4) De drie families Bakwa Kundu of Bangu, van Kabwebwe, bij de Bakwa Mpika van Ndemba. Hier vertellen ze, dat de trommelaar, de *Muena Kondo*, — *kondo* is het verkleinwoord van *tshondo*, trommel, — dat die Muena Kondo een van de hunnen was en in de hemel binnendrong. Wie was dan de *muena lushiba*, de fluitblazer? In het algemeen stelt men de trommel-

slagers, *bena tshondo*, tegenover de fluitspelers, *bena lushiba*. Dat is nog een verschil tussen Oost en West. De Oost-Baluba hebben trommels, in het bijzonder de gekende kleine trommel, *kondo*, hun draadloze telegrafie. De Bena Lulua hebben hun fluiten van riet, waarop ze verscheidene tonen blazen, waarmee ze ook seinen overzenden en personen oproepen, waarmee ze soms ook met een hele groep schone fluitconcerten geven.

5) In het algemeen alle Bashila Lungu aan de Muyawo en de Luebo-rivier ; de Zuider Babindi zouden zelfs alle Baluba met de naam van *Balungu* durven bestempelen. In het Noorden worden de Bakete van het slag der Ba Kenge ook *Bena Bilungu* genomd. Daar zijn het Baluba, die ze zo noemen, omdat ze zo zwart zijn van de as en de rook in hun smidsen, zeggen ze. Eigenaardig. Die vernoemde Baluba daar zijn de Bakwa Longo en Bakwa Mbuyu en anderen, die vroeger daar één volk waren met de nu uitgewekene Babindi van Boyi. Terwijl de Bakwa Kenge eigenlijk Oost-Baluba zijn, Bambu, hier door de Ba Woto naar de Bakuba meegebracht.

6) De *Bena Kalunga*, stam Bena Kanioko aan de Luilu. *Kulunga mitshi* staken op malkander binden ; het is dus een woordspeling op hun naam.

7) De familie *Bena Kabeya* bij de Bena Kayembe van de Bakwa Kalonji ka Tshimanga. Hun voorvader Munene Kulu wa Kasanda en zijn volk, bouwden de toren, maar ze verongelukten allen.

8) De groep *Bena Kabeya* der Bakwanga aan de Bushimayi.

9) De *Bena Mununga* der bena Tshivuyu bij Ndumba der Bena Katamba, Zuid-Bakete. Die Bena Munungu zijn allen dood, zegt hoofd Kasalu. Maar de Bena Katamba zeggen, dat de Bena Tshivuyu de toren bouwden.

In alle geval, ze wijzen nog naar een grote *lusanga*-boom op hun vroegere woonplaats over de Tshelu-beek, waar ze de toren bouwden. Nu nog roepen de Bena Tshivuyu hum strijdroep :

« *Tshendende tshakamana bantu ba mulu,*
Tshendende tshakamana Bakwa Mununga,
Tununga mitshi ya moyo ».

« Tshendende roeide de mensen van boven uit,
Tshendende roeide de Baka Munungu uit ;
laat ons staken van leven op elkander binden. »

Tshendende was de Mutshoko, de slavenjager, waarmede ze zoveel gevochten hadden.

Wie zijn die *bantu ba mulu*, de mensen van boven ?

Bij de Bakete en in geheel Zuid-Kasai, onderscheidt men de *bantu ba kulu, ba mpeyulu*, mensen van boven, en de *bantu ba kunshi, ba panshi*, mensen van op de grond. Die *bantu ba kulu* zijn deze, die huizen maken op staken, hoog boven de grond.

Bij de Bambale der Luete wil *kununga mitondo* zeggen : staken op elkander binden in een vierkant, om er een huis op te zetten, anderhalve meter boven de grond.

Laat ons over die legende nog verder zoeken. In *Kongo Overzee*, 1935, II, vertelde E. P. A. DELILLE een legende der Batshoko.

« De hoofdman Mwinyi Kanioka (laat ons liever schrijven : Muine Kanioko, op zijn Kanioko's) droeg een *sumba*, een soort sieraad als een halve maan, gesneden uit de tand van een ever. Het hoofd Kapanga zei : « Wat is dat ? — Kanioko vertelde : « Ik timmerde een toren tot aan de maan, en sneed er dit stuk uit ». — Kapanga riep zijn volk op en bouwde een toren, om ook een stuk te snijden uit de maan. Maar de wind blies de toren omver en allen kwamen om. Hun kinderen zeiden « *tudi Aka Lala* », we zijn bouwers (?) ». De Batshoko zeggen : « *Tudi Aka Mununga mpanda*. We zijn staken-bindeıs ».

Ziehier nog een ander verhaal, van bij de Kundo van Coquilhatstad zelf ; een seminarist van daar, die in het Seminarie van Kabwe (1) was vertelde het :

De Kundo wilden de hemel beklimmen. Ze gingen de waarzegger (Nkanga) te rade. De Nkanga zei : « Bindt staken op elkander (staken = *bete*). Ze kapten staken een gehele maand lang. Ze kookten maniokbrij, slachtten kiekens een maandlang. Dan aan het werk ! Ze bonden de staken op elkander. De *Ntombi*, de aanvoerder in de oorlog en de trommelaar (trommel = *lukuku*) klommen het eerst naar boven, ze klommen hoger en hoger, de mensen beneden hoorden de trommel niet meer. Ze kwamen aan de hemel. Maar *Wangi Ilonga*, God, als hij dat bemerkte, werd kwaad en riep « Komt niet boven ! » De Ntombi riep « Slaat de trommel, dat de mensen naar boven komen ».

En Wangi Ilonga stootte de toren omver.

De Ntombi viel ginder ver, — ja de toren was zo hoog, — hij viel ginder ver in het Noorden in de streek der Lusa Kangia. Hij viel boven op een Wengeboom, een hoge, sterke, zwarte boom. De boom spleet open, maar de *Ntombi* was dood. De Lusa Kangia begroeven hem, maar de Kundo kwamen hem zoeken. De Lusa Kangia vroegen hun : « *Bolio linko* » = « Waar gaat ge heen ? » De Kundo vroegen het lijk van hun *Ntombi*. Maar de Lusa Kangia wilde het niet geven. Ze vochten er voor en het gevolg was dat al de Lusa Kangia bij de Kundo moesten gaan wonen.

Vergelijk nu de twee legenden en trek zelf het besluit. Maar er is nog een ander feit. Verplaats u van bij de

(1) Kabwe, regionaal Seminarie in Kasai.

Kundo aan de Evenaar, naar het Luete-gebied, geheel in het Zuiden van Kasai. Op de hoogten van de nieuwe Luete-stad, op Kambi aan de bron der Mulamba-beek, staat er een hoge sterke, zwarte boom ; men ziet hem langs alle kanten in het Luete-gebied, tien uur ver, met zijn brede kruin uitstekende boven de *nkwanga*-boompjes der vlakte. Die boom draagt de naam van Wenge, *Mubangala Wenge*, zegt de *Mulualua (mubangala* = boom). *Mutondo Wenge* zegt de Mumbale (*mutondo* = boom) ; *Kanungu Wenge* zeggen de Batshoko en anderen. Vraag aan die mensen daar : « Wenge, wat is dat ? » — Ze weten er niets meer over. Er staan geen andere bomen van dat soort in de streek, alleen die Wenge daar op Kambi.

Ze weten maar dat de *Mudidi*-apen in zijn hoge kruin huizen ; de Batshoko noemen die apen : *Kalulu*, en voor hen is die aap een geheimzinnig wezen : half mens, half dier.

In elk geval, die boom staat er, en hij heet *Wenge, Kanungu Wenge*, evenals zijn soortgenoten ginder ver op duizenden km afstand bij de Kundo. De Kundo zelf noemen hem *Bokonge*, zo liet Pater HULSTAERT uit Coquilhatstad weten, maar ze noemen hem Wenge wat meer in het Zuiden, aan het Meer. Zijn wetenschappelijke naam is Milletia Laurentii, aldus P. HULSTAERT. Die Lusa Kangia noemt men ginder *Lesa Kangi* of *Lusa Ngana*. Hier nu aan de Luete wonen ook veel *Aka Kanga* en veel *Ngundu*. (= *Kundo*). Waar de Baluba zeggen : « *bintu bia Bende* », zaken van anderen, zeggen de Bakuba : *Bikete bi Ngana* » voor « vreemde » en de Balualua « *bintu bia Kangi* ». Ntombi hier aan de Luete is een mens die de streek afkijkt, bijvoorbeeld van op een hoge boom.

Gaan we nog een stap verder het Noorden in.

Aan de Ngiri in de streek van Bomboma vertellen de Ngombo (aldus M. DE COCKER in *Zaïre*, Maart, 1950).

Zekere dag zeiden de mensen van het dorp Bogbonga, afstammelingen van Ngongo en Mongo : « Laat ons een toren bouwen tot aan de hemel, ginder boven zullen we veel kunnen jagen en velden aanleggen ». Ze bouwden een toren. Maar als deze half op hoogte was, viel hij om, en het volk viel mee, enkele aan de waterkant, — vandaar de oeverbewoners ; andere vielen aan de boskant, dat werden de Ngombo. Nog andere vielen meer te midden van het bos, ze braken hun ruggegraat, en hadden de ogen ingeduwd door de boomtakken : dat werden de chimpanzé's, de mens-apen.

Zouden we met die legende nog meer Noordwaarts, bij de Soudanezen geraken ?

De Bena Diulu hebben een versje vol levenswijsheid van :

« *Ba diulu, kadinana ;*
bianana diulu
osoba mikole. »

« de hemel, die niet te beklimmen is,
als ge hem wilt beklimmen,
zult ge hangen spartelen met uw benen. »

Maar is geheel die torenlegende geen overlevering van de toren van Babel ? — Wie zal dat zeggen ? Als men ja wil antwoorden, hoe zal men het verband tussen de twee kunnen volgen over vele duizenden jaren, over duizenden km afstand ? — Als men neen zegt, hoe bewijst men dat dit verband onmogelijk is ?

Bij de Bakuba vertelt men zelfs, dat Woto, altijd die Woto, dat hij de tong van zijn onderdanen vastgreep en omkeerde en er een *buanga* opgoot ; en sederdien spreken ze allen verschillende talen en verstaan elkander niet meer.

Waarschijnlijk is dit torenverhaal eenvoudig een volks-

uitleg van hun familienamen : Lungu, Kundu, Ntumba Kulu, enz.

Maar we kunnen nog verder zoeken.

Mukungu, hoofdman van de Ana Muilu, — Basala Mpasu ba Mayanda, de lagere Basala Mpasu in het Luisa-gebied, — vertelde, dat hun eerste ouders Mpika en Makuba van *Sangrubambu* kwamen. Mukungu wist zelf niet wat het was. Maar zijn gebuur, Kadongo der Aka Muala, kende ook die *Sangrubambu* en hij vertelde, dat hun vaders staken opeen gebonden hadden, « *ku Sangrubambu* ». Een Sangrubambu nu is ook een lange staak, waar ze dwarsstokken aanbinden en tegen een boom vastmaken en erop klimmen, om palmnoten te gaan kappen en vogeljongen te roven.

Die *Sangrubambu*-staak doet ook dienst als ladder om op zolder te klimmen, een staak met kerven en die steun geeft aan de tenen. De Bakete noemen zulke stok « *mutondo wa itu* ». En die Sangrubambu was dus niets anders dan de gekende nsanga a lubangu der Baluba. De Baluba zeggen, dat het een *lusanga*-boom was, met een kap in, *lubangu*. Kasongo a Niemba, op zijn veroveringstochten, had er die kap ingegeven om te zeggen : tot hier kwamen we, — en dan ging hij weer naar huis. Alle Baluba, ook de Bena Lulua, weten nu te vertellen, dat hun vaders kwamen van de *nsanga a lubangu*, maar als ge wilt zoeken waar dat is, dan moet ge niet blijven bij de Baluba aan de Bushimayi, dan moet ge verder op naar het Noorden, naar de Ntombo en Kundu en Ngombo over de Evenaar, waar ze de toren, de echte *Lusanga ru Bambu*, gemaakt hadden en er mee verongelukten.

Lusanga ru Bambu, dat is misschien wel het oude woord geweest.

Met dit alles krijgt E. P. Boelaert uit het Evenaars-

gebied, een antwoord op zijn vraag, die hij stelde in *Congo* 1938, II nr. 4. Hij vroeg :

« Wie zoekt daar (in Kwango) eens de scheidingslijn tussen Bantu van het Noorden en Bantu van het Zuiden ? De veel voorkomende naam Tumba, Ngombo, Tumbamani, Mukulu, Busongo, Mosongo, Musingu, Gombe, doet vanzelf het vermoeden rijzen, dat onze Noord-Bantu veel zuiderlijker geraakt zijn, dan men zou vermoeden. »

Dat is wel zo, zowel in Kasai als in Kwango, die Ntombo en Kundo en Mongo zitten overal. En wilt ge de grens gaan zoeken, dan moet ge nog ver het Zuiden in, tot bij de Basulu en Basuto in Zuid-Afrika. Want Bantu van het Noorden, gesteld tegenover Bantu van het Zuiden, bestaan niet. Ze komen allen uit het Noorden en op de lijn van Kasai Kuango zijn ze allen min of meer met Mongo en Kundo en Ntombo vermengd. Slechts aan het Dibese-woud, bestaat er een zekere taalgrens, omdat de Baluba van de Lubilashi in de laatste drie- vierhonderd jaar in hun verhuizingen naar het Westen, er de Zuider-rand kwamen bezetten.

Het is daarom niet nodig de Baluba een reis te laten maken, gelijk E. P. BOELAERT in hetzelfde artikel het nog aanneemt, van uit het Noorden langs Rhodesia rond, terug tot in Maniema, waar ze op de Bakutshu botsten en naar het Westen afzwenkten. Er is in geheel Kasai geen mens, die uit Rhodesia komt. Er is een veel kortere weg van het Noord-Oosten van Kongo naar Kasai.

Deze gaat over de streek der Bakusu en Batetela en Basongo, tot aan de Lubilashi en de Lulua. Die tijd kwamen de Kundu en de Mongo en de Ntombo met hun torenlegende uit het Noord-Westen, en vermengden zich met de Baluba. Maar om die volledige versmelting te bekomen zijn er duizenden jaren nodig geweest.

4. Songo.

Het is bijna hetzelfde als de Mongo. Al de families die de naam Songo dragen, komen van de Basongo. Ze komen niet alleen van de Basongo van Kabinda en van de Lomami. Die Basongo daar worden door de nabuurstammen veel meer *Bayembe* genoemd, en ze kregen hun Basongo-naam eerst van de Blanken (zie : Verhulpen in *Baluba et Balubaïsés*). Maar ze komen veel meer van die andere groep Bashongo, die meer Westwaarts wonen, benoorden de Sankuru en aan de Lukenie. G. Van der Kerken in *Kongo Overzee*, 1935, nr. 5, geeft onder die Bashongo verscheidene stammen op, de Ndengese, de Ekolombe, de Etshiki, de Bakongo, en hij voegt er bij dat die Bakongo over de Sankuru trokken en er de Bambale en de Bangende, en de Bangongo en de Bashilele overmeesterden.

Die Bashongo van Kasai zijn :

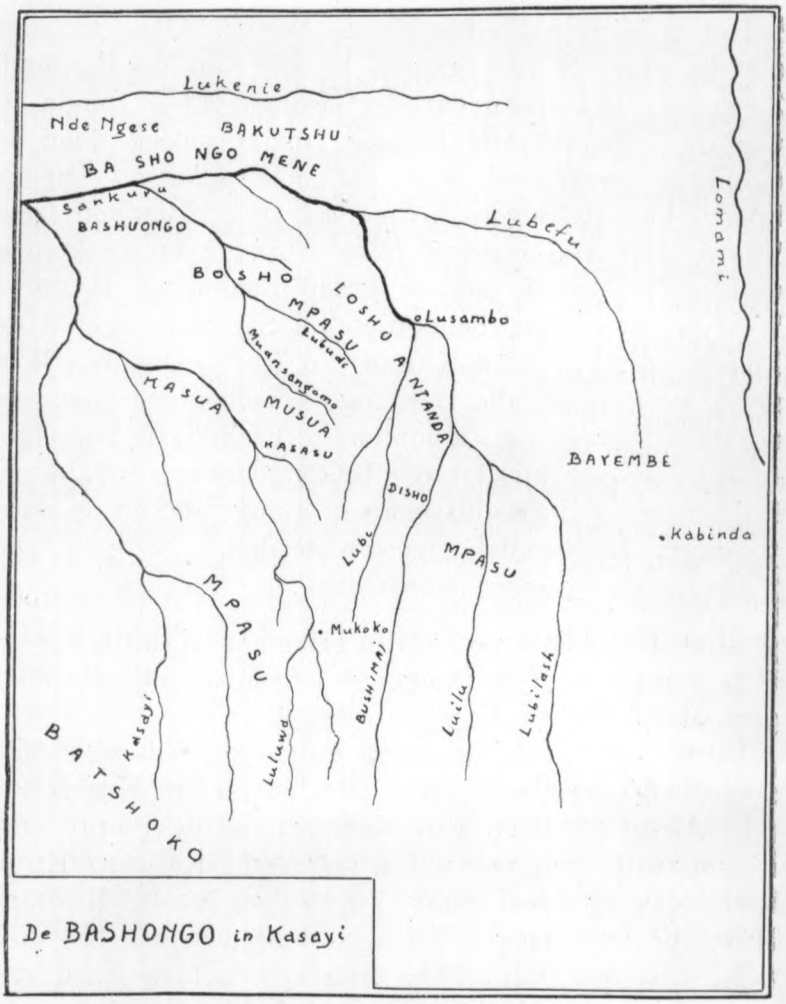
— De Bashi Bushuongo van Lukengu bij de Bakuba. Ze worden door de Bangongo van Mishumba *Bambale* genaamd.

Verder al de families *songo* en *sungu, Kasongo, Musongo, Thisungu,* enz. en er zijn er veel in Kasai.

— Al de kinderen van Kasongo : al de Baluba, die Kasongo als hun voorvader opgeven : Kasongo Kudibwa, Kasongo Kumuimba, Kasongo Nkole, Kasongo Mutombo, enz. Hoger, zei ik, dat ze daarmee Kasongo a Niemba der Baluba Sha Nkadi bedoelden. Laat ons nu een stap verder gaan en zeggen, dat die *(Mu)* Ka Songo wijst op hun oorsprong : de *Bashongo* van het Noorden.

— Al de *Soko, Musoko* en *Kasoko* bij de Bakete en bij de Bena Luluwa, de *Bashi kua nda Tsoko* bij de Bakwa Niangia (Zuid-Babindi) en de Bakwa *Tsuka* van Tshibambi bij Tshikula. Zelfs de *Batshoko* van Angola

en al de *Ntoko* en *Tshitoko* en *Mutoko* en *Katoko* van geheel Kasai.

KAART 26. — Bashongo in Kasai.

Er is nog een andere groep Bashongo, zo oud dat ze zelfs maar het eerste lid van hun naam dragen, *So;* het tweede lid *ngo* bleef weg. Deze zijn :

— Al de Basho van de Sankuru, de Basho van de Noorderoever, die de Baluba wel eens. Basongo meno

noemen ; — en de Basho van de Zuideroever, de Babengi van Sapo Ilumba.

— Al de Basho aan de Lubudi en aan de Lukubu lua Mposhobeek achter de statie van Baka Kenge. De eigenlijke Bosho aldaar, « Bosho a Mbiye en a Mulumba » zijn de Bena Tshishiba, de oudste Bena Tshishiba. Want de nieuwere groepen van Kambale en Tshikodikodi en Kampashi zijn Bapemba, « bana ba Dijiba Munene », die later in de streek kwamen. Maar de Bena Lulengu en Disenga en Wuyu en anderen zijn de oude *Bosho*. Die naam werd hun gegeven door de Bakwa Longo, hun geburen. Als naderhand de Bena Tshishiba over de Lubudi trokken, verloren ze hun naam van Bosho. De Bakwa Buloba Buyu, — die meestal geen Bosho waren, maar wel Buloba = Baluba en Balolo — (Bena Salula), die Bakwa Buyu, omdat ze tegenover de Bakwa Longo woonden, behielden den naam van *Bakwa Bosho*.

— Al de Bakwa Kasua van de Zuideroever der Lulua ten Oosten van Luebo. De slotklinker *a* werd er door de Bapemba bijgevoegd. Hun naam is eigenlijk *Ka* + *su*.

— Al de Bakwa Kasansu aan de Moyo. Hun naam is *Kasa* + *su*.

— Al de Basala Mpasu. Hun naam is *Mpa* + *su*.

Deze zijn de oude Ba + sho, die nu wonen van aan de Sankuru ten Noorden tot tegen Kapanga in het Zuiden (zie de kaart). Een broeder van de Bosho is de Losho, de Losho a Ntande die roepen :

« *Losho a Ntande ya bakuabo yende yeye kabayoshosho.* »

« Die de huizen van anderen verbrandt maar zijn huizen verbrandt niemand. »

De Losho a Ntande, in tegenstelling met de andere Bosho, die door de Dibese Zuidwaarts afweken, trokken « *a Ntende* » of « *a Ntande* », meer links het Oosten in,

door de vlakten van de Babindi en van de Bakwa Luntu. Nu vinden we ze hier en daar terug bij de Bakwa Luntu en vooral bij de Bakwa *Kalonji ka Mpuka* en *ka Tshimanga*. In het Oosten is de *sh* verzacht tot *nj*, vandaar *Ka + lo + nji*. Twee groepen Bakwa *Lonji* wonen bij de Bashila Kasanga van Kamuine Sapo en bij Tshimbalanga.

Een bijzondere groep Basongo vormen de Bena *Mfungi* van Tshingombo bij Ntambwe Muense en bij Kapanga (Zuid-Bakete), de *Bakwa Nda Mfungi* van Mpombombo bij Ndemba en de *Bena Suiye* bij de Bakwa Tshinga, de *Baka Shingi* van Mpongo Idimba (Balualua) en de *Bishi Shingi* van bij Lumpungu (Balualua). Al die woorden, *Mfungi* en *Suiye* en *Shingi* en zelfs *Tshinga* zijn slechts vervormingen van Sungi.

Dit soort Songo, — als men op hun lichaamsbouw let, — schijnen reeds veel meer te behoren tot de groep der Oost-Basongo van de streek der Lubepu-rivier.

Nog een andere soort Basongo, maar ditmaal echte Oost-Basongo, echte Bayembe, zijn al de Sungu die aan de Luisa en de Luete het menseneten inbrachten ; de Sungi en Kasuingi aan de Lulua, en de Kahuku (Ka + hu + ku = Ka + su + ku = Ka + su + ngu) en de *Koko* bij de Balualua. De oude echte Basala Mpasu, de echte Basho, vindt men aan de Lusanga-boorden, de Ana Mpasu van Seli a Kafunda, de Aka Ngambu van Malambu, de Ana Bungu van Mapumba en anderen. De nieuwe Basho + ngo, die van de Bayembe kwamen, vindt men meer aan de Luluaboorden, bij de Aka Sanga (Basanga) van Tulume, en de Ana Mamba van Mukoko. Aan de Luete-boorden vindt men meer de Aka Kanga-stammen.

De moderne Basongo die in Kasai kwamen, zijn die van Djibu bij Luluaburg.

5. Kongo.

Benoorden de Sankuru vindt men nergens een stam die de naam van *Kongo* draagt. De Bakongo waren afkomstig van verscheidene stammen in het Evenaarswoud de Nde Ngese, de Ba Kutshu, de Kundo, enz. *Kongo* en *Songo* en *Mongo*, enz. zijn inderdaad één en dezelfde naam. Ze schijnen niet massaal uitgeweken te zijn, maar slechts in kleine groepen gingen ze de vreedzame zuider-stammen overwinnen en overheersen. Andere drongen zich vreedzaam op in de dorpen, door hun voorkomen, hun gezag en rijkdom. Als uitwijkelingen buiten hun streek werden ze *Bakongo* genoemd.

Ze drongen door naar de Lage-Kongo, onderwierpen er de Songi en de Bamba, de Mpemba en de Sundi, de Mpangu en de Bambundu, de Bayombo en Baso Longo en Bawoyo, enz. Ze stichtten er het koninkrijk der Bakongo van San Salvator, dat de Portugezen in de XVIe eeuw ontdekten. Hun naam is verbonden aan de *Kongo*-stroom en Belgisch-*Kongo*.

Andere Bakongo bleven hangen tussen de Sankuru en de Lubudi, waar nu de stam der *Bangongo* of *Bakongo* woont. Zij waren de grote handelaars uit de jaren 1700-1800, die naar de Bakongo der kust gingen, en anderzijds het binnenland indrongen tot aan de Basongo van de Lomami.

Maar andere veroveraars trokken het Zuiden in, langs de Lulua tot in Katanga. Ze maakten zich meester in de dorpen, namen het hoofdmanschap over en vestigden hun rijk. Het waren rijke handelaars. Soms hadden ze hun *Bakete*, hun dienstvolk mee. En al de onderworpen dorpen noemden zij ook Bakete, hun slaven, tot welk ras ze ook behoorden. Zo hadden ze hun Bakete in het Noorden, de oorspronkelijke inlandse bevolking Baka Seba, Bena Tshovo, enz. en verder de Baluba,

die ze uit het Oosten van hun handelsreizen meebrachten, de Ba Kenge, de Ba Kadinda, de Ba Kamuna, de Ba Kabayi, de Ba Mubembe, de Ba Buyu, en deze die vroeger op de Iyolovlakte tegenwoordig waren bij de twisten der Bakuba. Ze hadden ook hun *Bakete* in de streek van Ndemba en Luluaburg en Dibaya. Al die Bena Lulua waren *Bakete;* en spraken Bukete, elk volgens zijn dialekt. Als naderhand de Bapemba kwamen, verleerden ze hun Bakete-taal en spraken Bupemba.

Van die tijd komt het versje :

« *Watapapo Muena Mokadi*
umvwa mudiledilaye,
ne udile Bupemba?
ne udile Bukete?... »

« Als ge een Muena Mokadi doodslaat
luister hoe hij schreeuwt,
schreeuwt hij in het Bupembe ?
of schreeuwt hij in het Bukete?...»
we weten het niet.

Anderen leggen het vers als volgt uit : als ge iemand tegenkomt, en ge weet niet wie hij is, slaat hem neer en luistert hoe hij naar zijn moeder schreeuwt... ; schreeuwt hij in het Bupemba, dan is het een Mupemba ; schreeuwt hij in het Bukete, dan is het een Mukete ; eerst dan weet ge met welk een soort mens ge te doen hebt.

De Bakongo hadden hun Bakete op de rechter-Sankuruoever tot tegen de Bushimayi : Ntambwe Muense, Kabuluku, Mundembe, Ntambwa Yangala, enz. tot aan de Balundu van Muoto Yamvo. Ze drongen waarschijnlijk niet door op de linkeroever bij de Bashila Lungu, bij de Babindi en de Basala Mpasu. Die worden nooit Bakete genoemd. Zo is het nog te verstaan, dat de oude karavaanweg van Luluaburg naar Muoto Yamvo in het Zuiden op de rechter-Luluaoever over Mukoko der Baka Mamba liep. Tegenwoordig is daar geen grote weg meer ; de autoweg over Luisa en Tulume door de Basala Mpasu is nu op de linkeroever.

In Kasai vinden we die Kongo bij :

— De *Bena Tshikongo* van Kayaya Sampi in de Bashila Kasanga. In de oude tijd, wanneer ze nog op Mpanda woonden tegen de Lukula, kwam een Mukongo daar meester spelen. Zijn naam was Kaluwe a Muansa. Hij had geen gekende vader maar als ge ernaar vraagt, zeggen ze : Kaluwe wa *Kaniungiu*, — wa *Mudikondo*, — wa *Ilunga Bidi*. *Kaniungiu* is geen voorvader ; *Kaniungiu* is *Kanungu Mongo*. Die Kaluwe was dus een Mongo. Daarom bezongen die Kaluwe hem :

« *ba Tshilowo*	« Volk van Tshilowo
mapungila malufu ;	de kalebas, boordevol palmwijn,
ba Niungiu munene,	van het Mongo hoofd (of van de grote vogel),
kabaludi nsala. »	die zijn vleugels openzet. »

Mudikondo ;... dat zijn weer de Kondi, de Ngandu, de Babindi van het Noorden.

Mudikondo is hier een onderverdeling van de Bakwa Tshile ; een hele groep die van de Noord-Babindi kwam, en er waarschijnlijk reeds woonde vóór Kaluwe a Muansa. Deze kwam er bij inwonen. — *Ilunga Bidi*...? Die behoorde niet tot de Kongo, maar tot de Bakwa Tshile (Tshile = Bidi).

Kaluwe a Muansa was dus daar het grote hoofd. Hij heerste over de Bashila Kasanga, want dit « *Tshilowo mapungila malufu* » werd nog in andere stammen geroepen. Hij had ook zijn groep Bena Poto, die altijd min of meer als Batwa, dienstvolk, beschouwd werden. Kaluwe wilde doen gelijk alle grote veroveraars van zijn ras : hij ging vechten met de Bashi Langi, met Tshombo Bululu der Bakwa Kasua en Ndumba Kakese der Bashila Mpampi, die daar nog in de streek waren, maar naderhand uitweken naar de Lulua. Ze streden in de Kabeya vlakte aan de Lukula, (nu Muleba a Bilondo der Baluba) waar nu nog hun vervallen loopgrachten te zien zijn.

Maar Kaluwe sneuvelde. Zijn rijk was uit, maar de stamnaam « Bena Tshikongo » bleef. Naderhand kwam Kayaya Sampi, een Muena Kokesha, een Muena Kapinga, — mannen van Nkole a Tshilondo.

Een andere Mukongo kwam hoofd spelen bij de Bakwa Buyu van Diniuka der Bashila Kasanga. Vroeger was daar bij de Bakwa Bolela een onderverdeling der Bakwa Buyu, een Muka Lenge gekomen, een zekere Lukasu, die hoofd werd over alle Bakwa Buyu. Ze zingen nu nog :

« *Muanetu wa Bakwa Mukalenge,*	« Broeder van de Bakwa Mukalenge,
wa kuvwadika nkashama ;	die zich kleden met luipaardsvellen ;
ba Mpika baluata mbushi. »	de Mpika (= slaven) dragen geitenvellen. »

Daarna, wijl ze nog op Muamba woonden aan de Lubi, was daar een Mukongo gekomen, Mputu Mpuangia, die het hoofdmanschap overnam ; zijn Bena Kongofamilie woont er nog. Na hem werd Tshitenga van de familie Tshitenga er hoofd. Daarna een zekere Kamba, de voorvader van Tshula, die nog hoofd is. Maar Tshula heerst nog alleen over zijn groep Bakwa Bolela. Nu is het grote hoofd der Bakwa Buyu : Diniuka, achterkleinzoon van Lumu, die een Mukwa Lukanda was van de Bakwa Dishi over de Lubi. Hij en zijn broer Kabutuidi kwamen hier inwonen bij het familiehoofd Ntumba Zaza, van de familie Ndayi der Bena Tshosha. Na de dood van Ntumba Zaza betaalde men een vrouw voor het hoofdmanschap van zijn zoon Musasa. Zo werden ze hoofd over alle Bena Tshosha en alle Bakwa Buyu. Al die hoofdmansfamilies volgden elkander op, om te eindigen met een Muluba.

Van dezelfde Kongoafkomst is *Lunganga,* hoofd van de familie *Ngongo* bij de Bena Tshibwele, Bena Diulu ten Noorden van Ndemba.

— Ook nog Nkole, van de familie *Kangi* bij de Bakwa Balayi (Noord-Ndemba).

— En een andere familie *Ngongo* bij diezelfde Bakwa Balayi.

— Kungu Bisanda, een Mukongo, kwam heersen bij de Baka Ndaba, Babindi in Noord-Luisa.

Worden nog als Bakongo opgegeven :

— De Bashi Kilemba van Tshibule bij Ntambwe Muense ;

— De Bakete van Kaniemba aan de Opper-Lubi ;

— De Bakete van Kangandu in het Zuiden van Tshikapa aan de Kasai-stroom.

— De Badinga van Kabale in het Zuiden van Tshikapa, — en van Kashina in Portugees Angola. Het waren die Bakongo, die oorlog voerden tegen Muoto Yamvo ; Muoto Yamvo Makanza sneuvelde.

— Ndimba, de Muena Mukungu bij Muanda der Aka Mpundu, Basala Mpasu over de Luete.

Men merke nogmaals op, dat die zogenaamde *Kongo* meestal geen echte Bakongo zijn. 't Is volk van elders, door Kongodwingelanden in Kasai gebracht, of door hen overheerst. Zo zijn alle Bakete. Aldus worden de Bashi Kilemba van Tshibuba en de Bakete van Kapuete, van Kangandu en de Badinga van Kabale door de naburige stammen *Bakongo* genoemd. Zij zelf echter zeggen : « We zijn geen Bakongo ».

— Zijn nog Kongo, maar hun naam wordt met *k* uitgesproken : al de *Koko*, de *Konko*, de *Lukoko* bij de Bakwa Luntu, en andere bij de Bakwa Mpika van Ndemba.

De *Tshikoko*, *Tshidiankoko*, enz.

— Verder nog, — maar hun naam werd met *i* verzacht, — al de *Kongi* en *Ngongi* en *Lukungi*, bijvoorbeeld Tshitupa, bij de Zuider Babindi. Men schrijft meestal : Nkoni en Lukuni. De uitspraak is dezelfde ; maar als men de *g* weglaat, is de woord-afleiding nog moeilijk te herkennen.

6. Ngombo.

We gaven reeds een gehele lijst op van Bena Ngombo in Kasai.

— Die Bena Ngombo maken de oudste tak uit van de Bakwa Tshale (Bashila Kasanga). Ze gaven aan de Tshale-rivier een andere naam : Masha a Ngombo = water van de Bena Ngombo.

— Een familie Ngombo woont bij de Bena Kelende daar dicht bij.

— Vier families Ngombo wonen bij de Bakwa Biayi van Tshaba Bumba.

— Veel elementen Ngombo zitten bij de Bakwa Baye van Lukono, want ze geven altijd Ngombo als hun voorvader op.

— Een dorp Ngombo woont bij Kasongo Mutombo van de Basangana bij Ndemba.

— Dan heeft men geheel de stam Ba Ngombo van Bokila, tussen de Sankuru en de Lubudi.

— Er is verder een familie Ngombo bij de Bakwa Tshimuna, Bakwa Dishi aan de Lubi.

— Een familie bij Kankulu van de Bakwa Kasansu.

— Een familie bij de Bena Kashiku, Bakete van Bumba Albert.

— Drie families *Kangombo*, bij de Bakwa Tshile, Bashila Kasanga.

— Twee families *Kumbu* bij de Bakwa Niemba, Bakete van Kapanga,

— De Ba *Kumba*, twee stammen van Mpuamba en van Losa bij de Zuid-Babindi.

— Een familie *Kombe*, bij de Bena Tshishiba aan de Lubudi.

— Twee dorpen *Kombe* bij de Bangende der Bakuba.

— Enige families *Komba* bij de Bakwa Mulumba, bij de Bakwanga en Bena Kaniki, Oost-Baluba.

— Een dorp *Kumbu* bij Kandakanda van de Bena Kanioko.

— De stam *Bahombo*, een slavenvolk bij de Baluba Nemba van Tanganika.

— De stam Kombes in Frans Gabon.

— En dan in Noord-Kongo bij de Bangala en andere waterbewoners van de brede Kongostroom, betitelt men als Ngombo de dorpen die in het binnenland wonen en velden bewerken en maniok ruilen tegen vis. Die watermannen beschouwen ze zowat als hun slaven : « Ngombo na bisu ». (Zie meer er over in het boek : *Bangala* van VAN OVERBERGHE).

Al dat volk draagt dezelfde titelplaat : Ngombo. Men mag veronderstellen, dat ze allen van dezelfde afkomst zijn, en dat ze komen van die Ngombo, ginder ver over de Kundo en Mongo aan de grote Kongostroom.

Een naaste broer van die Ngombo is de *Kapumbu*. In de streek van Lusambo heeft men de *g* uitgesproken als *h*, *Humbu*, en met in het Westen terug te keren, is de *h* een *p* geworden, Pumbu. Zo verging het eveneens met Hemba, Bapemba en met Ba Hutu, Ba Mputu.

Die Kapumbu zitten ook wat overal :

— Enkele families bij de Bakwa Muansa Mukale ;

— Een dorp bij de Bena Dile ;

— Een dorp Bashila *Kapumbu* bij Luebo ;

— Een gehele groep Bena Tshilundu van Mpuamba en Bena Kabiya van Tshikele. In dit gewest onderscheidt men immers vijf verscheidene groepen : 1) Nta+mbu, 2) Kashi Ku, 3) Kasha Ma, 4) Kenda Bajanji en 5) Kapumbu.

Die Kapumbu zijn :

De Bena Nindu De Bena Masanga De Bena Kasumbi	bij de Bena Tshilundu.
De Bena Luendo De Bena Maye	bij de Bena Kabiya.

En zelfs ook Muzembe van de Bakwa Mbiye over de Lubi.

Het Tshiluba-woord *ngombe* betekent koe. *Kapumbu* is een olifant. Nooit kregen de Ngombo het gedacht, om een koe te bezingen. Maar Ngombo en Kapumbu bezingen wel de olifant ; de Bena Kayembe van Lukono (Bakwa Bayi) zingen :

« *Kayembe a Ngombo a Bayi,*
Kapumbu Munene,
kimani mu nshila
mutu mushala bimpokono ».

« Kayembe van Ngombo van Bayi,
de grote olifant,
hij blijft staan op de weg
en er blijven grote putten (zijn stappen). »

Bemerk : *Ka*pumbu *mu*nene en niet *Ka*pumbu *ka*nene. Ik zou dus beter vertalen : de hoofdman Kapumbu.

« *Kapumbu muleka*
kimanina mu nkamba.
Kapumbu kanene
mankata mankata ».

« De zware olifant
hij staat in de rij (iemand in den weg).
De grote olifant
met zware stap. »

Bij Kapumbu horen verder nog : al de Tshipumbu en de Mpumbu en de Mpombo. Ook de Bena Tshibumbu (bij voorbeeld Mutombo Nindu bij de Bakwa Biayi) en de Bena Tshibombo (vooral langs de Muansangomo) en de Bena Kabombo en Bibombo en al de Bena *Bombo*.

Zo vinden we wederom het verband tussen de Ngombo en Bombo en de Bambu.

« Mombu a Buyu
Mutu a Buyu ».

= de oude *Mombu*, een der grondlagen van het Balubaras.

7. Bende en Banda.

Wie is *Bende*?
Alle Baluba stammen af van *Bende*:

« *Nkole wa Bende*	« Nkole van Bende
Bende wa Mvidi Mukulu,	Bende van Mvidi Mukulu (of God)
wakufuka bantu bonso ».	die alle mensen voortbracht ».

Aldus eindigen alle stambomen van de Baluba, ten minste van alle grote hoofdmansfamilies. Want als men bij de kleine families van achter in het dorp gaat speuren, dan hoort men allerhande namen, en dikwijls wordt Bende, en zelfs Mvidi Mukulu niet vermeld. Dan zou men denken dat die mindere mensen hun stamboom niet kennen. Maar ze weten wel wat zij zelf altijd in hun familie gehoord hebben, en ze hebben nog niet geleerd de grote hoofden onbedacht na te praten.

Ik wou eens een zieke wilde dopen, een oude uitgeleefde kerel bij de Bena Tshinema van Bumba aan de Lulua. Ik sprak hem van God, *Mvidi Mukulu,* die ons allen geschapen had. De oude schudde het hoofd en wilde mijn lering niet aannemen. — De kristenen, die er bij stonden, kwamen er ook tussen, om hem voor te zeggen : Mvidi Mukulu heeft alle mensen geschapen. De oude schudde steeds het hoofd en zei : « Neen, Mvidi Mukulu heeft ons niet voortgebracht, we kennen Mvidi Mukulu niet,... x heeft ons voortgebracht ». Die naam, die hij opgaf, is me ontgaan, en de oude wou daar niet verder over praten, hij wist voorzeker nog veel belangrijke verhalen over hun afkomst.

Men zegt dus, dat Bende de zoon is van Mvidi Mukulu. Laat ons dat niet vertalen door : Zoon van God. We zouden in een theologie verzeilen, die zeker *piis auribus offensiva* zou zijn.

De Baluba Hemba spreken van *Muine Biandi.* Dat zal ook wel Bende zijn. De Bakuba spreken van *Woto*

Biede, ze laten de *n* weg en voegen er een *i* tussen ; hij was de zoon van Woto Buomo (= Bombo). *Biede* wil zeggen : meter. Woto Biede heeft dus alles goed uitgemeten : hij gaf de mensen hun oren, ogen, neus en mond, armen en benen in de gewenste afmetingen ; en als er iets te kort of te lang was, het was Woto Biede, die het verbeterde. Het was Woto Biede, die de dorpen en huizen en velden uitmat. Ge ziet dat de Bakuba evengoed woordspelingen konden uitvinden als de Baluba.

De Baluba spreken van « *bintu bia Bende* » = een andermans goed. De Bakuba spreken in dit geval van « *bikete bi Kana* », dingen van *Kana* of *Ngana*. De Balualua spreken van « *Bintu bia Kangi* ». Ze zeggen dat Bende en *Ngana* en *Kanga* al hetzelfde is. *Kana* en *Ngana* is de oude uitspraak van aan de Lombelo voor *Kanda* en *Nganda*. Aan de Lubudi zei men *Kenda* en *Ngenda*, en *Bende*. Bende wordt ook weer verwisseld met *Banda*. Al die namen wijzen op één en hetzelfde volk van dezelfde afkomst.

Wie was dan die *Bende* ?

De eigenlijke Ba Bende zijn de Noord-Babindi van Kasongo Mule. Herinner u, hoe ze wegliepen te Mushenge voor de dwingelandij van Lukengu.

Mushenge en Iyole van de Baluba waren in die tijd een geografisch middenpunt. Een eerste weg liep van daar over de Tshale Lobole (Lubudi) bezuiden de Lubundji, over Ngongo (St. Trudo) tot bij de Babindi-Bambu en tot in de Basongo. Al wat langs daar woonde waren Ba Bende, dat is : links, stroomopwaarts, in de richting van de grote vlakten. Bende is hetzelfde als Ngandu a Bombo, Kondi a Bombo, enz.

Een tweede weg liep rechts naar Mushenga en de Bashi Lele naar de Lage-Kongo. Langs daar woonden de Bambale en Bakele en Bashi Lele : de lageren. Een derde weg liep naar Meshumba naar Banonko Sombo te Isangu (Bena Dibele) ; daar woonden de Bangongo.

Een vierde liep het Zuiden in over de Lulua, langswaar de Biyenge uitweken. Een vijfde weg liep over de Lombelo en de Mpianga, langs de linkeroever der Tshale (Muansangomo) de Baluba in ; langs daar weken de Ngana en de Ngombo uit.

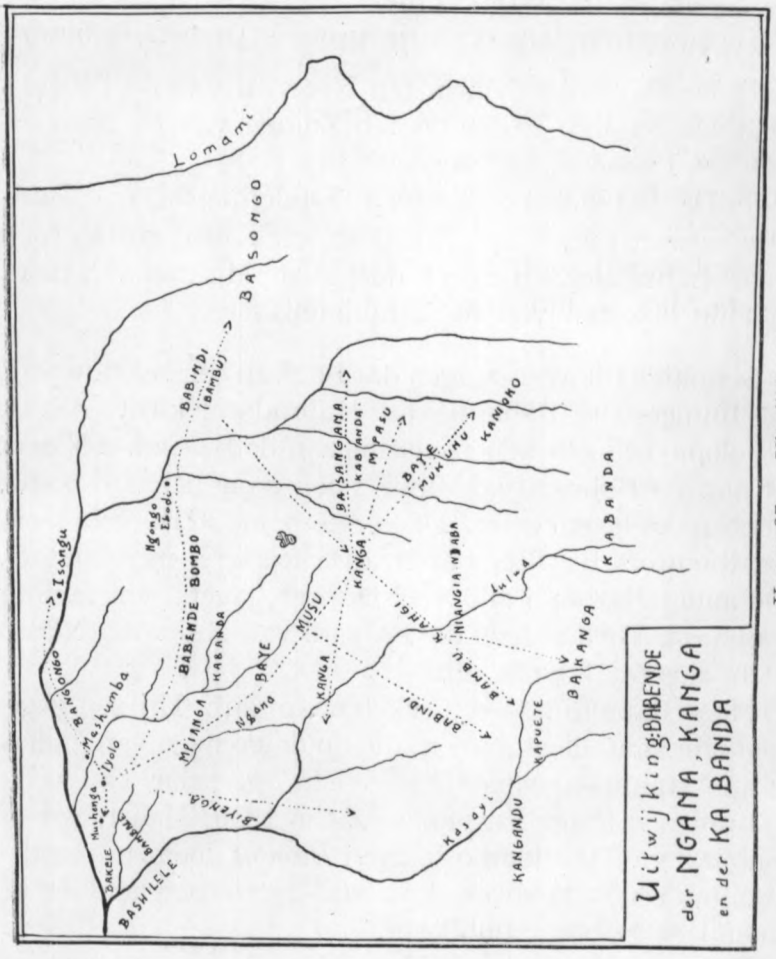
Tegenwoordig zijn er drie grote stammen Babindi :

1) De Babindi a Nkusu ten Noorden van de Dibese ;
2) De Babindi van Boyi ten Zuiden van de bronnen van de Luebo en de Muyawo ;
3) De Babindi Bambu van Tshilomboshi ten Zuid-Oosten van Lusambo ; van deze week een grote groep naar Luluaburg uit : het dorp van Mulumba Nkusu, aan de bronnen van de Tshibungu.

Sommige Blanken zeggen dat Babindi een scheldwoord is. Immers die Babindi van Mulumba Nkusu en van Tshilomboshi gelijken geenszins aan de Babindi a Nkusu of aan de Babindi van Boyi, noch naar lichaamsbouw, noch naar levenswijze. De eerste zijn sterk gebouwd, landbouwers, vechtersbazen, overheersers, menseneters. De andere Babindi zijn veel flauwer, jagers, vreesachtig van aard. Toch zeggen die Babindi van Mulumba Nkusu zelf, dat ze Babindi zijn.

Maar Babindi zou een scheldnaam zijn. Hij zou gegeven zijn aan alle stammen, die op de grenzen van andere grote stammen wonen ! — Welke grenzen en welke stammen ? Pater STAPPERS, *Zaïre* 1950, Maart, wil de Babindi van Tshilomboshi geen *Bambu* noemen, « omdat Bambu een scheldwoord is, dat hond betekent » ; hij noemt ze Babindi Lubilashi.

Babende is geen scheldwoord in de mond van de Bakuba ; en de fiere Bambu van Mulumba Nkusu aanzien dit woord ook niet als een verwijt. Maar de Bakuba en Bangongo verwijten alle Bambu, alle Baluba en Batwa dat ze honden zijn, *Bete*. « *Bashi boto o kondo, mapidia mandongo* » zeggen de Bashoba van Kamba : « geboren

KAART 27. — Uitwijkingen.

in de bossen, één met de apen ». De Bakuba verwijten de Bangongo en de Bashoba ook voor « *Bangwongo mishwumu* = varkens ». De Bombu of Baluba, die nu sedert een vijftig jaar veel gestegen zijn in de negermaatschappij, verwijten nu gaarne de Babindi van Boyi en al de Bakete voor « *Basenji* », « *Mubindi mbwa* » = hond. En de Mubindi antwoordt « *Muluba ngulube* » = varken. Al die verwijten zijn niet nieuw, maar *Bende* en *Babindi* waren oorspronkelijk geen scheldwoorden. Bende is Bende, en al de Babindi, hoe zeer ze van elkander verschillen, hoe ver ze ook van elkander af wonen, zijn overal dezelfde. Bende = Babindi. Het is niet voor niets, dat ze hun naambordje voorop dragen.

De Babindi van Boyi. — Laat ons eerst het verband zien tussen de Babindi van het Noorden en die van Boyi in het Zuiden. Er liggen drie- of vierhonderd km tussen, waar slechts Baluba wonen. Maar hun taal is bijna dezelfde of beter, de Babindi van het Zuiden spreken omtrent dezelfde taal als de Mpianga, een afdeling Bakuba op de Westeroever van de Lubudi. Men weet nog dat de Babindi ba Nkusu, die nu op de Oosteroever wonen, voor een groot deel van de Westeroever kwamen. Herinner u de geschiedenis van de *nkudu* schildpad.

De echte Babindi zitten ook nog overal gemengd, tussen de Mpianga en de Bangende, maar ze dragen die naam niet meer.

Vele zeden der Zuid-Babindi verschillen met die der Baluba, maar men vindt die terug bij de Mpianga. Bijvoorbeeld : de boeten op het overspel, en het terugbetalen van een huwelijksprijs (Zie daarover het artikel van H. Bogaerts in *Congo*, 1940). Ik geef maar één geval op. We waren in een klein dorp op de grens tussen Babindi en Balualua. We hadden lang gepalabreerd over een jonge dochter van 15 jaar, die men met geweld aan

een oude heiden wilde uittrouwen. De inlandse politie had haar zelfs eens met koorden gebonden, om ze mee te slepen naar die vent. Maar het meisje bleef op haar stuk en liep weg met een jonge kristen die ze wel wou. Maar de ouders wilden de dot van die jonge man niet aanvaarden, en geheel dat kleine dorpje spande samen tegen dat huwelijk. Na veel palabreren en aandringen stemden ze toch toe, het geld van die kristen aan te nemen. Maar dan kwam die ouwe heiden weer. « Ze moeten me zeven geiten weergeven ! » Ik verschoot er van, hij had zelf geen enkele geit gegeven, en één grote geit had de waarde van alles wat hij zelf gestort had. Dat was de « *kasombelu* » der Bakubahoofden. Het bleek duidelijk : « Ge zijt een Mubindi, een Mukuba, de Balualua denken daar niet aan ». Het feit alleen, dat het meisje niet wilde toegeven, was al min of meer een teken van haar Bakuba-afkomst. De kristen kwam met zijn waren : geiten, stoffen, kiekens, dubbel zoveel als de schuld aan de heiden bedroeg. Nu stond de heiden nog recht : « Neen, ik moet voor mijn doos poeder andere poeder hebben, voor mijn Batshokokleed een ander Batshokokleed, dat, en niets anders ». Zo zoeken de Bakubahoofden altijd wat nieuws om hun prooi niet te lossen, en ook de Babindi hebben daar iets van.

En dan nog meer kleine feitjes. In Kasai zetten slechts de Bakuba en die Noord- en Zuid-Babindi, Ba vóór de familienamen, bijvoorbeeld : Ba Bangu, Ba Pianga. In alle andere stammen zetten ze een ander woord voorop : Bena, Bakwa, Bashi, Bakuma, enz.

Een ander feit : bij de Bakuba hebben alle hoofden twee namen : een Mukuba — en een Muluba — naam. Bij voorbeeld Kemishanga der Mpianga heet ook Bulabula ; Jakobo van de Bangende van Dengamongo staat bij Blanken en Baluba gekend als Katshabala ; Majalu van de Ba Kenge (Bakete) is Nkashama.

Bij de Zuid-Babindi hebben we hetzelfde, bijvoor-

beeld Mudanga van de Bashi Boyi is : Nkongolo ; Munungu van de Baka Niangia is : Mukadianga ; Kashumbisha van de Baka Ndaba is : Tshisenga.

Hoe hebben die allen een Muluba-naam ?

Dat is niet zo in andere streken. Het moet wel zijn, dat er in die bevolking der Bakuba een felle ondergrond zit van Baluba, van Mombo, « Mombo a Buyu, Mutu a Buyu », beide sedert lange eeuwen gemengd.

De Bashi Boyi van de Zuid-Babindi vertellen :

> In de oude tijd woonden onze Vaders over de Lulua, daar waar naderhand Mukenga Kalamba kwam wonen (Dat is rond Kananga, of Luluaburg aan het spoor). We waren er met de Bakuba, onze broeders : « *Buluanda bua Ba Buyu* » (Versta door Bakuba, niet het volk van Lukengu te Mushenge, maar de echte *Ba ku Ba* of Kubale of Baye, een soort Baluba, Bombo). We hebben er gevochten met de Bakwa Mputu, kwestie van olifantstanden. (Die Bakwa Mputu zijn wel de Bakwa Mputu van tegen Lusambo, maar toen kwamen ze nog veel meer Zuidwaarts zoals de Mukwa Mushilu Mputu van Muamba Mputu of Luandanda). De Mukwa Mputu zei : « Wij stammen af van een zoon, *muana mulume ;* gij stamt af van een dochter, *muana mukashi* ». (Dat is : Gij leeft in het matriarchaat, wij in het patriarchaat ». Bemerk dat Luandanda nu nog juist hetzelfde verwijt aan zijn huidige tegenstrever Mukenga Kalamba, die kwam wonen op de *dikole* der Babindi). We vluchtten naar hier over de Lulua ; we staken over aan « *Nsanga a Niemba* » (de oversteek tussen Luluaburg-statie en Luluaburg-Missie of Mikalayi). De Mukwa Mputu kwam ons daar nog achtervolgen. We trokken over de Muyawo en legden dorpen en velden aan, waar nu de Bena Ntumba wonen. Maar er volgde ons nog ander volk, die zegden, dat ze Bena Lulua waren,

onder andere : die Bena Ntumba, en we woonden er mee samen. Een vrouw der Bena Ntumba stal onze maniok ; men sloeg ze dood. Daarop volgden gevechten met de Bena Ntumba. We vluchtten weer en trokken over de Lutshatsha, waar de Bena Tshimba nu wonen, dan kwamen we over de Luebo bij Boyi, waar we nu nog zijn.

Bij Ntambwe Muense der Bakete woont er een groep Babindi, de Bashi Kilemba van Tshibuba ; daar rechtover in het uiterste Noorden van het Luisagebied, wonen nog twee andere groepen Babindi : de Baka Niangia van Mukandianga en de Baka Ndaba van Kalala Luvuta. Die zeiden ook : « Mukandianga is van een zoon afkomstig, Kabuluku, zijn tegenstrever, komt van een dochter voort ». Deze mensen onderhouden nu nog familiebetrekkingen met de Bakwa Sondayi van Mulembe, die te midden der Bashila Kasanga wonen, op 100 km van daar, en met de Bakwa Tshuka van Tshibombi in de Bakwa Kasansu. Het is misschien maar vijftig jaar geleden, dat Mulembe zelf der Bakwa Sondayi tegen de Lulua ging wonen, tussen de Bakwa Niangia in, maar hij keerde na korte tijd terug. Twee andere hoofden der Bakwa Kasansu : Mutepu en Tshikoshi der Bena Makale, gingen een dorp aanleggen aan de Kasala-beek, over de Lulua, tussen de Babindi en de Bena Mikole der Bena Ngoshi. Veel Bakwa Tshuka van Tshibombi gingen bij hen wonen. Maar zekere dag kwamen de Bena Mikola op een marktdag ruzie maken ; ze dreven de markt uiteen en vermoordden Mutepu. Daarop trokken die Bakwa Kasansu weer naar huis, voor goed. Maar daaruit blijkt, dat hun migraties toch langs daar gingen, het Zuidwesten in.

Veel families van die Bakwa Kasansu en de Bashila Kasanga, hebben dezelfde namen als die Babindi, maar ze worden wat anders uitgesproken :

Bijvoorbeeld :

B. Kasanga en Kasansu	*Babindi*
Bakwa Tshindaya	Baka Tsandaye
Bakwa Sondaye	Bashi ku Sondeye
Bena Mpongo	Bashi ku Pungu
Bena Koshi	Bashi kua Konji en Bashi kua Konji Buiye
Bena Ngodie	Baka Nkudi
Bakwa Tshale	Bashi kua Tsale a Buiye Bashi kua nda Tsale
Bena Ndaye	Bashy ku Ndeye
Bakwa Kabunda	Bashi kua Bond'a Lambi
Bakwa Tshuka (van Tshibombi)	Bashi kua nda Tsoko
Bakwa Kasoko (van Tshimiembe)	
Bena Lubadi	Bashi kua Lubadi.
enz., enz.	

Nemen we een andere stam : de Ba Bangu bij Boyi. Als ik met die mensen spreek, wat doet er mij dan geduurig denken aan de Bakwa Kubulua van Kamuandu in de Bashila Kasanga ?

— Ginder de groep Bena Kabangu, hier de stamnaam Babangu ;

— Ginder het hoofd Kamuandu, hier de beek en vlakte Kamuandu ;

— Ginder de stam Bakwa Kubulua, hier de groep Bashi ndia Tshi Bulu.

— Ginder de groep Bena Katondo, hier de beek en vlakte Katondo.

Het is een gekend feit, dat we tegenwoordig nog bestatigen in de verhuizingen der Baluba : als een nieuw volk in een vreemde streek komt wonen, geven ze aan de beken en vlakten nieuwe namen, volgens het hun

invalt en volgens de herinneringen, die ze uit hun vroegere streek meebrachten. Toen ik in 1949 te Ndemba terugkwam na twintig jaar afwezigheid, en met mijn oude vrienden sprak vernoemde ik de Kamakadivlakte, ten Westen van Ndemba. Een ogenblik later maakte iemand de opmerking : « Zie, de Pater spreekt nog van Kamakadi ; welke jongeling weet nu nog van Kamakadi ? Wij weten dat nog, maar sedert de Baluba daar zijn gaan wonen, noemen ze die vlakte : Dibaya..., zoals Dibaya, de staatspost in het Oosten ». De beken ook hadden andere namen gekregen, Baluba-namen.

Ook de Babindistam nevens de Ba Bangu : de Ba Gumba van Mpuamba, of Ba Kumba, want hier lopen de namen dooreen : Ba Gumba en Bakumba en Bakumpa, Mangende en Mankende, Kambulu en Kampulu ;... die stam herinnert me gedurig aan de Bena Ngombo der Bakwa Tshale in de Bashila Kasanga.

— Ginder de groep Bena Ngombo, hier de stamnaam Ba Gumba ;

— Ginder de stamnaam Bakwa Tshale, hier de beek Bushi Tzala ;

— Ginder de beek Muasese, hier de beek Musasenji ;

— Ginder de beek Kakuku, hier de beek Kakubu ;

— Ginder de beek Muasa Kata, hier de groep Bashi tsa Kata, enz.

Men zal opwerpen, dat men overal zulke gelijkenissen kan vinden. Dat is niet zo : diezelfde namen vind ik bij geen andere stammen, hetzij soms een doodgewone naam, die overal voorkomt.

Uit dit alles blijkt het verband tussen de Zuid-Babindi en het volk aan de oevers van de Muansangomo.

Van de Bakwa Tshale klimmen we gemakkelijk op langs de Muansangomo over de Bakwa Bayi en over de Basangana tot in de Mpianga. De Zuid-Babindi kwamen dus vandaar. Ze klommen langs hun Tshale of Muansangomo op, samen met de Ngana en de Ngombo

tot aan Luandanda, en tot de Bakwa Tshale ; andere drongen door tot aan de Lubi en de Bushimayi ; vele werden echter van hun Zuidoostelijke richting afgedreven door de Bakwa Mputu en de Bapemba, en trokken dan Zuidwestwaarts naar de Lulua en naar de streek van Boyi.

De Noord-Babindi van Kasongo mule waren ook reeds Zuidwaarts doorgedrongen tot over de Dibese. De Bena Musenga van Kalamba zaten op Tshabanda en Tshibinda in de streek van Ndumbi a Tshamalua ; de Ba Muondo van Katshabala zaten op Muondo, ten Oosten van Ndemba. Maar ze werden door de inwijkende Bapembe teruggedrongen. In de jaren 1925 woonden die Bakwa Muondo nog bij de Bakwa Tshinga in het Zuiden van de Lubudi ; daar kwam ook Kapuku wonen, een hoofd van de Ba Kempe van Dengamongo. Nu zijn ze allen weggetrokken, terug naar huis.

De Babindi-Bambu van de Lubilashi. — In welk verband staan deze met de andere Babindi ?

Ze verschillen er toch zoveel van. Hoe zouden ze van dezelfde afkomst zijn ? Veel zal ik daar niet over zeggen, omdat ik die Babindi nooit in hun streek zelf gekend heb. Ik kende maar de Muluba Nkusu, die met veel volk uit alle Bambu-groepen bij Luluaburg kwam wonen. Ik geef toch enkele gedachten :

Ze zeggen : « *Mambu a Makondo*
Tshinene a Makondo ».

De Bakwa Tshinene is een andere stam, geburen der Bambu ; maar ze zeggen dat ze Baluba zijn. Maar al die Baluba daar in den omtrek worden door de Basanga en de Basongo van het Noorden *Bambu* genoemd. *Makondo* moet men nu niet uitleggen door : bananen, gelijk de Baluba het zo gaarne doen. *Makondo* is altijd nog hetzelfde als *Nkondi* en *Nguono*, en *Ngandu a Bombo*, dat

altijd de Babindi a Nkusu van benoorden de Dibese aanduidt. Die Babindi-Bambu moeten dus wel hun naam van *Bende* en *Makonde* verdiend hebben, omdat ze ook *ku Bende* woonden, Oostwaarts, aan het uiteinde van de grote emigratieweg der Babende-Kondo. Deze liep van Mushenge uit, over de Lubudi, het Oosten in, tot over de Lubilashi. Maar het is ook goed mogelijk, dat ze reeds vroeger, toen ze nog meer in het Noorden verbleven, die naam van Babende verdiend hadden.

Ik zal dus niet beweren, dat die Babindi-Bambu van de Babindi der Dibese voortkomen. Ze verschillen er al te veel van. Ze zijn misschien toch erg vermengd. Enkele families van die Bambu hebben zelfs het voorwoord *Bashindji* of *Bashishi*, bijvoorbeeld de Bashishi Ngala van Lualaba ; en dat woord vindt men maar bij de Babindi. Die Bambu werden ook altijd door de Basongo en Basanga, hun Noorderburen, als gewone Bambu beschouwd, *Bahumbu* = slaven. Het is waarschijnlijk maar onder invloed van de grote Ba Nkole, de Mamvo-hoofden met dewelke ze meeheulden, dat ze die vechters en heersersmanieren aanleerden en ook het menseneten.

Laat ons nog eens die Babindigroep van Noord-Luisa aan de Lulua bekijken : die Baka Ndaba en die Baka Niangia en ook de Bashi Kilemba van Tshibuba tegen Ntambwe Muense. Deze laatsten worden door de Bakete wel eens : *Bakongo* genoemd, maar ze zeggen : we zijn geen *Bakongo*, we zijn Baka Niangia. Men moet er hun buren bijvoegen : de Bena Mfungi van Tshingombo, van dat aardige Sungi-ras, en de Ena Ndongo van Tshinkenke, die zeggen, dat ze Mamvo zijn. Dat is hetzelfde volk, geen gewone Bakete, maar een ras op zichzelf. Voeg daarbij hun broers : de Bakete van Kapuete en van Kangandu, aan de Kasai ; en misschien ook die andere Mfungi en Niemba, die nog verder tussen de Batshoko wonen.

— Is dat al hetzelfde volk ? — Wel ja, die kwamen immers ook van Ntambwe Muense ; ze liepen er weg, zeggen ze, omwille van vrouwenpalabers met Ntambwe Muense. Kapuete zelf is een Muena Tshibundji, broer van de Baka *Budji* van Kabwayi bij de Bashi Kilemba. Te Kangandu leeft Budi van de *Bena Kandangala*, die vroeger woonde aan het Budji-bos bij Ntambwe Muense, samen met de Basha *Ndanga* van Kabwayi. Heel de groep van *Kangandu* zijn Bena Ndongo, evenals het dorp van Tshinkenke bij Ntambwe Muense. Bij Mapupa aan de Kasai wonen Bena Niangi of Niatshi, en ook Mukandianga aan de Lulua is een Muka Niangia. Makudi en Kapueta aan de Kasai zijn Ba Kalubi, — die Ba Kalubi zijn in feite de Mukwa Tshinga (= Sungi), en de Mukwa Nda Mfungi in de Dibese, broers van Tshingombo der Bena Mfungi. Bij Kangandu zitten nog enige *Bakongo:* de Bena Tshibila en de Bena ba Kana ka Nguvu van Katshabala. Ten andere : al de verdere bevolking, de Badinga van Kabale (in Belgisch-Kongo) en van Kashina (in Angola) worden door de Balualua Bakongo genoemd. Die Bakete van de Kasai en die van de Lulua zijn dus wel dezelfde ; zij zijn allen een soort Babindi, maar niet zoals die van Boyi, zij zijn een mengsel van Babindi, Bakongo, Bakete, Bambu...

Volgens hun overleveringen woonde vroeger heel die groep ten Oosten van de Lulua in de Kabinkalevlakte, bij de oversteek van Bunku, en in de Diba Mugiengivlakte, aan het bos Diala dia Kambi, op Tshina tsha Ndongo, op Bushi en Kilemba, enz.

Kwamen daar wonen : de hoofden Kungu a Bisanda der Bashi ku Kungu (een Mukongo), die verdronk in de Lulua, en Mpumbu a Bisele der Bena Mpumbu a Muniengi, en Kongolo Maye der Bashi ku Kungulu, voorvader van Muniangi, die zijn hoofdmanschap afstond aan Kabuluku der Bashi kua Tsale a Buiye.

Al die mannen kwamen van *ku Miabi;* de Bashi Kilemba zeggen : van *ku Muaba.* Ze weten niet meer, waar dat was, maar volgens de overleveringen der Baluba is dat tussen de Lubi en de Lubilashi. Dat is ver. Maar het verband ertussen is ook wel te vinden.

1) We zagen reeds dat die Babindi zelfs nu nog familiebetrekkingen onderhouden met de Bakwa Tshika, en Bakwa Sondaye in de Bashila Kasanga ;

2) De Bashi Kilemba zeggen : We zijn *Bena Iba,* het is te zeggen : we spreken *iba.* In hun taal zeggen ze, « *mudi mu iba,* ik weet », « *mudi mu iba makambu amama,* ik ken die zaken ». Zo spraken vroeger alle Bena Muabi, waar eens alle Bena *Diba* en *Tshiba* woonden. Daar woonden o. a. de Bena Tshiba van Kabitshi : een dorp Bakwa Kasansu. Daar zijn twee groepen : « Tshiba a Muabi » en « Kalowayi a Muabi ». Kalowayi zijn de Bena Kaniuku van bij Kabitshi en ook van bij Kapombo ernevens. Soms zeggen ze : « *Tshiba mubi, Kalowayi mubi, babi bonso,* Tshiba is slecht, Kalowayi is slecht, ze zijn al slecht ». Ze zeggen ook nog :

« *Diba kutangidi ku mpala*	« Bekijk de zon (Diba) in het gezicht niet,
Mumpala muelela nsasa,	haar gezicht schittert stralen,
Kalowayi kanana mabanda ».	Kalowayi klimt boven op de heuvelen. »

Die Diba en Kalowayi (dat is Kaloba) zijn allen sterk verwant met de Baluba-groepen. Dit alles wijst naar Muabi over de Lubi.

3) De strijdroep der Baka Ndaba brengt ons nog een stap verder, hij luidt :

« *Maman' Ndaba*	Baka Ndaba,
Luakole! Luakole!	komt op ! komt op !
A ndale di mongo	bij de steen van Mongo
daye diji Baluba kuetsha.	die de Baluba niet konden in brand steken. »

Mongo in de taal van Mayombo betekent : *berg ;* maar dit woord vond ik in de gesproken taal van Kasai niet.

In de streek der Baka Ndaba aan de Lulua, liggen veel steenrotsen in de vlakte. Er lag er een in hun vroeger dorp op Vueta. Maar die rots van Mongo ligt ergens ver vandaar, in hun vroegere streek. Het was een grote hoge rots, te midden van het dorp ; ze gingen er 's morgens op liggen in de zon en 's avonds weer. De Baluba kregen ze er niet van weg. Wie waren die Baluba ?

De Baluba-Lolo van Kasongo Niemba. Of beter nog : de Basongo-Bayembe, van waar die Balubahoofden kwamen. Anderen konden het niet zijn. Om in het Noorden of het Oosten nog een andere streek te vinden, waar zulke stenen liggen in de vlakte, moet men tot aan de Lubi gaan en tot aan de Lubilashi, ginder naar de Bambu-Babindi toe. Ze konden slechts ginder met de Bayembe te doen gehad hebben. Ze waren er waarschijnlijk voor weggelopen. In die streek wonen nog Baka Ndaba en Bakwa Ndoba en daar woonden de Bakwa Nianga, waarover we spraken in de studie over Nkole a Bayembe. Bij de Bakwa Tshinene is een hele afdeling Bakwa *Longo ;* ook bij de Bambu Bena Longo van Tshinkenke Bena *Ndongo*, en aan de Kasai, behoort de hele groep van Kangandu tot de Bena Ndongo. Die Bakwa Tshinene a Makondo zeggen ook, dat ze komen van « *Dibwe dia Kabunda* »*:* een grote rots bij de Kabundavijver in de Kajibavlakte. En die Bakwa Tshiba die daar halfweg wonen bij de Kasansu zingen ook van :

« *Kabwe ka mpata*
katshini kapia. »

« Rots op de vlakte
die geen vuur vreest. »

4) Verder merken we op, dat ze hun familienamen uitspreken met de zachte medeklinkers : *b, z, j, g.* Bijvoorbeeld : Ndaba, Nianga, Kalala, Luvuta, Kilemba,

Ndongo, enz., hetgeen op een Oosterse afkomst wijst. De westerse groepen der Zuid-Babindi, die rechtstreeks van de Mpianga komen, spreken meer met *p*, *s*, *sh*, en *k*. Bijvoorbeeld : Kumpa voor Ngombo, Bapetshi voor Babenji, Mikokoto voor Muko Ngondo, enz.

Ze spreken ook hun familienamen meestal uit met *a ;* bijvoorbeeld : Ndaba, Niangia, Kilemba ; veel minder met *o* of *e*, zoals die Kungulu maye doen. Dit wijst er op, dat ze meestal van de Baluba-kant kwamen, en nader bepaald, van de streken benoorden de Muansangomo, waar de *Musasa* en de *Kanga* woonden, — en van de streken van Mpania Mutombo, de Bashila *Kasanga* en de *Basanga* en de *Bakwa Nianga*.

En toch hebben die Babindi hun eigen taal bewaard ; ze spreken zelfs met de tussengevoegde *i*, bijvoorbeeld Niangia ; ze zeggen Bagiete voor Bakete. Maar de Bakete van Tshinkenke en Tshingombo en Kapuete spreken een bijzonder dialekt van het Bukete.

Wat bewijst dat nu allemaal ?

Al die kleine feitjes wijzen er op, dat geheel die Babindi-groep en nog meer andere Zuid-Babindi, niet rechtstreeks van de Mpianga komen, maar wel van de kant der Bambu-Babindi aan de Lubilashi. Wellicht kwamen er ook wel van de Noord-Babindi en van de Bakuba, maar die hebben dan de grote omweg gemaakt rond de Dibese, tot tegen Lusambo en de Babindi-Bambu. Van daar zijn ze met andere Mamvo en Kongo en Basongo gemengd, Zuidwestwaarts uitgeweken, tot aan de Lulua en de Kasai. We mogen eruit besluiten, dat er onder de Babindi-Bambu ook wel Babindi van de Bakuba vermengd zijn. Als we nu die Babindi Bambu vergelijken met de Bakuba Mpianga, met de Bakete van Tshingombo en van Kapuete, dan is het verschil in lichaamsbouw en gewoonten niet zo groot. Zo is het ook te verstaan, hoe men die eigenaardige kromme platte

voeten van de Bakuba tot bij de Bakete van Kapuete duidelijk terugvindt.

Bemerk: 1) Dat die uitwijkingsstrook van de Babindi-Bambu naar het Zuiden juist overeenkomt met de groep Bashila Nioko van de Moyo en de Amayapudi (Malapudi), en ook min of meer met de Bena Kawaye.

2) Hoe de Oostelijke groepen bij de Zuid-Babindi, die een Oosters dialekt spreken, niet graag de naam van « Babindi » dragen. Ze zeggen : « we zijn *Bambu Kangia* ». Die Bambu verstaan we nu ; op Kangia komen we verder terug.

We weten nu wie *Bende* is : de Babende of Babindi. We hebben ze gevolgd op hun verhuizingen in Kasai zelf. Maar van waar kwamen die « Bende » ? Komen ze ook uit het Noorden, gelijk de Kundo en de Ngombo ? Welke stam in het Noorden steekt het plankje der *Bende* omhoog ?

We zagen reeds dat ze aan de Lubudi gedurig de namen verwarden : Nganda en Ngende, Kondo en Kanda Mpende en Mpanda, ook *Bende* en *Banda*. Bemerk nog hoe de Batwa de Bangende noemen : *Bakuata*, hetgeen de verscherpte vorm is voor *Ba Nganda*.

Die Bende en Banda zijn dus de Babindi, en in het algemeen alle, die Oostwaarts langs de grote karavaanweg woonden.

En die *Banda* ? — Met de Mongo en de Ngombo waren we reeds gekomen tot in de streek van Lisala, en tot over de Kongostroom. Ginder wordt algemeen aangenomen, dat die Mongo en die Ngombo vanuit het Noorden kwamen, waar ze door de Azande verdreven werden. Nog een stap verder, en in het gebied van de Ubangi vinden we nog kennissen. (Zie *Congo*, 1938, n^{r} 4.)

Mgr TANGHE spreekt er over de *Ngbandi* van het

Ubangi-gebied. Ngbandi is gelijk aan Bwendi, zegt hij. Vader Ngbandi had vier zonen : 1) Nyake, 2) Gbule, 3) Gbando en 4) Ngula.

Ngula zijn de Zande, « Ngula *Ngbandi* » of « *Kola Ngbandi* ». Is dat onze *Bende* niet en onze *Nkole a Bende*?

Nkole Ngbandi wordt ginder als een voorvader voorgesteld. P. J. VESTERS van Baringa aan de Opper-Lepori zegt daarover (*Aequatoria*, 1940, nr 1) :

« Betreffende de naam Nkole heb ik geheel het binnenland afgevraagd. Niemand wil van Nkole weten, als stam-of plaatsnaam. Het enige wat ik er kon uitkrijgen (en dat herhaaldelijk) is, dat Nkole staat tegenover *Ba enga*. Wij zijn op het water niet thuis, zeggen ze, omdat we *Nkole* zijn, binnenlanders ».

Het deed me genoegen, dat het geloof aan die geslachtsbomen van voorvaders nog eens een deuk kreeg. Dit *Ba énga* zal wel hetzelfde zijn, als Elinga aan het Ntumba-meer en Baringa aan de Lualaba, en Badinga aan de Beneden-Kasai, zelfs tot aan de Opper-Kasai in Angola, — te weten : het moerasland en zijn bewoners, de watermannen. Het staat dus overal, evenals Djari, tegenover Koro en Nkole, het droogland. Maar in Kasai is Nkole een hoofd geworden en in Ubangi een voorvader.

Soudanezen in Kasai ? Waarom niet ?

Sedert lang heeft men Semi-Bantutalen in Kwango en in Kasai gevonden. Dat is niets nieuws. En echte Soudanezen zullen er ook wel zitten. We hebben er de Mamvo-groep van Tshinkenke bij Ntambwe Muense, en de Bena Kasengaye bij de Olekeshi, die *efu* spreken, en al de Kasenga bij de Bena Tshinema en elders, die zeggen « *Kabedi Mamvo*, Wij mensen » ; terwijl de anderen zeggen : bantu met een *t*. Daarom zijn ze ook Bantu. Het was juist met die Mamvo, dat de Babindi van Noord-Luisa zo nauw in betrekking stonden.

Als ge de stammen van in Kasai kent, en ge leest dan een studie over de Ubangistammen, dan treft het

hoe die benamingen dezelfde zijn, meestal wat anders geschreven. Enige voorbeelden : Abangbinda (Babindi), Abasango (Basanga), Mombere (Mumbeye), Akando (B. Kanda), Benge, Bala, Furu (die in Kasai Bena Mvula werden), Bambolo Ilombo, Nyake (Nianga), Gbule (Bulu), Gbando (Banda), Bwaka (Bakwa...), Ngbaka (Banga), Mbandi, Baya, enz. enz. Bij de Azande leven hele groepen « *Ba Ngié* ». In Kasai worden onze Bangende door de Mpianga evenzo genoemd : *Bangié*. Bij de Basongo zijn de Ba Nge deze die de luipaard eren, in het bijzonder de Bapo Ngoyi, de oudste stam der Basongo. Maar om een beredeneerde vergelijking te maken en een uitspraak te kunnen doen, zou men ter plaatse moeten kunnen zijn en die mensen nagaan in hun uitspraak, in hun taal, hun aardrijkskundige namen, hun legenden, hun zeden en gewoonten. Dan voelt men aan allerhande kleine dingen, met welke andere stammen in andere streken, die mensen verwant zijn. Maar als men die namen maar in de boeken leest, zegt dat niets.

Ngandi zou dus *Bende, Babindi* zijn. Maar dat onze gewone Babindi voor het grootste deel van ginder afstammen, daar zou ik aan twijfelen. Daar kom ik later op terug. Maar ik weet een stam in Kasai, die misschien met meer recht mag zeggen, dat ze van die Ngbandi van de Ubangi komen :

De Banda, Kabanda, Tshibanda, Nganda, Ngana.

We vinden de bijzonderste groep Bena Kabanda, daar waar alle Benda en Banda en Babindi woonden, « *ku nsanga a Lubudi ne Muansongomo* » = waar de Lubudi en de Muansangomo samenvloeien, en vooral langs de twee Lubudi-oevers stroomopwaarts. Veronderstellen we even, dat de Kabanda daar woonden, vóór de aankomst der grote Bakongo-hoofden te Mushenge, — dan ware het goed te verstaan, dat die hoofden die kant betitel-

den met de naam van Bande en Bende ; en alle stammen, die langs daar gingen wonen, kregen alle de naam van Bande, Ba Bende, Babindi.

Van die Bena Kabanda vindt men de groep van *Tshombo Bululu*. Hij wordt gerekend bij de Bakwa Muansa van Tshinyama. Maar zijn het wel Bakwa Muansa ?... Hun hoofden zijn fiere koppen, die zich nooit aan Tshinyama, het gemedaljeerde hoofd, wilden onderwerpen, niettegenstaande al de drukking en het geweld dat het Bestuur op hen uitoefende. Bululu is een hoofd van oude afkomst. Zo hij geen echte Banda is, dan is hij toch van het oude Muka Lenge-ras ; zijn familienaam zelf zegt het : Bena Muka Lenge. Tshinyama zelf was maar een Mupemba, die zijn gezag versterkte met naar de Bimbadi van Ndemba « *ku Tshilungu* » te gaan. Men erkende Tshinyama beter bij de stammen van den Beneden-Lubudi, dan bij de Bena Kabanda daar dicht bij. Tshinyama ging soms wel die lager gelegen stammen bezoeken, om palabers op te lossen, hoofden aan te stellen en schatting te doen betalen ; maar om er naartoe te gaan, volgde hij de grote weg over Tshombo Bululu niet ; dat durfde hij niet aan, hij ging de weg door het grasland, over de oude woonplaats der Bena Ntambo, en over Milangu.

Die Bena Kabanda hadden hun eigen streek, waar ze thuis waren, en hun eigen wegen, langswaar ze uitweken. Die weg lag niet door de opene vlakten aan de Muansangomo, waar Katowa en Tshinyama in die tijd woonden ; maar hij liep langs de Lubudi, van de Lutoko-vlakte en de Tshita Kanioka tot in de Bena Ngase bij de Bakwa Luntu ; hij liep verder de Dibese door over de beboste vlakten van Matuka en Nshinda, tot aan Tshidia Bowo tegen de Muansangomo, waar Mpumbombo nu woont. Veel van hun volk was tot daar reeds uitgeweken ; maar toen de Bapemba kwamen, trokken zij naar de Lubudi terug.

De Bena Kabanda zijn toch Bakwa Muansa, in die zin, dat ze met hun *sa*-dialekt tegenover de Bakwa Bulu van aan de Lubundji-rivier stonden. Ze hadden evenveel verwantschap met de Bena Mukamba van de overkant, als met de Bena Ntambo en Bena Kalombo van Tshinyama.

De Bakwa Muansa verwijten de Bena Kabanda, dat ze kinderen zijn van *Tshibombo*, de jongste dochter van vader Muansa. De Bena Kabanda weren zich en zeggen : « We kennen die Tshibombo niet, wij zijn kinderen van moeder Mukense, vrouw van Muansa ». — Tshibombo, vertelt men, was een vrouw, die zout verkocht ; ze had er een volle zak, *tshibombi*, en verkocht in 't klein. Terwijl ze bezig was, gevoelde ze plots de barensweeën, ging haastig in een huis binnen en baarde een kind. De mensen zeiden verwonderd : « Akia ! Die vrouw is een zak zout, een *tshibombi* ». Maar dat is legende en louter verwijt. Men kan er uit besluiten, dat die Kabanda misschien wel matriarchaat hadden, en ook met die *Bombo* verwant waren... Ge weet wel : die *Bombo*, de Bena Ngombo en Baluba uit het Noorden, « Mombu a Buyu ». De Bakuba, die hen die naam gaven, woonden daar vroeger dicht bij, aan de vijver « *Dishiba dia Makashi* ». Altijd diezelfde oude Bombo.

Bij die Bena Kabanda zijn er drie of vier groepen :

1) De Bakwa Mutwaye van Tshombo Bululu. Ze zingen :

« Dimpakila, mukulu wa Tshibanda,
wa Tshibanda tsha kulu ».

Dimpakila was de oudst gekende voorvader van de familie Tshita Nganda... De voorvader van Tshombo Bululu, een Muka Lenge, kwam bij die Tshita Nganda inwonen. Die Dimpakila was niet de mukulu, de oudste broeder van Tshibanda, maar hij was de *Tshibanda*

Mukulu, de Tshibanda van de hoge kant. Ze zijn dus nogmaals : *Banda a Nkole.*

Ik heb nooit gehoord dat de Bena Kabanda menseneters geweest zijn. En toch zingen hun geburen, de Bakwa Longo, zo dikwijls :

« *Tshibanda Muluba,*	« Tshibanda de Muluba
wakaseya bantu,	die mensen slachtte ;
katapile — wadie busuku ».	vermoordt hij zelf niemand, hij eet van een anders buit ».

Ik dacht dan altijd aan de Baluba, de Bayembe, die toch de ware menseneters zijn. Maar al at Tshibanda van de Lubudi geen mensen meer, hun stamgenoten in het Noorden, de Nkole a Ngbandi, de *Azanda*, aten er zoveel te meer. De Bena Kabanda hebben misschien die slechte faam van ginder meegebracht...

De Mutwaye zingt nog :

« *Mukwa Kalonji a Kubale,*	« De Mukwa Kalonji, die ruzie zoekt,
walengeshe kabidi ».	maar hij maakt het weder goed ».

Maar die Kubale is heel wat anders. Vroeger hoorden we van *Mukwa Losho a Ntanda*, de linkse, of de Boven-Losho. Waar was de rechtse, de Beneden-Losho ? Is het hier deze Losho, of Londji a Kubale niet ? — *Ku ngale* is lager. De Ba Kubale waren van die groep Babindi, die wegliepen bij Lukengu en over de Lubudi gingen wonen. « *Ku Ba Ku Ba* », zeggen de naburige Babindi, dat is : « bij de Ba Kubale, *Ku Ba Kuba* » en ze spreken de laatste *le* niet uit. Die *Ba Ku Ba* woonden vroeger in de streek van Mushenge, en die Bakwa Mutwaye woonden er voorzeker bij.

2) De Bena Kaniungiu van Kapombo zingen :

« *Muanetu wa Bakwa Tshimona mbushi*	« Broeder, van die veel geiten zagen (bezaten),
wa ba kua bamona niengele ».	van die veel schapen zagen ».

Maar Kaniungiu zelf is de vervorming van de naam *Mongo*. Die waren dus met de Mongo verwant.

3) De derde groep, de Bena Mpajikile, zingen van « *Ba Tshikuni tsha Mpia lubidi*, « van een brandhout met twee vuren », gelijk twee mensen, die palabreren ; ze willen alle twee gelijk babbelen en dat gaat niet. Die Mpaji Kile, *Bakwa Tshile*, waren dus *Kungi*, *Bakongo*, en ze waren dan nog van de *Mpia* = *Mpianga*.

4) Een vierde groep : de Bakwa Ndaye van Ntumba Senge zingen :

« *Bena Ngoyi ba Tshibanda Mukulu*	«Bena Ngoyi van Tshibanda de Oude,
Kalambudi muntu	hij betaalt schatting aan niemand
udiadia muende mu Tshipanga ».	hij eet (alle wild) alleen in zijn afsluiting ».

Tshibanda Mukulu, de Tshibanda die de Kulu, de droge vlakte bewoonde bij de Ngoyi, de ba-Nkole. — Kalamba was hoofd bij de Ba Mbale en de Ba Kanga.

Ze zingen nog : *Bena Ngoyi a Banda Mambu*, en ze veranderen één letter, om een woordspeling te maken : *Bena Ngoyi a Kanda Mambu*. *Kukanda mambu* is iemand laten voorbijgaan, en hem dan in de rug aanvallen. We zitten hier dus weerom bij de *Mambu* en die *Nganda*, hetgeen altijd verwijst naar de Babindi en de Ngombo en zelfs naar die Ngbandi van de Ubangi.

Die oude liedjes, waarvan zij zelf de woordspeling wel verstaan, maar niet de oorspronkelijke betekenis van de namen, zijn nog de zekerste bron, om de toestand van vroeger te achterhalen ; in die liedjes hebben ze nooit opzettelijk vervalsing gebracht.

Een andere stam, Ba Kabanda woont op vierhonderd km van daar, in het Zuiden van Luisa, tegen de Katanga-grens : de *Mu Ka Banda van Musepu*, waar de goudmijnen van de Forminière zijn.

Als men in Luisa gedurig gehoord heeft van Akuma en Avanga en Mpa en Ana en Eni, treft het ons hier weerom te horen: *Muka* Banda en *Muka* Wo en *Muka* mba ka mba, enz. ; die *Muka* brengt ons ineens terug naar de Bena Lulua van de Lubudi. Die Bakete hier zijn geen Bakete als deze van Olamba van Kalala Diboko hun geburen, en de Ana Mamba van Mukoko. Hier, en ook bij de eerste Bakete over de Katanga-grens, de Bena Kabanga, de Bena Ntambu, enz. erkennen we het scherpe wezen der magere Bena Lulua. Ze kunnen heel goed broers zijn van de Bena Kabanda van Tshombo Bululu. Maar om er meer over uit te wijden heb ik ze niet genoeg gekend.

Andere verwanten met de Kabanda zijn de malundjo *Ebadi* families bij de Bakuba. Ze zeggen : Ebadi, maar in de dorpen waar ze niet helemaal verbakuba'st zijn, op de Bulembu in de bossen over de Mpaka, zeggen ze nog *Tshibadi* en zelfs *Tshibanda*. Zo komen we tot de gekende « *Tshibanda Muluba, wakaseya bantu* ». Die Ebadi vindt men niet bij de Mpianga, maar wel bij de Bangende ba Bulembu. Hier zijn er zeven malundjo.
Bij de Bakete Ba Kabaye is er één.
Bij de Bangende ba Selenge is er één ;
Bij de Bangende van Dengamongo zijn er vier ; de familie van Kikama Jakobo (Katshabala) is Ebadi ;
Bij de Bakete van Mumbembe is er één ;
Bij de Bakete van Baka Bulu is er nog één ;
Bij de Bangende van Tshabushobo zijn er vier ;
Bij de Bangende van Kalambama zijn er drie ;
Bij de Bangongo van Bolongo is er één ;
Bij de Baluku is er één ;
Bij de Bashoba van Kamba is er één Ebadi en drie Eyadi.

De Ebadi van de Bangende trouwen niet onder elkander ; wat laat verstaan dat ze wel familie zijn, zelfs in de zin die de Baluba en Bakwa Luntu daaraan geven.

Al die Ebadi hebben het bijzonder voorrecht dat ze een *Meshosho* mogen zenden bij de Batwa. Die *Meshosho* is een soort hoofd. De Batwa verkiezen hun *meshosho* vrijelijk ; maar hij moet uit een familie der Ebadi zijn en ook de oude gewoonten volgen. Eens gekozen, gaat de *meshosho* bij de Batwa inwonen ; hij bestuurt niet, hij beslecht geen palabers ; dit is het werk van de *Nima Muanda*. Zijn werk bestaat alleen hierin : als er een *kumu* komt, een ras-hoofd, moet hij hem ontvangen, met hem onderhandelen, hem de *mulambo*, belasting van de Batwa aanbieden. Hij is de tussenpersoon tussen de Kumu en zijn Batwa. Hij krijgt zelf ook zijn deel van alle gedode dieren, en dat is voor hem het bijzonderste. Hij mag een arendsveder, *mfongo* dragen, hij mag reizen met een *ndamanga*, twee bamboe-staken met een jachtnet erover. Waar hebben die Banda hun macht over de Batwa gehaald ?

De familie *Nguele* van Yolo (Bangende) heeft ook dat voorrecht een *meshosho* bij de Batwa te zenden. De families *Bushodo*, de ene op Bantschi (Bangende ba Tshabushobo), en een andere op Malaka (Bangende ba Bulembu), zenden een *Ntesha* bij de Batwa, maar die staat achter de Meshosho. Die Bushodo zijn eigenaardige families. Hun familiehoofd heeft de titel van *Muyombo*, « *udi utwala muyombo* ». Hij mag een arendsveder, *mfongo*, dragen en mag ook de *Bakumu* begraven, gelijk de Batwa doen. Een *kumu* mag niet in het dorp van Bushodo binnengaan, bij de Batwa ook niet. De *Muyombo* en de Batwa gaan het hoofd der Bakuba groeten.

Andere Bena Kabanda wonen nog *over de Lubi* bij de Bena Mulenge van Ndumba a Kalala :

1) Enige mannen bij de Bakwa Biye van Muzembe ; maar ze zijn er nu uitgeweken naar Ditsho bij Kamayi Nkashama, ten Westen van Kabwe ;

2) Enige mannen bij de Bakwa Tshiya ;

3) Twee mannen, Kabemba en Tshiyoyo, bij de Bakwa Kalume. Die Kalume zijn ook een oude stam, en die Kabanda staan er gekend als de oudste van allen : de *Basangana*. Bij die Kalume is ook nog een gehele groep Bakwa Muansa, Muansa a Kalume.

Ze kennen hier zelfs de verwijten van de Bakwa Muansa Mukale : « *Malandi ngenu* = de slakken zijn de uwe », en « *Bakwa Muansa a Nkese, ba tshituta tsha bakashi* ».

Er zit verder nog een familie Kabanda of Tshibanda bij de Bena Kayembe der Bakwa Kalonji a Tshimanga, en een heel dorp Bena Kabanda bij de Bena Nganda Jika over de Luilu.

Het is wonder, hoeveel *Basangana* er zitten tussen de Lubi en de Bushimayi, rond de Bakwa Dishi ; — die Basa *Ngana*, die toch ook nog broer of gebuur zijn met de *Nganda* en de Banda.

« We zijn Basangana... »

De Bakwa Lukanda
De Bakwa Kasansa } Bakwa Dishi ;

De Bakwa Biye
De Bakwa Tshiya } Bena Mulenga ;

De Bakwa Buyu van Bombo Tshimpanga ;
Al de Basangana van Tshimanga Tshaba, bij de Bakwa Kalonji ka Tshimanga, te weten :

De Bakwa Jikale
De Bakwa Kamuna
De Bena Mfoyi
De Bakwa Kasha
De Bakwa Muansa
De Bena Kaniana
De Bena Luangu
(over de Luilu).

Zijn verder nog Basangana :

De Bena Bifumbu
De Bena Kabundi } bij de Bena Mpungu

Ze spreken over de Baluba als over vreemden : « *Baluba a mikete* : van Kasongo Niemba en van de Bayembe ».

Ze kennen het vers : « *Mutu a Buyu, Mombo a Buyu* » en Mombo, dat zijn zij zelf. Maar de Mombu a Makondo, dat zijn voor hen de Babindi-Bambu. Ze zingen :

« *Basangana kabavudi*
Bashishie bavula nkama. »

« De Basangana vermenigvuldigen niet,
de achterkomers groeien aan met honderden ».

En inderdaad, die Basangana hebben meestal slechts kleine dorpjes in het binnenland, wijl de andere Bakwa Kalonji en Bena Mulenga, enz. in grote dorpen leven ; die waren immers rijk geworden, hadden vrouwen en slaven gekocht en grote dorpen aangelegd. Dat is de gewone geschiedenis van geheel Kasai.

Enige van die Basangana van de Bushimayi weken voor een driehonderd jaar uit en keerden terug Noordwestwaarts, tot over de Lubudi, waar ze het rijk der Bena Tshishiba stichtten. Het waren Muena Bintu, een Musangana (?) en Mubaka Nshila en Tshowa, — twee Bena Mukale of Jikale. Ze weken eerst uit naar de Bakwa Tshile van Tshimbowo bij de Bashila Kasanga, in de groep der Bena Kazadi. Naderhand gingen ze stroomafwaarts, tot over Ndemba en gingen inwonen bij de Bena Tshishiba aan de Lombelo ; die Bena Tshishiba waren verwant met de Bena Biye a Mulumba van hoofd Bulambula, en met de Bena Kabuadi van hoofdman Tshimbowo, op de weg naar de Muyawo. Die Muena Kabuadi was de echte Muana Tshishiba. Die Tshishiba was ook verwant met andere Bena Tshishiba en met de Bakwa Bosho, die links en rechts van de Lubudi woonden. Ze kwamen ten andere allen oorspronkelijk van aan de Lubudi. Naderhand zakten die Bena Tshishiba en Basangana van de Lombelo af naar de Lubudi, op zoek naar hun broeders.

Als ze aan de Musasa-beek kwamen, — waar vroeger alle Ngana gewoond hadden —, botsten ze er nu op de Bakuba. Er werd gevochten en Dishiba Munene, hun hoofd sneuvelde. Nu gingen ze op de vlucht met vrouw en kinderen, een overhaastige vlucht, het bos van de Lubudi in. Ze kwamen aan het bleke water van de Lubudi en stonden daar verlegen : de Bakuba achter hen, voor hen dit water, en geen bruggen erover en geen schuiten. Maar gelukkig hoorden ze er mensen in het bos aan de overkant, die er palmwijn tapten. Ze riepen en smeekten :

Zet ons over, als het u belieft.

— Maar wie zijt ge ? — Zoveel volk !

— We zijn Bakwa Katowa (van tegen Luluaburg — er waren daar verscheidene soorten van volk bij). We zijn Bakwa Bosho, Bena Tshishiba...

— Waar gaat ge naartoe ?

— De Mukuba jaagt ons op ; ze hebben Dishiba Munene vermoord ; broeders zet ons over, als het u belieft. Wijst ons een plaats om te wonen.

Die mensen van de overkant waren de Bakwa Kelele van de Bena Mukamba, die daar aan de Muyuyu-beek woonden. Ze zegden : « Uw stamgenoten van de Bosho en de Tshishiba waren ginder stroomafwaarts over de Lombo-beek ».

Ze wezen de Bena Tshishiba de weg tot bij hun *bilombo*. De bilombo zijn een tiental staken van licht parasolhout, samengebonden tot een vlot ; dit vlot is met een hoepel vast aan een sterke *mulangala*-koord, die over de stroom gespannen is en op beide oevers aan bomen vastgemaakt. Die *bilombo* zijn het geschikte middel om over waters te steken gelijk de Muansangomo en de Lubudi, die te breed zijn om er een brug over te werpen, en te smal en te geweldig voor een schuit. Dit middel is eigen aan de Westerse stammen van aan de Bakuba tot in Luisa (er lagen

er op de Luete) ; want de Oosterse Baluba zouden een hangbrug maken met slingerplanten.

De Bakwa Kelele brachten dus de Bena Tshishiba bij hun *bilombo* en hielpen ze oversteken. Ze wezen hun de weg naar hun broeders aan de Lombe-beek in het Noorden. De afstammeling van Muena Bintu is nu Kambale, de Mubasanga ; de afstammeling van Mubaka Nshila is Tshikodikodi, de Muena Mukale ; de afstammeling van Tshowa is Kampashi, ook een Muena Mukale. Het waren die twee laatste, die rond 1925 Kambale « *kubanda kulu* » de troon hielpen bestijgen, volgens de regels van de Bakwa Kalonji van Mutombo Katshi, vanwaar ze kwamen.

8. Mpasu.

Een andere stam, die we hier ook aan de Bushimayi weervinden, en een broer is van de Kabanda en de Busangana, is de *Mpasu*. De *Mpasu* is eigenlijk de Mukwa Bosho van de Lubudi, stamgenoot van de Kasua en Kasansu en van de Basala Mpasu uit Luisa. We vernoemden zo even « *Bosho a Biye a Mulumba* », de Muena Tshishiba. Ook die Muena Tshishiba zingt nog van :

« *Muanetu wa Mukwa Mpasu a mukumbi*	«Broeder van de Mukwa Mpasu a Mukumbi,
kuakalua mukumbi	waar de Mukumbi kwam,
kualualua lupupu. »	daar zal hongersnood komen ».

Mpasu is = sprinkhaan ; *Mukumbi* is = de grote zwermsprinkhaan, die alles opvreet.

Hun *Mpasu*-vlakte is daar nog aan de Muyuyu-beek.

Maar die Mpasu vinden we terug rond diezelfde Basangana over de Lubi :

De Bakwa Kanda der Bashingala ;

De Bakwa Lubashi der Bena Mukenge ;
Een dorp Bena Mpasu bij de Bena Nganda Jika ;
Een dorp Bena Mpasu bij de Bakwa Mulumba ;
Andere bij de Bena Kaseki ;
En nog meer andere Mpasu bij de Bena Kanioko.

De Bakwa Dishi aan de Lubi zijn in de grond toch ook Bosho, maar zeer vermengd.

De Bena Musue, een stam Bashila Kasanga, halfweg naar de Lubudi, is er een overgang naartoe.

In dezelfde streek, wat meer in het Zuiden, vonden we reeds veel Bakwa Baye en andere Bena Mukunu, die uitgeweken waren, in de richting der Bena Kanioko.

Over de Lubi vinden we nog veel Bakwa Kanda en Bakwa Lukanda, hetgeen ons herinnert aan de Nganda der Babindi.

Hoger zagen we de *Ngana* en de *Kana*, die verspreid leven bij de Zuid-Bakete, en staan tegenover de *Kono* en de *Kene*.

Een andere grote groep, die verwant is met die *Ngana*, zijn de *Kanga*. Die Bena Kanga moeten vroeger een groot rijk gehad hebben, ergens aan de bronnen van de Tshibungu of benoorden de Muansangomo. Naderhand kwamen ze onder het gezag te staan van de grote Nkole a Kapuku van de Bakwa Beya van Ndemba. Of was het voor die Kapuku, dat ze verhuisden ? Vier kinderen van Kanga gingen naar de Lulua :

Kədiebu a Kanga, hoofd Kabata ;
Tshadi a Kanga, hoofd Tshingeshe ;
Mulamba a Kanga, hoofd Ndumba Munene ;
Kabanshi a Kanga, hoofd Kalamba en Kabilu.

Hun aanverwante stammen, zonen van Kasanganayi, zijn : de Bakwa Mpika van Sapo Bumba, en de Bakwa Kasua van Tshifwembe.

Maar in het Zuiden van Luisa bij de Basala Mpasu, wonen nog andere kinderen van die Kanga :

De Kabanshi a Kanga van Bumba ;

De Kamanguna a Kanga van Samuanda, en van Va Nzala bij Ngovo ;

De Bā Kanga zelf van Mata ;

En de Bambu Kangi : al de Babindi van Boyi. Weet ge nog dat veel Zuid-Babindi van den Oostkant niet gaarne *Babindi* heten, maar liever de naam hebben van *Bambu Kangi*. E. P. G. VANCOILLIE, die ze beschreef, gaf hun ook liever die naam, omdat Mubindi soms door de Baluba opgenomen wordt als een scheldwoord« *Mubindi mbwa* = hond ». We wisten reeds wat Bambu was. Nu kunnen we ook weten, wat Kangi daarbij komt doen.

De Westerse groepen der Babindi zijn meer van het echt ras, dat rechtstreeks van de Mpianga, over Luluaburg, naar Boyi kwam. De Oosterse groepen bijvoorbeeld, de Baka Ndaba, de Baka Niangi, de Ba Humba, enz. zijn meer Bambu = Bahumbu, die kwamen van de Bambu-Babindi over de Lubilashi. Ze kwamen wellicht over de Baka Kanga aan de Muansangomo en daar hebben ze hun naam gekregen van Bambu-Kangi. Kangi, met een *i* is de Babindi-uitspraak van Kanga.

BESLUIT.

Wat volgt nu uit dit alles ?

Ik zeg niet dat al die stammen uit het Ubangi-gebied van de Ngbandi komen. Over de oorsprong van de Ngana en de Kanga handelen we later. Kwamen de Kabanda rechstreeks van de Ngbandi ? Dan hebben ze al de Ngombo en Mongo en Kundo en Basho moeten voorbijlopen, en ze zijn er inderdaad geweldig mee vermengd. Ga hun liedjes maar na. En toch, al die laatste stammen dragen een naam met een *o*-klank ;

de Kabanda, evenals de Ngana en de Kanga hebben een ā-klank, dat alleen laat reeds een geheel ander volk veronderstellen. Maar men leert in het Noorden toch ook, dat al die Ngbandi en Ngbake en Azande, enz. door de grote vlakten uit het Uele en Bomu-gebied kwamen, uit het Oosten dus. Onze Banda kunnen dus evengoed verwant zijn met de Ngbandi en Azanda, die toch uit het Noordoosten van Kongo tot in Kasai kwamen. In het Evenaarswoud heeft men de Lusa Kangia en de Basa Kata, maar zonder het goed te weten durf ik veronderstellen, dat die uit het Oosten kwamen, en daar binnengedrongen zijn. *Kata, Kanda* en *Kanda* is de vlaktekant. Onze Bangende worden ook door de Batwa genoemd : *Bakata*. Onze Basa Ngana vermelden ook Lesa als hun voorvader, evenals de Basakata hun grond *Lesa* noemen.

In Kasai zelf kunnen we nu verscheidene uitwijkingswegen van vóór vijfhonderd of duizend jaar erkennen.

1) In de vroegste tijden weken de *Ngana* uit, — van aan het Lombelobos langs de Muansangomo tot over de Lubi en de Bushimayi. Veel Mpasu en Kabanda deden hetzelfde. Veel Baye en Mukunu en Kanioko en Ntubeye hadden diezelfde weg reeds vroeger gevolgd.

2) De Babindi van Mushenge weken Oostwaarts over de Lubudi uit, tot over de Lubilashi. Langs daar woonden alle Bende en Banda en Nganda en Ntanda en Bambu.

Andere *Babindi* en ook de *Ngombo* volgden de weg der Ngana tot aan de bronnen van de Muansangomo. Dan kwam er verandering : de Bapemba van het Oosten, onder de druk der Baluba. Sha Nkadi en der Bayembe, kwamen naar het Westen aangedromd. Daarom weken de Babindi nu ook Zuidwaarts af en trokken over de Lulua, aan de oversteek Nsanga a Niemba aan Lulua-

burg, naar de streek van Boyi. De Ngombe deden hetzelfde. Andere Babindi-Bambu, van de Oostgroep, weken ook over de Mukamba en de Bena Kanga naar de Lulua, trokken erover aan de oversteek van Bunku in de Bakete, en trokken verder naar de Muyawo. Dat zijn de *Bambu-Kangi*. Daar liepen ze met de andere Babindi weder dooreen. Veel Mamvo en Songo en Ndongo en Kongo, die daar ook aan de Lulua verbleven, trokken mee tot tegen en over de Kasai-stroom (Kapuete, enz.). De Kanga, verwant met de Ngana die aan de Tshibungu en de Muansangomo gebleven waren, weken ook uit, de ene Westwaarts naar de Lulua, de andere Zuidwaarts tot aan de Luete. Dat waren de grote verhuiswegen van die tijd, maar sindsdien namen de verhuizingen wel een andere richting.

II. Van waar de stammen kwamen.

1. De Stammen uit het Noordoosten.

We lezen in de studie over de Noorder-stammen, dat Azande en Mongo, enz. allen uit het Oosten kwamen, dus uit de Noordoosterhoek van Kongo. Het ware dus niet te verwonderen, dat andere groepen rechtstreeks zouden uitgeweken zijn uit het Noordoosten, — over de Lualaba en Lomami, — naar de Sankuru en het Kasai-gebied. Al de stamnamen, die we ginder ontmoeten, al worden ze soms anders gespeld, klinken ons zo bekend. Maar om met meer zekerheid iets te bepalen, zou men ginder ter plaatse moeten kunnen zijn. Zo dikwijls als we bij een stam voor de eerste maal aankomen, voelen we seffens aan allerhande kleinigheden, dat we reeds vroeger hun verwanten kenden, die soms op honderden km van daar wonen. Maar men moet ter plaatse gaan, om dat te ondervinden. Zo is het voor al die Noordoosterstammen.

Ik kan maar enige puntjes aangeven.

1) We zagen hoger dat, in de streek van de Bakuba alle stammen, ten Oosten van Mushenge aan de Lubudi en aan de Lubilashi, allen de naam kregen van Nganda, Kondo, Ngende, Mpanda, Bende, enz. De stammen van het Westen werden in het algemeen genoemd : Ba Bale, Ba Ngele, Ba Kele, Bashi Lele, enz. Dat is niets nieuws. Als we het Noordoosten ingaan vinden we hetzelfde verschijnsel.

In de streek van de Lomela en de Tshuapa worden ook al de stammen, die ten Oosten van de Boshongo en de Kundo wonen, genoemd : Monganda. Al de Boyela, Topoke, Bambolo, Laliangolu, Yasa Yama, enz. zijn *Monganda.*

Gaan we nog verder het Oosten in tot aan de grote meren, Kivu en Eduard. Daar worden al die Oosterse stammen nogmaals genoemd : *Ba Nanda;* van aan de Ba Izanza aan het Edwardmeer tot aan de Bashi van het Kivumeer, het zijn al *Ba Nanda.* Ze kwamen immers nog van verder uit het Oosten. Ze spreken dit woord naar het schijnt, zonder de *g,* (Ba Nganda) bijna gelijk de Bakwa Nda Mfungi en de Bakwa Tshinga van Ndemba zeggen : Bakwa *Nnanda,* Bena *Nnebo* en andere dergelijke woorden. Die zijn ook een soort Nnembe of Niembe of Bayembe.

2) *De Mamvo.* Dit zijn een hele groep Bakete in de hoofdijen van Ndumba en Ntambwe Muense, namelijk :

De Ena Ndongo van Tshinkenke ;
De Bena Kabange bij Ntambwe Muense ;
De Bena Mbale van Malowa ;
De Bena Kasengaye van Kamulolo ;
Al de Bena Kasangaye-groepen van de Olekeshi ;
De Bena Mamu van Bitanda ;
De Bena Ebapfo van Tshinyama Nkene ;

Zelfs de Bishi Iyamvo van de Balualua.

Herinner u die Kasengaye aan de Olekeshi, die *efu* spreken.

Men moet onderscheiden :

1) De oude Bombo of Mombo, die eerder van de Ngombo = Bahumbu zouden afkomstig zijn.

2) De nieuwe Mamvo, waartoe de grote Ba Nkole behoorden. Indien die Ba Nkole uit andere rassen kwamen, bijvoorbeeld de Bayembe of Basongo — dan zouden ze die Mamvo meegebracht of onderworpen hebben tot hun krijgs- en dienstvolk.

Van waar kwamen die Mamvo ? Kwamen ze van de Mamvo aan de Kibali-stroom (Opper-Uele) in het Noordoosten ? Die spreken ook Efe, en ze hebben hun Efe, dwergen. Maar tot aan de Kibali-stroom, is het zo ver. Het schijnt dat ze overal op hun weg nog achterblijvers van hun volk gelaten hebben, komende over de Babira (Bena Kabila in Kasai) van de Ituri, en de Babira van Ponthierstad en de Bakumu en de Bakusu van Kindu. Naderbij vinden ze dan hun verwanten, de Bambu van Tshilomboshi.

3) *De Kasenge* zijn nauw verwant met de Mamvo. In Kasai hebben we :

— De Kasenge van Kayoko bij Tshikele, Bena Kabiya ;
— Die van Bumba, Bena Tshineme bij Hemptinne ;
— Die van Kasongo Mutombo bij de Basangana, ten Noorden van Ndemba ;
— Die der Bakete ten Noorden van Luebo ;
— Die van de Bambale van Mayimba aan de Luete ;
— Die van Kashikula bij Lumpungu, Balualua ;
— Zelfs de Kaba Nge van bij Ntambwe Muense.

Die Kasenge kunnen best verwant zijn met de *Baso Ngie*, of *Bashila Nge* bij de Bayembe.

De Baso Ngie aanzagen de luipaard, *nge* of *ngoyi* — (in het Westen : *nkoyi*) als zinnebeeld van hun hoofdmanschap. Die oudste Baso Ngie zijn de *Bapo Ngoyi*, de oudste stam der Bayembe. Bij de Ben' Ekiye vindt men eveneens de groep *Ba Ngié* van Tshitenga Mulamba. En in het verre Noorden bij de Azande leven er ook hier en daar *Bangié*. Wat verstaat men er ginder door ? Onze Bangende aan de Lubudi worden ook door de Mpianga gewoonweg genoemd : *Bangien*.

4) *De Niembe*. — De Kayembe schijnen een heel oude stam te zijn. Men komt ze overal in Kasai tegen, als gewone Baluba en als oeroude Bena Lulua. Later zullen we ze nog terugvinden als een soort dwergen. En toch zingt men soms van « *Kayembe Muluba, wakaseya bantu* = Kayembe de Muluba, die mensen at ». Zouden die Kayembe dan toch iets gemeens gehad hebben met de Bayembe van de Lomami ?

Maar er zijn andere groepen, die er veel jonger uitzien, en veel meer verwant met de Basongo en Kongo en Mamvo. Het zijn de *Niembe*, bijvoorbeeld de Baka Niembe van Tshibombo, en Kabwaye en Tshono in de hoofdij van Kapanga (Bakete). Het zijn de *Nnebe* en *Ndembe* bij de Bakwa Nda Mfungi en de Bakwa Tshinga. Het zijn zelfs de Bena *Tshineme* van Bumba en Kayenge aan de Lulua bij Kabwe ; daar spreken ze nog van *Tshifua*, Lukuka, enz. gelijk ze in het Noord-Oosten spreken van *Bafwa* Sende en *Bafwa* Boli.

Veel van die Niembe zien er van lichaamsbouw ook reeds als Basongo of Bayembe uit. Zouden die rechtstreeks afkomen van de Bayembe aan de Lomami ?

5) Geheel in het Noorden woont een geheel ander volk, Niloten genoemd, en daarvan wonen in de streek van Faradja de *Logo* en *Ndongo*, dikwijls eenvoudig *Ndo* genoemd. Zouden die verwant zijn met onze Longo ?

In Kasai hebben we :

— De Longo, een afdeling van de Bakwa Tshinene, Babula, geburen van de Bambu ;

— Het dorp Bakwa Longo van Tshinsaka, bij de Bambu van Tshilomboshi ;

— De Ena Ndongo van Tshinkenke van Ntambwe Muense, die Mamvo die we zoëven noemden ;

— De Bena Ndongo van Kangandu over de Kasai, die van bij Mamvo kwamen ;

— De Bakwa Longo ; Lukosho a Bulu, Tshiya a Bulu, enz. ten Noorden van Ndemba ;

— De Beyongo, bij de Batshi Mbo (Basongo) ;

— Al de Yongo : Yongo Matadi, Yongo Tende, Yongo Bualu bij de Bangende aan de Lubudi.

Al die Longo en Ndongo hebben zo enige gelijkaardige kenmerken, die verwijzen naar het Noordoosten. Zouden ze verwant zijn met de *Ndo* van Faradja ?

Van ginder komt toch ook het voorwoord *Mpa* of *Pa*. Die Niloten zeggen : Pa Niera, volk van Niera ; Pa Ndoro, Bena Ndoro ; Pa Dea, Bena Dea ; Pa Kwo en Pa Lara, enz.

In Kasai klinkt dat *Ba*, bij de Bakuba en bij de Noord- en Zuid-Babindi. Andere stammen zeggen : Bena, Bakwa en Bashi, enz.

Maar in Luisa klinkt het wel eens ook : *Pa*, bijvoorbeeld *Mpa Kanga* en *Mpa Longwa* bij Mushike der Ana Tshima. Of het klinkt *Mpa* + *nga Busha* en *Mpa* + *nga Kashasha*, in datzelfde dorp. De andere Basala zeggen het zachtere : *Avanga*.

6) Een andere dergelijke benaming uit het Noordoosten is nog : *Nda* of *Anda*. *And*, dit wil ook zo iets zeggen als Bena, afstammeling van ; bijvoorbeeld Andoga afstammelingen van Oga.

Andayi, afstammelingen van Ayi bij de Niangara.

Andenga, afstammelingen van Enga, dwergen bij de Babenga.

Inda y ingona', de kinderen van de trommel, zo noemt men de prinsenfamilie Baganwa in Urundi.

Dan anda, al die spreken met *Anda*.

In Kasai hebben we ook die Nda, bijvoorbeeld Nda Mbale Bene bij Kamuine sapo ; ze gebruiken nooit het gewone Bena.

— Nda Muasa bij de Kabanshi a Kanga van Mushiku ;

— Bakwa Nda Mfungi van Mpombombo.

Al die namen uit het Noordoosten zijn zo omtrent hetzelfde ; maar ze hebben meestal een ā-klank. Later zullen we zien, dat al onze Kasanga en Kasanza en Mamba, enz. — al onze echte Balu*ba* van dien kant moeten gekomen zijn.

Dat was ook het besluit van de H. A. MOELLER in de Oost-Provincie. Hij spreekt van volksverhuizingen uit het Noordoosten, en als derde golving geeft hij op : de *Lunda-Luba-groep*.

Die groep bevat : Basongo, Baluba, Wazimba, Bena Mamba, Bena Kasenga, Bena Monda, Bakwango, Baluba-Hemba. Maar, voortgaande op hetgeen hij in studies over Baluba gelezen had, laat hij die volkstammen een lange reis doen over Nyasaland en Rhodesia, terug naar Belgisch-Kongo tot in het Kasai-gebied. Maar het is niet nodig die volkeren zulke lange reis te laten doen. Het is veel eenvoudiger te zeggen : ze kwamen *rechtstreeks* uit het Noordoosten, de streek der grote meren — over de Lualaba en de Lomami naar Kasai. De Bashila Kasanga kwamen over de *Mbilashi ibidi*, de twee Lubi's, de Lubi en de Lubilashi ; en ze kwamen wel uit de streek van de Ba Kusu van Kindu. Eerst later kwamen veel Bapemba van de Lubi en de Bushimayi, Westwaarts naar de Lulua, — beweging die tot op onze dagen nog immer voortgaat.

2. De Stammen uit het Noord-Westen.

Wie kwam er ons toe uit het Noordwesten, uit Frans-Kongo, en Kameroen en Guinea ?

Ziehier de thesis, die D. M. R. Verhulpen in zijn boek *Baluba en Balubaïsés*, blz. 112, reeds opgaf :

« Voordat de veroveraars (de Ba Nkole) van het Noorden en het Oosten aankwamen in de gebieden van het Leopoldsmeer, van Kwango en Kasai en Sankuru, waren die streken reeds bewoond door stammen, die uit het Noordwesten kwamen, uit de Franse bezittingen. Hun afstammelingen zijn de Bateke, de Baboma, de Badia, de Basakata, de Bayanji en, — naar het schijnt ook de tegenwoordige Bambale. Wellicht hebben volkeren van denzelfden oorsprong vroeger ook de gebieden van Sankuru en Lomami en Tanganika bezet ».

Op een andere plaats zegt hij :

« In het land der Bakuba zijn de Bakongo-overweldigers waarschijnlijk onder den invloed gekomen van hun overwonnelingen. Want het schijnt, dat stammen die verwant waren met de Baboma, Badia, Basakata, Bayanji, Bambale of die het hunne bijgebracht hadden om de grond van die volkeren samen te stellen, vroeger uitgestrekte gebieden bezet hebben rond het Leopoldsmeer en in Kasai. »

Dat is klare taal. Iedereen zal het geredelijk aanvaarden voor de Noordergebieden der Bakuba, Bashilele en Basho. Men zal het echter betwisten voor de streek der Bena Lulua, der Baluba, der Basala Mpasu en Bakete, enz. Maar zouden al die oude stammen op hun verhuiswegen blijven staan zijn aan het Dibese-woud, waar nu de grens is tussen Bakuba en Baluba ? Vóór de komst der Bapemba, driehonderd jaar geleden, was er geen enkele reden om dat te geloven. Ze zijn wel doorgedrongen, het Zuiden in, tot in Katanga, en voorzeker ook tot in Rhodesia en Zuid-Afrika.

Het loont wel de moeite, hier de eigenschappen over te schrijven, die de geleerden aan dit Westerse volk toekennen. Immers, al de Noorderstammen : Ntombo,

Mongo, en Ngombo komen ten slotte ook uit het Noordoosten. Al die Oosterstammen komen dus nog van verder uit de Nijlstreken en uit Abyssinië ; ze zijn uitgeweken rond de Saharawoestijn langs de Oostkant, langs de oevers van de Rode Zee en de Indische Oceaan. De andere Westerse groepen kwamen over Frans-Kongo en Guinea en Senegal. Ze hebben ten Westen van de Sahara gereisd en hebben maar ten Zuiden van de Woestijn de Oost-groepen ontmoet. Die ontmoeting had vooral plaats in onze Belgische Kongo. Die volksstammen moeten in de grond dus totaal verschillen. Het is maar na eeuwenlange mengeling, dat ze weer hier en daar een geheel beginnen te vormen.

De H. VERHULPEN geeft over die (Westerse) volkeren het volgende :

1) Hadden waarschijnlijk matriarchaat ;
2) Hadden geen grote politieke organisatie ;
3) Vereerden de aardgeesten, geen overledenen ;
4) Betaalden geen huwelijksprijs ;
5) Kenden wellicht geen veelwijverij ;
6) Hadden dubbele voorvoegsels in hun naam ;
7) Het bestuur werd uitgeoefend per dorp : de patriarchale stammen, Mongo, Ngombo, Agbandi, Bobua, brachten een bestuur in, dat steunde op de familie.

Pater DENIS in *Congo*, 1935, geeft de kenmerken van die Westerse stammen aldus op : hij spreekt vooral van de vier stammen bezuiden het Leopoldsmeer, Basakata, Babaye, Badia en Batu.

1) Matriarchaat ;
2) Grondbezitters ; ze spreken van hun grond ;
3) Goede zeden : trouwen niet in de familie ;
4) Ze kiezen hun hoofd waar ze willen ;
5) Het hoofd wordt niet genoemd naar de familie ;
6) Als belasting betalen ze een deel van het wild ;

7) Hoofdmanstekens : de luipaard, de bel, de trommel ;
8) Ze klappen voor de hoofden in de handen ;
9) Als giftproef geven ze « tshipapa » ;
10) Ze betalen geen huwelijksgeld ;
11) Er is wat totemisme ;
12) Ze begraven de hoofden in het bed van een beek, en doden slaven ervoor.

Henri Dubois S. J. in *Répertoire africain* gaf als kenmerken van de dwergen en aanverwanten :

1) Ze erkennen een God als hun Schepper ;
2) Maar ze hebben geen beelden ervan, geen priesters ;
3) Weinig bijgeloof en toverij ;
4) Monogamie, goede huwelijken ;
5) Afzonderlijke kleine hoofden ;
6) Geen tatouage ; publieke initiatie ;
7) Geen slaven, geen menseneterij ;
8) Ze zijn vreedzaam ;
9) De eigendom van wapens en werktuigen is persoonlijk, de eigendom van voortbrengselen is aan de familie, de eigendom van de grond is aan de stam ;
10) Geen kweek of landbouw ;
11) Jacht en plukken ;
12) Houten gerief ;
13) Korfhuizen.

De schrijver geeft dan op, hoe naderhand een ander soort volk kwam, maar toch ook uit Oost-Guinea, dat andere kenmerken meebracht :

1) Legenden, dat God een moeder had ;
2) Geheime sekten der mannen ;
3) Verering van schedels en maskers ;
4) Offeren aan doden, — bijgeloof, — toverij ;

5) Menseneten ;
6) Matriarchaat ;
7) Veelwijverij ;
8) Slavernij voor schulden ;
9) Kleine landbouw ;
10) Vaste woonplaatsen ;
11) Rechthoekige huizen ;
12) Bijlen en rechthoekige schilden ;
13) Dorpen.

Laat ons nu de bijzonderste kenmerken aldus samenvatten :

1) Matriarchaat ;
2) Ze maken hun dorpen volgens de grond, waarop ze wonen, niet volgens de families ;
3) Geen grote hoofden ; ze kiezen hen waar ze willen. De Basangana kozen om de beurt uit verschillende bepaalde families ;
4) De bel als hoofdmansteken ;
5) Monogamie en geen huwelijksprijs ;
6) Weinig bijgeloof — geheime sekten ;
7) Weinig landbouw.

Vergelijk nu die kenmerken met alles wat ik daarover schreef nopens de Kasai-bevolking ; ge zult ze omtrent alle wedervinden in de streken, gelegen ten Westen van de lijn, gevormd door de Lubudi, de Dibese, de Lukula, de Lulua en de Lusanza, diezelfde lijn, die ik opgaf in de eerste kaart als grens tussen de P- en B-taal

Bij de Bakuba was er een vooruitsprong van de Oosterse Bambu ; bij de Bena Lulua een niet lang geleden overrompeling door de Bapemba ; in Luisa, bij de Bambu Kangi en de Balualua een vooruitsprong van Oosterse Bambu ; bij de Basala Mpasu een indringen van Basongo. Anderzijds waren de Westerse groepen sedert lang Oostwaarts doorgedrongen langs de Sankuru

en ook bezuiden de Dibese tot aan de Lubi, en tot aan de Bena Kanioko. Men herleze wat ik schreef over de dorpsschikking, over matriarchaat, over veelwijverij, over godsdienst, over goede en slechte zeden, over landbouw, enz. Dan kan men wel raden, van waar ze al dat verschil gehaald hebben.

We noemen nu die stammen die nog in het verre Westen wonen, en hun verwanten in Kasai.

Eerst de lijst van matriarchale stammen in het Westen, volgens J. VAN HOECK, distriktscommissaris.

Stammen met matriarchaat :

Basa Kata
Badia of Badjia
Babayi
Batu
Baboma
Batere of Batele
Batende

} die wonen allen rond het Leopoldsmeer en langs de Kasai, tot aan de Kongostroom.

Bakongo
Bateke
Bambala
Bayanji
Bapende

} die wonen in Kwango en Lager-Kongo- (zie de kaart).

Stammen met gemengd stelsel :

Bolia
Iyembe
Basengele
Banunu
Bakutshu

} die wonen aan het Meer en in de Middenkom.

Stammen met Patriarchaat :

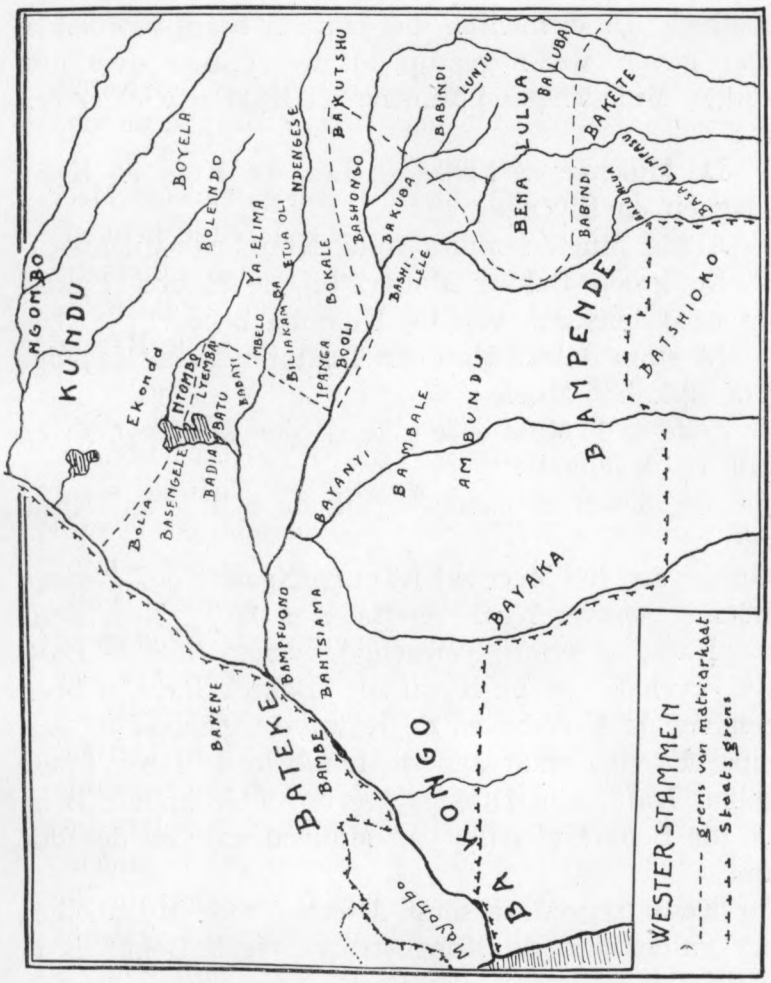
Ndengese
Booli
Ya Elima
Ekunda
Kundo
Mongo

Bolendo
Ipanga
Mbelo
Bilia Nkamba
Basongomene.
Ngombo
Agbandi

De Mpanga, Basalongo, Bawoyo in Neder-Kongo zijn groepen op hun eigen met patriarchaat, te midden andere matriarchale stammen.

De Bateke. — Aan de Beneden-Kasai en aan het Meer wonen de matriarchale stammen, die dezelfde kenmerken hebben als deze die uit Frans-Kongo afkomstig zijn, te weten : de Basa Kata, de Babayi, de Batu, de Bajia of Badia, en verder de Baboma en al de Bateke tot in Frans-Kongo.

De Basakata, — die naam met zijn A-klank, doet aardig aan, tussen die andere namen van Batu, Badia, Bateke, enz. Hij klinkt zo wat gelijk Ba Nganda, maar met de Westerse *k* en *t,* — de Ba Nganda, die overal als Oosterlingen beschouwd worden. En zo het schijnt staan die Basa Kata gekend als een bijzonder volk, als overheersers, die overal, tot bij de Baboma *kumu* gaan spelen, diklijvige, grijsbebaarde kerels. Kwamen die wel uit het Westen ? Maar onder die Basa zal er ook wel een mengsel van rassen schuilen. Ze geven hun grond de naam van *Lesa.* Dat is niet de naam van een bepaalde vlakte, maar de naam van hun dorpen als plaats beschouwd, een naam die ze in hun verhuizingen meedoen ; iedere vlakte heeft dan nog een bepaalde eigennaam, die blijft. De Basa Kata van Lesa schijnen dus nauw verwant met onze Basa *Ngana,* die ook Ba *Lesa* zijn. Het is ten andere hetzelfde woord : *Ngana* = *Nganda* = *Kanda* = *Kata.* Zie de lijst van onze Ngana en Kana. Ngana en Kata zou een volk zijn, dat van in de vroegste tijden uit het Oosten kwam. Maar in dezelfde stam zijn er andere elementen, die beantwoorden aan de naam *Lesa,*

KAART 28. — Westerstammen.

en die moeten uit het Westen gekomen zijn, met al de kenmerken van hun Westerse beschaving. *Lesa = Lese = Lendje = Lenge = Leke = Ndeke = Teke,* die benamingen volgen overal op elkander volgens het dialekt der streek. De elementen die daaraan beantwoorden in Kasai gaven we hoger op, als we spraken over hun hoofden, Mukalenge en Munene en Kakese. Ziehier een lijst :

— De Mulenge en Ledze en Lesa en Kese en Keju, en Ngueji en Biyenge ;

— Al de Muese-families rond Ntambwe Muense ;

— De groep Bakwa Muesa, bij de Bakwa Luntu, waartoe Tshinyama van bij Ndamba behoort ;

— De stam Bakwa Meji van Tshimbundu en Kayenge bij de Mikalayi-Missie ;

— Zelfs al de Muka+ le (nge is hier weggevallen) en Ngale en Muangale.

Ja, die lieden hebben waarlijk de helft van Kasai bezet.

Ginder aan het Meer zal Kata en Nganda ook gestaan hebben tegenover Ngale en Bale, en Baye. Nevens de Basa Kata, of ermee vermengd, wonen nog de Ba+ Baye, evenals we in Kasai de Bakwa Baye hebben tegenover de Ntembu en de Kawaye tegenover de Katempa. Evenzo staat aan de Lombelo de Bena Luese (Ngana, Kata) van Dibinga tegenover de andere Bena Bale (de Bena Kuba (le) van Mubwabwa) van dezelfde stam.

In Kasai zeggen ze soms *Munene* voor Mukalenge ; maar ginder aan de Kongostroom tegen Bololo is er een gehele ondergroep der Bateke, die Banene heet.

Bateke of *Atio ;* de Bateke noemen zich zelf *Atio.* « *Ma Utio,* ik ben een Muteke ». Men zou hen eens moeten vragen, wat ze met dit *Utio* bedoelen ; zinspelen ze op een woord van hun taal ? *Muteke* is een woord op zichzelf ; *Utio* zal wel een ander woord zijn.

Aan het Meer staan de Badia (of Bajia of Balia) tegen-

over de Batu. Badia schrijft men met een *a;* was er oorspronkelijk een *a* of een *o*? In Kasai ook heeft men in het Oosten aan veel namen een *a* toegevoegd, onder de invloed der Baluba, bijvoorbeeld Buya voor Buyu, Nioka voor Nioko. Die *Batu,* zoëven vernoemd, zijn wel een Westerse stam van overouds, maar toch zullen ze oorspronkelijk wel verwant zijn met de Ntombo, hun geburen (Ntomba = Ntu+ mba). De *Adio* brachten we hoger reeds in verband met de Kundo, de Bashi Ndo (zie goede en slechte zeden). Hier staan we dus eindelijk aan de oorsprong van die tegenstelling, die we in Kasai vonden : de *Bashila Mutumba* en de *Bashila Nioko,* of de *Mushi Dio* en de *Mutu.* De *Dio is de Muteke, hij kwam uit het Westen. De Mutu is de Ntomba, hij kwam uit het Noorden.* Die *Mutu* is meer verwant met de Oosterse Baluba ; daarom noemde men hem in Kasai wel *Ntu+mba* of *Mutumba.* Maar er zijn in Kasai nog veel andere *Dio* en *Mutu:* al de Dio bij de Bakuba, al de Bakwa Wodie, de Muadi, al de Bena Tshadi, enz. Die Bena Tshadi zijn onder andere :

— Een hele stam bij de Lombelo, de hoofden Dibinda, Lukanda, Sapo Lulua, enz. ;

— Een hele stam Tshadi a Kanga bij Ndemba ;

— Een stam Ba Tshadi bij de Noord-Babindi ;

— Een stam bij de Bakwa Luntu, hoofd Bidwaya Beya ;

— Een dorp Bena Musenge benoorden de Dibese, hoofd Mulumbu ;

— Een familie bij de Bena Mvula, Bakwa Beye, bij Ndemba ;

— Een dorp Bakwa Kasansu, hoofd Dijiba. Hun geburen verwijten hen nog :

« *Bena Tshadi m-Babindi, bakadia mutu wa dikamba* ». « De Bena Tshadi zijn Babindi ze eten de kop van de krokodil. »

— Een dorp Bakwa Kasua bij Luebo, hoofd Ngombo Muana ;

— Al de ontelbare *Kasadi*, en de *Aka* Sadi van Bumba bij de Zuid-Bakete.

We brachten met *Dio* ook in verband, de Ndongo en de Bondo en de Ngondo en de Mpungu en de Batshoko, die toch ook verwant zijn met de Mongo. Maar die Westerse *Atio* van rond Bololo zullen ook wel in verband staan met de Mongo van Coquilhatstad. In het Westen hebben ze in dit *Ndo* een *i* tussengevoegd : *ndio*, gelijk alle Babindi en Mpianga deden aan de Lombelo.

Een lijst van de *Mutu* gaven we ook op in de studie over goede en slechte zeden. Er blijft een grote vraag over : of die *Mutu* oorspronkelijk wel *Batua*, dwergen waren. Maar daarover straks meer.

Een andere bloedverwant van die *Lese*, die overal maar al te goed gekend is, is de *Musese*, mv. *Basese*, of op zijn Babindi's : de Musenji. Iedereen in Kasai scheldt met Musenji. « *Nudi basenji*, ge zijt wilden, dwazen » — maar wie weet nu nog wie die Basenji waren ?

Aan de Lubudi verwijt men de Bakwa Wuyu en nog andere :

« *Muanetu wa Bakwa Tshikale Bualu*	« Broeder van de Bakwa Tshikale Bualu,
Nsenji a mpata,	Nsenji der vlakte,
Pa diadiaye	waar hij eet,
m-pononaye ».	daar bevuilt hij het. »

De *nsenji* is een wild knaagdier, zo groot als een konijn. Maar hier zinspelen ze op het *Nsese*-ras. *A mpata* = *a mpanda*, de linksen over de Lubudi. Tshikale Bualu is ook de Mu shi ka le (nge). *Bualu*, de eigenlijke, of beter *ba ulu*, van hoger.

De Ba Kende (Bakete) zeggen, dat er in hun geburen

nog vóór korten tijd een dorp van Basenji was, maar ze zijn nu verdwenen.

Die misprezen Basenji waren de Lese, de Babindi, de Bateke met hun primitieve Westerse beschaving, ze werden misprezen door de Mutu en de andere Oosterse Baluba. Zo verweten ze elkander wellicht tweeduizend jaar geleden, zo verwijten ze elkander nu nog « *Mubindi mbwa* ».

Het is opvallend dat die mensen ons altijd verwijzen en terugbrengen naar *de streken van Mushenge* en naar de Lombelo-Dibese.

— Van daar kwamen de Bashi ndji (Babindi), dat is het eerste lid, gelijk Bena en Bakwa, waarmede de Zuid Babindi meest hun families noemen.

— Vandaar kwamen al de *Basa Ngana;* ze zeggen daar niet *Nganda,* maar wel Ngana, gelijk ze er zeggen :

Ibama voor Tshibamba;
Lueme voor Luembe;
Mpie' voor Mpembe;
Lomolo voor Lombelo;
Bangien' voor Bangenda;

dat is overal de uitspraak eigen aan de Mpianga ;

— Van daar kwamen de Biyenge, die hun recht op het hoofdmanschap hielden staan boven Lukengu, tot heden toe ;

— Daar wonen de Bena *Tshadi;*

— En de *Bambale* van Lukengu ;

— En de Bakwa Balaye van Mpata Bamba en van Katanga ;

— Van daar kwamen vele Dio — families van Batwa ;

— Daar zijn nog de Bakwa Muansa a Nkese,

« *ba tshituta tsha bakashi* » « zo dwaas als vrouwen. »

Met die Bakashi bedoelen ze niet de vrouwen, maar

de Mpianga *Makeshi* (Mukese), die daar vroeger woonden, en nu naar de Sankuru terugtrokken.

— Daar wonen nog de *Ba Sele + nge* (Bakuba).

— Ja, langs daar kwamen al die Bakete en Atio en Lenge en Lese en Ngana in Kasai. Ze brachten er hun *Mushie'* mee, de vlakte, waar de hoofden der Bateke wonen, en ze maakten er hun Mushenge, waar de grote Lukengu woont.

De *Mpongués* en de *Pahuins* of *Fangs*. We moeten het de Fransen niet kwalijk nemen, dat ze die namen op hun manier spellen. Wij in Kasai zouden schrijven : Bena *Mpongo* of *Mpungu* en Bena *Panga* of *Bapianga*. Daarmee staan we voor oud bekenden.

Maar hoe zijn die Mpongo en die Mpanga ginder in Frans-Kongo geraakt ? Die Mpungu stelden we reeds meer dan eens in verband met de Mongo van het Evenaarsgebied. Wellicht kan men dit verband in Frans-Kongo ook wel wedervinden. Ze zijn ten anderen in beide gebieden vermengd met de Ngombo, die in het Frans gebied *Kombés* genoemd worden.

Maar dan die *Mpanga* ? — Hun naam met die *a*-klank klinkt zodanig Oosters. En als men dan nog hoort, dat ze patriarchaat hebben, daar te midden van matriarchale stammen... ja, hoe zijn ze ginder verzeild ?

In Kasai zijn de Mpongo en de Mpungu overal gekend. Bena Mpongo zijn o. a. :

— Een dorp Bena Masono bij Ndemba ;

— Een dorp Bakwa Ntembu van Dianyama over de Lubi ;

— Een dorp Bena Kabiya aan de Moyo ;

— Een dorp Bakwa Wodie a Buyu bij de Bakwa Biayi van Ndemba ;

— Een stam bij de Bakwa Luntu ;

— Een afdeling Bakwa Buyu van Bombo Tshimpanga aan de Bushimayi ;

— En nog veel afzonderlijke families, wat overal.

Mpungu zijn al de stammen op de Zuidoostkant van de Dibese, van aan de Bakwa Mayi bij de Bakwa Luntu, tot aan Tshimbowo van de Bashila Kasanga. In diezelfde streek wonen de Bakwa Kalonji ka *Mpuka;* dit is ook hetzelfde als Kalonji ka Mpungu.

— Dan heeft men nog al de Kapongo en Lupongo en Kapuku, enz. zowat overal verspreid.

Van de Panga in Kasai heeft men vooreerst die eigenaardige Bakubastam, de Bapianga : Mpianga Matadi, Mpianga Bantshi, Mpianga Makeshi. Die laatste groep, die vroeger aan de Tshale (Muansangomo) woonde, verblijft nu tegen de Sankuru ; de twee eerste groepen wonen aan weerskanten van de Lomelo (Lombelo), waar al die Westerse stammen vergaderd waren. In hun dialekt laten ze veel medeklinkers weg en schuiven er een vloeiende *i* in de woorden : ze zeggen bijvoorbeeld Mpian' voor Mpanga, Bangien' voor Bangende, Luem' voor Luembe, enz. een echt Mubindi-dialekt.

Dan heeft men de *Kapanga*, vooral die van Muoto Yamvo, die de voorwacht van de Nkole vormden. En verder al de Kapanga en Tshipanga en Mupanga, en Banga en Buanga en Kabuanga en Badibanga, enz. overal in Kasai verspreid.

Het valt op, dat de Bena Tshipanga bij de Bakwa Buyu, en de andere Bena Tshibanga bij de Bakwa Wodie, in hun liedjes verweten worden voor Ba Senji :

« *Nsenji a mfulu*	« Nsenji van bulu, hoger op
bilu betu wadia	het gras dat hij eet,
wapingana. »	hij geeft het terug. »
« *Bena Tshipanga — Bena Nsenji*	« De Bena Tshipanga zijn Ba Senji
nsenji a mpata	nsenji der vlakte
wakututa mu lufua	hij keert terug op de weg
luakuluaye. »	die hij gegaan is. »

Ik zal niet staande houden, dat al onze Mpongo en

Mpanga uit Frans-Kongo kwamen, wel integendeel ; maar die van Frans-Kongo kunnen evenals die van bij ons, in die oude tijden wel van dezelfde kant gekomen zijn, ergens uit het Evenaarswoud of uit het Oosten. In alle geval neem ik aan, dat ze nog familie zijn. Het is iedere onderzoeker opgevallen, hoe vooral hun dialekt gelijkt op de taal van onze Mayombo in de Lage-Kongo.

De Babongo. — In West-Afrika worden de dwergen *Babongo* genoemd. Heet de Franse Gabon ook niet : *Kabongo* ?

In Kasai hebben we ook onze *Kabongo*, ontelbare Kabongo zelfs. Het zijn afzonderlijke kleine families of klans, overal verspreid. Alleen bij de Bakwa Tshipamba Lukelu van Ndumbi, is er een heel dorp Bena Kabongo en alle Tshipamba zijn : « Tshipamba a Kabongo Ntambwe Nyama ».

Wat overal, doch vooral bij de Bakwa Tshipamba, de Bakwa Beye en de Bakwa Longo, hoort men het volgende deuntje :

« Kabongo ka tshilonda nkashama,
muishi, tuye!
Tulonde Kabongo ku mukono,
Tuye kumona kuashikidilaye,
P'imane Kabongo, tuimanepu.
Kabongo- atupele mbushi ;
Ee : katupe mbushi,
Atupe mukashiende a kumbelo.
Muele bikupa, muele nkanu,
Muele ne mayomba ku maboko,
Nenku tumuashile mu musoko ».

— « Kabongo die de luipaard moet halen naar beneden, laat ons gaan ».

Dat is : die voor het beslechten van een palaber, door de hoofden gezonden wordt, om het luipaardsvel bij te

halen. Hij was dus de bewaarder van het luipaardsvel en andere hoofdmanstekenen. Maar dit woord Tshilondo bevat nog een groot raadsel. Het woordje *Muishi* is veeleer het *Winshi* of *Enshi* der Bakete van Noord-Luisa, hoofdij Kapanga, een zinledig woord, waarmede de omstaanders iedere zin van de voorzanger beantwoorden :

« Laat ons Kabongo volgen op zijn stappen,
Laat ons zien, waar hij gebleven is,
Waar Kabongo stilstaat, zullen we ook stilstaan ;
Kabongo geve ons een geit,
Geeft hij ons geen geit,
Hij geve ons zijn vrouw uit zijn huis,
met ivoren ringen, met ijzeren ringen,
met parelkransen aan haar armen.
Alsdan zullen wij hem in ons dorp doen wonen. »

Een stukje geschiedenis, dat betrekking heeft met dit liedje :

Het was in het land van Muabi aan de Lubi. Vader Tshipamba Lukelu had vijf zonen : Kayembe, de oudste, dan Kabongo, Ntombolo, Tshibale en Lukusa ; hij had ook nog een dochter Muashi. Dat zijn de zes dorpen der Bakwa Tshipamba in de Dibese.

Er kwam hongersnood in de streek. Kayembe zei : « Laat ons uitwijken stroomafwaarts ».

Kabongo en Ntombolo zeiden : « Wij blijven hier ».

Kayembe zei : « Ik blijf hier niet, ik ga ».

Kayembe ging en ze hoorden nooit meer van hem.

Zekere dag was er markt, en hoe het nu juist kwam, er ontstond brand in het hoge droge gras, en al de marktgangers liepen er naar toe, om ratten te slaan. De markt liep leeg. « *Tshisalu tshakafua,* de markt is kapot ». Er werd gestolen en gevochten = Dat is een erge palaber.

« Wie heeft er het vuur aan het gras gestoken ? »

Het was Nkole a Tshilondo, die de palaber zag.

Ntombolo zei : « Kabongo heeft het gedaan ».

Maar Kabongo loochent het tot nu toe : « Ntombolo deed het, maar hij legde de schuld op mij ».

Wat er ook van zij, Kabongo nam zijn vrouw, Kaseki Mukulu, en vluchtte weg. Ze achtervolgden hen al roepende :

« *Tulonde Kabongo ku mikono...* =

Laat ons Kabongo's spoor volgen ».

Maar Kabongo verschool zich in een grot. Ze kwamen aan de grot. Nkole a Tshilondo zette er zich voor neer op zijn *bulalu* (zitbank). « Maakt vuur, zei ik, de rook zal er hem wel uithalen ».

Maar Kabongo boorde een andere uitgang door de rots en kwam uit in de open vlakte. Hij vluchtte, vluchtte !

Hij volgde het spoor van de olifanten en vond in een eenzame vlakte, in een uitgeholden mierhoop *(mutundu)*, twee mensen, kleine mensen, zo hoog (één meter).

« Wie zijt gij ?

» Kayembe.

» Kayembe van wien ?

» Kayembe van Tshipamba.

» Ik ook ben van Tshipamba, ik ben Kabongo ».

En zo vond Kabongo zijn oudere broeder Kayembe weer. Kayembe's vrouw zette Kabongo water voor en Kabongo warmde zich aan het vuurtje. Naderhand maakte Kabongo een huis en bracht ook Kayembe onder dak.

Ondertussen moest Ntombolo te Muabi een grote boete betalen aan Nkole a Tshilondo.

Ntombolo zei : « Ik ga ook weg *ku mande* ». Hij ging Kabongo opzoeken... en zo volgden alle Bakwa Tshipamba.

Maar nu begonnen ze te twisten over het hoofd-

manschap. Kayembe zei : « Ik ben de *mukulu*, de oudste ».

Kabongo zei : « Ik bracht u in een dorp onderdak ». — Kayembe zei : « Ik gaf u eten en vuur om te warmen ». En zo twisten ze vandaag nog immer door.

Ik gaf vroeger die legende op, om aan te tonen, hoeveel volk van « *ku Muabi* » over de Lubi uitgeweken was, Westwaarts, om reden van hongersnood. Dat is een vierhonderd jaar geleden. Maar in die legende moet men blijkbaar twee delen onderscheiden : het eerste deel te *Muabi* met die markt, en die grot in de rots ; het tweede deel, veel ouder, tegen de Dibese aan, hoe ze Kabongo achtervolgden en hoe Kayembe, de dwerg, in een mierenhoop woonde. Zo wordt de legende geheel Kasai door verteld, men geeft het liedje vooral op bij de Bakwa Beye van Ndemba. Meestal wordt er verteld, dat Kabongo het bos introk met zijn vrouw, — de sukkelaar had maar één vrouw. De andere gingen hem opzoeken, om hem te pakken, hij en zijn vrouw, gelijk men bosapen gaat vangen. Ze vonden hem, wonende in een uitgeholde mierenhoop *(mutundu)* en brachten hem mee naar het dorp. Zo was ook Ngana Buomo aan de Lombelo gevlucht in het bos en Woto Buomo zond zijn Batwa om hem te gaan vangen ; ze vonden hem ook in een mierenhoop, maar Ngana blies over de Batwa, en hun haren werden ros en ze vluchtten weg.

Overal wordt die Kabongo voorgesteld als een haveloze bosdwerg, dien ze achtervolgden als een dier. « *Tulonde Kabongo ku mikono* ». *Mikono* zijn de hoeven van dieren.

(Aldus bij de Bena Kalala, Bakwa Longo).

« *Kabongo ka Mitende*
banuanua biemena pashi

« Kabongo van de jonge palmbomen,
ze drinken maar palmwijn, die op de grond

wafingila mu mbungu — getapt wordt (van makadi, moeraspalmen).
wa kua Malu a Ndila ». — Hij kijkt in de palmwijnkruik, van Malua Ndila » (Malukanda, de gebuur).

(Aldus de Bena Kalemu bij de Bakwa Longo).

« *Wa Bena Kabongo ka Masusu batshidiadia bidia ne munini* ». — Kabongo eet bidia (meelspijs) met masusu, niet met vlees. »

Masusu zijn bleekrode vruchtjes uit het grasland en de boskanten *(Amomum citratum)*.

« *Kabongo wa kua Tshiluwu kadiadia bowa* ». — Kabongo van Tshiluwu eet paddestoelen. »

« *Kabongo a Bakandi...* »
« *Kabongo a Sepu...* »

Deze tweede naam duidt waarschijnlijk op het dorp, waarvan die Kabongo afhankelijk is, gelijk alle dorpjes van dwergen.

De Bakwa Tshipamba stellen *Kayembe* voor als de dwerg ; Kabongo was reeds beschaafd genoeg om in een huis te wonen. Maar die Bena Kayembe van Misusu zeggen : meestal zijn de mensen van Kabongo en van Ntombolo Bena Kayembe, al die Bena *Bwaye* zijn Bena Kayembe. Bwaye inderdaad is een echte Batwa-naam. De Bena Ntombolo bestaan uit twee groepen : 1) de Bena Bwaye met hoofd Mulumba Dibwe zelf, en 2) de Bena Kangodie van Kamba Mutombo ; maar die Ka + *ngodio* is ook van diezelfde Bashi Dio. — De Bena Kabongo bestaan ook uit twee groepen : 1) de Bwaye van Musambayi, de dwergengroep, en 2) de Bena Mashamu van hoofd Tshibalebale. Tshibalebale zou dus zelf niet van die dwergen zijn, en stelt daarom liever Kayembe als de dwerg voor. Die drie groepen : Kayembe, Kabongo en Ntombolo vormden tezamen de Tshikwa Mukalenge, de Lenge = Lendze = Lese, tegenover de

Bakwa Tshibale en de Bena Muashi. Bemerk hoe we hier gedurig de stammen zien van aan het Leopoldmeer : Ba Baye, Iyembe, Badia, Batu, Lesa. Zelfs *Bwaye* is de *Waya*, een ondergroep van de Ekonda. Waya, volgens E. P. H. ROMBAUTS, is Bo + aya, maar ze spreken uit : Waya. *B* wordt in de Kasai-dialekten ook dikwijls *w*. Onze Batwa spreken de twee uit : *Bwaya*. En de Pater voegt er een wondere nota bij :

« Soms spreekt men er van « *Biyaya bipe* », de twee Waya-groepen, bezuiden en benoorden de Ngange-rivier. Die *Bi* moet aldus uitgelegd worden : enkelvoud Bo + aya, uitgesproken Waya. Meervoud volgens de klas bo-be = Be + aya, maar wordt uitgesproken Bi + aya, en nog juister Bi + y + aya en zelfs bijna By + aya ».

Ziezo ! En ik heb nu zo lange jaren weifelend gestaan over de stamnaam *Bakwa Biayi*, de grote groep Bena Mukunu van Tshabo a Bumba, gebuur van de Bakwa Tshipamba en van de Bakwa Baye van Lukono. Ze wonen ook juist op de twee oevers van de Muansangomo.

Men zegt ook Biayi of Biyayi of Biyaya. Maar de uitleg vindt men soms zo onverwachts ginder ver aan het Mayi a Ndombo-meer.

We spraken van die oude legende van Kabongo. Ze moet inderdaad wel duizend jaar oud zijn. Kabongo was dan in Kasai, evenals in West-Afrika : de *Dwerg*. Maar daarmee komen we hier voor een groot vraagstuk te staan.

3. De Dwergen of Batwa in Kasai.

Reeds in 1938 stonden er daarover een paar bijdragen in *Congo* (Juni-Juli-Oct.). Ik geef hier alles in het kort, maar ik zal nog verder uitwijden over de Babongo en andere dwergen.

Bij de Bakuba en bij de Bangongo vindt men wat overal grote of kleine groepen Batwa. Vroeger waren

ze veel talrijker, maar ze sterven uit. Bij de Bangongo zijn nog een paar grote dorpen op Matumba. Men noemt ze Batwa. — Wat voor *Batwa* zijn dat ? Ze zijn geen dwergen meer, maar ze zijn jagers, spreken een Mutwataal en hebben veel andere kenmerken van het Batwaras ; ze hangen altijd van een naburig Bakuba-dorp af.

Men zegt altijd : de Batwa zijn de oudste bewoners der streek, maar hier in ons geval zijn ze blijkbaar de oudste niet. De Batwa der Bakuba zijn *ingevoerd*, ingevoerd door de grote Nkole-hoofden en door de Bakongohandelaars. Die brachten de Batwa mee, als hun dienstvolk, gelijk de Batshoko en Bimbadi hun volk meebrachten rond Luluaburg, of gelijk de Blanken vóór 40 of 50 jaar hun dorpen dienstvolk rond hun posten vormden. Zo hebben ook de Bakuba hun Batwa meegebracht ; ze brachten tevens hun Bakete mee. Dat is zo een vier- of vijfhonderd jaar geleden.

Waar zijn ze dat volk gaan halen ? — Wat overal. Misschien zijn enige groepen wel uit de streek zelf afkomstig maar de Bakuba hebben ze toch sedert eeuwen overal rondgevoerd. Als we die Batwa en Bakete nader beschouwen zullen we toch aanstonds opmerken, dat ze meest allen Oosterlingen zijn :

1) Die Batwa spreken dikwijls een Oosters dialekt met de zachte medeklinkers *b* en *d* en *z*, enz., bijvoorbeeld Bambi, Bidi, een taal, die meer weg heeft van het Tshiluba dan van het Tshikuba ; 2) Sommige, bijvoorbeeld te Itunga Bende, hebben de voorste snijtanden uitgeslagen, een teken dat ze van Bayembe kwamen ; 3) « Mutwa a Buyu » zeggen ze, « Mombu a Buyu ». De Mutwa kwam evengoed als de Muluba of de Mukete van de Buyu, de bovenkant. Misschien zijn er veel Batwa meegebracht uit het bos van Koshi ten Zuiden van Lusambo, waar nog echte Batwa wonen. Wellicht waren andere

afkomstig uit de bossen van de Lukibu en de Kunduyu. Werden nog andere door de Bakongo uit het Evenaarswoud meegebracht, bijvoorbeeld, die Bwaya ? — Hoe die Batwa en Bakete meegevoerd werden naar Iyolo aan de Lutshwadi en verder naar de Lombelo en de Lubundji, enz., kunt ge lezen in diezelfde bijdragen in *Congo*, 1938.

Maar in geheel de streek van de Bakuba, van Luluaburg en Dibaya en Luisa, waren er daar dan vroeger geen Batwa ? — Wat was hier de eerste bevolking ?

In Kasai vindt men bijna geen dorpen, die openbaar gekend staan als Batwa. Alleen maar :

1) De Bena Mutshua a Muanga van de Baka Lukanda Mvinga (Kapinga) van Kapanga, Zuid-Bakete, ze werden waarschijnlijk ook door die Mvinga-Kapinga meegebracht, — ge weet wel : die Kapinga, of Kapanga, de voorwachten van de Ba Nkole ;

2) Het dorp van Tshipukulu of Mumi bij de Bishi Kadundu, Balualua ;

3) De kleine groepen van Kuba, Tshibungu, Muana Nzanza en Muangala, bij de Aka Muangala van Kankuda, Basala Mpasu over de Luete. Deze worden ook wel als Bakongo betiteld. Het zijn Ena Ezombo, Bombo, wellicht door het een of ander Mukongo-hoofd meegebracht.

Het is alles, wat ik weet. Aan de Lulua rechtover Ndemba, wijst men nog de Tshibalevlakte aan tegen de Tshitendebeek, waar vroeger de Batwa ba Nkumbi gewoond hebben, maar waar zijn die nu ?

Waren er hier dan geen andere Batwa ?

Neen, ten minste geen, die de naam van Batwa dragen. In al die streken van Mushenga, Luebo, Ndemba, Luluaburg, Dibaya, Kazumba, Luisa, Kandakanda en in

geheel Katanga, vindt men geen inlandse Batwa. Men vindt ze slechts in het bos van Koshi, in de Basongo en in de Batetela.

Maar welke was hier dan de eerste, oorspronkelijke bevolking ?

We vinden hier en daar in Kasai, ook bij de Baluba, dorpen die door het naburige hoofd beschouwd worden als zijn volk ; ze mogen niet alleen gaan wonen en moeten nog nu en dan voor hem werken. Enige voorbeelden :

1) De Bena Mutu a Mukulu bij de Bena Tshikulu van Kamuine Sapo ;

2) De Bakwa *Tshitua* bij de Bena Kapingia van de Bakwa Tshale, Bashila Kasanga ;

3) De Bena *Muadi* bij de Bena Tshikongo van Kayaya Sampi, en de Bena *Mpoto* bij de Bena Kapinga in diezelfde groep, Bashila Kasanga ;

4) De Bena *Mulundu* bij Lukono van de Bakwa Baye, Bena Mukunu ;

5) De Bena *Kateke* bij Mpombombo der Bakwa Ndamfungi, Bena Mukunu ; dat Sungi-hoofd had ook al zijn dienstvolk mee, maar ze zijn bijna allen weggelopen ;

6) De Bena *Kazanza* bij Lumpungu van de Balualua over de Luete ;

7) De Baka *Musoko* van Kasokomo waren vroeger onderhorig aan de Mamba van de Mpianga Ibama (Bakuba). De Baka *Tshipemba*, hun vrienden, waren onderhorig aan de Mataka, een andere groep van de Ibama. Die Baka Tshipemba waren een soort Baka Ngansa van de Bakwa Luntu. Ze woonden met de Ibama aan de Lubundji, maar als deze naar Dengamongo gingen wonen (rond 1940), gingen de Musoko en de Tshipemba eerst mee ; maar eens dat ze een waterbok, *mbudi* geschoten hadden, weigerden ze nog aan de Bakuba hun *mulambo* te brengen ; er ontstond ruzie en ze trokken weg over de Lubudi naar de Bena Tshovo.

Nu wonen ze op de grote weg bij de Baka Kenge. Lukengu keurde het goed, dat ze bij de Ibama, hun meesters, wegliepen en ze mochten blijven.

Maar in het algemeen hoort men als eerste bevolking vernoemen : de *Ntubongo*, de *Ntuyembe*, de *Ntuyeke*, de *Mpika*, de *Basese* (Basenji), de *Kuba*, de *Madio*, de *Mutu* en *Mputu* en *Mpoto*. — Waren dat dwergen ? — Wie zal dat nu nog uitmaken ? Het moet zeker enige duizenden jaren geleden zijn. Maar waar is dat volk nu ?

1) *De Ntubongo*. — Die zagen we reeds : Kabongo, die overal beschouwd werd als een sukkelaar, die wegliep het bos in, en ze gingen hem pakken : « *Tulonde Kabongo ku mikono...* ». De families Kabongo zitten overal. Een bijzondere groep Kabongo is deze van hoofd Tshiniembe, die nog niet goed weet tot welke stam hij behoort. Hij woonde met zijn volk bij de Bakwa Mputu van Madilu Tshisenga, Bakwa Luntu aan de Muansangomo. Maar Tshiniembe is geen Luntu. Hij kwam dan wonen bij Tshimbowo van de Bakwa Tshile, maar hij is geen Tshile. Hij rekent zich zelfs niet bij het volk van Mutombo, geheel de groep Kasanga, Mukunu, Kabiya, enz. Hij is half en half Mukwa Lule van Kasongo. Maar hij is eigenlijk niets van dit alles, hij is veel ouder, hij is een Kabongo. « Kabongo a Buyu » : van de bovenkant.

« *Mukwa Kabongo*	« Mukwa Kabongo
Mukwa Tshinanga a Mitondo	de Mukwa Tshinanga van de mierenhoop
ba Lufumba tubula milongo ».	de rosse roofmieren, die lange rijen vormen. »

« Tuipate Kabongo... », dat kennen ze, en als vrouw van Kabongo noemen ze Ngombo a Kamba.

2) *Ntuyembe*. — De groep *Kayembe* is voorzeker onder alle Kasai-stammen de talrijkste, de meest verspreide, met ook de meest uiteenlopende karaktertrekken.

We zagen reeds de groep Kayembe van hoofdman Misusu bij de Bakwa Tshipamba Lukelu in de Dibese.

We hebben nog de hoofdmansfamilie Kayembe van Beya Buanga bij de Bakwa Longo ; deze kwam van Misusu, of beter van Mulumba Dibwe voort.

— Een grote afdeling Bakwa Baye van Lukono ;

— Een tak Bakwa Kalonji ka Tshimanga, die veeleer Basangana waren ;

— Een dorp Bena Milombi aan de Lubudi ;

— Een dorp Bena Tshadi, hoofdman Mufuka aan de Lombelo ;

— De stam Bena Kayembe van Shimata aan de Tshibungu bij Ndemba ;

— En ontelbare families Kayembe, overal verspreid.

Onder die Kayembe heeft men de twee uitersten :

1) We zagen dat Kayembe van Misusu bij de Bakwa Tshipamba, beschreven wordt als een dwerg. Die mogen we dan in verband brengen met de *Bebe* der Bakuba. Vooral de Bangongo noemen hun Batwa « *Bebe a Woto* » of « *Bebe a Boyo* » (Bulu). Bebe was zoon van vader Woto, vertellen ze, en van een moeder Muelanga of Mukaya. Woto had die vrouw gevonden in een mierenhoop, ze eruit gehaald, en baarde ermee alle Babebe : « *Babebe ne Mukaya, Bakoni a Bebe* ».

Broeders van die Bebe waren de *Ba Iba*, die *Iba* spreken ; « *tudi ba iba*, we weten » o. a. :

— De Bashi *Kilemba* van Tshibuba bij Ntambwe Muense ;

— De Bena *Biye* van Ndemba ;

— De Bena Tshidile aan de Lulua nabij de Bakwa Kasua. De naam *Bebe* is de samentrekking van *Ba* + *Iba* = *Bebe*. Vandaar dat men al de *Mubembe*, bijvoorbeeld de Bakete van Mubembe aan de Lubundji, als hun broeders kan beschouwen ;

— En de *Seba* o. a. de Bakwa Seba van Bulopeye, Bakete bij de Bakuba ;

— De *Muteba* ;

— Al de *Mileba :* al de stammen Bena Lulua van de Lubudi, die min of meer Bakwa Muansa zijn. Men zei : « *Mileba* » is een « *Mbondje* », een primitief kledingsstuk der vrouwen ; maar die Mileba zullen oorspronkelijk wel verband houden met de Bebe ;

— En de Diba en de Tshiba bij de Bakwa Kasansu ;

— En eindelijk hun broeders in het verre Westen, de Iyembe, een soort Ekonda aan het Leopoldmeer.

2) Het andere uiterste bestaat uit de Bayembe, de Basongo van de Lomami, — en Nkole a Bayembe, — en de Bayembe, leden van mensenetende geheime sekten bij de Basongo en bij de Baluba-Hemba (die Hemba en Mpemba is nog eens verwant met Iba en Bebe) en de Niembe, die nog de karaktertrekken der Songo bewaard hebben.

Ditzelfde onderscheid moesten we maken tussen de oude Mombu, broeder van de Mutwa, en de nieuwere Bambu en Mamvo.

Maar in de Kayembe vindt men nog al de overgangen. In hun liedjes wordt de Kayembe soms beschreven als een arme sukkelaar, maar soms ook als een overwinnaar en menseneter.

(Aldus bij de Bakwa Balaye der Bakwa Longo).

« *Muanetu wa Bena Kayembe,*
wa balaya niota ».

« Ze lieten hun de dorst als erfdeel over. »

(Aldus bij de Bena Kayembe van Shimata).

« *Kayembe a Mulumba,*
kashidi muntu
utu wasa ne muine (of : *sungusungu*) ».

« Kayembe van Mulumba,
hij woont bij niemand in
hij woont op zijn eentje. »

(Aldus bij de Bena Kayembe van de Bakwa Beye).

« *Kayembe ka Ngoyi,*	« Kayembe van Ngoyi,
Kayembe kashila ku nsulu,	Kayembe, die gaat op het einde van het dorp wonen
kakutu kuase mowa ;	waar iemand die schrik heeft niet woont,
muena dikima muasa yeye	een dapper man, die gaat er wonen ;
mowa utu waya lubilu. »	die schrik heeft loopt er weg. »

(Aldus de Bena Makasa van de Bakwa Longo).

« *Muanetu wa Bena Kayembie wa Kapela,*	« Broeder van de Kayembie van Kapele,
kadiadia difutu dia muntu mufwe	hij neemt geen boete aan voor een gedode mens,
utu waya wasombelamu. »	hij gaat er ook een vermoorden. »

(Aldus bij de Bakwa Longo van Ndemba).

« *Kayembe Muluba,*	« Kayembe de Muluba,
Muafuka ku mutu	hij werd geboren hoger op,
kunu waluilangamu. »	alhier is hij ingeweken ».
« *Kayembe Muluba,*	« Kayembe, de Muluba,
wakaseya bantu	die mensen slacht,
kotshi nkuni	hij warmt niet bij brandhout ;
mifufa ya bantu	maar mensenbeenderen
niototabo. »	hij warmt er bij. »

Daar hebt ge nu al de graden van aan de arme Bebe, tot aan de mensenetende Muluba.

Wilt ge nog een versje, dat de vrouwen opzeggen als ze mekander de grote groet brengen : « *kusansangana* ». Dat is nog een gebruik, dat eigen is aan het Westen. Ik vond het maar in de Lulua-dorpen van het Ndemba-gebied tot tegen Luluaburg, maar niet verder. Het moet dus ook voortkomen van die Westerse stammen : Bateke, Basa Kata, Iyembe, enz. In geheel Kasai vindt men anders wel die liedjes of strijdroepen « *kasala* »,

waarin de mannen de roem van hun stam bezingen ; maar dat de vrouwen elkander ermee begroeten, vond ik maar rond Ndemba.

Stelt u twee Lulua vrouwen voor. De ene, Ngala, bezoekt haar vriendin, Mbombo, in een naburig dorp. Ngala komt bij het huis van Mbombo, ziet haar vriendin staan aan de stampblok en begint seffens haar groet :

« *Bana bakashi*
tuakukenga ».

« Jonge vrouwen,
we hebben veel leed ».

Ngala blijft onbeweeglijk staan, met haar mand op het hoofd, en haar kind op de arm. Ze beziet Mbombo niet, maar staart doelloos op de grond. Haar wezen verroert niet, geen blijdschap, geen gevoelen, als een versteend wezen. Mbombo, als ze onverwachts hoorde van « Bana bakashi », slaat vluchtig een oogslag op de bezoekster, maar blijft dan even doelloos en onverschillig staan kijken met de stampstok in de hand en beantwoordt iedere begroeting met een *ung* of *eyowa*. Ze zetten hun begroeting voort :

« *Bana bakashi, — ung*
tuakukenga : — eyowa
tuakuya dibaka, — ung
tshidimu tshiadua, — ung
malu a lukole — eyowa
lu-ya lukwata — ung
mala a tshipapa — eyowa
tshi-ya kumisha — ung
Moyo, baba ». *— eyowa* ».

« Jonge vrouwen
we hebben veel leed ;
we gaan naar onzen trouw
de naaste jare ;
't is al met geweld,
dat ze ons pakken,
't is als de giftproef,
die ze ons doen drinken.
Dag, moeder ».

Ze verroeren geen vin. Maar nu zegt Mbombo ook haar litanie op en Ngala antwoordt : *ung*, en *Eyowa !*

« *Mukashi nani — ung*
wa Mukwa Kayembe — eyowa
wa kua ba Mpembe — ung
ne Tshibola tsha Kabuanda — eyowa
Kayembe Muluba — ung

« Mijn vriendin
van de Bena Kayembe
van de Mpembe's
en van Tshibola's (zoon) van Kabuanda,
Kayembe, de Muluba

kashipile — ung	slacht hij geen mens,
wadie busuku — eyowa	hij eet van een anders.
Kayembe ka Ngombe — ung	Kayembe van Ngombe,
wa badiambamba — eyowa	van die zich zelf beboffen,
wa badi bimpe — ung	van die schoon zijn,
wa batoke — eyowa	van de bleken,
Muena Kana — ung	De Muena Kana
wa ba tshidiadia — ung	van die niet eten,
nyama a mbwa — eyowa	hondenvlees ;
Muena Nsolo — ung	maar de Nsolo
utu wadia — eyowa	eten er van.
Moyo, baba. — eyowa ».	Dag, moeder. »

Maar die laatste moyo is pas gezegd, of Mbombo schiet toe : « Wel Ngala, welgekomen ! stelt ge het goed ? » Ze helpt seffens de mand neerzetten en dan nemen ze elkander bij de armen, bekijken elkander en het kleintje krijgt ook het zijne en het is een geweld en een geestdrift, dat geheel de buurt overeind staat, zo veel te meer, dat ze gedurende die lange begroeting hun geestdrift moesten inhouden.

Die groet noemt men « *kusansangana* », elkander bezingen, of « *moyo a tshabo* », hun eigen (familie)—groet. Het eerste gezegde hoort men overal, maar iedere vrouw doet er natuurlijk wat af en wat bij. Het tweede gezegde is eigen aan de familie Kayembe, hier de familie van Beya Buanga van de Bakwa Longo. De Muena Kana, erin vernoemd, is de groep van Beya Buanga ; de Nsolo is een andere groep : de Mukwa Tshipamba van Mulumbu.

Bemerk in het gezegde de aanhaling : « *wa badi bimpe, wa batoke* », van de schone, van de bleke. Dat is nog een tweede kenmerk, niet alleen van de Kayembe, maar van al de Kabongo, de Ngana, de Tshadi, van geheel de primitieve westergroep achter de Dibese. In hun liedjes bezingen ze niet hun heldhaftigheid of hun wreedheid, maar ze bezingen liever de schoonheid van hun ras en van hun vrouwen. Enige voorbeelden (Bij de Bena Ntumba van de Bakwa Biayi) :

« Bena Ntumba, basungule,
batena lusoso pa mubidi,

wa bakunza bonso
nansha mufike ;
wamona mufike,
m- mulue bueni. »

« Bena Ntumba, de uitgelezenen,
ze hebben geen graspijltje op het lijf,
ze zijn alle bleek,
er is geen zwarte, als ge een zwarte ziet,
het is een vreemde op bezoek ».

(Bij de Bena Tshipamba a Ndaye der Bakwa Longo) :

« Wa buine buine
wa bakunze
wa bafike
wa bena minu ya mampondondo
ya kudia nayo ngashi ».

« Van de schonen
van de bleke,
van de zwarte,
met grote dikke vingers,
om er palmnoten mee te eten ».

(Bij de Bakwa Ntoko der Bakwa Tshinga) :

« Wa basungule
wa batena nsaka,

wa Bakwa Kalongo bonso
ne tukashi tukulu
wa mikole ya kulongika nkanu ».

« Van de uitgelezenen,
die geen spleten (in hun voeten) hebben,
waar het al schonen zijn,
zelfs de oude vrouwen,
met benen om ringen te dragen ».

(Bij de Bena Tshiyoyo der Bakwa Longo) :

« Tshiyoyo wa Leta Ngoyi
wa tshilela bakunza
kalela bafike
biamona mufike
m- mulue kutwala muana

ba vua kutuma m- Kabongo. »

« Tshiyoyo van Leta Ngoyi
die bleke kinderen baart,
geen zwarte ;
als ge een zwarte ziet,
het is een vreemde, die het kind komt houden,
die hem zond was Kabongo. »

De zwarte tegenpartij : de Bena Kepi van de Bakwa Biayi riepen :

« Kamwaya ka mindumba,
wa bafike bonso.
kakuyi mukunza. »

« Kamwaya van de zwarten,
waar het al zwarten zijn,
geen enkele bleke. »

Bemerk *mindumba*, zwarten, hetzelfde woord dat

weerkomt in « *Mayi a Ndomba* », het zwart water : het Leopoldmeer.

Ik heb met opzet de teksten uitgekozen, waar ze spreken van bleken en zwarten. Ge hebt voorzeker nog gelezen, dat een der kenmerken der oude dwergrassen is : hun bleke huidskleur. Dat komt van in de donkere bossen te leven, zegt men. Zulke bleken noemt men in de streek : *bitelu*. Men mag ze niet verwarren met albino's. Albino's zijn zieke mensen ; de *bitelu* zijn volstrekt niet ziek, ze hebben hun pigment in de huid, maar dit pigment is bruin of rose. Zulke lieden worden door iedereen hooggeschat ; een bleek meisje is meer huwelijksgeld waard dan een zwarte. In de liedjes vergelijkt men ze met de kleur van palmolie, met de kleur van *masusu :* de roze vruchtjes der boskanten.

(Aldus de Bakwa Lonji van bij Kamuine Sapo).

« *Bakashi bu ngashi*
balume bu masusu
bana bu mabwe
a kuela pa mpala ».

« Vrouwen gelijk rijpe palmnoten,
mannen gelijk masusu-vruchtjes,
kinderen gelijk parelen
om het voorhoofd te bekransen ».

Vroeger richtte men in geheel de streek prijskampen in voor de bleekste specimens. Ieder dorp koos zijn schoonste mensen uit, mannen en vrouwen, en vóór de prijskamp gingen ze met hun kandidaten naar een klare witwaterbeek, om ze te wassen en met zandsteen af te schuren. Die beek heette dan de '*Tshowa bitelu*', tot op onze dagen.

Die bleke vindt men overal in geheel de streek van de Muansangomo. Een dorp heeft er bijzonder veel : de Bakwa Tshipamba van Ndumbi.

Die Bakwa Tshipamba zijn veel vermengd met Ntuyembe en Kabongo en Ngana. Maar onder die Tshipamba is er nog een bijzondere bleke groep : de Bakwa *Tshipamba a Lueyeye*. De andere zijn Bakwa Tshipamba a Lukelu, van *Ke + ulu*, van hoger. Zij zijn Bakwa Tshipamba a Lueyeye, van Lele, van lager.

Die Bakwa Tshipamba a Lueyeye waren vroeger met de Bakwa Tshale aan de Muansangomobronnen, later in de streek van Kamuandu ; maar eens dat de Bula-Matadi kwam vechten met Mukendi Nkonko van de Bakwa Tshidimba, daar dicht bij, weken die Tshipamba uit ; de Lukelu gingen hoger over de Muansangomo, waar nu Muleba der Baluba woont, de Lueyeye vluchtten lager weg. Ze wilden hun broeders gaan opzoeken, de Bakwa Iba of Bena Tshidile aan de Lulua. Die Bena Tshidile ginder zijn ook geen Bakwa Kasua, ze zijn ook Mpianga en Bakwa Iba gelijk de Bakwa Tshale der Bashila Kasanga ; ze zingen ook van : « *Bana ba Iba, — ba bimpe bonso* = het zijn al schone ». Het waren vroeger echte watermannen, van aan de Lulua. De Bena Biye van Bumba te Ndemba zijn ook van hun ras : Bakwa Iba. Het waren ook watermannen : ze hadden hun *ngalua* in de Muansangomo tot over de Bakwa Muansa ; — *ngalua,* is een staakwerk, waarmede ze geheel de breedte van de rivier afsloten, en in het midden enkel een doorgang met een visfuik lieten ; de Bakwa Beye en andere stammen leerden het van hen af.

Die Bakwa Tshipamba a Lueyeye wilden dus naar de Bena Tshidile verhuizen ; dat was zeker naar de streek, vanwaar ze vroeger kwamen. Want ze hebben nog veel familie bij de Bakwa Longo in het Lombelobos, de Bakwa Tshipamba van Mulumbu en de Bena Kana van Beya Buanga. Ze reisden af... maar bleven halfweg hangen, bij de Bakwa Tshipamba a Lukelu van Ndumbi. Ze bleven er vele jaren. Rond 1930 keerde er een grote groep terug naar de Bakwa Tshale, en ging wonen nevens hun broeders, de Tshitwa. Bij al die stammen zijn er bijzonder veel bleke *bitelu* te zien.

Een ander kenmerk van dat primitief volkje is hun oude liefhebberij voor het edel worstelspel : *Bibula.* Dit bestond bij al de Bena Mukunu en ook bij de Bakwa Beye en de Bakwa Longo. De voorvader van Beya

Buanga, gemedaljeerde hoofd van de Bakwa Longo, was Ntombolo Kaluishi, Ntombolo de worstelaar. Hij kwam van de Bena Kayembe van Mulumba Dibwe en Misusu bij de Tshipamba a Lukelu. De voorvaders van Mulumba Dibwe der Bakwa Ntombolo waren *Tshiluishi*, worstelaars. Ik heb dat maar éénmaal bijgewoond, die oude gebruiken geraken zo rap vergeten. Het was te Mpombombo bij de Bakwa Ndamfungi. De Bakwa Tshinga waren uitgenodigd om te komen worstelen tegen de Bakwa Ndamfungi. Ze kwamen af met al hun supporters, mannen en vrouwen en de hoofden van de stam. De trommels sloegen de schoonste dansrythmen en brachten feeststemming in het dorp. Hoofd Mpombombo met de andere hoofden kwamen het spel voorzitten. De twee kampen stonden tegenover elkander. Bij zulke feesten staat men niet veel stil, men danst en zingt, elk op zijn kant.

Men stelt van de twee kanten een kandidaat voorop, om te worstelen, niet de sterksten. Ze zijn goed ingesmeerd met vet en olie, zijn gekleed met hun beste riemen van dierenvel en hun *buanga* aan armen en benen. Ze trippelen over het plein op dansmaat, ze naderen elkaar, trekken weer achteruit, naderen weer en doen zo een hele tijd *kusempelela*, de strijd verbeeldend. Het mag immers niet te rap gedaan zijn. Dan gebaren ze aan te vallen, dagen uit. De supporters roepen en juichen hen toe, de trommelslag hitst hen op. Plots hebben ze elkander vast, slagen worden niet gegeven, alleen worstelen ze. Die op de grond komt, al ware het maar met de knie, is verloren. Dat zijn de regels van het spel. Dit eerste spel duurt niet lang ; het zijn immers maar onbedreven jongens. Er ligt gauw een op de grond. Dan vallen al de supporters van de overwinnaar aan het juichen en het roepen, de vrouwen op hun best gekleed, springen toe, spoelen de worstelaar af met water, bestrelen hem met bladeren, nemen hem op en

dragen hem triomfantelijk naar hun kamp. De strijd gaat voort, twee nieuwe kampers worden vooruitgezet. Die zijn reeds wat flinker. Na hen komen nog een koppel — en nog... en nog... De laatsten zijn eigenlijk de echte beroepsworstelaars. Van dezen duurt de strijd veel langer. Het worstelen gaat ook heviger en handiger. Er hangt veel van af voor de roem van hun dorp. En toch verloopt alles in de beste orde, in de beste vriendschap, in de edelste sportgeest. Al dat volk heeft daartoe sedert eeuwen een opvoeding gekregen. Ze worstelen voor de eer, en naderhand mogen ze smakelijk eten, op de kosten van de thuisploeg. Waarom bestaat dat nu niet meer ? Herinner u nu over de kenmerken van die Westerse primitieve stammen, er stond bij : ze waren vreedzaam.

3) *De Tuyeke.* — Herinnert ge u nog, toen we de eerste maal het Dibesewoud ingingen... hoe de Zwarten ons vroegen : « Blanke, de Tuyeke, zijn dat mensen of dieren ? »

— « Welke Tuyeke ? — « Wel ze wonen ginds in het bos van de Lombelo, mensen zo groot maar (1 meter), de prent van hun voet is als die van een kind, hun schreeuw is als van een dier, ze hebben hun wegen onder de boomtakken, ze wonen in de bomen. Zijn het dan mensen of apen ? — Als men ze ontmoet, vechten ze op leven of dood. Mogen we een Tuyeke doden ? »

De Tuyeke zijn verdwenen, ten minste in het Lombelobos. Die zullen vroeger wel dwergen geweest zijn. Maar nu zijn ze gegroeid, en ze zijn in de vlakten gaan wonen, als gewone Baluba.

Waar wonen ze ? — Niet één dorp in Kasai zal aanvaarden dat ze van de Tuyeke voortkomen. Heel hun eergevoel komt er tegen op. Zowel als we zeggen : dat de Bena Kabongo van de Tubongo voortkomen, en de Kayembe van de Bebe, en de Musese en Kese en

Keji van de Basese (Basenji), evengoed mogen we aannemen, dat al die *eke* dragen in hun naam, voortkomen van de oude Tuyeke : al de Kaleke en Ngeleke en Kaseke en Bakwa Seke, en Kateke, enz., zelfs de Bayeke in Zuid-Katanga, de stam waartoe Msiri, de dwingeland van Bunkeya behoorde. De Bena Mulenge en de Mukalenge kwamen maar later.

Van dezelfde oorsprong zijn nog de Bakwa Mpika ; dat is Mpa + ika. Een *mupika* in het Tshiluba is : slaaf. De Ngombo en de Baluba werden door de naburige stammen als slaven genomen en men noemde ze *Mumbu, Muhumbu ;* maar zijzelf gingen in vroegere tijden slaven nemen bij de Bakwa Mpika en noemden ze *mupika.*

De twee oudste voorvaders der Basala Mpasu waren Nkuba en *Mpika ;* de Mpika waren dus daar ook de eerste bevolking. Er zijn nog Mpika bij Biaboko der Balualua. Er is een grote stam Bakwa Mpika bij Ndemba. « Mpika a Kasanganaye » zeggen ze ; dat wil zeggen, de Mpika die toebehoorden aan de Kasa + Ngana + ye ; evenals alle Batwa, hadden de Mpika ook hun meesters.

4) *De Basese en Bansenji.* — Die hebben we hoger reeds vernoemd, al de Nde + *Ngese* en *Kese* en *Lesa* en *Keju* en *Kishi,* enz. Bijvoorbeeld : de Baka Mukishi van Kakele en de Kamakese van *Tshimvula* over de Luete.

5) *De Kuba.* — Herinner u de Kuba en *Ba Ku Bale* die vroeger bij Mushenge woonden en er wegliepen van over de Lubudi tot bij de Babindi. — We zagen het reeds : het woord *Ba Ku Bale* wordt door de Babindi en door alle Bakuba uitgesproken : *Ba ku Ba'*, en men hoort de laatste *le* niet. In de liedjes bezingt men ze als « Losho a Kubale » of « Kalonji a Kubale », hetgeen

staat tegenover de « Losho a Ntanda ». Die Losho a Ntanda zijn de Bakwa Kalonji der Baluba. De Losho a Kubale moeten dus ook wel van Oosterse afkomst zijn, of ze kwamen tenminste van de Basho of Basongomene over de Sankuru. De Bambu en Bakongo, in hun overmoed, beschouwden die Losho a Kubale toch als een soort Batwa. « Nguba a Woto » zeggen vooral de Bangongo, en daarmede moeten ze ook de Kubale bedoeld hebben. We zagen dat die Batwa ook uit het Oosten kwamen. Voor die overweldigers was dat al hetzelfde volk.

Kuba wordt ook opgegeven als de oudste voorvader der Basala Mpasu in het Zuiden « Nkuba en Mpika ». De Bena Nkuba zijn nog een heel dorp bij de Bena Mbale aan de Lombelo, zij zijn zelfs waarschijnlijk de echte Bena Mbale. Kuba is immers gelijk aan Ku + Bale, terwijl de andere groepen van de stam *Lesa* zijn, en *Bidudu* (Balolo) en *Kalombo* en *Masanga* en *Tshame.*

6) *Madio en Tu.* — De Baluba zeggen *Bena Muadi,* alsof het de kinderen der eerste vrouw waren. Het Bangongowoord *Muadi* is : vrouw, en het Tshiluba-woord *Muadi* is : de eerste vrouw van een veelwijver. Maar die *Madio* zijn veeleer de afstammelingen der *Batio,* Bateke uit West-Afrika, gelijk we hoger zagen. Ze hadden wellicht verwantschap met de *Kundo* van het Noorden. Ze drongen hier als eerste bevolking in Kasai binnen ; ze spraken er hun dialekt met die vloeiende *i* en met het achtervoegsel *ngo,* en aldus kwamen ze te staan tegenover een ander ras, dat meer uit het Noorden van de Ntombo en van de Bakutu kwam, en die hun eigen dialekt spraken met hun *tu* en *ba.*

Zo kreeg men de tegenstelling *Dio* en *Tu,* en verder *Dio* + *ngo* en *Tu* + *mba.*

Verder naar het Zuiden kreeg men de tegenstelling *Bale* tegenover *Ndolo.* Mbale waren oorspronkelijk de

Bambale van Lukengu ; Ndolo en Balolo waren de Bashoba van Kamba en hun geburen ; maar de tegenstelling Nbale — Ndolo werd meegedragen tot ver in het Zuiden, in de Bakete.

Nog verder stonden de *Kawaye* tegenover de *Katempa* en de *Bena Maye* tegenover de *Kapia.*

Waar de *Muadi* tegenover de *Mutu* staan, zie de lijst in de studie over « Goede en Slechte zeden ».

Tot die *Tu*-stam behoren :

— Al de Bakwa *Mputu* ;
— Een stam bij Lusambo ;
— Een stam Bakwa Luntu, van hoofd Madilu Tshisenga ;
— Het dorp van Tshikudika bij de Bakwa Ndamfungi ;
— Het dorp van Kalamba bij de Bena Musenge ;
— Het dorp van Dibinga, Bena Tshadi, aande Lombelo ;
— Al de *Ditu* en Mpatu en *Mpoto,* enz.
— Al de *Bakutu* of Basongo mene en Batetela ;
— Al de *Ba Hutu* tot in Ruanda ;
— Al de *Bambuti,* dwergen van het Noord-Oosten ;
— Eindelijk al de Batu of *Batua ;*
— Tot de *Basu* + *Tu* in Zuid-Afrika.

Waren al die *Mutu* dus Batua of dwergen van afkomst ? — Zo iets zouden ze zeker niet gaarne horen. Ze waren wellicht ook nooit geen zuivere dwergen, evenmin als de Babongo, de Bapika en de Basenji, maar toch zo min of meer een overgang erheen. En wie zal al die overgangen van voor twee- of drieduizend jaar nog juist berekenen ?

Ten andere, al die Batwa, die we nu bij de Bakuba en Bangongo aantreffen, waren vroeger ook geen *dwergen, Batwa,* gelijk we nu onder de naam van Batwa verstaan. Er waren zelfs, denk ik, heel weinig Batwa-dwergen bij. Meest alle waren van die primitieve bevol-

king als Ngombo, Lese, Madio, enz., maar de overweldigers, de Bakongo, namen ze als slaven, hun dienstvolk en gaven ze de naam van Batwa. Ze voerden ze als dusdanig mee naar Yolo en op al hun uitwijkingen.

Een voorbeeld. — Op Matumba bij de Bangongo wonen drie grote Batwa dorpen : Lukombo, Bushobo en Kembe. *Lukombo*, zo zeggen ze, is het Bangongo-woord voor bos, *ditu, buani*. *Bushobo* is het Bakuba-woord voor vlakte, *mpata*.

De Lukombo zijn de oudsten. Ze woonden vroeger met de Kembe bij de Mpianga aan de Lombelo en de Lubudi. Wanneer de beruchte Mashala in opstand kwam tegen Lukengu, en over de Lubudi naar Lusambo trok, deed hij al zijn Batwa en Bakete mee ; het is te zeggen : hij deed zijn verkleefdste Batwa mee. Doch andere Batwa trokken niet mee, maar dat waren Batwa ba Lukombo, geen echte Batwa, maar eigenlijk Ba Ngombo van Bokila, die daar woonden. Herinnert ge u nog, hoe de Mpianga Ibana van die Ba Ngombo gesproken hebben, die vroeger bij de Mpianga woonden ? Hier hebben we ze terug. De Mpianga hadden ze onderworpen en behandelden hen als hun eigen meegebrachte Batwa van Muanda Bende en van Mpata Nboyi, ze zeiden : het zijn al onze Batwa. Er was daar nog een tweede groep : de *Kembe*. Wat voor volk was dat ? — Wellicht een groep Kayembe of Iyembe ? — In alle geval, die Lukombo en die Kembe trokken niet mee met Mashala, en bleven thuis.

Maar nu kwamen ze te staan onder een heel wrede Mpiangakumu, met name *Mfono Bolongo*. Hij woonde aan de Isantsha-beek (Musasa), daar ongeveer waar nu de Missie van Kabuluanda staat. Die kumu vermoordde veel mensen. Zekere dag liet hij een gevangen vrouw der Lukombo pakken en sneed ze open, om te zien hoe het daar van binnen was. Maar dan kwamen die Batwa in opstand en vluchtten weg, de weg op van waar ze

vroeger gekomen waren, het Noorden in, in de richting van de andere Bangombo van Bokila op de Sankuru. Buomilongo, broeder van Mfono Bolongo, achtervolgde ze, met het gedacht ze weer te vangen. Maar de Batwa vochten en doodden Buomilongo. De Batwa kwamen tegen de Lubudi op Bongolo, en maakten er hun dorp. In de nabijheid was er nog een *Ikombo*-dorp, hun broeders ; maar dezen waren niet als Batwa gevangen geweest, en gingen door als gewone Bangende, tot op de huidige dag. Er lag ook nog een dergelijk dorp van *Ndembe*, broeders van de Kembe en een dorp van *Iyolo*, Lolo (?). Die waren alle Bangende gebleven.

Maar de Lukombo en de Kembe gevoelden zich hier nog niet veilig.

Eens was er een van hun mannen op jacht over de Lubudi. Hij achtervolgde een *nkese*, stekelvarken, en zo kwam hij over het bos van de Luanga in een grote vlakte, de huidige Matumba. Het stekelvarken verschool zich in een hol, en de Mutwa ging vuur halen bij een Mungongo, die ze nu noemen Kasha Nkole, en die aan de Lubudi een schuit aan het uitkappen was. Die Bangongo zeiden : zie een Mungombo, een Mukuba, en ze noemden hem Nguba Woto. Nguba Woto nu was de naam, die de Bangongo aan alle Batwa gaven.

Ze pakten het stekelvarken. Nguba Woto ging weer naar zijn volk en vertelde hun van die schone, onbewoonde vlakte, die hij ginder gevonden had. Al de Batwa staken over en gingen ginder tegen de Lomia-rivier hun dorp opslaan. Hun *Nima Muanda* was een zekere Matumba Kasa, en de vlakte droeg zijn naam. Naderhand kwamen op die vlakte ook veel Bangongo wonen. *Kumu* was Bangala, bloedeigen zoon van Mashale, de grote Mpianga-kumu, die alle stromen overstak, en bij Lusambo ging wonen. Ban-

gala, van zijn moeders kant, was van de ilondjo Maloki, op Ngele Bolo bij de Bangongo.

De Bangongo twistten met de Batwa over het hoofdmanschap. De Bangongo zeiden : « Gij zijt Batwa, Ba Nguba Woto, ge liept weg bij de Bakuba, maar hier zijt ge nu ons volk ». — De Batwa zeiden : « We zijn de eersten hier in die vlakte gekomen, gij kwaamt na ons ; gij hadt niets ; we gaven u vuur, we gaven u palmnoten en onze kiekens, we gaven u plaats voor uw dorpen. Hoe zouden wij uw volk zijn ? Wij zijn Batwa, Nguba, Lukombo ; — gij zijt Bangongo. »

En zo twistten ze lang. De Bangongo zeiden « De *Nima Muanda*, die is geen hoofd ».

De Batwa zeiden : « De *Nima Muanda* is ons hoofd », en ze noemden hem ook « *Kumu Bolo* », hoofdman van het dorp.

Zekere dag was de *Mima Muanda* der Batwa op reis, samen met Bangala, *Kumu* van de Bangongo. Alle twee reisden gedragen in hun hangmat, hetgeen nogmaals aanwijst, dat die Nguba geen echte Batwa waren, maar wel Lukombo = Bangombo, Batwa in de brede zin.

De weg liep door het bos. Bangala zei : « Nguba, zie die schone *manomo*-vruchten daar hangen ». En hij wees in de kap der bomen, waar de goudgele *manomo* aan hun ranken hingen te blinken.

« Gij zijt Mutwa, zei Bangala, de Batwa klimmen op de bomen gelijk apen. Nguba, klim op de boom en pluk die vruchten voor ons ».

Nguba sprong uit zijn hangmat en klauterde naar boven. Maar de sluwe Bangala nam nu de hangmat van Nguba, en trok er rap mee naar huis.

Nguba kwam beneden, vond er zijn hangmat niet meer en volgde de Bangongo naar hun dorp. « Geef mij mijn hangmat » zei hij.

« Uw hangmat ? — Hebt gij een hangmat ? spotten de Bangongo, zijt ge dan hoofd, dat ge een hangmat hebt ? »

« Ik ben hoofd », zei Nguba.

« Wat ? Een hoofd die op de bomen klimt ! Ge zijt een Mutwa, want ge klimt op de bomen. Een Mutwa is geen hoofd ».

Nguba wilde zich nog verdedigen. « Bangala vroeg me om *malo* te gaan aftrekken... »

Maar de Bangongo schreeuwden : « *Malo !* wat is dat ? *Malo !* Ja, waarlijk, gij zijt een Mutwa ; de Mutwa zegt : *malo ;* wij Bangongo zeggen : *manomo.* Gij zijt een Mutwa, ge klimt op de bomen, ge zegt : *malo ;* een Mutwa is geen hoofd ».

En de Bangongo lachten hem uit, en gaven hem zijn hangmat niet terug.

Nguba Woto had gehoord van Lukengu, de grote Kumu der Bambale, die altijd goed gesteld was voor de Batwa ; de Batwa hadden hem immers geholpen om hem opperhoofd van alle Bakuba te maken. Nguba Woto trok naar Lukengu en deed zijn geval uiteen : « Wij zijn Lukombo, ik ben hoofd van Matumba, en het hoofd der Bangongo wil zich meester maken in mijn dorp, hij nam mijn hangmat af ».

Lukengu riep de Bangongo naar Mushenge. Ze kwamen met een korfje *manomo,* en toonden ze aan de Lukombo en vroegen : « Zegt, wat is dat » ?

De Lukombo zei : « *Malo !* »

De Bangongo schoten in een lach en riepen : « Hoort : *Malo !* Ge zijt Batwa ; want ge zegt : *malo.* De Batwa hebben geen hoofden ». — Lukengu deed uitspraak : « Gij zijt Batwa ; de Batwa hebben een familiehoofd, een *Nima Muanda,* maar geen *Kumu,* geen streekhoofd. Blijft met uw *Nima Muanda* in uw dorp, de *Kumu* der Bakuba is hoofd over geheel de streek ».

Zo hielden de Bangongo die Lukombo als hun Batwa, en ontstalen hen het hoofdmanschap. En toch noemen de Batwa hun hoofd nog : *Kumu bolo, Kumu a lupapo,* de vederhoofdman. Vermits ze zulke grote dorpen hebben, groter dan de Bangongo, onderwerpen ze zich nog niet aan de Bangongo. Ze begraven toch de *Bakumu* der Bangongo, hetgeen het eigen werk der Batwa is. Ze zijn het ook gewoon geworden zichzelf Batwa te noemen.

Hoger heb ik aangetoond hoe de Bangombo van Bokila uitgeweken waren van de Sankuru, over de Mpianga, waar ze een groot dorp hadden, langs de Muansangomo, tot in Luisa aan de Luete. Waar was dan dat Bangongodorp van bij de Mpianga naartoe ? — De naam Lukombo heeft geen betrekking met bos, maar wel met de alomverspreide Bangombo.

Die Batwa bleven op Matumba. Zekere dag ging een van hen, een zekere Ngongo Tshale, naar de beek ; hij vond er vrouwen der Bangongo aan het maniokroten, en vroeg hun wat maniok om te eten. Maar het is een Mungombo verboden, met vrouwen aan het water te spreken. Een zekere Nganda Mboyi, een Mungongo, hoorde het en zei : « Waarom spreekt ge met de vrouwen aan het water ? — Een Mungombo mag niet met een vrouw aan het water spreken ». Hij zei wel : een *Mungombo,* en niet een Mutwa.

Daarop werd er getwist en gevochten. De Bangongo gingen het afdak van de Batwa afbranden, maar de Batwa doodden wel een vijftig Bangongo. Daarop liepen de Batwa weg en gingen wonen op Mulemba, dicht bij de Babindi. Maar na een tijd ging Woto Mishosho, van de familie van Kikama Woto, ilundji Makongo, ze weerhalen, zonder wraakmaatregelen te nemen, en plaatste ze op Matumba in vrede.

Maar terug op Matumba, vonden ze daar een ander groot dorp van Batwa, vreemde Batwa, Batwa *ba na*

Mpata, daar nedergezet door de Bangongo. Ze hadden een *Nima Muanda*, met name Sisambo. Vanwaar kwamen ze ? — Ze waren : Bana Mpata, dat is *ba ku mpanda*. Mpanda en Nganda en Banda waren in die streek altijd de Oosterlingen. Ze waren dus meegebracht uit het Oosten, waar juist vandaan ? — Onze Ba Lukombo verbroederden ermee, en vermits ze in een vlakte woonden, maakten ze er één dorp uit. Maar reeds van in die vroege tijden kwamen de Baluba met hun Tshilubauitleg der namen voor de dag. De streek zat immers vol Baluba : al die Muansa en Bulu en Lolo waren Baluba. Het Bangongowoord *Lukombo* is bos, *ditu, buani*. Daarom noemden de Baluba die Lukombo wel eens : Batwa *ba ditu*. *Mpata* is een Tshilubawoord, het betekent vlakte. Daarom beschouwde men die Batwa Bana Mpata als mannen der vlakte en de Bangongo noemden ze met een woord van hun taal : *Bushobo* = vlakte. Zo heeft men te Matumba het dorp van Lukombo, het andere van Bushobo, het derde is de Kembe, of Iyembe-Batwa.

Maar weldra waren nu ook de Lukombo en de Bushobo aan het twisten over het hoofdmanschap. De Bushobo zeiden : « We waren hier eerst ». De Lukombo zeiden : « Neen, wij waren hier vroeger ». — De Bushobo zeiden : « Wij zijn Batwa van de Bangongo, en hier zijn wij in een Bangongostreek ». — De Lukombo zeiden : « Wij zijn Batwa der Bakuba, en de Mukuba is ouder dan de Mungongo ». En zo twistten ze voort. Het kwam zelfs tot vechten en eens weken de Bushoba uit naar Katebe, aan de kant der Babindi ba Kisangu langs Bena Dibele, maar ze keerden terug.

Dit duurde tot rond 1900 ; dan kwam een Blanke wonen te Ishumba, een andere te Dengamongo. Ze kochten caoutchouc en palmpitten en olie op, maar de Batwa durfden er niet omtrent komen. Een man alleen trok er naartoe, sprak er mee en deed zaken, het was *Kadimba*, zoon van Sisambo, van de familie Elanga

te Bushobo. Daarop gaven de Batwa aan Kadimba de « *bumfumu bua Batoke* = het hoofdmanschap tegenover de Blanken ». De Blanken gaven aan Kadimba een *tshitadi*, de medalje van groot hoofd. Zo werd Kadimba erkend als hoofd van alle Batwa van Matumba.

Naderhand ontnam de Staat hem zijn medalje, omdat alleen Lukengu een medalje mocht hebben ; maar altijd erkenden ze Kadimba als hoofd van de Batwa van Matumba.

De Kembe woonden vroeger bij de Lukombo. Doch zekere dag ontstond er ruzie : een hond van een Lukomboman, een zekere Ntombo, beet een zekere Buamanda van Kembe. Buamanda sloeg de hond dood, en... ze gingen aan het vechten. Geheel Kembe kraamde toen op en wilde vluchten naar Ishumba. Als ze reeds aan de Lomia-rivier waren, kwam Kadimba af en hield ze tegen : « Blijft hier, ik zal voor u zorgen ». Kembe bleef en ging wonen achter het dorp van Kadimba en bleef hem onderdanig.

Maar Lukombo houdt steeds vol dat zij de oudsten zijn. Als een *kumu a lupapo* van Lukengu op reis komt, moet hij eerst naar Lukombo gaan, en Lukombo brengt hem naar Bushobo en Kembe. Anders zou die *kumu* zelfs geen eten krijgen. Als Bushobo een beest doodt, om er mee naar de *Kumu* te gaan, moeten ze eerst ermee naar Lukombo, en Lukombo geleidt hen naar de *Kumu*. Lukombo echter alleen mag dat doen.

Een ander voorbeeld dat aantoont dat die zogenaamde Batwa geen dwergen waren, is dit van Itunga Bende, een groot dorp Batwa bij de Bangende van Tshabushobo. Ze vertellen : We waren aan de beneden Lutshwadi. We woonden in een diepe vallei, een *lubuyu*, de Tshamatudi. De Bangende en de Bakete woonden in de hoge vlakte. Op zekere dag ging een Mutwa van de familie Nganda Bolo, een zekere Mabosho, de palmwijn stelen bij de Bakuba, maar hij viel van de boom en ze pakten

hem. Hij riep : « *kunshipi* = doodt me niet ». — « Wie zijt ge ? » — « Een man van Itanga Bende ». — « Welk Itunga Bende ? Waar is dat ? » — De Bakuba kenden het dorp nog niet. Die Mabosho verraadde zijn volk : « Doodt me niet, ik zal u het dorp tonen ; er is veel volk in ».

Die Bakuba, echte slavenjagers, zagen een schone kans om een slag te slaan ; dat ze tegenover dieven stonden, was voor hen een goede reden. Ze spaarden Mabosho en gingen met hem mee naar Tshamatudi, om het dorp te verkennen. Ze kwamen er, en overschouwden het dorp en de ligging, ze spraken de mensen aan, maar « we verstaan uw taal niet », zeiden ze. Die Bakuba verstonden de taal der Bena Tshovo ook niet, of wilden ze niet verstaan en verweten ze dan : « Ge zijt honden, beesten ! » Die Bakuba keerden daarop terug naar hun dorp.

Maar kort daarop keerden ze terug met veel volk. Ze vonden het dorp ledig : alle Batwa waren « *ku lufuaye* », naar de grote jacht. Alleen Mueni Elanga, de *Nima Muanda* van de familie Elanga, was thuis. Hij zat op zijn erf en had juist de kentekens van zijn hoofdmanschap aan : de arendsveder, de parelbanden, het luipaardsvel. De Bakuba sloegen hem dood, namen al de hoofdmanstekenen af en roofden alle huizen en kisten ledig.

Als de mannen thuiskwamen, vonden ze hun hoofd vermoord. Vechten ging niet : de Bakuba waren te talrijk. De mannen zeiden : « Ge hebt ons hoofd gedood, doodt ons allemaal ».

— De Bakuba hielden raad en zeiden : « We zullen u niet doden, maar ge moet onze taal leren spreken, en u aan Lukengu onderwerpen en ons vlees als belasting betalen ».

Zo pakte Lukengu — of de Bakuba, — ons het hoofdmanschap af ; ze hielden onze kentekenen : de

arendsveder en het luipaardsvel. We gingen met de Bangende naar Yolo ; na de twist met de Bakuba, kwamen we met de Bangende hier aan de bronnen van de Lutshwadi.

De Bangende gingen naar Tshabushobo aan de Lubudi, wij echter bleven aan de bronnen der Lulele. Tot nog toe, mag te Kumu Lukengu ons niet aanzien, omdat hij onze hoofdmanstekenen gestolen heeft ; hij mag in ons dorp niet komen ; wij gaan hem groeten bij de Bakuba ; maar om met hem te spreken, blijft hij verscholen binnen in huis. — Zo vertellen ze.

Van waar kwamen die Itunga Bende dan ? — Van de beneden Lutshwadi, zeggen ze, dus uit het Westen. — Doch ze zullen met de Bangende tot de beneden Lutshwadi medegevoerd geweest zijn en van daar tot aan Yolo, en kwamen dan terug aan de Lulele. Maar van waar kwamen ze vroeger ? — Waren het echte Batwa, dwergen ? — Ik twijfel er aan. a) Ze klagen ook, gelijk de Lukombo van Matumba : de Bakuba namen ons hoofdmanschap af. Een echte Mutwa zou daar niet over klagen, ze waren reeds sedert onheugelijke tijden afhankelijk van een andere Bantu-stam. — b) Ze hadden een luipaardsvel als hoofdmansteken. De echte Batwa kennen maar het *tshipumbu*vel, het vel van een jakhals.

Dit Itunga Bende was eenvoudig een dorp van primitieven, die door de Bakongo-slavenjagers gepakt werden.

Dat deden ze overal. De oude Kikama Luleke van de Bangongo van Matumba, ging er fier op : « Moet ik u zeggen, wie ons de Batwa gegeven heeft ? zei hij : Kasha Kulu van de Bakele nam de Batwa in het bos en gaf ze ons ; wij leerden ze in een dorp wonen, het zijn honden ».

Maar welk volk waren die Itunga Bende ? — Van waar kwamen ze ?

Ze hebben vijf grotemalondjo.

— Nganda Bolo : de hoofdmansfamilie der Ibama ;

— Bushanga, de hoofdmansfamilie der Mpianga ;
— Ntunu : de hoofdmansfamilie der Bampale ;
— Elanga ;
— Bonde.

De hoofdmansfamilies vindt men wel in andere stammen ook. Doch dit alles wijst er op, dat er zelfs te Itunga Bende een mengeling van rassen bestaat. Het wijst er nog op, dat veel Nganda Bolo en Bushanga en Ntunu en Elanga en Bondo op andere plaatsen doorgaan als echte Bakuba, terwijl deze van Itunga Bende als slaven genomen werden.

Maar waar geschiedde die aanval der Bakuba in de vallei van Tshamatudi ?

We zagen reeds dat de Batwa van Itunga Bende een Oosters dialekt spreken met B en Z, enz., dat vele hun voorste snijtanden uitgeslagen hebben, hetgeen eigen is aan de Oosterse Bayembe. Ze moeten dus waarschijnlijk wel uit het Oosten, ten minste van over de Lubudi meegebracht zijn. Waar woonden de mensen ooit in een diepe put, in een *lubuyu* ?

Die Batwa van Itunga Bende zullen wel geen echte Batwa geweest zijn. En veel andere, die de naam dragen van Batwa, zullen in hetzelfde geval verkeren. Wat zijn eigenlijk Batwa ? Hebben er in Kasai echte dwergen bestaan ? Die van het Koshi-bos wellicht wel ; ze zijn nu nog dwergen. Maar daarbuiten zullen er heel weinig geweest zijn. Ik herinner me maar twee dorpen Batwa, waar ik mensen zag met iets van de bijzondere lichaamstrekken eigen aan de Batwa-Dwergen. Het waren de Batwa van Muanda Bende bij de Mpianga en de Batwa ba Muangi bij de Bakete van Kapanga in Luisa. Al de andere zijn gewone Negertypen. Doch men mag zeggen, dat de Baluba *iu globo* iets meer hebben van het mutwatype, dan de omliggende stammen.

Laten we gedaan maken met de vooroordelen en fouten over :

— De onverdeelbaarheid der stammen met hun geslachtsbomen ;

— Het volledig rasverschil tussen Bakuba, Baluba, Bakete, enz ;

— De Tshiluba-uitleg der namen ;

— De Zuiderse afkomst van de Baluba, enz. Eens dat men dat alles uit de weg geruimd heeft, dan komt de brede baan open, en men kan oprukken naar het Noorden en er overal aanknopingspunten vinden. Dan komt men in overeenkomst met de algemene ethnologische gegevens van geheel Afrika.

4. En uit het Zuiden ?

Al de Baluba zeggen dat hun voorvaderen van « *ku mukuna* » uit het Zuiden kwamen, uit Katanga.

Ik toonde reeds aan hoe al onze Bapemba uit het Oosten kwamen, van over de Lubi en de Bushimayi, zelfs van over de Luilu. Dat is ongeveer drie-vierhonderd jaar geleden. De laatste honderd jaar kwamen er nog veel Baluba eveneens uit het Oosten. Maar vóór deze tijd liep de gewone migratieweg van het Noorden naar het Zuiden. Meer bepaald de stammen van het Noordoosten, uit de Nijlstreek, zakten naar het Westen en het Zuidwesten af. De stammen van het Noordwesten, uit Guinea, weken uit naar het Zuidoosten, en in Kasai liepen ze door elkaar.

Uit het Zuiden kwamen nooit volksgroepen afgezakt. Er kwamen wellicht enige heerszuchtige mannen uit het Zuiden hier hoofd spelen, zoals: Kamuine Sapo, de Muine Kanioko, die van de Bena Kanioko kwam, een tijd inwoonde bij de Bena Kasengaye van de Olekeshi en hoofd werd bij de Bashila Kasanga.

Die Sapo had nog een rasgenoot, een mededinger, *Dibwe* of *Kabwe*, die hoofd werd van de Bena Dibu, voorvader van Sabanga, daar in de buurt van Kamuine Sapo. Ze vertellen over die Dibwe het volgende :

Het was bij de Bena Mukulu, die wonen bij de Bakwa Mpelu, Bashila Kasanga. Kaniana van de familie Kanda en Tshisungu van de familie Lukelu, twistten onder elkander over het hoofdmanschap. Tshisungu ging dien Dibwe van de Bena Kanioko erbij roepen, kwestie van meer steun te hebben. Die Dibwe reisde in de dorpen rond, om palabers te beslechten en om geld op te strijken. Hij was immers van het ras der Bena Kanioko, die gesteund waren door de grote Kasongo Niemba.

Tshisungu zei : « Nkole, geef mij het hoofdmanschap ».

Dibwe zei : « Geef me eerst een man en een vrouw » « *mulume ne mukashi* ».

Tshisungu zocht naar twee slaven : een man en een vrouw, maar hij was zo rijk niet. Hij kwam zonder iets bij Dibwe terug.

Dibwe zei : « Geef me een *mulume* en een *mukashi* ».

Tshisungu zei : « Ik heb zoveel volk niet ».

Dibwe zei : « Dan kunt ge geen hoofd worden ».

Dibwe ging verder op reis. Hij kwam bij Kaniyana, de Mukulu, van de familie Kanda. Dibwe vertelde : « Tshisungu wilde hoofd worden ; ik vroeg hem een « *mulume ne mukashi* » een man en een vrouw. Die onnozelaar dacht, dat ik hem twee mensen vroeg, hij zocht en vond er geen. Dacht hij dan wel dat de Bena Kanioko mensen eten ? »

Kaniyana vroeg : « Maar welke *mulume ne mukashi* vroegt ge hem dan ? »

« Oh ! dat was eender, hetzij geiten of schapen, ofwel kiekens, een *mulume ne mukashi*, het was al gelijk ».

Kaniyana had het vast. Hij ging een haan en een hen halen, hij haalde er zelfs nog een geitenbok en een geit bij en zei : « Mukalenge Dibwe, neem een *mulume ne mukashi* en geef mij het hoofdmanschap ».

Dibwe maakte Kaniyana hoofd.

Kaniyana nam een andere naam aan : Kanumbedi. Hij zei : « Ik ben *Kanumbedi*, dat is : *kanumubedi* = spreekt hem niet tegen ». De Bena Kanumbedi zijn een groep van de Bena Mukulu. Kanumbedi wordt wel beter uitgelegd als Ka + ndo + mbedi of Bena Bele, de Lageren.

Tshisungu, als hij het hoorde, werd razend kwaad. Hij ging langs de boskant en vermoordde twee knapen van Kaniyana, terwijl ze palmwijn tapten. Daarop kwam er oorlog. Tshisungu met zijn volk week uit naar de Bena Kazadi, die nu bij Tshimbowo van de Bena Tshile wonen. De Bena Kazadi zeiden : blijf maar hier.

Andere Bena Tchisungu gingen mee met de Bakwa Mpika van Kasanganayi, en ze zongen :

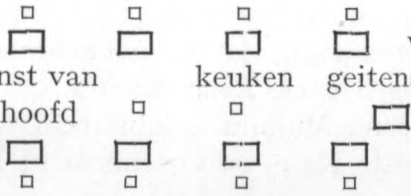
« *Ba Mukulu kabavudi*	« Die van de Mukulu vermenigvuldigen niet
ba Mupika bavula nkama nkama. »	Die van Mupika (de slaaf) worden talrijk ».

Hoger gaven we het liedje zo op :

« *Basangana kabavudi*
ba bashishie bavule nkama ».

In dat liedje was het de oudste bevolking die wegstierf, en de nieuw aangekomenen werden talrijk. Maar bij de Bena Mukulu hebben ze verward ; de *Mukulu* werd voor hen : de oudste, alhoewel de Bakwa Mpika veel ouder zullen geweest zijn, dan die Bena Mukulu, die van de hoge kant kwamen.

Is dat alles, wat uit het Zuiden kwam ? Om zo volledig mogelijk te zijn op dat punt, moet ik nog een paar gevallen noemen. Aan de Olekeshi (= Luekeji) woont Kalamba Tshongi, hoofd van de Baka Tshibale, Bakete van Ndumba. Als men het hof van dit hoofd bekijkt, dan ziet men er aanstonds iets :

dat men niet vindt bij andere hoofden. Er zijn twee reeksen huizen voor de vrouwen, voor elke vrouw haar huis, met een klein keukentje erachter. Het hoofd heeft zijn woonst alleen in de middenrij op het eind van het plein. Te midden staat er nog een keuken, waar de vrouw van dienst het eten van het hoofd moet klaarmaken. In die keuken worden ook de « *manga* » van het hoofd bewaard. Op de middenlijn staat nog een grote geitenstal. — Waar komt die chef aan zulke schikking ? Bij de andere Bakete niet. Men moet gaan tot in de Baluba Tshankadi, om zoiets te vinden. — Komt die Kalamba Tshongi van ginder ? Heel goed mogelijk. De Baka Tshibale zelf woonden hier toch altijd aan de Olekeshi over de Tshelubeek, samen met de Abena Tshivuiye van Niungiu a Ndeye. Hun broeders waren de Bakwa Tshikambu van Lukanda en Tshimanga Ntepu bij Tshimbalanga van de Bashila Kasanga. Dat zijn « Baka Tshika Buiye a Mbale », evenals de Abena Tshivuiye ; de « Tshika Muanza a Mbale », die er rechtover woonden, waren juist die Abaka Tshibale van Kalamba Tshongi. Toen woonden ze wellicht ook nog aan de Muansangomo. Het vroegere hoofd van die Bakwa Tshibale was Kayombo Munene, van de familie Makole ; het was dus ook een Muka Lenge. Maar dan kwam een zekere Dibu Munene bij de familie Ndaye, en werd er hoofd.

Die Dibu Munene teelde Kamuanga en Kabiseba Munene,

die laatste teelde Nda Makanga
deze won Tshimina Ntende, en
deze Kalamba Tshongi.

Kwam die Dibu Munene van de Bena Kanioko, gelijk Kamuine Sapo ? Maar Sapo, de Kanioko van bij de Bena Kasengaye had meermaals boden gezonden naar Dibu, om zijn onderwerping te eisen ; maar deze weigerde en vocht nog liever met de Bena Kasengaye. Hij kwam dan wellicht wel van de Baluba Tshankadi, het plan van zijn hof verraadt het eveneens.

Gaat men nu op 200 km vandaar over de Luete, bij de Basala Mpasu, dan heeft men het dorp der *Tshuena Kabaye* van Muanda Kaïhu of Kaïsu. Welk hoofd is dat ? Hij heeft ook overheersers-manieren. Zijn vader is nog samen met de Batshoko gaan vechten tegen Muoto Yamvo, en doodde hem aan de Kalangi. Zijn hof is juist ingericht als dat van Kalamba Tshongi van de Baka Tshibale. Dat ziet men anders bij de Basala Mpasu niet. Andere hoofden hebben nooit een eigen keuken ; iedere vrouw kookt in haar eigen huis. Alleen de Baluba Tshankadi hebben dat. Hier kwam vroeger een zekere Kaboyi baas spelen, « Kaboyi wa Makota wa Wudiya ». Hij kwam waarschijnlijk van de Bakete van Kalala Diboko en van de Baka Ntanda over de Luisa in het Oosten, en nog wel van verder.

« *Tudi bena Mavo* » zeggen ze, juist gelijk de Olamba van Kalala Diboko ; iedere familie heeft er haar grond, *mavo*. Die Kaboyi woonde nog op Kaboyi over de Luangi-beek ; hij sneuvelde in gevechten met de Batshoko. Zijn neef — want zij hebben matriarchaat — Muanda Kaïhu volgde hem op. Deze ging vechten met Muoto Yamvo. Nu is dezes neef, Ngueji a Nguene zelf Muanda Kaïhu geworden.

En verder heb ik geen spoor gevonden van Baluba Tshankadi of Bena Kanioko of andere Zuiderlingen, die in Kasai zouden gekomen zijn.

B. NAMEN ONTSTAAN TER PLAATSE IN KASAI.

1. Geographische namen, of namen die een richting aanduiden.

We zoeken nog altijd naar de uitleg van al die duistere, raadselachtige Kongolese stam- en familienamen. We zagen dat veel stammen hun naam uit Noord-Kongo hebben medegebracht, gelijk een opschrift op een bordje. Maar andere namen zullen wel ter plaatse in Kasai zelf ontstaan zijn. We zagen reeds vroeger :

1) Dat men ze niet mag uitleggen volgens hun Tshiluba-betekenis ;

2) Dat ze geen *totem*-namen zijn ;

3) Dat ze maar heel zelden *persoon*snamen zijn. Sommige van die namen zullen *geographische* namen zijn, die een zekere richting aanwijzen. Andere zullen *dialekt*-namen zijn, steunende op een of ander kenmerkend woord uit de streektaal van die stammen. Ook de namen, die uit het Noorden meegebracht werden, zullen aldus wel moeten uitgelegd worden. Als ik soms een uitleg van een Noordse naam durf voorleggen, dan wordt de lezer verzocht, er altijd voorzichtig de beperking bij te voegen : het is goed, als die uitleg door de onderzoekers ter plaatse niet wordt tegengesproken.

Ik handel hier eerst over de *geographische* namen. Daarvan heb ik reeds veel gegevens voorgelegd en uitgelegd. Men herleze hier de studie over de Dorpsschikking.

De namen die de plaats aanduiden verschillen volgens de streken. In de ene streek gaat men uit van de vlakte, of het bos, of water. In een andere van : rechts en links, hoger en lager, vooruit of achteruit. We moeten dus de ene streek na de andere beschouwen.

1. In het Noorden van de Sankuru.

Aan het Leopoldmeer onderscheidt men de *Bokolo* of *Bokoro* en de *Djali* of *Njale* of *Djeli* of *Djari* of *Nzadi*.

De *Djali* is niet alleen het water, rivieren en meren, maar al het moerassig bosland. De *Bokoro* is niet alleen de vlakte, maar al het droogland, en het bos. Aldus heeft men twee soorten Ntomba :

1) De *Ntomba e Njale*, de Water-Ntomba ;
2) De *Ntomba Bokoro*, die van het hoogland.

De ligging van de streek brengt mee, dat de Djali in het Westen ligt bij de Meren ; de Bokoro ligt in het Oosten tot aan de Lomami.

In het Oosten zegt men ook wel : *Bolo*, die naam komt men tegen in de stamnamen : Bambolo, enz. *Koro* komt men zelfs tegen in de riviernamen : Lokoro, Sankuru. De Sankuru is de *Tshale a Koro* : de rivier, die uit het droogland, uit de Bokoro komt.

De Beneden-Kasai is de *Nzadi*. Kasai is ook een vervorming van *Ka sa di*. Hoger in Luisa en Kapanga draagt de stroom andere namen, o. a. Luka en Ruka.

Maar in het Noorden bij de Kundo noemen ze het hoogland : *Bokondo*. Ze stellen het tegenover de *Elinga ;* dat is de waterkant in de streek van Coquilhatstad. Er wonen ook *Andengo* aan de Lualaba bij Kindu en men brengt die namen Andengo en Elinga in verband met *Badinga*.

Die *Badinga* wonen langs de Beneden-Kasai. Andere Badinga drongen door in het Zuiden van Tshikapa langs de linker Kasaioever, de hoofdij Kabale en andere dorpen in Portugees Angola. Men noemt ze ook *Bakongo*. Al de Balualua, die deze kant uit wonen, die van Lumpungu, Mishako, Kalumbu en Biaboko, worden door de Zuid-Balualua ook wel eens Badinga genoemd :

« *Badinga kulotshi,*
Walota Badinga,
kuyi luendo;
balualua kukutapa. »

« Droom van geen Badinga ;
Moest ge van Badinga dromen,
ga niet op reis :
ze gaan u vermoorden. »

Dat is een gekende spreuk in Kasai. Wat hadden die Badinga dan wel misdaan ? — Welke Badinga bedoelt men ?

Verder is de naam Elinga en Badinga in Kasai niet doorgedrongen. Maar *Koro* en *Bolo* is er te meer. Al de menigvuldige namen van Nkole en Mukulu en Mpeulu en Diulu en Ngulu en Bulu en Buyu en Tshikuyu komen er van voort. *Djali* en *Djeli* zal voorzeker wel in Kasai vervormd geweest zijn tot *Ngale* en *Ngele* en *Ndaye*, stroomafwaarts, al namen die we straks zullen ontmoeten.

Bokondo betekent in al de Basongo-Mene-talen : bos, *okondo*.

II. Bezuiden de Sankuru.

A. *Mbale en Lele tegenover Lolo.*

Sedert lange eeuwen reeds was het middelpunt der bevolking bezuiden de Sankuru gelegen in de grote vlakten tussen de Lutshwadi en de Sankuru. Daar lag de grote *Mushenge*. De Mushenge is de vlakte, waar het Kumuhoofd zijn hof laat maken. De eerste Bakumu zullen wel de *Ba Woto* geweest zijn, van het ras van de grote Woto. Die Ba Woto kwamen van het Meer of van de Bateke, waar de Ba Woto als vrije mannen staan, tegenover de Batwadwergen.

Ginder hebben die Bakumu of Keme, ook hun *Mushie*, hun hoofdmansvlakte ; denk aan de stad Mushie, aan de monding van de Mfimi. In hun uitwijkingen Oostwaarts, brachten ze die Mushie naar de Sankuru mede. Later zijn er nog sterkere Bakumu gekomen, van het

soort van Woto Buomo van de Bambu, uit het Oosten, en die vestigden zich ook op hun Mushenge in de grote vlakte benoorden de Lutshwadi. De meest beroemde Mushenge was die van Yolo, nabij het huidige dorp van de Bambuyu (Bakete). Daar woonden al de grote hoofden der Bushuongo en Bapianga en Bangende en Biyenge samen ; daar werd het pleit uitgevochten tussen de familie Mweye van Iyenge, en de Matono van Lukengu. Die Mushenge nu was het middelpunt van de *Bakuba*-wereld, van waaruit de streek verdeeld werd.

Al het volk, dat lager woonde, stroomafwaarts, *a ngele, a djari* werd genoemd : *Bashi Lele, Bakele, Bambale.* De *Bambale* zijn het volk van Lukengu. De Bangende in hun P-taal zeggen *Bampale ;* de Bangongo met B-taal zeggen Bambale. De Zuiderburen, de Bapianga spreken niet van Bambale, maar noemen ze Bashi Bushuongo, Basongo. Alleen de stammen, die langs de Sankuru wonen, spreken van Bambale.

Die Bambale zijn dus het volk, dat rond Mushenge woonde, tot aan de Lulua en de Kasai en de Sankuru. Een mengelmoes van Bateke en Basese, en Basendji en Badio, en Basa Kata, en Babende, en Basho, en ze woonden er waarschijnlijk lang dooreen, nog vóór dat de Bakumu er kwamen meester spelen. Hun Zuiderburen, de Tshofo, de Ngana, de Bana ba Mongi (Bena Tshadi) noemden hen *Ba ku Bale,* en de Bapianga spraken die naam uit op hun manier, zonder de laatste lettergreep te laten horen : *Ba ku Bâ.* Vele van die Ba ku Bâ weken naderhand uit. Naar het Zuiden weken uit de *Ba Losho a ku Bale,* die we straks overal in de Bena Lulua zullen weervinden. Gehele benden vluchtten weg, als de Ba Woto kwamen en hun lastig vielen met hun *nkudu,* schildpad (Zie de Totem-studie) en met andere belastingen. Ze gingen over de Lubudi wonen en de Babindi daar noemden ze nog : *Ba ku Bâ.* De Baluba zeggen Bakwa Kubale van Buanga Ntobo, en rekenen ze als een grote stam onder de Babindi.

Kwam de naam *Bakuba* van daar niet ?

Bij de stammen, die gekend staan als Bakuba, is er geen één, waar ze nu zeggen : Wij zijn Bakuba. Aan vreemden zullen ze wel zeggen dat ze Bakuba zijn, maar onder elkander noemen ze zich Bashi Bushuongo en Bapianga en Bangende. De Bangongo noemen hun Batwa, Ba Nguba ; en de echte, de oudste Ba ku Bâ wonen over de Lubudi bij de Babindi.

Anderzijds, al het volk dat stroomopwaarts woonde langs de Sankuru : de Bangende, de Bangongo, maar vooral de Bashoba van Kamba, noemde men *Ba Lolo.*

Wat bedoelt die naam *Ba Lolo* ? — Staat hij in verband met *Nkole* en *Bolo,* het hoogland ?

Men zou geneigd zijn dit aan te nemen, maar ik geloof het toch niet. Dit *Lolo* klinkt niet gelijk *Nkole* en *Bolo.* Later zal ik er een andere uitleg van voorstellen, een uitleg die steunt op de taal, en in verband staat met de *ilundja* (familie) : Elowa, die men daar wel meer ontmoet. Men heeft ze genoemd *Ba lowa lowa,* hetgeen verkort werd tot *Balualua* en *Balolo.* Van hier voort zullen we die *Balolo* en *Ndolo* altijd zien staan tegenover de Lele en de Mbale, en die tegenstelling is door geheel Kasai doorgedrongen.

In het Kwangogebied wonen nog andere *Ambale* en daar in diezelfde streek aan de Ngadi wonen ook nog andere *Ololo.* Zijn dat dezelfde, als die van de Sankuru ? Men zou het ter plaatse moeten onderzoeken.

Een groep Bashoba (Ba Lolo) is terecht gekomen tussen de Bakele ten Noorden van Ilebo. Wellicht staan die Ba Lolo nog wel verder in verband met de Balolo aan de Nzadi, en ook met de Ipanga en de Basa Kata langs de Beneden-Kasai.

B. *Mbale tegenover Ntanda, Nganda, Bende, Kondo.*

Rond Mushenge woonden dus de Mbale. Een grote

uitwijkingsweg liep van Mushenge Zuidoostwaarts naar de bronnen van de Lomolo (Lombelo) en naar de Tshale. Dat was de weg, die de Mpianga gevolgd hadden, als ze wegtrokken uit Yolo. Zo zeggen ze. Want het Mpianga-volk woonde daar voorzeker reeds sedert lang, om het even van waar het gekomen was, — maar hun hoofdmansfamilies, die naar Yolo gaan wonen waren, keerden nu met hun Batwa naar hun volk terug. Maar veel Bateke en Badio en Babende en Basese waren vroeger reeds die weg opgegaan.

Over de Lombelo splitste de weg in tweeën.

1) Eén weg liep door de vlakte der Bakwa Muansa, door het bos van de Basa Ngana, langs de Tshale tsha Muansa Ngombo, naar de grote vlakten van de Tshibungu en de Tshibasha, verder in het Zuiden ;

2) Een andere weg, de grote handelsbaan, die van de zeekust kwam, liep over de Tshale Lobole (Lubudi), benoorden het grote Dibesewoud, Oostwaarts naar Ngongo Ebodi (St. Trudo en Lusambo) aan de Sankuru, en verder de Basongo in.

De Mpianga, die daar aan de Lomolo en aan de Tshale wonen, zeggen in hun taal :

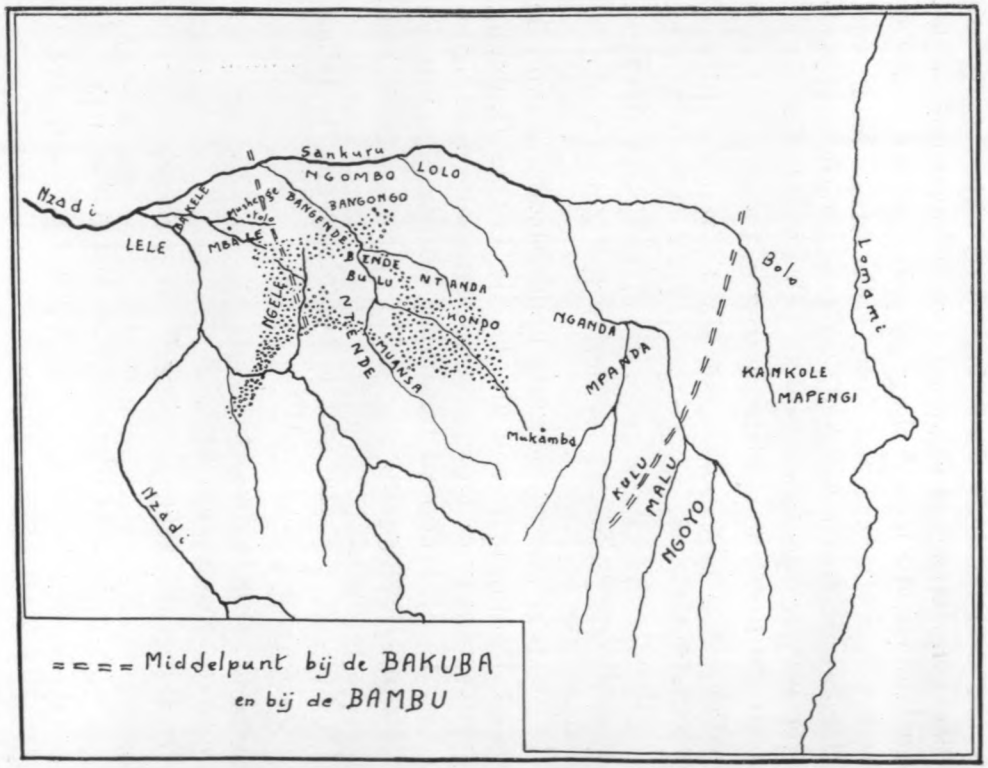
a ngiele, stroomafwaarts ;
a ntiene, stroomopwaarts.
De Bangende zeggen : *a ngele* en *a ntende*.

Zo liggen er twee dorpen van Bangende tegen de Lubudi nevens elkander : Ngele Mbelo en Ntende Mbelo, Neder-Mbelo en Opper-Mbelo.

De Mpianga zelf zijn in twee groepen verdeeld :

1) De *Mpianga Ntiene*, tussen de Lombelo en de Tshale ;

2) De *Mpianga Ngiele*, tussen de Lombelo en de Dile (Luele, zeggen de Baluba).

KAART 29. — Middelpunt bij Bakuba en Bambu.

De Mpianga Ntiene worden ook genoemd Mpianga *Matadi*, omdat ze ijzererts *(Matadi)* uit de klei der Esantsha- beek (Musasa) wonnen en bewerkten. De Mpianga Ngiele heten ook Mpianga Bantshi, omdat één van hun bijzonderste dorpen Bantshi was. — Of is die uitleg van Matadi wellicht ook maar naderhand ervan gegeven, en moet men door Matadi verstaan : *Ma ta Dio* ?

De tweede groep dan was de *Bashi*, en nog een derde groep was de Mpianga *Ibama* of Tshibamba. Deze groep woont nu over de Lobolo (Lubudi).

Voor die mensen was stroomafwaarts, *a ngele*, en stroomopwaarts, *a ntende*. Dit *a ngele* staat voorzeker in verband met Djele en Djari en Nzadi, het moerasland van de Beneden-Kasai en het Leopoldmeer. Die mensen kwamen immers van daar.

Maar als ze nu hier zeggen *a ngele*, denken ze aan geen moerasgrond meer — ze denken aan... die kant uit, waar de Djale bleef, of ze denken ten hoogste aan de grote Nzadi, die ginder in het Westen wegloopt.

A ntende. Ntende of Ntanda in hun oude Balubataal moet vlakte betekend hebben, de grote vlakten aan de Sankuruoever en ook de grote vlakten in het Oosten, bij de Babindi en de Bakwa Luntu, waar toen de Bena Matanda en de Losho a Ntanda, en de Mukunu a Matanda (B. Kundu van Kalamba) woonden.

Het toeval wilde, dat daar nu stroomopwaarts *(a ntende)*, de Ngana en de Kabanda woonden, de Ngana in de bossen, ten Westen van de Tshale, de Kabanda, ten Oosten van de Tshale, langs het bleke water *(mayi makunze)* dat we nu Lubudi noemen. Vandaar dat Mpianga en andere Bakuba die Oosterse stammen noemden : *Banda* of *Bende* = Babindi, en *Ngana* of *Nganda* of *Ngende* = *Bangende*.

Dan is er nog een grote verwarring bijgekomen. Nganda, in de oren der Baluba werd hetzelfde als *Ngandu*,

de krokodil. De Bakuba namen het begrip krokodil over en vertaalden krokodil in hun taal *Kondi* of *Nguono*. Zo spraken ze van *Kondo a Bombo* en *Nguono Buomo*. (Zie de negen kinderen van Bombo). Die *Bombo* waren altijd de Baluba, de oude Mamvo en anderen, die uit het Noordoosten kwamen. Die *Kondo* a Bombo waren de Babindi a Nkusu, die langs daar woonden.

Maar het toeval wilde nog, dat wat verder in de Dibese de Kundo woonden, de Bena Mukunu, te weten : de Bakwa Tshinga, de Bangu van Kalamba, en die werden ook gerekend in de Kondo a Bombo, in de Oosterse Ntanda. Dit alles liep nogal dooreen. In alle geval, al die Oosterse stammen kregen namen als Bende (Babindi), Ntanda, Ngenda, Kondo (Bena Mukunu).

Er is nog een eigenaardige tegenstelling, die men hier en daar in de taal van Baluba en Bena Lulua tegenkomt. Het is de *Losho a Ntanda* en de *Losho a Kubale*.

« *Loshi a ntanda*
ya bakuabo,
yende yeye
kabayoshosho ».

« Die de huizen in brand steekt
van anderen ;
maar de zijne
steekt niemand in brand. »

Ntanda is eigenlijk bij de Bakuba, stroomopwaarts, meer in het Oosten wil het zeggen vlakte ; de Baluba verstaan er door *lutanda*, mv. *ntanda*, kleine huizen. Dit vers wordt in heel veel Balubadorpen opgegeven, bijvoorbeeld bij de families Katshingu en Mpambi der Basanga, bij de Bena Kaninku in de groep van Buangia (Bakwa Kasansu).

Deze roepen :

« *Kayembe mukulu*
Loshi a ntanda ».

« De oude Kayembe,
die huizen in brand steekt ».

De Bakwa Lonji uit de hoofdij van Kamuine Sapo (Bashila Kasanga) en de Bakwa Tshisolo bij de Bakwa Biyayi (Bena Mukunu) en de Bena Tshibwabwa der Basangana roepen :

« *Lonji a Kubale*
ba Balebale
kabikadi dikumi ».

« Lonji a Kubale,
ze zijn te tellen,
er zijn er geen tien ».

De Bena Katshingu der Bakwa Tshipamba zeggen :

« *Mukwa Loshi*
wa mu Mbale
wa kua Tshibale ».

» De Mukwa Losho
van op Mbale
van de Tshibale's ».

Ze bedoelen hun oude woonplaats op de Mbalevlakte over de Lubudi, waar naderhand de Bena Musenge kwamen wonen.

Bij de Bena Mbale bij de Bakwa Muansa Mukale aan de Muansangomo klinkt het :

« *Muena Kalonji wa Kubale,*
bakumana kubala,
bialongeshabo ».

« De Muena Kalonji, de ruziemaker,
als hij ruzie gemaakt heeft,
maakt hij het weer goed ».

De Bashila Mpampi echter :

« *Mukwa Lonji a Kubale,*
muanetu wa Bakwa Nkaye ».

« De Mukwa Lonji a Kubale,
broeder van bij de Bakwa Nkaye ».

Bij de Nda Mbale a Bene (Bashila Kasanga) hebben ze een familie met name *Kand'a Nkuba.*

Die naam wijst ook naar die Nganda en die Kubale ; de dorpsnaam Nda Mbale a Bene wijst er ten andere ook al naar.

Bij de Bena Mbale aan de Lombelo is ook een groep *Bena Nkuba.* Dit Nkuba kan men uitleggen als *Ku* + *Ba* ; maar waarschijnlijk komt het ook wel van Ku + Bâ, Ku + Bale.

We horen dus *Mbale* op alle manieren uitleggen, volgens de betekenis van het Tshiluba werkwoord *kubala.* Maar er is eigenlijk maar één echte uitleg : de *Losho a ku Bale* staat tegenover de *Losho a Ntanda,* de Neder-Losho, tegenover de Opper-Losho. Maar die tegenstel-

ling is maar te begrijpen in de streek der Bakuba en der Noord-Babindi. De Baluba en de Bena Lulua weten daar niets meer van, ze hebben de namen in hun strijdroep bewaard, maar vanwaar ze komen en wat ze beduiden, weten ze zelf niet meer. Ze weten alleen dat die Kalonji a Ntanda wellicht de Bakwa Kalonji ka Mpuka bedoelen.

In geheel die streek van de Bakuba en de Babindi moeten er vroeger veel Losho komen wonen zijn. Dat zijn wel uitwijkelingen geweest, die kwamen van de Basho of Bosho van over de Sankuru. Aan de Lubudi wonen nu nog Bosho : de Bena Tshishiba en Bakwa Buloba Mbuyu, maar vroeger moesten ze overal wonen in het Westen tot rond Mushenge, en in het Oosten over de Lubudi in de grote vlakten der Babindi. De *Losho a ku Bale* zullen wel de Bosho van het Westen geweest zijn, de Bambale van Mushenge. De *Losho a Ntanda* waren dan deze van het Oosten uit de grote vlakten over de Lubudi. Dat moet nog vóór de komst van de Ba Woto geweest zijn. Als de Ba Woto kwamen, weken de Losho uit naar het Zuiden. De Oosterse stammen namen vaak de naam van Bakwa Lonji en Bakwa Kalonji mee ; de Westerse behielden dikwijls hun naam alleen in de oude strijdroep van hun Kasala.

C. *Bulu tegenover Ibama en Muansa.*

In diezelfde streek had men nog een andere tegenstelling : de *Bulu* stonden er tegenover de *Ibama* en de *Muansa.*

Men had dus daar aan de Lubudi een hele groep *Bamba :* Ibama en Muansa, Tshishiba, Mukamba, Ntamba, Bumba, enz. Deze stonden tegenover de groep Bulu, die nog overal tussen de Bakwa Longo en de Bakete en de Babindi en de Bakwa Bumba zitten.

Welke Bulu waren dat ? — Van waar kwamen ze ?

Ze zullen wel verwant geweest zijn met de *Bulu bu Nganda*, die stonden tegenover de *Bushuongo bu Buani* van Mushenge, en er wegliepen om over de Lubudi bij de Babindi te gaan wonen.

Vanwaar ze daar aan de Lubudi kwamen, is een moeilijke vraag. — Kwamen ze rechtstreeks van de Noordoosterse stammen Bambolo ? — Hun naam is immers *Bulu = Bolo*. Maar ze verschillen toch zozeer van die Bambolostammen uit het Oosten. De Bambolo is een heerszuchtig volk, ze hebben iets weg van de Ba Nkole. Maar onze Bulu zijn gewoonlijk veel primitiever, ze staan als monogaam gekend, en weinig gehecht aan bijgeloof.

« *Muanetu wa Bakwa Buyu a Ditu wa mukashi umwe...* ». « Broeder van de Bakwa Buyu van het Bos (?) die één vrouw hebben... ».

Ik zou daarom denken, dat ze met de andere Mongo en Kundo uit het Noorden meegekomen zijn. Bij de Mongo zelf hadden ze wellicht een bijzondere tak gevormd, die aan de Bulu-kant (de bovenkant) woonde.

Al de Bangende, of ten minste hun hoofden woonden samen rond de Bushobo Shenge (de Mu She nge, vlakte) aan de Diniongorivier. Alleen de Bangende van Tshabushobo waren uitgeweken naar de Lulanga. De anderen bouwden samen de afsluiting van Kumu Mbuongo a Lamba. Enkele maakten de afsluiting aan de rechterkant, *a mbama;* de anderen werkten aan de afsluiting links, *a nguomo*. De Ba Nguomo hadden eerst gedaan en riepen het uit met veel lawaai. Wa ! Wa ! Wa ! We hebben gedaan ! Maar de Ba Mbama waren erdoor getroffen in hun eergevoel. Ze begonnen te verwijten, en wierpen aarde naar de tegenpartij en riepen : Wij zijn de oudsten, waarom moet gij eerst gedaan hebben ? — En ze vochten. De Ba Nguomo trokken eruit en gingen over de Tshabushobo

naar de Bulembu en de Dengamongovlakte, waar ze nu nog wonen. De Ba Mbama bleven aan de Diniongo, en zijn Bangende ba Kalambama tot op heden toe. En nog gaan de Bangende van Bulembu hun Bakumu halen bij de Meshapofamilies, op Bushobo Shenge bij de Kalambama.

D. *Ditu tegenover Mpata.*

Van de Bakuba af vindt men de tegenstelling *Ditu* = bos, tegenover *Mpata* = de vlakte. Gelijk voor de *Ngandu-Kondi*, vinden we hier dezelfde verwarring : *ditu* = *buani*, bos ; en *mpata* = *bushobo*, vlakte.

Men onderscheidt aldus de Batwa :

1) Batwa ba Ditu, Bos-Batwa ;
2) Batwa bana Mpata, Vlakte-Batwa.

We spraken over de Batwa ba Lukombo, en de Batwa ba Bushobo op Matumba. Ik legde uit hoe de naam *Lukombo*, eigenlijk Lu + ngombo, door de Baluba der streek vertaald werd als bos = *ditu ;* het Bangongowoord *lukombo* was immers : bos. De Baluba spraken dus van « Batwa ba Ditu », Bos-Batwa. De naam « Batwa bana Mpata », die eigenlijk het Oosterse « Bana Mpanda », de Rechtsen was, vertaalden de Bangongo door » « Batwa ba Bushobo », want *mpata*, vlakte, is in het Bakuba's : *Bushobo*. Zo bij vergissing kwamen ze te spreken van Bos-Batwa en Vlakte-Batwa.

Dit onderscheid treft men niet alleen op Matumba, maar in geheel de streek van de Bangende en de Mpianga. Al de gewone Batwa zijn « Batwa ba Ditu ». Maar daarnevens leeft een andere soort Batwa, die men bijna van de Bakuba niet kan onderscheiden, en dikwijls doorgaan als echte Bakuba. Het zijn de « Batwa bana Mpata ».

Er zijn, buiten de Ba Bushobo op Matumba :

— Twee malondjo op Bushobo Nsenge : Buele en Ebadi Mfundu ;
— Een ilondjo op Yolo : Mabuku ;
— Twee malondjo op Mutendangantshi : Ishiengi en Etundu ;
— Twee malondjo op Elango bij Bantshi : Mabuku en Buele ;
— Drie malondjo op Itapangi : Mentshe, Ebadi en Nkombo.

Die drie laatste groepen Bana Mpata leven juist midden de Bangende, die men noemt : ba Tsha bushobo.
Maar de Bakete worden ook in twee groepen gescheiden :

1) De « Bakete ba Itu » of « Bete ba Buani », of « Bamba ba Itua » ;
2) De « Bakete ba Mpata, of « Bete ba Londo » of « Bapopo, = Ba Bombo.

De « *Bete ba Itu* » zijn : al de « Bakete ba Kofuo Bualu » (Bena Tshovo) en de Baka Seba en de Bakete ba Longo, en al de andere op de weg van Mweka, al Bakete, die eigenlijk evengoed Baluba zijn, de oude inwoners van de streek.
De *Bete ba Mpata* zijn :

De Ba Kenge	De Ba Bembe
Ba Muma	Mutanga
Ba Dinda	Ba Busha
Ba Babaye	Ba Mbuyu
	Ba Nongo.

Die waren vroeger met de Bakuba op Yolo en waren tevoren door hen meegebracht uit de Baluba, uit het Oosten.
Dit *Itu* en *Ditu* is niet alleen een vertaling van *Buani*, bos, of van *Lukombo*, bos bij de Bangongo. Dit Itu staat

in verband met de *Mutu* in *mutu* + *mba*, die in de Noorderstreken stonden tegenover de *Madio* enerzijds, en tegenover de *Nda* anderzijds.

Dit *Mpata* is niet alleen de vertaling van *Bushobo*, vlakte, het is de scherpere uitspraak van *Mpanda*, dat is de *Ntanda*, waarover we zoëven nog spraken, en die we aan de Lubilashi nog zullen tegenkomen.

Men zegt : « Bushuongo bu *Buani* », dat zijn de Bushuongo van Mushenge, de Bambale ; — en men zegt : « Bulu bu *Nganda* », de Bulu van de Vlakte ; dat zijn de Babindi ba Nkusu.

E. *Nganda tegenover Mpata.*

Van die tegenstelling, die men goed afgetekend terugvindt bij de Bakete Batena van Ntambwe Yangala, vindt men in de Bakuba maar luttele sporen terug. Men kent hier o. a.

— Mpata Boyi, een dorp bij de Mpianga ;

— Mpata Bamba, een groot dorp Bakete Bakwa Balaye ;

— Nganda Bolo, de hoofdmansfamilies der Mpianga Ibama ;

— En zelfs de Batwa en Bakete Bana Mpata.

III. Aan de Lubilashi.

Als men van uit Mushenge de karavaanweg der Babende volgt, het Oosten in, voorbij de rotswanden van de Sankuru, dan komt men ginder bij de Babindi-Bambu en de Basongo, bij de Bena Kankole en de Bene Kiy', enz. Dit was hier heel voornaam volk, vanwaar vele Ba Nkole kwamen. Zoals we voor de benamingen der stammen een centraal punt hadden te Mushenge, zo hebben we er een ander bij de Basongo. De Basongo bezagen de buurstammen en gaven ze een naam.

Al wat bij de Bakuba *links* gelegen was, gezien door iemand die naar het Zuiden kijkt, de richting van hun verhuizingen, dit alles is nu *rechts* geworden. Voor de Basongo liggen de Mbolo en de Ngoyo links, de Lolo en Ntanda en Nganda liggen rechts.

A. *Lolo tegenover Bolo en Kole.*

De Bena Kankole over de Lubilashi, noemen als hun voorvaders *Milulu* en *Bula*. Die twee leefden ginder in een eenzame vlakte, trouwden en baarden twee kinderen, Kampa ka Bula en Nkole a Bula. Kampa ging rechts wonen en werd de voorvader der Bena Kankole. Nkole ging links wonen en werd de voorvader der Bena Mapengi (de Bena Nzapo). Zo vertellen ze. Milulu zal wel de Mulolo geweest zijn, die we in het Westen zagen staan tegenover de Mbale, te weten : de Bashoba en Kamba en andere Ba-stammen aan de Sankuru, wellicht ook de Basanga en de Bashila Kasanga, die toen nog over de Lubilashi waren. Bula is hetzelfde als de Bolostammen van de Lomami. Kampa a Bula zal wel de Lolo zelf geweest zijn, de Ka + *Mpa*, want Lolo is altijd een Lualua, een Ba-stam, een Ka + te + *mpa*.

B. *Mpanda en Nganda, tegenover Bolo en Ngoyi.*

De zelfde *Mpanda* en *Ntanda* en *Nganda* en *Kongo*, die we bij de Bakuba zagen benoorden de Dibese, naar de Lubilashi toe, die horen we nu vermelden bij de Bambu en de Basongo, maar nu zijn ze *Rechtsen* geworden.

De Ben « Ekiy » zijn *Ba Mpata*, de rechtsen.

De Bena Mapangi, met de Bena Lusungu, Batshimbo, Diongo, zijn *Ba Bisumbu*, of *Banubuwa*, linksen.

De Bena Lusungu zijn *Ba Lukombo*, van de boskant ; of waren die *Ba Lukombo* hier ook Bangombo ?

De « Bambu a *Makondo* » en de « Bakwa Tshinene a *Makondo* » waren *a nkondi*, rechtsen van tegen de Lubilashi.

Rechts is : *ku Mpanda, ku Nganda, ku Mpata*, en die benamingen zijn gegaan tot in de Bangende van Kalambama.

Links is : *ku Nondo*. Deze zijn de Bolo en Ngoyi, Mpeyulu, Bulu en Buyu. De Banunu aan de Beneden-Kasai zijn de watermannen der Baboma.

Hier ontstond ook de tegenstelling : *Muana Mukulu*. De Baluba vertalen dit graag door : de jongste en de oudste. We zagen reeds dat die vertaling geen steek houdt. Hier is *Muana* gelijk aan *Muanda*, en al de Mpanda en Nganda zijn de rechtsen. Mukulu is altijd de Bolo en Kole. Op dezelfde manier zagen we aan de Lubudi Muansa en Bulu tegenover elkander staan.

We zagen ook reeds dat *Nganda* kwam te staan tegenover *Ngoyi*. Nganda, en niet Ngandu, gelijk de Baluba nu schrijven : Ngoyi is Nkole, altijd dezelfde, hooglanders van de Lomami.

Ziet hier nog enige richtingsnamen, die de Bena Kankole opgaven. Hun stam is verdeeld in :

1) Be Ishimika, die op de helling wonen ;
2) Be Iyongo, die boven op de berg wonen.

1. Onder de Be Ishimika zijn :

a) De Ba Nteleme, hun hoofd is Muana Kabangu ;
b) En de Ba Mapanga, die in het oud dorp bleven ; hun hoofd is Muana Malaba.

2. Onder de Be Iyongo zijn :

a) De Bana ba Nundu = de linksen, die hoger wonen ; hun hoofd is Muana Kapepola ;
b) En de Bana ba Mpanda = de rechtsen ; hun hoofdman is Malundu Kazadi. Die Ba Mpanda waren de oud-

sten in de streek. Als ze nog samen bij de Be Iyongo woonden, doodden ze op zekere dag een buffel, *mbowa*. Een groep, de *Basumbuki*, gingen de Bana ba Nundu bijroepen, om het beest te verdelen. Doch een andere groep was daarom kwaad ; ze twistten, en geheel die groep trok weg en ging een nieuw dorp bouwen, rechts (= ku Mpanda), en ze kregen de naam van *Bashila Mbô*, de Buffelmannen.

Diezelfde tegenstelling tussen Bos en Vlakte, links en rechts, kwam men ook reeds tegen bij de Bakutu, meer in het Noorden. Men heeft er bijvoorbeeld twee dorpen : Ikuntshi *Ikundo*, en Ikuntshi *Isobi*.

Bokondo ware bij de Kundo, links geweest. Maar bij de Bakutu komt die *Ikundo* nu te staan tegenover de *Isobi* = *bushobo*, de vlakte. *Ikundo* betekent hier bos, zonder meer en ligt rechts ; *Isobi* is de vlakte en ligt links.

IV. Bezuiden de Dibese.

Al diezelfde benamingen komt men ook tegen aan de overkant van het Dibesewoud, bij de Baluba en bij de Bakete en andere Zuiderstammen. Soms is de tegenstelling nog bewaard, gelijk *Mbale* tegenover *Ndolo ;* maar gewoonlijk hebben ze de betekenis van die namen vergeten, en soms zijn ze zodanig door elkander gelopen, dat er geen tegenstelling meer mogelijk is. Maar om die namen te verstaan, moet men terug naar de Noordkant van de Dibese.

Al dit Noordervolk is dus honderden en duizenden jarer geleden uitgeweken naar het Zuiden.

In het algemeen mag men zeggen dat al die Bolorassen uitweken langs de Oostkant van de Dibese, over het Mukamba-meer, langs de Lubi en de Bushimaye.

De Mbale en Muansa en Ngana en Ngombo weken uit langs de Westkant van de Dibese, langs de Muansangomo en de Lulua.

De Lolo zaten er tussenin.

A. *De Mbale.*

Een groep Bena Mbale bleef aan de Beneden-Lombelo, de hoofdij van Dibinga a Bena Mbale. In die stam heeft men de groep Bena *Nkuba*, of *Ba ku Bale*, die staan tegenover de Bena *Bidudu*, dat is de Bena Bi Lo lo, een groep, die nu ook tot die stam gerekend wordt.

Een andere machtige groep, de Bakwa *Baye* en Bakwa *Biyaye*, bleef aan de Muansangomo, de hoofdijen van Lukono en Tshaba Bumba. *Baye* in de Baketetaal is hetzelfde als *Bale*.

Die Baye stonden hier tegenover de Bakwa Ntembu van Tshame Kalombayi, die ook voor een groot deel Lule of Lolo zijn. Maar de Bakwa Beye zijn ertussen ingeschoven en sedertdien is de tegenstelling vergeten geraakt.

In de Bakete heeft men overal de Ba Mbalestammen tegenover de Ba Ndolo.

1. Zijn Ndolo :

a) De Bena Lulua Bakwa Ndolo van Kabenge ;
b) De Bakete van Kabuluku ;
c) De Bakete Baka Ndolo van Muangala Kadi.

2. Zijn Mbale :

a) De Aka Sadi van Bumba Albert ;
b) Veel Bakete van Kabuluku.

In de Bakete heeft men de Bena *Kawaye*, die overal staan tegenover de Bena *Katempa*. Kawaye is *Ka Bale*, en Katempa is Ka + te + Mpa. Die twee rassen zijn geweldig gemengd, doch allen weten zeer goed of ze Kawaye of Katempa zijn ; ze hebben het goed onthouden, omdat de kinderen van elk ras afzonderlijk naar de besnijdenis gaan.

Verder in de Basala Mpasu heeft men eveneens de *Bena Maye* tegenover de *Bena Kapia.*

Over de Luete heeft men de Bambale van Muzodi tegenover hun geburen de Balualua.

Bij de Basala Mpasu van Bumba a Bene Kabanse, staan de *Mbale* tegenover de *Mpemba.*

Bumba en Kananga } zijn Mbale — Lubaka, Kambumba, Tshulu } zijn Mpemba.

Ook de Bak' Isalala van Mukula (Balualua) zijn Bakuma *Mbale,* staande tegenover de Baka Bandu van Kambongo en Muangala Ngomo.

In de Basala Mpasu hebben we de Aka *Muangala,* o. a. deze van Kadongo aan de Lulua en die van Kankuda over de Luete. Ze zeggen hier nu niet meer *Mua Ngale,* maar Muángala, met de klemtoon op de derdelaatste lettergreep, en met een *a* aan het einde. Ze verkorten wel eens het woord tot *Aka Muala.* Men kan er nu lang over twisten, of de eindklinker een *a* moet zijn of een *e.* Moet men schrijven : Tshibal*e* of Tshibal*a* (een kath. missiepost bij de Babindi) ? — De Westerse stammen spreken het uit met een *e;* het komt eigenlijk nog van *Ngele.* De Oosterse Baluba spreken het uit met *a.* De Mpianga en de Batshoko zouden die eindklinker afkappen en zeggen : Tshibâ ! Hoe moet men het dan schrijven ?

De Baluba spreken duidelijk uit : Bena *Ngala.* De naam *Ngalula,* die er soms verward wordt, heeft ook duidelijk een *a,* alhoewel hij waarschijnlijk moet afgeleid worden van *Ka Lolo,* evengoed als Mpalula en Tsalula, enz.

In Katanga is *Sa Ngala* geworden tot *Sa Nkala* = *Sa Nkadi* = *Tshankadi.*

Een ander *Ngale* is *Mu* + *kale.* Vandaar Bakwa Muansa Mukale. Dit Mukale is door toevoeging van *nge* geworden tot Mukalenge.

Maar tussen de Bena Lulua en Baluba in zitten nog van die Mbale, of gelijk men ze nog noemt : Kabale, Kambale, Lubale, Lumbale, Tshibale, of Ngala en Lungale, Kale en Mukale en Tshikale. Soms hebben ze de klemtoon verplaatst, waardoor de naam moeilijk te erkennen wordt.

Muángale	= Mua Ngale
Bashíngala	= Bashi Ngale
Mukángala	= Muka Ngale
Kamuángala	= Ka mua Ngale
Ndángale	= Nda Ngale
Tshamaniángala	= Tsha mangia a Ngale.

Bena Kalángala, zeggen de Baluba tegen een Baketedorp op Majiyampata, maar de Bakete zelf zeggen : Ena Kaye Ngaye.

Veel van die families hebben hun naam nog bewaard, enkele verraden hun Mbale-afkomst, alleen door hun strijdroep.

Kasala der Bena Tshibwele van de Bena Diulu :

« *Mukwa Lubale,*	« De Mukwa Lubale
kabale muana a muntu,	hij slaat anderen nooit eerst
muana a muntu wamubale ».	de anderen slaan hem eerst. »

De Bena Tshikale a Ntambwe bij de Bakwa Kasua en ook de Bena Kambale van de Bakwa Beye :

« *Mukwa Sumpi a Lukale*	« De Mukwa Sumpi van Lukale,
Ntambwe lukale a milongo ».	de leeuw die de rangen uiteenjaagt. »

(*Nsumpi* in het oud Tshiluba is = leeuw, maar *Sumpi* is ook een stamnaam).

De Bena Bele van Bende, die vroeger aan de Tshibungubeek woonden, maar nu dicht bij het groot hoofd Mukenga Kalemba verplaatst werden :

« *Mukwa Sumpi a Lukale*
wa balebale mikolo
bepi maboko,
ba mikolo ya kutamba mbalebale.

Muena Bele wa Batebateba,
badiadia bidia mu bifundu,
ba matunga badia mu nganda ;
Bele wa bakasa kulelebwa,
ba matunga balue kupinga ».

« Mukwa Sumpi van Lukale,
met lange benen,
korte armen,
met benen om over het hoog gras te springen,
De Muena Bele van Batebateba,
ze eten hun kost uit schotels,
de buren eten uit een zeef.
Bele, was de eerstgeboren,
de geburen kwamen later bij ».

Die Bena Matunga vertaal ik door geburen ; *ditunga* = de streek. Maar die Bena Matunga waren voorzeker wel de Ma + tu + ngu, soort Batwa met lange armen en korte benen.

Andere families roepen van « *Wa Bale nshingu* », met lange halzen, om parelsnoeren te dragen.

De Bakwa Lukoka (half Baluba, half Bakwa Luntu) zijn : « Mukwa Lukoka ba Muadi a Mbale », van de Ma + Dio van de Mbale-kant.

De Bena Tshikongo, van de Bashila Kasanga zingen :

« ... *ba Mangaléngale*
kabambila pashi. »

« De Mangaléngele ze liggen niet op de grond ».

Wie is Mangaléngale ? Is het Ma Ngale Ngale ?

— Maar ze zeggen dat ze *Lenga* zijn, en de Bakwa Sondaye, hun stamgenoten, kennen als voorvader *Leka Leka*. Is het dan niet *Manga + lenga + le(nga)*. Ze zijn immers ook Manga a Ndaye a Bululu. Gelijk Mukale door toevoegen van *nge* Mukalenge geworden is, zal Manga lenga lenga, door *nge* weg te laten, Mangaléngale geworden zijn.

Verwant met die Mbale en Ngale is ook *Ngele* en *Kele* en *Bele* en *Beye*. De Bele vindt men :

— Een stam Bena Lulua aan de Lubudi bij Kabuluanda ;

— Een stam aan de Tshibungu ;

— Een stam Bashila Lungu, hoofd Polesha ;
— Een stam Bakwa Luntu, de Shi Bele.

De Bakwa *Beye* zijn een grote stam bij Ndemba.

De Bena Badibanga, een dorp van die Bakwa Beye, en wel de echte Bakwa Beye, roepen onder meer :

« *Watshine mutshi a Beye* ». « Vreest de stok der Beye. »

Zo schreef ik het eerst, en zo meenden ze het ook. Maar als ik beter uitvroeg naar dien wonderen stok of boom, dan werd het heel wat anders :

« *Wa Tshineme tsha Beya* ». « De Tshineme van Beye. »

Tshineme tsha Mpika behoort tot de Bakwa Mpika, en veel andere Tshineme wonen meer in het Zuiden rechtover Hemptinne.

In het Zuiden bij de Bakete en Basala en Balualua zijn veel Bakuma *Bey'* en ze verkorten het woord, tot het wordt als het Nederlands : *bij*.

Bele zelf heeft nog veel verwanten.

Bij de Bakwa Tshishimbula, die nu aan de Lulua wonen, maar eigenlijk Bakwa Luntu zijn, die vroeger van het Mukambameer wegliepen, zijn er ook Bena *Muele* en Bena *Tshele*. De Muele roept :

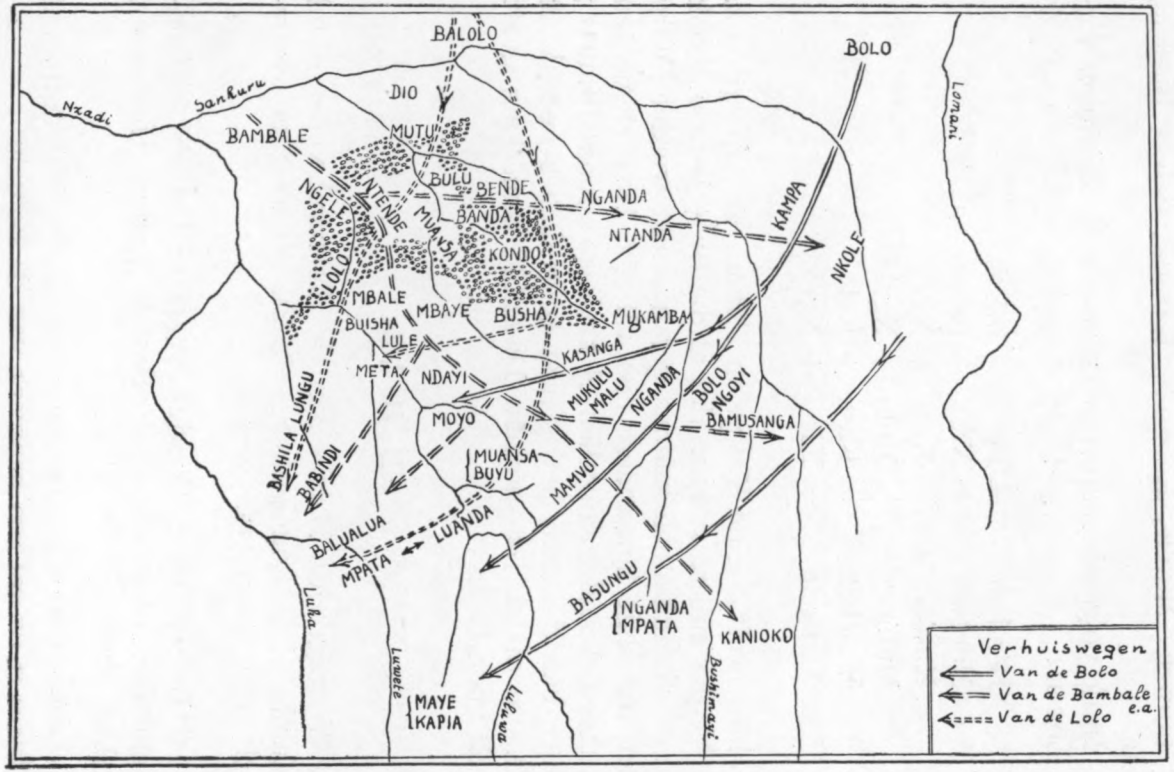
« *Muele a Nkese a Mbale* ». « Muele van het stekelvarken met stekels. »

Maar die Nkese en die Mbale zijn alle twee ook stamnamen.

De Bena Tshale roepen :

« *Tshele a Katende* « Tshele van Katende
Katende kena ngeni ». Katende met verstand ».

Ze zeggen : « Mukole ne Muele » = de groep Mukole en de groep Muele staan nevens elkander, de Hogeren tegenover de Lageren.

KAART 30. — Verhuizingen van Lolo, Bambale en Bolo.

Andere verwanten met Bele en Ngele zijn : de Kapele, Tshibwele, Mutele, Kabasele, Kansele, Balele, Biselele, enz.

In de volgende namen is nogmaals de klemtoon verschoven :

Bémbele	= Be	+	mBele
Ndébele	= Nde	+	Bele
Kaséndele	= Kase	+	Ndele
Mulóngele	= Mulu	+	Ngele
Kasékele	= Kase	+	Kele
Niéngele	= Nie	+	Ngele

Men heeft nog de *Kabeye* en *Tshiteye* en *Ntubeye*, enz.

Verder zullen we zien, dat al die Be + le-namen ook in de dialektnamen kunnen gerangschikt worden. Maar het één sluit het andere niet uit. De twee elementen kunnen elkander aanvullen. *A ngele* is : stroomafwaarts ; *le* is dialekt ; maar het is juist langs dien benedenkant dat ze dialekt *le* spraken. Diezelfde bemerking geldt ook voor *Lolo*.

B. *De Lolo.*

We zagen de Balolo aan de Sankuruboorden rond Kamba. Die Lolo weken ook Zuidwaarts uit, waarschijnlijk langs twee wegen.

1) De eerste weg : Zuidwest naar de Lubudi, de Lombelo, de Lulua, tot in de Bashila Lungu. Hun spoor erkent men bij :

— De Yongo Bualu, Bangende aan de Lubundji. Dit *Bualu* is overal een kenmerk van de Balualua ;

— De Bakwa Tshikale Bualu, dat zijn de Bakwa Wuyu van de Bena Tshishiba aan de Lubudi ; die spreken van « *Muanetu wa Bakwa Tshikale Bualu* » ;

— De Bena Zalula bij de Bakwa Buloba Buyu aan de Lubudi ;

— De Bena Tshovo, of ten minste enige bestanddelen ervan, aan de Dombelo ; ze werden eveneens door de Bakuba genoemd : « Bete ba Kofuo Bualu » ;

— De Bena Tshitololo bij de Bakwa Longo ;

— De Bena Bidudu bij de Bena Mbale aan de Lombelo. Die woonden vroeger meer Noordwaarts in het groot woud aan de Lombelo op de Kapangiavlakte. Die vormden te samen een machtige Lolostam, die geheel de Zuidkant van het Lombelowoud bezette. Maar nu zijn de Bena Tshitololo in de hoofdij der Bakwa Balaye gerangschikt, en zijn er gaan bij wonen, de Bena Bidudu zijn Bena Mbale geworden en wonen er ook bij ;

— De Bena Kalolo van Sokombo bij de Bakwa Kasansu.

Dee groep, Bena Maloba, is aldus duidelijk in vier dorpen verdeeld :

1) De Bena Tshibindi, dat zijn de Bende ;
2) De Bena Makale, dat zijn de Ngale of Ngele ;
3) De Bena Konshi, dat zijn de Losho a Kubale ;
4) De Bena Kalolo, dat zijn de Balolo ;

— De Bashinshi ba Muroro, een familie der Baka Musalu van Poleshi bij de Bakete van Kapanga. De twee *l* werden *r* in die Bakete-monden ;

— En nog meer families hier en daar. Maar in het algemeen worden alle *Bashila Lungu* tussen de Muyawo en de Kasai min of meer als Balualua beschouwd. Van daar zijn voorzeker wel andere groepen doorgedrongen door de Babindistreek, de Luete over tot waar de Balualua nu wonen, bijvoorbeeld de Balualuastam : Bishi Kaniama, die zo half en half Babindi zijn.

2) De tweede weg ging Zuidoost. Die Balolo lieten de Dibese rechts liggen, of drongen dwars door de uiterste hoek en kwamen terecht waar nu de hoofdij

is van Madilu Tshisenga Bakwa Mputu, en van Tshimbowo Bena Tshile.

Hier noemde men ze Lule. Die Lule hebben altijd wat dooreengelopen met de Bakwa Tshile.

Hoofd Tshimbowo is : Lule lua Tshile ;

Hoofd Tshiniembu is : Lule lua Kasongo ;

Hoofd Santo a Kapongo was : Lule lua Kongolo.

Natuurlijk dat hoofd Tshimbowo zelf geen Lule was. Al die hoofden zijn vreemdelingen in hun stam. Ik heb daarover reeds voorbeelden gegeven. Tshimbowo zelf is zoon van Kabwesha, die zoon was van Babidi, de zoon van Mpadianga Ndale, de zoon van Dibute. Die Dibute was een Mukwa Nianga, een man van de familie Buyu a Mba der Bakwa Nianga.

Die Dibute kwam inwonen bij de familie Mushiya der Bena Tshile. Hij ging nog éénmaal terug naar huis, maar vond er al de zijnen dood en keerde terug bij de Bena Mushiya. Die Muluba begon er met manga (= toverij) te werken en al de Mushiya stierven uit ; hun geburen : de families Muabangia en Kalonji stierven eveneens. Die drie families vormden de groep Kangombo, en van geheel die groep blijven er nu maar enige mannen meer over. Dibute's zoon, Mpadiangi Ndale, werd er hoofd. Hij woonde toen nog op Tshidume, ten Oosten van de Muansangomo. Hij zei : ik ben de familie Buyamba a Kangombo. Maar de andere Kangombo zeggen : in onze groep hoorden we vroeger nooit van een Buyamba a Kangombo. Toch is Tshimbowo er het gemedaljeerde hoofd. Is hij zelf geen Lule, al zijn volk is ten minste Lule en Tshile.

Over Santo a Kapongo, zie *Studie over Mbale en Ndolo*. Die Bakwa Lule van Santo waren uitgeweken naar de Lulua tegen de Tshibungu aan. Daar waren ze samen met de Bakwa Buisha van Diyi dia Katende. *Buisha* is een « *dina dia bukole* » een strijdroep in het gevecht. Doch *Buisha* is *Bishi*, en *Bishi* bij de Balualua

is hetzelde als *Bena*. Ze zeiden Bishi Tshabuanga, Bishi Mamba, Bishi Kadwamba, enz. ; allen waren : *Bishi*, en de buren noemden hen naderhand : Bakwa Buisha. Die Santo a Kapongo werd later door Bula-Matadi nog eens naar Tshimbowo in de Bashila Kasanga teruggestuurd, omdat hij niet wilde staan onder zijn gebuur Tshame Kalombayi van de Bena Muashi. Naderhand werd hij naar Ilebo gezonden, aan de terminus van de spoorweg, om ginder de streek te bevolken.

Hier en daar wonen nog van die Lule en Buisha o. a. tegen de Dibese, in de streek van de Bakwa Wodie ; daar wonen de Bena Busha en de Bena Mokadi van Tshingute Mubiayi. Vroeger waren ze veel talrijker dan nu ; ze waren de oudste stammen der Bakwa Wodie. Hun vroeger hoofd Nkulu wou « *kubanda kulu* » doen. Maar de nieuwere Wodie-hoofden Katambwe en Kasanganaye en Kabeya Lukopa, de Mukwa Nianga, smeedden een boos plan, en als Nkulu als hoofdman aangekleed zijn dans gedaan had, en zich op zijn troon wilde nederzetten, viel hij in een put die er onder gegraven was en toegedekt met matten en vellen ; hij viel er in, en zijn tegenstrevers maakten hem af.

Bij de Bakwa Ndolo van Kabenge onder Hemptinne, wonen de Bakwa Muishi van Mukungulu. Die zingen :

« *Muishi a Tshisese.*
tshijibika mpata
wa dijiba dia Munkamba
ne bia dimuna waditshina ».
« *Muanetu wa Bakwa Muishi,*
wa Bashila Kasanga a Nkusu ;
kalengedi, wasa basala

a niuniu a kulu ».

« Rook van het moeras
dat de vlakte sloot,
van het meer van Munkamba,
als ge het ziet, schrikt ge ervan.
Broeder van de Bakwa Muishi,
van de Bashila Kasanga a Nkusu,
komt er niet aan (aan de nkusu = papegaai)
draag de veder van de vogel van hoog in de lucht ».

Bij de Bakwa Muansa a Mulumba van Katende roepen de Bena Musangu :

« *Bena Musangu wa Kanseba wa batala lunguila malufu muinshi; Bena Muishi balalanguile bobo* ».

« De Bena Musangu van Kanseba (= Ka Se Ba) ze gaan geen palmwijn halen beneden (muinshi) de Bena Muishi brengen er hun ».

Die Bena Musangu zeggen : we zijn hoofden, ons volk moet er ons brengen. Die Bena Muishi zijn de Bashila Lungu = de Balualua. Die Bena Musanga zijn echter Basongo van afkomst (= Musu + angu) ; de Basongo kennen het niet om palmwijn van Mabondo te tappen, ze weten enkel bier te brouwen. Maar ze vinden palmwijn ook goed, en de Bena Matungu moeten er hun brengen.

Verder erkent men die Balolo bij de Bakete in de Baka *Ndolo;* die van Kabenge, van Kabuluku, van Muangala Kadi ; die staan hier ook alle tegenover de Mbale. Men erkent ze in de *Katempa,* die overal tegenover de Kawayi staan ; — en in de Bena *Kapia,* die tegenover de Bena Maye staan. Men erkent ze in die strook dorpen met eigen streektaal : van Kandaye Bena Tshikoba, over Muanda Kabuanga van de Bena Katebi, en Mukenge der Bena Kuluanda, en Luku der Baka Ntembu, over de Bena Kabinda tot bij de Balualua aan de Luete. Daar komt men in de grote groep der Balualua, die er staan tegenover de grote groep van de Bambale van Muzodi. Ze hebben zodanig verhuisd, dat hun naam hier geen zin meer heeft, want hier aan de Luete wonen de Bambale niet *a ngale* (= stroomafwaarts), maar stroomopwaarts tegenover de Balualua. Ze wonen echter : *a ngale,* tegenover hun stamgenoten van Muangala Kadi, die op de overkant van de Luete bleven en die misschien daarom Bakwa Ndolo genoemd worden, alhoewel ze geenszins Balualua zijn. De Balualua, die hier aan de Luete een grote groep vormen, zijn echte *Katempa* of *Mutumba* van het BA-ras. Ze spreken altijd met A. Daarom zeggen de geburen eenvoudig *Balolo;* zij zelf spreken het beter uit en zeggen duidelijk Balua-

lua, of Baluwáluwa, met de klemtoon op de derdelaatste lettergreep. Evenzo zeggen de Balualua : *Luambo* (naam van een beek, een stam, een kath. missiepost) ; ze zeggen niet : *Lumbu* of *Lombo*, gelijk ze in geheel Kasai zulke beken of stammen noemen.

Die Lolo en Mbale gingen nog verder. Ook in Katanga spreken ze van : Baluba-Lolo en van Baluba Tsha + Nkadi (= Ngale). In het Zuiden van Katanga zijn nog Bambale en tegen Tanganika wonen de Basholoholo of Baguha (Baguha = Bakupa = Ba + ku + ba). Deze woonden vroeger aan het Kisala-meer, maar werden er door andere Baluba verdreven.

C. *Ntanda en Ntende.*

De *Ntanda* waren diegene, die benoorden de Dibese, in de vlakten van de Babindi en van de Bakwa Luntu gingen wonen. We zagen de *Losho a Ntanda* = de Bakwa Kalonji ka Mpuka ; we zagen de Bena *Matanda* der Bakwa Luntu, hoofdman Lusuasua en anderen ; we zagen de Bena Mukunu a *Matanda*, de Bena Mbangu of Kundu van bij Mutoto. Straks zullen we nog meer zulke Ntanda bij de Baluba wedervinden.

De *Ntende*, staande tegenover de Ngele, waren meer bij de Lubudi gebleven : de Bangende, enz. Ze weken naderhand uit langs de Muansangomo, rechts van het Dibesewoud, het Zuiden in. Men vindt ze overal : de Ntende, Katende, Mutende, Tshitende, ook de Ngende en de Kende.

Heel veel families hebben de roep :

« ... *ba tshitendetende,*
tsha mpangishi babandi ;
batu babanda
batu batshina nkelende ».

« ... van de jonge palmboom
die de klimmers afschrikt ;
die er willen opklimmen
zijn benauwd van de stekels ».

Ntete Maloba, die opgegeven wordt als de voorvader

van veel Bena Lulua : de Bakwa Beye en Bakwa Meta en Bakwa Mushilu, moet ook van die Ntende zijn. Hij zou moeten staan tegenover Ngele Maloba, maar feitelijk kwam hij bezuiden de Dibese te staan tegenover Mutombo a Nkole, de grote voorvader van alle Bena Mukunu en Bashila Kasanga, en van allen die aan het Mukambameer en de Lubi gekomen waren.

Bij de Balualua roepen de Balombi van Buamukishi :

« *Balombi Kabunda K'Etété*
benda akutete miaba a kangi ;
mebo basokonkonko. »

« Ze bepleiten de palabers van een ander,
maar de hunne verwaarlozen ze ».

Wat is *Kabunda k'Etété?* — De Bena Kashiya van Buatuka, hun geburen, zeggen ook : we zijn Kabunda k' Etete. De Bakuma Kakinda, een familie bij de Baka Mukishi, zeggen : we zijn « Kabunda k' Itete dia Milemba ».

Die Milemba staat wellicht nevens of tegenover de « Ntete Maloba » van hierboven.

De Ntende Maloba = de hogere Muluba ;

De Ntende Milebo = de hogere Mileba.

Waar is dan de Lagere Mileba ? Juist ginder veel lager aan de Lubudi wonen er nog veel Mileba : de Bakwa Muansa Mukale en al de verwante stammen tot aan de Bena Dile ; die zijn dan de Lagere Mileba. Het is daar tenminste de natuurlijke uitleg van *Ntende* en *Itete*.

D. *Ibama — Muansa — Bulu.*

Die Mpianga Ibama van de Bakuba wisten het nog te vertellen : veel van ons volk is uitgeweken naar de Baluba. De echte Tshibamba (Ibama = Tshibamba) vinden we terug bij de Bakwa Mbaye van Lukono ; daar hebben we de Bena Muamba van Lumpungu en Tshibulu, de Bena Keyulu van Kalala Dibwe, de Bena

Tshibamba van Katombo ; de Ibama zelf bij hen zeggen : Ibama en Mamba en Keyuyu. Verder heeft men nog overal Mamba en Bamba, o. a. geheel de stam Bena Mamba van Tshimbu Ndembe bij de Bakwa Meta.

Die Bena Tshibamba hebben nog hun roep :

« *Kabamba wa Tshika Ba,*
Ntungu wa ku mande kua Musasa ».

« De haan, die onder in de kiekenmand zit. »

De Bena Keyulu :

« *Keyulu a Muamba*
Mamu a musulu

wa misapu nkama ;
Muena Mutamba ;
Mutamba a Keyulu,
wa batudi ne baluki. »

« Keyulu van Muamba
de moeder (= bron) van de stroom,
met honderd vertakkingen ; —
De Muena Mutamba,
Mutamba van Keyulu
met zijn smeden en wevers ».

De *Muansa* zijn ook ver uitgeweken.

Een grote groep : Muansa Katende waren gevestigd bij de Bashila Kasanga. Maar van daar keerden velen terug in de Bapemba-tijd naar de Muansa Mukale aan de Lubudi, o. a. de hoofdman Tshinyama zelf. Andere weken uit over de Lulua naar de Bashila Lungu : de Bakwa Muansa a Mulumba van Katende. Andere zijn nog bij de Bashila Kasanga gebleven : Nkashama bij de Bakwa Kubulua.

Maar Muansa treft men overal aan :

— Muansa a Buyu, bij de Bakwa Balaye Bena Lulua.
— Muansa a Manda, bij de Bena Kadiebwe » »
— Muansa a Manda, bij de Bakwa Tshipamba » »
— Muansa a Manda, bij de Bakwa Masanga » »
— Muansa a Kanda, bij de Kabanshi a Kanga » »
— Muansa a Kanda, bij de B. Tshishimbula » »
— Muansa a Mukale, bij de Bashila Lungu » »

— Muansa a Mputu, bij de Bena Kabwadi Bena Lulua
— Muasa a Manda, bij de Bena Lala » »
— Muasa a Manda, bij de Bena Kazadi » »
— Muasa Wodie, bij de Bena Kazadi » »
— Muasa a Baladi, bij de Bakwa Kaluwe » »
— Muasa a Beye, bij de Bakwa Kaluwe » »
— Muasa a Ngoyi, bij de Bakwa Kabulua » »
— Muansa a Tshela, bij de Bakwa Mpelu » »
— Muansa a Buyu, bij de Bena Tshilumbu » »
— Muansa a Ndaye, bij de Bakwa Tshile » »
— Muansa a Kabangu, bij de Bakwa Kubulua » »
— Muansa a Bulu, bij de Bakwa Bumba Bakete
— Kenda Muansa, bij de Bena Tshibondo »
— Muansa a Ndaye, bij de Bena Tshimunga Baluba.

De *Bulu* zijn eveneens uitgeweken, langs dezelfde weg van de Muansangomo. Er zijn enige families Bulu, meest bij de Bakete.

Maar gewoonlijk worden ze *Buyu* genoemd. Aldus heeft men :

— De Bakwa Buyu a Dilenga van Tshiputa ;
— De Bakwa Wodie a Buyu van Lubuyu (Bakwa Biyayi) ;
— De Bakwa Buyu van Tshisuku bij de Bena Ngoshi ;
— De Bakwa Buyu van Muamba Buyu (Bakwa Meta) ;
— De Bakwa Buyu a Mbelo van Kapombo (Kasansu) ;
— De Bakwa Buyu van Tshintembu (Bena Tshineme) ;
— Al de Bakwa Buyu a Tshitenga van Kabata en anderen, echte vissersdorpen langs de Lulua van Luebo tot aan de Lombelo ;
— En nog veel anderen, ook bij de Baluba, bijvoorbeeld ;
— De Bakwa Buyu Mukulu van Bombo Tshimpanga, de oudste tak der Bakwa Dishi.

Maar aan de Oostkant is het moeilijk uit te maken, of men met die oude primitieve Bakwa Buyu van de Lubudi te doen heeft, dan wel met de meer vooruitstrevende Ba Mbolo van de Lomami.

Bij de Bakete van Ntambwe Muense en van Ndumba, wonen bijna alle dorpen in twee kampen verdeeld :

De Abaka *Muansa* a Bena Mpiete.

En de Abaka *Buyu* a Bena Mpiete.

Dat is nog de oude tegenstelling van aan de Lubudi.

Men heeft dan nog de : Kabuyu, en Mumbuyu en Muyu, enz.

Meer in het Zuiden bij de Babindi wordt *Buyu* uitgesproken als *Buiyi* of *Bi*, bijvoorbeeld « Kana ka Bi » bij Mukeba van de Bambale. Het is niet « Kana kabi » = slecht kindje, maar Kana (= Ngana) van de Buyu.

Zelfs vindt men dat terug bij de Bena Lulua, bijvoorbeeld bij de Bena Tshiba van de Bakwa Kasansu :

« *Tshiba mubi,*
Kalowayi mubi,
Babi bonso. »

« Tshiba van de Buiyi
Kalowayi van de Buiyi
alle twee Bakwa Buiyi — (of Buyu). »

De Bakwa Tshikambi van Lukanda bij de Bashila Kasanga, zijn ook Tshi ka Buiye = Buyu.

Bulu heeft nog een andere naam in Kasai : *Lumbu*, het voorvoegsel Lu + de stamnaam *Bu*. Die Lumbu is niet alleen, maar staat met al de namen, die er van afgeleid werden. Mulumbu, Tshilumbu, Kalumbu al de Mulum*ba*, Kalum*ba*, enz. en al de Milombi, Balombi, Bayombo, Biyombo, enz.

— Hier volgen enkele van hun dorpen :

— De Baka Lumbu Tshineme van Kalumbu, (Bakete van Kapanga) ;

— De Ana mu Lumbu, Bakete van Mundembe ;

— De Bishi Luambo, Balualua over de Luete ;

— De Bena Kalombo van Tshiniama a Bakwa Muansa ;

— De Bena Kalombo van Kandakanda, Bena Mbale aan de Lombelo ;

— De Bena Kalumbu van Tshikudika, Bakwa Ndamfungi ;

— De Bena Tshilumba der Bakwa Luntu van Tshishimbi en anderen ;

— De Bena Tshilumba Madiba van Kena Kalamba, Bashila Kasanga.

Deze zijn Lumbu *Madiba.*
Hier hun Kasala :

« *Mukwa Tshilomba* Basa
Mukwa Tshilomba Madiba ».

De Lumbu van Kalumbu bij de Bakete zijn : Lumbu *Biseba.* De geburen (Bena Nkese) van Kena Kalamba verwijten hen :

« *Bilumbulumbu bia Tufuki biashiya nsala panshi* ».

« De Lumbu-mannetjes van de Voorvaders, ze laten hun pluimen op de grond liggen. »

Die *tshilumbulumbu* moet een vogel zijn, die zijn pluimen laat liggen. Zo ook de Bena Tshilomba ; in het gevecht gaan ze lopen, ze laten hun broeders in de steek en laten hun hoofdmanschap verloren gaan.

— De Bakwa Tshilumba Matu (Matú, niet Mátù) van Tshimbalanga, Bashila Kasanga ;

— De Bakwa Tshilumba... een tak der Bena Kelende, Bashila Kasanga ;

— De Bakwa Tshilumba... van Mamba Nkedu, Bakwa Buisha ;

— De Bakwa Mulumba Katue van Tshepu bij Luluaburg ;

— De Bakwa Muansa a Mulumba van Katende ;
— De Bena Biye a Mulumba van Bulambula ;
— De Bakwa Mulumba Mbinga van Lupeso bij de Basangana ;
— De Bakwa Mulumba Tshiya van Mulumba Kabuyu, Bakwa Kasansu ;
— De Bakwa Mulumba Tshiyoyo van Kakupu aan de Lukula ;
— De Bakwa Mulumba Kongolo over de Luilu bij de Baluba ;
— De bena Milombi van Kadimba aan de Lubudi ;
— De Balombi van Luku, Bakete van Bumba A. ;
— De Balombi van Kabuanga, Bena Kabinda ;
— De Balombi van Buamukishi ;
— En de Balombi van Mazondi Balualua ;
— De Bena Kalumu of Kalume van Lukono, van Mutombo Mbaye (Bakwa Kasansu) en van Buangia ; Buangia is « Kabunda Kalume » ;
— De Biyombo, een gekende stam over Luebo ;
— De Mayombo, in Beneden-Kongo ;
— En nog honderden andere families.

Waar hebben die hun naam gehaald ?

Die naam gelijk hij is : het voorvoegsel *lu* en de stam *bu* of *Ba*, is niet te vinden in het Noorden van Kongo. Die Mayombo zijn alleen in Beneden-Kongo, en die moeten nauw verwant zijn met onze Lumbu. Ik zal hier niet uitwijden over taalgelijkenis. Ik geef maar een bijzonder feitje, dat kenschetsend is.

De Baka Bulu, die nu bij de Bakete van Mumbembe (Dengamongo) wonen, waren vroeger bij de Keyuyu van de Mpianga Ibama ; ze waren er min of meer als hun Batwa. Die Baka Bulu nu doodden een jakhals (= *mubwabwa)*, en aten hem alleen op, zonder naar het hoofd der Keyuyu om te zien. Doch deze werd kwaad en nam al de hoofdmansvederen (= mpapu),

der Baka Bulu af. De Ibama noemden daarop dat volk : *Bashi Bolo. Bolo* in hun oude taal was jakhals, en *Mbulu* in het Mayombo's is ook = jakhals.

De Bulu liepen naderhand weg, en gingen bij de Bakete van Mumbembe wonen. Dan zeiden de Ibama misprijzend : « *Kakulukupu ka ba Mudidima* ».

= een nachtvogel van de Vleermuizen. (?)

De Mumbembe moeten de Mudidima verbeelden en de Baka Bulu de Kukulukupu.

Laat ons nu naar Mayombo gaan. Aan de monding van de Kongostroom ligt een eiland, met name Bula Mbemba. Pater L. BITTREMIEUX zegt erover in *Mayombse Namen*, blz. 130 : Oorspronkelijk was het « Mbulu a Mvemba » = jakhals van de afgod Mvemba. Dit eiland behoorde aan de Bashi Phutu, een onderverdeling der Bawoyo, die er gingen vissen. Naderhand kwamen de Baso Longo uit Soyo van de Zuideroever, en namen het eiland voor hen. De Bashi Phutu verwensten ze met te zeggen :

« *Mbulu ozika onguandi,*
emataku dewo. »

« De jakhals begroef zijn moeder,
zijn achterste was grijs » (van het stof).

Die Mbemba en Mbulu en Basi Phutu en Bawoyo en Baso Longo... hoe komt dat alles goed overeen met onze Mubembe en Bulu en Ba Putu en Bakwa Wuyu (= Bulu) en Bakwa Longo ?

En die jakhals : *Mbulu.*

Maar vanwaar komt dan die naam : *Lu + mBu*?

Hij komt niet uit het Noorden. Hij moet dus ter plaatse ontstaan zijn.

Toen de Babindi wegliepen te Mushenge en over de Lubudi gingen wonen, zeiden ze : « We zijn nu Bulu bu Nganda » ; te Mushenge zijn ze « Bushuongo bu Buani ». Dat is : We zijn Bulu van links, of uit de vlakte ; te Mushenge zijn ze Basongo uit het Bos. Aan de Lubudi

woonden zeker reeds veel Bulu bu Nganda ; die nieuwe Ba ku Bale, of Ba Kubâ kwamen er maar bijwonen. Het komt me voor, dat ze dit Bulu bu Nganda zoveel gebruikt hebben, dat ze er één woord van maakten : Bulubu Nganda, en met een *m* er tussen : Bulumbu Nganda. Men koppelde Bulumbu nog met veel andere stamnamen, men veranderde het voorvoegsel *Bu* in *Mu*, en zo sprak men van Mulumba Tshiya, en Mulumbu Biseba, enz.

Wellicht heeft er ook een dergelijke toestand bestaan in het Oosten over de Lubilashi. Gelijk we in het Westen de Bulu hadden, zo hadden ze in het Oosten de Balâ, een grote Basongo-stam. Moest ginder dit Balâ ook niet aangevuld worden met andere stamnamen, zodat men zei : Balâ ba... x, en met één woord : *Balamba*... x ?

In alle geval, die naam Mulumbu, in de mond der Oost-Baluba, is Mulumb*a*. En naderhand kwamen ze tot de tegenstelling Mulumba en Mul*a*mb*a*, en zelfs tot M*a*l*a*mb*a*, een dorp Bakete van Mundemba en een familie der Bakwa Balaye (Bakwa Longo, Bena Lulua) ; en dan vertaalt de Muluba gaarne : « *Mala a mbwa* » = ingewand van een hond.

Mulumba en *Mulamba* staan dikwijls tegenover elkander, bijvoorbeeld bij de Bakwa Kasansu, de Bena Mulumba Tshiya van Mulumba Kabuyu tegenover de Bena Mulamba Diala van Mushiya Bakulu. *Mulumba* en *Mulamba* staan tegenover elkander bij de Bakwa Ndamana (B. Kasansu), bij de Bena Kalolo (Bakwa Kasansu), ook bij de Bena Mulumba over de Luilu.

In Luisa bij de Basala Mpasu, weerskanten van de Lulua, wonen de Orumbu van Kademba en de Oramba van Kabala Diboko.

Die twee, *Mulumba* en *Mulamba*, werden bijna nooit alleen gebruikt ; gewoonlijk volgt een andere naam : Mulamba Beye, Mulamba Kanga, enz., en waar die

andere naam in onbruik viel, is hij in de traditie of in hun kasala meestal weder te vinden.

Zouden al die Lumbu en Lamba komen van dit Bakuba's Bulu bu... ? Dan is het woord toch ver in Kasai doorgedrongen.

Als ge bij de Zuid-Bakete zijt, en ze spreken u van de Baluba, hun Noorderburen, onderscheiden ze in *Baluba a Muansa* en *Baluba a Buyu.*

De *Baluba a Muansa* zijn de Bena Lulua ;
De *Baluba a Buyu* zijn de Oost-Baluba.

Andere Bakete echter verstaan :

Omuruba a Muansa = de Bena Lulua en Baluba ;
Omuruba a Buyu = de Zuid-Bakete zelf.

Buyu wordt als voorvader opgegeven in plaats van Bende, door heel veel stammen :

— Mutu a Buyu ;
— Mombo a Buyu ;
— Mulualua a Buyu ;
— Mukwa Tshisumba a Buyu ;
— Mputu a Buyu.

E. *Ditu of Mutu.*

We zullen in een volgende studie bij de Baluba nog veel Mutu en Katu en Kutu en Mputu, enz. tegenkomen. We komen er echter geen *Ditu* tegen met de betekenis van : bos. Die opvatting is bij de Bakuba en bij de Basongo gebleven. We vinden er nogal enige Mutu. Welnu in het Tshiluba wil *ku mutu* zeggen : stroomopwaarts ; — stroomafwaarts is *ku manda.* De tegenwoordige Baluba zouden dit Mutu soms willen uitleggen = hoger op, stroomopwaarts. Aldus zouden ze nu soms spreken van Kalonji ka ku mutu en Kalonji ka ku

manda, voor : Kalonji a Tshimanga, en Kalonji a Mpuka. Maar in de oude benamingen vinden we nergens *ku mutu* tegenover *ku manda* staan. De Bena Manda van de Luilu hebben er geen gedacht van, dat zij lager wonen dan anderen. Van hier voort en verder naar het Zuiden, wordt die tegenstelling *lager* en *hoger* niet meer gemaakt. Wat Mutu eigenlijk zeggen wil, zullen we nog verder zien. Ik geef hier toch een lijstje, hoe ze in de verschillende streektalen *ku mutu* en *ku manda* uitdrukken :

	Stroomafwaarts	*Stroomopwaarts*
Bakuba	a ngele	a ntende
Mpianga	a ngiele	a ntiede
Baluba	ku mande	ku mutu, ku mukuna
Bakete	ku ngiele	ku mutshu
— Bena Mpiete	ku ngieye	ku ntshumbu
— Bena Katamba	ku ngale	ku mutue
		ku mpanda
		ku ntumbu
— Ena Kasengaye	ku nieye	ku mfumbu
— Ena Katebi	ku ebande	ku nte
— Aka Muji	ku yande	ku mpata
— Ena Yawo (Batena)	ku yanda	ku mpata
— Bena Kanioka	ku ntshasa	
Basala Aka Sanga	ku Yande	ku mutu, ku mpata
— Eni Male	ku iyanda	ku mutshu
— Ngovo	ku diyanda	ku mpata
Babindi Bashi ka Lungu a Masha	ku ngale	ku mutu
— Baka Niangia	ku ndjela	ku mutu
— Bashi Boyi	ku ngiele	ku ta kata
— Bena Musenge	ku ngiele	ku ta katshu
— Baka Ndolo (Muangala Kadi)	ku engale	ku tshumba
— Bambale (Muzodi)	ku iyanda	ku mpata
Balualua Baka Tshilandi	ku tshifumu sha masha	ku ibanda (?)
— Baka Mukishi	ku ibanda, ku diyanda	ku mpata

	Stroomafwaarts	*Stroomopwaarts*
— Badinga	ku ngeli	ku ntshindi
— Matabi	ku ngele	ku ntu
— Batshoko	ku mande	ku itunda dia luiji
— in Kwango	ku mbanda	ku ntende.

De Bishi Kazanza der Balualua zeggen zelfs : we komen van « *ku kaye ka Mukungu* », van beneden de Kongostroom.

F. *Mpata.*

Mpanda en *Mpata, Kanda* en *Nganda,...* al die namen zijn met de uitwijkelingen meegegaan. Maar ze kregen in het Zuiden dikwijls een andere betekenis. Bijvoorbeeld : *Mpata.*

Aan de Lubilashi was *Mpata* en *Mpanda :* rechts. Verder in de Bakete krijgt *ku mpata* de betekenis van : *verder op.* Aan de Lubislashi spreekt men nog van : *Lubi a mpata,* dat is : de Lubi, die voorbij Merode naar Lusambo loopt. Men kan nog verstaan : de rechtse Lubi ; de Lubilashi was dan : de linkse Lubi, voor iemand die naar het Zuiden kijkt, de richting der verhuizingen. Maar men kan dit ook zó verstaan : de *verdere* Lubi ; immers voor de Bashila Kasanga, die van de Bakusu over de « *Mbilashi ibidi* » (= de twee Lubi's) kwamen, was de eerste de Lubilashi ; de tweede de *verdere* Lubi, de *Lubi a mpata.*

In alle geval in de Bakete en de Babindi is « *ku mpata* » niet meer rechts of links, maar het is geworden tot : *verder op,* en soms wel : bronnewaarts, vermits alle rivieren er uit het Zuiden komen. Als de Bakete zeggen : *ku mpata,* verwijzen ze naar de Basala Mpasu ; de Bena Kabinda verwijzen naar de Balualua ; de Balualua verwijzen naar de Batshoko. De Lupata-rivier is : de *verdere* rivier. Hetgeen men uitspreekt volgens de verschillende gewestspraken : Lupata, Lupati, Lukati, Luwatshi, Lu-

wete, Lukete, Luete, en de vreemde geëvolueerden hebben leren zeggen : *Leta.*

In die streken nu is *ku luanda, ku Ruanda, ku Mayanda,* enz. *achteruit,* meer Noord ; en vermits achteruit noodzakelijk op de oude standplaats van hun dorp uitkomt, kreeg Luanda en Mayanda de betekenis van *dikole* = het oude dorp.

Bij de Basala Mpasu noemt men de Noordergroepen : Basala Mpasu *ba Mayanda ;* dat zijn de hoofdijen van Kamayi, Mukungu, Kadongo en ook wel Kabuanga. De Zuidersen zijn : *Ba Mpata.*

Bij de Bena Tshinanga, in de hoofdij van Kabuluku, heeft men :

Tshinanga tsha *Yanda* ;
Tshinanga tsha *Mpata.*

Bij de Batengi zijn de dorpen in twee groepen verdeeld : bijvoorbeeld :

Nganda Ipile en *Mpata* Ipile ;
Nganda Yawo en *Mpata* Yawo.

Bij de Balualua zijn veel dorpen aldus gesplitst :

Baka Madianga ma ku *Ibanda,* hoofd Wabuana ;
Baka Madianga ma ku *Mpata,* hoofd Mubulu ;
Baka Muwampa Bak' *Ibanda,* hoofd Kadelama ;
Baka Muwampa Baka *Mpata,* hoofd Bovo ;
Bishi Shawo Bishi *Ibanda,* hoofd Buawa ;
Bishi Shawo Bishi *Mpata,* hoofd Tshilundu.

Zelfs aan de Lomami moet *Kata* en *Kanda* iets betekend hebben als : *verderop.*

Hebben de Basa Kata daar hun naam niet gehaald ? Bakata is in Luisa, en ook soms bij de Bakuba hetzelfde als *Bakete.* Dit *Kete* en *Mpete* moet in het Westen ook wel zo iets betekend hebben als : verderop.

G. *Ndaye en Nkole.*

De voornaamste tegenstelling bezuiden de Dibese is tussen de *Ndaye* en de *Nkole*. *Ndaye* zijn de rassen die uitgeweken zijn rechts van de Dibese, door de vlakte der Bakwa Muansa, dan over de vlakten van de Muansangomo, tot aan de Lukula en de Lubi. De *Nkole* kwamen van de Beneden-Lubilashi, over de Kalungavlakte der Bakwa Luntu, voorbij het Mukamba-meer, naar de Muansangomobronnen en de Lulua en de Kasai.

Die Oostersen brachten overal hun naam mee : de *Nkole*, of namen, die ervan afgeleid zijn : Nkulu, Mukulu, Tshikulu ; Nkoyi en Ngoyi — (bijvoorbeeld de Bapongoyi van de Basongo) en Tshikuyu ; Ngolo (Bakwa Luntu van Tshimbanku) en Bolo en Kabolo en Tshibolo ; Boyo en Luboyo, Kabuyu en Kambuyu ; Kabula en Kubulua (een stam Bashila Kasanga) ; Mubula en Shimbula en Mapulua en Mvula ; Ntombolo en Tshimbulu en Mpelu (= Mpeulu) (een stam Bashila Kasanga), en Kelu (= Keulu), — (een groep Bakwa Luntu) en Malu (= Maulu) en Kamayu (= Ka ma ulu) (een dorp Bakete bij Ntambwe Muense), en Lukelu en Muilu (een stam Basala Mpasu), enz.

Natuurlijk dat die namen geweldig door elkander lopen met de *Bulu* en de *Buyu*, die we zoëven zagen van de Lubudi komen, en met de Balolo, die er tussenin zaten. Om die uit elkander te herkennen, is het moeilijk. Doorgaans toch mag men zeggen : alle Bulu en Buyu, die voorgesteld worden als de oudsten der streek en dan ook de primitiefsten zijn, dat zijn de oude Bulu en Buyu van de Lubudi ; bijvoorbeeld de Buyu van Bombo Tshimpanga, die met de Mbayi de twee oudste groepen van de Bakwa Dishi zijn. Meer vooruitgestreefde groepen Lulu en Buyu zullen, ten minste aan de Lukula en Lubi, wel Oosterse Ba Bolo zijn.

De Westersen, die langs de Muansangomo kwamen, kregen ter plaatse de algemene naam van Bakwa Ndaye. *Ndaye* is = *Ndale* = *a ngale* = *a ngele* = de Lageren.

Men noemde ze ook wel Bakwa Meta. *Meta* zal wel de Baluba-uitspraak zijn van *Ma* + *ita Ma* + *itua* = *Ma* + *itu*, hetzelfde als *Ditu* en *Mutu*.

Tot die Ndaye en Meta behoren :

— De Bakwa Mamba van Tshimbu Ndembe ;
Meta was de vrouw van Ndaye, zeggen ze hier ;
— De Bakwa Tshidimba van Nkonko ;
— De Bakwa Katawa van Kalamba ;
— De Bakwa Beye van Lushiku ;
— Sommige voegen er de Bakwa Kasansu bij.

De voornaamste grens ware dus tussen de Bashila Kasanga en de Bakwa Mamba. Maar links en rechts lopen ze toch veel door elkander. Bijvoorbeeld, de Bakwa Tshipamba a Lukelu van Ndumbi a Tshimalua zijn bij de Bena Mukunu aan de Dibese, en de Bakwa Tshipamba a Ndaye zijn bij de Bakwa Longo over Ndemba.

Hier komt de naam *Bena Moyo* te pas. Dat is een derde naam, die men aan de Westerse Baluba geeft :

1) Bena Lulua ;
2) Bapemba ;
3) En hier nu Bena Moyo. Die naam tracht men uit te leggen op alle manieren. Als Muamba Mputu en Mukenga Kalamba het kemproken inbrachten, zeiden ze : « De kemp zal ons het leven (= *moyo*) geven ; we zijn : Bena Moyo. » Maar die naam moet veel ouder zijn dan dat. Hij zal wel de bevolking aanduiden van de Muansangomo-boorden en van de Moyo-rivier ; voornamelijk zij die van Bolo of Maulu of Moyo-afkomst waren, die gekomen waren over de Mukamba en de Lubi en de Lubilashi : dus al de Oosterse rassen. Bena

Lulua waren de rassen van Lolo-afkomst en woonden meer rechts aan de Lulua. De Bapemba waren zij, die vóór drie- of vierhonderd jaar van de Bahemba over de Lubi kwamen. De Bena Moyo waren de Ba-Mbolo, die vroeger reeds van over de Mukamba gekomen waren. Gelijk de Bapemba hun Bahemba-naam meebrachten bij de Bena Lulua, zo hadden die Bena Moyo reeds vroeger hun Bolo-naam meegebracht. De drie namen worden nu door elkander gebruikt.

Bemerk de bijzondere tegenstelling tussen de *Nganda* met de *Ngoyi* en de *Malu*. Bijvoorbeeld bij de Bakwa Kaluwa van de Bashila Kasanga, zijn twee groepen :

— De Bena *Nganda* van Muleba ;
— De Bena *Ngoyi* van Kasende.

Bena Nganda zijn nog : heel de groep van Bungi Bondo.

Na al die uitleg zal men goed de verdelingen begrijpen, die we vinden bij de Bakwa Muansa a Mulumba. Men heeft er :

1) De Bena *Ntanda* van Tshinyama, tegenover ;
2) De Sa *Ngilu* (= Ngele) van Mbote ;
3) De *Tshikale* (= Ngale) van Kasubu.

Men heeft er de Bena *Ngoyi* van Kaputa,
en de Bena *Malu* van Kayembe Josef ;
Men heeft er : de Bena *Ngala* Makolo } tegenover
en de Bakwa *Tshika* Nkale } elkander
Men heeft er in eenzelfde familie :
Bena *Ndaye* a Katende
en Bena *Nganda* a Katende.

Als ze de namen opsomden, geraakten ze zelf aan het twisten ; de enen zeggen : we zijn *Ndaye;* de anderen zeiden : Neen, we zijn *Nganda.* — Er zullen wel van de twee rassen in dezelfde familie gezeten hebben ; het

is te zeggen : de enen (de *Nganda* waarschijnlijk) zijn als kliënten bij de anderen (de *Ndaye)* komen inwonen.

V. In Luisa.

Als men nog verder naar het Zuiden gaat, staat men weer voor nieuwe voorstellingen :

1) *Muansa* en *Itaji*. In de Baluba-streek hebben ze nooit benul gehad van Oosten of Westen. In Zuid-Luisa onderscheiden ze echter wel tussen de rijzende zon en de ondergaande zon, dus tussen Oost en West.

Muansa is de rijzende zon,

Itaji is de avondzon.

In andere dorpen is *Itaji* zonder meer de zon in het algemeen. Voor morgen-en avondzon zetten ze er een bepaling bij : « *Itaji dia Muansa* » of « *Itaji dia Ikolo* ». Ziehier een kort lijstje :

	Morgenzon.	Avondzon.
Bena Katamba	*Idiba dia mugiake*	*Idiba polume ka kaye,*
Ena Kasengaye	*owiba a mayoyo*	*owiba abanda kaye,*
Aka Muji	*Muansa*	*diteji na mitaji*
Baka Ndolo		*ku matashi*
Bambale (Muzodi)	*Itaji dia muansa*	*Itaji dia tshiyura,*
Balualua en Badinga	*Itangu dia muansa,*	*Itangu dia muikolo,*
Eni Male	*Iteji dia muansa*	*Itaji dia ikolo*
Matabi	*Itangu dia tshinshasa*	*Itangu dia tshingoloshi*
Batshoko	*Itangua dia ditshamene*	*Itangua dia tshingoloshi.*

Voor de middagzon zeggen de Balualua : « *Itangu dia mu Ndumbi* ». — De Bambale zeggen : « *Itashi dia Rumu* ». — Volgens Pater L. Bittremieux, in *Congo*, 1938, verklaarden de Bampende van Tshikapa : « We komen uit het Oosten, van « *Tanji dia Milumbu* ». Die « *Tanji dia Milumbu* » zal dus wel geen bepaalde vlakte geweest zijn, maar wel de richting van de Middagzon.

2) *Kampbenamingen.* — De grote hoofden der Balunda hadden hun dorpen ingericht als legerkampen, met voorwacht, achterwacht en zijvleugels.

Aldus hadden ze :

Ine Mukale — *Beni Muzembe* (voorwacht) *Hoofd* *Beni ku Mesu* of *Ine Mesa* (achterwacht). — Ine Mukale

Bij de Basala Mpasu aan de Lulua, hadden ze hun dorpen verdeeld in :

ku nzu
(de bovenkant)

Ku mateji (de Westkant) — *ku muansa* (de Oostkant).

ku ita
(de boskant of benedenkant).

Die Bakwa Ku Nzu vinden we bij de :

— Bakwa Kunzu a Nkashama, bij de Bena Lala (B. Kasanga) ;

— Bakwa Kunzu, bij de Bakwa Mpika van Ndemba ;

— Bakwa Kunzu, bij de Bena Tshimuna van Tshimpanga. (Bashila Kasanga)

Veel anderen hebben nog de roep van de Kunzu : bijvoorbeeld : de Bena Kapongo van de Bena Kasanganayi bij de Bakwa Baye :

« *Matembwe a Madu Bila a Kunzu tshitwa bana ba bangi nkoni.* » — « De grote rode wespen steken al de kinderen (als) met messen ».

Mukunza is immers ook = rood.

Dit *Nzu* komt ook veelvuldig voor in de lijst van Mgr LEROY :

« La Religion des Primitifs ».
Dyu, in de Swahili-taal, is = omhoog.
Dyo, in de Fan (Mpanga) — taal, is = hemel.
Dzu, in de Nzuami — en Pokomo-taal, is = omhoog.

Nzu is dus : omhoog, misschien wel in alle Bantu-talen. In diezelfde lijst, waar hij de namen der Godheid in allerhande talen aangeeft, komt gedurig het woordje weer *ulu* en *Diu* en *Mukulu*, en van daar *Mungu*, als betekenende : omhoog, in de hemel.

Waar die Bakwa Kunzu der Bakwa Mpika hun naam gaan halen zijn ! En het is niet : Kunza : de bleken ; het is : deze die bij de Basala hogerop wonen, tegenover de *Ba Itu* = de Boskanters.

2. Dialektnamen.

Geographische namen, daarover zullen de lezers niet verwonderd gestaan hebben. Die waren reeds vroeger gekend, en die komen zo goed overeen met onze Europese gedachtenwereld. Noord — Zuid, lager en hoger, daaraan zijn we gewoon. Maar dialektnamen, dat zal nu iets nieuws zijn, iets ongewoons, iets onverstaanbaars voor velen. Het is maar nu, na menigvuldige verhandelingen over het leven van de Negers, dat we aan hun gedachtengang zullen gewoon geraakt zijn en dat we de manieren van dialektnamen te geven zullen kunnen begrijpen.

Dialekten of gewesttalen, — in Kongo zouden we beter spreken van stam-of dorpstalen, omdat die talen gewoonlijk met de stammen verschillen, — stamtalen bestaan in Kongo vooral. Ze verschillen van dorp tot dorp en de Zwarten letten er heel goed op. De Baluba

in het algemeen zijn hier echter een uitzondering : bij hen is er minder verschil in de dorpstalen, dan bij ons in Europa. Dat komt omdat de laatste vierhonderd jaar geheel de Baluba-stam geweldig door elkander gelopen is. Ze zijn zich overal gaan vestigen, tussen de Bena Lulua in, tot aan Luebo en Lusambo en Kandakanda. De laatste zestig jaar nog gingen ze zich overal vestigen, waar er volk nodig was : in de grote steden, bij de Blanken. Een Muluba kan tegenwoordig geheel Kasai afreizen tot Ilebo en tot in Luisa, zelfs tot in Katanga, overal zal hij er van zijn volk vinden, die zijn eigen taal spreken. Daarbij komt, dat ze niet trouwen in hun eigen dorp of stam, ze gaan hun *buku* (= schoonouders) uren ver in de omtrek zoeken. Bedenk daarbij dat al de Bena Lulua hun vroeger Bukete verleerd hebben, en onder de invloed der Bapemba het Tshiluba aannamen. Aldus kunt ge verstaan, dat de Baluba van tegen het Dibese-woud, over heel het houtland van Luluaburg en Dibaya, tot in het Blote land van de Lubilashi, bijna geen verschil in hun taal hebben.

Een Muluba nu, Zwarte of Blanke (dat is : Blanke Europeanen die de Baluba-mentaliteit overgenomen hebben), een Muluba denkt gaarne dat zulks in geheel de Zwarte wereld overal zo is. Een Muluba is overtuigd, dat alle andere Bakete en Bakuba, enz. dezelfde begrippen hebben als hij, bijvoorbeeld over familie en stammen en hoofden en slaven, jacht en landbouw, geesten en overledenen, huwelijk en veelwijverij, enz. Hij beoordeelt alles volgens zijn eigen begrippen. Maar daarin is hij mis. Als men buiten die Baluba-wereld gaat, — in de Bakuba ten Noorden en in de Bakete ten Zuiden, — overal vinden we de dorpen veel meer opgesloten in hun nauwe grenzen ; de mensen reizen niet ; ze trouwen in hun eigen dorp, en zo heeft ieder dorp zijn eigen dorpsspraak behouden, evengoed als zijn eigen zeden en gebruiken. In eenzelfde dorp kan men zelfs groepen

tegenkomen, die elkanders taal moeilijk verstaan. Zo was ik in een klein dorp, het dorp van de Batwa ba Muanda Mukuomi ; nevens de Batwa woont de familie Ishowo van de Mpianga Bantshi, en wat verder nog enige Baluba-werkers van een Blanke. We spraken met twee oude Batwa. De jongen die met mij gekomen was, was van het dorp zelf, maar van die familie Ishowo. Batwa en Bakuba kennen hier allen wat Tshiluba. De twee oude Batwa waren binnen in hun huis, gezeten op hun bed, en ze waren aan het afspreken onder elkander in hun eigen Mutwa-taal. Ze waren niet haastig. Ik vroeg aan mijn jongen in het Tshiluba : « Wat zeggen ze ? » — De jongen moest me antwoorden : « Ik weet het ook niet ; ze spreken Lutwa ».

De Zwarten merken het verschil in al die dorpstalen goed op. Vooraleer de stamnamen verder te onderzoeken, geef ik hier enige bijzonderheden, die tegenwoordig nog algemeen door de Zwarten opgemerkt worden. Men zal er de tegenwoordige geestesgesteldheid van de Zwarten aan zien : hoe ze op al die bijzonderheden letten en er een naam aan geven.

1) Baluba en Bena Lulua.

Midden het Luba-ras hebben we het verschil van de B-en P-taal, aan de Lubudi, de Dibese en de Lukula. Dat is de grens tussen de Oost-Baluba en de Bena Lulua. De Baluba zelf spreken daar weinig over ; die dringen hun gewesttaal op, zonder op andere talen te letten. Maar de Bena Lulua zullen wel eens de opmerking maken : « Wij spreken *tadi* of *kadi ;* de Baluba spreken *apo* ». — Het woordje *kadi* wil zeggen : maar. *Tadi* is het oude woord, dat bijna verdwenen is. Aldus hoort men de Bena Lulua zeggen : « Wij zijn *Bena Tadi ;* de Baluba zijn *Bena Apo* ». Bemerk hoe ze een kenschetsend woordje tussen al de andere uitkiezen en er als een

stamnaam van maken ; in dit geval echter, is die naam nog niet door het gebruik als een stamnaam aanvaard.

Ook de Zuid-Babindi, de Baka Niangia, zullen wel eens spreken van de « *Bena Tadi* » en van de « *Bena Ne* ». Ze bedoelen de Bena Lulua, hun Noorderburen, die spreken met *Tadi* en *Ne*. Bijvoorbeeld « *Yeye* ne » = hij zegt zo ; « *udi* ne *nzolo* » = hij heeft een kieken. De Babindi zelf zeggen : « *Idi* ya *nkoko* » = ik heb een kieken. Wat de Oost-Baluba zeggen weten ze niet, het is te ver af.

2) De Bakuanga.

Aan de Bushimayi heeft men een ander taalkenmerk. De Bakuanga en verder alle Bakwa Kalonji ka Tshimanga en de Baluba van de Lubilashi, zeggen *aha* of *aga*. Aha is in het Nederlands : hier. De Bena Lulua zeggen : *afa ;* de Baluba van de Lubi zeggen iets tussen de twee : *apa*. Daarom schrijft men in het algemeen Tshiluba : *apa* met een *p*. De Protestanten schrijven *Aha* voor *apa*.

De Bena Lulua zeggen wel duidelijk : *afa, kufa, kufanga*. Maar dit woordje *aha* hebben ze vooruitgeschoven als kenschetsend. Van dit woordje heeft die stam wellicht zijn naam gehaald : *Baku aha* of *Bakuanga*. Zij zelf echter, met hun patriarchale geslachtslijsten, zullen wel zeggen : « *Anga*, was onze voorvader ». Maar dat is zo ver gezocht. Bij de Bakwa Tshinga (Bena Mukunu) is ook een groep : *Bakuanga Mule*. Ze zeggen ook : onze voorvader was *Ngamule ;* van daar *Bakwa Ngamule*. Maar *Ngamule* (?), — dergelijke persoonsnamen vindt men in het Tshiluba niet.

Die Bakuanga zelf doen opmerken : wij spreken « *meme njo* » = *ke meme* = ik ben het. Ook nog : « *nkale ngamba* » = *nakuamba* = ik heb gezegd.

3) De Bena Tshisanga.

De Bena Kashika van Mulaji, volk van hoofd Tshikele tegen de Tshimaye, wonen tussen de Bena Kashiku, dat zijn de Bena Tshilundu van Mpuamba in het Zuiden, en de Bakwa Kasansu, hun Noorderburen aan de Tshimaye. Ze laten opmerken : « De Bakwa Kasansu spreken : *nga! nga! nga!* Wij zijn Bena Tshisanga, wij spreken *Be! be! be!* »

4) De Bena Iba.

In Kasai vinden we verscheidene groepen, die zeggen : « We zijn Bena Iba » en die groepen wonen heel ver uiteen. Men vindt bij de Bena Lulua :

— Een dorpje : de Bakwa Tshipamba a Lueyeye bij de Bakwa Tshale, Bashila Kasanga ;

— Een groot dorp : de Bena Biye van Bumba, ingelijfd bij de Bakwa Beye te Ndemba ;

— Een groot dorp : de Bena Tshidile, ingelijfd bij de Baka Kasua van de Lulua. Die twee dorpen zijn watermannen : de Bena Tshidile woonden in de zompen van de Lulua als op een eiland = tshidila ; de Bena Biye woonden op de oevers van de Muansangomo, ze leefden van de visvangst met hun gekende *Ngalua*, een staakwerk, waarmede ze geheel de rivier afspanden ; de andere stammen namen dit gebruik van hen over. Maar nu zijn de Bena Biye ook als gewone Bena Lulua geworden.

— De kleine dorpjes Bakwa Buyu langs de Lulua, van Luebo tot aan de Lombelo ; dat zijn nog echte watermannen ; ze leven van de vis en ze hebben nog hun eigen taaltje bewaard. Ze zijn verwant met de Bena Tshidile ;

— De gehele stam Baka Nshweba (of Seba) van

Bulopeye, Bakete bij de Bakuba. Volgens hun eigen zeggen, zijn ze verwant met die Bakwa Iba van de Tshidile ;

— Een groot dorp, de Bena Tshiba van Kaditshi bij de Bakwa Kasansu ;

— De Bakwa Tshale, bij de Bena Mulenga over de Lubi, zeggen :

« We zijn Kaïba a mu Luanga ». Kaïba was onze Moeder, zeggen ze, baarde Kabongo Mukupa, onze stamvader. Langa echter is een vlakte bij Kalonji a Tshikungu, waar ze vroeger woonden.

Deze allen bevestigen : wij zijn Bakwa Iba ; maar wat de betekenis is van Iba weten ze niet meer. Ze hebben immers bijna allen het Tshiluba aangenomen en weten van hun oude taal niets meer.

Maar in het Zuiden bij de Bakete van Ntambwe Muense, zit een gehele groep, waar ze bijzonder op hun taalverschil letten : de Ndongo (Mamvo), de Mfungi (Basongo), de Kilemba (Babindi).

De Mamvo (Ena Ndongo) zeggen : « *Kabedi Mamvo* » = tuete bantu = wij mensen. Ze zeggen : « *Muavo kabedi* » = tudi tumvwa = we hebben het gehoord.

De Bena Mfungi spreken « *Kadi mbeyi?* » = maar hoe (kunt ge zo spreken ?)

De Babindi spreken « *Bisu* » = tuetu = wij.

Ze spreken « *mu iba* » « *tudi baïda* » = we weten.

« *Mudi baïba makamba amama* » = ze weten die zaken.

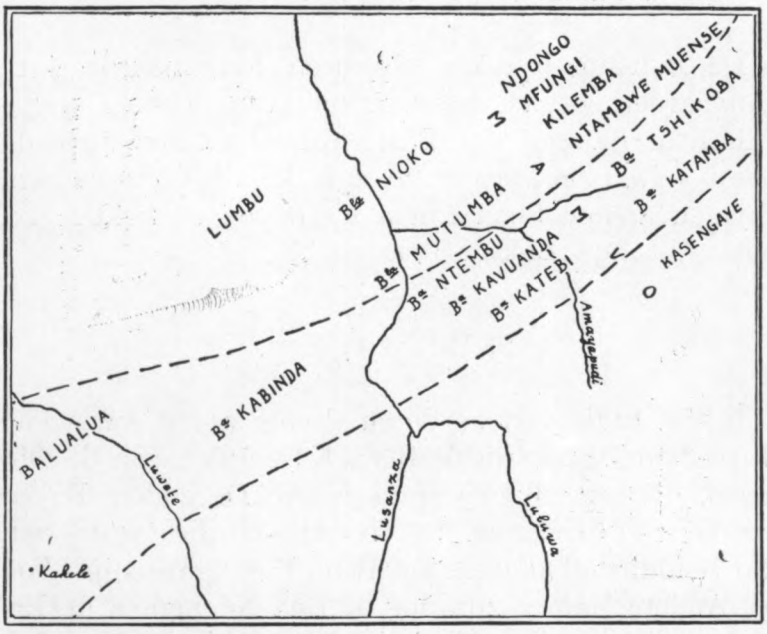
Dat zijn al opmerkingen, die zij zelf, of beter hun geburen, gedurig maken, steunende op hun taalverschil.

De Abaka Mpiete van Ntambwe spreken : « *Tsaranga* » = maar gij ; en « *Tshele* of *tshedi* » = apo = maar.

Volgens de Bena Tshikoba en Katamba spreken de Abaka Mpiete « *Bu — tshu* » met R voor L en de *t* aangeblazen tot *tsh*, gelijk bij de Bakutshu en de Basala Mpashu. Een gehele reeks dorpen echter spreken een Bakete-taal, met de uitspraak der Bena Lulua :

— De Bena Katamba van Ndumba ;
— De Bena Tshikoba van Kandayi ;
— De Ba Lumbu van Kalumbu en Mukole ;
— De Beni Kuruanda van Mukenge ;
— De Beni Katebi ban Muanda Kabuanga ;
— De Bena Ntembu van Luku ;
— De Bena Kabinda ;
— Al de Balualua.

Al dat volk, te beginnen met de Bena Lulua, spreekt wel verschillende talen, maar ze spreken allen met eenzelfden tongval, gelijkend op de taal der Bena Lulua. Ze zijn ook alle Bashila Mutumba, of Katempa of Ndolo.

KAART 31. — Bena Iba, Mamvo.

De Bena Lumbu spreken « *bo na* » of « *bua na* » = mudi bualu kai ? = Wat is er ? — Ze gebruiken het zeldzame woord : *luvimbi* = bidia = hun meelkost, het

woord dat men weervindt bij de Tshikoba en de Kuruanda.

Op honderd km van daar, in het Zuiden bij de Balualua, o. a. bij de Baka Mukishi van Kakele, zeggen ze ook : « *tudi Iba* », « We zijn Iba ». Ze spreken immers « *Iba kandjé* », = umanye = weet wel. — « *Wisha kumvwa be?* » = hoort ge 't niet ? »

Het werkwoord *kusiba* is = weten.

N dia kuiba	= ik weet,
eu dia kuiba	= gij weet,
ende dia kuiba	= hij weet,
betu tudia kuiba	= wij weten,
benu nudia kuiba	= gij weet,
bewa badia kuiba	= zij weten.

De Balualua spreken algemeen *Iba*, maar meestal aanvaarden ze toch de naam niet van « Bena Iba ». — Alleen de Babindi der Bashi Kilemba aanvaarden die naam « *Tudi Ba Iba* » = We zijn Bena Iba. En de Bena Biye en andere Bena Lulua hierboven vermeld zeggen ook : We zijn Bakwa Iba.

5) De Bena Efu.

In de studie over goede en slechte zeden, vermeldde ik reeds de stam van de Bena Kasengaye, aan de Olukeshi, die zeggen : wij spreken *efu*. De andere Bakete spreken : *etu* en *etshu*. Dat is het woordje *tuetu* = wij, dat ze aldus uitspreken. Die Bena Kasengaye zijn *Mamvo*. Andere Mamvo zijn nog de Ena Ndongo en de Ena Kabenge en de Ena Mbale in de hoofdij van Ntambwe Muense en al de Bena Kasenge. Maar zij spreken geen *efu* meer. Zelfs de groep Bena Kasengaye van Kamulolo, in de hoofdij van Ntambwe Muense, hebben hun efudialekt afgeleerd. Alleen de Mamvo-dorpen aan de

Olukeshi, in de hoofdijen van Ndumba en Bukula, hebben nog het *efu* bewaard.

« *Kabedi Mamvo* » zeggen ze : « wij Mamvo » of « wij mensen ». *Mensen* vertalen ze en spreken uit : *mumfu — bamfu* of *yamfu.*

Meer in het Zuiden wonen nog de Bena Mamu van Bitanda (één dorp) en de Bena Ebapfo van Tshiniama Nkene (één dorp) en de Bene Kasanga van Kamilolo, aan de Olukeshi-rivier, niet ver van de Bena Kaye. De Bena Kasengaye noemen hen allen : Baka Ndolo of *Aseya Mpapue,* dat is : Bashila Mpapfo = Bamvo. Ebapfo is de stamnaam van Tshiniama Kene. Maar ze zouden zelfs al de Basala Mpasu van het Zuiden Aseya Mpapue willen noemen, maar dan zeggen ze toch voorzeker meer dan ze weten. De Basala Mpasu, die vijftig km verder wonen, zijn wel Mpasu, dat is Mpa *Su,* hetgeen ze soms ook Mpa *Hu* en Mpa *Ku* uitspreken.

De Zuiderse Basala-Mpasu van Muanda Kaïhu en Kabala Diboko zouden ook wel zeggen : « tudi Bena *Mavo* ». Maar *Mavo* is hier veeleer : de grond (= *mavo*). Die mensen spreken hier van hun grond, *Mavo,* gelijk de andere rassen van hun dorp of stam spreken.

Iedere familie heeft haar Mavo-naam.

6) Memeneshi en Nonatshi.

De Bambu-Babindi-stam van Tshilomboshi over de Lubilashi, en van Mulumba Nkusu bij Luluaburg, wordt in twee grote groepen verdeeld :

a) De *Memeneshi of Memeshi* ;
b) De *Nonatshi* of *Nonotshi.*

E. P. Stappers, in *Zaïre,* Maart, 1950, schrijft :

a) *Meme esi,* met dialekt : *Meme neesi* ;
b) En *Nono ati.*

Wat betekenen die namen ?

Iedereen, Zwarten en Blanken, zijn akkoord, om die woorden door een eigenaardigheid van hun gewestspraak te verklaren.

Meme esi = Meme (ndi ngamba) se = ik (zeg) zo...

No notshi = ik zeg zo.

E. P. STAPPERS zegt :

« *Meme neesi* is een contaminatie van de Luba-vorm *Meme se* en de Songye-vorm (Basongo) *ami'si*. Het partikel *'si* verlengt steeds de voorafgaande klinker. »

Hij schrijft nog :

« *Meme se* is het Westelijk dialekt, palend aan het taalgebied van het Luba-Kasai. Dit dialekt kan men rangschikken onder Luba-Kasai. *Nono ati* is het Oostelijk dialekt. Het toonsysteem is absoluut niet Luba, doch ook geen Songye, doch toont meer overeenkomst met Pende, Bindzi en Lualu. »

Meme ne esi = een combinatie van Luba en Songo ? — En Nono ati dan ?...

Het is moeilijk de zaak van op afstand uit te maken. Men moet de mensen ter plaatse horen spreken. En ik heb vroeger slechts de Bambu van Mulumba Nkusu gekend. Daarom alleen een paar opmerkingen :

Veel Zuiderstammen, die wellicht van langs de Lubilashi afkomstig zijn, en nog hun oude stamtaal bewaard hebben, terwijl de Bambu ze afleerden, gebruiken het koppelwoordje *netshi*.

Om te vertalen bijvoorbeeld : ik heb een kieken, draaien ze de zin aldus : ik ben *met* een kieken..., de Batengi (Ena Yawo) langs de Opper-Bushimayi, zeggen : *Ami ndi netsi unzolo*.

De Bambale van Muzodi zeggen : *ami ndi nétshí nsùshu*.

Zijn dat de *Meme netshi* niet ?

En hoe zeggen het de Nonotshi ? — Zeiden die wellicht : *Ndo notshi*... = ik ben met ?...

Of staat het woord *Atshi* in verband met het woord *Ati*, dat sommige stammen langs de Lualaba (Bakuma en Walengolo) gebruiken voor Bena, bijvoorbeeld : *Ati Engo.*

Ati Efe = de dwergstammen.

Dat is hetzelfde woord *Atshi* dat de Batshoko in het Zuiden gebruiken, bijvoorbeeld Atshi Sikidila, Atshi Vunda, e. a. Het is dan toch de vervorming van *Bashi.*

Al de Batetela worden door de Basongomene ook genoemd : *Itotshi.*

Andere Noorderstammen (Loma, Nsongo, Boyo) aan de Lomami spreken : « *atikenda* » en « *atikieko* ». (Zie P. J. VESTERS in *Aequatoria*, 1940, nr 1.). Atikenda zou zijn : *A ti kenda* = hij ging niet. — *Atikieko* zou zijn : *A ti ki eko* = hij was er niet.

De vraag blijft duister en onopgelost. In alle geval, de Babindi-Bambu worden in twee groepen verdeeld, die men noemt : 1) Memeneshi en 2) Nonatshi, en die benaming zal wel op een kenmerk van hun stamtaal berusten.

Hun geburen nu, de *Ben' Eki* of *Beka Neki*, bij de Basongo, waarop berust die naam ? Hoe moet men hem spellen ? Bene Ki ? Ben' Eki ? — Bene Kiye ? — Ben' Ekiy' ? of Been' Ekiiyé, gelijk P. STAPPERS het schreef ?

Ofwel nog : Be Neki en Beka Neki ?

Neki zou dan overeenkomen met de Netshi hoger vermeld.

Evenzo spreekt men bij de Beka Neki van :

Be Jiba of Be Ijiba ;
Be Jima of Be Ijima ;
Betale of Be Itale, ;
Bejimija of Be Ijimija.

Men spreekt ook van de Lu + be + pu — rivier.

Men zegt nog : Bejila en Bebeya en Bembele.

De Bembele van Mulonge zijn een Basongo-groep,

links van de Lubilashi ; de Belele van Kabuende zijn een groep Bakwa Koto. Die Belele worden ook in twee groepen gescheiden :

1) De Be Lele Nundu = de linkse Belele ;
2) De Belelashi of Bele(le) Lashi.

Vroeger spraken we van de *Mbilashi ibidi*, waar de Bashila Kasanga overstaken om in hun tegenwoordig gebied aan de Muansangomo te komen, te weten : de *Lubi a Mpata* = de rechtse of de verdere Lubi (deze van Merode en St. Trudo) en de *Lubi Lashi* of *Lubi Lati?* — Daar ter plaatse moet er nog meer te vinden zijn over dit *Lashi* en *Eki* en *Netshi*.

7) De Bena Kene.

Aan de Olukeshi wonen de Bena Kene.

— De Bena Mabanza — De Bena Kaye — De Aka Muenge — De Bena Kaye a Ngaye (Kalangala) — De Bena Kene van Kambuyi	Op de linker Olukeshi-oever.
— De Bena Kalanga van Tshimpe — De Bena Tshilenge van Katanga — De Bena Kadilanga van Tshibambula — De Bena Kalue of Kalulu van Ntambwe Mampaka	Op de rechter Olukeshi-oever.

Zij zijn : *Kene a Kamoyo* = van Muulu, de hogere Kene. Verder wonen de Bena Mamu en de Bena Ebapfo, die zijn ; « *Kene a Madaye* » = a Ndaye, de lagere Kene. Al die Kene stonden tegenover de *Kana* van Ndumba en Kampondo. Ze bewoonden vroeger allen, of ten minste de Kamoyo, één dorp op de twee Olukeshi-oevers ; ze hadden allen dezelfde taal. Alleen de Ena

Mabanza hadden een taaltje op hun eigen. Die Mabanza waren nog eens vreemden, broeders van Lukanda der Bakwa Tshikambi van de Bashila Kasanga bij Tshimbalanga, — die « Tshika Mbuiye a Mbale », die nog familie waren met de Baka Tshibale van Kalamba Tshongi. Die Lukenda is ook een « Banza ». Een van zijn voorvaders, Makanda, kwam baas spelen aan de Olukeshi ; maar die was geen Kene. De Kene spreken « *Tu boyo* » = tudi tuamba = we zeggen. De Mabanza spreken « *Biri* » = kabidi = nog ; en « *ngiebe* » = ndi ngamba = ik zeg.

8) De Batena.

Meer in het Zuiden, op de linkeroever van de Bushimayi, wonen de *Batena* of *Batengi:* de Bakete-dorpen van Ntambwe Yangala en de tien Oostelijke dorpen van de hoofdij Mundembe. Die spreken een taal op hun eigen, een taal gelijk aan die der Batotshi, zegt men. De Itotshi zijn de Batetela van Lubefu. Wat is Batena ? Ik weet het niet zeker ; maar dit eigenaardig woord vindt men veel terug in de « kasala » van de Baluba. Ze roepen aldus :

(Bij de Bakwa Biyayi).

« *Bena Ntumba basungule*
batena *lusoso pa mbidi.* »

« De Bena Ntumba, de uitgekozenen,
ze hebben geen strootje op hun lijf ».

(Bij de B. Biyayi).

« *Ba Tshibumba tsha mfita,*
utena *kuende kua kuela nima.* »

« Van de Tshibumbu's, de vechters, hij heeft geen thuis, om naartoe te lopen ».

(B. Tshibale der B. Tshipamba).

« *Wa* batena *ngala ku bianza; biamona wa ngala*

se: mulue kuenda bueni. »

« Van Batende
van die geen nagels aan hun vingers hebben ;
als ge er een ziet met nagels,
weet : 't is een vreemde, die op bezoek kwam ».

(B. Nimbu der B. Longo).

« *Muena wa Mukole a Beye,*
batshena *ne mukulu*
wa kubalanga. »

« Man van Mukole a Beye's,
ze hebben geen ouderen broeder,
om ze tegen te houden (in het vechten) ».

Die meest dit woordje : *batena* gebruiken (voor het Tshiluba : kabena) zijn voor zo ver ik weet, de Bena Mukunu. Kenden de Ooster-Baluba het wellicht ook ? Hadden de Batetela en de Batena dit woordje in hun taal ? Ik weet het niet.

9) Bij Kapuete.

Buiten de Baluba laten alle stammen het een of het ander woord in hun taal opmerken. Bijvoorbeeld de Bakete van Kapuete aan de Luete zeggen : « Wij spreken *Mpempu* en *bidia* ». — *Mpempu* is = maniok, en *bidia* is = de meelkost.

De lieden van de omtrek zeggen :

mpembu (— de Bishi Ndaji)
mitupu (— de Baka Mukishi)
iduvu (— de Bambale)
buka, of *uruku* = *bidia* = meelkost.

} maniok.

10) En buiten Kasai.

Men heeft nog nergens veel op dien uitleg der stamnamen volgens de stamtaal gelet. E. P. Rodolf Mortier, van de missie van Businga in het Ubangi-gebied, schreef

destijds een geleerd artikel over die stamnamen in *Aequatoria*, 1943. Daarna in een persoonlijke briefwisseling liet hij me toe van een paar van zijn nota's gebruik te maken. Hij schreef me :

« Ik ben blij dat ge veel van mijn gedachten deelt, en dat zelfs op plaatsen, waar ik mij uit vrees voor oppositie met teruggetrokkenheid uitdruk, gij mij aanmaant, om niet terug te deinzen. Mijn persoonlijke overtuiging is ook, dat bijvoorbeeld stamnamen als persoonsnamen ver zullen te zoeken zijn, maar de bewijzen zijn eigenlijk nog niet volledig en klaar. We moeten dan kunnen vinden wat ze betekenen, en daarnaar zoeken we nog.

» In Ubangi heb ik maar één voorbeeld tegengekomen van een stamnaam, die de bijzondere manier aanduidt, waarop een zeker woord door deze stam uitgesproken wordt. Men zegt van de Ngbaka Mabo, dat ze *Mabo* genoemd worden, omdat ze in hun spreken altijd het zinnetje « *Ma bo* » = « ik zeg » aanwenden. Omdat het maar één enkel geval was, had ik die betekenis onder de volksethymologische geschoven ; te meer daar ik denk een andere, een geographische betekenis aan dit woord te kunnen geven. Doch na uw schrijven, met al die voorbeelden en bewijzen er bij, blijft er geen twijfel over ; deze « taal-betekenis » is zeker bij de andere betekenissen bij te brengen ; en wie weet is niet deze richting te volgen voor al de andere betekenissen ?

» Ik vind juist in mijn nota's een reflexie, welke ik spontaan gemaakt heb, en opgeschreven vóór een maand of twee, nadat ik verschillende betekenissen van stamnamen aan het vergelijken was gegaan. Ge zult zien, dat die geheel en al overeenkomt met uw zienswijze. »

Eind-impressie : zoveel stamnamen met betekenis van « watermannen » ! Het verschil van benaming van een volksstam ligt niet zoveel in het verschil van « watermannen » en binnenlanders, enz. maar tussen de verschillende wijzen van vertalen van « Water », hetgeen misschien wel overeenkomt met de verschillende dialekten vroeger gesproken. Ik vraag mij af of die verschillende namen, welke « watermannen » betekenen, wel gegeven werden omdat dit volk een watervolk was met een « waterkultuur », ofwel omdat deze groep op die eigen

wijze het woord « water » vertaalde. Hier zouden we stamnamen hebben met als grond van onderscheid : de taal, het dialekt.

Daarbij is geen verdere uitleg nodig. Alleen nog die opmerking : De ene streek van Kongo vult wonderlijk de andere aan, en een gebied kan niet volledig begrepen worden, indien men van de andere omliggende, en zelfs ver afgelegen gebieden, geen kennis of zelfs diep begrip heeft. Daarom is er samenwerking nodig.

11) De Mbi — bo groep.

Een eigenaardige maar belangrijke nota stond onlangs in *Aequatoria*, 1948 nr 3, van de hand van B. M. Heijboer :

« Beide talen, Londo en Lungombe, behoren dus, wat hun pronomina aangaat, tot de z. g. *mbi-bo* groep (naar vertaling van : ik — zij), karakteristiek voor Kongo van de dialekten der Semi-Bantu-inwijkingen uit het Noorden. Dit in tegenstelling met die van de jongere Noord-Westelijke immigratie, (de *nga-ba* groep) en die van de deels Westelijke, deels Oostelijke inwijking (de *Emio*-groep) ».

De schrijver onderscheidt dus drie groepen : volgens dat ze het voornaamwoord *ik* en *zij* vertalen :

a) De *mbi-bo groep :* = Semi Bantu uit het Noorden ;
b) De *nga-ba groep :* = Semi Bantu uit het Noord-Westen ;
c) De *emio-groep :* mit het Westen en het Oosten (?).

Al onze Kasai-stammen met hun *ami, memi, mimi, meme,* behoren zeker tot de derde groep. : de *Emio.* De andere groepen zitten in het Noorden. Onze stammen hebben in het Noorden wellicht tot die groepen behoord, maar na hun verhuizingen hebben ze andere talen aangeleerd. De Ngombo bijvoorbeeld in het Noorden spre-

ken *Mbi-ibo*, maar in Kasai gekomen, zijn ze hier Bakuba geworden (Ikombo), verder werden ze Bena Lulua (Bena Ngombo en Kapumbu), nog verder Bakete of Babindi (Ba Kumba) of Basala Mpasu of Baluba (Bahumbu). Dat belet niet, dat ze soms wel hun *Bi*-naam van ginder zouden meegebracht hebben.

II

ZES VERMOEDELIJKE OERRASSEN

Tot hier toe gaf ik enige opmerkingen, waar de Zwarten ons zelf op wijzen. Maar als we al die honderden stamnamen eens opschrijven en rangschikken en kalm bestuderen : hoe ze gewoonlijk tegenover elkander staan, hoe ze van elkander volgens vaste regels afgeleid worden, hoe ze ons gewoonlijk dezelfde woorddeeltjes voorleggen, hoe ze behoren tot stammen die min of meer dezelfde ontwikkeling hebben, dan is er voor ons nog veel uit te leren, waarvan de Zwarten zelf geen benul meer hebben. Laat ons eerst die studie nog voortzetten, daarna zal ik het wagen een uitleg voor die namen zelf voor te leggen.

Een eerste geschiedkundig feit, dat door die vergelijkingen opgedrongen wordt, is het volgende : Er moet in Kasai, en ook ver er buiten een bijzonder ras bestaan hebben, met zijn eigen kultuur en eigen naam. Sedert het als ras op zichzelf bestond, kunnen er wel duizenden jaren verlopen zijn. Tegenwoordig is dit ras nog aanwezig, maar grondig gemengd met andere rassen. En toch heeft het dikwijls nog zijn naam als een erkenningsteken bewaard. Ik zal dit ras noemen, gelijk hun geburen het een naam gaven.

Eerste « ras » : De TU of de NTU.

Ik zinspeelde er reeds dikwijls op ; doch ik wil ze nog eens opsommen, ten minste de bijzonderste. Het zijn :

— Al de MU + TU, die we overal in de Baluba vinden.
Mutu a Lubanza, bij de Baluba,
Mutu a Mukuku, bij Kamuine Sapo,
Mutu a Maye, Kabala Mpambu van de Bena Tshimungu.

— Al de MPU + TU
de stam Bakwa Mputu van Lusambo,
Mputu a Mpiana, een familie Bena Mpiana bij de Bena Katondo van Kambale (Bashila Kasanga),
en al de families Mputu... waar in Kasai zijn er geen ?

— Al de MPO + TO
de groep van Ntumba Tshintamba bij Kayaya Sampi (Bashila Kasanga), en nog veel andere groepen met die naam.

— Al de KA + TU,
bijvoorbeeld Katu ka Mpiana, bij diezelfde Bena Katondo.

— Al de TSHI + TU en TSHI + n + TU
bijvoorbeeld een familie Bakwa Bulandaye bij de Bakwa Kasansu.

— Al de LU + n + TU, de Bakwa Luntu, de Bena Konshi van Dimbelenge, geheel de stam, zo groot als hij is. Maar die Luntustam is ook gemengd ; de kwestie is te kunnen onderscheiden, welke elementen aan die Luntu-naam beantwoorden en welke niet. Maar ten minste de stamnaam Luntu behoort tot dit ras.

— Al de Batwa ba DI + TU en de Bakete ba DI + TU die staan tegenover de Bena Mpata.

— Al de BAKU + TU of BAKU + TSHU
al de Batetela en Basongomene en Ndengese... men kan niet juist bepalen aan hoeveel stammen men die naam mag geven. Pater STANISLAS C. P. van Tshumbe wilde eens nagaan, (in *Aequatoria*, 1939, nr 10) waar

er zo al aanverwante stammen met de Bakutu woonden : hij kwam terecht bij de Boyela en de Bashongo mene en de Bakuba : ook bij de Ntomba en de Ngombo, tot bij de BAKO + TO in Frans-Kongo.

— En de KU + TU + NGWE — Toma in het Ubangigebied en de WANKU + TU over het Tanganikameer. Hij mocht er evengoed en met evenveel grond van waarheid bijvoegen : de BAHU + TU in Ruanda en Urundi en de BASU + TO in Zuid-Afrika.
Zodat die NTU-stam overeenkomt met geheel het BA + NTU-ras van MiddenAfrika.
Ge moet toch niet denken, dat er in die tijdem geen andere rassen nevens de BANTU leefden. Wie zou hun anders de naam van NTU gegeven hebben ? Een stam gaf nooit zichzelf een nieuwe naam ; de geburen zorgden daarvoor.

In het Noordoosten aan de Ituri, kunnen de buren hun wel die naam gegeven hebben, zeggende : Gij zijt BANTU, want ge spreekt *muntu-bantu.* En de BANTU zullen geantwoord hebben : Gij zijt *Mamfo* of *Mamvo* want ge spreekt : *mamvo* = mensen, met een *f.* Maar opdat die Bantu zulke naam zouden dragen tot in Kasai en Katanga en tot in Zuid-Afrika, moet het zijn, dat de Mamvo langs daar ook verspreid waren, ofwel dat er nog andere rassen nevens leefden, die hen, om de ene of andere reden, die naam gaven.

Laat ons eerst nu een andere vraag stellen.

Wat voor volk waren die TU ? — Waren het *BATU* = *Batwa?* — Men zegt immers altijd dat de Batwa de eerste bevolking der streek waren.

Maar nu moeten we eerst nog een andere vraag stellen : Wat waren Batwa ?

Ik kan goed aannemen ; dat BATU en BATUA hetzelfde woord is. Die eindklinker A werd daar naderhand bijgevoegd, gelijk de Oosterlingen aan alle woorden een

A voegden. Ten andere de Bakuba en Basho zetten er geen A bij. Ze zeggen wel *Ntsho*-mv. *Batsho*, dat is *Batua*.

Maar toch wordt sedert onheugelijke tijden onderscheid gemaakt tussen BATU en BATUA. Aan het Leopoldmeer zijn de BATU een stam van gewone Negers ten Westen van het Meer, de BATUA zijn dwergen, wat overal wonende en onderworpen aan de Bantu-Negers.

In alle stammen aan het Meer is :

Bo-oto mv. Ba-oto = de vrije mannen.
Bo-twa mv. Ba-twa = de dwergen.

In Ruanda zijn de BAHUTU Bantu-Negers en vormen de grote massa van de bevolking.

De BATUA zijn er wel van onderscheiden, ze zijn weinig talrijk en echte dwergen.

Maar waarom worden die dwergen BATUA genoemd ? Het is zeker maar aan het Meer en in Kasai en Katanga en Tanganika, dat ze die naam dragen. In Frans-Kongo noemt men ze *Akôa*, dat is *Ba ku wa* of *Bakuba*. Evenzo noemen de Bakuba de voorvader van hun Batua : *Nguba Woto ;* dat is : Kuba van Woto. De Bakuba noemen ze ook *Bebe* volgens het vers :

« *Bambebe ne Makaya*
Bakeni ba Bebe. »

« Bambebe en Makaya,
nakomelingen van Bebe ».

Men noemt de Batua in Frans-Kongo nog :

Bekwi en *Bakweya* en *Bagielli*, hetgeen al dezelfde naam is, die de Bangongo hun wel eens geven : *Banguele*. — « *Banguele shwomo* » = « *badi babwela muitu* ». = die het bos inlopen. Men noemt ze er nog *Aka* of *Baka*, of gelijk men schrijft : *Bakke Bakke*.

In Noord-Kongo noemt men de dwergen :

Bambuti en *Efe* en *Aka*. Aan de Lualaba zegt men : *Ati Efe* en *Andengo*.

Zelfs in Kasai hoorden we de Bena Lulua, als ze

het over echte bosdwergen hadden, spreken van *Tuyeke*. De Bambale der Luete spreken van *Tshukama Pfuwa*, dat is : Bakuma Mpu + ba. Men kan er nog veel andere namen horen ; maar dat zijn dan voor hen ook legendarische wezens, die sinds lang verdwenen zijn, gelijk de Europese kabouters.

Het is maar in de strook, lopende ten Noorden van de Kasai en de Sankuru tot in Ruanda, dat men zegt *Batua*. Die benaming moet er ook op een vergissing of verwarring berusten.

We zagen reeds hoger, dat de Batua der Bakuba en Bangongo geen echte dwergen waren en waarschijnlijk nooit geweest zijn. Tegenwoordig zijn ze allen van gewone mensengrootte. Misschien zijn er onder hen een paar dorpen, die oorspronkelijk echte dwergen waren, en van andere streken hier meegebracht werden. Maar de grote hoop waren geen dwergen, doch echte *Bantu :* van het TU ras, of van andere primitieve rassen, die door de grote invallende hoofden gevangen werden als slaven ; die slaven gaven ze de misprijzende naam van *Batu, Ntsho, Batsho* en men verweet ze voor dieren en honden. Waar die dwingelanden van Oosterse afkomst waren, voegden ze er een slot-A aan en zeiden : *Batua « Mutshwa — mbwa »*, dat is = Mutua, hond.

Waren die TU-rassen misschien veel vroeger nog met echte dwergrassen gemengd geweest ? — Waren er in Kasai nog overblijfsels van de Zuid-Afrikaanse Bosjesmannen en Hottentotten ? Het is goed mogelijk, maar dat moet heel lang geleden zijn en met de beste wil van de wereld is er geen echt spoor meer van te verkennen. Overblijfsels van echte dwergen in Kasai aan de Dibese ken ik niet, tenzij misschien enkele Batua-dorpjes door de Bakuba uit het Noordoosten meegebracht. Van de Batua uit de Konshi-bosstreek en de Batua der Basongo spreek ik niet, omdat ik ze niet genoeg ken. Onze Batua waren oorspronkelijk groepen van de BATU-rassen, of

andere primitieve rassen, door de vreemde dwingelanden gevangen en als Batua herdoopt. De naam *Batua,* met de eindklinker A zullen ze wellicht uit het Oosten, uit Ruanda meegebracht hebben, ofwel hebben ze eenvoudig de TU naam van de TU-rassen overgenomen ; de vrije dorpen bleven BATU, de onderworpen dorpen noemden ze : hun BATUA, naar Oosterse klank, maar het woord zou hetzelfde zijn. En daarin ligt de verwarring.

Nu we over de NTU handelen, valt me een uitleg te binnen voor het woord : *Basongantu.* Al de Balualua aan de Luete zeggen, dat ze komen van het dorp van Basongantu. Het zou willen zeggen : *Basho Ngandu,* dit soort mensen, als de Bulu bu Ngandu, die van Mushenge wegtrokken over de Lubudi naar de Babindi. Is dat de goede uitleg ? Nu we over de NTU-rassen handelen, komt het mij zo duidelijk voor, dat het moet zijn : *Basongo a NTU.* Evenals ze zeggen : *Basongo Mene* en *Bushuongo bu Buani,* hebben we hier Basongo a NTU, de Basongo van het NTU-ras. De Balualua en Badinga zullen wel van dien kant gekomen zijn en dien naam hebben ze als enige gedachtenis overgehouden. Bij de Balualua zijn nog veel families Kabu + TU en Ngu + NDU. Of misschien ook zijn de twee manieren van uitleggen alle beide goed. Bashongo a NTU en Basho NGANDU ; dat heeft altijd wat door elkander gelopen.

Tweede « ras » : De NDO en de DIO.

De BANTU waren niet alleen in de streek. Er stonden andere rassen tegenover. Eerst en vooral de NDO en de DIO en MA + DIO. Herlees hier al wat ik schreef over de rassen, die uit de streek der meren en uit Frans-Kongo tot in Kasai kwamen : de Bateke of Atio, met al de Lese en Kenge en Basese en Iyembe en Ntuyeke.

NDO staat tegenover NTU, gelijk geheel de B-taal staat tegenover de P-taal. Die tegenstelling moet reeds bestaan hebben aan het Meer, waar de NTU + MBA stonden tegenover de KU + NDO. Die KUNDO moeten, komende uit het Noordoosten, doorgedrongen zijn tot in Frans-Kongo, waar ze zich vermengden met rassen, die gaarne in hun woorden een *i* tussenlassen, gelijk onze Mpianga en Babindi nog doen. Aldus kregen ze de naam DIO en MA + DIO.

Die naam brachten ze mee in Kasai en zo kwamen we tot de tegenstelling :

Bashi DIO en Bena NTU
Bashi DIO + NGO en Bena NTU + mBa.

Daarover hadden we het reeds vroeger.

De Bashi Diongo waren vooral de oude Bakuba-stammen ; de Bena Ntumba waren de Bashoba en de Bakwa Luntu en bijvoorbeeld nog dat dorp Bena Mutumba, aan de Lubudi.

Verder in Kasai bij de Baluba ontstond de tegenstelling :

MADIO en MUTU,

maar van MADIO maakten ze MUADI en verstonden er door : de eerste vrouw van een veelwijver. De Bena Muadi waren dan voor hen : de afstammelingen van de eerste vrouw en de Bena Mutu waren zo iets van Mutu a Lubanza : de afstammelingen van de oudste zoon (?), maar ze geraakten er zelf niet wijs uit. Een opsomming van Bena Muadi en Bena Mutu gaf ik reeds vroeger in de studie over goede en slechte zeden. Ik geef hier maar één voorbeeld : Aan de Lubi waren : *Mutu a Maye:* de Bena Kanungu van Kalaba Mpambu en de Bena Tshimingi van Matadi.

Muadi a Mbale: de Bakwa Lukusa van Katumanga en Bandabuile, ook de Bakwa Lukoka van Tshibankundi

en Tshepele, welke laatste soms wel bij de Bakwa Luntu gerekend worden.

Nog verder in Kasai kwamen ze tot de tegenstelling : *Bashila NIOKO* en *Bashila MUTUMBA*.

Dat is bij de Bena Tshilundu en de Bakete van Ntambwe Muense. Het is eigenlijk met deze, dat we onze studies begonnen.

Iemand die Kasai niet goed kent, zou misschien wel denken, dat die twee rassen heel gescheiden nevens elkander wonen, met verschillende taal en kultuur en met eigen hoofden en rechtbanken. Daar is niets van. In Kasai heeft men drie grote verdelingen, die een reiziger seffens opvallen : 1) de Bakuba in het Noorden, daarop 2) de Baluba, en verder 3) de Bakete in het Zuiden.

Maar die Ma + DIO (of NIO + KO) en NTU + Mba zitten in de drie groepen met elkander vermengd, gelijk Vlamingen en Walen in de grootstad Brussel. Soms is een groep van de stam : Madio, en de andere groep is : Ntumba, maar dikwijls woont in een zelfde dorp een Madio-familie nevens een Mutu-familie en een gewone Blanke zal nooit het verschil opmerken. Alleen voor diepere studies moet men er rekening mee houden.

Hoger gaf ik reeds een hele reeks kenmerken op van dit Westers ras. Hier geef ik nog een klein voorbeeld, dat aantoont, hoe die oude rassen, spijts hun vermenging, nog hun eigen gebruiken hebben. Soms zal men nog wel een hoofd vinden, dat 's morgens elke dag zelf zijn *bula* (open plaats vóór het huis) veegt, met een lange bezem van een *dibondo*-palmrib. Die is zeker niet van MADIO-ras ; hij is veeleer van de TU-rassen, of nog beter van de Oosterse NDA-rassen. Maar de Madio, die vegen hun bula zelden of nooit. Een eigen kenmerk hebben ze nog : in de achterwand van hun woning tegen de grond, laten ze een kleine opening, die uitkomt op de achterveranda van hun huis, als er een

veranda aan is ; al het vuil en uitveegsel van hun huis, duwen ze door die opening naar buiten, waar ze het op de veranda laten liggen. Soms hebben ze naast hun huis een klein afgesloten perkje van een 60 cm lengte, waarin ze de vuiligheid van hun kinderen werpen, en... laten liggen en ophopen, tot ze zelf eens verhuizen en van die vuiligheid wegtrekken. Dat zijn de *Madio.*

Derde « ras » : De NDA.

Hierboven zagen we het NTU-ras en de tegenstelling in de namen met het NDO-ras. Hier hebben we nog een andere tegenstelling en een ander ras, te weten het NDA-ras. Dit NDA-ras en het NTU-ras vormen zelden afzonderlijke groepen : ze zijn volledig door elkander gemengd, veel meer nog dan de NTU met de DIO, zodat slechts de afzonderlijke families tegenover elkander staan. Hetgeen hun rasverschil verraadt is gewoonlijk alleen hun naam, maar er komen toch dikwijls wel kleine feitjes bij, die wijzen op een grondig verschil in zeden en gebruiken.

Die tweede tegenstelling komt overeen met de spreuk die algemeen gekend is aan de Sankuru en ook wel verder in Kasai.

« *Mutu a Buyu*
Mombu a Buyu ».

Die MU + TU moet men dus niet meer opvatten als de *Dwergen,* zelfs niet als de dorpen, die men nu Batua noemt, maar wel als het oude MU + TU-ras dat ik hoger beschreef. — Is Mombu dan de NDA ? — Volgens de algemeen opgegeven uitleg, moeten die Mombu de Baluba zijn. De Westerse NTU spraken uit : *Mombu,* met de *o* en de *u* klank ; elke stam sprak het uit, volgens hij gebekt was : de Westerse Mpianga zegden : *Buomo ;* de Bangende zegden : *Bombo ;* de Babindi : *Bambu,* en

verder in het Oosten zegt men *Bamba*. In het Zuiden zeggen de Balunda wel *Yamva*. Daar hebben we dus het BA of het NDA-ras.

Ik zei reeds hoger dat het NTU-ras uit het Noorden kwam, over de Ntumba en de Mongo. Het NDA-ras moet komen uit het Oosten en het Noordoosten, uit de Banga + NDA en de Bana + NDA aan de grote meren.

Het is hier mijn bedoeling niet het NDA-ras te beschrijven in al zijn doen en laten. Hetgeen ik wil, is de tegenstelling doen uitkomen in de benamingen van het NTU-ras en deze van het NDA-ras. De algemene regel is : de NTU dragen benamingen met een *u* of *o* klank ; de NDA kregen een naam met een A-klank.

Nu zal de lezer wellicht zeggen : dat alles is willekeurig uitgedacht en gerangschikt op papier, maar onder de Zwarten is dat op geen vasten grond gesteund. — Integendeel, het is maar nu dat we de Zwarten te vatten krijgen gelijk ze werkelijk zijn, met al hun verschil in hun families, en al de eigenaardigheden in hun gebruiken. Laat ons eerst de tegenstelling nader onderzoeken.

Die benamingen van het NTU en het NDA-ras worden met verscheidene woordjes gevormd, die onder allerhande vormen en in allerhande verband altijd terugkeren.

I met NTU en NDA zelf
II met BU en BA
III met SU en SA
IV met LU en LA
V met KU en KA
VI met NGO en NGA
VII zonder de D en de B

Laat ons eerst zien :

1. Benamingen met NTU en NDA.

A. NTU EN NDA ALS VOORVOEGSELS (MET DE BETEKENIS VAN BENA).

NTU en NDA moeten alle twee dienst doen, als de woordjes Bena en Bakwa.

Men zegt NTU MBA, aan het Meer, zowel als in Kasai. Die naam werd voorzeker gegeven door de Westelijke Bakete en Madio ; voor dezen gingen de NTU-rassen nog min of meer door voor Baluba en daarom noemden men ze : NTU + MBa, met een BA, gelijk we verder nog beter zullen uitleggen.

Men zegt nog : NTO + mbolo (Bakwa Ntombolo, een stam bij de Bakwa Kalonji ka Mpuka).

NTU + lembi, een dorp Bakete bij Mweka,
NTU + nu, een ilondjo der Bakuba (Mpianga)
NDO + ngo.
NDU + mbi, enz.

Vergeet nu niet dat ze in het uiterste Noordoosten van Kongo, bij de Niloten, ook spreken van de NDO en de *Logo* als een volksstam. Wellicht kunnen de NTU in Kasai gekomen zijn over het Meer-gewest, en over de Ku + NDO, van uit het Noordoosten, van bij de Niloten. Het is toch zó, dat men de verhuizingen in het Noorden beschrijft.

Maar het is bij ons vooral in het Zuiden, dat ze NTU als voorwoordje gebruiken. Men zegt : TU + Tshoko, TU + Senge, TU + Lunda, TU + Mataba, TU + Maye enz. enz.

Een Muluba zal heel natuurlijk denken, dat dit woordje TU het voorvoegsel der naamwoorden van de achtste klas is : *ka — tu*, de verkleinwoorden. Bijvoorbeeld : *kazubu — tuzubu* = kleine huisjes. Is dat wel de betekenis van ons TU ? Één enkel geval zou het willen

bevestigen. De Batshoko spreken van de *TU + Bindi*, enkelvoud : *Ka + bindi*. De Babindi zijn een volksstam, maar voor de Batshoko zijn de *Tubindi* = slaven ; en zo zullen ze misprijzend spreken van een *Kabindi* = een gemene slaaf. Maar van de andere rassen spreken ze zo niet. TU kan dus moeilijk beantwoorden aan dit *ka-tu*-voorvoegsel. We moeten het veeleer in verband brengen met dit NTU-ras, waarover we handelen. NTU is iets als Bena en Bakwa.

Hoe moet het woordje dan geschreven worden : TU of NTU ? — In mijn voorgaande studies, schreef ik soms TU, soms ook NTU. Hoe moet het zijn ? — In het Noorden schrijft men wel NTU + mba, NTU + ndu, NTA + mba, enz. Waarom moet men dan ook niet schrijven NTU + Tshoko ? enz. Maar wat wil die naam NTU eigenlijk zeggen ? — Van waar komt hij voort ? — Dat zullen we later nog opzoeken. Laat ons nu eerst die tegenstelling NTU — NDA verder uitpluizen.

Ook NDA wil zeggen Bena. In het Oosten aan de grote meren wordt het wel eens gebruikt met de betekenis van afstammelingen. Zelfs in Kasai wordt het nog gebruikt in dien zin, zelfs op zichzelf zonder Bena er voor. Maar dan verraadt het ook altijd een Oosterse invloed. Bijvoorbeeld : NDA Mbale a Bene = een dorp Bashila Kasanga bij Kamuine Sapo. Men zegt niet : Bena Nda Mbale a Bene, maar wel NDA Mbale a Bene, kortweg.

NDA Muasa (of soms Ndayi Muasa) = een dorp bij de Bakwa Kabanshi a Kanga aan de Lulua. Men zegt niet : Bena NDA Muasa.

Maar in andere gevallen voegt men er reeds Bena of Bakwa bij. Bijvoorbeeld : Bakwa NDA Mfungi : een stam Bena Mukunu,

Bakwa NDA Mana = een stam Bakwa Kasansu,

Bakwa NDA + nga = een dorp Bakwa Tshinga B. Mukunu,

Bena NDA + mba = een dorp Bena Diulu,

en NDA + mba NDA + mba = een dorp Bangende bij Dengamongo,

Bena NDA + le = een dorp Bakwa Buyu bij Luebo, hoofd Kabata,

Bakwa NDA + ye = die Bakwa Ndaye, waarover we spraken in de geographische namen ; het is te zeggen de NDA + (ng)ele = de Lageren,

En dan nog al de Tshi + NDA + nga en Ka + NDA nga en al de NDIA + ye en ND w A + ye en Ka + NDA + ye en So + NDA + ye en Tshi + NDA + ye, enz.

De Baluba hebben sedert lang de gewoonte, om altijd maar nieuwe voorvoegsels vóór de namen te zetten. In de kleine familienamen zal men toch gewoonlijk dit Bena niet aanwenden. Men zegt :

NDa Meta a Buyu a Ndaye = een familie Bakwa Kasolo bij de Bakwa Baye. In de opsomming der families zeggen ze gewoonlijk geen Bena, alleen maar de namen.

Soms bekomt men schone woordspelingen met dit NDA in hun Kasala-roepen. Bijvoorbeeld de Tshikulu van Kamuine Sapo roepen :

« *...wa ba Meno a Ndabula mamvwa* ».

Hun naam is : Bena NDA + Bula ; maar het Tshiluba woord : *kulabula* = eten, proeven ; *meno* = tanden ; en daarom voegen ze er *mamvwa* = maïs bij, als wilden ze zeggen :

« die (sterke) tanden hebben, om maïs te bijten ».

Bij de Bakete van Kapuete aan de Luete woont een zekere Budi, een Muena Ka + NDA + ngala. Kapuete zelf zei : Muena Ka + NDA + nga, zonder *la*. Die kleine woorddeeltjes laten ze weg of voegen ze er bij, zo wat naar willekeur. Bij de Bashi Kilemba van Tshibula, op 150 km van daar, in de streek van Ntambwe

Muense, — maar het is juist van daar, dat dit volk van Kapuete afkomstig is, — bij Tshibuba woont Kabwaye van de Bash' ā NDA + nga, ook zonder *la*. Dit Bash' ā NDA + nga is ook verkort van het babindische *Bashi ka Ndanga* en in het Tshiluba wordt dat altijd overgezet tot Bena Kandanga. Budi en Babwaye zijn dus voorzeker allebei dezelfde NDA + nga.

Als broeder van NDA vindt men in het Westen ook wel NTA. Dat is inderdaad reeds meer Westerse dorpstaal. Zo heeft men al de NTA + nda, die we zagen in de geographische namen.

Men heeft al de NTA + mba = een stam Bena Lulua aan de Lubudi ; ook een groep Bakwa Muansa te Katowa.

En al de Ma + TA + mba en de Ka + TA + mba, enz.

Men heeft al de NTA-nga = een dorp Bena Tshadi aan de Lombelo, hoofd Muyembi.

En al de Mu + TA + nga en Ka + TA + nga, enz. die NTA + nga, die roepen in hun kasala :

Aldus de Bena Ntanga van de Bakwa Biyayi.

« *Bantangu a Lupingu*	« De Bena Ntanga van Lupingu,
katangidi kua mukwado	dat ze uw makker niet scheef bekijken,
buluanda butu buafua. »	de vriendschap ware uit ».

B. NTU EN NDA ALS STAM VAN DE NAAM.

Die twee woordjes komen ook veelvoudig voor als bijzonderste lid van de naam, met één of meer voorvoegsels er voor. Ze staan toch regelmatig tegenover elkander. Men heeft eerst en vooral :

1) *met ku en ka : KUTU, KUNDO, KANDA.*

In Kasai heeft men vooral :

— De Ba KU TU, de grote stam benoorden de Sankuru ;

— De Bakwa KOTO onder Mpangia Mutombo ;
— De Lu NGU + TU Mukulu ;
— De Bena Ndobo Lu + NGU + TU bij de Bakwa Biyaye van Ntombolo.

Dan loopt NTU weer dooreen met het verzachte NDO :

— De KU + NDU of Bangu, een stam Bena Mukunu ;

Ook de naam Mukunu is de verkorting van MU + KU + NDU ;

— De Bena KO + NDO van Kabwebwe (Bakwa Mpika bij Ndemba) die hun trommeltje (= *Kondo*), sloegen, als ze een toren tot aan de hemel maakten ;

— De Ma + KO + NDO = { Bambu a Makondo / Tshinene a Makondo

dat zijn twee grote stammen ten Oosten van de Lubilashi.

Tegenover dit KU + NDU staat KA + NDA.

Een rare keer hebben we met verscherpte medeklinker :

— De Bakwa KA + TA = dorp van Mupoyi bij de Bena Tshilundu. Maar we hebben meer met de zachte medeklinker *D :*

— Al wat KA + NDA is ; en er zijn er veel bij de Baluba.

De Bena Tshitololo van Malu Kanda roepen zo :

« ...*wa Ba Kanda,*
(of : *Muena Tshikanda),*
wa batumba malu ».

Kukanda is : iemand de weg afstaan, hem laten voorbijgaan en dan in de rug neerslaan. « *Wa batumba malu* » = van die bedrogen werden.

Onder de KA + NDA hebben we de grote tak der Bakwa Lu + Ka + NDA.

Bijvoorbeeld : de « Bakwa Lukanda a Muyu a Muena Maloba », bij de Bakwa Dishi van Merode.
— en al die roepen van :
« Lu + KA + NDA mvula » Bijvoorbeeld de Bakwa Kaluwa van de Bashila Kasanga, en :
« Nkongolo Lu + Ka + NDA Mvula », bijvoorbeeld de Bena Tshi + KA + NDA van de Bakwa Kelu (Bakwa Luntu) ;
« *Kukanda mvula* » is = de regen beletten of evengoed : doen regenen.

In het Noorden in de middenkuip van Kongo, hebben we de KU + NDO en de E + KO + NDA. Staan die tegenover elkander als NDO en NDA ?

Volgens E. P. H. Rombauts, staat *Ekonda* in verband met *Bokonda* = het droogland ; en wordt gesteld tegenover *Elinga,* hetgeen aan het Ntumba-meer de waterstreek betekent. *Ekonda* en *Bokonda* ware dus hetzelfde als *Koro* en *Bokoro.*

Maar toch, die E + KO + NDA staan daar zo netjes tegenover de KU + NDO, evenals onze KU + NDU van Kasai tegenover de KA + NDA.

Daarbij komt nog, dat die E + KO + NDA door hun Zuiderburen zo gepast genoemd worden : Nsama, hetgeen nogmaals de SA + MBA is, en de Kundo worden genoemd *Nsomi.*

Het kan me nu ook maar niet uit het hoofd, dat de Basa KA + TA van de Beneden-Kasai niet zouden staan tegenover de Ba + TU en Ba + DIA en Bateke, hun geburen. KATA is de Westerse verscherpte vorm van het Oosterse KANDA, evenals ons NGANA een Mubindi-vorm is van dezelfde NGANDA en KANDA. Onze NGANA zijn ook Basa + ngana en ze zijn ook van *Lesa.* Die NDA-rassen zouden moeten uit het Oosten gekomen zijn ; een deel bleef aan de Sankuru en de Lombelo (onze Ngana) ; een ander deel drong door tot aan het Leopoldmeer, waar ze versmolten met

Bateke en andere stammen, die uit het Westen kwamen. Hebben de Basa Kata niet iets van de twee elementen in hun gebruiken ? Zijn die Basa niet nog de overheersers, die tot in de Babona gaan hoofd spelen ?

Hier komt toch een eigenaardige hypothese te pas van E. TORDAY, de Engelsman, die geheel de Sankuru afreisde. Hij gaf ze reeds in 1910. Hij spreekt van de Baluba en de Batetela, die uit het Oosten kwamen en geheel het gebied der Basho overrompelden en daarna met de vroegere bevolking versmolten. Een Muluba van nu zal denken aan de Baluba van Mutombo Katshi en Kasongo Niemba. Dan heeft die bewering van TORDAY geen zin ; die Baluba drongen wel door tot Lusambo, maar nooit tot in de Basho. Van welke Baluba sprak hij dan ? — Als men nu eens door de vroegere bevolking de NTU en de DIO verstaat en als men zou aannemen, dat er in vroegere eeuwen een vloed BA sprekende rassen uit het Oosten er over gekomen is, dan zou TORDAY nog wel kunnen gelijk hebben. Die BA-rassen zou men nog weervinden in al de Banganda (Boyela, Lalia, Ngolu, Basaka, enz.), ook in onze NGANA en verder nog in de KATA en NGANDA en ook de E + KU + NDA, waarover we spreken.

Ik vermeldde zoëven de KU + NDO in het Noorden. Als we nog meer het Noorden ingaan tot in de Ubangistreek, vinden we er nog toestanden, die wonderlijk op deze van Kasai gelijken. In de ethnologische studies van Mgr TANGHE in *Congo*, Oct., 1923, vond ik zoëven een lijst van stammen, die onder het geleide van *Kola Ngbandi*, uit het Noorden van over de Ubangi in Belgisch-Kongo ingeweken waren. Hij noemt dat : een eerste uitwijking, die plaats had zo een drie- à vierhonderd jaar geleden... Zo !... en die Nkole a Bende was reeds in Kasai wellicht duizend jaar geleden ! Als oudste zonen van Kola Ngbandi geeft hij op :

— De Kutu = juist onze KUTU
— De Ngwe of Ngoyi = onze Kase + NGE enNgoyi en Bapongoyi.
— De Tuma = onze Nema en Noama
— De May = onze Bakwa Maye
— De Di of Do of Dio = onze DIO en NDO

Verder vernoemt hij nog als zonen van Kola Ngbandi :

— De Mbuyu = onze Bulu en Buyu
— De Banda = onze Ka + ba + NDA
— De Kaya = onze Kaye en Ngale
— De Ngaba = onze Ka + mBa
— De Ngapa, fijne smeden = onze Mpa + nga
— De Gbo se = onze Bese
— De Gbo Mbea = onze Be + Beye
— De Gbandu = onze Bandu
— De Kombo = onze Ngombo
— De Ndaba = onze NDA + mBA
— De Ndongu = onze NDO + ngo

al namen, die we hier gedurig tegenkomen en wel de namen van de oudste stammen van Kasai. Ik had dus nog veel rassen mogen opsommen, die uit het Noorden komen en van ginder hun naambordje meebrachten. Mgr TANGHE geeft die allen op als kinderen van Kola Ngbandi, maar hij voegt er toch een nota bij :

« Andere (van die stammen) zijn misschien nog overblijfselen van de eerste bevolking, vroeger veroverd door de mannen van Kola Ngbandi, of eerst later uit andere streken bijgekomen in die gewesten. Wie zal het zeggen » ?

Die eerste veronderstelling zal wel veel waarheid bevatten.

2) *De KE + NDA.*

Was het oorspronkelijk KE + NDE of wel KA + NDA ?

Ik weet het niet. In alle geval dit woordje wordt nogal eens gebruikt voor : Bena en Bakwa.

Bijvoorbeeld : *KE + NDA Bashangi* = dorp van hoofd Kabundula a Bena Lombo bij de Bena Kabiya.

KE + NDA Bashangi = dorp van hoofd Kabitanga a Bene Kobo bij de Bena Tshilundu.

KE + NDA Kabuanga = een familie van de Bena Mfungi, bij Ntambwe Muense.

Bashi KE + NDA MBuji = stam Zuid-Babindi van hoofd Mpimbi.

De grote hoofden als Mpuamba, zinspeelden wel eens op dit woordje, om te zeggen : « in die dorpen *kenda mbuji, kenda nzolo, kenda ngombe* » = er zal geen geit meer lopen, geen kieken, geen koe... : ik heb alles geplunderd.

3) *BO + NDO en BA + NDA.*

De stam van het woord is NDO en NDA met het voorvoegsel BO en BA.

Bondo zijn veel Batua-families, maar ook : de Baka Ka + BO + NDO, een dorp bij de Bakete : Bena Tshovo (gebied van Mweka). De Baluba zeggen wel : « Bakwa-Kabondo » maar de Bakete zeggen kortweg Naka Bondo. Dat is volgens de gewone regels, die we bij de Babindi zagen toepassen.

Men heeft veel : Tshi BO + NDO, bijvoorbeeld een dorp Bena Tshineme, hoofd Kasende bij Kabwe, en een dorp Bakete, hoofd Kasongo in de hoofdij van Kapanga. Die staan tegenover de Bena Tshi + BA + NDA, bijvoorbeeld : een dorp Bena Muamba, hoofd Kasanda, bij de Bakwa Kasua, de Tshibanda, die in de liedjes gekend staan als : de « *Tshibanda Muluba, wakaseya bantu* » = de Muluba, de menseneter.

Ka + BO + NDO staat nog tegenover Ka + BU NDA. Het is volstrekt hetzelfde woord niet. Bo-Do

heeft een zachtlange *o*, gelijk men ze niet veel aantreft in het Tshiluba. BUNDA klinkt als afgeleid van het werkwood *kubunda* = aanvallen, en zo leggen ze het ook uit. De Bakwa Kabunda van Kalamba over de Lulua roepen :

« *Muena a ba Kanda*	« Zoon van de Kanda,
wa ba Kabunda	van de Kabunda's
Kabunda ka Mfita	die aanvalt in het gevecht,
Kabunda Kaluba	die de Muluba aanvalt,
Kabunda wa Bamba	die de Bamba aanvalt,
Kabunda kamana matunga. »	die met al de dorpen gedaan maakt. »

Wat wil dat zeggen ? — Valt hij de Muluba aan ? — Dat wil hij nú zeggen, maar oorspronkelijk zal de zin wel geweest zijn : « Ka + BU + NDA Muluba » = hij is de Muluba zelf, de Bamba zelf. Die er tegenover stond was de BO + NDO, die geen Muluba was, maar een NTU.

Dit dorp Bena Kabondo, hoofd Nindu Kabemba, woont nog bij de Bakwa Ndamana, (Bakwa Kasansu) een van de oudste dorpen der streek ; nu nog zijn ze veel meer jagers dan hun geburen ; ze kweken ook meer jachthonden. Die *Bondo* immers, bij de Bakuba, was de hond, die het vlees opat, dat Woto Buomo naar zijn zuster Muele zond.

De Kabunda zitten ook overal bij de Baluba en Bena Lulua :

— Geheel de stam van Tshishimbi Kalamba tussen Ndemba en Luebo ;
— De helft van de Bakwa Kasansu, die van hoofd Buangia afhangen.

Ik gaf reeds de Kabunda bij de Balualua op de « Balombi Kabunda k'Etete » van Buamukishi. Er zijn er nog andere : De Baka Mukishi van Kakele :

Kabunda a Kabunda,
ka lonko lomvwa ya Nduba ».

Wat is : Lonko lomvwa ya Nduba ? — *Nduba* is de bosfazant, wiens rode veren iemand in zijn haarbos mocht steken, als hij een mens vermoord had. Maar *Lonko Lomvwa* versta ik niet ; — of is het wellicht : Kabunda ka Longo lo Mvwa = van de *Mba* van de Nduba = de Luba ? — dus Kabunda de Muluba ?

Andere Mukishi zitten in de hoofdij van Lumpungu over de Kapelekese ; ze zijn eveneens Kabunda :

« *Bishi Shingi a Mukishi*
ku Kabunda Kabunda Bunda,
Kabunda ke dimbi kuitshine
ku nima kuende ku lumbanga
nkewu. »

« De Kabundi-rat, zeggen ze, die benauwd wordt,
daarom kijkt ze altijd achter zich.»

« *Bishi Kabunda ka Bibanda,*
Kabunda kafuile ku makuru,
ku nsale bioto minu. »

« Het Kabunda (kind) stierf op de oude woonplaats,
in het dorp houden ze weeklachten. »

4) *LU + NDU en LA + NDA.*

Hier ontmoeten we de LU + TU, LU + NTU (= de Bena Konshi van Dimbelenge) LO + NDO, Tshi + LO + NDO, en Tshi + LU + NDU (de stam van Mpuamba) allemaal NTU.

Al de Tshi + LA + NDA zijn van het NDA-ras. Bij voorbeeld de Bena Tshilanda : een tak Bakwa Beye bij Ndemba.

— De Tshilanda Mamba, een dorp Bena Muamba bij de Bakwa Baye van Ndemba ;

— Een groepje Bena Tshilanda bij dezelfde Bakwa Kabondo van de Bakwa Kasansu ;

— Een dorp Bena Tshamangiangala der Bakwa Kalonji, hoofd Kakondo a Ntambwe bij Luluaburg ;

— De stammen Tshilanda Bandu bij de Balualua.

Men heeft nog de LU + NDA van Muoto Yamvo en anderen. — Behoren die nu tot de NTU of tot de NDA ? — Men mag veronderstellen, dat het oorspronkelijk LU + NDU was, dus van het NTU of NDO-ras. Maar als die lieden vermengd geraakten tussen Balubarassen, zetten deze rap een A aan het einde, en zo wordt het LU + NDA. Die regel gold ook reeds voor de naam Ka + BU + NDA en hij geldt nog in veel andere gevallen.

Onder die LU + NDA heeft men :

— De stam Balunda van Muoto Yamvo ;

— Al de Bi + LO + NDA, bijvoorbeeld de Bakwa Kalonji van Mulowayi ;

— Al de Mu + LO + NDA en Ka + LO + NDA, waarvan men soms moeilijk kan zeggen, of het woord moet eindigen op een *o* of *a* of *e*.

En de « Kalonda Monshi » ? — De Mbaye Lukanu der Bakwa Tshipamba en ook de Makobie van de Bakwa Tshinga roepen aldus :

« *Muanetu wa Bakwa Kalonda muonshi*	« Broeder van hen die de koord moeten halen,
batu balonda muonshi	Ze halen de koord,
kawikadi wabo. »	maar het is voor hen zelf niet. »

Dit *muonshi* zal oorspronkelijk wel *Mushi*, dat is : *Muensa*, geweest zijn ; maar ze hebben er *muonji* = koord, van gemaakt.

Na lange gevechten moest een Makobie gaan als bemiddelaar, en hij moest van beide partijen een man bekomen, om op te hangen en zo vrede te sluiten. Maar hij zelf werd niet opgehangen.

5) *MPU + TU en MPA + TA.*

Ze staan ook tegenover elkander, maar ze zijn zo talrijk, dat ze niet op te sommen zijn. Bakwa Mpata zijn bijvoorbeeld de stam van Ndumba Kalala bij Merode.

Van MPU + TU komt MPU + NDU,
en van MPA + TA komt MPA + NDA.

De MPU + NDU zijn bijvoorbeeld de groep van Samuanda en van Bumba bij de Basala over de Luete, ze staan er tegenover de Tshi + LA + NDA Banda en de Ba Kanga, hun geburen.

6) *Men heeft nog de tegenstelling tussen*

MU + TU *en* MA + TA, tussen MO + NDO *en* MA + NDA.

De Bakwa Muondo zijn o. a. een stam Noord-Babindi, hoofd Katshabala, die nog tot op Muondo gewoond hadden, een vlakte ten Oosten van Ndemba, maar ze trokken naar hun Babindi terug.

De Bakwa MA + NDA zijn o. a. een stam Baluba over de Lubilashi.

En zulke tegenstellingen, allemaal in dezelfde zin, zijn er nog veel meer.

2. Benamingen met BU en BA.

1) BU EN BA ALS VOORVOEGSEL EN ALS STAM VAN HET WOORD.

BU + MBU en BO + MBO moeten staan tegenover BA + MBA. In het enkelvoud heeft men MU + MBU tegenover MUA + MBA. Tussen de twee in heeft men nog BU + MBA en BA + MBU.

Hoger zei ik dat dit BO + MBO bij de Bakuba altijd wijst op de Baluba, alhoewel ze het met U en O uitspreken. Die BO + MBO en BA + MBU moeten zeer oude Baluba zijn, die in vroegere eeuwen over de Batetela, en niet over Mutombo Katshi, in de Sankurugewesten binnendrongen.

Die namen zijn nu buitengewoon veel gekend in Kasai. Bijvoorbeeld : De Bena Tshi-BU + MBU, = het dorp van Mutombo Nindu bij de Bakwa Biyayi ;

— De Bena Tshi-BO + MBO = een dorp bij de Bena Bele, en een ander bij de Buloba Buyu aan de Lubudi ; en al de Bena Kabanda van Tshombo Bululu staan gekend als Bena Tshibombo ;

— De Bakwa BU + MBA : een stam Bena Mukunu in de Dibese ;

— De BA + MBU = de Babindi-Bambu over de Lubilashi. Daarbij worden alle Bakwa Kalonji door de Basongo BA + MBU genaamd.

De BA + MBA en de MUA + MBA en de MA + MBA zijn overal verspreid. Ze vormden oorspronkelijk een zeer grote bevolking aan de Lubudi, waarover we reeds meermalen spraken : de *Ibama* of Bena Tshi + BA + MBA. Oorpronkelijk moeten ze Oosterse Baluba geweest zijn, die kwamen over de Batetela ; ze gingen wonen aan de Lubudi benoorden de Dibese ; maar daarna geraakten ze overal verzeild. Een deel werd Bakuba ; ze waren zelfs op Yolo en hun *Bakumu* van Nganda Bolo, dongen mee naar het hoofdmanschap. Ze gingen mee met de Mpianga en bleven er bij wonen. Nu wonen ze bij de Dengamongo over de Lubidi ; en omdat ze nog doorgaan als Mpianga, moeten ze nu nog met hun palabers naar het tribunaal der Mpianga gaan, dat is over de Bangende, over de Bakete, naar Ineme van de Mpianga Bantshi, meer dan honderd km ver. — Een deel ging mee met Mashale tot aan Lusambo,

waar ze Bakwa Tshisamba genoemd werden en de naam van Lusambo aanbrachten.

— Een derde deel bleef bij de Babindi ba Nkusu : de Bena Tshibamba van Ngelube ; door de Mpianga worden ze « Bana Ibama » genoemd en door de Bangende « Bale Ibampa ». — Een vierde deel week uit naar het Zuiden en zit nu onder de Bena Lulua : bij Ndemba de Bena Mamba en de Bena Tshibamba, die onder de Bakwa Baye gerekend worden ; nog onder zitten de Bena Mamba van Tshimbu Ndembe.

2) Met het voorvoegsel KA : KA + BU en KA + MBA.

KA + BU wordt gewoonlijk verlengd tot *Kabue* en *Kabwe* en aldus vindt men hem overal terug. Bijvoorbeeld, een dorp Bena Kadiebu bij Ndemba.

De Bena Kashingu van Lukuso Kasongo bij Ndemba roepen :

« *Mukwa Tshibwabwe*
Mukwa Kabwe a Nono ».

Maar de Bena KA + BUE van de Basanga over de Lubilashi roepen dat duidelijker :

« *Kabwe ka bunono,*	« Steen om op te wetten
kunona mpete	te wetten de messen
ka sesele kilemba,	om te gaan vechten,
Muena Ngoshi. »	de ruziemaker. »

Al die KA + BU roepen nog :

» *Kabwe kamena lutongo ;*	« De palmboom (Dibwe) schiet geen scheuten ;
lu amena mumbu n-duende	die de Mumbu (boom) schiet, die is de zijne,
ka m-Mukwa Tshibwabwe. »	zo is de Mukwa Tshibwabwe. »

Want *Dibwe* en *Kabwe* en *Tshibwe,* dat alles is = palmboom.

De KA + MBA is ook overal.

Bijvoorbeeld : — De Bena Mu + KA + MBA, een stam Bena Lulua aan de Lubudi.

— De Bakwa Lu + KA + MBA = een dorp bij de Bena Tshishiba en een ander bij de Bakwa Beye van Ndemba.

3) Met het voorvoegsel DI. DI +BU en DI + BA.

DI + BU is vooral de Muena Kanioko.

4) Met voorvoegsel LU : LU + MBU — LA + MBA.

Over Mu + LU + MBU en Mu + LA + MBA, cf. de geographische namen.

5) Met nog andere voorvoegsels :

— De Mushila + MBU is een groep van de Bena Nkoma bij de Bakwa Luntu ;

— De Bashi + MBO, een stam Basongc ;

— De NTA + MBU, het dorp van hoofd Katowa bij de Bakwa Muansa Mukale. Ze staan tegenover de Bakwa NTA + MBA, een stam Bena Lulua, lager aan de Lubudi. Natuurlijk dat die Ntamba roepen over de Leeuw = *ntambwe.*

« *Ntambwe mukale a milongo*	« De Leeuw, die de reken (vechters) uiteenjaagt,
Biafwa nkama	al stierven er honderden,
biashala nkama. »	er blijven er nog honderden ».
« *Ntambwe mulele mu mpata*	« De Leeuw geboren in het grasland,
muabo muitu. »	thuis in het bos ».

Ze onderscheiden een « *Ntambwe wa mpata* » en een « *Ntambwe wa ditu* ».

— De *Tshi* + *BU*, de stam van hoofd Tshikungi bij de Basala Mpasu over de Luete ; ze zijn de geburen van de Baka Mukishi die IBA spreken ;

— De *Busho* + *BA*, een stam Basho aan de Sankuru ;

— De *Bena Tshishi* + *BA*, een stam Bena Lulua aan de Lubudi ;

— De *Ntumata* + *BA*, een stam aan de Kasai, deels in Luisa, deels in Portugees Angola.

6) MPU EN MPA.

MPU en MPO zijn de verscherping van BU en BO. MPA is de verscherping van BA.

a) *MPU als stam van het woord.*

Daartoe behoren :

— Al de *Sa* + *PO* ;

— Al de *Mesha* + *PO*, de Bakumu-families bij de Bangende ;

— De *Tshi* + *PU* en de Kashi + PU ;

— De Bisa + MPO ;

— De Mulo + PO ; en van die verpersoonlijkte stamnaam hebben ze ook een godheid gemaakt : *Mulopo* bij de Baluba = God ;

— De Tsho + PO of Tshovo, een Bakete-stam bij de Lombelo ;

— De Kapo + PO ;

— De Di + PU. Al die Dipu roepen, zoals in de Bena Diulu :

« *Wa Dipu dia mutshi,*
ka ditamba kadiopuke. »

« Van de dikke boomtronk met de spil(tak) die niet afkraakt ».

Tegenover DI + PU staat DI + PA ; dat zijn al de Bakwa Biyayi van Tshabo a Bumba die roepen :

« *Biyayi wa Dipa*	« Biyayi van Dipa (een gift)
Wapa bidia	Geef hem brood,
Wapa munini,	geef hem vlees,
Wapa malufu,	geef hem palmwijn,
Walue kukupa	hij zal u komen geven
Mfita pa bula. »	Het gevecht aan uw deur. »

b) *MPU en MPA als voorvoegsel gelijk Bena.*

BA wordt bij veel namen als een voorvoegsel gebruikt, bijvoorbeeld BA + Kuba, BA + Luba, BA + Bindi, enz.

MPU en MPO en MPA worden ook soms als voorvoegsel gebruikt, maar zelfs dikwijls als een woordje op zijn eigen, als een echte stamnaam.

De hoofdmanstitel SA + PO wil zeggen : de heer van de PO-stam. We zagen nog dat MPA of PA bij de Niloten in het Noord-Oosten gebruikt wordt als : Bena. Bijvoorbeeld : Pa-Ndoro is = Bena Ndoro, afstammelingen van Ndoro. We zagen dat ook in Luisa MPA soms gebruikt wordt als Bena. Bij voorbeeld : Mpa Kanga = Bena Kanga (bij de Ana Tshima, hoofdij Mundemba). Ze gebruiken eveneens MPA + nga en nog veel meer AVA + nga met dezelfde betekenis.

Ook bij de Bena Lulua kan MPA een woord op zijn eigen zijn, bijvoorbeeld : de Bakwa Mpia (met tussengelaste *i*) is de stam van hoofd Kankulu bij de Bakwa Kasansu ; en Baka Bia (nog met tussengelaste *i*) is de stam van Ntambwe Muense bij de Bakete.

c) *De MPU + ngu en MPA — nga.*

De Bena MPU + ngu en MPO + ngo zitten wat overal. Maar er zit toch een bijzonder grote groep aan de Oostkant van de Dibese. Deze omvat :

Hetzij Bakwa Luntu :

De Bena Mpungu van Kalamba en Lusuasua ; een dorp der Bakwa Nindu ; hoofd Tshilomboshi ;
De Bakwa Maye van Tshishimbi ;
De Bakwa Tshisumba.

Hetzij Bena Lulua :

De Bakwa Tshile van Tshimbowo,
Ook de Bakwa Muansa en Bakwa Kubulua en Bakwa Tshale worden als Mpungu vermeld.

Dat is de helft der Bashila Kasanga. De andere helft wordt dan opgegeven als Bena Mulenge. De Zuiderse Bashila Kasanga echter (de Bena Kanioko) vermelden geen Mpungu ; ze verdelen de stam alleen maar in Mulenge en Lupenge.

Hetzij Baluba : de Bakwa Kalonji ka Mpuka of Kalonji ka Kabula Mpuka. De Baluba hebben daar een *a* aangezet. Oorspronkelijk klonk het : Ka Losho ka Bulu a Mpuku, of Mpungu.

Men vindt de Bena MPO + ngo wat overal en de Ka + PO + ngo ook ; men vindt zelfs de Mpongoués in Frans-Kongo.

Tegenover de MPU + ngu staan de MPA + nga en de Ka + PA + nga en de Tshi + PA + nga, overal, zelfs de Fang' of Pangouins in Frans-Kongo.

Die Mpanga hebben een heel duistere geschiedenis.

MPA + nga en A + Va + nga worden in Luisa gebruikt als Bena.

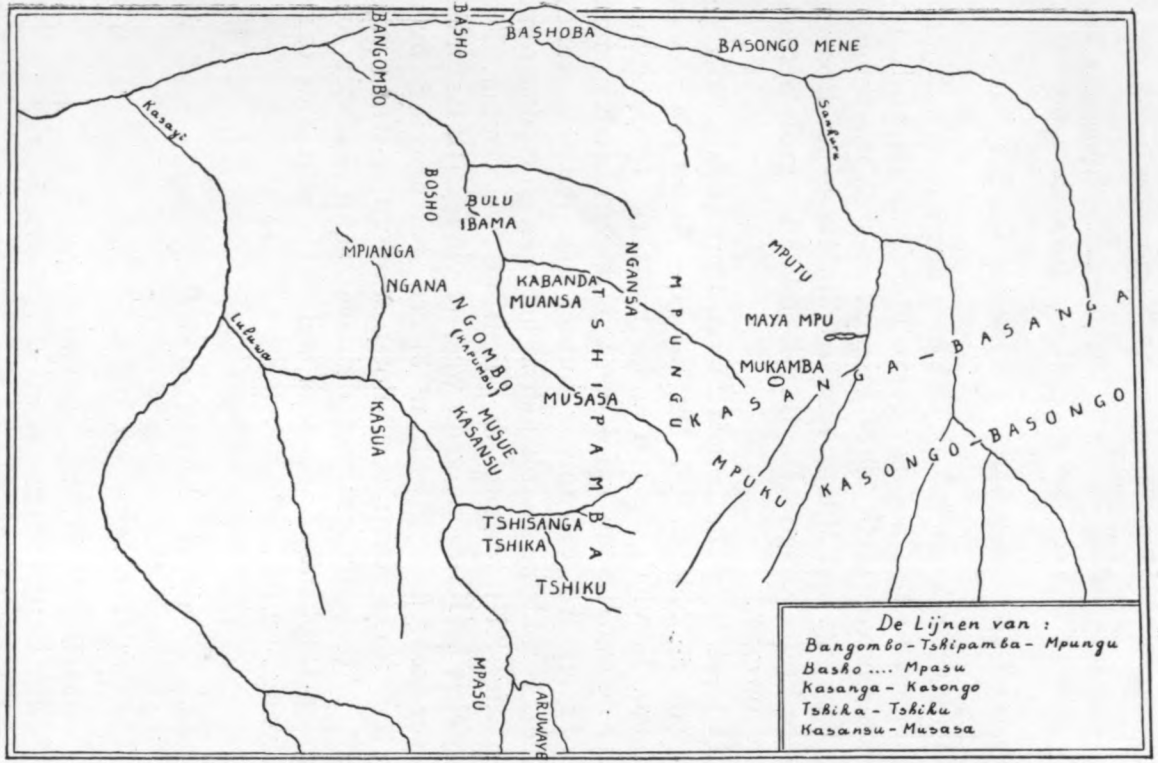
— Men heeft de stam Ba + Pianga, een der drie grote groepen der echte Bakuba ;

— De Ka + PA + nga waren de voorwacht der Balunda van Muoto Yamvo.

— Men heeft de Ipanga langs de Beneden-Kasai,

— En de Fang of Pangouins in Frans-Kongo.

Onze MPA + nga hebben overal een overheersers-

KAART 32. — Bangombo en Basho.

mentaliteit ; zelfs de gewone Tshipanga bij de Bakwa Beye en bij de Bena Kabiya van Ntolo roepen ook van :

« ... *kalambudi muntu udi biende mukalenge mu tshipanga udiadia muende mu tshipanga.* »

« Hij betaalt schatting aan niemand, hij is zijn eigen hoofd in zijn hof, of : hij eet vrij thuis in zijn hof ».

Van waar kwamen die MPA + nga ? Vele schijnen gekomen te zijn als de voorvechters van de grote Ba Nkole, bijvoorbeeld de Bapianga met Woto Buomo, de Kapanga met Muoto Yamvo. Zijn die doorgedrongen tot in Frans-Kongo ? Die Ba Nkole konden grote afstanden afleggen.

Ik wees er op, dat dit MPA een kenmerkend woordje is van de Niloten uit het uiterste Noordoosten van Kongo. Ik vind nog een ander kenmerk. In de studie over de huizenbouw gaf ik een huis op van het Kapanga hoofd bij Muoto Yamvo : huizen met dubbele wand, of met een kleine slaapkamer in het midden en daarrond een afgesloten ruimte, die dient als woonkamer. Dit model is in Kasai nergens weer te vinden. Ik las in de *Revue congolaise* (1910, n^{r} 3) een beschrijving over de huizen der Kuku, een Niloten-stam uit te streek van Lado : ronde huizen met dubbele wand, en met een binnenslaapkamer : dat was wel het model van onze Kapanga-huizen.

d) *MPA + su en MPA + sa.*

Daaronder hebben we :

— De Basala MPA + su van Luisa ;
— En andere MPA + su aan de Bushimayi ;
— De Ka + PA + sa en Ka + PA + nza, en in het Oosten de Ka + HA + sa, met *h* voor *p*, hetgeen dan weer verkort wordt tot Kâ + sa : een stam Bakwa Kalonji ka Mpuka. De Ka + PA + sa zingen van :

« *Kapanza ka milongo ;*
ka — m — ketu kupanza
ntobu ne mbalu. »

« Schotel vol mieren
wij moeten niet ontlenen
schotels en potten ».

e) *MPU + mbu en MPA + mba.*

Die *Mpumba* en *Kapumbu* zagen we reeds als we spraken over de Ngombo uit het Noorden. Ik geef hier alleen een zonderlinge verwording van die naam Mpumbu. Bij de Bena Samba van Mupoyo, Bakwa Kasansu, heeft men een familie met naam : *Bena Umwe*. Het Tshilubawoord *umwe* is = één. Is dat nu wel een naam voor een familie ? Jawel, maar het is niet : Umwe, maar *Humwe* en dat is de Oosterse uitspraak van Pumbu, met *h* voor *p* en *w* voor *b*. Vanwaar kwam die Oosterse naam bij de Kasansu ? Nu ja, de Ba Humbu van Mpuamba wonen ginder ook bij de Zuid-Babindi.

En nu nog een versje over die Humbu. Vroeger zagen we over Kabongo, de halve dwerg, hoe ze hem achtervolgden en zongen van « Tulonde Kabongo pa mukono ».

De Bena Kelende van de Bashila Kasanga roepen liever :

« *Tulonde Mpokombo mu mikono,*
Pimanipu Mpokombo tuimanepu».

« Laat ons Mpokombo volgen op zijn spoor
als Mpokombo blijft staan, zullen we ook blijven staan ».

Die beschouwden dus liever de MPO + Kombo = de Ngombo, als een soort Batwa.

Tegenover MPU + mbu staat MPA + mba en in het bijzonder Tshi + PA + mba. De Tshipamba zijn groepen en families, die we wat overal wedervinden. De Mpumbu en Kapumbu kwamen van de Ngombo van Bokila aan de Sankuru ; we vinden ze verspreid langs de linkeroever van de Muansangomo. De Tshipamba echter kwamen klaarblijkelijk van de Tshibamba

en aanverwante BA-stammen aan de Lubudi. Ze weken ook uit, maar deze vormden een lange keten van families en dorpen op de rechteroever van de Muansangomo en verder door de Bakwa Kasansu tot in de Bena Tshilundu van Mpuamba. Ze begonnen aan de Ba Ibama van de Bakuba bij Dengamongo en de Babindi Bena Tshibamba van Ngelube. Ze gingen over de Bena Kabanda van Tshombo Bululu en de Bena Ngansa der Bakwa Luntu ; ze gingen dwars door de Dibese over de bosverblijven van de Bakwa Tshipamba Lukelu : Tshinjile, Tshabanda, enz. tot in de Bashila Kasanga en Bakwa Kasansa en de Bena Tshilundu. Overal vindt men er hun groepen en families.

— De Tshipamba Lukelu = de stam van Ndumbi a Tshamalua ;
— De Tshipamba Lueyeye, de bleke, waarover we vroeger spraken ;
— De Tshipamba bij de Bakwa Tshikambi en de Bena Tshilumba der Bashila Kasanga ;
— De Tshipamba Ntoko ;
— De Tshipamba Nkese ;
— De Tshipamba Katende ;
— De Tshipamba Mashinda ;
— De Tshipamba Kabongo ;
— De Tshipamba Mukale ;
— De Tshipamba Kadilu ;
— De Tshipamba Koshi ;
— De Tshipamba Kanka.

De Bena Tshilundu van Mpuamba worden in drie groepen verdeeld : de Tshipamba van Mpuamba zelf en de Tshisumba en de Tshame.

Ten Oosten van die Tshipamba-lijn liep een andere, die we kunnen noemen : de Mpungu-lijn.

Een groep Tshipamba waren van hun lijn afgeweken, Oostwaarts naar het Mukamba-meer : de Bakwa Tshi-

shimbula en de Bakwa Tshisumba ; naderhand weken velen er van uit naar de Lulua, te weten : de Bakwa Tshishimbula van Tshinkenke en de Bena Kayemba van Shimata. Tshame Kalombayi, van de Bena Muashi daar dicht bij, was ook een Tshipamba. Veel andere Tshipamba-families waren in de Bapemba-tijd uitgeweken naar het Westen, naar de dorpen der Kanga, der Bakwa Beye en Bakwa Longo, enz. Zelfs de voorvaders van Mukenga Kalamba waren Tshipamba.

f) *Mayi + a + MPU en Muka + MBA.*

Hier nu een eigenaardig geval, waar MPU en MBA tegenover malkander staan. De Mukamba en de Mayiampu zijn twee kleine binnenmeren, wel gekend door de toeristen van Kasai. De Mukamba ligt te midden de blote Kalunga-vlakte, tussen de bronnen van de Lubudi en de Lukula. Het heeft geen afloop naar geen van die rivieren. De Mayiampu ligt wat meer Noordwaarts en loopt uit in de Lubi. Wat is die naam : Mayiampu ?

De Blanken zeggen *le lac Fua*. De Zwarten zeggen : *Mayamfu ;* de laatste lettergroep heeft volstrekt geen klemtoon, evenals het woord *mbwa* = hond. De Baluba leggen het woord nu uit als « water van de dood » = « *mayi a lufu* ». Doch eens dat men de echte uitleg vast heeft, blijkt hij geheel natuurlijk te zijn « *Mayi a Mpu* » = « Water van de Mpu ». Die MPU kunnen heel goed de Bakwa MPU + tu zijn, die nog wat meer Noordwaarts wonen, maar die in de oude tijden hier overal hun beloop hadden. *Mukamba* was het water van de Baka + MBA. Het was hier wel enigszins de streek van de Mpungu ; maar ik gaf zo even op hoe enige Tshi + Pa + MBA tot daar doorgedrongen waren : de Bakwa Tshishimbula a Tshipamba en de Bena Kayemba en andere Bakwa Tshisumba.

Weet ge hoe het Mukamba-meer ontstaan is ?

Vroeger was er daar geen water, niets dan de eentonige Kalunga-vlakte zonder boom of beek. Op sommige plaatsen is er een bron, maar het water verdwijnt weerom in het zand en dan moet men uren ver gaan, naar het Lubudi-bos eer men een waterloopje vindt. Waar nu het Mukambameer ligt, was het vroeger slechts grasland, zonder water.

Zekere dag gingen de kinderen der Bakwa Tshishimbula a Tshipamba de vlakte in, heel ver en ze zochten *masusu* = bleke vruchtjes uit de vlakte, om te eten. Maar ze waren dood van dorst en vonden geen water. Ze zetten zich neder in de schaduw van een kleine *mulolo*-struik, aten van hun *masusu*, maar ze hadden dorst. Ze beginnen te zingen van :

« *Mamu umpe mayi,*
tatu mpé malufu »,

« Moeder, geef me water,
vader geef me palmwijn. »

en al zingend sloegen ze met stokjes de maat op de grond. Een oude vrouw kwam daar voorbij van het veld en zei hun : « Ge moogt zo niet zingen ; ge zoudt nog kunnen te veel water krijgen ». Maar de kinderen luisterden er niet naar en zongen voort :

« *Manu umpe mayi,*
tatu mpé malufu. »

Plots zagen ze water daar dichtbij in de vlakte en dat water steeg rap en klom tot waar ze zaten. De kinderen liepen verschrikt weg. Het water achtervolgde hen en verzwolg er een paar. Als ze in het dorp kwamen, stond alles reeds in rep en roer. Sommige mensen verhuisden rap en trokken uit de streek : dat waren de Bena Tshibuyu van Ntumba Lumpungu, die nu aan de Lulua wonen.

De Bakwa Tshishimbula bleven nog, maar het water kwam en rees en deed hun huizen instorten.

Ze moesten ook uitwijken en gingen wonen aan de Lulua tussen de Bena Lulua in.

Daarom heten ze Bakwa Tshishimbula ; *kushimbula* is = omstoten, het water stootte hun huizen om. Zo zegt de Mukwa Tshibuyu, die altijd vijandig stond tegenover de Tshishimbula. Tshibuyu geeft zijn voorvaders aldus op :

Tshibuyu tsha Kalonji,
Kalonji ka Mpungu (niet *Mpuku)*
Mpungu wa Dikondo
Dikondo dia Ntambwe
Ntambwe wa Maboko
Maboko wa Mvidi Mukulu.

Daarmee weten we, wie ze waren : « Buyu a Kalonji a Mpuku », — dus geen Muansa. Diko + ndo en Nta + mbu en Mabo + ngo, zijn namen die we reeds verstaan.

Maar de Mukwa Tshishimbula a Tshipamba zegt : Neen, Tshipamba was ons hoofd. Een leeuw = *ntambwe,* kwam zijn volk pakken, maar Tshipamba ging de leeuw doden en daarom noemden ze hem : *Tshishimbula* = hij stootte — (de leeuw) omver. Die leeuw (= *Ntambwe*) was diezelfde Mukwa Tshibuyu, waarmee ze in oorlog geweest waren.

Over het Mukamba-meer worden nog andere legenden verteld ; over de Mayiampu zo veel niet. Ik wijs hier alleen op die tegenstelling : Muka + MBA en Mayi + a + MPU.

g) *EPU en IBA.*

We zagen reeds de stammen, die zichzelf nog *Iba* noemen. « *Tudi BA IBA* » we zijn Iba-rassen, omdat we zeggen « *Tudi baiba* = we weten het ». Maar dit

IBA gaat nog veel verder in de benamingen. Ze schijnen zelfs een verschil te maken tussen BA en IBA, tussen de gewone BA-rassen en de IBA-rassen. In de Bantutalen, als in de samenstelling van een woord *a* en *i* samenvallen, worden ze versmolten en *e* uitgesproken. Ba + Iba wordt *Beba*. Daarenboven hebben de Oosterse Baluba altijd een neiging om er een *m* tussen te schuiven. *Beba* wordt *Bemba*. Aldus komen al de namen op *eba* en *emba* van dit Iba voort. De andere namen op *ba* en zelfs op *iba* duiden een gewoon BA-ras aan.

Beba. — De Bangongo noemden hun Batwa « *Beba Woto*, dus : Ba Iba van Woto ; maar we zagen reeds dat die Beba — Batwa dikwijls geen dwergen waren, maar echte Baluba-rassen, die tot Batwa verknecht werden.

Andere zulke Ba + Iba zijn :

— De MEBA = MA + IBA. Meba a Kabi is o. a. een onderverdeling van de Bakwa Tshishimbula bij Ndemba,

— Al de Mil + EBA, Lus + EBA, Mut + EBA, enz.

Het groot onderscheid wordt gemaakt tussen de Bis + EBA en de Madi + BA.

Men onderscheidt :

De « Lumbu a Madiba » = de Bena Tshilombo van Bena Kalamba, bij de Bashila Kasanga en de « Lumbu a Biseba » = de Lumbu, Bakete van Kalumbu in Noord-Luisa.

Men geeft als uitleg : de « Lumbu a Madiba » zijn, die *madiba*-stoffen van raphiavezels dragen, — de « Lumbu a Biseba » zijn zij, die vellen dragen. Maar die « Lumbu a Biseba » droegen nooit vellen, alleen maar ongeweven raphiavezels ; en de « Lumbu a Madiba » droegen *madiba*, maar evengoed dierenvellen. Daarom zal *Biseba* en *Madiba* wel een andere betekenis gehad hebben, te weten : *Madiba* is = Ma + di + Ba = het gewoon Ba-

ras. Het is niet Ma + di + iba, want men hoort maar een *i*, geen lange *i* gelijk in *dimpe*, dat samengesteld is uit di + impe.

Biseba integendeel is Bisa + IBA = het Iba-ras.

Die tegenstelling werd meest gesteld aan de Lulua, nabij Hemptinne.

« *Tshinema* tsha Madiba » = de Bena Tshinema van Bumba, rechtover Hemptinne ; die gaan door als gewone Bena Lulua.

« *Tshinema* tsha Biseba » = de Bena Tshinema van Mukandianga en Kalala Luvuta ; die gaan door als Babindi.

« *Tshibondo* tsha Madiba » = het dorp van Kasende bij de Bena Tshinema van Bumba.

« *Tshibondo* tsha Biseba » = het dorp van Kasongo, bij de Bakete van Kapanga (Noord Luisa) ; die gaan door als Bakete.

De Bena Mpiete van Ntambwe Muense zeggen ook : « We zijn Bena Bia a Mukamba, Bakete ba *Seba* ».

En de andere Bakete, Ba Seba wonen in het Noorden, bij de Bakuba : de Baka Sueba van Bulopeye.

Het is wonder, dat ver van Kongo, in Frans-Dahomey ook stammen wonen als : Bete Madiba en in Nigeria wonen de Yoruba ; dat is Nio-Luba.

IBA zijn verder al de HEMBA en MPEMBA ;

— De Baluba-Hemba over de Lualaba ;

— De Bajinga Hemba van Mutombo Katshi,

— De Bapemba, die van naar daar het Westen uitweken en de streek van de Lulua overrompelden.

Die zitten dus vooral in de Oost-Baluba. Men mag zeggen : de Iba zijn de Oosterse tak van de Baluba. Die we in het Westen vinden zijn er ingeweken : al wat Bemba is, en Mubemba, Kabemba, Kempe (de Bakumufamilie der Basongomene), Mpemba, Mupemba, Tshipemba, Kalemba, Milemba, Kilemba (Babindi), Batempa, Muzemba, enz.

De gewone BA-rassen roepen liever van :

« *Mulopo Maweji a Nangila*
Diba katangila a tshishiki
Wa kutangila diamosha nsase ».

= *Mulopo*, God, *Maweja a Nangila*, beminnelijke god de zon, bekijkt ze niet starlings, bekeekt ge ze, ze verbrandt (uw ogen) met haar schittering.

Tegenover de IBA staan ook de EBU en de EPU.

— De Bena Kadi + EBU a Kanga, een stam bij Ndemba ;

— De Bena Mu + EPU van Musadi, groep Bakwa Kasansu, en nog andere families bij de Bakwa Kasansu en Bashila Kasanga ;

— De Mu + EPU bij de Bashilambwe, Bakwa Luntu ;

— De Aka Mu + EPU, of Mu + EWU bij de Bakete van Bumba ;

— Ook de Bakuma Mp-EWU bij Kabuanga der Bena Katempa, hoofdij Bumba ;

— Ook de Ken + EWU (= Kenda EWU) de Bena Kashiku, die nabij de Ken EWU-berg woonden en ook afhangen van Bumba.

h) *WO en WA*.

De *b* verandert nog al eens in *w*. Onder die vorm hebben we de tegenstelling tussen Sha + WO en Lulu + WA.

De helft van de Balualua over de Luete zijn Bishi Shawo ; de anderen zijn Baluwaluwa.

Dezen van Kakele en van Kalumba geven als Bishi *Shawo* op : de hoofdijen van Biaboko, Mazala, Kangambo, Minkole, Bushi, Kalombo.

Kakele en Kalombo en Muamono en Tshapula gaan meer door als de echte *Baluwaluwa*.

De Bakwa Mukishi van Kakele en de Bishi Luambo betitelen als Badinga al de hoofdijen van Biaboko, Kalumbu, Lumpungu, Mishako.

Dit woord *Luwa* ontmoeten we eerst in de familienamen der Bangongo en Basho : Elowa. In het Zuiden werd het Luluwa en Bena Luluwa en de Luluwa-stroom kreeg wellicht haar naam ervan. Het zijn dus niet de Bena Luluwa, die hun naam kregen, omdat ze bij de Luluwa woonden ; zo iets gebeurt nooit. De rassen waren er ter plaatse en hadden reeds een naam, eer zij zelf aan een stroom zijn naam gaven. Men zou dus moeten schrijven *Luluwa* met een *W*, en niet Lulua gelijk de officiele naam geschreven wordt. Immers de *w* komt in de plaats van de *b ;* en dit woordje BA en WA is wel het voornaamste deel van het woord ; de andere twee lettergrepen zijn maar voorvoegsels : Lu + ba en Lu + lu + ba = Luluwa. Lulua heeft anders geen zin.

De Baluba Hemba in het Oosten noemen hun streek ook *Urua*. Zou men daar ook niet moeten schrijven : *Uruwa*, of nog beter *Wuruwa*. De eerste *w* komende in de plaats van een *B* ? — Dan heeft men duidelijk het woord *Buruba* of *Buluba*.

De Bena Mfungi van Tshingombo (Bakete) willen ook eens groot doen, en zeggen : we zijn geen Bakete, we zijn geen Bashila Mutumba. — Wat zijt ge dan ? We zijn *Luluwa* en ze roepen hun roep :

« *Sungi a Luluwa ! — Winshi !*	« Mfungi van Luluwa ! Winshi ! (Of Nabij de Lulua).
Kamoni minkidi ! — Winshi !	Die ziet geen putten ! Winshi ! (ze stroomt er immers over).
A Luluwa a munsansa	De Lulua met *bisense* = lage grasvelden,
Butshika matama ;	met gesloten mond (= ze spreekt niet).
Wadie muntu,	Ze eet een mens
kambi tshikwongo.	en spreekt niet van betalen
Mukashi a ngulungu	Het wijfje van de reebok
kamena nsengu. — Winshi ! »	krijgt geen hoornen ».

3. Benamingen met SU en SA.

De woordjes *Musu, Masa, Bashi, Bosho, Basa* hebben dezelfde betekenis als *Bena*, dat is : volk van...

Volgens de stam tot het NTU-ras of het BA-ras behoort, gebruikt men in de naam een *u* (of *o*) -klank ofwel een *a*. Zo heeft men de eeuwige tegenstelling

MU + SU	— MA + SA
BO + SHO	— BA + SA
KA + SU	— KA + SA

Men heeft een lang snoer Bosho van aan de Sankuru, langs de Lubudi en de Luluwa, tot ver in Luisa.

— De BA + SHO of Basongo Mene van de Sankuru;

— De LO + SHO a Ntanda en de LO + SHO a Mbale, die van hier voortkwamen, maar nu overal verspreid zitten, vooral bij de Bakwa Kalonji;

— De BO + SHO Biya a Mulumba : de Bena Tshishiba en de Bakwa Buloba Buyu;

— De Bakwa KA + SUa aan de Luluwa ; de Baluba hebben een *a* aan de naam gevoegd;

— De Bakwa KASA + NSU aan de Moyo-rivier met de Bena MU + SUE van Katumba, die hier vroeger ook aan de Kapiku-beek woonden, maar nu uitgeweken zijn over de kleine Lubi en bij de Bashila Kasanga gerekend worden;

— De Basala MPA + SU in Luisa ; maar ik bedoel wel de echte Basala Mpasu van Bumba Albert en van de Luwete-boorden. Die van tegen de Luluwa zijn veeleer *Aruwaye*, dat is : Balubaye = alle slag Bambula, Baluba en Basongo.

Tegenover de BA + SHO, of Basongo Mene in het Noorden, staan de BA + SHO + BA van Kamba, en wellicht al de BASA KATA van de Beneden-Kasai.

Tegenover de BO + SHO Biya a Mulumba staan al de BASA Ngana en de MUA + NSA.

Tegenover de Bakwa KA + SUA staan al de KASA + nga en de Kanga.

Tegenover de Bakwa KASA + NSU staan de Bashila KASA + nga en meer in het bijzonder de Bena MUSA + SA. Die MUSA + SA wonen op de rechter Muansangomo-oever, te weten Madilu Tshisenga en zijn volk. Die daar vroeger ook woonde, maar nu uitgeweken is, is Tshinkenke, die is ook Tshishi Mbula a Tshipamba a MUSA + SA.

Tegenover de KASA-NSU in het Zuiden staan nog de Tshi + SA + nga, dat zijn de Bena Kashika en de Bena Kabiya bezuiden de Moyo en de Tshimayi.

Tegenover de Basala MPA + SU staan enerzijds al de Aruwaye van de Luluaboorden, anderzijds al de Kanga en Ndanga, die bij de Bakete en ook bij de Basala Mpasu zelf inwonen.

Kleinere groepjes zitten ook overal, bijvoorbeeld de Bashi ka Sho is de groep van Katala hij de Ba Musenga van Musambayi (Babindi).

De BASHA Ndanga zijn meerdere families bij de Bakete en Babindi. De Baluba zeggen in hun Tshiluba : Bena Kandanga. Telkens een Mubindi zegt : « Bashi Lubadi », vertaalt de Muluba : « Bena Lubadi ». Maar telkens de Mubindi zegt : « Bashā Lubadi », vertaalt de Muluba : Bena Kalubadi. Dit Bashā zal dan wellicht ook een verkorting zijn van het gewone Bubindi : Bashi ka...

In de Middenkuip en in het Noorden van Kongo, spreekt men ook van :

Boso Ngombo
Boso Mbongo
Boso Nguma
Boso Ngwambili, enz.

vooral bij de Ngombo. Het is dus niet te verwonderen

dat er aan de Sankuru en de Kasai zoveel BOSHO en BASHO te vinden zijn.

In het Noordoosten worden de Bakutu en Batetela van de Lomami door de Oosterlingen genoemd : BA NKU + SU. Daar tegenover, wat meer in het Zuiden, vinden we de BASA + nga van Mpangia Mutombo, en daar woonden vroeger de Bashila KASA + nga, die vandaar uitweken over de Mbilashi ibidi naar de Muansangomo. Die stam draagt nog als volle naam : « Bashila Kasanga a Nkusu ».

« *Bashila Kasanga a Nkusu*	« De Bashila Kasanga a Nkusu = van de papegaai,
bapidia Nkusu	eten geen papegaai (vlees)
basa lusala luende.	maar dragen zijn vederen.
Muana a nkusu	Het jong van de papegaai
kenda pashi,	loopt niet op de grond,
bendenda pashi	die op de grond lopen,
n- tutende. »	zijn de kleine tutende-vogeltjes ».

Meer in het Oosten heeft men de BASO + ngo, en in het Zuiden over de Lubi heeft men al de Zonen van KASO + ngo, heel veel stammen, die Kasongo als hun voorvader opgeven ; er zijn er misschien wel bij, die nu Kasongo opgeven, om te doen gelijk de anderen.

Men mag die Kasongo niet aanzien als een voorvader, niet meer dan Bende en Mvidi Mukulu zelf. Maar Kasongo moet de naam geweest zijn van een ras van NTU-afkomst, dat stond tegenover de Kasanga van BA-afkomst. In de loop der eeuwen zijn die rassen vermengd geraakt, alleen hun naam houden ze nu nog hoog, als een herinnering en een getuigenis.

Vroeger, in de hoofdmanstitels, zagen we het woordje SA, dat vooraan komt in veel eigennamen, en dat verstaan wordt als *isha* = vader, maar dat veeleer in verband staat met ons *MUSA*.

Als tegenhanger zagen we reeds : SHU en ZU, woordjes, die men een rare keer tegenkomt in eigennamen,

Mvidi Mukulu
Bende
Nkole a Bayembe

— — Kasenge a Kudibwa – Kongolo Ntembu ..... Bakwa Ntembu van Dianiama
— — Kasongo a Kumuimba... alle Bamusangana aan de Bushimayi

Kasongo ka Nkole
— Ndayi
— Tshale a Ndaye ..... Bakwa Tshale
— Tshisanga a Ndaye ..... Bashingale
— Kapanga a Ndaye ..... Bwa Tshisumba (aan de Opper-Lubilashi)
— Mpasu
— ..... al de Kanioko
— Kanda ..... Bakwa Kanda
— ... Mushingale Lubashi ..... Bakwa Lubashi
— Shamuana – Mbadi ..... Bakwa Mbadi (bij Kasangayi)

— Mutombo
— Kasongo
..... Bena Kanga
..... Bakwa Nsumpi
..... Bakwa Kanda
..... Bena Nshimba
..... Bakwa Bowa
Mpungu – Tshitandayi, Kalonji – alle Bakwa Kalonji ka Tshimanga

bijvoorbeeld : Zu (a) Mukishi en Izua dia Mpembe. Men zou die woordjes kunnen in verband brengen met *Nisu*, het Bena Lulua-woord voor *vader* ; maar men kan het veel verstaanbaarder afleiden van MUSU en BOSHO.

4. Benamingen met LU en LA.

Vroeger heb ik reeds veel gezegd over de Bu + LU van het Noorden : hoe ze tegenover Muansa en Ibama stonden aan de Lubudi, en dan gaf ik ook de lijst op van die Bulu-dorpen ; — wellicht hielden ze verband met de Ba Bolo in de geographische namen ; weken uit naar het Zuiden, waar ze als *Buyu* tegenover *Muansa* stonden en als *Bulumbu* tegenover *Mulamba*.

Dit Bulu-ras was heel anders dan de Oosterse Bolo ; zij zijn primitiever, veel meer Westers, zonder veelwijverij en zonder groot bijgeloof, een ras ongeveer als de oude NTU-rassen. Ze stonden wellicht in verband met de Balolo-rassen. In alle geval, het was een ras dat overal aan de Sankuru verspreid was, van de Bakuba en de Bena Lulua tot in de Babindi ba Nkusu, en dat uitgezwermd is als Bakwa Buyu en als Mulumbu, tot aan de Bushimayi en tot in Luisa. Stonden ze misschien in het Oosten tegenover de Basongo-stam : de BALA ?

Er is een andere benaming met LU en LA, het is Mushi + LU en Mushi + LA

Mushi — Bashi is wel dezelfde MU+SU en MA+SA, maar meer op zijn Babindi's uitgesproken. Mushi + LU is een heel kenschetsend woordje en staat tegenover Mushi + LA. De *l* wordt dikwijls *y* en dan hebben we Mushi + YU en Mushi + YA. Soms staat het woord op zichzelf, als een familienaam. Soms is het maar een voorwoord met de betekenis van Bena. LU en LA zullen wel tegenover elkander gestaan hebben, maar nergens is dat nog door de Zwarten zelf geweten.

De Mukwa Mushi + LU is vooreerst de stam van Luandanda, of vroeger Muamba Mputu, die woont aan de Muansangomo rechtover Luluaburg en die gekend staat als de oudste stam der streek. Mukenga Kalamba had Muamba Mputu als tegenstrever, in de strijd voor het algemeen hoofdmanschap over de Bena Lulua en kon hem toch nooit onderwerpen.

De Mushilu vertelt :

Twee mensen woonden in de grote vlakte : Ntita Maloba en Tshombo Mitshi. — Versta dat zo : er woonden twee rassen : Ntende Maloba = de Oost-Muluba, en Tshombo Mitshi, of beter TSHO + BO Muishi, een soort Mulualua, vermits hij zegt *Muishi — Bishi*. Daar stond dus de BA tegenover de BO.

Ze vertellen verder :

Ze hadden geen kind, geen vrouw en bewerkten geen velden. Een derde man kwam er bij, met name Muena Mushilu, een Mukwa Mputu ; deze had vrouwen mee, had kinderen en bewerkte het land.

Tshombo Mitshi zei : « ik zal hen doden en opeten ».

Ntite Maloba zei : « Doe het niet, het is een goede vent ».

En daarop werd Tshombo Mitshi kwaad, ging naar het bos, en hing zich op. — Dat is : hij ging uit de streek weg. Weet wel, dat de Bashi Boyi en andere Babindi hier vroeger woonden en hier wegtrokken in de gevechten met de Bena Mushilu en de Bakwa Mputu.

Ntite Maloba nu huwde een dochter van Muena Mushilu en deze baarde twee dochters : Diongo en Kashinda.

Eens ging Diongo de vlakte in en vond er een vreemde man, die vogels lijmde. Ze werd bang en wilde weglopen. Maar de man zei : « Weest niet bang. Wiens

dochter zijt gij ? Mijn naam is Tshimandamanda ». — Dat is Mandwe, de stamvader van de Bena Bele van Bende en Kabwebwe bij de Katowa, of liever : een Muluba, die bij de Bena Bele was komen inwonen.

Diongo ging naar huis en sprak er van aan haar vader. Ntite Maloba zond iemand mee met Diongo, en deed de vreemdeling naar het dorp komen.

Ntite Malobo zei : « Ge zijt een jager, ge vangt wild op mijn gebied, geef me dan vlees. » Tshimandamanda verschafte hem een gehele mand vlees. Ntite Maloba wilde hem nu ook een geit als wedergift geven, maar Tshimandamanda weigerde en bracht nog andere manden vlees. Maar dan zei Tshimandamanda : « Geef me uw dochter Diongo als vrouw ».

Hij kreeg Diongo als vrouw en baarde er mee een zoon : Katowa, de stamvader van de Bena Katowa. — Dat wil zeggen : Die Mandwe ging met zijn vrouw inwonen bij de Bena Katowa, de Bele en anderen... meer niet.

Tshimandamanda ontbood nu Kashinda, zijn schoonzuster om voor het kind te helpen zorgen. Maar die werd er ook zwanger en Tshimandamanda trouwde ze ook en baarde er kinderen mee : Mutshipaye, Mukadi, Mukangala = de stamvaders van de Bena Mutshipaye en al die stammen. Men hoort daaraan dat die Tshimandamanda eigenlijk een Oost-Muluba was.

Naderhand vielen Ntite Maloba en Muena Mushilu aan het twisten over het hoofdmanschap. Ntite Maloba zei : « ik was hier de eerste, de grond is aan mij ». Muena Mushilu zei : « ik had de vrouwen, het volk is van mij ».

Ze gingen te rade bij Tshimandamanda. Deze zei : « Laat me drie dagen nadenken ». De derde dag deed hij uitspraak : « Die de vrouwen had, moet hoofd zijn ». Muena Mushilu (Muamba Mputu) werd hoofd.

Ntite Maloba bleef zitten als een ouderling van het dorp.

Die Tshimandamanda huwde dus de dochter van Ntite Maloba en Muena Mushilu, en baarde er mee de Bena Katowa. Daarom zegt men dat de Luandanda, de Muena Mushilu, afstamt van zonen : *muana mulume*, en Mukenga Kalamba de Mukwa Katowa afstamt van een dochter = *muana mukashi* (Diongo). In dergelijk geval moet men de zaken zo verstaan : er was een matriarchale groep met zijn hoofd, en een patriarchale groep er nevens. De hoofden van de patriarchale groep huwden de dochters van de matriarchale groep en baarden er kinderen mee. Aldus waren hun afstammelingen in de patriarchale groep : « *ba muana mulume* » en ze erfden het hoofdmanschap over langs hun vaders kant. Diezelfde afstammelingen waren in de matriachale groep « *ba muana mukashi* » en ze erfden hier ook het hoofdmanschap over langs moeders kant. Zelfs als die stam naderhand het patriarchaat overnam, zei men dit nog.

Maar hier in het geval van Mukenga Kalamba en Luandanda komt dat niet uit. Die Tshimandamanda en al de Bakwa Katowa, als zijnde van het Oosters BA-ras, hadden voorzeker altijd patriarchaal stelsel. Waar was dan dit matriarchaal ras ?

In de streek van Luluaburg woonden vroeger de Babindi van Boyi. Die Babindi hadden matriarchaal stelsel. Ze twistten ook met de Muena Mushilu over het hoofdmanschap en men zei toen reeds : de Mushilu is « *wa muana mulume* » — en de Mubindi is « *wa muana Amukashi* ». Hetgeen dan heel goed volgens de opgegeven regel uitkwam. Ze geraakten aan het oorlogen. De Babindi (Tshombo Mitshi) weken uit naar het Zuiden. De Bakwa Katowa van Kalamba kwamen op diezelfde plaats wonen, waar nu Luluaburg is, — of waren ze

reeds vermengd met de Babindi ? In alle geval, men bleef zeggen : de Muena Mushilu is « *wa muana mulume* » ; maar die daar : de Mubindi of de Mukwa Katowa is « *wa muana mukashi* ». Het waren de Babindi die hier matriarchaal stelsel hadden.

Nog een tweede bemerking : hier in dit geval trouwde niet de zoon van een patriarchale stam (B. Mushilu) met de dochter van een matriarchale stam (de Babindi of Bakwa Katowa), maar omgekeerd. Een Mukwa Katowa huwde de dochters der Bena Mushilu. Ook konden de afstammelingen van Mandwe nooit hoofd worden bij de Bena Mushilu en dat beweerden ze ook niet. Als ze hoofd werden bij de Bakwa Katowa, is het ook niet omdat hun moeder een dochter Katowa was of zo iets ; maar het was eenvoudig, omdat ze er zich meester maakten, gelijk zoveel andere Baluba het in andere stammen deden. Toch bleef men zeggen : de Muena Mushilu is « *wa muana mulume* », de Mukwa Katowa is « *wa muana mukashi* ».

Men vertelt verder, dat Ntite Maloba nog een andere dochter had. Een zekere *Lungu* wilde ze schaken op de markt. Men vocht er voor. Maar naderhand gaf Ntite Maloba ze toch als vrouw aan Lungu. — Wie was die Lungu, die vocht met de Mushilu ? Voor de mensen van rond Luluaburg is Lungu wel de *Mushila Lungu* van het Zuiden over Ndekesha. Al die Bashila Lungu worden ook wel eens Balualua genoemd. Voor de Muena Mushilu was het al hetzelfde : Mulualua, Mubindi, Mushila Lungu, zelfs Mukwa Katowa. Het was dus iemand van dat volk, die de dochter van Ntite Maloba trouwde.

Wat wil Mushi + LU dan zeggen ?

Men legt aldus de zin er van uit : de Muena Mushilu weigerde alles : men gaf hem *malufu* = palmwijn, hij dronk niet ; men gaf hem vlees, hij at niet. Men zei : « *udi ujila bionso* = ge weigert alles », ge zijt *Mushilu*. Maar dat is een gemakkelijke uitleg, die men bij de

Baluba aan Mujila geeft. Mushilu zal wel zijn : Mushi + LU, hetgeen staat tegenover Mushi + LA en Musa + LA en tegenover Ka + to + wa, enz.

Om volledig te zijn zou men moeten zeggen : « Mushilu Mputu », wat hetzelfde is als « Bakwa Mputu ». Want ze zullen wel Bakwa Mputu geweest zijn. De Babindi zeggen, dat ze bij Luluaburg vochten met de Bakwa Mputu van Luandanda.

De Mushi + LU vindt men nog meer bij de Bakwa Luntu. De Bena Mvula van de Luntu, hoofd Dibamba bij Ndemba, roepen :

« *Mukwa Mushilu*
wa Mushilu Mutete ».

Dat was dus wel de Mushilu *a ntende* = van de bovenkant, bij de Luntu.

De Bena Tshikanda van de Luntu roepen :

« *Mushilu Mutete*
Mushilu Mawaye ».

De Ntende en de Bale (= waye) moeten veeleer tegenover elkander gestaan hebben.

Bij de Bena Lulua heeft men nog andere LU : de Bakwa *Kaso + LO,* een groep Bena Tshimene bij de Bakwa Baye. Het was een afgescheurde tak, die lange tijd op zichzelf ging wonen tegen de Bena Kadiebu aan. Ze zeiden : we zijn *Kasolo,* omdat we veel *masolo* (= bosvelden) aanlegden. Het was toch wonder : hun hoofden Tshibwabwa Ntambwe en Kamba Mpuamba waren beide van in hun kleine *tshoto* (familie) : Bakwa Mputu.

— In het dorp van Kapuku a Bena Tshame (Bashila Lungu) staat de groep *Kaso+LO* tegenover de andere groep : Tshinene.

— De Bakwa *Tshiso+LO* zijn een dorp van de Bakwa Biyayi.

— De Bena *Nso+LO* van hoofd Mulumbu bij de Bakwa Longo ; Nsolo staat hier tegenover Kana en Tshipamba. Hoofd Mulumbu zelf was van huize uit, in zijn kleine *tshoto* (familie) : een *Bolo Longo*, de oudste kern van de Longo-stam, die staat tegenover de Muansa-stam. Die Nsolo roepen nog :

« ... *wa kua ba Nsolo muana,*
Kaowa mayi,
utu wowa buloba
pa dipwepwe. »

«Van de Nsolo, het jong kieken,
het baadt niet in water ;
het baadt met zand
op zijn vleugels».

In de Balualua vindt men het dorp van de Bena *Munjuiyu* van hoofd Makasa, (hoofdij van Kakele) met de oude familie van de Bishi *Iyu* (of Ywu), die ook nog verder bij de Bak' Isalala zitten. Ze wonen aan de Kamanjuiyu-beek, die loopt nevens de *Kabasanene*-beek. Wat wil die naam *Munjuiyu* zeggen ? Het is heel eenvoudig : *j* = *sh* en *y* = *l*. Aldus Mu + nji + yu, = Mushi + LU. In Luisa spreekt men van Basa + LA Mpa + SU. Mpa + SU is met SU. Waarom is Basa + LA met LA en niet met LU ? — Ik denk, dat het één van die missingen is, die we meermaals tegenkomen. Oorspronkelijk was het : Musa + LU, maar de Baluba hebben er Basa + LA van gemaakt. Zo zagen we Me + TU ≡ Me + TUA en Ma + Ta worden. Zo veranderden ze Mashuiku of Mahui*ku* in Maswi*ka*. Dit is een katholieke Missiepost in de Basala Mpasu gesticht bij hoofd Mashuiku, maar de Paters en hun Baluba-katechisten maakten er Maswika van. Zijn naamgenoot, Mishako, is nog hoofd bij de Balualua, Mishako is van de Bishi Kaniama ; Mashuiku is van de Aka Nama.

Zo veranderen ze nog voor onze ogen de naam van de katholieke Missie bij de Bampende : *Kitangu*, maar ze maken er *Kitangua* van.

In de Bakete en in de Basala zijn er heel veel families Musalu en Misalu ; ze hebben wellicht van daar hun naam : *Basalu* gekregen.

— Ana mu Misalu is het dorp van Kampila bij de Ena Muji ;

— Baka Misalu is het dorp van Poleshi, hoofdij Kapanga.

In de Basala Mpasu zijn de dorpen bijna regelmatig in een zestal families verdeeld, en het zijn bijna altijd dezelfde namen die terugkeren :

Akuma Keju	Akuma Kayembe
Akuma Kaji	Akuma Binda
Akuma Kambu	Akuma Muselu,

ze zeggen Muselu, of Kaselu, of Kasere, of Misalu ; in het Oosten zouden ze wel zeggen : *Kasela,* maar de Bakete zeggen altijd *Muselu.*

Kakubu, hoofd van de Ena Nsono a Tshina, die door de Staat weggevoerd werd, omdat hij zich aan het grote hoofd Bumba Albert niet wilde onderwerpen, zei :

« *Tuetu tudi Makete ne bikanu* »,
Bobo badi Basalu ne nsalu ».

— Wij zijn Bakete met ringen.

Zij (Bumba) zijn Basal*u* met nsal*u* (= huidprikkelingen). Bumba en zijn volk gaan overal door als de eerste Basala Mpasu of Basal*u*. Kakubu betaalde vroeger aan Ntambwe Muense, zei hij. Ntambwe Muense en Kapanga (vroeger Kambumba) waren de twee grote Bakete-hoofden. Bumba was een Musalu. Maar dat hoort hij niet gaarne zeggen ; hij heeft liever Mukete genoemd te worden, omdat de helft van zijn aangewezen volk Bakete zijn en op de Mukete-oever van de Lulua wonen (= de rechteroever).

Wilt ge nog meer van die LU ? In Zuid-Afrika staan ze nog voor de Ba + zu + LU.

De Mushi + LA vindt men overal in de Baluba en de Basongo, als voorwoord met de zin van *Bena.* Bijvoorbeeld :

De Bashila Kasanga ;

De Bashilanga = stam van Mukenga Kalamba ;
De Bashila Bembele ;
De Bashila Lungu, enz. enz.
Herinner u de Bashila Nioko en de Bashila Mutumba.
In de Oost-Baluba zegt men natuurlijk *Muji* + *LA*, Bajila Mbwe, enz.
Men heeft wel eens *Kashila* en *Kashala*

« *Kasala Mvula*	« De Mukwa Mvula, of : een blijvende regen,
Kambi kuloka,	hij begint te regenen ;
muena kuidisha ne butuku. »	hij doet het duren tot de nacht ».

De *l* wordt ook *y* ; dus Mushi + YA en Kashi + YA en ook wel Tshi + YA.
De Bena Kashiya zijn een stam Bakwa Kalonji ka Mpuka ; verder nog een stam Balualua, hoofd Buatuka.
Mushiya Nshimba, Mushiya Ngandu e. a. vindt men vooral bij de Bakete van Ndumba aan de Olukeshi.

5. Benamingen met KU en KA.

KU en KA staan ook tegenover elkander. Men vindt ze vooral in het verband : Mushi + KU en Mushi + KA, gelijk we hadden : Mushi + LU en Mushi + LA.
Ze staan vooral tegenover elkander bij de Bena Tshilundu van Mpuamba en de Bena Kabiya van Tshikele. Daar onderscheidt men vijf groepen : Kapfumbu, Ntambu, Kashiku, Kashama en Kenda Bashangi.

1) Kapfumbu. Dat is Ka + Ngombo :

— De Bena Nindu van Kanienga ;
— De Bena Masanga van Muka Ndianga ;
— De Bena Kasumbi van Mukendi Lukombo ;
dat zijn dorpen van Mpuamba over de Lukula.
— De Bena Luendo van Mutepu ;
— De Bena Maye van Kabonso ;
— De Bena Luendo van Kaniama Mpondo ;

— De Bena Tshongo van Tshikele ;
dat zijn dorpen van Tshikele.

2) NTAMBU.

— De Bakuanga van Kalunga Mese ;
— De Bena Nsasu van Mansamba ;
— De Bena Majiba van Kalunga Mese ;
— De Bena Nkene van Muyaya Kalamba ;
dat zijn dorpen van Mpuamba.

3) KASHIKU.

— De Bena Tshipamba van Mpuamba, vijf dorpen ;
— De Bakwa Tshisumba van Kabundi, vier dorpen ;
— De Bena Tshame van Ntumba Ntambu ;
en van Ntaku bij Mikalayi, zijn dorpen van Mpuamba.

4) KASHA MA.

— De Bena Tshiloba van Ntambwe Lomami ;
— De Bena Mvila van Tshinkenke ;
— De Bena Kashama van Kasakala ;
ook dorpen van Mpuamba.

5) KENDA BASHANGI.

— De Bena Kobo van Kabitanga — volk van Mpuamba ;
— De Bena Mutembo van Kateba Lumu ;
(of anderen rangschikken hem onder de Kashama)
— De Bena Lombo.

Die twee laatste zijn volk van Tshikele.

Al die dorpen staan zo in vijf groepen. Ze lopen dooreen over de Bena Tshilundu en de Bena Kabiya ; ze lopen dooreen tussen de Bashila Mutumba en Bashila Nioko. Ze weten soms zelf niet zeker tot welke groep ze behoren. Maar die twijfelaars zullen dan waarschijnlijk tot geen enkele groep behoren, omdat ze nog in die

streek niet waren, toen de dorpen aldus in vijf groepen gerangschikt werden, wellicht elk met hun eigen hoofd.

De Bakete en geburen geven aan de Bena Tshilundu de naam van Bena *Kashi* + *KU*. Alleen de Bena Kabiya van Tshikele spreken van : Bena Tshilundu.

Die Kashi + KU staan tegenover een gehele groep Bena Kashi + KA. Die laatste zijn de dorpen van Mulaji, Mangole en Ntumba Muanga, die tegen de Tshimayi wonen en afhangen van Tshikele.

Al die dorpen tegen de Tshimayi worden, door de Kasansu van de overkant, genoemd : Bena *Tshisanga*. Zij aten uit schotels (= *lubalu*); de Kasansu aten uit mandjes (= *nkolo*.) Die Kashi Ka zijn waarschijnlijk Bashila Kasanga, die met de Bakwa Mpata van Merode meegekomen waren uit de oude streek der Bashila Kasanga, dat is de streek der Basanga en Bambu en Bakusu over de *Lubi lua Bituta* = de Lubilashi.

« *Muanetu wa Bakwa Kashi Ka*
Mukwa Kashi Ka Mputu
Nshindi ludia ngashi ».

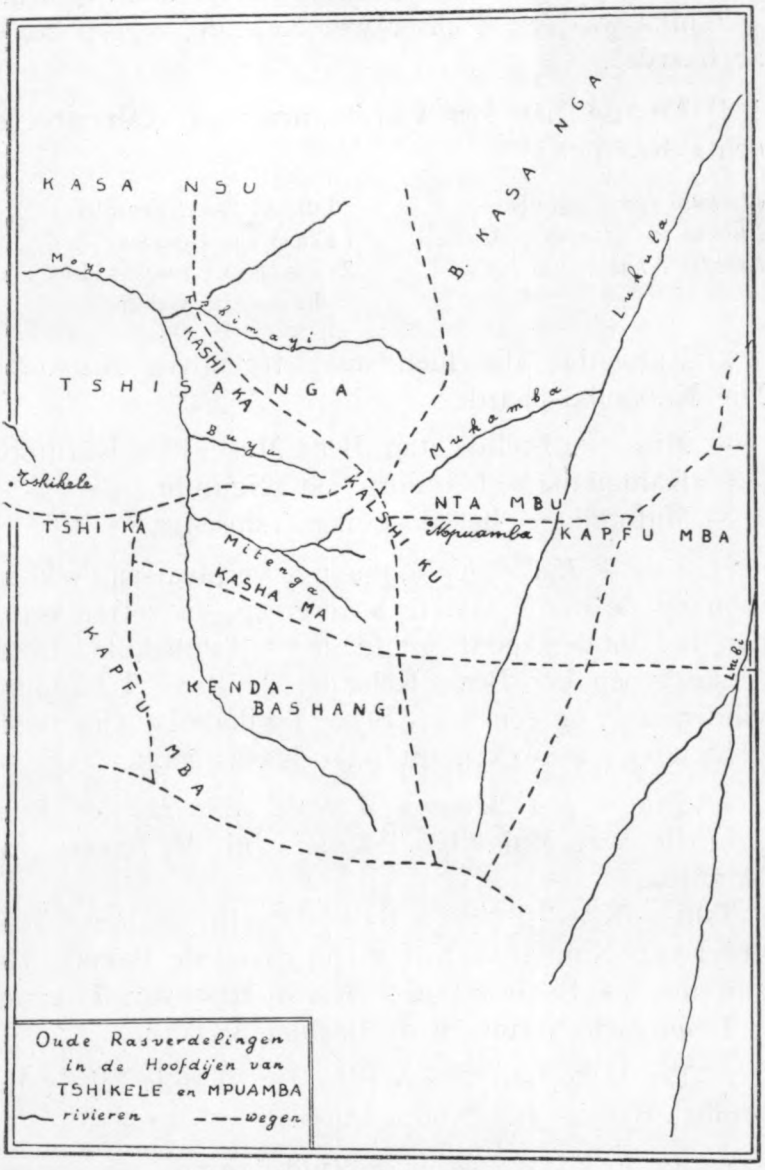
Men hoort nog wel meer van die Tshi + Ka spreken :

a) De Bena Ngoshi, een grote groep door de Staat ondergeschikt gemaakt aan hoofd Tshikele, maar ze poogden reeds meermaals er van los te komen, worden ook in vier groepen verdeeld :

1) De Bakwa Tshisumba van Kabwabwa en Kaseya ;
2) De Bakwa Bulu van Mukendi Maluvu ;
3) De Bakwa *Tshika* van Ntumba Tshilala, vijf dorpen ;
4) De Mukwa Wodie van Bilolo.

b) De Bena Kelende van Muamba Ngufulu (Bashila Kasanga) staan in twee groepen :

1) De Bena Tshilumbu van Mutombo Mpangia ;

KAART 33. —Tshikele en Mpuamba.

2) De Bakwa *Tshika* Kabombo van Muamba Ngufulu. Tshika was een dochter van Kelende, zeggen ze, en ze baarde :

1) Lukusa, het dorp van Tshimeye de Kabamba, de echte Kasanga :

« *Lukusa lua Kabamba*	« Lukusa van Kabamba,
Lukusa lua Buasasa (Masasa)	Lukusa van Buasasa,
bapedia Nkusu, basa lusala ».	Ze eten geen papegaai-vlees, maar dragen zijn vederen ».

2) Kabombo, die hier staat tegenover Kabamba. Die Kabombo baarde :

— Musue = heel de stam Bena Musue van Katumba,
— Kalumiana = het dorp van Ngufulu,
— Mutombo, = het dorp van Tshisenga.

c) Tshi + *KA* + *Kulu*, maar ze verplaatsen de klemtoon op de derde laatste lettergreep, en zetten een *a* aan het einde, zodat we hebben : Tshikákula. In de eerste groep der Bena Kelende, de Bena Tshilumbu, vinden we nog een dorp Bena Tshikákula, van hoofd Tshiniama ; ze weken uit naar Kashangayi.

d) Tshi + *KA Muansa a Bale;* dat zijn de Bena Tshibale van Mulamba Tshongi, bij de Bakete van Ndumba.

Tshi + KA + Buiye a Bale, dat zijn de Bena Tshivuiyi van Niungiu a Ndeye, bij diezelfde Bakete. Het zijn nog de Bakwa Tshi + KA + MBI van Lukanda a Tshimanga Ntepu bij de Bashila Kasanga.

e) De Baka Tshi + KA Sele, een familie bij de Balumba, Bakete van Noord-Luisa.

f) En zo komen we in de Zuid-Babindi, waar meest alle families genoemd worden met : Bashindia... of Bashi + KU... Hier onderscheidt men altijd goed tussen Bashi + KU en Bashi + KUA, bijvoorbeeld Bashi +

KU Ntumba Muniengi en Bashi + KUA Bondo a Lambi.

Die Babindi hebben altijd hun Tshiluba-naam en die verschilt dan ook volgens dit KU of KUA. In het eerste geval vertalen ze : Bena Ntumba Munene. In het tweede geval vertalen ze KUA door KA dus : Bena *Ka*bondo a Lambi.

Zo mogen we een belangrijke gevolgtrekking maken ; al de familienamen der Baluba, die met KA beginnen, mogen we zo ontleden : men neme er de KA van weg en men weet dat die naam half en half van Babindi-afkomt is.

Bijvoorbeeld : hoger hadden we Kabamba en Kabombo. Dat zal oorspronkelijk geweest zijn : Ba + tshi + KA Bamba en Ba + tshi + KA Bombo en die zullen wel verband houden met al die Bamba en Bombo, die we zo dikwijls bij de Bakuba tegenkwamen.

Bashi kua Buanga bij de Babindi wordt Bena Kabuanga in het Tshiluba. Die manier om te vertalen heeft er wellicht honderden en duizenden jaren bestaan. De tegenwoordige Baluba echter zouden Kashi kua Buanga wel durven schrijven : Katshi ka Buanga, en vertalen : *Katshi* = stokje ; *buanga* = toverij ; dus : het Toverstokje.

g) Mukunu Mujike. — Geheel de stam van Lukono en nog een tiental andere stammen van de Dibese zijn : *Mukunu Mujike.* Een Muluba zou het woord moeten uitleggen als de ongetrouwde *Mukunu,* maar dat durft hij toch niet. Een ongetrouwd hoofd, dat heeft geen zin, vooral niet als ze hem een tiental zonen aanschrijven.

— Maar wat is *Mujike* dan ? — Hier staan we toch duidelijk voor Mushi + KU. In dit geval, gelijk in sommige andere, wordt Mushi + KU achteraan geplaatst, terwijl het eigenlijk zou moeten voorop komen : Mushi + KU Mukunu.

Ook bij de Bakwa Luntu zijn al de Tshika : « Shika wa Mukunu Mujiku » — of was het : Mushi KA ? — Het is moeilijk uit te maken ; ze spreken het niet duidelijk uit en de Baluba hebben er dikwijls een *a* van gemaakt, waar het oorspronkelijk *u* was. Ze zeggen toch niet : KA + Mukunu, het zal dus wel Mushi + KU zijn.

Bij de Bena Lala, Bashila Kasanga, is er nog een groep Bena Mukunu ; ze zeggen : « We zijn Mukunu Mushi + KU ; we staan tegenover Mukunu Matanda ». — Wie is die Mukunu Matanda ? — Ze spreken van de Bakwa Kundu van Mutoto, maar ze weten het niet goed. Ntanda en Matanda is volk van benoorden de Dibese, ten Oosten van de Lubudi. De Bena Ngansa van Tshiniama en de Bena Mpungu van Lusuasua zijn Matanda. Over de Luilu wonen nog Bena Matanda : die Kabanda Ngombo, die soms opgegeven wordt als de voorvader van alle Baluba, als de vader van Muluba en Mupemba, en die de tak afkapte van de « *Lusanga lua ditamba dimwe* » : de lusangu met één spil. — Wie was dat ? Van waar kwam hij ? — Het was een Kabamba... dus van de Bena Tshibamba of Tshipamba. Het was een Ngombo, van de Bakwa Baye van de Bena Mukunu. Het was een Muena Matanda, dus van al die Ntanda, die ten Noorden van de Dibese uitweken.

Wat is dit KU en KA in Mushi+KU en Mushi+KA nu eigenlijk ? — Dit KU en KA is een naam, die men wat overal aan de Batua gaf. In Noordoost Kongo noemt men ze AKA en men schrijft soms : Akka. Aan het Ntumba-meer zegt men Bakua of Batjua ; men schrijft soms Bacoa. In Frans-Kongo zegt men Aka of Baku Baku en men schrijft Bakke Bakke. Ik geloof dat die Aka en Aku geen echte dwergen waren, niet méér dan onze NTU van de Lukenie en de Sankuru, en niet méér dan de Bashi + KU en Bashi + KA.

6. Benamingen met NGO en NGA.

Dat zijn woordjes, die heel veel in de samenstelling der namen voorkomen. We zagen vroeger reeds van NDO en DIO, hoe men er NGO aan bijvoegen mag en weer weglaten naar beliefte. Zo bekwamen we Diongo en Nioko en Bashila Nioko, wat de Muluba gaarne uitlegt als : slangendervers.

Tegenover dit NGO staat NGA en tegenover NDO+ NGO staat Nda + NGA en Nta + NGA, en de Baku + ANGA, een grote stam aan de Bushimayi. Doch die woordjes NGO en NGA, evenals KU en KA, — die in de grond toch hetzelfde zijn —, moeten geheel Afrika door gekend zijn ; overal worden zij in de naamvorming gebruikt. In die reeks zijn er heel veel benamingen, die tegenover elkander staan ; ik noem maar de meest gekende :

Kongo	Kanga
Bakongo	Bakuanga
Mukungu	Makanga
Tshikongo	Tshikanga
Mongo	Manga
Tshimungu	Tshimanga
Niungu	Nianga
Kamongio	Kamuangia
Basongo	Basanga
Sungu	Nsanga
Kasongo	Kasanga
Tshisongo	Tshisanga
Tshongo	Tshanga
Bongo	Banga
Ibungu	Buanga
Kabongo	Kabanga
Mpongo	Mpanga
Tshipongo	Tshipanga

Kapongo	Kapanga
Longo	Elanga
Milongo	Malanga
Yongo	Yanga enz.

Al die Anga roepen van :

« *Bianga kabiendenda maja,*	« De Tshanga-slangen gaan niet dansen,
Bitu bianda ne kusumangana.	ze gaan uit om te bijten.
» *Tshanga kumuedi musungu*	» De Tshanga-slang ; werp er met geen stok naar,
nuamana nende mapongo. »	(ze zou u achtervolgen, en) ge zoudt er voor alle dalen ten einde lopen. »

Al de *Ongo* roepen van :

« *Niungiu munene kapupula nsala.* »	» De grote vogel, die zijn vlerken openslaat. »

Laat ons alleen enige gevallen aanwijzen, waar de twee soorten benamingen duidelijk tegenover elkander staan.

1) De Basa+NGA, van Mpiangia Mutombo over de Lubilashi aan de ene zijde tegenover de Basongo-Bayembe, aan de andere zijde tegenover de Basongo Mene.

2) De zonen van Kaso + NGO staan tegenover de Bashila Kasa+NGA.

Die Kasanga kwamen ten andere uit de streek der Basanga. Het waren van diezelfde Kasanga, die bezuiden de Tshimayi en de Moyo gingen wonen en er genoemd werden : Tshisa + NGA, staande tegenover de Kasansu in het Noorden en de Tshiku in het Zuiden.

3) De Mpu + NGU. De Mpungu-groep woont ten Oosten van de Dibese. Deze staat enerzijds tegenover

de Tshipamba in de Dibese zelf en anderzijds tegenover de Basanga en Bashila Kasanga, ook tegenover geheel de groep Bashila Kasanga, die in de streek der Luntu doorgedrongen was en er nog woont.

4) De Lo + NGO. — Bij de Bambu-Babindi heeft men een grote onderverdeling : de Bakwa Longo ; bij de Bena Tshinene, die doorgaan als Baluba, is er ook een grote onderverdeling Bakwa Longo. Ten Noorden van Ndemba woont de grote stam Bakwa Longo, die staat tegenover de Bakwa Muansa.

In het Zuidwesten, aan de Luebo-rivier en de Muyawo, wonen de Bashila *Lungu* en vóór vijftig jaar gaf Mukenga Kalamba zich uit voor het grote hoofd der Bashila + NGA. Ten minste, zo heeft Von Wissmann de naam opgegeven en bekend gemaakt. Nu stelt men dikwijls de vraag : Welke Bashilanga zijn dat ? We kennen Bena Lulua en Bena Moyo en Bapemba en zoveel andere stammen. Maar nergens in de streek is er een stam die zegt : Wij zijn Bashilanga, nergens een mens die er weet naar te verwijzen. Waar haalde Von Wissmann die naam ?

Men kan nu naderhand veel verklaringen vooruitbrengen, steunende op het Tshiluba.

Ik kan echter maar één aanneembare uitleg vinden, en het is deze, die voortkomt uit de tegenstelling : Bashila + Lu + NGU en Bashi + LA + NGA. Von Wissmann was naar Luluaburg gekomen over Angola en de streek van Tshikapa. Daar, rechts van de Kasai, kwam hij in de streek van de Bena Mvula, de Bakwa Niambi, de Bena Ngasa, de Bena Ndayi, de Bena Bele, de Bena Mulume, de Bakwa Ntembu, de Bena Ngoshi, de Bakwa Nganda, enz. waaronder veel stammen die nog min of meer Bakete waren en niet verbaluba'st. Al die stammen noemde men wel eens : *Bashila Lungu*, of *Bena Bilungu*. De Babindi, die er nevens wonen, noemen alle Baluba :

Bena Bilungu. Het volk van aan de Lulua-boorden zei : « *nudi Bashila Lungu, nudiadia ndungu* » = Ge zijt Bashila Lungu, omdat ge peper (= *ndungu*) eet. De Bashila Lungu echter verweten het volk van de Lulua « *nudiadia mbembele; nudi Bashila Bembele* ». — Andere (de Bena Tshidile) zeggen : Lungu was hun stamvader en deze gaf bevel : « bindt staken aan elkander, (= *mulunge mitshi* ») laat ons klimmen en bij de zon geraken en in de hemel. Maar de Heer God stootte de toren omver en zei : « ge zijt Lungu, *wakulunga diulu* » = ge hebt willen binden tot aan de hemel. — Dit zijn schone zinspelingen op hun namen, maar de ware oorspronkelijke uitleg geven ze niet.

De Basangana van Ndemba worden ook door hun geburen, de Bakwa Longo, verweten voor :

« *Musangana muena Bilungu bakashiya makoshi nionio.* »

« Musangana van de vuilen, ze laten het haar in hun nek groeien. »

De Bakwa Longo schoren hun haar gelijk de Bakuba, de hals kaal, en ze droegen sierlijke bandjes van parels in hun haar verbonden. Maar de Basangana hielden zich daarmee niet bezig.

De Baka Kenge, van de Noord-Bakete, worden ook verweten voor : *Ba Bilungu*. Dat is, zeggen ze zelf, omdat we smeden zijn en ons lichaam met stof en as van de smidse bedekt is.

Doch die naam : Bilungu of Bashila Lungu zal wel de naam zijn die de Bakuba en Babindi aan alle Baluba gaven ; en de ware reden is wel : omdat ze tot het BU + LU-ras behoorden, die *Bulu* waarover we vroeger spraken ; nu voegen ze er een NGU aan toe : Bashila LU + NGU.

Von Wissmann kwam dus naar Luluaburg over de Bashila Lungu. Hij tekende ze op op zijn kaart als « Bashila Mboa » dat is : Bashila Bo of Bu, met dezelfde

u-klank als in Lungu. Hij kwam bij Mukenga Kalamba en zal er gevraagd hebben : « Welk volk zijt gij ? — Ja, een juiste stamnaam over zichzelf voorleggen is niet gemakkelijk, bijzonderlijk niet voor een Kalamba, die een vreemde Mupemba van de Lubi was.

Von Wissmann zei : « Ze zeiden ginder dat ge Bashila Bembele waart ; zijt ge Bashila Bembele ? » — Op zijn kaart tekende Von Wissmann al dit volk aan de Lulua op als « Bashila Mbembele ». Maar de mannen van Kalamba beschouwden dit Bashila Bembele als een scheldwoord, en zeiden : « Neen, we zijn geen Bashila Bembele, we eten geen muggen ». — « Ginds aan de Muyawo wonen Bashila Lungu ; zijt ge ook Bashila Lungu ? — Of Bashila Bo ? — « Neen, We zijn Katawa en Bashila Kasanga (Bulungu) en Kanga, enz. We zijn geen Bo, geen Lungu ; we zijn veeleer Bashi Langa ». Von Wissmann schreef in zijn notaboek op « Kalamba, koning der Basschilange ».

Is dat de betekenis van die naam ? Bij gemis aan een authentieke verklaring van Von Wissmann of van Kalamba, schijnt het mij toch de eenvoudigste uitleg : LA + NGA staat tegenover LU + NGU.

5) De Mpu + NGU en Kapuku.

Vroeger, in de reeks van de Ba Nkole, gaf ik o. a. Nkole Kapuku. — Wie was Kapuku ?

Kapuku was geheel Kasai door gekend, en toch is het nu moeilijk uit te maken waar hij woonde, wanneer hij leefde, tot welk volk hij behoorde. De reden daarvan is, dat de inval van de Bapemba al de vroegere overleveringen over de Ba Nkole uitgewist heeft. Is het wel zeker, dat die Kapuku ooit als een bepaald hoofd bestaan heeft ?

Kapuku was gekend tot aan Luebo. De Bakete van Tshitale en Difaki en Kasenge vertellen : « Wij Bakete horen samen met de Bakete van Tshikapa en van Ntam-

bwe Muense, we woonden vroeger bezuiden de Lulua, maar we werden daar weggedreven door *Kapuku* en we kwamen benoorden de Lulua ». — Wie was die Kapuku ? — Kapuku is : de *Biyombo*.

De Biyombo nu zijn een grote stam Bena Lulua, maar Bena Lulua van de oude zeden, die nog Bakete gebleven zijn en niet verbaluba'st, en nog hun taal en zeden bewaard hebben. Ze wonen nu tegen de Lulua, ten Westen van Luebo. Maar ze zeggen : we woonden vroeger meer Oostwaarts, over de Lulengele op de Dibandavlakte, waar Tshipuembe van de Bakwa Kasua nu woont. We zijn er weggekomen omwille van de oorlogen met Kapuku. Kapuku eiste, dat we hem de wimpelharen van onze ogen *(= ndepi ya meso)*, zouden geven als schatting, maar we weigerden. De Bakwa Kasua dreven ons op. Enige van onze broeders bleven er nog wonen : de Bakwa Tshimuna van Shamakata, Nkole Mashika en Kasongo,

— De Bakwa Tshidimba van Ntambwe Mayi, die bij Tshipuembe woont ;

— De Bakwa Kalume van Tulombe en Somba Pashi.

Maar waar was Kapuku Nkole ?

Nu vernemen we van verscheidene volksstammen, dat ze in het Oosten weggetrokken zijn voor de oorlogen van Kapuku.

Deze zijn :

— De Bakwa Longo ;

— De Bena Bale ; Kapuku was de *ninka* = de voorvader van Muamba Mputu ;

— De Basangana ;

— Al de Kanga en Mpika en Kasua ;

— Al de Kongolo : Bakwa Lule en Bakwa Buisha.

De Bena Tshibuyu, van de Bakwa Balaye bij de Bena Longo, weten nog te vertellen van hun oud hoofd

Kapuku a Madilu, van de familie Kamba Kapuku, van hun eigen dorp. Die Kapuku a Madilu woonde aan de Mukamba. Ze weten nog te vertellen van het water, dat er verraderlijk opkwam ; ze waren er weggetrokken voor de oorlogen van Nkole Kapuku. Hun eigen Kapuku a Madilu was dus maar een kleine Kapuku.

Bululu, hoofd van de Bakwa Lukoka, Bakwa Mpika, vertelt van Kapuku ka Mata, die zei : « ik ben Nkole, ik ben sterk ! » en hij begon mensen te vermoorden. Maar al de mensen liepen er weg. — Wie was die Nkole ? — Bululu zegt : « de Mukwa Beye ».

Een die er wat meer van wist van te vertellen, was Beye Tshinyama, hoofd der Bakwa Kateke, die nu verspreid leven : sommigen bij Tshame Kalombaye, — te weten de families Tshidika, — enigen bij Lukono : de Bena Niengele ; — anderen bij Mpombombo der Bakwa Ndamfungi, waaronder deze Beye Tshinyama. Hij vertelt : Als we nog op Ngala Mpata woonden, — dat is aan de Muansangomo, recht over Tshabo a Bumba, — hadden we gevechten met Kapuku Nkole. Kapuku was de Muena Muashi. — Welke Muena Muashi ? — Niet de Muena Muashi van de Bakwa Beye van Ndemba ; de Kapuku van de Bakwa Beye is maar een naamgenoot, een kleine jongen, nevens de grote Kapuku Nkole. Die grote Kapuku was : Tshitadi en Kanioko (twee hoofden van de Bena Mutshipaye) en Kongolo Monshi (hoofd van de Bele) en Ndaye Ngufulu (hoofd van de Bena Mukangala, al volk van Mukenga Kalamba). — De Mukwa Muashi, zegt Beye Tshinyama nog, — maar hij verwart toch voort met Lushiku van de Bakwa Beye bij Ndemba, die in zijn kleine groep een Mukwa Muashi was, de Mukwa Muashi legde ons een boete op ; hij eiste daarbij een « *muana wa Kankenie* » = een mannelijk, eerstgeboren kind van één dag oud ; en dat klein kind hingen ze op, met de bedreiging : als iemand nog opstandig wordt, zullen we het hem ook zo doen.

Herinner U de Bakwa Ntembu, hoe ze oorlog voerden met Kapuku van de Bena Mandwe of Bena Bele en hoe Kapuku hen een « *muana a kankenie* » deed betalen. Dat is altijd diezelfde Kapuku Nkole. De Bakwa Kateke waren dus ook aangesloten bij de Bakwa Ntembu. Met al die gevechten liepen hele dorpen leeg. De Bakwa Nda Mfungi verhuisden, de Bakwa Kateke ook. Tshitenga, hun hoofd, bleef bij de Bakwa Sekelaye der Bakwa Lule waar zijn dochter uitgetrouwd was, en ging wonen op Katenga, bezuiden de Tshibungu-beek, waar Mulumba Nkusu rond de jaren 1920 woonde. Hij stierf er. Zijn zoon Kalombo werd hoofd en na hem zijn zoon Mukaya. Maar een groot deel der Bakwa Kateke, al de kinderen van Kapuku, — een tweede zoon van Tshitenga, — trokken er weg en gingen op Tshikata wonen bij de Bakwa Nda Mfungi. Mukaya bleef bij de Bakwa Ntembu en zijn kinderen wonen nu nog bij Mpinda Tshame, ze vormen er de families Bakwa Tshidika. Onder dezen die op Tshikata gingen wonen, was Tshitenga van Ilunga, van Lukele, van Kapuku, zoon van de grote Tshitenga der Bakwa Katele. Als Mukaya bij de Bakwa Ntembu oud werd, werd hij er door de Bakwa Sekelayi lastig gevallen. Hij ging tot bij Tshitenga op Tshikata en gaf hem het hoofdmanschap en al de kentekens ervan : het rustbed, het luipaardsvel, enz. Tshitenga werd hoofd. In die dagen vochten ze met Kapuku van de Bakwa Katowa. Tshitenga moest ook twee mannen leveren : « *bantu ba muonshi* » = koordenmannen, en ze werden gedood. Tshitenga stierf. Mpinganiayi van Kalombo van Ilunga volgde hem op. Kapuku kondigde nu de grote vrede af. Al de Bakwa Ntembu, te weten : Muashi, Lule, Buisha, Kayembe, ook Kateke en al de Bakwa Katowa leverden de wapens in ; ze leverden ook de « *Manga a mvita* » in, = de bijgelovige schutsmiddelen in de strijd, ze wierpen alles in een grote put, en de Bakwa Ntembu moesten de put weer vullen,

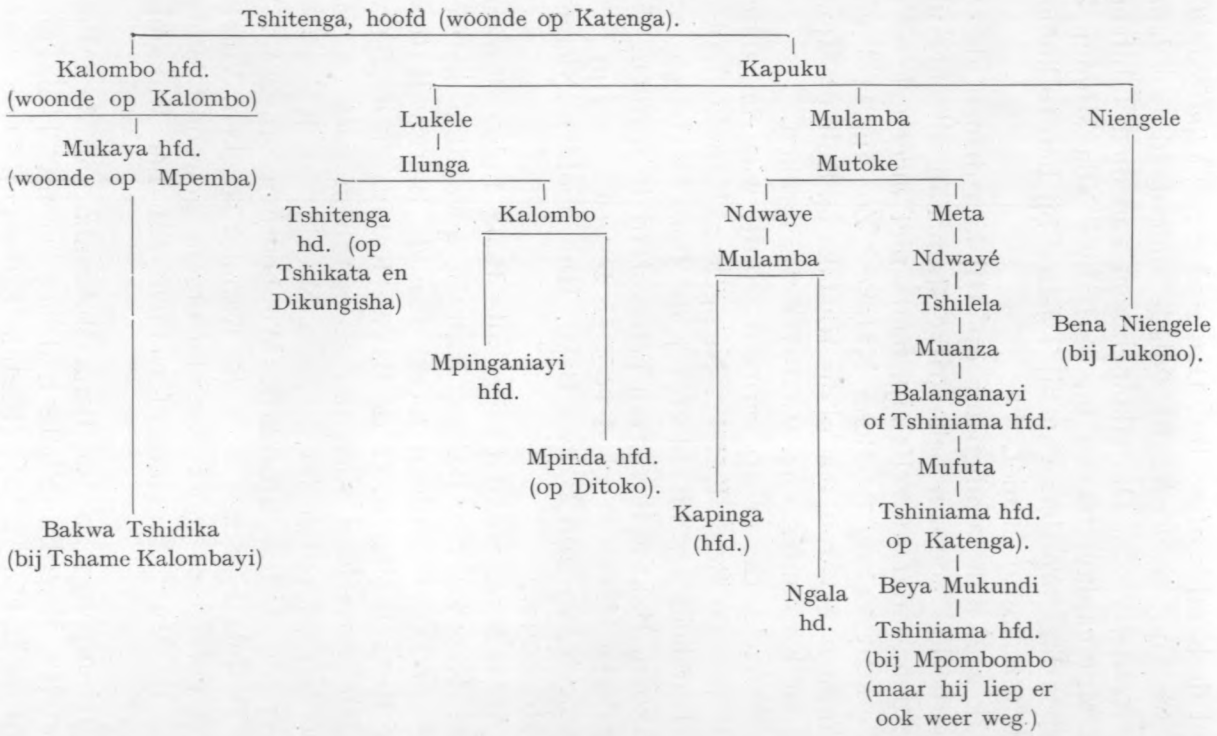
« *kutembwa* » = de aarde bijschuiven met hun lijf, niet met de handen of voeten. Dan zeiden ze : « *tudi bapole* » = we zijn in vrede. Er volgde inderdaad een lange duurzame vrede. De nakomelingen van dien Tshitenga en Mpinganiayi bleven bij de Bakwa Nda Mfungi. Ze riepen hun broeders van bij Tshame bij hen te komen, maar ze kwamen niet.

Ik geef hun familieboom op. Hij kan dienen als een voorbeeld : hoe een belangrijke stam kan uiteengerukt worden, zodat nu zelfs zijn naam niet meer gekend is. Wie kent nu nog de Bena Kateke ? Zo zijn heel veel stammen gevaren, o.a. al die Kashika en Bulu en Mpungu en Kapumba, enz. waarover we spraken.

Niengele, die er op vermeld wordt, was een andere tak van de Bena Kateke. Niengele a Kapuku had de melaatsheid en hij bleef bij de Bena Kabasele van Lukono, Bakwa Baye, om gemeesterd te worden. Zijn kinderen bleven er goed voor en zeggen : we zijn Bena Niengele, we zijn Bakwa Baye. Hun hoofd is Niengele Kabasanda.

Aldus horen we, dat bijna alle Bena Lulua-stammen met Kapuku der Bakwa Katowa gevochten hebben. Ze spreken inderdaad meest van de Bakwa Katowa. De Bena Tshilundu en de Bakwa Kabiya en de Bakwa Ndolo vermelden allen dat ze met hem vochten. Het was om die reden dat de Bena Ngoshi van Kabwabwa over de Lulua uitweken. We hoorden vroeger zelfs de Bashila Kasanga over die Kapuku spreken. Volgens hun getuigenis moet Kapuku ergens gewoond hebben aan de Muansangomo, of wellicht aan het Mukambameer.

Tshimpanga van de Bena Mukamba aan de Lubudi vertelt : Kapuku Nkole had een vrouw Tshingundu van de Bakwa Tshale (Bashila Kasanga). Deze baarde een kind en noemde het Mukamba. Ze woonden te midden een grote vlakte : de Kalunga Mpata en hadden

Tshitenga, hoofd (woonde op Katenga).
Kalombo hfd. (woonde op Kalombo)
Mukaya hfd. (woonde op Mpemba)
Bakwa Tshidika (bij Tshame Kalombayi)
Kapuku
Lukele
Ilunga
Tshitenga hd. (op Tshikata en Dikungisha)
Kalombo
Mpinganiayi hfd.
Mpinda hfd. (op Ditoko).
Mulamba
Mutoke
Ndwaye
Mulamba
Kapinga (hfd.)
Ngala hd.
Meta
Ndwayé
Tshilela
Muanza
Balanganayi of Tshiniama hfd.
Mufuta
Tshiniama hfd. op Katenga).
Beya Mukundi
Tshiniama hfd. (bij Mpombombo (maar hij liep er ook weer weg.)
Niengele
Bena Niengele (bij Lukono).

geen water om het kind te wassen. En almeteens kwam er water opgerezen onder hun voeten. De vrouw riep verheugd : ziet, nu heb ik water om mijn kind te wassen. Maar er kwam zo veel water, dat ze daar moesten verhuizen. Ze noemden de vijver met de naam van het kind : Mukamba. Deze werd de stamvader van de Bena Mukamba, vertelt Tshimpanga.

Wat is het besluit van dit alles ? — Die Kapuku Nkole zal waarschijnlijk niet één enkel hoofd geweest zijn, maar wel een gehele reeks geweldige hoofden, waarschijnlijk van de Bakwa Katowa, misschien ook van de Bakwa Beye. Ze moeten ergens aan de bron van de Lubudi en van de Muansangomo gewoond hebben, of aan het Mukamba-meer. Dat is juist te midden de streek van de *Mpungu*, gelijk we hoger zagen, de Mpungu van Lusuasua, Bakwa Luntu, de Mpungu van de Bakwa Tshile van Tshimbowo, Bashila Kasanga, de Mpungu van de Bakwa Kalonji ka Mpuka, Baluba. Die allen waren Mpungu. De Bakwa Kalonji geven als hun voorvader op : Kabula a Mpuka. Kalonji a Kabula a Mpuka is volgens de uitleg hoger gegeven : « Bashi ka Lonji a Buyu a Mpungu ». De andere tak : Bashi ka Lonji a Tshi-Manga, woonde over de Bushimayi. De Westerse tak was : Ka Lonji a Mpungu = uit de streek van de Mpungu. Er waren nog wel andere takken, meer in het Westen : de Losho a Ntanda en de Losho a Mbale of Kubale (of Kuba) ; maar die Ntanda zijn de Kalonji a Mpuka geworden, of ze leven gelijk de Kubale, verspreid onder alle Bena Lulua, Bakuba en Bakete.

Het is dus te midden de streek van de Mpungu, dat die Bankole a Kapuku leefden en heersten. Kapuku en Ka + Pungu is dezelfde naam. Ze moeten er geheerst hebben ten tijde van al de grote Ba Nkole : Nkole a Bayembe, Nkole a Tshilondo en andere, vóór de komst van de Bapembe en de Bashila Kasanga, vóór de veldtochten van Kasongo Niemba, dus ten minste vijf-

of zeshonderd jaar geleden. Ze moeten er hun gezag doen gelden hebben over geheel de streek, van aan de Lubi tot over de Lulua, tot aan de Lubudi ; ze heersten er op de manier van de Ba Nkole : door dwang en wreedheid.

Van waar kwamen die Ba Nkole a Kapuku ?

Laat ons eerst de vraag stellen : tot welke familie behoorden ze ? — De naast bijwonende stammen, die het kunnen weten, zeggen : Kapuku was de Muena Mandwe, dat is de Muena Bele van de Bakwa Katowa, dezelfde groep waartoe Mukenga Kalamba nu behoort. Dat is best mogelijk. Die Mandwe of Tshimandamanda Mukwa Sumpi, kwam als vreemdeling in de streek en trouwde de dochters van de Muena Mushilu. Zo worden veel grote Nkole van de Baluba voorgesteld, o. a. de voorvader van Kasongo Niemba. Men stelt dien Mandwe Mukwa Sumpi voor als een grote veelwijver. Met zijn eerste vrouw teelde hij :

a) Kabasele = de Bena Kabasele van Tshiteba en Kabale ;
b) Mutshipaye = de Bena Mutshipaye van Bende ;
c) Muele = de Bena Muele van Tshendakana.

Deze zijn te zamen : de eigenlijke Bena Bele.

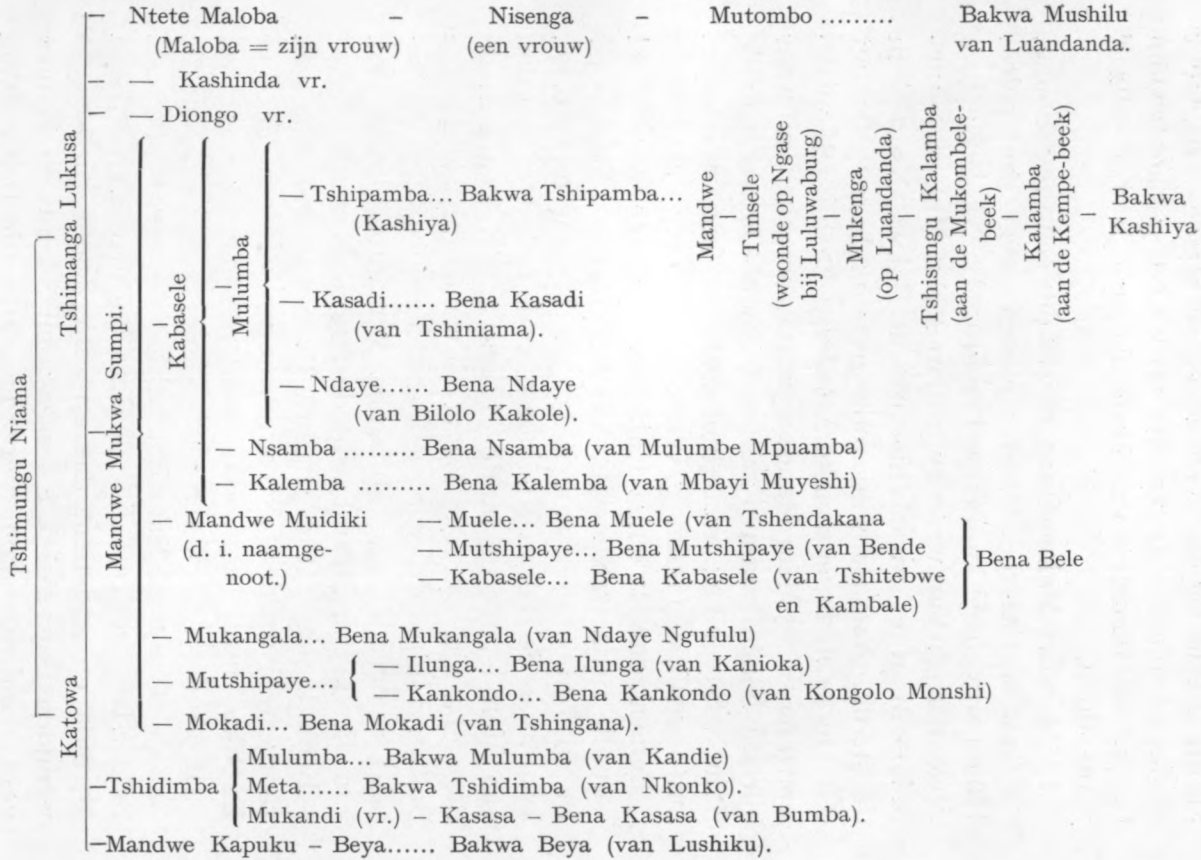
Met de tweede vrouw teelde hij :

a) Tshipamba = de Bena Tshipamba van Mukenga Kalamba ;
b) Kasadi = de Bena Kasadi van Tshiniama.

Met de derde vrouw teelde hij :

Ndaye = de Bena Ndaye van Bilolo Kakole. Dat zijn alle Bena Mandwe. Hoger zagen we dat die Mandwe, met nog een andere vrouw, al de Bena Mutshipaye en de Bena Mokadi en de Bena Mukangala teelde.

Dit klinkt ook geheel als de taal van een grote veel-

Tshimungu Niama
Katowa
Tshimanga Lukusa
Mandwe Mukwa Sumpi.
Ntete Maloba – Nisenga – Mutombo ..... Bakwa Mushilu
(Maloba = zijn vrouw) (een vrouw) van Luandanda.
— Kashinda vr.
— Diongo vr.
Kabasele
Mulumba
— Tshipamba... Bakwa Tshipamba... (Kashiya)
Mandwe
Tunsele (woonde op Ngase bij Luluwaburg)
Mukenga (op Luandanda)
Tshisungu Kalamba (aan de Mukombele-beek)
Kalamba (aan de Kempe-beek)
Bakwa Kashiya
— Kasadi..... Bena Kasadi (van Tshiniama).
— Ndaye..... Bena Ndaye (van Bilolo Kakole).
— Nsamba ..... Bena Nsamba (van Mulumbe Mpuamba)
— Kalemba ..... Bena Kalemba (van Mbayi Muyeshi)
— Mandwe Muidiki (d. i. naamgenoot.)
— Muele... Bena Muele (van Tshendakana
— Mutshipaye... Bena Mutshipaye (van Bende
— Kabasele... Bena Kabasele (van Tshitebwe en Kambale)
Bena Bele
— Mukangala... Bena Mukangala (van Ndaye Ngufulu)
— Mutshipaye...
— Ilunga... Bena Ilunga (van Kanioka)
— Kankondo... Bena Kankondo (van Kongolo Monshi)
— Mokadi... Bena Mokadi (van Tshingana).
—Tshidimba
Mulumba... Bakwa Mulumba (van Kandie)
Meta..... Bakwa Tshidimba (van Nkonko).
Mukandi (vr.) – Kasasa – Bena Kasasa (van Bumba).
—Mandwe Kapuku – Beya..... Bakwa Beya (van Lushiku).

wijver, een Oosterse Muluba, een Nkole. We weten dat al die namen geen voorvaders verbeelden, die echt bestaan hebben. Vroeger gaf ik ook zo de geslachtsboom op van de kinderen van Mutombo, gelijk zij hem zelf voorstelden.

De Mandwe Mukwa Nsumpi was dus een vreemdeling, die daar bij dat volk kwam inwonen en meester spelen. Hij en zijn zonen kunnen wel de grote Ba Nkole Kapuku geweest zijn. Van waar kwam Hij ? Een Mukwa Nsumpi ? — Maar er waren hier overal Bakwa Nsumpi in de streek. *Nsumpi* wilde ook zeggen : leeuw. Is het een sterke naam = *dina dia bukole,* die hij zelf uitgekozen had ? — Maar Mandwe kwam voorzeker van waar alle Ba Nkole kwamen : uit het Noord-Oosten, van de Baluba Bayembe ; maar hun vader en hun moeder en hun eigenlijke familie gaven ze nooit op.

Bemerk dat Mukenga Kalamba, — die te wege hoofd van alle Bena Lulua was, — niet die Kapuku Nkole was. De overgrootvader van Kalamba, Tunsele met name, kwam van de Bakwa Mpemba over de Lubi ten Noorden van Merode, uit de familie Kashiya. Hij kwam in de Bapemba-tijd aan de Lulua inwonen bij de familie Bakwa Tshipamba van de Bena Mandwe. Zijn kameraad, voorvader van Mulumba Mpuamba, kwam ook van die Bakwa Mpemba uit de familie Nsamba.

Bemerk nog dat de Bakwa Beye van Ndemba ook voorgesteld worden als nakomelingen van een Mandwe Kapuku, maar dat was maar een naamgenoot, zei men. Anderen beweren dat Nkole a Kapuku bij de Bakwa Beye was. Maar dan zal het wel niet bij de oude Bakwa Beye geweest zijn : de Bena Badibanga en de Bena Mpanda en anderen ; dat zijn vreedzame mensen en woonden altijd aan de Katusenga bij Ndemba en kennen geen Mandwe in hun voorvaders. Maar de Bena Mvula van Lushiku kwamen van aan de Thibungu en de Muansangomo en waren ook een overheersend vechtersvolk.

De geschiedenis van die Lushiku is echter niet gemakkelijk te achterhalen.

Bij de Bakwa Beye van Ndemba, in de groep Ilunga Mvula, zitten er benevens andere rassen, een hele reeks Muashi.

« Muashi Muana (Muanda) : Lushiku zelf ;

— Muashi Kabale : de groep van Mulumba Louis ;
— Muashi Mvula a Mulamba : Kampangala ;
— Muashi Beye : Mpumbulula.

In de andere groepen der Bakwa Beye zitten nog :

— Muashi Muana, bij de Bena Tshitende ;
— Muashi Badibanga, bij de Bena Badibanga ;
— Muashi Ntete a Tshipamba, bij de Bena Kanunkula ;
— Muashi Kabale, bij de Bena Mpinda ;
— Muashi... het dorp van Tshanku.

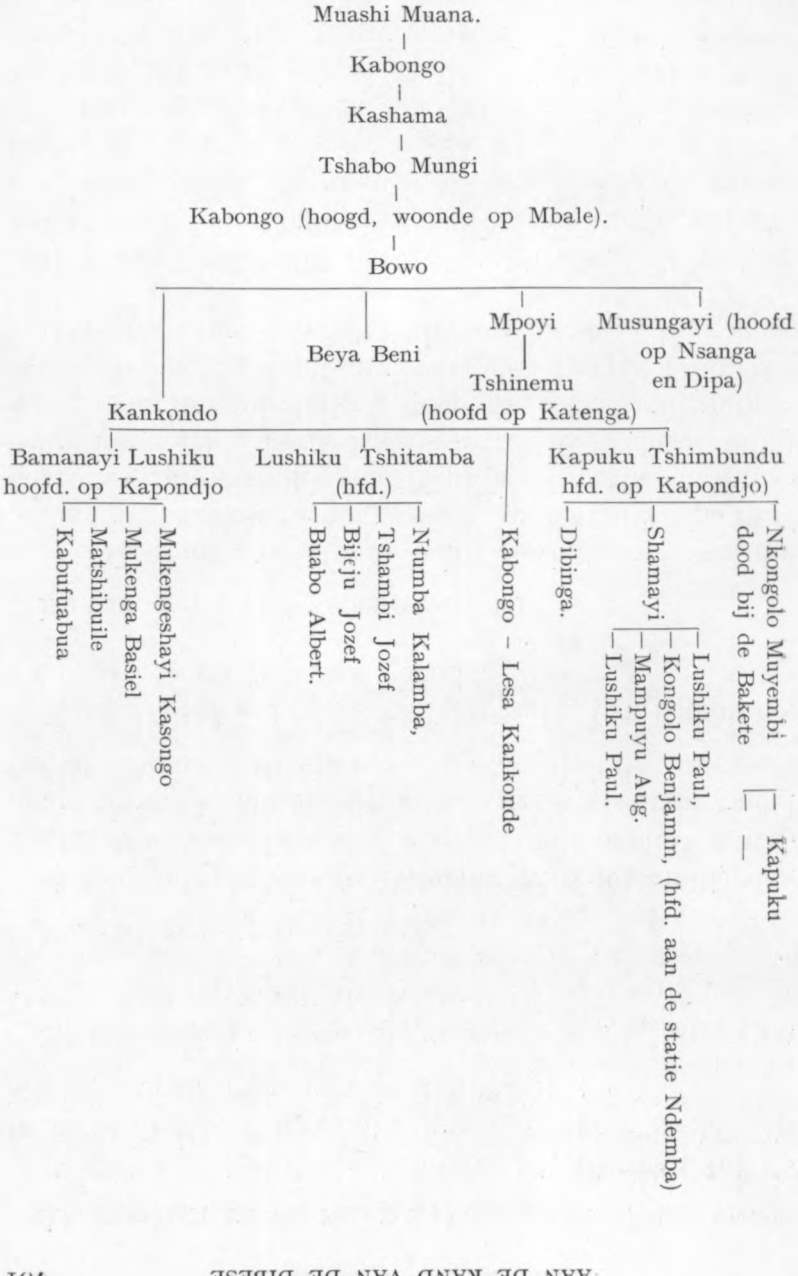
Die Muashi was een vrouw, zegt men dikwijls. Niets van ! Die naam Muashi is de Balolo-uitspraak van *Mushi-Bashi*. Hij wil dus zeggen : Bena, en moet vervolledigd worden door een andere naam. Inderdaad de oude Bakwa Beye geven als voorvaders op : Beye a Lutende, a Kabanda, a Lulu. De Ntende, de Kabanda, de Lolo, zijn al gekende namen van aan de Lubudi. De grote groep Muashi zit tegen de Dibese bij de Bakwa Tshipamba van Ndumbi a Tshamalua. Daar was de bakermat van alle Bena Muashi. De Muashi van Tshame Kalombayi over de Lulua, kwamen ook van daar. Veel kleine groepjes zitten nog bij de Bakete van Ntambwe Muense en van Ndumba.

Al die groepjes Muashi hadden altijd een bijzondere neiging, om ergens op hun eigen te gaan wonen. De grote hoofden moesten ze altijd doen terughalen.

Hoofd Lushiku behoort tot de Muashi Muana. Laat

ons zeggen Muashi Muanda, volgens de uitleg vroeger gegeven. Dus een onechte Batwa van de Mua + NDA, gelijk alle Batwa der Mpianga. Benevens twee vreemde families, — Lukusa en Bangu, afkomstig van de Bena Mukunu —, horen nog daarbij : de familie Kabongo van Lushiku zelf en de familie Kabundi van Mulamba Leon. De familie Kabundi woonde altijd op haar eigen ; ze zocht vooral niet te versmelten met de machtige familie Kabongo en de hoofden van de Kabongo (Lushiku) hebben tot nu toe die onafhankelijkheid geëerbiedigd, — hetgeen ze niet deden met de andere groepen : de Lukusa en de Kabale. Dit alles wijst er op, dat die Kabundi de oude familie was van de Muashi Muanda en dat de Kabongo er vroeger waren komen bijwonen.

De Kabongo geven hun stamvaders aldus op :

Muashi Muana.
Kabongo
Kashama
Tshabo Mungi
Kabongo (hoogd, woonde op Mbale).
Bowo
Kankondo
Beya Beni
Mpoyi
Tshinemu
Musungayi (hoofd op Nsanga en Dipa)
(hoofd op Katenga)
Bamanayi Lushiku hoofd. op Kapondjo
Kabufuabua
Matshibuile
Mukenga Basiel
Mukengeshayi Kasongo
Lushiku Tshitamba (hfd.)
Buabo Albert.
Bijeju Jozef
Tshambi Jozef
Ntumba Kalamba,
Kabongo - Lesa Kankonde
Kapuku Tshimbundu hfd. op Kapondjo)
Dibinga.
Shamayi
Lushiku Paul.
Mampuyu Aug.
Kongolo Benjamin, (hfd. aan de statie Ndemba)
Lushiku Paul,
Nkongolo Muyembi dood bij de Bakete
Kapuku
—
—

Als hoofden gaven ze op :

1) *Kabongo* (zie de geslachtsboom), die van bij de Bena Musue van Katumba kwam en ging wonen op Mbale, aan de bron van de Tshibungu ;

2) *Musungayi* a Bowo, die ging wonen op Nsanga en Dipa, linkeroever van de Katusenga.

Maar daarna geven ze op :

3) Een zekere *Ntumba Ndumba*, van Kabundi, van Tshipamba, van Kabombe, van..., die woonde op Katenge tegen de Maseke-beek, de eigenlijke oude grond van die Muashi Muana ;

4) En *Mukalenge Beye* van Tshipamba, van Kabombe, die daar ook op Katenga woonde.

Daarna geven ze weder een hoofd op :

5) *Tshinemu* van Mpoyi, van Bowo... dus van die Kabongo. Die kwam ook wonen op Katenga. Ik durf daarom veronderstellen, dat Ntumba Ndumba en Mukalenge Beye echte Bena Kabundi (= Ka + bu + ndio) waren, van de oude Bakwa Beye, die sedert onheuglijke tijden hier aan de Tshibungu woonden ; en die Tshinemu van de Kabongo kwam er hier op Katenga bijwonen.

Het was in die tijd dat ze vochten met de Bakwa Tshishimbula van Tshinkenke en dat ze die loopgrachten en die valputten groeven, die nu nog in de grensbosjes te zien zijn.

Tot hier toe, waren die hoofden maar kleine familiehoofden, gelijk er wel tientallen bij de Bakwa Beye waren, en die allen rustig nevens elkander woonden. Ze vertellen maar van één hoofd, die een geweldigaard was : *Badibanga* van de Bena Badibanga en Longoso. Ze noemden hem Badibanga Tshidia Bana, hetzij omdat

hij zo veel pakte en opeiste : *Tshidia* = eter ; *bangi* = veel ; dus : de veel-eter ; (hetzij omdat hij aanzien werd als tovenaar, die de mensen met zijn *manga* vermoordde). Hij behoorde tot geen bepaalde familie van de Bena Badibanga, waaruit men mag besluiten, dat hij ook een vreemdeling was, die hier kwam baas spelen. Hij regeerde feitelijk over alle Bakwa Beye. Maar zijn volk maakte een samenzwering, om hem te doden. Voor een groot feest, waar er moest gedanst en gespeeld worden, hadden ze onder de troon van het hoofd een put gegraven en hem toegedekt met matten en vellen. De Mukalenge kwam, gekleed met al zijn hoofdmanskleders en het hoofdmansbijltje : *tshilondo*. Ze zeiden hem : « Mukalenge, zet u neer.. » Maar Badibanga was slim genoeg, hij tastte met zijn staf op de matten en stootte er door. « Oh ! ge wilt me vermoorden ! » riep hij, maakte zich uit de voeten en verliet het dorp voor goed. Dit gebeurde op de Mutshi Munene, — de grote boom, — over de Katusenge waar Lukono nu woont.

De andere hoofden waren allen rustige familievaders. Geen van hen heeft overleveringen bewaard, dat ze een Kapuku Nkole in hun voorvaders zouden gehad hebben. De Kabongo weten echter dat ze vroeger, samen met de Mandwe, vochten tegen de Bakwa Ntembu ; en al de Bakwa Beye zijn altijd vriend en bondgenoot gebleven met de Bena Mandwe van Kalamba.

Bij de Muashi Muana had, na Tshinemu a Mpoyi, een zekere Kapuku Tshimbundu opgevolgd : Kapuku van Kankondo, van Bowo, van Kabongo. Hij ging wonen op Kapondjo, over de Muansangomo. Het was in die tijd dat de Batshoko en de Bimbadi te Malandji (= Luluaburg) kwamen. Tshimbundu trok er naartoe, sloot vriendschap er mee en riep ze bij hem in zijn dorp. Een gehele groep Bena Ngola, met Antonio Chalavuare, kwam er aan de Muansangomo wonen en ze dreven er hun handel. Kapuku Tshimbundu werd daardoor

het grote hoofd van alle Bakwa Beye en nog veel meer stammen in de Noordse binnenlanden. Hij zelf ging eens mede met Chalavuare naar *Kilu* (Leopoldstad) en had er de Bibangalala (= Blanken) gezien. Daarmee was zijn gezag voor goed gevestigd. De andere hoofden van het Noorden, Tshinyama van de Bakwa Muansa, Mpombombo van de Nda Mfungi, kwamen naar hem « ku Tshilu + ngu », om uit zijn handen het hoofdmanschap te ontvangen « bumfumu bua Tshilungu ». Hij zelf, Tshimbundu, ging eens mede met zijn Bimbadi op handelsreis naar het Noorden, naar de Bangongo, maar hij stierf van de pokken bij de Babindi van Ngelube.

Na hem werd zijn broeder, Lushiku Tshitamba, hoofd ; maar deze werd door de Bena Biye van Kashama gedood. Na hem kwam zijn jongere broeder Bamanayi Lushiku op ; hij woonde op Kapondjo en heeft de Bakwa Beye wel dertig jaar lang met veel wijsheid en onbaatzuchtigheid bestuurd ; hij was een van die uitzonderlijke hoofden, die hun onderdanen niet uitbuitten, en een begrip hadden van het algemeen welzijn, dat ze moesten behartigen. Hij ging bijvoorbeeld altijd te voet en alleen zijn dorpen bezoeken, « want, zei hij, die hangmatdragers (= tshipoyi) zijn herriemakers ; het is door hun schuld, dat mijn broeder Lushiku Tshitamba gedood werd : ze gingen stelen bij de Bena Biye ». Hij heeft ook nooit die doodslag zoeken te wreken. Aan Lushiku volgde Kongolo Benjamin op, de zoon van Shamayi, van Kapuku Tshimbundu ; die woont nu aan de statie van Ndemba.

Hebben de Ba Nkole a Kapuku dus tot die Bena Muashi van de Bakwa Beye behoord ? — Ik denk het niet. Kapuku was de Muena Mandwe van de Bena Bele, maar onze Bena Kabongo zullen er toch vriend mee geweest zijn en bondgenoot, als ze ginds nog over de Muansangomo woonden.

— Van waar kwamen die Kabongo, als ze bij de Kabundi kwamen inwonen ? — Ik weet het niet. Denkt evenwel aan de Bena Kabongo van Tshibalebale bij de Bakwa Tshipamba van Ndumbi, die juist in die streek wonen, — of aan de Bakwa Kupika van de Bakwa Tshisumba (Bakwa Luntu). Ze brachten immers die naam Kupika bij de Bakwa Beye mede.

Ziedaar dus die Nkole a Kapuku. Veel meer zal men nooit te weten komen. Met één woord : hij was de *Mushi ka Mpungu* of *Kapuku*, hoofd of verpersoonlijking van al de Mpungu van die streek.

7. De afgekorte namen.

Tot hier toe zagen we allerhande familienamen, de ene met *u* of *o*-klank, de andere met *a*-klank, die alle min of meer tegenover elkander staan. En het wonderlijkste is : zij zijn alle samengesteld met dezelfde woordbestanddelen, zoals NTU en NDA, BU en BA, MPO en MPA, SU en SA, LU en LA, KU en KA, NGO, en NGA. Er blijft nu nog een hele reeks van dezelfde namen over, maar de laatste lettergreep is verminkt of weggelaten. Niettemin blijven de U en de A-klanken tegenover elkander staan. Heel dikwijls schuiven ze er dan nog een vloeiende *i* tussen.

Dit schijnt een heel kenmerkende taaleigenaardigheid van de *Mpianga* te zijn ; andere rassen, die er bijgewoond hebben aan de bronnen van de Lombelo of er van voortkomen, bij voorbeeld de Zuid-Babindi, hebben ook zulke manieren. Waar ze uitweken, droegen ze hun benamingen mede. Sommige stammen in het Zuiden, zoals de Batshoko, verkorten ook de namen, zodat men de laatste lettergreep niet hoort. Maar juist bij die Batshoko zit er ook een hele groep Bena Kapanga. Diezelfde Mpanga in Frans-Kongo moeten ook wel zo spreken, vermits de Fransen ze noemen : Fangs, terwijl ze de Mpongo noemen Ponguins.

Enige voorbeelden. Ze zeggen :

— Mpia' in plaats van MPA + NGA ;
— Mungi in plaats van Mongo ;
— Niangia voor Nanga ;
— Niungiu voor Nungu.

De Bapianga zeggen : *Mpiang' Ntiene* in plaats van Mpanga Ntende.

— Luem' voor Luembe, een bijrivier van de Lombelo ;
— Lomolo voor Lombelo ;
— Buopé' voor Buopembe ;
— Mpia Ibam' voor Mpianga Tshibamba.

Ook buiten de Mpianga vindt men daarvan iets terug :

— Mukunu voor Mukundu ;
— Muana voor Muanda ;
— en Mua en Mia en Nia en Ya voor Muana ;
— Mpiana voor Mpanda ;
— en Mpia voor Mpanga of Mpanda ;
— Kapia voor Kapianga ;
— Bia (Abaka Bia een Bakete-stam) voor Bianga ;
— Kono en Kana voor Kondo en Kando.

Zo staan tegenover elkander : de Bena Mukono, een dorp van de Basangana, en de Kana, een dorp van de Bakwa Longo, en ook al de Basa Ngana.

In de Bakete van Ndumba aan de Olukeshi, staan de Kana, de Bena Katamba en anderen, tegenover de Ngongi. Elders staat de Kangi tegenover de Kongi en de Lukungi.

Ook Tshineme zou ik als afkorting nemen van Tshi Niembe, alhoewel men niet weet, dat die Niembe ooit aan de Lombelo geweest zijn ; ze kwamen veeleer van de Basongo.

Hier hebben we nu nog een hele reeks namen waar MO tegenover MA staat :

— De Bena *Mo* is een stam Basongo ;

— De Bena *Nkemo*, een dorp Bakwa Muansa Mukale, van Kasongo Dibanda ;

— De Bakwa *Komo*, een dorp Bakwa Mulumba over de Luilu ;

— De Bena *Ngomo*, de stam van Kasakama bij de Basala Mpasu ;

— *Ikumu*, een dorp Bangende ba Kalambama ;

— De Bena *Lumu*, menigvuldige kleine families ;

— *Tshumu* voor Tshipumbu, een dorp Bakete van Mundembe.

Daar tegenover staan :

— *Ibama*, een Mpianga-stam aan de Lubudi ;

— *Kalambama*, een stam Bangende ;

— *Kadima*, een dorp Bakete van Mundembe en nog veel families bij de Baluba ;

— *Muma* en *Kamuma*, een dorp Noorder-Bakete ;

— *Kasho-ma*, een afdeling Bena Tshilundu en een dorp bij de Muansa Mukale ;

— *Masha-ma*, een dorp Basanga over de Lubilashi ;

— *Mushi-ma*, een stam Zuider-Babindi ;

— Bishi kua *Mutshi-ma*, het dorp Balualua van Kalukuma ;

— Aka *Nama*, voor Mamba, een stam Basala Mpasu ;

— Bishi *Kaniama*, een stam Balualua ;

— Al de *Niama*... Bemerk dat *Niama* in het Tshiluba betekent : beest. Vandaar dat die familienamen, die toch oorspronkelijk verwordingen zijn van Muanda en Mamba, in het Tshiluba zo drollig klinken, bijvoorbeeld :

— *Niama a mu mayi* = beest uit het water. Dit is een familie bij Kankulu van de Bakwa Kasansu, het is eigenlijk : « Muanda (of Mamba) Muma » ;

— Bena *Niama a Kande* = een wilde kat, het is een familie Bena Ngodie bij Ndemba ;

— Bena *Niamabo* = hun beest, verscheidene families bij de Bakwa Beye en de Bakwa Baye ;

— Bena *Kaniama* = het kleine beestje, een stam Balualua, en een familie bij de Bena Ngodie van Ndemba ;

— Bena *Tshiniama* = de beestachtigen, een dorp Bashila Kasanga.

Vierde « ras » : De TE.

We spraken over de NTU en de DIO en de NDA en hoe ze in hun benamingen tegenover elkander gesteld stonden. De NTU zullen wel de oudste bevolking zijn die uit het Noorden kwam en sedert onheuglijke tijden in de Kasai-streek gevestigd was. De NDA zullen wel de Baluba-bevolking zijn, die uit het Noord-Oosten kwam van Ruanda en Uganda, hetzij over de Batetela naar de Sankuru, hetzij over de Basongo en de Bakwa Kalonji naar de Lulua. De NDO en de DIO zijn moeilijker om hun afkomst aan te wijzen. Enerzijds hebben ze de zachte medeklinder *d* en niet *t ;* ze zouden dus meer uit het Oosten moeten komen dan de NTU, want *d* en *B* en Z, enz. is Oosterse taal ; T en P en S is Westerse taal. Ze kunnen dus wel over de Kun + NDO en de Mo + NGO komen, want ook deze komen, zo het schijnt, in het Noorden uit de Nijlstreken. Maar waar geraakten ze aan die vloeiende *i*, die ze in DIO tussenschuiven ? Dat is een vraagstuk, dat in het Noorden zelf beter kan onderzocht worden. Het komt me toch voor, dat die DIO moeten doorgedrongen zijn tot in Frans-Kongo, met andere Kundo en met de Mpang' en dat ze daar het gebruik van die *i* aangeleerd hebben. Van het Noord-Westen kwamen ze dan terug naar het Leopoldmeer en Kasai, en kwamen daar te staan tegenover de NTU : de NTU + MBA en anderen.

Maar na de NTU en de DIO en de NDA hebben we nog een vierde ras, dat we kunnen noemen : de T E, omdat ze in hun namen vooral een *E* hebben. Die rassen moeten voorzeker uit het Noordwesten komen, uit Frans-Kongo en Kameroen, van de BA + TE + KE en andere soortgelijke rassen.

1. Benamingen met TE.

De namen BA + KE + TE, en BE + TE en BA + TE + KE zijn de meest kenmerkende van die Westerlingen ; die namen waren reeds in Frans-Kongo en Kameroen gekend. BA + TE + KE in Kameroen en in Gabong' waren slaven, ik zou zeggen : Batwa, alhoewel ze wellicht ook geen dwergen waren, niet meer dan onze Batwa van Kasai. De Mongo en Mpongo en Mpanga-rassen, die tot daar doordrongen, noemden die primitieve Wester-bevolking wellicht : BA + KE + TE en BE + TE en die namen zijn als scheldwoorden tot in Kasai meegekomen. Diezelfde Mongo en Mpanga-veroveraars zijn ook over de Sankuru in het Kasai-gebied gekomen, — men noemde ze hier Bakongo, — ze maakten al het volk dat ze er vonden schatplichtig en noemden ze : hun BE+TE of BA+KE+TE. Ge moet nu nog de Bakuba die naam BE+TE horen uitspreken, bijvoorbeeld « Bete ba Tshofo Bualu » (= Bena Tshovo) en « Bete Balub », welk een misprijzen ze er in leggen. En voor de Blanken klinkt het nog lelijker, omdat die naam, — en dat is toch louter toeval, — juist klinkt gelijk het Frans woord : « Bête », ze geven er nagenoeg dezelfde betekenis aan.

De Bakongo eisten van hun volk, hetzij *verse* waren : geiten en kiekens, een deel van de jachtopbrengst ; hetzij *droge* waren : matten, ijzererts, inlands zout, of gedroogde vis en vleeswaren. Bij de inval van die Bakongo had men in Kasai een volksuittocht, even groot

als die volgde op de oorlogen van Kasongo Niemba, toen al de Bapemba naar de Lulua kwamen. Veel inlandse stammen weken uit : de Babindi Ba Kubale gingen over de Lubudi ; de Ngana en de Ngombo gingen het Zuiden in langs de Muansangomo tot in het Luisa-gebied. Al dat volk van rond Mushenge had intussen namen gekregen als : Ba Bale, Ba Ngele, Bakele, Mukale, Lonji a Bale, enz. en het is onder al die namen, dat ze naar het Zuiden uitweken. De Bakongo volgden hen, min of meer talrijk ; ze volgden hen vooral in de streek tussen de Lulua enerzijds en de Lubudi en de Lubi en Bushimayi anderzijds, tot aan de Balunda van Muoto Yamvo. Ze hielden er wat overal het volk onder hun macht, genoeg om geheel de bevolking van die streek de naam van *Bakete* te geven. De dorpen over de Lulua, noemde men niet « Bakete », daar waren het Bashila Lungu en Babindi en Basala Mpasu, over de lijn van de Lubudi waren het Bakwa Luntu, Baluba, Bena Kanioko. Maar er tussen in noemde men ze : *Bakete.* Dat wil niet zeggen, dat al de rassen die daar woonden van Westerse oorsprong waren, neen, Westerse en Noordse en Oosterse leefden er door elkander ; maar de Bakongo geven ze allen de Westerse naam van : Bakete. Dat was het scheldwoord der Bakongo, een naam die eerst toekwam aan de Westerse primitieve rassen, maar die hier nu ook aan de Oosterse Baluba gegeven werd. Ik vermeldde reeds dikwijls, dat naderhand, — dat is een drie-of vierhonderd jaar geleden, — de Bapemba van over de Lubi in de streek van de Lulua kwamen en hun invloed zo deden gelden, dat de naam : Bakete er nagenoeg verloren ging. Alleen ten Noorden en ten Zuiden blijft de naam nog bestaan.

Andere Westerse namen zijn :

— *Mpete,* die stond tegenover *Mputu* en *Mpata.*
— *Ntembu,* die stond tegenover *Ntumba* en *Ntamba.*

Ntembu stond nog tegenover Ntempa. Ntempa was de Muluba. Vermits de Ntembu altijd lager gewoond had in het Westen, hadden ze rond Mushenge de naam gekregen van *Ba Bale* en zo kwam in het Luisa-gebied, Kawaye (= dat is : Ka + Ba + le) te staan tegenover Katempa, — en Maye (dat is : Male) tegenover Kapia (dat is Ka + pa.)

— De *Kene:* in de Zuid-Bakete, staan tegenover de Kana en de Ngono.

De *Kana* zijn : De Bena Katamba van Ndumba
De Baka Tshibale
De Abana Mutembo
De Abena Tshivuyu
De Baka Ngansa
De Baka Mutshengi van Kampondo.

De Kene zijn :

— De Ena Kaye
— De Aka Muenge
— De Ena Kaye Ngaye
— De Ena Kene van Kambuyi

} in de hoofdij van Ndumba, Bena Katamba.

— De Bena Kalanga van Tshimpe
— De Bena Tshilenge van Katanga
— De Kalulu (of Kaluwe) van Ntambwe Mampaka
— De Bena Kadilangi van Tshibambula

} in de hoofdij van Bukula.

— De Bena Ebapfo van Tshiniama Kene in de hoofdij van Kabuluku.

De Bena Mabansa worden soms bij de Kene gerekend, maar ze zijn geen Kene ; ze hadden de Kene onderworpen aan hun gezag, maar zij zelf waren *Banza,* verwant met de Banza van bij Tshimbalanga in de Bashila Kasanga.

2. Benamingen met MPE en BE.

De Oostersen hadden BU en BA-namen. De Westersen hebben :

— Mpembe en Kapembe en Kapempe (= een dorp bij de Bakwa Biyaye, hoofd Tshitshina) en Kahehe (dorp bij de Bena Kanioko) ;

— Kempe en Kembe, de hoofdmansfamilie van de Basho aan de Sankuru.

Met het voorvoegsel BE hebben ze :

— De Be Beye = een groep Bena Bale van Dibinga ;
— De Bejikulu = hetzelfde als Bena = volk van... ;
— Bejila Nioko, zoals velen zeggen voor Bajila Nioko ;
— Bembele = de Bashila Bembele van Kalamba ;
— Dimina Bembele over de Lubi bij Merode ;
— De Bele en de Beye, enz.

3. Benamingen met SE.

De Oostersen hadden SU en SA. De Westersen hebben :

— Lese = de Basakata aan het Meer, en onze Basangana en een groep Bena Bale van Dibinga ;

— Nkese = de Bakwa Muansa Nkese en een dorp bij de Bashila Kasanga ;

— Al de Keje en Ngueji bij de Basala Mpasu ;

— Muese = een groep bij de Bakwa Luntu en talrijke families bij de Bakete ;

— Al de Sese en Sense wat overal.

4. Benamingen met LE.

De Oostersen hadden LU en LA. De Westersen hebben :

— De Bele : stam aan de Tshibungu, hoofden Kabwe-

bwe en Bende ; maar Mukenga Kalamba deed ze dichter bij hem brengen ;

— Een stam dicht bij de Bakwa Muansa Mukale ;
— Een stam Noord-Babindi, hoofd Nkole Buana ;
— Een dorp Bashila Lungu, hoofd Polesha ;
— De Shi Bele, een stam Bakwa Luntu ;
— Al de Nsele, Kansele, Kabasele ;
— Belele, Kalele, Malele, enz.

5. Benamingen met KE.

De Oostersen hadden KA en KU. De Westersen hebben :

— Mpike en Kupike : een stam Bakwa Luntu : de groep van Lushiku, bij de Bakwa Beye van Ndemba ;
— De Bayeke, een grote stam van Katanga ;
— De Ngeleke, een stam Bakwa Kalonji ka Mpuka, hoofd Tshintshanku ;
— De Bakwa Nseke : dorp Bakete bij de Bena Tshovo, dorp Bakete bij Ntambwe Muense.

6. Benamingen met NGE.

De Oostersen hadden NGO en NGA ; de Westersen hebben :

— Hun *Kasenge*, al die Semi-Bantu, waarover we hoger spraken ;
— De *Musenge* : een stam Bakwa Luntu,
een stam Zuid-Babindi ;
— De *Kenge* : groepen Noord-Bakete.
groepen Basala Mpasu ;
— De *Lupenge* en de *Mulenge*, groepen Bashila Kasanga.

Vijfde « ras » : De NDI.

Om volledig te zijn, moet ik nog een vijfde groep opgeven, de primitiefste van allen, de uiterst linkse of beter Westerse, de groep die spreekt met INDJI : de *Babindi* en de *Basenji*, zodanig primitief dat hun naam nu nog als het meest gewone scheldwoord bij de Bakuba gebruikt wordt : « *Basenji* » = wilden.

Van waar dit ras afkomstig is, is moeilijk om zeggen. In de Noorderstreken van Kongo bespeur ik geen stammen, waaraan ze kunnen verbonden worden. Dat ware echter een vraagstuk, dat kan onderzocht worden. Ze hebben wellicht hun broeders in het Kuango-gebied, bijvoorbeeld de *Bayandji* en de *Bapindi* bij Tshikwiti, en ook in Mayombo moeten er nog van die *indji*-rassen leven ; en in Frans-Kongo zitten er ook nog *Apinji*. Ze schijnen toch in alle geval zeer verwant met de Westerse TE-stammen. Waar we ze vinden in Kasai, zijn ze toch duidelijk te erkennen door het titelplaatje van hun familienaam.

1. Benamingen met NDI in plaats van TE en NTU en NDA.

De eersten die in aanmerking komen zijn : de *Babi* + *NDI*, vooral de Zuid-Babindi van Boyi, die altijd spreken van *Bashindji* a... en Bashi ka...

Maar daarbuiten ook :

— De Bena Katabi bij de Bakete spreken altijd van *Akiti* in plaats van Bakete ;

— De Baka *Mukishi* van de Balualua hebben voortdurend namen in de mond als :

Muntshi : die is een hoofd bij de Bena Kamakese, men schrijft zijn naam dikwijls : « *Monji* » alsof het een « koord » was ;

Muntshi is nog een vlakte bij de Baka Mukishi en een beek bij de Baka Ndolo er rechtover ;

Bintshi is een veelgebruikte persoonsnaam en een vlakte bij de Baka Mukishi ;

Kantshi is een dorpshoofd bij de Bakwa Mukishi ;

Buntshi is de naam van een vlakte bij de Bakwa Biyayi op 300 km meer Noordwaarts.

In veel dorpen van het Zuiden spreken ze de naam Buyu uit, als ware het Buiyi, en Beye spreken ze uit als ware het Beyi of Bei, gelijk ons Vlaams woord : bij.

Maar ook buiten de Babindi-streek heeft men :

— De Bena *Kabindi* : de Baluba-stam van Ntumba en Lumbaye ;

— De Bena *Tshibindi* : de groep van Mulamba Dibale bij de Bakwa Kasansu ;

— De Bakuma *Shindi* een dorp Bakete van Bumba Albert ;

— Al de Mukendi-dorpen en families.

2. Benamingen met PI en BI.

Ik heb wel enigszins geaarzeld, om al die namen op Bi onder de kategorie der Babindi te rekenen. Sommige van die namen moeten voorzeker verstaan worden voor een verkorting van *Buyu,* hetgeen ze op hun Babindi's uitspreken : *Buiyi* en *Bui,* gelijk ik zo even zeide. Aldus zagen we reeds de « Baka Tshi + ka + m *BI* a Mbale », dat is : de Bakwa Tshikambi bij de Bashila Kasanga, staande tegenover de « Baka Muansa a Mbale » ; de Bena Tshibale van Mulamba Tshangi, bij de Bakete. We zagen de Aka Buyu a Kana ka Bi', bij de Bambale van Muzodi (Luete). Dit Bi draagt een langen verhoogden toon ; daarom zal de zin wel zijn : « Kana ka Buiyi ».

Ditzelfde *Ka BI* vindt men ook bij de Bakwa Tshishimbula van Ndemba ; daar zijn twee groepen : « Meba a

Kabi » en « Katala a Kabi » ; de zin zal ook wel zijn : ka Buyu.

Bij de Bakwa Kasansu in het dorp Bena Tshiba heeft men :

Tshiba mubi
Kalowayi mubi } babi bonso.

Dit Mubi wordt verward met Muabi, de gekende vlakte over de Lubi, vanwaar ze wellicht komen :

Tshiba a Muabi
Kalowayi a Muabi } babi bonso.

Maar dit *Mubi* en dit *Muabi* allebei, zullen ook wel komen van Buiyi. Bij de Baluba echter, waar men de klemtoon verplaatst en de toonhoogte veranderd heeft, is dat niet zo duidelijk meer, als bij de Bakete en de Babindi.

Maar toch zullen veel van die BI waarschijnlijk een tegenstelling zijn met de BE en BO en BA. We hebben vooreerst de naam *Nsum* + *PI* en *Tshum* + *BI*, die zo veelvuldig voorkomt bij de Bakwa Baye, tussen de Muansangomo en de Lubudi ; daar wonen o. a. de Bena Tshumbi van hoofd Kalundu.

Nsumpi in hun oude Bakete-taal wil zeggen : leeuw, vandaar al hun liedjes :

De Bena Kandwe van de Baka Tshumbi roepen :

« *Tshumbi Ntambwe,*
mulele mu mpata,
muabo muitu. »

« Tshumbi, de Leeuw
geboren in de vlakte
maar thuis in het bos. »

De Bena Mokadi van de Bakwa Wodie roepen :

« *Mukwa Nsumpi a Lukale*
wa kua Mpika ne Ngombo. »

» De lagere Nsumpi
van de Mpika's en de Ngombo's. »

De Bena Kambale van de Bakwa Beye :

« *Mukwa Nsumpi a Lukale,*	« De Mukwa Nsumpi van lager,
Ntambwe lukale a milongo. »	de Leeuw, die de reken (strijders) uiteendrijft. »

Hoofd Kalundu en zijn Bena Tshumbi roepen zo :

« *Tshumbi Ntambwe*	« Tshumbi, de Leeuw,
mulele mu mpata	geboren in de vlakte,
muabo muitu,	thuis in het bos ;
Kasanganayi Ntambwe	Kasanganayi de Leeuw,
kashidi muntu,	hij woont bij niemand,
utu wasa ne muine sungusungu ;	hij woont alleen op zijn eentje ;
kashidi Lukono,	hij woont niet bij Lukono,
kashidi Tshabo ;	hij woont niet bij Tshabo,
Tshumbi a Ba Muamba. »	Tshumbi van de Muamba's. »

In dat liedje doet hoofd Kalundu van de Bena Kasanganayi, waar Tshumbi en ook Muamba ondergroepen zijn, zijn politiek beklag. De stam Bakwa Baye had drie grote takken :

De Kayembe van Lukono ;
De Biyayi van Tshabo a Bumba ;
De Kasanganayi van Kalundu.

Lukono kreeg een hoofdmansmedalje van de Staat ; Tshabo a Bumba kreeg een medalje, maar Kalundu kreeg er geen, en moest van de Staat hetzij onder Lukono, hetzij onder Tshabo gaan staan. Kalundu immers woonde over de Muansangomo, in de Dibese, en de Staat leerde hem maar kennen door het zeggen van Lukono en Tshabo. Kalundu zegt : « We zijn met drie zonen, twee krijgen het hoofdmanschap, de derde zou moeten hun boy zijn ! » En hij liep nog verder de Dibese in naar Kashikila tegen de Lubudi. Hij betaalde eerst zijn belasting samen met Tshabo, maar Lukono beklapte de Staat, dat Kalundu een oproerling was, ging met de Blanken, met Dibale, Katanga en Shankamba, en met

soldaten naar Kashikila. Kalundu werd gevangen en moest betalen : 100 koekoppen, 50 geiten, 30 slaven. Er werd nog gevochten ; er vielen nog vijf doden en dertig gekwetsten en Kalundu werd meegenomen naar Malandi.

Lukono ging naderhand Kalundu terugvragen aan de Staat, omdat het nu zijn man was. Hij kreeg hem mee ; Kalundu moest dichter bij komen wonen, op de heuvel Tshingeshe. Maar Kalundu wilde zo dicht bij Lukono niet wonen : « *kuashidi Lukono* » : « versterkt het gezag van Lukono niet ». Hij ging zijn dorp aanleggen over de Muansangomo. De Staat nam Kalundu nog eens gevangen en zond hem in ballingschap naar Lusambo ; maar langs de weg ontvluchtte hij, terwijl zijn wachten kemp rookten en hij ging op Kashikila wonen, waar hij stierf. Naderhand ging Bula Matadi Lunganga naar Kashikila en... gaf de jonge Kalundu zijn medalje en zei hem : « Ga nu in de vlakte wonen ». Kalundu ging dan op Tshikata wonen tegen de Muansangomo. Maar nu, met de oprichting van al die sektors, is een hoofdmansmedalje van geen belang meer.

Daarom zingen de Bena Tshumbi nog, en ze voegden er dit laatste lid maar bij :

« *kashidi muntu, kashidi Lukono, kashidi Tshabo* ».

Ze zongen nog verder :

« *Mukwa Tshalula kalubudi ;*	« De Mukwa Tshalula betaalt geen schatting ;
utu ukwata nkashama,	hij vangt een luipaard,
udi udisayila.	en kapt hem uit op zijn eigen.
Nkashama n- kaniama ka tshisuku ;	de luipaard is maar een nietig beest uit het grasland,
ndi Tshumbi tshintuntumika ;	ik ben Tshumbi, de Leeuw die aanvalt,
Tshakalua mu Nkoto,	Ik kwam van Nkoto, (een oude woonplaats)

Tshumbi Ntambwe a mpata,
kakupie mukila
namane Mukwa Bayi ku kutapa. »

Tshumbi, de Leeuw uit de vlakte,
hij trekt zijn mes
en kapt er mee, tot alle Bakwa Bayi dood zijn. »

Dat was de Mukwa Tshumbi. Maar benevens die Tshumbi zijn er nog veel andere BI :

— De Bashi *Bambi*, een dorp Batwa bij de Mpianga ;

— De *Kabambi* : de oudste tak der Bena Tshikongo bij de Bashila Kasanga ;

— De *Luyambi*-families, overal verspreid ;

— De *Tshilambi* : een dorp bij de Bena Diulu en een ander bij de Bakwa Ntamba, aan de Lubudi ;

— De *Lubi* : een tak Bakwa Kabunda van Kalamba over de Lulua ;

— De *Kalubi* : al de Bakwa Tshinga en omliggende stammen, stamden af van Moeder Kalubi en hadden hun Kalubi-*buanga* ;

— De *Niambi* : een stam Bashila Lungu ;

— De *Ndumbi* : als de Bakuba vroeger nog naar Luluaburg gingen met hun belasting, stonden ze er bekend onder de naam van : Bena Ndumbi. De Biyenge, — die bij Lukengu wegliepen en bij Djoko Mpunda gingen wonen, — worden daar nog Bena Ndumbi genoemd. De Ndumbi zijn nog een groep Bakete aan de Lubi en een dorp Bena Kanioko bij Merode en een dorp Bakwa Ndamana bij de Bakwa Kasansu ;

— De *Makobi*, een dorp bij de Bakwa Tshinga ;

— De *Milombi* : een stam Bena Lulua bij de Lubudi ;

— De *Kambi + embi* : een dorp Bakete in de hoofdij van Kapanga ;

— De *Lusabi*, een tak Bena Wodie van Mpemba Kandolo ;

— De *Katabi* : een dorp Bakete van Kabuluku ;

— De *Matabi*, ook Ntumataba genaamd, een stam in Zuid-Luisa, in Kapanga en in Angola ;

— De *Kepi*, een dorp Bakwa Biyayi, hoofd Tshiswaka;
— De Bakwa *Nsumpi*, een stam Baluba aan de Bushimayi.

3. Benamingen met SHI en JI, hetgeen staat tegenover SE en SO en SA.

— De Bena *Mpitshi*, een dorp Bena Ngoshi aan de Muyawo ;
— De Bakwa *Mukishi* : een stam bij de Balualua ;
— De Aka *Muji*, stam Zuid-Bakete van Mundembe ;
— De Bakuma *Ngueji*, dorp Bakete in de hoofdij van Bumba Albert ;
— De Bakwa *Meji*, een oude stam Bena Lulua bij Mikalayi. Als hun stamvader geven ze op : Dishi Munene, die ook de stamvader was van de Bena Tshineme ;
— De *Bakwa Dishi*, de grote stam Baluba bij Merode ;
— En alle *Basenji*, al het verachterd volk in Kasai, dat door de meer ontwikkelden en de rijken als *Basenji*, gescholden wordt.

4. Benamingen met DI, hetgeen staat tegenover LE, LU, en LA ; want *l* voor *i* wordt *d*.

— De Bashi *Bidi*, een dorp Batwa bij de Mpianga ;
— De Bena *Tubidi*, een groep Bakwa Mpelu van Kapinga Kamba in de Bashila Kasanga ;
— Al de *Budi* en *Pudi* en *Tshikudi*, enz. ;
— De *Mbadi*, een dorp Bakwa Tshisumba bij de Bakwa Luntu. Maar hier nu lopen hun namen dooreen met de DIO en de MADIO, zodanig dat we moeilijk kunnen uitmaken, of we met een NDI-ras of met een Dio-ras te doen hebben, bijvoorbeeld :
— Al de *Muadi*, die we vroeger als DIO zagen, tegenover MUTU en NTU + mba,
— Al de Wodie... Moet Wodie vereenzelvigd worden

met BO + DIO of met BI + DI, hetgeen zou komen van BO + LI of BO + LO ? Nog andere namen zijn met dezelfde twijfel beladen :

— De Bena *Mokadi*, een stam bij Mukenga Kalamba ;

— De Bena *Kabwadi*, het dorp Bakwa Muansa van Tshimbowo aan de Muyawo ;

— Al de *Kasadie* : een dorp Bakwa Dishi ;
En de groep Bakete van Bumba Albert ;
En andere Bena Kazadi-families ;

— Al de *Lubadi*-families bij de Bakete ;

— Al de Bena *Tshadi* en die zijn er veel :
een stam Bakwa Luntu,
een stam Babindi a Nkusu,
een dorp Bena Musenge- (Bakwa Luntu),
de *Kashadi a Kanga*, een stam Bena Lulua, bij Ndemba,
een stam Bena Lulua over de Lombelo,
een dorp Bakwa Kasua bij Luebo, enz.

5. Benamingen met KI en NGI, hetgeen staat tegenover KE en KU en KA.

Zo hebben we :

— De Bena *Kaniki*, een stam Bena Kanioko aan de Bushimayi ;

— De Bena *Maseki*, wat overal.

— Aan de Luete zijn veel *Suingi* of *Suiye*. Ik geloof wel dat het woord komt van *Sungu* = Basongo. Maar in de uitspraak van de naburige Babindi-dorpen aan de Luete, is dat *Sungi* en *Suingi* en *Suiye* geworden ; op andere plaatsen bij de Baluba is dat *Suingi* wederom Tshinga, dat is een stam Bena Mukunu in de Dibese ; en juist daar is er nu nog een familie *Suiye*. Bij de Balualua van Muanono en bij de Bakete van de Malapudi werd het : *Tshina*.

Besluit.

Al die beschouwingen over familienamen hebben wat lang geduurd ; doch nu plukken we er de vruchten van. Ineens staan we voor twee verrassende feiten :

1) Dat in al die familienamen steeds dezelfde woorddelen terugkomen, te weten :

TI	TE	TU	TO	TA
NDI	NDE	NDU	NDO	NDA
MI	ME	MU	MO	MA
PI	PE	PU	PO	MPA
BI	BE	BU	BO	BA
SHI	SE	SU	SHO	SA
DI	LE	LU	LO	LA
KI	KE	KU	KO	KA
NGI	NGE	NGU	NGO	NGA

2) Dat al die namen kunnen gerangschikt worden volgens de klinker die er in voorkomt, juist gelijk de muzieknoten in een gamma, bijvoorbeeld :

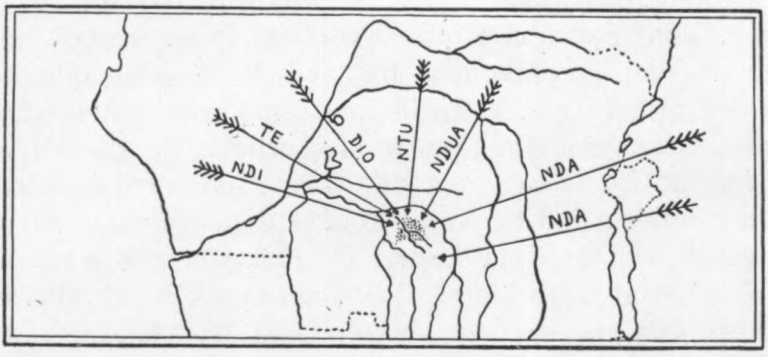
BINDI	BENDE	BUNDU	BONDO	BANDA
SHINDI	SENDE	SUNDU	SONDO	ZANDA
BINGI	BENGE	BUNGU	BONGO	BANGA
BIDI	BELE	BULU	BOLO	BALA
SINGI	SENGE	SUNGU	SONGO	SANGA
NIKI	TEKE	DUNGU	NDONGO	DANGA
BISHI	BESE	?	BOSHO	BASA

In iedere reeks kan men nog verschillende spellingen aanbrengen, volgens ze tot de Westerse P-taal of tot de Oosterse B-taal behoren bijvoorbeeld :

MPETE	MPENDE	BENDE
PUTU	PUNDU	BUNDU
MPATA	MPANDA	BANDA
SAGA	SANGA	ZANGA

Hier staan we nu voor het aanmoedigend feit dat al die Bantu-namen zo eenvormig samengesteld zijn, dat ze zo duidelijk kunnen gerangschikt worden en dat alleen de klank van hun klinkers hun afkomst aanduidt.

We kunnen aldus een panorama-plaat opstellen, die ons op aanschouwelijke wijze voorstelt, uit welke hoek de rassen van Kasai gekomen zijn, steunend alleen op hun taalbijzonderheden.

KAART 34. — Rassensamenvloeiing.

Als ge die panorama-plaat bekijkt, zoudt ge wellicht denken, dat alle rassen van Midden-Afrika naar Kasai en meer bepaald naar de Dibese, als naar een middenpunt samengestroomd zijn. Evengoed kan men zulk een plaat opmaken voor het Kuango-gebieden voor al de andere streken. Zodanig zijn de rassen door elkander gelopen. Hetgeen ik hier opgeef, geldt maar voor Kasai en de randgebieden van de Dibese. Hoogstens zou men kunnen zeggen dat in Midden-Afrika, de Westerse en de Oosterse stromingen tegen elkander aangelopen zijn, en met elkander dooreenliepen, maar dat ze toch een scheidingslijn achterlieten van Noord naar Zuid, en die lijn loopt in Kasai tussen de P- en B-taal, langs de Lubudi, de Dibese, de Lukula en de Lulua. Evenals het Zwart-Water = *Mayi Mafike* van de Muansangomo en het Bleke Water = *Mayi Makunze* van de Lubudi aan

de Nsanga samenvloeien, kan men nog honderden meter ver stroomafwaarts te midden de stroom een duidelijke lijn tussen Zwart en Bleek waarnemen.

Natuurlijk zullen er nog altijd moeilijkheden zijn ; er zullen nog dikwijls andere beschouwingen bijkomen, en dan moet men uitmaken welke delen van een stam beantwoorden aan de naam die ze dragen en welke andere er vreemd aan zijn.

Alle namen willen niet zo eenvoudig geklasseerd worden. Maar dat is met onze Nederlandse namen ook het geval ; het is eenvoudig omdat we de ethnologische uitleg niet vatten. Dikwijls kan een kleine opheldering alles doen verstaan. Daar is bijvoorbeeld de naam *Kanunkola*. Hoe moet men dat woord ontleden, hoe het rangschikken ? Bena Kanunkola is de naam van talrijke families bij de Bena Lulua. De uitleg echter vond ik bij de Bambale van de Luete. Daar spraken ze wel duidelijk van hun dorp en vlakte KANGIA-NKOLO ; dat is dus : de Opper-Kanga. Kanunkula zal er een samentrekking van zijn : de Baluba hebben de klemtoon verlegd, KÁNGIA NKÓLO werd KANÚNKOLO, en ze hebben een *a* aan het einde gevoegd : KANUNKULA.

Zesde « ras » : De NDUA of BA LUA LUA.

We spraken reeds meermalen over de Balualua, maar geheel klaar is het nooit gekomen. Ze stonden tegenover *Mbale* en de Bakuba in het Luisa-gebied, en tegenover *Bulu* in de Basongo.

Lolo stond tegenover Lele en Mbale. Over de Lubilashi een bezuiden de Dibese, overal zagen we die Lolo, die tussen de twee groepen gemengd zat, tussen de Westerse Ndaye, en Baye en de Oosterse Kulu en Ngoye. Ze worden nu eens *Baluwàluwa* genoemd, dan weer *Balualua*, of *Balolo* of *Ololo*. Ze worden genoemd *Ndua-*

lua en dan weer *Ndolo* en *Lule*. Ze worden genoemd *Busha* en *Buishi*, wellicht omdat de echte Balualua spreken van *Bishi* voor *Bena* = volk van... Al die schrijfwijzen beantwoorden aan de manier, waarop ze de naam uitspreken.

We lieten de NTU en de NDO-groepen komen uit het Noorden, over de Mongo en de Kundo, die misschien zelf kwamen van de Nijlstreek, waar nog NDO en LOGO wonen. We lieten de NDA komen uit het Noordoosten uit Ruanda en Uganda. Maar daartussen in zit nog dat ander ras : de NDUA of LUALUA. We vinden ze hier vooral tussen de Kasai-stroom en de Lulua, aan de boorden van de Lubudi (de Bakwa Muansa, enz.) en de Lukibu (de Bashoba).

Als we nu in die richting het Noorden intrekken over allerhande Bakutu en Bambolo, komen we over de Kongostroom aan een bijzonder ras : de *Budja* of *Buja*. Ze wonen er benoorden de Itimbiri, aangeleund in het Westen tegen de Mongo- en Ngombo-rassen ; maar Oostwaarts wonen nog aanverwante stammen. Die Buja zijn geen Ngombo of Mongo ; ze staan er veeleer tegenover, — gelijk in Kasai de Baluba'se NDA-rassen tegenover de NTU- en de NDO-rassen staan. Hun taal is een A-taal en ook een B-taal, evenals die van onze Oost-Baluba. Ze eindigen hun namen met een *a* ; ze beginnen ze dikwijls met een NIA. Hun naam is BUJA, evenals onze Bakwa Busha van de Bakwa Wodie aan de Lubudi en onze Bakwa Buisha van Katende aan de Lulua. Ginder ook hebben ze hun LOLO-stam aan de Itimbiri en hun NDUA-rivier (of Zwart Water), die naar de Mongala loopt.

Laat ons veronderstellen, dat die Buja ginder stonden tegenover de Mongo en de Ngombo, gelijk hier onze Baluba tegenover de Bahutu staan, — gelijk de NDA tegenover de NTU. Laat ons nog veronderstellen, dat die mensen in de loop der eeuwen ook uitgeweken zijn

gelijk alle rassen, dat ze samen met de Ngombo en de Mongo Zuidwaarts kwamen, dat ze in hun verhuizingen zich er mee verenigden en dooreenliepen, dat ze zo kwamen tot aan de Sankuru en de Lulua, waar ze nu om zo te zeggen één volk geworden waren. Daar aan de Sankuru en aan de Lulua kwamen ze te staan tegenover de zuiver Baluba-rassen, de NDA, die rechtstreeks uit het Noordoosten kwamen. Zo kunnen we verstaan dat dit NDUA-ras, — tussen de twee grote rassen de NTU en de NDA, — ingeschoven zit en er een overgang vormt. Dit ras zou moeten de ondergrond uitmaken van het Bena Lulua-rasen de Bashila Lungu en de Balualua in het Zuiden. Ze moeten wellicht ook de ondergrond uitmaken van de stammen die zeggen : dat ze voortkomen van *Ntete Maloba*. De andere stammen : Mukunu, Kasanga, Tshilundu, Kabiya, zelfs Ndolo komen voort van Mutombo a Nkole a Tshilonda, maar de Meta en de Katowa en de Mushilu en de Beye en de Basangana en nog anderen vermelden als hun voorvader : Ntete Maloba wa Bende, wa Mvidi Mukulu. Ntete Maloba dat is de Muluba van de hoge kant, gezien van de kant der Ba Kele en Ba Bale. Die Maloba zou wellicht de Muluwaluwa zijn. Maar ik moet bekennen, dat hier alles nogal door elkander loopt.

Aldus komt het, dat we tussen de zuivere NTU en NDA-rassen een tussensoort vinden, die onze eenvoudige klassering in de war stuurt : de NDUA ; ze hebben iets van de NTU en iets van de NDA. Maar nog al dikwijls dragen ze toch hun plankje met hun opschrift mee : LOLO, of NDOLO of LULE, of BUSHA, of DUDU, of iets dergelijks.

We mochten vroeger als algemene regel aannemen :

Alle namen hebben als eindklinker dezelfde klinker als die van de stam ; aldus Bindi, Bende, Bundu, Bondo, Banda. In de laatste vijftig jaar kwamen de Baluba uit het Oosten en voegden aan vele namen een *a* toe. Aldus :

Beya voor Beye, Buya voor Buyu, Kabwa voor Kabu(e) Kenga voor Kenge, Maswika, voor Mashuiku, enz., maar omdat dit maar in de laatste vijftig jaar gebeurd is, is de oude uitspraak, bij het volk van het binnenland, nog wel weer te vinden.

Maar de verwarring, die de Balualua meebrachten, zit veel dieper. Ze zijn oorspronkelijk ook van het BA-ras, maar ze zitten sedert veel eeuwen vermengd met de NTU-stammen. Als kenmerken hebben ze toch :

a) De dubbele klanken UA en IA ; achter U of I zetten ze een A-klank ;

b) De klemtoon op de derde laatste lettergreep :

1) Aldus hebben ze veel namen als Balualua (voor-Balolo), Luambo (voor Lumbo), Buatuka, Muansa, Muanda, Biakoko, enz. bij de Balualua van de Luete zelf.

In het Noorden spreken ze van Yongo Bualu, Tshofo Bualu. Er zijn drie Yongo-dorpen : Yongo Tende, Yongo Matadi en Yongo Bualu.

Yongo Bualu staat voor Yongo Bulu, maar — omdat het Balualua waren — zegde men Yongo Bualu.

We hebben de namen Nt*u*mb*a* en niet Ntumb*u*, en het gekende Bashila Mutumba, dat staat tegenover Bashi Dio + ngo en Bashila Nioko.

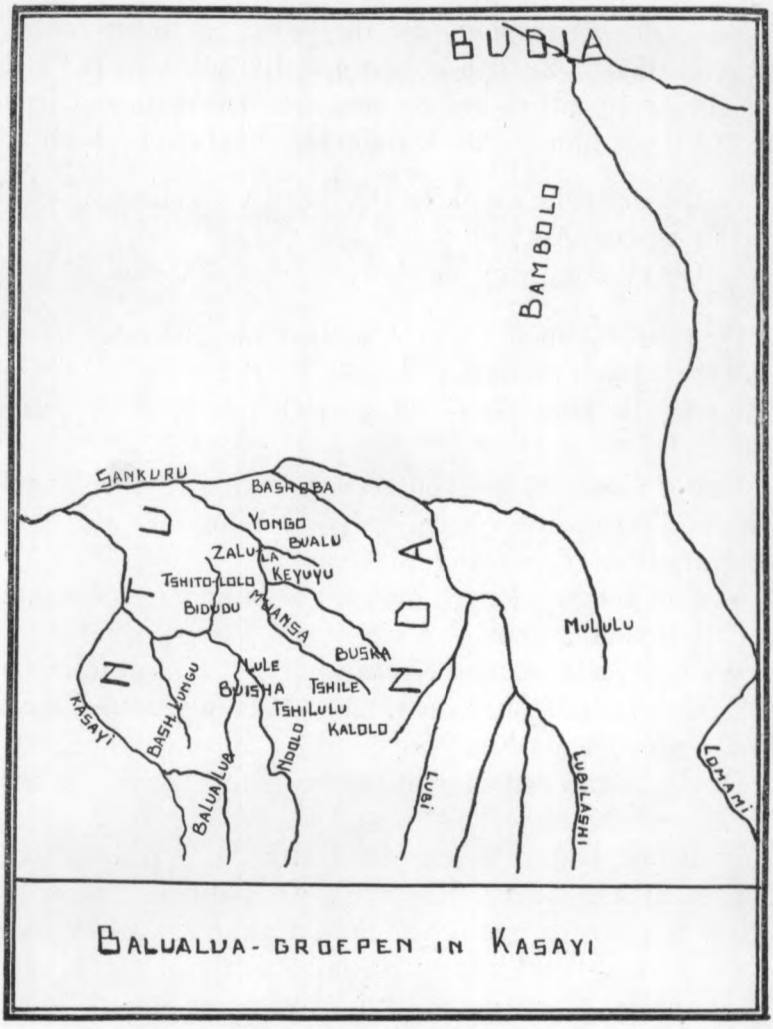
Die Balualua zelf vinden het goed te zeggen : Bashila Niok*a*.

Er is nog Katempa (en niet Katempe of Kandamba), dat staat tegenover Kawaye ; we hebben Ndolo, of gelijk ze soms zeggen Ndualua, tegenover Mbale.

Ze spreken van Luwa en Bashoba en Bumba en Kunda en Wuya en Mulumba en Buisha en meer andere soortgelijke namen, die een *a*-eindklinker gekregen hebben, onder de invloed van het Balualua-ras.

2) De NTU-rassen plaatsen de klemtoon in hun namen op de voorlaatste lettergreep. Bijvoorbeeld :

Káya Ngáya (een dorp Bakete aan de Olukeshi). De Balualua en Baluba zeggen : Kalángala. Voor Múka Ngála zeggen ze allen : Mukángala. (De stam van hoofd Ndaye Ngufulu bij Luluaburg).

KAART 35. — Balualua.

Voor Kóngia Nkólo zeggen ze : Kanunkula. En voor Balúwa-lúwa zeggen ze Baluwáluwa of korter Baluálua.

Aan de Sankuru hebben ze nog de familienaam Elowa. Als men de naam verdubbelt krijgt men Elowa + lowa, vandaar Balúwa lúwa en Baluwáluwa.

Verdere besluiten.

Het ware zeer eenvoudig moesten nu al die rassen in verschillende stammen wonen, soort bij soort, hier de NTU, daar de NDA, verder de TE, elk met zijn rasnaam, elk met zijn hoofd, elk met zijn grondgebied. Maar dat is niet zo. Al die rassen leven door elkander, in dezelfde hoofdij, in hetzelfde dorp. Bijna alle families zijn van verschillende afkomst.

Een paar voorbeelden :

De Bakwa Bosho of Bakwa *Buloba Buyu*. Ze zijn een stam Bena Lulua, wonende aan de Lubudi, nu geplaatst nabij de spoorwegstatie van Baka Kenge. Hun stam wordt in dorpen en families verdeeld als volgt :

I. — Bena Tshi + BOMBO.

1) Tshi-LULU, hoofd Kashama a Niengele ;
2) Mukwa Ka + shi + YA ;
3) Mukwa Mua + WUKE ;
4) Tshi + TE + NGE a Ndaye, hoofd Tshiniama ;
5) Bena Mua + MBA of Ka + LO + Mbo ;
6) Muena Ma + LaLA, hoofd Mulondo.

II. — Mukwa Mua + NGALA.

1) Kaléngele, hoofd Kayampua ;
2) Muta + ta + NGA ;
3) Ka + NDWE, hoofd Dibondo ;
4) Bena Me + na ;
   a) Ntam + BWE Kena, hoofd Lumbamba ;
   b) Ka + ta + mBWE;

c) Ka + ba + mBA ;
d) Mu + ka + NA.

III. — Mukwa Sa + LULA.

1) Muena Ntu + mBA, hoofd Kapita ;
2) Muena Muana BU + SHI, hoofd Bilolo.

Bemerk hoe ze de zin van Muana vergeten zijn en er daarom nog een tweede Muena voorzetten.

In die lijst erkent men aan de naam alleen de Mulualua, de oudste tak, te weten : de Sa + LULA en in het bijzonder de Muana BUSHI, ook de NTU + MBA, ook de Tshi + LULU. Die Tshilulu nu moet in verband staan met de *Lule* der Bashila Kasanga a Nkusu. « We zijn Bakwa Lukusa » zei Kashama en zijn volk roept :

« *Mukwa Lukusa !*	« De Mukwa Lukusa !
Ndongo ilengele masala.	De mieren zetten hun vleugels op.
Mukwa Lukusa wa Mikoko !	De Mukwa Lukusa van Mikoko !
Lukusa a Buisha,	Lukusa van Buisha,
Lumono mikoko ne bimpanga. »	Die bezit schapen en rammen. »

Zonder de Tshiluba'se woordspelingen, wil dat zeggen : « We zijn van de KUSU (= dat is : Bosho)... van de Ndongo,... van de Kusu Mukongo (= de Bakongo van het Noorden),... de Kusu Buishi (= de Balualua). »

— Men erkent nog : de Tshi + BOMBO, die in die streek van de Bakuba beschouwd wordt als de Muluba.

BOMBO is = de MOMBU = Buyu = de MAMVO = de MAMBA.

Al die Tshibombo staan in verband met de Bena Kabanda van Tshombo Bululu, die door de andere Bakwa Muansa als « Tshibombo » verweten worden.

— De Tshi + TE + NGE, verwant met de Ka + SE + NGE ; ze zijn hier nauw verbonden met de Kalombo, want beide samen vormen de Muamba.

— Die Mua + mBA komen waarschijnlijk van de Bena Muamba der Bakwa Longo.

— De Kale Ngele = de lageren. Bemerk hoe ze de klemtoon verplaatst hebben : Kàle Ngéle werd Kalén-gele, juist gelijk bij de Bakete der Bena Kene op 300 km meer Zuidwaarts. Kaye Ngaye werd er Kalángala. Die Kalengele en Mutanga samen, de Bena Muangala, moeten verwant zijn met de Bena Tshovo der Noord-Bakete en tevens met de Bakwa Kansansu van tegen de Moyo. Ze roepen immers :

« *Mukwa Kaboto* — « ... van Kaboto
Muena ku nsulu, — die op het einde (van het dorp) woont,
kakuashi muana — 't is geen kind dat daar woont
kutu kuasa Tshilobo Ndayi. » — daar woont de felle vechter Ndayi ».

Kaboto is een vlakte aan de Lubudi, waar veel Bena Tshovo gewoond hebben, en het is ook een vlakte bij de Bakwa Kasansu, waar ze ook roepen van « *Kasasu ku nsulu* » = hij woont op het einde.

— De Kandwe, zijn volgens hun roep de « *Kangandu Ngandu* ». Dat zijn die Nganda, die door de Bakuba genoemd werden : *Nguono a Bombo* of *Ngandu*, het volk dat wegliep over de Lubudi naar de Babindi. Deze Kandwe hier kwamen van de Bena Mutumba over de Lubudi, waar er nog Kandwe zijn.

— De Mena of beter Mene en Ntambu Kene zijn Basongo Mene. Die moeten ook verwant zijn met de Tshika, want ze roepen :

« *Bena Mene Baka + jika,* — « De Bene... Mene... Baka Jika
Bakajika ditunga — (er zijn hier reeds drie woordjes met de betekenis : volk).
ne bujima ; — ze eindigden (overmeesterden) de streek geheel en gans,
bakombole ». — ze zijn schoon ».

— De Kabamba = de Bena Tshibamba of Ibama, die hier vroeger een grote stam waren, nu verspreid bij de Bakuba, de Babindi en de Bena Lulua.

Al die rassen vormen één aaneengesloten stam : de Buloba Buyu ; de Bosho zijn eigenlijk maar de Bena Tshishiba van over de Lubudi. Ze roepen nog :

« *Buyu a Matanda,*
Tshilundu muashile mutanda. »

«Buyu van de Matanda-kant,
een mierenhoop met een bladeren dak *(lutanda)* overwelfd, om mieren te vangen».

Andere Buyu waren dus *a ngele* (Mua Ngala) = lager ; deze waren *a Ntanda* = van hoger. Ze waren dus een deel van die Bulu, Tshiya Bulu, Lukosho Bulu, Tshishiba Bulu, enz. die hier tegenover de Muansa stonden.

Ziehier nu een ander voorbeeld van bij de Balualua in het Zuiden : het volk van hoofd Kangambo. Bij de Staat staan ze opgeschreven als : *Bishi Ndayi*. Feitelijk zijn er drie groepen. Hier volgen ze met hun verschillende families :

I. — Mu NDA + JI van hoofd Malongile.
   1) Baka Ngo + NDO a Nji + LA ;
   2) Baka Ngo + NDO a Sa + mba + ngi ;
   3) Baka Ngo + NDO a Kapundu Mine ;
   4) Baka Ilunga dia Wanza ;
   5) Baka Ilunga dia Bovo ;
   6) Baka Ilunga dia Muansa Mpembe ;
   7) Baka Ilunga dia Njila ;
   8) Baka Muse + NGE ;
   9) Baka Muzu- + NGU.

II. — Mu Ka + NDU + NDU van Mushidi a Kadembu.
   1) Bishi kua Nko + DO ;
   2) Bishi kua Muanda Mua + NDA ;
   3) Bishi kua Kabua + T(s)U ;
   4) Bishi kua Kabué + Se + LE, die gekend zijn als Batwa ;
   5) Baka Muse + NGE ;

6) Bishi Kambo + NGO ;
7) Baka Shi + LALU ;
8) Baka Kamu + LA + VULA ;
9) Bana ba Bo + VO ;
10) Bishi kua Ka + DIA ;
11) Bishi Kasa + NZA ;
12) Bishi Ka + BOMBO.

III. — Mu Bamba bij hoofd Kangambo :

a. — Ba SA + PA :

1) ba Sa + PA Ngongo a Katemba ;
2) ba SA + PA Ngongo a Shitumbu ;
3) Mu + MBUYU a Nkele ;
4) Mu + MBUYU a Shimpalanga ;
5) Mu + MBUYU a SHA + KA ;
6) Bishi kua Ka + ba + MA ka Ntumba Ngangi ;
7) Bishi kua Ka + ba + MA ka Mpa + Ngashi ;
8) Bishi kua Ka + ba + MA ka Miese ;
9) Bishi kua Ka + ba + MA ka Shitumba ;
10) Bishi kua Kampa + NGA ;
11) Bishi kua Tshibotshi.

b. — Bishi mu Nza + VO, hoofd Biakuambula :

1) Bishi kua Kalu + NDU ;
2) Bishi kua Ma + SUA ;
3) Bishi kua Nda + NGIA ;
4) Bishi kua Tshibotshi ;
5) Bishi kua Ka + ba + NDA.

Hier zitten dus de NDU en de NDA, de VO en de PA, de SE en de SU en de ZA, al door elkander.

De Kua-klank van de Balualua klinkt toch boven.

Bij de Basala Mpasu ba Mayanda (= de lageren) zijn de dorpen samengesteld uit een tiental families. De meest voorkomende namen zijn :

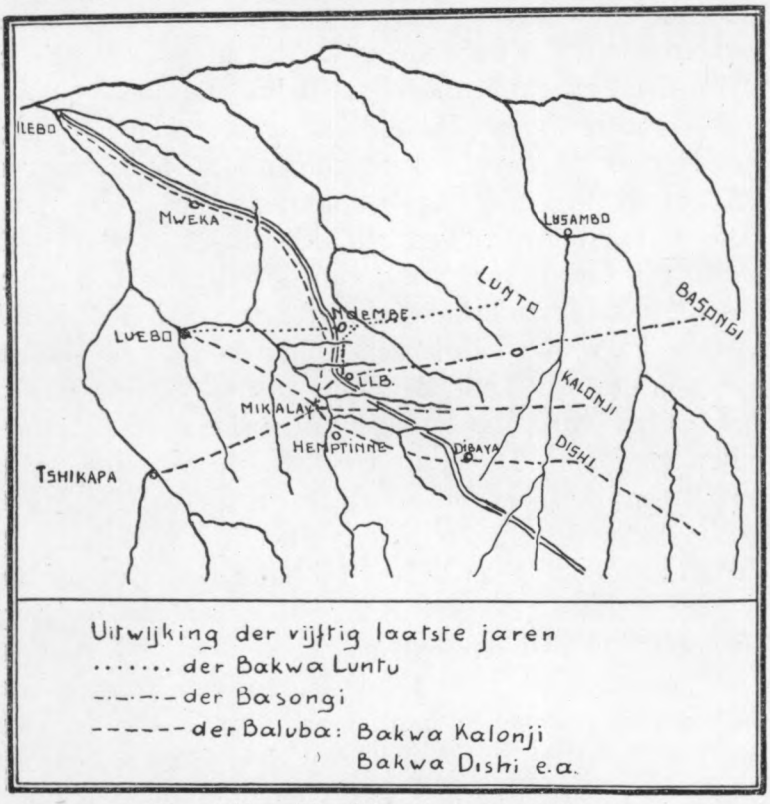
1) Keju = Ke + SE ;
2) Nzaji = Sa + NDI ;
3) Kase + LA ;
4) KASA + LU ;
5) Kaye + MBE of Mpe + MBE ;
6) Bi + NDA ;
7) Tshisa + DIE ;
8) Kashi + KA.

Na al hetgeen we zagen over dorpsschikking en familieleven, mag men over die mengeling niet meer verwonderd zijn. Nooit is een stam op zijn geheel verhuisd, zelfs geen patriarchale stam met hun sterke hoofden. Alle uitwijkingen geschiedden per familie, of zelfs delen ervan volgens het paste, en die gingen alle door elkander wonen, volgens de mogelijkheden van het ogenblik.

Moest iemand er nog aan twijfelen, hij zie maar wat er voor onze ogen gebeurde de laatste vijftig jaar.

De uitwijkingen gingen in Kasai nooit rapper hun gang dan in deze tijd. In de streek van Dibaya, Hemptinne, Kabwe, Luluaburg, Ndemba, Tshikapa, Luebo, Lusambo, is zeker de helft der bevolking ingeweken sedert de komst der Blanken. De oude bevolking noemt men Bena Lulua of Bapemba, de nieuwe bevolking is de zogenaamde Baluba. Ze verhuisden van Oost naar West. Ze gingen zich vooral scharen rond de posten van Blanken, om hun bescherming te genieten. De Bakwa Luntu gingen de Dibese in, verder tot Ndemba en Luebo ; ze zijn nu een gehele groep ten Zuiden van Ndemba. De Basongo (Bena Zapo) gingen op Luluaburg af, zij zijn nu een grote groep wat meer ten Noorden over de Tshibashi. De Bakwa Kalonji gingen op Luluaburg en op Ndemba (Bena Nzembe). De Bakwa Dishi en andere stammen, ook van over de Luilu, gingen op Dibaya en Hemptinne. Van Luluaburg en Hemptinne gingen die Baluba eerst naar Luebo en naar Ndemba, naderhand naar Tshikapa.

Dat is zo een algemene richting. Maar als ge in bijzonderheden wilt nagaan, van waar die mensen kwamen, en waar ze aanbelandden, dan zoudt ge verstomd staan. Neem, bijvoorbeeld, de Basongo benoorden Luluaburg. Officieel is bekend, dat Le Marinel de Zapo-Zapo liet naar Luluaburg komen, omdat ze ginder door Lumpungu aangevallen werden. Maar nu vinden we te Luluaburg, benevens die Mapengi of Bena Zapo, nog :

KAART 36. — Uitwijking der laatste 50 jaren.

— Bena Diongo
— Bena Lusungu
— Beka Neki
— Batshimbo
— Bena Kankole.

} die zijn allen nog Basongo.

— Basanga
— Bena Majiba
— Bakwa Tshinene
— Babindi Bambu
— Batetele.

die zijn maar aanverwante stammen.

Van dat volk bleven er velen *ku mukuna* over de Lubilashi ; slechts enkelen zijn naar hier uitgeweken. Maar om te weten te komen vanwaar iedere familie vandaan komt, dat ware moeilijk ; dat steken ze weg om hun mensen zo gauw mogelijk in hun familie en dorp voorgoed in te lijven ; de onderhorigen steken het weg, omdat er altijd gevaar kan komen dat hun vroeger hoofd of de Staat ze zou terugvragen en wegzenden.

Die verhuizingen gingen gemakkelijk en zonder veel hinder, tot aan de inrichting van de inlandse hoofdijen rond 1915. Maar naderhand trachtte de Staat er de hand aan te houden, dat de mensen in hun hoofdij bleven en als het nodig was, zond de Staat ze met geweld terug. Doch al het volk, dat vroeger uitgeweken was, terugzenden ging niet. De Staat trachtte er wat orde in te brengen en ze soort bij soort te groeperen. De Staat regelde, maar de mensen deden er heel dikwijls van wat ze wilden, volgens ze er belang bij hadden en de hoofden het goed vonden. De uitwijking zelf tegenhouden, ging ook nooit. De Blanken zelf hebben te veel volk nodig : de diamantmijnen van Tshikapa hadden werkers en landbouwers nodig, de handelaars van Luebo en van Lusambo, later die van Luluaburg, de mijnuitbaters van Katanga en al de Blanken van Leopoldstad, ze hebben allen volk nodig. Dan kwam de Spoorweg van 1925 en trok veel volk aan. Vooral in het Noorden in de Bakuba, waar de Baluba vroeger nooit ingeraakten, daar ligt nu een autoweg van Baka Kenge tot aan de terminus Ilebo; ge kunt die weg langs rijden en ge ziet niets dan Balubadorpen. De Baluba wonen met hun huizen wijd uiteen ;

de Bakuba en Bakete zetten hun huizen dicht bijeen op zijwegen en om ze op te merken, moet ge ze eerst weten wonen. Een vreemde zal de weg langs rijden en niets anders zien dan Baluba. Die weg van Mweka naar Luebo over Ibandji... het zijn al Baluba. Mweka zelf, dat het groot centrum geworden is... al Baluba. De enen zijn in het werk, de anderen zijn in het werk geweest, nog anderen zullen in het werk gaan, maar intussentijd leven ze mee bij andere werkers en die dorpen groeien gedurig aan. Van waar komt al dat volk ? — Van de Baluba. En als ze hier spreken van Baluba, kunnen ze even goed Bena Lulua en Zuid- Bakete bedoelen. Dat zijn hier al Baluba. Bijvoorbeeld aan de Spoorwegstatie van Kinda is een lang dorp Baluba. Daar zijn :

— Bena Muya
— Bena Kazadi } = Bakwa Kalonji ka Mpuka,
— Bakwa Nianga
— Bashi Ngala = Bakwa Dishi van Merode,
— Bena Manda = van over de Luilu,
— Bena Katuku
— Bakwa Ntombolo } Bakwa Kalonji ka Mpuka.
— Bena Bilenga

— Ntu Ngombo, uit Portugees Angola, hier aan de Lulua achtergebleven als Von Wissmann afreisde. — Baka Lusabi, dat zijn geen Baluba, maar Bena Lulua : Bakwa Wodie van Mpemba Kandolo. Hun hoofd Kumuamba, is een Mukwa Lusabi, groep van Mpemba Kandolo uit de familie van Kabelo ka Ludimba van Tshepu, die nog bij Mpemba Kandolo gebleven is. Andere families van de Bakwa Lusabi zijn hier nog vertegenwoordigd : Muende, Kapinga, Ntumba, Tshawuke, Mulanga a Muende, Tshibumbu a Mutombo. Maar ook andere groepen zijn hier vertegenwoordigd : — De Bena Kamuanga van hoofd Tshibata ;

De families : Kapumbu

Balabo
Bidwaye
Muende ;

— De Bena Tshikulu van hoofd Tshiniama,

De families : Biselele
Mishibaho ;

— De Bena Mpiana van hoofd Kasisa,

De familie : Kayembe.

Dat zijn al Bakwa Wodie ; maar benevens die Wodie wonen daar nog Bakwa Kundu, en ook Bakwa Tshipamba van Ndumbi. Toch zegt men van gans het dorp : Bakwa Lusabi, omdat het voorgestelde hoofd Kamuanda, een *Mukwa Lusabi* is.

Op dezelfde manier ontstaan er inlandse wijken (*cités*) in Mweka, Kakenge, Ndemba, Luluaburg, Tshimbulu, enz. geheel de spoorweg langs ; ze groeperen zich wat samen, soort bij soort, maar toch blijft het een onontwarbare mengelmoes. Laat daar eens vijftig of honderd jaar overgaan : met de tijd zullen die dorpen toch aaneenhangen en één dorp uitmaken, met één hoofd en ze zullen wellicht zeggen : we zijn alle kinderen van denzelfden voorvader.

Zo zien we de verhuizingen nu gebeuren voor onze ogen. Zo gebeurden vroeger de uitwijkingen der Bapemba, en nog vroeger de uitwijkingen der Babende en Bangombo naar het Zuiden, en de uitwijkingen van de Bende en Ntanda van de Lubudi naar Lusambo, de uitwijking van de Bakongo van de Sankuru naar de Lulua, de uitwijking van de Mamvo, van de Balualua, van de Niembe, enz. We moeten dus niet verwonderd staan, dat er nergens stammen zijn die een echte eenheid vormen : allen zijn een verzameling van families van verschillende afkomst. — Maar, zal men opwerpen :

Zou men ten minste geen onderscheid moeten maken

tussen de Bakuba van het Noorden die Bukuba spreken, en de Baluba in het midden die Tshiluba spreken, en de Bakete en andere stammen in het Zuiden die weer andere talen spreken. Als ze zo verschillende talen spreken, elk met eigen woordenschat, spraakregels en zelfs eigen betoning der woorden, dan moeten ze toch wel van verschillend ras en afkomst zijn. Toch niet : al wat we zagen over taal en huizen en bijgeloof en zeden en overleveringen, enz. wees er gedurig op, dat alle grenslijnen van die bijzonderheden dwars door de taalgrenzen sneden, zonder op de taal te letten.

De taal zegt niet veel, omdat de Zwarten zo gemakkelijk hun taal verleren en een andere aannemen. Geheel de bevolking van Luluaburg tot over Ndemba, Luebo en Hemptinne heeft haar Bukete-taal afgeleerd en het Bupemba of Tshiluba aangenomen. Enige zullen er misschien aan twijfelen... of zo iets mogelijk is ? — Ziet dan wat er gebeurt voor onze ogen :

Tegen de Staatspost van Dibaya liggen een tiental dorpen, die bij iedereen gekend staan voor Bakete, maar die sedert een vijftig jaar meegaan met de hoofdij van Mpuamba, Bena Tshilundu, te weten : Baka Ndaye van Kabata.

Bena Ngala van Mutombo a Tshilundu ;
Bena Kalenge van Tshikoyo ;
Bena Tshikunu van Ndaye Boloto ;
Bena Kana van Mukomo ;
Bena Kamboko van Ndumba Mpatanga ;
Baka Tshimbowo van Kalamba ;
Baka Ngansa van Tshibembe.

De dorpen, die er rond liggen, zijn Bena Lulua en Baluba. Welnu, die Bakete-dorpen hebben op vijftig jaar tijd hun Tshikete verloren en spreken Tshiluba. Wat wilt ge er aan doen ? De zwarte Staatsbedienden

spreken Tshiluba, de handelsklerken spreken Tshiluba, in de scholen spreekt men Tshiluba ; en dat volk houdt toch zodanig niet aan zijn eigen taal. Ze zijn Baluba geworden.

Wat verder wonen de Bakete van Ntambwe Muense en van Ndumba a Bena Katamba ; ze hebben hun eigen hoofdijen, maar hangen af van de staatspost van Dibaya, niet van Luisa, waartoe de andere Bakete behoren ; ze wonen nu sedert enige tientallen jaren langs de grote Leopoldsbaan, midden andere Baluba. Welnu, ge kunt door die dorpen reizen en zaken afhandelen, zonder een woord Bukete te horen ; ge zoudt ze nemen voor Baluba. Alleen onder elkander spreken ze nog Bukete. Binnen enkele jaren zullen ze het ook verleerd en vergeten zijn.

Langs geheel de spoorweg tot aan Ilebo, ten volle in het land der Bakuba, zult ge nog weinig Bukuba horen. Bij de Staat, handelaars, missiescholen, alles gaat in het Tshiluba. Binnen enige jaren, zullen er hier en daar in het binnenland nog een paar Bakuba-dorpen overblijven, waar de oude mensen nog Bukuba spreken.

Over de betekenis der woorddeeltjes van de stamnamen.

In al de benamingen komen voortdurend dezelfde woorddeeltjes terug :

TI	TE	TU	TO	TA
NDI	NDE	NDU	NDO	NDA
MI	ME	MU	MO	MA
PI	PE	MPU	MPO	MPA
BI	BE	BU	BO	BA
SHI	SE	SU	SHO	SA
DI	LE	LU	LO	LA
KI	KE	KU	KO	KA
NGI	NGE	NGU	NGO	NGA.

Wat zouden al die woordjes nu kunnen betekenen ? Ze moeten berusten op de ene of andere bijzonderheid van hun dorps- en stamtalen, hun woordenschat, of hun uitspraak.

Maar op welke bijzonderheden steunen die woordjes dan ?

Dat is nu niet altijd gemakkelijk uit te maken. Die namen werden gegeven, wellicht vele honderden jaren geleden, heel ver in het Noorden. Sedertdien hebben die rassen wellicht verscheidene malen van taal veranderd, maar hebben hun naambordje altijd onveranderd meegenomen. Al de Bena Lulua aan de Dibese spreken nu Tshiluba ; hun vroegere Bukete-taal is vergeten, maar hebben nog hun oude Bakete-namen behouden.

1. De Woorden : Bena, Bakwa, enz.

Sommige namen zijn niets anders dan het woordje *Bena,* volk van..., of een ander dergelijk woord, dat zijn bepalende eigennaam verloren heeft.

De Baluba zeggen, bijvoorbeeld, *Bena Bele, Bakwa Beye* voor : volk van Bele... volk van Beye. Ze mogen niet denken, dat ze die woorden overal gebruiken ; andere rassen hebben andere woordjes.

1) Sommige rassen gebruiken niets. « De stamnamen in onze streek, schrijft me P. H. ROMBAUTS van bij de Ekonda, blijven onveranderd en kennen noch enkelvoud noch meervoud, voor wat het gebruik aangaat, al staan er sommigen in het meervoud :

Ekonda	Nkundo	Bakonda
Iyembe	Ntomba	Ilanga
Besongo	Bolongo	Biliankamba
Lioko	Welo (= Bo + elo)	Bolendo
Liombo	Weli (= Bo + eli)	enz.
Ilombe	Bolia.	

« Ze zeggen niet : ik ben *een* Ekonda, Iyembe, enz., maar wel :

Ekaso, Ekonda, Iyembe... = bij ons is het Ekonda.
Ofwel : *Emi bosi Ekonda, Iyembe...* = ik ben één van...
dus in het meervoud : *nso* (wij, *basi Ekondo*, enz.
basi Besongo, enz.

Ekonda komt niet van Bekonda, want die *e* is het prefix van plaats en het akkoord gaat voort met *e*.

Het is *N*kundo en niet Kundo ; dit woord is enkelvoud, want het akkoord gaat voort in 't enkelvoud : *Nkundo* e *Dongo* = Nkundo van...

Dit alles is heel merkwaardig voor onze Kasai-streek Al de *malandjo* (= familie)-namen van de Bakuba worden evenzo gebruikt, zonder enkelvoud of meervoud :

Ebadi	Bitshingi	Bokoyi
Iyeme	Kiyema	Bualele
Itama	Ndongo	Butalama
Mendje	Mishodo	Koto
Nguele	Bondo	enz.

« Ik ben van Ebadi, vertalen ze : « *Mimi a bolo Ebadi* » ik (ben) van het dorp Ebadi.

Wie in Kasai heeft ooit geweten, dat die streek zoveel gemeens heeft met de Noorderstreken ?

Ook in Luisa zijn alle familienamen zo : Tshisadi, Keju, enz... Om de familieleden aan te duiden, zet men er een Bashi of Bakuma voor : *Bakuma Tshisadi*, enz. Die namen worden beschouwd, niet als de namen van mensen, maar als de naam van het dorp zelf, van den grond, de « *mavo* » ; en als ze verhuizen dragen ze den naam van de *mavo* mee naar hun nieuwe plaats. Een eigenlijke vlakte-naam blijft, bij verhuizing, aan de oude vlakte gehecht ; maar dat gebeurt meer bij de Baluba, waar ze niet spreken van hun *mavo*, maar waar

elke vlakte een welgekende en veel gebruikte naam draagt. De familienaam in Luisa heeft wel eens verband met het bepalend naamwoord dat volgt, bijvoorbeeld : « *Bishi Iyamvo* dia *Nioko* » en « *Bishi Iyamvo* dia *Mutumba* » (een stam bij de Balualua).

Bij de Baluba en aanverwante groepen valt het verband soms op het voorwoord *Bena* of *Baka*, bijvoorbeeld bij de Bakete van Ntambwe Muense.

Abaka Muansa ba *Bena Mpiete*,
Abaka Buyu ba *Bena Mpiete*.

Bij de Baluba, worden de familienamen evenzo opgegeven zonder *Bena* of *Bakwa*, maar ze verpersoonlijken hun namen en zeggen : « de kinderen van Tshiniama (een groep Bakwa Beya van Ndemba) zijn : Kalanga, Kapiki, Mulongo, Tshadi, dat is : vier kinderen ». Om de leden der familie aan te duiden, zet men er ook een Bena voor : *Bena Kalanga*. Het verband met een volgend bepalend naamwoord is soms regelmatig, soms met *a* zonder meer, bijvoorbeeld : *Katunda* ka *Masha*.
maar : *Muashi* a *Beye* (voor wa *Beye*),
Bashila Kasanga a *Nkusu* (voor ka *Nkusu*).

Omdat de Baluba zo overal een *a* bij- of tussenvoegen, kan men dikwijls niet goed weten, of die *a* een woordje op zijn eigen vormt, dan wel de slotklinker van de voorgaande naam is. Bijvoorbeeld: *Muamba* a *Kaye* of *Muamba Kaye*. Vermits ze Kaye als een persoon voorstellen, zou men moeten schrijven: *Muamba* a *Kaye*. Maar Kaye is waarschijnlijk de geographische naam *Ngale* of *Ngele* = de lageren. De Bakuba zeggen Mpianga Ngiele. Volgens die beschouwing moet men dus schrijven : Muamba Kaye. Maar bij de Baluba is dat meer duister en verward.

2) Andere rassen gebruiken voor de stamnamen het voorvoegsel *Mu - Ba*. Aldus al de Bakuba en Babindi.

Bijvoorbeeld : Mukuba — Bakuba

Mubindi — Babindi
Mungongo — Bangongo
Mungende — Bangende
Mupianga — Bapianga
Muteke — Bateke
Mukete — Bakete
Muluba — Baluba.

Bij de Noord-Babindi spreken de Baluba'se katechisten altijd van *Bakwa* Muanza, *Bena* Stall, *Bakwa* Kubale, enz. Maar langs de wegen heeft de Staat aan ieder dorp een plaat doen plaatsen met de naam van het dorp, en er staat wel degelijk volgens het spraakgebruik der Babindi : *Ba* Muansa, *Ba* Stale, *Ba* Kubale.

Sommige Bakete zeggen : *Maruba* (voor Baluba).
Men zegt eveneens :
Matabi (een stam in Luisa aan de Kasai)

Mabanza
Masanga } drie Bakete-dorpen
Manga

Maar naderhand zette men er een *Bena* of *Bakwa* voor, bijvoorbeeld : *Bena* Manga.

De *Ba* wordt soms wel *Be*, misschien door versmelting met *i*, want a + i = e ; v. b. Ba Iba = Beba (de naam, die de Bangongo geven aan hun Batwa : Beba Woto). Of is het eenvoudig *Ba* die *Be* wordt, volgens het taaleigen van die rassen, of onder de invloed van de volgende *e*-klinker. Bijvoorbeeld : Be Beye, Bémbele (= Be + mBele).

3) *Muena - Bena*. Dit woord krijgt echter verscheidene vormen volgens de rassen,
bijvoorbeeld : *Muena* Lulua — *Bena* Lulua. Aldus de echte Baluba.
Mona — Bana, zeggen de Basongo.

Waar men Mona-Bana ontmoet, mag men aannemen dat ze van Basongo afkomst zijn. Daar is bijvoorbeeld de familie-naam *Monekayi* (bij de Bena Samba der Bakwa Kasansu). Dat is wel duidelijk « *Mona* Kaye ». Ze zeggen soms wel *Muena*kaye, en men hoort zelfs van « *Muena* Monekayi », een lid van de familie Monakaye, in plaats van Muena Kaye.

— *Abena* Katamba, zeggen de Bakete van Ntambwe Muense en Ndumba, met hun dubbel voorvoegsel.

— *Abiena* Mari a Buanga, met ingeschoven *i* : zeggen sommige Bakete van Ntambwe Meunse. Dit *Mari* is een vervorming van *Madio*.

— *Babine* Mpiete, nog bij Ntambwe Muense.

— *Emena* Ngono } bij de Ena Muji, ook met dubbel
— *Emena* Ngueji } voorvoegsel.

— *Ena* Muji

— *Ana* Tshiyana zonder de B.

— *Mueni* — *Beni* Katabi, bij sommige Bakete en Balualua.

— *Tshuana* mu Ngueji, bij Mbayi der Ana Muji.

Daarnevens klinkt de Zuid-Afrikaanse naam Betshuana-land ook zo zonderling niet.

— *Muine* — *Bine*, bij de Bine Kanioko.

— *Akena* Kaji, bij sommige Basala Mpasu.

— *Munia* — *Bania* Uruanda ; zegt men in het Oosten, aan de grote meren. Maar in de Balualua heeft men ook veel namen met « *Munia* », bijvoorbeeld : *Munia* Zundu. »

4) *Muka* — *Baka* wordt veel gebruikt bij de Bakete, zowel in het Noorden als in het Zuiden.

Aka en Baka en Baka Baka zijn namen van Dwergen in de Lage Kongo en in Frans Gabong' (= Kabongo) en ook in Ituri.

— *Abaka*, met dubbel voorvoegsel, wordt veel gebruikt bij de Bakete van Ntambwe Muense.

— *Abaka* wordt verkort tot *Aka*, met de eerste A zeer lang, bij de Bena Muleko, uit de hoofdij Kabuluku.

— *Mukuma — Bakuma* wordt algemeen gebruikt bij de Bakete en de Basala en de Balualua.

— *Tshikuma* hoort men op andere plaatsen. *Bakuma* moet de verkorting zijn van *Bakumba*, bijvoorbeeld : *Bakumba ba* Kamuengi, een familie bij de Bena Katebi, uit de hoofdij van Kabuluku.

Ook de Baluba zeggen dikwijls *Mukwa — Bakwa*. Ze zeggen : *Bena* Bele en *Bakwa* Beye
Bena Mbale en *Bakwa* Baye
Bena Mbolo en *Bakwa* Buyu.

Wat wil dat « *Bakwa* » zeggen ? Welk onderscheid is er tussen *Bena* en *Bakwa* ?

Bena, zegt men, is het deelwoord van een werkwoord, dat maar met enkele vormen gebruikt wordt en wil zeggen : *zijn*, ofwel *niet zijn*. Men vindt het in de vormen : *Tshena* ik ben niet, « *Kabena* » = ze zijn niet.

Bena ware dus : mensen van... zulk een dorp. Maar wat is *Bakwa* ?...

— Men kan het op verscheidene wijzen uitleggen :

a) We zagen reeds meermaals dat de Bakete en Babindi spreken van *Bashi ku...* ; andere zeggen : *Bashi ka* (of *kua*), bijvoorbeeld *Bashi ku* Lubadi of *Bashi ka* Lubadi.

Telkens de Mukete *ka* zegt, voegen de Baluba een *Ka* voor de stamnaam ; als de Mukete *ku* zegt, voegen de Baluba een *Ka* er bij. Ze maken dus :

Bena Lubadi
*Bena Ka*lubadi.

Evenzo gebruiken de Bakete *Ba* + *ku* en *Ba* + *ka* (maar *Baku* hoort men heel zelden). De Baluba hebben eenvoudig aan dit *Baku* een *a* bijgevoegd ; ofwel hebben ze tussen *Bak-a* een *u* tussengeschoven, gelijk ze nog

met andere woorden doen. Zo bekwamen ze : *Ba* + *ku* + *a* = *Bakwa.*

b) *Bakwa* kan ook heel goed de verkorting zijn van *Bakuma,* wat zelf al een verkorting is van *Bakumba ba...* Immers, als de Bakete rap spreken, horen we niet meer *Bakuma,* maar *Baku'a.*

c) In hun kasala roepen de Baluba voortdurend van : *...ba kua...*

Bijvoorbeeld : *muanetu wa...*
wa kua ba Kasubu
wa kua Mushangi ne Tshiseba, enz.

Kasuba en Mushangi en Tshiseba zijn persoonsnamen, gekende mannen van het dorp. Ze roepen dus :

Broeders... van bij het volk van Kasubu, van de Mushangi's en de Tshiseba's... Dit *wa kua* kan *Mukwa,* en *ba kua* kan *Bakwa* geworden zijn. Door het veelvuldig gebruik van die uitdrukking, werd ze ten slotte aangenomen om de familienamen aan te duiden : Bakwa Kasubu, enz.

5) *Musa — Basa.*

De Bakete, die de tongval der Baluba hebben, zeggen : *Musa- Basa,* bijvoorbeeld : *Basa* + *n*ga. Evenzo zeggen ze in het verre Noorden : *Basa* Nkusu.

De Batetela zeggen : *Asa,* zonder de B.

Veel Bena Luluwa en Bena Kabinda bij de Bakete zeggen *Masa,* bijvoorbeeld : *Masa* + *nga.* Andere zeggen *Kasa,* vandaar Bashila *Kasa* + nga en Bakwa *Kasa* + nsu.

Al wat Babindi is, zegt *Mushi — Bashi* en ook *Kasha.*

In het Noorden, bij de Kundo en Ngombo, zegt men *Boso.* Bijvoorbeeld : *Boso* Ngombo, *Boso* Mbongo, *Boso* Melo, enz.

Aan het Leopoldmeer zegt men : *Bosi* (enkelvoud), *Basi* (meervoud), bijvoorbeeld : *Basi* Ekonda.

Men zegt er Lusakani, wat men beter zou schrijven : Lusa Kangia.

Dit *Bashi* wordt nu verder :

— *Ati*, bij de Bakumu en Walengola aan de Lualaba. De Loma Songo en de Boyo, rond Baringa aan de Maringa-rivier, hebben als kenmerkend woordje van hun stamtalen : « Ati kenda » = hij is niet gegaan, — en « Atiki eko » = hij was er niet.

— *Atshi* bij de Batshoko,

Bijvoorbeeld : *Atshi* Shikidila (bij hoofd Mudiata over de Luete).

Atshi Sanda, *Atshi* Vundu, *Atshi* Kaya. } Hetgeen de Baluba vertalen door Bena Tshisanda, Bena Tshikaya, enz.

Ze handelen met de *tshi*, gelijk ze, in de Babindi, deden met de *ka* —

Mushi + *ndi* + *a*, mv. *Bashi* + *ndi* + *a*, bij de Babindi en sommige Bakete ;

— *Bashi shi*, ook bij de Babindi.

— *Mushi* + *ka*, mv. *Bashi* + *ka*, } ook bij de
— *Mushi* + ku, mv. *Bashi* + ku. } Babindi ;

Maar die spreekwijze is niet zo zuiver Babindi's als Bashi ndia.

— *Mushi* + lu, mv. *Bashi* + lu. } wat overal bij
— *Mushi* + la, mv. *Bashi* + la. } de Baluba
— *Musa* + lu, mv. *Basa* + lu.
— *Musa* + la, mv. *Basa* + la.

6) *Bafua*. In de EFU-talen, van het Noord-Oosten van de Lualaba, zegt men : *Bafua* Sende, *Bafua* Boli, enz. Dit Tshifua ontmoet men nog in Kasai, bij de Bena Tshineme van Bumba.

7) Veel stammen veranderen de *B* in *W*, — of daar die *W* niet goed hoorbaar is, laten ze de B wegvallen. Gelijk we in Kasai hebben : *Wuyu* voor Bulu (Bakwa

Wuyu, een dorpje Bena Tshishiba aan de Lubudi) en *Humwu* voor Mpumbu (een familie bij de Bena Samba in de Kasansu), zo hebben ze op andere plaatsen :

Ba Woyo	in Beneden-Kongo.
*W*angongo *W*alembwe *W*akusu *W*arongo	bij Lubundu aan de Lualaba.
*A*lunda *A*ndembo *A*tshokwe *A*luena	in Zuid-Katanga.
*A*mbale	aan de Luete.
Uruanda Urundi Uganda Uruwa.	voor Bu + Ruanda, enz. in het Oosten.

Besluit.

Ieder ras gebruikte voor zijn familienamen dit of dat woordje, volgens zijn taaleigen. Bijvoorbeeld, de Baluba gebruiken *Ba* en *Bena* en *Bana* en *Bakwa* ; de Bu-rassen gebruiken *Bo* en *Basho* ; de Babindi gebruiken *Bi* en *Bashi* en *Bashi'ndia*. De naburige dorpen geven dan dat ras een naam met datzelfde woord. Ze noemden dus het ene ras : Ba + mBA ; het andere ras met BO, noemden ze : BO + mBO ; nog een ander met BE, noemden ze : BE + mBE, enz. Het eerste voorvoegsel kon veel verschillen en gaf dikwijls aan de naam een heel ander uitzicht, bijvoorbeeld :

Ngo + mBO ; Ngo is = Ko ; dat is dus hetzelfde woord Ngo + mBO en Ko = mBO en Bo + mBO.

Herzie hier al wat we zagen over de namen met BU

en BA, MPU en MPA. Al die namen krijgen hun betekenis door dit taalverschil, bijvoorbeeld,

1) met *BA* : Ba + mBA, Ba + lu + BA, Mu + wa + MPA, Bakwa BIA, Bakwa MPIA, Di + BA, Di + PA, SA + mBA, Tshi + pa + mBA, Lu + lu + WA.

2) met *BO* : BO + mBO, Ngo + mBO, Ka + pu + mBU, Bashi + mBO, Sha + WO.

3) met *BU* : Ka + BU, Tshi + BU + e, Tshi + BU-(a) + BU (a), Kene + WU.

4) met *MA* : Iba + MA, Mushi + MA, Kasha + MA ; Ko + MO.

5) Met *BE* en de *MPE* : Be +BE, Be + mBE, Kaye + mBE, Mpe + mBE, Mpe + MPE, Ka + pe + MPE, Ka + he + HE, Tsha + ME, Tshi + ne + ME.

6) Met *BI* en de *MPI* : Ka + BI, Tshu + mBI, Ba + mBI, Ka + ta + BI, Lu + BI, Ke +PI.

Die namen moet men nu kunnen verstaan en ontleden.

Opmerkenswaardig is de naam « Baluba ». Meer in het Noorden en in het Oosten is de naam Luba niet gekend. Hij is dus ter plaatse ontstaan, in Kasai zelf.

Lu is een voorvoegsel, gelijk in zoveel andere woorden : *Lu*boyo *Lu*kele, enz. Het voornaamste deel is : *Ba*. Die BA-elementen, die in hun taal altijd de *a* gebruikten, kwamen zeker uit het Oost-Noordoosten, uit Ruanda en Uganda, van bij de WA + NA + NDA. Ze moeten reeds sedert lang in Kasai gekomen zijn ; misschien waren ze reeds vermengd met de oude Dwergen : de AKA. Later kwamen die BA over de Batetela, naar de streek van de Sankuru en stonden er tegenover de NTU-rassen van het Noorden en de NDE en NDI van het Westen. Hier eerst, uit tegenstelling met die NTU-rassen, kregen ze hun Lu + Ba-naam. Later kwamen nog veel andere BA over de Basongo, naar de Bushimayi en de Luluwa. Al die rassen versmolten samen en de resultante daarvan is : het Baluba-ras, de Bena Luluwa-

de Oost-Baluba, de Baluba- Hemba, de Baluba Shankadi, enz.

In het Baluba-ras, gelijk we het nu kennen, — van aan de Dibese en Luebo en Tshikapa, tot ver in Katanga en tot tegen het Tanganikameer, — zitten dus allerhande rassen versmolten. Om te beginnen, misschien wel Dwergen, dan al de NTU en NDUA en de NDO en de TE en de NDI-rassen ; maar het Oosters NDA-ras moet toch het bijzonderste bestanddeel gebleven zijn, vooral in het Oosten. Daarom behield het de naam van *Baluba*. Die versmelting moet duizenden jaren geduurd hebben, want zulk een diepgaande verbondenheid, — gelijk we ze in het Luba-ras vaststellen, — ontstaat niet in enkele honderden jaren. Ze moeten daartoe eeuwen lang vreedzaam samengeleefd hebben. We hebben hetzelfde gekend in Europa, waar we het met geschiedkundige bronnen kunnen nagaan. De oude Kelten zijn er ook versmolten met Franken en Saksers en Friezen en Zweven, enz., zodanig dat ze nu gans andere rassen gevormd hebben : de Fransen, de Nederlanders, de Duitsers, de Engelsen.

Hetzelfde moet in Kasai met de Baluba gebeurd zijn.

Die BA-elementen schuiven steeds voort Westwaarts. De Bapembe kwamen naar de Lulua, een vierhonderd jaar geleden. Tegenwoordig wijken de zogezegde Baluba steeds verder op. Zelfs nu nog hebben de Oost-Baluba, — waar ze tussen de Bena Lulua komen, — de neiging om aan alle namen een *a* bij te voegen :

Ze zeggen en schrijven :

Buya voor Buyu
Beya voor Beye
Kakenga voor Kakenge
Kabwa voor Kabu(e)
Mukuna voor Mukunu
Maswika voor Mashuiku, enz.

En daar is de reden waarom ze, reeds sedert lange eeuwen, hun naam van Ba + lu + BA verdiend hebben.

De andere woordjes als *Baka, Bashi,* enz. hebben, in veel gevallen, hun aanvullende namen verloren en zijn een stamnaam op zichzelf geworden. Zo spreekt men nu van :

De Basa,	voor Basa Kata, aan het Leopoldmeer.
De Bashi,	een stam aan het Kivu-meer,
De Basala,	voor de Basala Mpasu, in Luisa,
De Nda Mbale *Bene,*	een dorp Bashila Kasanga,
De Bakwa *Dishi,*	een stam Baluba aan de Lubi,
De Basho,	aan de Sankuru,
De Bosho,	de Bena Tshishiba en de Bakwa Buloba Buyu aan de Lubudi,
De Bakwa *Busha,*	een dorp Bakwa Wodie aan de Dibese,
De Bakwa Buisha,	een stam Bena Lulua bij Luluaburg. De echte Balualua zeggen : *Bishi* voor *Bakwa.*

Bemerk dat ze, voor dit *Dishi* en *Buisha,* nog eens een ander woordje gevoegd hebben : *Bakwa.* Dat is ook eigen aan de Baluba : ze voegen altijd maar nieuwe voorvoegsels aan de namen, en als deze te lang worden, laten ze het laatste deel weg, dat soms wel het voornaamste. Bijvoorbeeld : « Bashila Kasanga a Nkusu » maar Nkusu laten ze wegvallen. Doch Nkusu zelf is ook maar een voorwoordje met dezelfde betekenis als Losho, Bosho, Kusu. Welk woord kwam er vroeger daarachter, om het te bepalen ? Dat weten we niet meer, dat zou men moeten opzoeken bij de Bakusu aan de Lualaba.

De Baluba zeggen bijvoorbeeld nog : « Bakwa Lukanda » = een dorp Bakwa Dishi ; doch Ba + kua + Lu + ka + nda : dat zijn allemaal maar voorwoordjes.

Wat moet er achter komen ? Vraag nu aan de Muluba : « Wie was de vader van Lukanda » ? — Ze zeggen : « Lukanda a Muya ». Muya zal wel geen voorvader geweest zijn, maar eenvoudig : Muyu = Bulu = de hogeren, gelijk ze in de Bakete nog gedurig spreken van « Abaka Buyu ba Bena Mpiete ». Wat moest er dan op Muyu volgen ? Wie was de vader van Muya ? — Ze zeggen : « Muya a Muena Maloba ». — Muena maloba is nog eens een reeks woorddeeltjes : Mu + ena + ma + lo + BA. Alleen BA geeft het bijzonderste van het woord weder. Die mensen zijn BA = BaluBA. Wellicht zal er vroeger nog wel een naam na Maloba gestaan hebben, maar hij is nu vergeten. Hun naam is dus : « Bena Maloba ». Maar die Baluba plaatsen er altijd maar nieuwe voorwoordjes voor, en zo bekwamen ze : « Mukwa Lukanda a Muyu a Muena Maloba ». Maar dat is veel te lang ; ze laten dus de achterste leden weg en zeggen eenvoudig : « Bakwa Lukanda ».

Aldus kunnen veel stamnamen hun uitleg vinden in die woordjes BO en BA en BASA, enz., die ze in de streektaal gebruiken.

2. Het Persoonlijk voornaamwoord.

B. PM. Heijboer in (*Aequatoria*, 1948, nr 3), onderscheidde :

1) De MBI-BO groep : Semi-Bantu uit het Noorden ;
2) De NGA-BA groep, uit het Noordwesten ;
3) De EMIO groep uit het Westen en uit het Oosten.

Hier zou men weer lange lijsten moeten hebben van al die persoonlijke voornaamwoorden over geheel Kongo. Hier volgen enige voorbeelden :

	ik	gij	hij	wij	gij	zij
Ngombo	*mbi*	*we*	*iyo*	*iso*	*ino*	*ibo*
Mongwandi	*mbi* *ni*	*mo*	*a* *la* *lo*	*e* *ani*	*i*	*a* *ala*
Lingala	*ngai*	*yo*	*yeye* yei	bisu	binu	bango
Iboko (Nieuw-Antwerpen)	*nga*	*kao*	yo	banga	bei	bei ofbango
Boloki (achter Nieuw-Antwerpen).	*nga*	*we*	yo	biyu	binu	bango
Upoto (langs de Kongostroom).	*nga*	*au*	inde	iso	ino	ibo
Kundo	*mi*	*we*	nde	so	nyo	bo
Ekunda	*emi*	*we*	e	nso	lue	be
en Iyembe	*(nje)*	*(o + e)*	(=a+e)	of tue	(=to+e)	(=ba+e)
Ntomba	*nde*	*o*	a	to[illegible]	lo	ba
Basa Kata	*me*	*jye*	nde	se(so)	ne	bo
Bakutu	*dimi*	*we*	nde	shu	nu	mbvo
Mayombo Bavunga	*minu*	*ngeyo*	nyandi	betu	benu	bau
Mayombo Mapudi	*meno*	*ngeyo*	yandi	betu	benu	bawo
Mayombo Basundi	*meno*	*ngeyo*	nyandi	yetu	yenu	yau
Tabwa (in Katanga).	*nene*	*wewe*	wene	fwefwe	mwemwe	bene

In Kasai zelf hebben we :

Baluba		*meme*	*wewe*	*yeye*	*tuetu*	*nuenu*	*bobo*
Bapianga		*mimi*	*wene*	*yana*	*biti*	*bine*	*bana*
Bakete	Bª Mpiete	*ami*	*eye*	*owuye*	*etshu*	*enu*	*abubu*
	Bª Katamba	*ami*	*eye*	*oyiye*	*etu*	*enu*	*ababo*
	Bª Kasengaye	*ami*	*eye*	*iye*	*efu*	*enu*	*iyu*
	Aka Muji	*ame*	*yeye*	*yeye*	*yetshu*	*yenu*	*yowo*
	Ena Yawo (Batengi)	*yame*	*yeye*	*yeye*	*yetshu*	*ena*	*yowo*
	Balumba	*ami*	*yeye*	*yi*	*yetsu*	*yonu*	*mbabu*
Basala	Bª Ipite	*yame*	*ya*	*yeye*	*yetshu*	*yenu*	*yowo*
	Aka Sanga	*yami*	*yeye*	*yeye*	*yetshu*	*yenu*	*yiwu*
Babindi	B. Niangia	*memi*	*awawo*	*yandi*	*bisu*	*binu*	*bawo*
	Bashi ka Lunku a Maja.	*mema*	*akoko ndjawo*	*yandji*	*bisu*	*binu*	*bawo*
	Bashi Boyi	—	*awowo*	—	—	—	—
Baka Ndolo (ba Muangala Kadi).		*ami*	*yai*	*yi*	*yetshu*	*yenu*	*yiu*
Bambale (ba Muzodi).		*yami*	*yayi*	*yiye*	*yetshu*	*yenu*	*iyu*
Balualua		*ami*	*eye*	*ende*	*betu*	*benu*	*bewu*
Badinga		*memi*	*weyi*	*awuyende*	*betu*	*bayenu*	*abanda*
Matabi		*ami*	*awo*	*yaye*	*yetshu*	*yenu*	*ana*
Eni Mala		*yami*	*yayi*	*yayi*	yatshu	*yanu*	*iyowo*
Batshoko		*yami*	*yena*	*iye*	*yetue*	*yenue*	*ayo*

In Kasai hebben we dus geen rassen, die nog MBI-BO gebruiken, ook niet die NGA-BA gebruiken.

MBI, dat zijn vooral de Ngombo.

NGA, dat zijn de watermannen, de moederrassen van het Lingala.

En toch hebben we in Kasai veel groepen, die van de Ngombo en de Noorderrassen voortkomen.

Hun taal hebben ze verleerd. Doch hun namen hebben ze medegebracht :

— Al de NGO en NGA-namen ;
— Al de Ku en Ka-namen ;
— Al de Ke en NGE-namen ;
— Al de BI-namen.

Zouden er daar bij zijn, die hun uitleg moeten vinden in de Noorderstreek waar NGA en BI en nog meer andere vormen, als persoonlijk voornaamwoord gebruikt worden ?

Het ligt in de aard der Bantu zulke namen uit te vinden. Doch de oplossing van dit vraagstuk ligt vooral in de Noorderlanden.

Om de namen met NGA en NGO uit te leggen zijn er nog een paar andere woordjes.

3. Apa = hier.

De Bakuanga en alle Oost-Baluba aan de Bushimayi, spreken het woordje *apa* (= hier) uit als *aha* of *aga*. Alle letters *p* blazen ze aan ; maar het woordje *apa*, is er een dat veel gebruikt wordt. Is het daarom, dat die mensen de naam van *Baku* + *Anga* kregen ? In die streek wonen nog de Bas'ANGA, van waar de Bashila Kas' ANGA kwamen, en nog meer andere ANGA-stammen.

Het is de moeite waard na te gaan, hoe men dit woordje « hier » bij andere rassen vertaalt ; wellicht kan men

er ook de uitleg der NGO en NGE-namen vinden, alsook de WO en de WA-namen.

De Bakwanga zeggen :	*aka*
De Baluba aan de Lubi	*apa*
De Bena Luluwa	*afa*
De Bakete aan de Amayapudi	*ava*
De Balualua	*awa*
De Bambale van Muzodi	*aba*
De Badinga	*awu*
De Babindi (B. Lungu a Maja)	*kawo*
De Bakuba	*a onio*
De Basa Kata	*kwi, pé* of *pepé*
De Iyembe	*eko*
De Ekunda en Ntombo	*ako, oko, ané ondo, o ndoko.*

Ndoko is juist de naam van een grote groep der Ba Ngombo in het Noorden. Het Bakubase *a onio* ware beter geschreven : *a ongio* ; als men de i weglaat, geeft dat *ongo* of *oko,* hetgeen overeenkomt met de woorden der Ekunda en Ntomba. In het Noorden worden die woorddeeltjes *ngo* en *nge* soms wel bij een naam gevoegd, maar evengoed mogen die weggelaten worden. Ook in Kasai zegt men : Ndo en Ndongo
Sele en Selenge
Mukale en Mukalenge.

1) Sommige ethnologen veronderstellen dat alle volksstammen, die een NGE aan hun naam hebben, — de NGe of NGo (= Nkoyo),— de luipaard als hun totem hadden.

2) In de taal der Mongwandi, aan de Mongala-rivier, duidt NGO na een werkwoord de tegenwoordige tijd aan.

3) In sommige talen is NGO een ontkennend woordje,

aan het eind van de zin geplaatst. Bijvoorbeeld, bij de Basa Kata : « *Ka nde ya nkwô* ngo » of « *ma okaa ya nkwâ* ngo » = ik heb geen kieken. De Baluba zouden zeggen : « *Tshena ne nzolo* to ».

In alle geval dit NGA en NGO en NGE speelde in geheel Noord-Kongo een eigenaardige rol, die nog niet duidelijk is, maar die van groot belang kan zijn in de vorming der stamnamen.

4. LA en LO = met.

Hoger zagen we de namen met LA en LO, als Mushilu en Bashila en dergelijke. Die LA en LU en LE en YA en YU komen in zoveel namen terug. Wat mag het betekenen ? Hoe vertalen de verschillende Bantu het woordje « *met* » ? Nemen we de zin : « *ik heb een kieken* », doorgaans vertalen ze dat, alsof er stond : « ik ben *met* een kieken », « *ndi ne nzolo* ».
« Ik heb geen kieken » = *tshena* ne *nzolo*.

Bakete — de Abena Mpiete : *Ami ndi* ne *nzoyi*.
— de Bena Katamba : *Ami ndi* ne *nzale*.
— de Bena Kasengaye : *Ami ndi* ne *nzoyo*.
— de Balumba : *Ami nedi* ne *nzolo*.

na — Kituba *Mi idiku* na *nzolo*.
— Bena Ipite (Basala) *ami ndi* na *nshushu*.
— B. Ndolo van Muangala Kadi : *Ami ndi* na *nshushu*.
— Eni Male (Basala) : *Yami nidi* na *nhuhua*.
— Matabi : *Ami ndi* na *kasumpi*.
— de Bakuba : *na baka koko* (ik had een kieken »).
— de Noord-Babindi : *ndidi insolo*.
tshina insolo (ik heb geen kieken).
— de B. Niangia (Zuid-Babindi) : *Mimi idi nkoko*.

— de B. Lungu a Maja (Zuid-Babindi) : *Meme nadi nkoko.*

ni — de Batshoko : *Yamvi ngudi* ni *kasumbi.*

la — de Bangende : *Kanda* la *nkoko.*

— de Ekonda } : *nje* la *nkoko.*
— de Ntomba } : *mpoyali* la *nkoko.*

ya — de Balualua } : *Ami ishowa* ya *nkoko.*
— tegen de Luete } : *betu* (wij) *atuishowo* ya *nkoko.*

— meer Zuid : *ami idi* ya *nkoko.*
— de Bishi Bundi : *Ami idio* ya *nkoko.*
— de Badinga : *meme idi* ya *nkoko.*
— de Basa Kata : *nde* ya *nkwô.*

Bemerk : onze Bangongo vermelden de Basa Kata als : Bashi + Ya.

le : — de Mpianga : *Nde* le *nkoko.*

lo : — de Mpianga : *ndo* lo *nkoko.*

pa : de Bakuba, Mpianga : *ka nda* pa *nkoko* (ik heb geen kieken).

wa : — de Bishi Bundi (Balualua) : *idio* wa *nkoko.*

sho : — de Bishi Ndaji (») : *idio* sho *nkoko.*

netshi — de Ena Yawo (Batengi) : *ami ndi* netshi *unzolo.*

of *netsi* — de Bambale Muzodi : *Ami ndi* netsi *nsushu.*

Andere woordjes als *ka* en *ke* en *se* en *si* moeten bij plaatsen in Midden-Kongo nog gebezigd worden, maar ik heb er geen juiste gegevens over.

De vraag is nu : « Heeft dit woordje *ne, na, la, lo, ya,* enz., betrekking op de stamnamen of met de voorvoegsels der stamnamen... ? »

Een paar gevallen waar die naam nu nog overeenstemt met de taal die ze spreken : de Bena Kashi + YA van Buatuka (Balualua) zeggen nu nog : « *idi ya nkoko* ». De Basa Kata met hun ya dragen stroomopwaarts soms

de naam van : Bashi + YA.

De Baluba en Basongo en al die zeggen *ne* of *na*, gebruiken ook heel gepast het voorwoord : Be + NE of Be + NA of Ba + NA. De Batshoko en veel Bakete met hun *ni*, gebruiken ook heel juist hun Be + NI.

Zo verstaat men goed : Bashi + LA Mutumba en Bashi + LA Nioko, Mukwa Mushi + LU, Kaso + LO, Bazu + LU, en andere namen die we hoger opgaven.

5. NDI en NDO = ik ben.

NDI is een woordje, dat in menigvuldige namen weerkomt ; en die namen staan dan tegenover elkander volgens de klinker van het woordje.

We denken dan natuurlijk op NDI = ik ben, van het werkwoord *zijn*.

Ziehier een lijstje over die woordjes volgens de verschillende rassen.

Zeggen :

ndi — de Baluba ;
— de Bakete van de Amayapudi, ook de Batengi (Bakete van Ntambwe Yangale) ;
— de Basala Mpasu ba Mayanda = de lagere Basala ;

idi : — de Babindi (Bakwa Miangia) ;
— de Balualua ;
— de Badinga ;

nde — de Mpianga (Bakuba) ;
— de Basa Kata « *ka* nde *ya nkwô ngo* » (ik heb geen kieken) ;

nje — de Ekonda « nje *la nkoko* » ik heb een kieken ;

iyi — de Bishi Ndayi (Balualua) « *iyi sho nkoko to* » (ik heb geen kieken) ;

nda — de Bakuba « *ka nda pa nkoko* » (ik heb geen kieken) ;

nedi — de Balumba (Bakete) ;

nidi — de Bakwa Ndolo van Muangala Kadi.

— de Baka Mukishi (Balualua) ;
— de Eni Male (Basala) ;
nadi — de Bashi ka Lunku a Maja (Babindi) ;
« *meme* nadi *nkoko* » ;
— de Matabi (Zuid-Luisa) ;
ngudi — de Batshoko : « *Yami* ngudi *ne kasumbi* » ;
tshena — de Baluba « Tshena *ne nzolo* » (ik heb geen kieken) ;
tshishi — de Batshoko
« *Yami* tshishi *ni kasumbi* » } ik heb geen
« *Yetu* (wij) tushi *ni* » } kieken ;
ntu — de Baluba = ik ben gewoonlijk ;
oka — de Basakata « *me oka ya nkwô ngo* = ik heb geen kieken ;
kala — de Bakongo } = zijn (onbepaalde wijze) ;
kuikala — de Baluba }
ishowo — de Balualua « *ami* ishowa *ya nkoko* »
« *betu* (wij) *atuishowo ya nkoko* » ;
ishande — de Badinga « *meme* ayishande *ya nkoko* »
« *abetu* (wij) atuishande *ya bankoko* ».

Sommige talen hebben een ander woord om te vertalen : zijn met..., hebben, bezitten...

mpa }
mpoyali } de Ekonda ;
nkati — de Ekonda «nkati *nkoko* » (ik bezit een kieken) ;
kueti — de Bambale van Muzodi aan de Luete :
Ami ni kueti *nshushu* » ;
« *Ami ni* kuetabo' *nshushu a ba* ».
— de Aka Sanga (Basala) « *Yami ne kuete nhuhua* » ;
« *Yami na ka kueti nshuhua* ».
— de Ana Muji (Bakete) « *Ami ne kwete kuzoyo* »

Ziedaar enige voorbeelden. De vraag is nu : zijn er sommige stamnamen daarmede uit te leggen ?

Bijvoorbeeld : Ba + Bi + NDI
Bashi + NDI + A
Ba + Nge + NDE
Ku + NDO
Lu + ka + NDA ; en het NDA, dat in het Noordoosten en ook in Kasai gebruikt wordt als : bena = volk van... Komt het van dit hulpwerkwoord NDA = ik ben ?
Ba + NTU
Ba + su + TU.

6. SA en NISU = vader.

Veel stamnamen zijn samengesteld met het woordje SA of SU of SE of SHI. Veel andere hebben het voorwoord Bi + SHI, Ba + SHI, Bo + SHO, Ba + SA. Vanwaar komt dit SA of SU ?

Is het de vertaling van het woordje *met*, gelijk het in sommige Noordertalen zou in gebruik zijn : *se* en *shi*, enz. ?

Of werden die namen gegeven aan de een of de andere stam, volgens ze het woordje *vader* vertaalden ?

We ontmoetten het woordje SA als hoofdmanstitel en de naam *Muansa*. Muansa, zou uit twee woorddeeltjes bestaan. MUA en SA. De stammen, die in hun taal veel MUA en SA gebruikten, kregen hun naam MUA + SA. De andere, die er tegenover stonden, waren Bu + lu. MUA was de verkorting van Muanda ; maar dit laatste NDA is ook al een woordje op zijn eigen : zie NDI, NDO, NDA = ik ben. Maar van waar komt SA voort, en de SU en de SHI ? Zou dit SA en SU en SHI toch in verband staan met SHA, dat ze gebruiken voor *vader* ?

Ziehier een lijstje van namen voor vader in Kasai gebruikt :

SA. — De Baluba zeggen heel gewoon :

« SHA Beye » = de vader van Beye ;
« SHA Tshela » = de vader van Tshela ;
« SHA-bana » = de vader van(veel) kinderen ;
shani = mijn vader ;
shebe = uw vader ;
shende = zijn vader ;
shetu = onze vader ;
shenu = uw vader ;
shabo = hun vader ;
banshabo = hun vaders.

SU. — De Bena Luluwa zeggen gewoon weg *nisu* voor tatu = vader. Voor *moeder* zeggen ze benevens *mamu* en *baba* nog :

in'ani = mijn moeder ;
in'ebe = uw moeder ;
in'ende = zijn moeder ;
in'etu = onze moeder ;
in'enu = uw moeder ;
in'abo = hun moeder.

Ze zeggen ook *nio* en *nioko* voor *mamu* = moeder. Maar *nioko* zal wel het oude Bukete-woord zijn voor *nio* + *ko* = uw moeder, gelijk andere Zuiderstammen zeggen : *nguaku* = *uw* moeder. Vandaar het grootste aller scheldwoorden : « tumvi tua nioko » een scheldwoord, dat reeds veel bloed heeft doen vloeien, en veel huwelijken verbroken heeft. Het wordt immers zo gemakkelijk gezegd en het wordt zo hoog opgenomen : « Hij heeft mijn moeder verweten, zegt men, en dat is erg. »

isho = vader, zeggen de Bakuba ;
unse = » zeggen de Bena Katamba (Baketé) ;

isa ku = uw vader
bisa ku = uw vaders } zeggen de Balualua ;
nio en *yaya* = moeder, zeggen de Bakuba ;
onoko = moeder, zeggen de Bena Katamba (Zuid-Bakete) ;
obebe = moeder, mv. *ababebe*, zeggen de Bena Kasengaye, hun geburen ;
maku = moeder, mv. *amaku*. Zeggen de Baka Ndolo van Muangala Kadi, de Bambale van Muzodi (Luete), de Bena Ipite van Kamayi (Basala), de Aka Sanga van Tulume (Basala), de Eni Male van Mueni Mutonge (Basala) ;
omaku = moeder, mv. *amaku*, de Bishi Yawo (Batengi) ;
mâkama = moeder, mv. *amâkama*, de Aka Muji (Bakete) ;
ngwangu = moeder, mv. *bangwangu*, de Aka Niangia (Babindi) ;
magoyo = moeder, de Bashi ka Lunku a Maja (Babindi) ;
ngua mi = mijn moeder
ngua ku = uw moeder } Balualua.

Ook in Mayombo (Beneden-Kongo) zeggen ze :

nguapa (mijn moeder) *nguetu* (onze moeder) ;
nguaku (uw » nguenu (uw moeder) ;
nguandi (zijn » nguawo (hun moeder).

Ze zeggen er nog : *ngudi* : moeder ;
dise : vader.

seama of *siama* (mijn vader) *seyetu* (onze vader) ;
seaku (uw vader) *sienu* (uw vader) ;
seyandi (zijn vader) *siawo* (hun vader).

Dit *ngua* der Balualua en Mayombo kan nog een van die menigvuldige NGA, NGO, NGE zijn, die ik hoger opgaf.

Besluit.

We staan nu voor een grote keus van woordjes, waarvan men de stamnamen kan afleiden :

— De voorvoegsels *Ba* en *Bena*, enz. ;
— Het persoonlijk voornaamwoord *nga*, enz. ;
— Het woordje *apa* = hier ;
— Het woordje *ne*, *la*, enz. = met ;
— Het hulpwerkwoord *ndi*, *nda*, *ndo* = ik ben ;
— Het woordje *sa* = vader.

Er zijn wellicht nog wel andere kenmerkende woordjes, zoals het werkwoord *iba* = weten. Het is dikwijls heel eigenaardig, hoe de aandacht der Zwarten op dit of dat woord valt, zonder dat ze daarover redeneren.

Met die woordjes moet men nagenoeg alle familienamen kunnen ontleden.

Voeg daar nu nog de gewone voorvoegsels der naamwoorden bij : *mu*, en *ba* en *lu* (bijvoorbeeld Luba) *di* (bijvoorbeeld Dishi) *ma* (bijvoorbeeld Masanga) *bu* (bijvoorbeeld Buluku) *ku* (bijvoorbeeld Kufike) *tshi* (bijvoorbeeld Tshipembe) *ka* (bijvoorbeeld Kapanda).

Hebben die voorvoegsels een bijzondere betekenis ?

— Niet, dat ik weet. Soms kan men zeggen : zulk voorvoegsel werd in die bepaalde streek gebruikt ; dus de families met dit voorvoegsel aan hun naam, komen wellicht van daar. Bijvoorbeeld, de *She* van *Tsh* : *Shena Bele*, zal wel komen uit de streek der Luntu, waar ze spreken : *Shi*, *she*...

We zagen reeds dat vooral de Baluba een neiging hebben, om nog altijd nieuwe voorvoegsels te plaatsen voor de namen. Op onze dagen zetten ze nu een Bena voor alle familienamen, bijvoorbeeld : Bena Ndambala Bene (Bashila Kasanga).

In het geven van stamnamen, weten de Bantu te steunen op die taalkenmerken.

Uit al het voorgaande blijkt, hoe de naam van een familie of stam, reeds veel over hun afkomst en geschiedenis kan vertellen.

De Geographische namen zeggen het duidelijk : De Nganda en Kondo, enz. zijn benoorden de Dibese geweest, tussen de Lubudi en Lusambo.

— De Ngale en de Bale zijn rond Mushenge geweest.

— De Bolo en de Kulu zijn rond Lusambo en het Mukamba-meer geweest.

Dit geldt natuurlijk maar voor de streek van rond de Dibese en tot in Luisa. In andere gewesten zal men voor andere toestanden komen te staan.

De stamnamen met een taalkenmerk zeggen ook veel :

De Ngombo zijn bij de Ngombo van Bokila, aan de Sankuru geweest, en zeer velen aan de Muansangomoboorden.

De Ngana zijn aan de Lombelo geweest.

De Kabanda aan de Beneden-Lubudi.

De Ntu verwijzen naar de Bakutu.

De klank van de naam zegt zelf al veel. De namen met *i* en *e* — klanken verwijzen naar het Noordwesten ; die met *u* en *o* naar het Noorden ; die met *a* naar het Noordoosten.

De namen met scherpe medeklinkers *P, T, S, SH* verwijzen naar het Westen, die met de zachte medeklinkers *B, D, Z, J* naar het Oosten.

De namen die een *d* of een *b* laten wegvallen, verwijzen naar de Mpianga aan de Lombelo.

De namen met ruisende medeklinker *J* en *SH*, verwijzen naar de Bakutu.

De namen met *r* naar de Bambale : Ambare.

De namen met een dubbel voorvoegsel naar de Semi-Bantu, van het Noord-Westen.

De namen zonder de begin-B naar de Batetela.

De NDA is Oosters-Baluba.

De MPA is Oosters-Nilotiek.

De EFU is Mamvo uit het Noordoosten.

De NDJI is van de Babindi uit het Westen.

De namen met de klemtoon op de derde laatste lettergreep, zijn van Oosterse afkomst.

Men zal toch nog dikwijls voor onuitlegbare namen staan, maar dat komt uit onze onwetendheid ; een klein toeval kan soms wel de uitleg duidelijk maken. Onder al die familienamen kan er soms ook een persoonsnaam van een voorvader voorkomen.

Veel vreemde namen uit verre gewesten, die we in geschriften tegenkomen, zeggen ons niets, omdat ze in een vreemde spelling staan ; maar moesten we ze in onze gewone spelling voorstellen, of moesten we ze horen uitspreken, ze zouden seffens heel duidelijk verstaanbaar worden.

Bijvoorbeeld : *Ndouala* (in de Franse bezittingen), moesten we het schrijven *Ndo Wale* = Ndo Bale, — het ware heel wat anders.

Het Portugees *Luxico* is ons Lushi + ku.

Het Frans Bangasson is Baka + Su.

Het Frans Yaounde is Nia kundu.

Het Frans Gabon is Kabongo.

Het Oosters Bagamoyo is Baka Moyo.

Het Frans Ouanga Bagon is Baka Bangu.

Kikwit, in Kuango, — die naam zegt ons zo niets, — maar als men hem door een Zwarte hoort uitspreken: Tshi + ku + iti, verstaat men hem beter.

Sandoa, men zette er een *w* tussen : Sa + ndo + wa.

Miao	= Muyawo
Dikese	= Nde + kese
Galikoko	= Ngale Nkoko
Domiongo	= Ndombi Yongo.

Met al die elementen, moet men de meeste familienamen zo kunnen verstaan en ontleden, even goed als wij onze Nederlandse namen verstaan : VAN DEN BOSCH,

De VLEESHOUWER, MOLENAAR, enz. — dat zegt ons iets. Voor een Zwarte, of zelfs voor een Fransman, zijn dat lange onverklaarbare, onuitspreekbare namen ; voor ons Vlamingen, zijn ze klaar als water ; en toch zijn er in onze taal ook soms nog namen, waar de beste taalgeleerden geen weg mee weten. Met de Kongolese Bantunamen zal dit ook wel gebeuren. Maar toch is het een genot, als we meestal die namen kunnen verstaan en ontleden !

Mocht deze studie, — die vaak onklaar en ingewikkeld is, — ons een nieuwe weg wijzen om onze zwarte medemensen van Kongo, voornamelijk van Kasai en rond de Dibese, beter te leren kennen in hun taal, herkomst, zeden en gewoonten.

We zullen ons meer en meer thuis voelen tussen hen, hen beter begrijpen, waarderen en beminnen.

SOMMAIRE FRANÇAIS

par

G. VAN BULCK, S. J.

Ethnologue, qui a passé toute sa carrière missionnaire dans l'Entre-Kasai-Bushimayi, le R. P. Prosper DENOLF, qui nous était déjà connu par bon nombre de publications, eut l'heureuse idée à la fin de sa vie de grouper ensemble toutes les données éparpillées dans ses divers articles et d'essayer d'en composer un vaste tableau d'ensemble, accompagné de cartes détaillées qui permettraient d'en suivre tout le détail.

OBJET DE L'OUVRAGE.

A première vue, ce travail pourrait donner l'impression de ne guère constituer une unité. Il commence par une introduction générale situant la forêt Dibese, frontière de deux civilisations et lieu de rencontre de plusieurs migrations tribales. Le corps du travail comprend ensuite deux parties. La première traite des caractéristiques culturelles, qui différencient ces deux civilisations. Dans la seconde on examine le sens des noms de tribus, de clans et de familles. Le tout nous amène à la conclusion, qu'on s'y trouve à un point de jonction de six groupes ethniques.

Mais quand on l'examine consciencieusement, le travail se présente tout autrement. Tous ces divers arguments, présentés un peu pêle-mêle et exposés sous des angles divers, contribuent tous à prouver une thèse unique, qui est de la plus haute importance et qui, pour beaucoup d'ethnologues, sera une véritable révélation : « Le groupe ethnique du Kasai ne constitue nullement un bloc uniforme. C'est donc à tort qu'on identifie Luba et région du Kasai. Il faut y distinguer un substrat et une strate de recouvrement. L'enquête prouve que cette superstructure est fort enchevêtrée ».

Voici les *points de base du raisonnement* du R. P. DENOLF :

1. S'il est vrai que les baLuba constituent la strate des conquérants,

fondateurs des deux empires baLuba, n'oublions pas qu'ils ont recouvert un substrat, qui ne présentait nullement les caractéristiques des baLuba ;

2. Ce recouvrement s'est produit en vagues successives et à dates fort espacées, allant du XVIIe au XXe siècle ;
3. Ce recouvrement ne s'est pas réalisé partout avec la même intensité et n'a pas pénétré partout à la même profondeur ;
4. Il s'agit de préciser les limites de ce recouvrement et de ne pas les dépasser.

Dès lors le P. DENOLF va nous retracer les frontières, limites de cette pénétration de civilisations diverses et essayer de nous dessiner les régions limitrophes, où le tableau d'acculturation se présentera sous des nuances variées. A ce propos, il examine dans le détail les divers phénomènes culturels pour y indiquer chaque fois les concordances et les différences. Il tâche d'en déceler les causes et de les expliquer soit par leur diversité d'origine, soit par des variantes d'évolution ou d'acculturation.

Son but dernier est de nous retracer ainsi tout le passé historique de cette région du Kasai.

Voici comment nous diviserons cet examen de l'ouvrage :

I. La position du problème.
   - A. Délimitation de la région.
   - B. Le problème apparent.
   - C. Le problème réel.

II. Les voies de solution du problème.
   - A. Critères anthropologiques.
   - B. Critères ethnologiques.
   - C. Critères linguistiques.

III. La conclusion, qui s'en dégage.
   - A. Synthèse.
   - B. Essai de reconstruction historique.

IV. Problèmes d'onomastique.

I. LA POSITION DU PROBLÈME.

A. *Délimitation de la région.*

Le grand mérite de l'ouvrage c'est de nous présenter une étude ethnique minutieuse pour une région à situation extrêmement compli-

quée et pour laquelle il fallut faire œuvre de pionnier. Cette région peut se délimiter comme suit :

A l'Ouest, le fleuve Kasai ;
Au Nord, le Sankuru ;
Au Sud, la région de pénétration des aLunda et baTshok ;
A l'Est, la Bushimayi.

Il ne s'agit pas de toute la région, qu'occupent les ba Luba. En effet, ceux-ci débordent de par tous les contours :

Au Nord-Est les baLuba-Hemba, qui nous ont été décrits par le R. P. COLLE ;
Au Sud-Est, les baLuba-baSanga du Katanga ;
Au Nord, les baSongye-baYembe ;
Au centre, les baLuba ba Shankadi ;
Entre la Bushimayi et la Lubi, les baLuba-baMbu ;
A l'Ouest de la Bushimayi, les baPemba, qui n'ont été que trop longtemps confondus avec les *habitants de la vallée de la Lulua*, dits Bena Lulua.

Pour les baLuba, qui occupent la région à l'est de la Bushimayi, nous possédons les études du R. P. SERVAAS PEERAER et de M. VERHULPEN : *Baluba et Balubaïsés* (Anvers, 1936). Mais pour les baLuba, qui occupent la région à l'ouest de cette même rivière, nous ne possédions encore aucune étude d'ensemble.

B. *Le problème apparent.*

Pour bien des coloniaux, et même pour pas mal d'ethnologues, cette région paraît simplement divisée en deux blocs : les baKuba au Nord, les bena Lulua au Sud. Les premières pages de ce travail semblent leur donner raison. En effet, il semble que la forêt *Dibese*, qui chevauche sur les limites des territoires de Lusambo, de Luluabourg et de Dimbelenge, joue le rôle de frontière ethnique et de frontière linguistique. Il s'agit d'une forêt, qui commence aux sources de la Lubudi, près du lac Mukamba. D'abord simple galerie forestière, celle-ci s'étend bientôt à une profondeur de 50 à 75 kilomètres. Soudainement elle s'arrête. La Lubudi coule alors dans la plaine des bakwa Mwanza, reçoit l'affluent Mwanzangomo, et continue à traverser la plaine dans une simple galerie forestière. Au sens strict c'est cette large forêt qu'on appelle la *Dibese*. Elle se prolonge au Nord par la bande de forêt de la

Lubundji, et vers l'Ouest, au-delà de la Mwanzangomo, par les forêts de la Lombelo.

Même les traditions locales des indigènes semblent renforcer cette première impression. Les tribus du Nord (c'est-à-dire les baKuba, baBindi, bakwa Mputu et bakwa Luntu) disent venir du Nord : *ku mande*, c.-à-d. d'en aval, de l'Ouest ou du Nord ; les tribus du Sud au contraire (les soi-disants bena Lulua) disent venir du Sud : *ku mukuna*, c.-à-d. d'en amont, du Sud-Est.

Toutefois, dès que l'on approfondit l'examen, cette solution apparaît comme inexacte et bien trop simpliste. D'une part, le groupe des bena Lulua nous échappe, dès qu'on en étudie les diverses origines claniques. D'autre part, la fameuse frontière ethnico-linguistique en réalité n'en est pas une, ou plus exactement, au lieu d'une, il y a trois frontières qui sillonnent à travers cette région.

C. *Le problème réel.*

Pour élucider ce problème, nous allons examiner successivement :

1. L'identification des bena Lulua ;
2. Les vraies données du problème ;
3. Le contenu des traditions historiques ;
4. Les trois frontières.

1. *L'identification des bena Lulua.*

Tout d'abord, disions-nous, le groupe des bena Lulua nous échappe. En effet, *bena Lulua* n'est pas un nom ethnique ; il désigne simplement : les habitants de la vallée de la Lulua par opposition à ceux de la Bushimayi. Il est vrai que les tribus du Nord désignent parfois tous les habitants, qui vivent au sud de la Dibese, du nom commun de *Bete* ou *baLuba*. Mais il s'agit là d'une simple généralisation indue, qui prend une partie pour le tout. A côté de baLuba, on y rencontre toute une série d'autres tribus : des baKete, des baBindi, des baMbale, des baLwalwa, des baSala Mpasu. Au lieu de s'y trouver devant une langue unique, il faut y distinguer des langues bien diverses. Il n'y a unité ni au point de vue anthropologique, ni au point de vue linguistique, ni au point de vue culturel.

Le groupe des baLuba y constitue une simple strate de recouvrement, c'est-à-dire il nous présente une pénétration ethnique de date relativement récente, qui a balayé devant elle le substrat antérieur ou qui l'a recouvert. Le substrat ancien se laisse encore reconnaître là où la

pénétration des baLuba s'est arrêtée. Ce qu'on avait pris à première vue pour une frontière naturelle ethnique et linguistique — la Dibese — n'est en somme que l'arête latérale d'un triangle couché horizontalement, et dont la pointe se dirige vers l'Ouest, tandis que la base vient se placer à l'Est, le long de la Bushimaye. Dès qu'on s'avance plus au Sud, on se trouve devant des tribus, qui ressemblent très fort à celles, qu'on avait rencontrées au Nord de ce triangle, et cela au triple point de vue : anthropologique, linguistique et culturel. Il s'agit donc d'un simple coin enfoncé dans l'Entre-Bushimayi-Kasai par des baLuba, qui ont leur origine à l'Est, ou plus exactement au Sud-Est.

Le problème commence dès lors à s'éclaircir. La forêt Dibese ne constitue pas une frontière horizontale, qui séparerait une invasion septentrionale d'une invasion méridionale. La preuve en est simple. A l'est de cette forêt, tout comme à l'Ouest, cette frontière n'existe plus entre ceux du Nord et ceux du Sud : on y passe sans heurts, par simples degrés d'intensité, du Nord au Sud. Bien plus, en restant dans la partie médiane, mais en s'avançant vers le Sud, on tombe sur une seconde ligne horizontale, pareille à celle du Nord (la Dibese), séparant cette fois ces soi-disants bena Lulua, de leurs voisins méridionaux : baBindi, baKete, baSala Mpasu, bena Kanioko.

2. *Les vraies données du problème.*

La solution dès lors s'impose. La région de l'Entre-Kasai-Sankuru-Bushimayi présente au Nord et au Sud les restes d'un substrat, mais au centre, les populations de ce substrat ont été en partie submergées, en partie refoulées par une pénétration de baLuba, qui est partie de l'Est et qui s'est avancée plus ou moins loin vers l'Ouest en dessinant sur la carte un coin pointu, un triangle, dont *la base* serait constituée par la Bushimayi, l'*arête latérale septentrionale* par la forêt de la Dibese, au Nord du 6e parallèle, l'*arête latérale méridionale* par une ligne restant au Nord du 7e parallèle latitude Sud.

3. *Le contenu des traditions historiques.*

Que nous en disent les traditions tribales historiques ? Examinons leurs migrations.

On nous affirmait que les Bete avaient leur point d'origine au Sud, plus exactement au Sud-Est. Quand on y regarde de plus près, on constate que cela ne vaut que pour les groupes de familles appartenant à la strate de recouvrement ; ces traditions sont en contradiction flagrante avec celles des groupes familiaux minuscules, éparpillés

de-ci de-là, seuls survivants de l'ancien substrat. Ceux d'entre les anciens occupants terriens, qui ont réussi à ne pas se faire refouler, reconnaissent que de temps immémoriaux ils ne se sont déplacés que de quelques kilomètres et, en tout cas, qu'ils n'ont jamais résidé au Sud-Est. Ils désignent du nom de *baPemba* ceux qui, venus d'au-delà de la Bushimayi, ont pénétré dans leur pays, c.-à-d. des baLuba, qui ont fait partie jadis du royaume des baLuba de Mutombo Mukulu. Ce royaume avait son centre en pays de bena Kalundwe et est devenu célèbre comme : royaume Luba de Kasongo Niemba.

Ceci se confirme, lorsque nous réexaminons ce même problème, cette fois à la lumière des traditions des baPemba-baLuba eux-mêmes. Ils se disent gens de la région *(bena ditunga)*, mais ils ne savent guère remonter dans leurs traditions jusqu'au Sud-Est. Ils connaissent parfaitement leurs ancêtres patriarcaux des dernières 4 ou 5 générations ; ils parviennent à situer les villages de chacun de ces ancêtres dans les environs quasi immédiats de leur emplacement actuel, mais un peu vers l'Est. Si l'interrogateur insiste et veut remonter plus haut, ils se voient acculés : ce cinquième ancêtre vient *ku mukuna*, il avait son origine quelque part à l'Est, mais il ne leur est plus possible de donner des précisions. Ils ne parviennent pas à remonter au-delà du *nsanga a lubangu:* l'arbre lusanga à entaille, c.-à-d. le village où nouveaux venus et anciens résidents ont conclu un pacte d'amitié mutuelle en pratiquant une entaille dans l'arbre du village. Sans doute, si l'on insiste malgré tout, notre chef muPemba va reprendre le récit et continuera à allonger la liste de noms d'ancêtres. Mais détrompons-nous : il ne s'agit plus maintenant de noms d'ancêtres ; il cite tout simplement le *koto ka dilolo*, c.-à-d. les noms de tous les membres de famille, qui se réunissaient le soir autour du foyer ancestral, puis une série de noms de *tshoto*, de noms des tribus auxquelles leur famille se rattache ; et la liste, plus ou moins allongée, finira enfin par le refrain uniforme : descendant de Mutombo, descendant de Nkole a Tshilondo (ou Nkole a Bayembe), descendant de Bende, descendant de Mvidi Mukulu, l'Être Suprême.

Si nous voulons des renseignements plus précis sur cette pénétration Luba dans la région située entre Bushimayi et Lulua, nous devrons donc nous reporter au-delà de la Bushimayi dans la région du Sud-Est, notamment dans les environs de Mutombo Mukulu. Ici les traditions historiques nous permettent de situer le second empire des baLuba.

D'après les reconstructions historiques de M. VERHULPEN l'extension conquérante de cet empire s'intensifia notablement à la fin du XVIIIe et au début du XIXe siècle, sous les empereurs :

Kumwimba Ngombe : 1785-1805.
Ilunga Kabale : 1805-1825.
Kasongo Kalombo : 1865-1885.

Ce dernier aurait battu les bena Kamai, dont le chef, Kasongo Kaniama, comptant trop sur sa propre puissance, avait osé refuser de lui payer tribut. Kasongo Kaniama dut s'enfuir, alla se réfugier chez les bena Kanioko. Kasongo Kalombo l'y poursuivit, soumit les bena Bala ou baKoshi, les bena Kibondji, traversa le Lubilashi et vint infliger une défaite même aux bena Kanioko.

Est-ce sous cet empereur Kasongo Kalombo que se fit la grande émigration des baLuba vers le Sud-Ouest ? Ou est-ce peut-être sous son successeur Kasongo Niembo, qui régna de 1885 à 1917 ? La première solution semble la plus probable. Celle qui fait remonter la migration au temps de Kasongo Kalombo. Quoi qu'il en soit, les traditions nous font connaître que tout un ensemble de groupements baLuba, qui vivaient au-delà du Lubilashi au temps où régnait chez les baLuba Sha-nkadi un empereur Kasongo, prirent la décision d'émigrer de ces parages et de partir vers l'Ouest vers les régions situées au-delà de la Bushimayi. Deux motifs les y avaient poussés. D'une part, le fait que cet empereur Kasongo les entraînait continuellement dans de nouvelles expéditions guerrières, d'autre part, les exigences insatiables de ses alliés, les bena Kanioko. Ces émigrés une fois qu'ils avaient traversé la Bushimayi, refoulèrent plus vers l'Ouest les tribus qui occupaient l'entre Bushimayi-Lulua, et, tout en évitant de pénétrer dans la forêt Dibese, enfoncèrent un coin dans ce front occidental, au sud de cette forêt. Ils laissèrent en place, au Nord, les baKuba et peuplades apparentées, au Sud, les baBindi, les baKete et peuples apparentés. De structure sociale eux-mêmes étaient des patriarchaux, mais les groupes tribaux, qu'ils submergèrent ou qu'ils refoulèrent, étaient des matriarchaux. Eux-mêmes parlaient la langue tshiLuba et ils la répandirent partout dans ce milieu nouveau, où auparavant se parlait le tshiKete ou quelque autre langue apparentée.

Ces immigrés n'y trouvèrent pas que des baKete. Ils y rencontrèrent également des baLuba-baMbu. Ceux-ci y avaient pénétré avant eux. Leurs traditions d'origine les faisaient venir du Nord-Est, où ils avaient résidé jadis dans l'empire de Mutombo Katshi et au Nord-Est entre la Lubi et la Bushimayi. Ils y étaient devenus si nombreux que la famine commença à y sévir et y força une partie d'entre eux d'émigrer vers le Sud-Ouest, vers le lac Mukamba, les sources de la Lubudi et de la Mwanzangomo. Cela a dû se passer vers le début du XVIIIe siècle, peut-être à la suite des guerres de l'empereur Kadila (1705-25). Celui-ci, après avoir traversé le Lomami, était venu battre les baSongye

bena Musole, bena Kibeshi, bena Ki, bena Kufa ; il ne dut s'arrêter que devant les Bekalebwe, qui s'étaient alliés aux bena Kadila.

Les traditions ne nous permettent guère de préciser plus en détail ce double mouvement de migration, cette double pénétration.

La *première en date*, partie du Nord-Est, se serait avancée jusqu'au lac Mukamba, au pays des bakwa Luntu et des bashila Kasanga. Elle aurait amené aux sources de la Lubudi les baLuba-baMbu.

La *seconde*, bien plus récente, partie du Sud-Est, aurait amené dans la vallée de la Lulua des baLuba qui occupaient jadis la région au-delà de la Bushimayi, le pays de Mutombo mukulu. Les anciens occupants de la vallée de la Lulua ont désigné ces derniers venus du nom de *baPemba*, gens de l'Est.

4. *Les trois frontières.*

Cette double pénétration de baLuba nous explique la frontière septentrionale et méridionale, dont il était question plus haut, les deux arêtes latérales de notre triangle. Au nord de la première frontière et au sud de la seconde, nous nous trouvons en face de tribus anciennes. Au centre, c.-à-d. entre ces deux frontières, nous constatons un mélange de strates culturelles diverses ou du moins un recouvrement réalisé par des familles, dont les chefs se sont imposés à un substrat ethnique ancien de culture fort différente. C'est à cette conclusion, que nous amène le chapitre d'Introduction. Mais le R. P. DENOLF trouve encore une *troisième frontière.*

Cette nouvelle frontière paraît encore bien plus étrange. Elle ne se trace plus sur la carte par une ligne horizontale, mais bien par une verticale, allant du Nord au Sud. Elle part du Sankuru (vers le 22e degré de longitude Est), descend tout droit vers la Lubudi, qu'elle rejoint à l'est de Meshumba, puis elle suit la Lubudi jusque près de sa source ; ensuite elle se dirige vers le Sud, en prenant comme axe la crête qui sépare les bassins de Lulua à l'Ouest et de la Lubi à l'Est. C'est cette limite que le Père DENOLF appelle désormais : *la frontière des langues B et P.* En effet, c'est en faisant appel à ces caractéristiques linguistiques, que l'on parvient le plus facilement à indiquer pour chaque lambeau ethnique l'appartenance à l'un ou à l'autre des deux groupes.

Notons toutefois qu'à l'endroit où cette frontière verticale vient couper la frontière horizontale méridionale, le tableau se trouble. Nous y remarquons une pointe avancée du groupe oriental, qui va atteindre à l'Ouest le Kasai ; la limite septentrionale de cette pointe avancée passe au sud de Dibaya, se rend ensuite aux sources de la Moyo,

affluent de la Lulua ; elle franchit la Lulua au sud de Hemptinne, va rejoindre la Luebo, puis le Kasai en laissant les bashila Lungu au Nord et les baBindi au Sud. Quant à la limite méridionale de cette pointe avancée, elle laisse au Sud les baLwalwa et les vrais baSala Mpasu. A l'intérieur de cette pointe avancée il y a à mentionner en particulier les baBindi de Mboyi, les baMbale de Kabuluku et le groupe des pseudo baSala Mpasu de l'Aruwayi entre la Lusanza et la Lulua. Ce qui complique une nouvelle fois le tableau, c'est que cette pointe avancée vers l'Ouest est à son tour coupée du groupe de l'Est par les baKete de l'Entre-Lulua-Bushimayi, qui y continuent le substrat vers le Sud, gardant ainsi un corridor entre le Nord et le Sud et séparant les baTena à l'Est, des baSala-Mpasu (de l'Aruwayi) à l'Ouest.

A quoi correspond cette troisième frontière? Ici une fois encore en ayant recours aux critères anthropologiques, culturels et linguistiques, le Père DENOLF trouve la solution. Elle correspond à une limite entre deux strates culturelles : à l'Ouest, c'est le substrat ancien, ce sont les gens à langue P ; à l'Est ce sont les baLuba, les gens à langue B. C'est ce qu'il va nous prouver dans tout le reste du Mémoire.

II. LES VOIES DE SOLUTION DU PROBLÈME.

Les critères, auxquels il en appelle pour résoudre le problème, peuvent se ramener à trois groupes :

A. Critères anthropologiques.

B. Critères ethnologiques.

- a. Vie économique,
- b. Vie sociale,
- c. Vie matérielle,
- d. Vie religieuse et magique,
- e. Vie morale,
- f. Vie physique,
- g. Vie administrative.

C. Critères linguistiques.

Nous présenterons un bref résumé des principales constatations.

A. *Critères anthropologiques.*

On y distingue deux types physiques : le type *robuste* est caractéristique pour la vague de l'Est, le type *malingre* et *chétif* semble prévaloir à l'Ouest c.-à-d. chez les survivants du substrat.

Il y a toutefois deux pointes avancées du type robuste : l'une au Nord chez les baKuba et les baKete septentrionaux, l'autre au Sud, chez les baLwalwa, les baMbale, une partie des baKete (bakwa Nzayi de Kabuluku, Mukoko, Kalala et Shibaka Kadji), et une partie des baSala Mpasu (les pseudo baSala Mpasu de Kadongo, Kabunga, Tulume, immigrés en région de Luisa).

Cette robustesse semble due à un apport de strate de baSongye. Mais le type malingre, qui d'ailleurs est resté prédominant dans tout le centre, y permet de déceler les soi-disants bena Lulua : le substrat composé de baBindi et de baKete. C'est pourquoi on le retrouve au Nord-Ouest chez les baKuba de l'Ouest : bena Tshovo et baKele, ainsi qu'au Sud-Ouest, chez les vrais baSala Mpasu, aux bords de la Luwete et de la Lusanza.

Nous arrivons aux mêmes conclusions, lorsque nous considérons leur nombre de vieillards : fort nombreux dans les pointes avancées du Nord et du Sud, ils se font extrêmement rares au centre et les quelques exceptions qu'on y rencontre parmi les chefs, se laissent expliquer aisément, lorsque, à l'examen de leur ancêtres familiaux, on constate qu'il s'agit d'une famille de chefs d'origine baSongye, qui est immigrée chez les gens de la Lulua.

Cette constatation nous explique non seulement l'opposition entre les deux fractions de baSala-Mpasu :

Les vrais baSala Mpasu : à l'Ouest, au type malingre ;
Les pseudo baSala Mpasu : à l'Est, au type robuste.

Elle nous fournit également les solutions au problème des deux fractions de baKete

Les petits baKete : ceux de Ntambwe Mwense ;
Les grands baKete : ceux de Kabuluku et de Mukoko, ainsi que les baTengi de Ntambwe Yangala

B. *Critères ethnologiques.*

Dans leur complexe culturel, il examine successivement leur structure économique et sociale, leurs phénomènes religieux et magiques,

leurs prescriptions morales, leurs soins du corps et leur cadres administratifs.

a. *Vie économique.*

On arrive à des conclusions analogues, si, au lieu d'examiner les critères anthropologiques, on étudie les critères ethnologiques. Il commence par l'examen de leur manière de vivre, leur base de vie économique.

A première vue on s'y tromperait toutefois. On disait une opposition entre chasseurs et agriculteurs :

A l'Ouest, une vie à base de chasse ;
A l'Est une vie à base de travail aux champs.

Examinons-le d'un peu plus près :

1. Il s'y trouve d'abord des groupes, qui en sont encore au stade de la cueillette et de la petite chasse ; le travail des champs leur est encore quasi inconnu. Comme familles vivant encore à ce stade, il mentionne des baTwa chez les baKuba, des bena Musenga (espèce de baBindi-bakwa Luuntu au nord de la Dibese), les baLumba et autres baKete de la Luluwa, les bena Nkene de l'Okuldxhi et beaucoup de baBindi de l'Ouest.

2. Ensuite il constate qu'au centre, le long de la Lulua, en milieu de matriarcaux, chez beaucoup de baKete, le travail des champs est réservé aux femmes. Les hommes n'y ont à s'y occuper que de la préparation des champs.

3. Le tableau que nous offrent les régions orientales, les régions à l'est de la Lubi, est tout autre. Ici ce sont les hommes, qui ont pris sur eux la grande part des labeurs aux champs. Telle est bien la caractéristique des baSongo. Qui dit cultures, dit généralement marchés réguliers tous les quatre jours.

Le phénomène, constaté pour les critères anthropologiques, se retrouve ici également ; la présence de deux pointes avancées vers l'Ouest. Celle du Nord s'avance jusque chez les baKuba ; celle du Sud se remarque surtout chez les baSala Mpasu.

Le phénomène n'aurait pu passer inaperçu. Il a donné lieu au dicton : Partout où s'avance le muLuba de l'Est, il mange la forêt. En effet pour augmenter ses cultures, le muLuba agriculteur défriche toujours de nouveaux coins de forêt. Il fait le désespoir des soi-disants bena Lulua, puisque ceux-ci vivent de chasse plus que de cultures. Or, en perdant ses forêts, le chasseur perd du coup également son gibier.

b. *Vie sociale.*

Lorsque nous passons à l'examen de la vie sociale, que remarquons-nous ?

Le substrat, les gens de l'Ouest, présente le matriarcat ;

La strate de recouvrement — les gens immigrés de l'Est — y a apporté le patriarcat.

Cela se manifeste surtout dans les points suivants :

1. La ligne de succession.

   A l'Ouest, la succession passe de l'oncle maternel au neveu, fils de la sœur aînée ;

   A l'Est, elle passe de père en fils, ou du frère aîné au frère puiné.

2. L'éducation.

   A l'Ouest, les enfants reçoivent leur éducation dans le clan de leur mère, c.-à-d. chez leur oncle maternel ;

   A l'Est, les enfants ne quittent pas le village paternel pendant toutes leurs années de formation.

3. Le payement de la dot.

   A l'Ouest, c'est au clan de la mère de la fiancée, que le fiancé remet la dot de mariage ;

   A l'Est, c'est le père de la fiancée, qui en touche la plus grande partie.

4. L'installation des mariés.

   A l'Ouest, le fiancé après son mariage doit venir s'installer dans le clan de sa fiancée, c.-à-d. chez son épouse ;

   A l'Est, c'est la fiancée, qui vient agrandir le village paternel du fiancé : le mariage y est patrilocal.

Cette même opposition va encore s'exprimer sous d'autres formes :

1. Le renforcement de l'autorité d'un des membres de la génération des parents :

   A l'Ouest, ce sera le rôle de l'oncle maternel dans la structure familiale : le *manseba* des gens de la Lulua ;

   A l'Est, ce sera celui de la tante paternelle : la *tata mukashi* le père — femme ou le papa féminin.

2. La structure clanique.

   A l'Ouest, cette structure est matriarcale :

   La *bulungu* des baKuba,

   La *dikuvu/makuvu* des baKete de Ntambwe Mwense,

l'*ivumu/mavumu* des baMbale.

A l'Est, elle est patriarcale :

La *tshoto/bioto* des baLuba, que nous retrouvons en Angola chez les baTshok.

3. Le mariage préférentiel.

A l'Ouest, il y a mariage préférentiel entre un jeune homme et la fille de la fille de son oncle maternel ;

A l'Est, il y a mariage préférentiel, entre un jeune homme et la fille de sa tante paternelle, ou la fille du fils de sa tante paternelle ; ou encore entre cousins croisés ; évidemment pas entre cousins parallèles *(buifwa)*.

Les baLuba-ba Pemba, apportant avec eux une structure patriarcale, mais pénétrant dans un milieu à structure matriarcale, y provoquèrent pas mal de remous. Rien d'étonnant dès lors si, après ces multiples années d'acculturation, on s'y trouve souvent en présence de structures mélangées, où à tour de rôle chacune des deux structures joue son rôle : tantôt la *tshoto* du père, tantôt la *dikuvu* de la mère.

Prenons encore l'exemple des empêchements de mariage. Vu simplement de l'extérieur, il semble qu'on puisse formuler l'opposition comme suit :

a) Ceux de l'Ouest (les matriarcaux baKuba, baKete, baBindi, baSala Mpasu, baLwalwa, etc.) se marient *très souvent* avec les filles de leur propre village ;

b) Ceux du centre (les gens de la Lulua, qui pratiquement vivent tous en contact avec des baPemba immigrés) *peuvent* se marier avec des filles de leur propre village ;

c) Ceux de l'Est (les baLuba) *ne* se marient *pas* avec des filles de leur propre village.

Mais comprenons bien le pourquoi de cette façon de se comporter :

a) Chez les premiers, il s'agit de matriarcaux : les enfants suivent le clan de la mère. Dès lors, les garçons vont se chercher une fiancée, même dans leur propre village, pourvu qu'elle n'appartienne pas au même clan que leur propre mère ;

b) Dans le deuxième cas, familles du substrat et familles baPemba immigrés se côtoyent dans le même village. Dès lors il n'y a aucune difficulté pour les garçons de se chercher une fiancée dans les familles de l'autre strate ;

c) Dans le troisième cas, il s'agit de villages de patriarcaux : en

patriarcat, les filles aussi bien que les garçons appartiennent au clan du père. Donc les garçons iront chercher ailleurs la fiancée, qu'ils introduiront ensuite dans ce village.

Dans les trois cas, ils continuent à garder les règles de l'exogamie clanique.

c. *Vie matérielle.*

On pourrait multiplier ici les oppositions, car les exemples foisonnent. Le Père DENOLF se contente d'en choisir quelques-unes bien suggestives.

1. La disposition du village.

Comme on pouvait s'y attendre, cette disposition va refléter la structure sociale du groupe ethnique.

Au Nord (chez les baNgongo et baSho), les cases d'une et même famille consanguine *(ilondjo)* sont groupées ensemble. A l'intérieur de ce groupement les cases se touchent presque. Mais chaque groupement restera farouchement indépendant à l'égard du groupement voisin, même si parfois la distance qui le sépare d'un autre groupement situé dans la même plaine, est relativement minime.

Ailleurs, chez les peuples du substrat, nous retrouvons une disposition analogue, quoique différenciée. Ceux qui sont encore assez près des baKuba — comme c'est le cas p. ex. pour les bena Dile et bena Milombi de la plaine des bakwa Mwanza — en ont bien emprunté la disposition en lignes parallèles mais chez ceux-ci également chaque famille garde son entière liberté.

Ceux qui vivent plus au Sud (comme la plupart des baKete, les baBindi et les baSala Mpasu) n'hésitent pas à s'éparpiller à travers toute la plaine. Ces villages d'une et même plaine n'y sont plus groupés par familles claniques. Néanmoins, dans chaque famille clanique les membres gardent entre eux leurs liens d'attache ; chacun d'eux connaît fort bien tous les membres de sa famille, quoique ceux-ci soient répandus dans d'autres plaines. Aussi chaque famille clanique, quoique dispersée, continue à garder son indépendance.

Mais si nous passons maintenant au centre, là où les baPemba ont recouvert le substrat des gens de la Lulua, nous ne nous trouvons plus en présence de familles groupées en villages. Ici chaque *tshoto* vit à l'écart et constitue un village pour soi avec sa cour *(bula)* au milieu des cases ; elle a ses propres champs, disposés tout autour de chaque village. Cette disposition a son origine à l'Est. Là elle devient tout à fait caractéristique chez les baLuba de l'Est et les baSongo :

entre chaque famille *(diku)* diverse, il peut y avoir un kilomètre de distance et toute l'espace qui les sépare se présente comme champ de labour.

Mais ici encore nous devons y joindre une constatation nouvelle : il y a, outre cette frontière orientale, deux pointes avancées vers l'Ouest :

a) L'une nous retrace la route suivie par les chefs forgerons pour venir des baSongo jusqu'en pays de bashi Bushongo ;

b) L'autre nous indique, à travers le pays des baKete, la voie qu'aurait suivie la pénétration des baSongo et qui a trouvé son aboutissement ultime chez les aLuunda, qui à leur tour l'ont transporté ailleurs tout au long de leurs extensions ultérieures.

Partout cette disposition caractéristique de village de baSongo se laisse reconnaître facilement : le village est disposé en forme de carré ; il est entouré d'une clôture rectiligne ; les divers hameaux y ont leur place bien déterminée d'après leur fonction (en vue de défense éventuelle) ou d'après l'orientation traditionelle.

2. La case.

Si la disposition des villages est caractéristique de leur structure sociale ethnique, la même différenciation va se faire jour dans la forme et la construction de leurs cases.

Les baTwa autochtones ont encore conservé leur case minuscule en dôme hémisphérique, en forme de ruche et avec couverture de feuilles.

Quelles autres formes de case trouvons-nous au Kasai ?

a) L'Est — la région des patriarcaux — a la *case ronde.* La forme majestueuse en immense pain de sucre est caractéristique pour les baLuba de Mutombo Katshi. Partout où les baSongo de l'Est ont poussé leur avance vers l'Ouest, dans les régions méridionales, on la reconnaît à la case ronde. Ce sera le cas pour les baKete de Ntambwe Yangala, pour les aka Muji de Mundembe, pour les baSala Mpasu de Tulume ;

b) Quant à l'Ouest — pays matriarcal — il présente la *case rectangulaire.* Au Nord, elle est caractéristique pour les baKuba, baSho, baNgongo et baBindi. Au Sud, nous la retrouvons chez les baBindi de Mboyi.

Évidemment, la construction de ces cases reste toujours conditionnée par le milieu œcologique. Là où les palmiers *mabondo* et *makadi* ne

poussent plus, les tuiles de *malala* devront faire place à une couverture herbeuse. C'est le cas, au Sud, pour les baDinga du sud de Tshikapa, et même au centre, pour les baKete du substrat. Ailleurs la terre plus argileuse leur a même fait adopter la case rectangulaire à parois enduites d'argile : baLwalwa, baSala Mpasu.

c) Autre trait fort caractéristique. Dans la région, où les strates à cases rondes se sont heurtées aux strates à cases rectangulaires, l'on a abouti à des *cases à base carrée.* Telles les cases en casque à pointe chez les baSala Mpasu ; telles encore les cases surélevées des baMbale et des baLwalwa de Kabele ; telles encore les cases sur piloris des baLwalwa de Kapelekese.

3. L'huile de palme et le vin de palme.

Évidemment l'emploi de cette huile et de cette boisson est conditionné par la présence du palmier dans la région. Aussi l'on ne s'attend pas à y trouver une caractéristique ethnique.

N'oublions pas toutefois que parmi les palmiers il y en a de diverses espèces :

a) Le palmier *dibondo* va fournir et les pagnes de raphia *(madiba)* et le vin de palme ;
b) Le palmier des marais, *dipanda,* va fournir le vin de palme ;
c) Le palmier elaeis, *dibwe,* va fournir surtout l'huile de palme.

1. Or, que constatons-nous pour leur *boisson* ?

L'Ouest boit le vin de palme ;

L'Est boit le vin de maïs ou de *mpondo (mala biseke).*

De nouveau, le muSala Mpasu de Kadongo et de Kabwango — c.-à-d. la poussée avancée du Sud-Ouest — y tient compagnie aux baLuba de l'Est : eux aussi boivent le *mala biseke.*

2. Si nous passons à l'examen de la répartition de l'usage de l'*huile de palme,* nous constatons l'inverse.

Ici c'est l'Est qui consume abondamment l'huile de palme ; et ici encore les baSala Mpasu de Luisa leur tiennent compagnie.

L'Ouest au contraire se contente tout au plus de manger quelques noix de palme crues ou roties au feu.

3. Emploi du sel.

Ici encore, c'est le terrain qui va conditionner l'emploi de ce condiment. L'Ouest a ses marais salins, où poussent les herbes, dont les cendres fournissent la *luepu lwa mbanda* tant au Nord, au bas Lubudi, qu'au Sud chez les baSala Mpasu.

L'Est ne possède pas ces marais aux herbes salines, mais en revanche il dispose de dépôts salins dans les marécages : la *luepu lwa dishu;* en particulier au confluent de la Lukulu et de la Lubi.

4. Autres exemples de différenciation ethnique.

On pourrait multiplier les oppositions dans le détail de la vie matérielle. Le Père DENOLF en cite encore quelques-unes ayant trait à l'alimentation.

1° Manioc froid ou chaud :

L'Ouest mange son manioc à froid et se le fait préparer longtemps à l'avance *(luku, buka);*
L'Est exige qu'on lui présente son pain de manioc chaud *(nshima).*

2° Pelure de manioc :

L'Ouest n'enlève pas la pelure de son manioc ;
L'Est ne préparera sa farine de manioc, qu'après avoir enlevé la pelure.

3° Panier ou plateau :

L'Ouest servira la nourriture farineuse dans le petit panier *nkobo;*
L'Est apporte son pain de manioc sur un plateau : *lubalu, tshipulu.*

4° Van ou tamis :

L'Ouest se sert d'une espèce de van pour vanner et tamiser la farine de manioc : le *muningu;*
L'Est a recours à l'étroit panier carré surélevé *musalu* pour tamiser.

5° Mortier plat ou surélevé :

L'Ouest voit s'agenouiller les femmes pour piler le manioc dans le mortier plat évasé ou à peine dressé ;
A l'Est la femme reste debout pour piler le manioc au pilon dans un mortier surélevé.

5° Panier de tête ou panier de dos :

L'Ouest se confectionne des paniers en dressant et tressant des tiges de *nkodi* juxtaposées : le panier se portera sur la tête ;
L'Est tresse des paniers profonds : ceux-ci se portent sur le dos.

Ici encore nous nous trouvons devant deux poussées vers l'Ouest : l'une au Nord chez les baKuba, l'autre au Sud chez les baMbale.

Il va de soi que partout où les baPemba se sont mêlés aux gens

de la Lulua on rencontre des phénomènes d'emprunts culturels aux gens de l'Est.

d. *Vie religieuse.*

La comparaison devient encore plus intéressante quand on passe de la vie matérielle à la vie religieuse.
Voici comment le Père DENOLF la résume.

1. Recours à des pratiques magiques.

Plus on avance vers l'Est, plus on se heurte a des pratiques magiques. On les rencontrera au maximum chez les baSongye ;
Plus on avance vers l'Ouest, moins on y rencontre de magie.

2. Buanga collectif ou individuel :

La croyance à l'influence néfaste anti-sociale des envoûteurs est commune aux deux groupes régionaux, mais la réaction devant cette sorcellerie est diverse.

L'Ouest — en particulier le muKuba — pour se défendre contre l'envoûtement, recourt à des *manga* collectifs, communs à tout un village ou même à tous les habitants d'une même plaine : il y existe bon nombre de *manga* locaux ;

L'Est préfère se pourvoir d'un *buanga* individuel : chaque muLuba se prémunit contre des *bena mupongo* éventuels.

3. Croyance aux esprits ou culte des ancêtres :
La différence principale semble consister dans leur recours : soit aux esprits soit aux ancêtres (animisme ou manisme) :

a) *Mvilie,* esprits ou *bafue,* âmes des morts :

L'Est — en particulier le muLuba-Hemba — peuple toute la terre d'esprits, *mvilie,* esprits nocifs ou tutélaires : il sera sans cesse préoccupé pour se les amadouer ;

L'Ouest distingue entre les âmes des défunts et les esprits. Aux âmes des défunts, *bafue,* il s'adressera dans son *culte des ancêtres ;* mais à côté de ce manisme il se meut également dans un monde animiste, car il croit à l'existence d'esprits de la nature, *mikishi.* Les premiers sont des esprits désincarnés, les seconds n'ont jamais été unis à un corps.

b) Amulettes préventives ou tabous individuels :

L'Est aura donc ses *mikiya:* tabous matériels objectifs, prescriptions à observer, faute de quoi on s'expose à des malheurs ;

L'Ouest a ses *mapanga:* des rites individuels, imposés à la naissance et auxquels on doit rester fidèle pour s'assurer la continuation de la protection.

Au Centre, c.-à-d. là où il y a eu du mélange, l'on constate que la terminologie elle aussi a varié. Les baPemba y donnent le nom de *bakishi* aux ancêtres défunts et plantent un arbuste *mvidi* pour honorer l'ancêtre ; mais, à côté de cela, ils y introduisent les *bishimba*, ingrédients à effets magiques. Chez les baKuba aucune crainte des esprits des défunts, car les morts n'y sont guère censés sortir ultérieurement de leur tombeau. Mais chez les gens de la Lulua il y a des motifs pour se prémunir, car tous y admettent que les *bashangi* des ancêtres sortent de leur tombeau et errent librement aux alentours des cimetières.

Une fois de plus nous constatons qu'au Nord tout comme au Sud il y a eu des poussées avancées.

a) Au Nord, c.-à-d. chez les baKuba, on ne rencontre plus guère de culte des ancêtres ; la croyance aux *ngentshi* ou *mingitshi* y est fort affaiblie. En revanche la vénération d'esprits collectifs est parvenue à s'y répandre intensément ;

b) Au Sud, le culte des ancêtres existe, mais il y est bien moins manifeste que la croyance au Naturisme (esprit de la nature) et aux esprits tutélaires (Animisme).

Le Père DENOLF croit reconnaître que les innovations, introduites par les baPemba, notamment par leur culte spécial des ancêtres, ont tendance à se répandre de plus en plus, et cela aussi bien au Nord qu'au Sud, tout le long des limites de la pénétration des baLuba.

4. Rites funéraires.

A l'Ouest on enterrait partout le cadavre dans sa case, puis celle-ci était délaissée. A l'heure actuelle une coutume nouvelle semble s'être introduite : celle d'enterrer les cadavres soit individuellement en forêt, soit dans un cimetière collectif, et d'y ériger des *mashamu*, des édicules, ou l'on déposera de temps à autre des aliments pour les défunts. On trouve cet usage chez les gens de la Lulua au Centre, puis au Nord, chez les baPianga et baNgenda, ainsi qu'au Sud, chez les baKete méridionaux, les baBindi de Mboyi et les baLwalwa.

Il n'est cependant pas exclu que seuls les *mashamu* seraient à mettre au compte de la pénétration des baLuba, et que déjà dans le substrat

matriarcal il y aurait eu les deux façons d'enterrer. En effet, l'existence de cimetières semble bien intimement liée au culte des ancêtres. Sur ce point, comme sur plusieurs autres, le Père DENOLF insiste que son examen n'est pas concluant parce qu'il lui manque de données suffisamment précises sur les usages des baLuba de l'Est.

e. *Vie morale.*

Ici encore on constate une opposition radicale : monogamie et polygamie. Le substrat de l'Ouest ne connaissait que la monogamie. C'est la pénétration de l'Est, qui y a introduit la polygamie et avec elle l'héritage des veuves et le payement d'une dot de plus en plus élevée.

La polygamie est en effet caractéristique pour les baSongo de Kabinda et les baLuba-baMbu de l'Est de la Lubi et du Lubilashi. La famille *diko* s'y divise manifestement en autant de *mbelo* qu'il y a de femmes présentes au harem ; on y compte par *matumba a bakaji :* groupes d'enfants de telle femme.

Au cours de leur pénétration, ces gens de l'Est ont répandu ces coutumes, tout d'abord chez les baSala Mpasu, les baBindi et les baMbale du Sud, ensuite chez les baKuba, où les *bakumu* (eux-mêmes baMbu d'origine) introduisirent la polygamie à grande échelle en se la réservant : dans leur propre lupangu ils hébergent une épouse offerte par chacune des familles assujetties, mais ils exigent de la part de leurs sujets la plus stricte monogamie, ce qui se symbolise par l'absence de tout lupangu autour des cases des assujettis. Enfin, à l'heure actuelle, nous assistons encore à une expansion ultérieure de cette polygamie : elle est en train d'envahir maintenant même la région des gens de la Lulua.

f. *Vie physique : soins du corps.*

Prenons quelques points caractéristiques : le tatouage, les déformations dentaires, l'ornementation, le fard rouge et l'habillement.

1. Le tatouage.

Pour le tatouage, la situation est trop complexe pour permettre des conclusions générales. Il est toutefois intéressant de remarquer qu'au Sud, les baKete, les baBindi et les baLumbu de la Lulua ignorent tout tatouage. Les baLuba-baPemba au contraire en présentent de bien caractéristiques, e. a. les *tunkinda,* noircis à la poudre de chasse ou à la sève résineuse, et les *mikono* en usage chez les femmes. Les baKuba préfèrent les scarifications enduites de sève de plante *tshilowo,*

qui laissera des bourrelets comme traces. Les baLwalwa ont leurs *mbashi*, rougis à la *tukula*. Les baSala Mpasu leurs traces de scarifications médicatives.

2. Les déformations dentaires.

Excluons dès l'abord les baBindi méridionaux, où toute déformation dentaire manque. Pour le reste de la région une opposition se dessine :

a) L'Est se caractérise par l'ablation des deux incisives supérieures *(pola meno)*. La coutume serait originaire des baYembe-baSongo, qui l'auraient imposée aux baLuba-baMbu. On la retrouve dès lors aussi au Nord, chez les baKuba, baNgongo et baShoba.

b) L'Ouest présente aussi bien les dents appointés *(songa meno)* que les dents à entailles *(panda meno)*. Étant donné que ces deux mutilations sont caractéristiques pour les deux poussées avancées (celle du Nord et celle du Sud, surtout chez les baKete et baSala Mpasu), cet usage serait peut être une innovation, due à la même influence orientale susdite.

3. L'ornementation.

Les baLuba ne montrent guère de tendance à l'ornementation. Celle-ci semble donc propre au substrat. Elle se manifeste surtout dans l'usage :

a) D'anneaux de cuivre ;
b) De croisettes de cuivre, importées du Katanga ;
c) Et dans le port de perles : pendantifs d'oreilles, diadèmes frontaux, plaques mosaïques de la nuque, etc.

Cette ornementation est fort répandue au Nord et au Sud. L'on comprend qu'au Centre la pénétration des baPemba en ait freiné les manifestations.

4. Le fard rouge, tukula.

La couleur rouge, *tukula*, semble également caractéristique du substrat. Les baKula et leurs voisins ont gardé leur usage du bois *tukula*. Chez les baKete méridionaux ce n'est plus qu'un rare survival. Ailleurs, où tout bonnement le bois rouge fait défaut comme matière première, on a eu recours à des Ersatz pour obtenir si possible le même effet : tantôt de la terre rouge de puits *lubuyu* (chez les baKete, baSala, Mpasu), tantôt une sève sanguinolente d'un fruit d'arbuste (chez les baLwalwa).

5. L'habillement.

En fait d'habillement, l'opposition ne se laisse plus déceler si clairement. Sans doute on reconnaît encore certaines caractéristiques du substrat : chez les chasseurs, le recours à des peaux de gibier, *biseba*, et chez les matriarcaux, le tressage de *madiba* en fibres de raphia. (baKete méridionaux). Mais il semble bien que jadis une simple cordelette (femmes) ou un bouquet de feuilles (hommes) leur ait suffi (baMbale et baSala Mpasu).

Ultérieurement le tissage du raphia y a été introduit *(bena madiba)* : répandu chez les baSongo, bakwa Luntu, baBindi septentrionaux, et baKuba. Il s'y est même perfectionné jusqu'à aboutir au velours du Kasai chez les baKuba, baNgongo et baSho.

Les baPemba d'autre part semblent n'avoir été jadis que des *bena mbondje*, ne possédant qu'une simple loque d'étoffe. Mais à l'heure actuelle les rôles ont changé et ce sont eux qui ne se présentent plus que comme des *bena madiba*, porteurs de tissus en raphia.

L'introduction des *mpashi*, cauris de Luanda, est due au contact avec la côte par la voie des caravanes, aboutissant chez les baKuba et baNgongo pour se répandre ainsi secondairement vers l'Est (chez les baSongo) et vers le Sud (chez les baSala Mpasu).

g. *Vie administrative.*

Last not least viennent les phénomènes de la vie administrative. C'est en effet surtout ici que se montrent des oppositions nettes, caractérisant des strates diverses. On les reconnaît en étudiant les modes d'élection ou d'intronisation ainsi que les insignes cheffaux.

On aboutit ainsi à la reconstruction de quatre stades :

a) Une strate ancienne, où c'est le meilleur chasseur, qui s'impose comme chef. Il se pourrait que ce soit cette même strate, qui possédait l'usage de renouveler le feu du village le jour de l'installation du nouveau chef.

b) Une infiltration du Nord, que le Père DENOLF met sur le compte de conquérants baKongo et qui se manifeste surtout chez les baKuba. Elles se reconnaît aux insignes cheffaux (plumes *tukula ;* la canne de chef ; les anneaux ; suite aux relations avec l'Angola l'ornementation à cauris s'y est ajoutée ultérieurement) et à la cérémonie d'intronisation avec danse de parade *(kuja maja)* et avec louange officielle *(kutumbisha)*. Il reste à vérifier si l'enclume, insigne des chefs forgerons, et que le Père DENOLF

interprète comme étant d'origine Mamvu, ne serait pas due à une infiltration indépendante ;

c) Survient alors la pénétration des gens de l'Est. Elle y introduit la cérémonie du *kubanda kulu*, c.-à-d. de monter sur une estrade. Cette cérémonie rappelle manifestement l'*épata* des baSongo et le *luaba* des baLuba du Lubulashi. Le Père DENOLF en place l'origine chez les baNkole de Mutombo Nkole, c.-à-d. le pays des baSongye, d'où elle s'est étendue aux bakwa Kalonji : *kubanda pa bukalenga*. Les insignes principaux sont dès lors : le kaolin *lupemba*, les dents de léopard, la peau de léopard et les deux chasse-mouches *(milembu, mipungu)*.

Les alliés des baLuba du second empire, les bena Kanioko, ont imité les baLuba Shankadi. A leur tour ils ont conféré ces insignes aux chefs, qui leur étaient assujettis : *kuja ku Bena Kanioko*, aller chercher l'intronisation chez les bena Kanioko.

d) A une date bien plus récente (1850-1890) il s'y est ajouté dans la partie occidentale de la région, une nouvelle cérémonie, celle d'accepter la suzeraineté des baTshok : *kuja ku Tshilungu*, aller demander l'intronisation chez les baTshok. Leur insigne principal était le veston militaire rouge, *kasaka kakunsa*, et le chasse-mouche en poils de queue de buffle avec manche orné de petits clous cuivrés.

C. *Critères linguistiques.*

Un ensemble de phénomènes linguistiques permet de déceler une frontière linguistique, traversant la région du Kasai dans toute sa longueur allant du Nord au Sud et coupant de travers les lignes de pénétration ethnique reconnues plus haut et caractéristiques des pénétrations baSongo et baLuba-baPemba. Cette frontière est restée nette dans sa partie Nord ; au Centre, la ligne est complètement interrompue ; enfin au Sud elle est devenue quasi méconnaissable à cause du chevauchement des deux groupes.

Voici les principaux phénomènes linguistiques, qui caractérisent ces deux groupes et qui les ont fait dénommer par le Père DENOLF : groupe des parlers à P et groupe des parlers à B.

Le Père DENOLF identifie ces deux groupes comme suit :

Le premier groupe A est celui des baLuba de l'Est, qui se sont avancés de l'Est vers l'Ouest et ont franchi leur ancienne limite linguistique : c'est le groupe des parlers à B.

Le second groupe, mais antérieur en date, est celui du substrat c.-à-d. des gens de l'Ouest. Au centre ce groupe a été submergé par les baLuba-baPemba de l'Est. C'est ce qui explique que leurs parlers à P sont devenus difficilement identifiables au Centre.

Nous groupons ici les caractéristiques du substrat en les opposant chaque fois à celles des gens de l'Est :

1° Présence de consonnes fortes : *p, f, s, sh,*
au lieu de consonnes douces : *b, v, z, j.*

ex. chèvre	= mbushi	(bena Lulua)	= mbuji	(Luba)
combat	= mfita		= mvita	
case	= nsubu		= nzubu	

2° Présence de consonnes simples : *m, t, k,*
au lieu de combinaisons nasales sonores : mb, nd, ng.

ex. Être Suprême	= Tshame		= Nzambi
	lutu		= londo

3° Présence de semi-voyelles : *y* et *w,*
au lieu de *l* et de *b.*

ex. Luluwa,-Lowa	= Luba
bashiya	= bashila

4° Présence de la sonore *g* au lieu de *l* (parfois *d*)

ex. aGunda	= aLunda
Ngile	= Dile

5° Présence de h (ou k) au lieu de s :

ex. Mpahu	= Mpasu
Mpaku	= Mpasu

6° Fréquence de la palatalisation après *g, k, t* ou p : *gy, ky, ty, py* :

ex. Mpyanga	= Mpanga
lukyete	= lukete
angyele	= angele
atyene	= atende

7° Parfois également labialisation : shw, bw, etc. (du moins dans des noms propres) :

ex. Bushwongo	= Bushongo

8° Phénomène d'affrication : *t* et *s* y apparaissent comme *tsh* ; *d* et *z* y apparaissent comme *dj* :

ex. baKutshu	= baKutu, baKusu
tshudume	= tulume

9° Les préfixes y apparaissent avec une voyelle prépréfixe :

ex.	omuntshu	= muntu	(homme)
	abantshu	= bantu	(gens)
	amayi	= mayi	(eau)
	okujiva	= kujiva	(tuer)
	onzoyi	= nzolo	(poule)

10° A la classe des substantifs en MU/MI, le préfixe MI apparaît comme NI : (parfois I) :

ex.	nitshi	= mitshi	(arbres)
	Nikalayi	= Mikalayi	

11° Souvent la consonne initiale tombe (p. ex. *b*, *m*), surtout dans les préfixes :

ex.	itama	= ditama	(pied)
	ebadi	= tshibadi	
	ambale	= bambale	

12° La particule d'accord entre deux substantifs ne présente pas la voyelle suffixe -A :

ex. itama di moto = dikasa dia mutu (pied d'homme)

13° L'accent dynamique s'y trouve sur la pénultième, au lieu d'être sur l'anté-pénultième comme en Luba :

ex. kúle-kúle = kulékule (très loin).

14° L'accent musical y joue un rôle très prononcé et paraît lui aussi avancé d'une syllabe sur le Luba.

ex. ámáyàpúdí = málápùdí.

15° Beaucoup de substantifs ont la voyelle finale *o*/*u* ou *e*/*i* au lieu de *-a*.

ex. Kanioko = Kanioka.

Dans la dernière partie de l'ouvrage, le P. DENOLF s'essaye à rechercher pour certains de ces phénomènes linguistiques une origine plus lointaine.

III. LA CONCLUSION QUI S'EN DÉGAGE.

A. *Synthèse.*

A quelles conclusions aboutissons-nous dès lors ?

1. La frontière verticale, traversant la région du Kasai du Nord au Sud nous permet de reconstruire la limite entre deux strates

anciennes foncièrement divergentes : l'une à structure matriarcale, à l'Ouest, l'autre à structure patriarcale, à l'Est. Cette dernière coïncide avec le groupement des baLuba ba Shankadi.

2. Ultérieurement nous constatons que des influences nouvelles d'origine Yembe-Songye se sont fait sentir chez les baLuba de la Bushimayi et de la Lubi, ce qui a produit les baLuba-baMbu.

3. Ces mêmes influences se sont étendues plus loin et ont provoqué au Sud une avance vers l'Ouest jusqu'au Kasai. Une partie de baSala Mpasu (les pseudo baSala Mpasu de l'Aruwayi), les bakwa Ndolo et les baMbale en montrent nettement les effets.

4. Une autre poussée a eu lieu au Nord, le long du Sankuru. Elle a amené ces baMbu jusqu'au pays des baSho et des bashi Bushwongo-baMbale : c'est elle qui y a introduit le régime des *bakumu*, qui se sont assujetti leurs devanciers.

   Plus tard, elle a provoqué la scission des baNgongo, des baMpi anga, des baNgende, des baNgombe et le déplacement d'une partie des baBindi septentrionaux : probablement c'est le régime des bakumu qui a provoqué cette scission.

5. Cette poussée du Nord d'après le Père DENOLF, ne peut pas être confondue avec la pénétration de baKongo. Celle-ci est postérieure ; elle a son origine au nord du Sakuru et amène au sud de cette rivière la caste régnante des baKuba et des bashiLele. Celle-ci serait d'origine Nkundo-Mongo et non Songye.

6. Toutes deux ne se sont pas étendues au-delà de la forêt Dibese. Pour les envahisseurs baKongo tout ce qui s'étend plus au Sud que la Dibese, comme d'ailleurs tout pays assujetti, devient pays de *Kete*.

7. Ultérieurement, suite aux guerres incessantes en pays Luba et Songye, et suite à une famine dans la région surpeuplée des deux Lubi (la rivière Lubi et le Lubilashi) se produisit l'avance des baLuba, gens de l'Est (baPemba) vers l'Ouest... Cette poussée eut lieu en deux mouvements.

La première pénétration se localisait surtout au Nord, en pays de bakwa Luntu et de bashila Kasanga. Elle provoqua un déplacement de tribus, repoussées des rives du Sankuru en direction du lac Mukamba.

La deuxième pénétration amena des vagues multiples, venant d'au-delà de la Bushimayi, refoulant ou submergeant les tribus du substrat

surtout dans la vallée de la Lulua, et même jusque dans la vallée de la Luebo. Ces baLuba fuyards, nouveaux venus dans la vallée des gens de la Lulua (bena Lulua) y reçurent le surnom de baPemba. Ils pénétrèrent comme un coin dans le domaine Kete de l'Ouest et y amenèrent non seulement des groupes patriarcaux baLuba, des chefs à généalogies baLuba, mais aussi tout un ensemble de coutumes baLuba, originaires de la Bushimayi et du Lubilashi.

C'est cette superposition de vagues diverses sur un substrat déjà complexe, qui a produit la mosaïque actuelle de la région du Kasai.

* * *

Malgré la complexité, l'examen actuel permet d'y distinguer trois régions diverses : une au Nord, une au Sud, et une au centre.

Celle du Nord se rapproche plus de celle du Sud que de celle du centre ; celle du centre présente maint contraste aussi bien avec celle du Nord qu'avec celle du Sud.

Au Nord et au Sud, nous nous trouvons en face de restes du substrat. Mais, au Centre, c'est la strate de recouvrement qui est à la surface ; c'est celle-ci qui rend difficilement reconnaissable l'ancien substrat submergé.

Les caractéristiques, *communes au Sud et au Nord,* nous permettent de reconstruire la culture du substrat : ces traits ne se laissent plus déceler au centre que comme simples survivals. Quant aux éléments significatifs, *propres au seul centre,* ils se laissent interpréter comme apports dus à la pénétration des baLuba de l'Est. La preuve en devient manifeste, dès qu'on réussit à démontrer que ces éléments étaient des traits distinctifs de la strate des baLuba de la Bushimayi.

Si au Nord on constate des traits caractéristiques, que l'on ne retrouve pas parmi les éléments culturels du substrat du Sud, c'est qu'il s'agit d'un apport nouveau, du à la pénétration des chefs baKongo, qui y ont amené nos baKuba actuels.

L'étude du groupe Yembe-Songye de Kabinda à l'Est nous permet de reconnaître en outre certains de ces traits dans les deux poussées avancées vers l'Ouest qui ont notablement changé une partie de ces deux régions : au Nord, tout le long du Sankuru ; au Sud, en direction de Luisa et des baMbale.

Enfin, il semble bien qu'il faille tenir compte de ce bloc Yembe-Songye, également pour expliquer à l'Est de la Bushimayi la différence du bloc baLuba-baMbu d'avec le bloc des baLuba ba Shankadi du Lualaba ou d'avec les baLuba-Hemba de l'Est.

La direction, introduite plus haut en distinguant entre baLuba-

baPemba et bena Lulua, anciens habitants de la vallée de la Lulua, complète la série des nuances Luba que nous présente le Kasai.

* * *

Le Père DENOLF fait remarquer en outre que la forêt Dibese, qui pendant des siècles avait réussi à influencer la direction des migrations tribales en les forçant de la longer et de la contourner, a dû céder devant l'homme occidental, qui a osé y pratiquer une percée, lorsqu'il s'agissait d'y faire passer le chemin de fer du B. C. K. Par cette percée l'avance des baLuba, qui était restée bloquée par cet obstacle, a repris aussitôt vers le Nord-Ouest tout le long de la ligne du chemin de fer à travers le pays des baKuba.

Dans cette région on peut dès lors distinguer deux groupes de baLuba :

a) Les baLuba qui y ont été amenés par les autorités coloniales au cours des dernières cinquante années. Ils ne se sont pas mélangés avec les baKete ni avec les soi-disants bena Lulua. Ils ont d'ailleurs gardé leur nom de baLuba ;

b) Les baLuba des vingt dernières années, c.-à-d. qui ont pénétré par cette percée de la Dibese, jusqu'à Ilebo (Port Franqui). Ils y constituent partout des villages de baLuba.

B. *Essai de reconstruction historique.*

Tenant compte des données diverses, que nous présente ce travail du Père DENOLF pour cette région occidentale du Kasai, on peut s'essayer à une reconstruction historique. Nous aurons à y distinguer les phases suivantes.

1. Peuplades au stade de la cueillette et de la petite chasse. La région était occupée par des *Pygmoïdes* dénommés à l'heure actuelle : *tuyeka*. Il n'en reste plus que quelques rares survivants dans la Dibese, surtout près de la Lombelo.

2. Immigration de peuples *matriarcaux* dans toute cette région : e. a. les baBindi, les baKete, les baLwalwa, les baSala Mpasu. Ultérieurement ils seront scindés en deux tronçons : l'un au Nord, l'autre au Sud.

3. Installation de tribus de *chasseurs* à structure sociale patriarcale : e. a. les baSho et apparentés le long du Sankuru, ainsi que les chasseurs de la vallée de la Lulua.

Ce sont eux que les baLuba ba Shankadi désigneront du nom de baHemba quand ils commencent à les soumettre ou à les refouler à partir du Lubilashi.

4. Installation des *bena Kanioko*, à l'est de la Bushimayi.

5. Poussée des baNkole d'origine *Yembe-Songye:* les gens de l'ancien empire de Mutombo Nkole a Tshilondo.

6. Arrivée des patriarcaux, fondateurs d'états :

Kalala Ilunga et la fondation du second empire muLuba : les *baLuba ba Shankadi* et le développement de ce second empire entre le Lualaba et la Bushimayi. Rayonnement de Mutombo Mukulu.

La scission de cet empire (qui résistera aux efforts des baYeke à partir de 1850) ne se fera que lors de la séparation de Kabongo.

Formation secondaire de l'empire des aLunda par infiltration de patriarcaux dans un milieu matriarcal au pays des aLunda :

Extension ultérieure de l'empire Lunda du Mwata Yamvwa :

a) Empire de Kazembe au Lualaba ;
b) Empire de Kazembe au Luapula ;
c) Empire d'Imbangala au Kwango ;
d) Empire de Kasongo Lunda (Mwene Putu Kasongo) ;
e) Empire de Mwata Kumbana ;
f) Empire de Kaonde.

Expansion d'aLunda, aNdembo, aLwena.

7. Poussée des baNkole du Nord-Est :

a) Pénétration chez les bena Kanioko : origine des bakwa Kalonji ;
b) Pénétration chez les baLuba de Kandakanda, les baLuba-baMbu, au Sud des baSongye.

8. Influence des baLuba ba Shankadi (second empire muLuba de Mutombo Mukulu) sur les bena Kanioko, qui, à leur tour, soumis et devenus alliés des baLuba ba Shankadi, soumettent et attirent les baLuba vivant entre Lubilashi et Bushimayi et même entre Lubi et Bushimayi : *kuja ku Bena Kanioko,* aller chercher l'intronisation chez les bena Kanioko moyennant tribut.

9. Poussée des baSongye vers le Sud-Ouest en direction de Luisia :
= poussée avancée du Sud ; elle produit les grands baKete, les pseudo baSala Mpasu de l'Aruwayi, les baTengi, les baLumba, les bakwa Ndolo, les baMbale.

10. Poussée des baMbu au Nord en région du Sankuru :

= poussée avancée du Nord : jusque chez les baSho. Imposition des *bakumu ;* apport de la polygamie.

11. Immigration des baKongo partis du Nord du Sankuru : les rois forgerons.
Tous les assujettis deviennent pays des baKete.
Ultérieurement scission des tribus de substrat chez les bashi Bushwongo.

12. Émigration de tribus du substrat : du Nord vers le Sud et vers l'Est, le long des cinq voies à l'intérieur de la région du Kasai, au sud de la Dibese.

13. Poussées de baLuba d'au-delà de la Bushimayi vers l'Ouest :

a) Suite à la famine dans la région des deux Lubi :
poussée de bakwa Kalonji : de l'Est un peu plus vers le lac Mukamba, c.-à-d. vers l'Ouest : localisé au Nord ;

b) Suites aux guerres incessantes dans le second empire Luba et au joug des bena Kanioko :
poussée de baLuba d'au-delà de la Bushimayi vers la Lubi : localisé au Sud.

c) Poussée des baLuba-baPemba au centre dans la direction de la vallée de la Lulua :
refoulement ou recouvrement du substrat, dans le coin enfoncé à travers la limite ethnico-linguistique verticale.

14. Époque des premières transactions commerciales :
Pénétration des Arabes esclavagistes du côté de l'Est.

15. Invasion des baTshok au Sud-Ouest.
Partis du plateau de Loanda, ils franchissent le haut Kasai et pénètrent dans l'empire des aLunda. Lutte avec le Mwata Yamvwa, à partir de 1850.
Influence d'attraction même chez les populations voisines : *kuja ku tshilungu*, aller chercher l'intronisation chez les baTshok.

16. Influence de Mwamba Mputu, chef de bakwa Mushilu, sur les rives du Mwanzangomo : 1870.
Il introduit le culte du chanvre, chez les bakwa Meta, bakwa Kasangu, bashila Kasanga et une fraction des bena Katau. D'où leur nom : *bena Moyo* (les hommes de la vie) ; ils reçoivent de la part des baTshok le surnom de *Bashilange*.

17. Influence du Portugais Saturnino DE SOUZA DE MACHADO, résidant habituellement à Malange (Angola).
Rencontre entre Mukenge Kalamba et le Dr Paul POGGE : 1875, Relations entre Mukenge Kalamba et les baTshok.
Arrivée de la caravane du capita angolais Shaumba chez Mukenge (le *bijeju*) à Luluabourg et à Ndemba.
Octobre 1881 : arrivée de POGGE et de WISSMANN (Kabasubabo) Kalamba accompagne WISSMANN à Nyangwe.
21/7/1882 : retour du Dr POGGE : Il s'installe chez Kalamba, à 3 kilomètres de Mikalayi. Il reste à la *Pogge-Station* jusqu'au
21/7/1882 : retour du Dr POGGE : Il s'installe chez Kalamba, à 3 kilomètres de Mikalayi. Il reste à la *Pogge-Station* jusqu'au 9/11/1883.
8/11/1884 : Seconde arrivée de WISSMANN, accompagné cette fois de WOLF, de VON FRANÇOIS et de MÜLLER ainsi que de *bimbadi*,porteurs angolais. Séjour chez Kalamba Mukenge.
WISSMANN s'établit à *Lulua-burg* (Malandji), rive gauche de la Lulua.
16/7/1885 : WISSMANN explore le Kasai : descend à Léopoldville. WOLF rapatrie 150 bena Lulua de Léopoldville au Kasai, sur le steamer *Stanley*.
Novembre 1885 : WOLF érige Luebo au point terminus de la navigation sur le Kasai.
26/4/1886 : WISSMANN est de retour à Luluabourg.
Mai 1886 : WOLF part pour l'Europe.
Juin 1886 : Le capitaine DE MACAR et le lieutenant LE MARINEL arrivent à Luluabourg.
1886 : Le Dr SUNNERS à Malandi.
16/11/1886 : WISSMANN et BUGSLAGH partent de Luluabourg pour Nyangwe ; LE MARINEL accompagne. Cession de la station aux Belges. Le capitaine DE MACAR garde Luluabourg.
18/4/1887 : Retour du lieut. LE MARINEL à Luluabourg avec 400 baMpenge et baSongye.

18. Époque de nouvelles migrations, mais avec permission du Gouvernement :
18/4/1887 : Des baSongye, gens de Zapo-Zapo peuvent se grouper près de Luluabourg, à l'écart de l'influence de Lumpungu et sous la protection de LE MARINEL.

19. Époque de regroupement officiel : après 1915.
Politique de l'État de regrouper les tribus d'après les listes généa-

logiques et d'obtenir ainsi de grandes chefferies. Pour effectuer ce regroupement, on exigeait le déplacement des villages et la réunion en groupes ayant le même ancêtre commun en ligne paternelle. D'où mécontentement, parce que les groupes s'étaient séparés depuis longtemps pour être indépendants. La situation était encore plus complexe dans les régions de recouvrement. En effet, suite aux généalogies factices, bon nombre de familles devaient quitter les terres, où leurs pères étaient les possesseurs du sol, et devaient maintenant aller rejoindre des chefs étrangers (des baPemba baLuba), qui, aux yeux des populations du substrat, n'étaient que des usurpateurs intrus dans leur propre domaine.

20. Époque de la percée de la forêt Dibese pour la construction du B. C. K. : de 1925 à 1931.
Cette percée provoque de nouvelles émigrations de baLuba vers le Nord-Ouest cette fois-ci. Ils vont s'établir tout le long de la ligne du chemin de fer. D'où la répartition ethnique actuelle dans cette région septentrionale : à l'intérieur, des villages de baKuba et de baKete ; mais le long de la ligne, des villages de baLuba.

21. Politique nouvelle : réunion de groupements locaux divers dans un même Secteur avec tribunal unique (kabadi), où il y a plusieurs juges travaillant indépendamment l'un de l'autre et n'ayant pas de chef au-dessus d'eux.
Ultérieurement, l'État y introduisit la nomination d'un Chef de Secteur, dont l'autorité dépasse celle des membres du conseil. Toutefois, sa charge n'est pas héréditaire ; aussi les membres du conseil ont moins l'impression de se trouver devant un chef qui leur est surimposé.

IV. Problèmes d'onomastique.

A cette partie ethnico-linguistique, le Père Denolf a ajouté une partie d'onomastique, où il examine les noms ethniques tribaux et claniques.

Voici les conclusions auxquels il aboutit dans son examen :

I. *Partie négative:*

1. Ces noms tribaux et claniques ne sont pas des noms d'ancêtres.
2. Ce ne sont pas des noms en langue Luba, c.-à-d. ce ne sont pas des noms propres à la strate de recouvrement.

3. Ce ne sont pas non plus des noms indiquant des totems ni des tabous alimentaires, comme on a souvent voulu les interpréter. Il est bien vrai qu'on y observe partout des tabous, mais ceux-ci ne sont pas des tabous claniques ; ils trouvent leur justification soit dans des motifs de convenance naturelle, soit dans des raisons de croyance personnelle.

II. *Partie constructive :*

1. Certains noms leur ont été donnés sur place même :
   a. Tantôt pour un motif œcologique : pour localiser leur premier emplacement, p. ex.
   En aval —, en amont ;
   Sur le haut (sur la montagne, surplombant, etc.) — en contre-bas.
   A droite —, à gauche ;
   En forêt —, en plaine.
   b. Tantôt pour un motif linguistique : pour caractériser leur parler local par une expression typique.

2. D'autres noms, leur étaient déjà propres, au moment d'arriver dans la région, qu'ils occupent actuellement.

Identification lointaine.

Le Père DENOLF se lance alors dans une hypothèse fort fragile. A l'origine dans chaque région les tribus bantoues pouvaient se reconnaître par le nom, qui n'était autre qu'une racine nominale caractéristique :

les N D A à l'Est	cf. p. ex. les Ganda, les Rwanda.
les N T U et N D U A au Nord	cf. Kutu
les T E, N D I et D I O à l'Ouest	cf. Teke, Tyo.

Même la *voyelle radicale* suggère leur origine lointaine :
la voyelle I et E renvoient au Nord-Ouest ;
la voyelle U et O renvoient au Nord ;
les voyelle A renvoie au Nord-Est .

Les *consonnes radicales* elles aussi sont indicatrices et permettent de retrouver l'emplacement d'origine :
les fortes P, T, S, SH renvoient à l'Ouest ;
les douces B, D, Z, J renvoient à l'Est ;
les noms à SH et J renvoient à l'immigration des Kutu du Nord ;
les noms à R renvoient aux baMbale ;

les noms à voyelles préfixes renvoient aux semi-bantous du Nord-Ouest ;

les noms portant l'accent dynamique sur l'anté-penultième renvoient vers l'Est.

Les *combinaisons* peuvent également devenir suggestives :

les noms en M P A renvoient aux Nilotiques (région de l'Est) ;

les noms en E F U renvoient aux Mamvo (région du Nord-Est) ;

les noms en N D J I renvoient aux baBindi de l'Ouest.

Poussant plus loin cette hypothèse d'identification des noms tribaux et claniques, le Père DENOLF n'hésite même pas à désarticuler tous ces noms pour les ramener au tableau des radicaux fondamentaux, qu'ils compose comme suit :

a)	BI	BE	BU	BO	BA
	PI	PE	MPU	MPO	MPA
	MI	ME	MU	MO	MA
b)	DI	LE	LU	LO	LA
	TI	TE	TU	TO	TA
	NDI	NDE	NDU	NDO	NDA
	SHI	SE	SU	SHO	SA
c)	KI	KE	KU	KO	KA
	NGI	NGE	NGU	NGO	NGA

Les noms claniques trouveront dès lors une explication facile par simple juxtaposition : p. ex. baLuba = ba + lu + ba
ba Kuba = ba + ku + ba
Nkundo = Nku + ndo

a) Par ajoute de préfixes ethniques à ces radicaux caractéristiques énumérés au tableau précédent :
-BA, -BO, -BI ;

b) Par ajoute de préfixes répétés :
ex. BA + MBA, MPE + MBE, KA + BU, NGO + MBO
KA + PU + MBU, LU + LU + WA.

Une autre façon d'arriver à des noms ethniques se laisse déceler en partant des particles collectives, c.-à-d. indiquant les groupes :

BA	p. ex.	BA ngombe
BAKWA		BAKWA meta
BANA		BANA nzofu
BENA		BENA lulua

BASHI BASHI lele
BAFWA BAFWA ndaka

On obtiendra des noms ethniques,

a) En faisant appel à la *particule qui exprime l'accompagnement* « avec » : LE, LA, NE, NA, YA, etc.
ex. BE + NE, BE + LE, BASHI + LA, MUSHI + LU, BASA + LA, BAJI + YA ;

b) Ou à une particule marquant *la possession* : NDA, NDE, NDO, NDU, etc.
ex. BASHI + NDA, NASHI + NDO, BANGE + NDA, BEBE + NDE, KU + NDU, KA + NDA ;

c) Ou a une particule de *locatif :* « ici » = APA, AKA, AHA, ANGA, EKU,
ex. BAKU + ANGA, BASHI + KA, BASHI + KU.

Il va de soi qu'il ne s'agit ici que de reconstructions purement hypothétiques. Le Père DENOLF nous l'indique lui-même en abordant cette dernière partie de son exposé, qui ne veut être autre chose qu'une construction subjective hypothétique. Il ne s'agit plus ici de documentation recueillie auprès des indigènes ; c'est simplement le fruit d'examens répétés, d'analyses et de déductions artificielles en partant des voyelles et des consonnes qui opposent entre eux les divers noms ethniques.

Libre à un chacun de suivre l'auteur dans ces voies de déductions ou de les rejeter. Malgré la faiblesse de bon nombre de ces déductions, cette documentation méritait d'être publiée. En se servant de cette même documentation, d'autres pourront essayer d'aboutir à des conclusions plus objectives et moins sujettes à caution. Ils y trouveront en effet bon nombre d'indications linguistiques, qui peuvent ouvrir des voies nouvelles de recherche. On y trouvera p. ex. :

Le jeu des préfixes collectifs pour les groupes ethniques : BA, BASHI, BESI, BAFWA, BANA, BASA, BANYA, etc. ; ou : TA, TE, SA, SHA, etc. ;
Les caractéristiques du jeu de pronoms personnels ;
Les variantes des locatifs MU, KU et surtout PA ;
Les variantes de l'instrumental NE, LA, etc. ;
Les variantes de la copule NDI, NDA, NDO, etc. ;
Les particularités du vocable vocatif de « père » : SA, SE, SHA, TA ;
Les changements phonétiques du radical verbal pour « savoir » : IBA.

Le Père DENOLF était loin de prétendre épuiser cette source de recherches ethnico-linguistiques. Il n'avait en vue que d'attirer l'attention des linguistes sur ces variantes de phonétique, de tonétique, de grammaire et de syntaxe. Son essai ne saurait manquer d'exciter leur intérêt. Il aura des successeurs. Ce seront eux qui pourront élaborer méthodiquement ces critères, les fonder sur une base scientifique solide. C'est alors qu'ils permettront de distinguer avec plus de netteté entre langues de substrat et langues de recouvrement. Qui sait, peut-être même qu'ils réussiront ainsi à remonter plus haut dans le passé et à rattacher les diverses langues du Kasai à leurs origines lointaines, comme le Père DENOLF aurait tant voulu le réaliser dans ces dernières pages de tâtonnements et d'hypothèses.

Rome, 27 février 1954.
G. VAN BULCK, S. J.

AANGEHAALDE WERKEN

BITTREMIEUX, L. (C. I. C. M.), Mayombsche Namen (Leuven, 1934, 3e uitg., 191 pp.).

BOELAERT, E. (M. S. C.), De Nkundo-Mongo (*Congo*, 1938/II, 4, 454-462).

— De rechtsproeven bij de Nkundo (*Congo*, 1938/II, 5, 526-546).

— Bene- en Maledictie bij de Nkundo (*Congo*, 1939/II, 4, 376-379).

BOGAERTS, H. (C. I. C. M.), Iets over stamboomen (*Congo*, 1939/II, 4, 410-425).

— Gewoontelijke strafbepalingen tegen het overspel bij de Babindi (*Congo*, 1939/II, 5, 533-536).

COLLE, A. (W. P.), Les Baluba (Bruxelles, II Vol., 1913, 918 pp. Coll. de Monographies ethnographiques X, XI).

DE COCKER, M. (C. I. C. M.), Defensieve magie in de Ngbaka-namen (*Zaïre*, IV, 1950, 2, 203-210).

— Essai de parallélisme biblico-congolais (*Zaïre*, IV, 1950, 3, 277-298).

DELILLE, A., Tschokwe-teksten (*Kongo-Overzee*, II, 1935, 1, 41-60).

— Inleiding tot de Chichoksche-spraakleer (*Congo*, 1935/I, 3, 366-374).

DENIS, L. (S. J.), Proverbes des Bakongo expliqués par eux-mêmes (*Congo*, 1935/II, 3, 313-329).

DENOLF, P. (C. I. C. M.), Geschiedenis der Kasayi-stammen. (*Aequatoria*, V, 1942, 5, 106-111).

DUBOIS, H. (S. J.), Le Répertoire africain. (Rome, Sodal. St Pierre Claver 1932, 400 pp.).

GROOTAERT, J. E. A., De inlandsche klan als personenvennootschap en basis voor de blanke kolonisatie (*Band*, 1946, 7-8, 220-238).

HEYBOER, B. M. (Mill-Hill), Londo en Lingombe (*Aequat.*, XI, 1948, 2, 60-66 ; 3, 108-110).

HULSTAERT, G. (M. S. C.), Ya-namen. (*Aequat.*, III, 1940, 1, 21-22).

LEROY, Mgr (C. S. Sp.), La religion des primitifs (Paris, Beauchesne, 1909, 518 pp.).

MARCHAL, G. (C. S. Sp.), Sur l'origine des Basolongo. (*Aequat.*, XI, 1948, 4, 121-125).

MOELLER, A., Les grandes lignes des migrations des Bantous de la Province orientale du Congo belge. (Inst. Roy. Colon. Belge, Mém. in-8°, Bruxelles, 1936, 578 pp.).

MORTIER, R. (O. M. Cap.), Stamnamen, hun samenstelling, wijziging en betekenis. (*Aequat.*, V, 1942, 5, 112-117 ; VI, 1943, 1, 8-12 ; 2, 25-36 ; 3, 57-66).

NKURUSE, *Maandblad in tshiLuba-taal*, verschijnt in Vicar. Kasayi (December, 1950).

POSSOZ, E., Éléments du droit coutumier nègre. (E'ville., s. d., pt in-8°, 238 pp.).

— Quaestiones disputandae : Le préfixe Ya (*Aequat.*, II, 1939, 10, 131).

ROMBAUTS, H. (C. I. C. M.), Persoonlijke briefwisseling.

SCHEBESTA, P. (S. V. D.), Die Bambuti-Pygmäen (Instit. Roy. Colon. Belge, Mem. in-4°, I, 1938 ; II, 1941, 1948 ; III, 1950).

SERVAAS PEERAER (O. F. M.), Enkele benamingen voor het Opperwezen bij de Baluba-Shankaji (*Kongo-Overzee*, I, 1, 1934, 20-30).

STANISLAS, P. (C. P.), Kleine nota over de Ankutshu (*Aequat.*, II, 1939, 10, 124-130).

STAPPERS, L. (C. I. C. M.), Tussen Luba en Songye (*Zaïre*, IV, 1950, 3, 271-276).

TANGHE, B. Mgr (O. M. C.), Histoire générale des migrations des peuples de l'Ubanghi. (*Congo*, 1938/II, 4, 361-391).

TEMPELS, Ph. (O. F. M.), Bantoe-Filosofie. (*Kongo-Overzee* Bibliotheek, IV. Antwerpen, 1946, IX + 115 blz.).

TORDAY, E., Causeries congolaises. (Bruxelles, Dewit, 1925, 235 pp.).

VANCOILLIE, G. (C. I. C. M.), Grepen uit de Mbagani-traditie (*Aequat.*, X, 1947, 3, 89-101 ; 4, 122-129).

VAN DER KERKEN, G., Enkele beschouwingen in verband met de studie der inlandse volken van Belgisch-Afrika (*Kongo-Overzee*, II, 1936, 3, 156-167 ; II, 1936, 5, 271-282).

VAN DEN PLAS, M. J., Étude sur les Kuku (*Rev. congol.*, I, 1910/11, 283-307).

— Les Kuku, Coll. Monograph. ethnogr. VI (Bruxelles, 1910).

VAN HOECK, J., Notes sur l'industrie de la poterie « Mongo » (Brousse, 1939, 4, 15).

VAN OVERBERGHE, Cyr. et DE JONGHE, Ed., Les Bangala Coll. Monograph. ethnogr., I (Bruxelles, 1907).

VERBEKEN, A., Accession au pouvoir chez certaines tribus du Congo par système électif (*Congo*, 1933/11, 5, 653-657).

VERHULPEN, E., Baluba et Balubaïses. (Anvers, *Avenir Belge*, 1936, in-8°, 400 pp.).

VERVAECKE (C. I. C. M.), Les Bena-Lulua (*Rev. congol.*, I, 1910/11, 69-86 ; 325-345).

VESTERS, J., Mongo (*Aequat.*, III, 1940, 1, 29-30).

VON WISSMANN, H., Unter deutscher Flagge quer durch Afrika von West. nach Ost. Von 1880 bis 1883 ausgeführt von P. Pogge und H. Wissmann (Berlin, Walther et Apolant, 1889, in-8°, 444 pp.).

— Meine zweite Durchquerung Aequatorial Afrikas vom Kongo zum Zambesi während den Jahren 1886 und 1887 ; (Frankfurt/Oder, Trowitzsck, 1891, in-8°, 281 pp.).

WAUTERS, C. L'ésotérie des Noirs dévoilée (Bruxelles, 1949, Édit. Européennes, in-8°, 386 pp.).

LIJST DER ILLUSTRATIES

Kaart 1. Dibese-bos ..... Bl. 13
2. Grens tussen de rassen 15
3. Oude wegen en vroegere dorpen 17
4. Voor Kasongo a Niemba 1750-1800 40
5. Ten tijde van Mutombo : rond 1700 46
6. Bevolking der twee Mbilashi 51
7. Grens der B- en P- taal 91
8. Grens tussen Bashila Nioka en Bashila Mutumba .. 94
9. Grens tussen Bena Katempa en Bena Kawaye 101
10. Grens tussen Bakwa Ndolo en Bambale 107
11. Huidinsnijdingen 123
12. Gezicht-tatouage 125
13. Karavaanwegen 126
14. Hoofdhaar en kopbankje 138
15. Ringen 140
16. Misvorming van tanden 143
17. Kaart voor misvorming van tanden 145
18. Hennenhok 149
19. Ras- en werkverdeling 150
20. Materiële cultuur 153
21. Palmwijn- en Palmolieverbruik 160
22. Huizenbouw I 166
23. Huizenbouw II 170
24. Huizenbouw III 172
25. Muansa en Bulu 379
26. Bashongo in Kasai 492
27. Uitwijkingen 506
28. Wester-stammen 547
28. Middelpunt bij Bakuba en Bambu 598
30. Verhuizingen van Bolo, Bambale en Lolo 615
31. Bena Iba -Mamwo 645
32. Bangombo, Bosho, Kasanga, Tshika en Kasansu .. 685
33. Tshikele en Mpuamba 711
34. Rassensamenvloeiing 753
35. Balualua-groepen in Kasai 758
36. Uitwijking der laatste 50 jaren 765

INHOUDSTAFEL

Voorwoord 3

Scripta van E. P. Denolf 7

Inleiding 9

I. Beschrijving en ligging van de Dibese 9
A. Sprookje van de Tuyeka 9
B. De echte Dibese 10
C. De bewoners van de Dibese 16

II. Grens tussen twee beschavingen 19
A. Een vergissing 20
B. Goed uitvragen 22

III. Bakermat van de stammen 27
A. Ku mukuna 27
B. Kabamba Nkole 33
C. Muine Kanioko 35
D. De verhuizing 39

IV. Nog een vroegere volksverhuizing 44
A. Mutombo Nkole en zijn volk 44
B. Ku Mbilashi ibidi 47
C. Ku Miabi 48
D. Ku Makasa mangi 54

V. Mutombo Nkole 55
A. Kubanda kulu 56
B. Hoofdmanskeuze 61
C. Wie Mutombo was 63

VI. Uitwijkingen wegens hongersnood 64

VII. De warboel als gevolg ervan 70

VIII. Wat gebeurde vóór en na die uitwijkingen 71
A. Later 75
B. Vroeger 83

EERSTE DEEL

Inleiding. Het Dibese-bos, grens tussen twee beschavingen 85

1. De B- en P-taal 89
2. Bashila Mutumba — Bashila Nioka 93
3. Bena Katempa — Bena Kawaye 99
4. Bakwa Ndolo — Ba-Mbale 105
5. Bena Kapia — Bena Maye 111
6. Andere taalkenmerken 112
   a) Een stuk woordenschat 113
   b) Het tweelettergrepig voorvoegsel 114
   c) De *a* die in het Luba de afhankelijkheid aanduidt 114
   d) De *B* aan de kop van veel woorden valt weg 115
   e) De zang in de taal 116
   f) De ruisklanken 117
   g) Het inlassen van *i* en *u* 118
   h) *Mi* verandert in *ni* of *i* 118
   i) *L* wordt *y* 119
   j) *B* wordt *w* 119
   k) Verplaatsing van de klemtoon 120
7. Huidinsnijdingen 121
8. Kleding 127
9. Tukula 137
10. Ringen 139
11. Misvorming van de tanden 142
13. Lichaamsbouw 146
13. Jacht en Landbouw 150
14. Keukengebruiken 154
15. Palmwijn en Palmolie 159
16. Zout 162
17. Huizenbouw 163

18. Dorpsschikking 174

19. Bijgeloof 191

A. Hoe meer naar het Oosten hoe sterker het bijgeloof ; hoe verder naar het Westen hoe minder bijgeloof 191

B. Er bestaat tussen Oost en West in het bijgeloof nog een innerlijk verschil 194

C. Het grootste verschil : de enen kennen geen geesten, de anderen wel 195

20. Begraafplaatsen 202

21. Veelwijverij — Het storten van een huwelijksprijs — Het overerven van weduwen 204

22. Patriarchaat en Matriarchaat 220

23. Hoe groot is een familie ? 248

24. Goede en slechte zeden 263

1. De invloed van het ras 263

A. Met slechte zeden 264

1) De Kundu 264

2) De Mamvo 271

3) De Basongo of Bayembe 275

B. Met goede zeden : De Baluba 276

2. De invloed van vreemde Hoofdmannen 277

25. Stelen 285

26. Strijd tussen Kamuine Sapo en Muamba Ngufulu 290

27. Menseneten 299

28. Kentekens der Hoofden 318

1. De Staf 320

2. De Bel 321

3. De Pluimen 322

4. De Vellen 323

5. Koper en ijzer 327

6. Tukula 330

7. Lupemba 330

8. Mambwe : de Parels en schelpjes 331

9. Kasaka kakunsa : de rode soldatenvest 333

10. Tshitadi : medalje 340

29. Het kiezen en inhuldigen van een nieuw Hoofd 340
1. De dans of paradestap 340
2. De felle Jagers 346
3. De Tshoto : het Avondvuur 348
4. Het Kutumbisha : het Bezingen 351
5. Het Kubanda kulu of Troonsbeklimming 351

30. De Hoofdstitels 355
1. Muana en Buana — Muanangana — Nimamuanda — Muata — Muoko 355
2. Een synoniem van Muana en Mua is : Sa of Sha en Shasenge en Sapo 372
3. Mukalenge en Munene 388
4. Mfumu en Kumu 395
5. Kalamba 397
6. Woto 399
7. Mutombo 399
8. Nkole en Mvidi Mukulu 399
a) Nkole a Tshilondo 412
b) Nkole a Bayembe 418
c) Bula Matadi — De Staat 425

TWEEDE DEEL

Benamingen van stammen en families.

I

ONTSTAAN DER STAMMEN.

Inleiding 429

I. De stamnamen zijn geen namen van voorvaders 431

II. De stamnamen zijn geen Tshiluba-benamingen 448

III. Die stamnamen wijzen ook op geen totem of taboe 452

A. NAMEN DOOR DE VOLKSSTAMMEN MEEGEBRACHT 473
I. Overzicht van die namen 474
1. Kundu 474
2. Mongo 477
3. Ntombo 479

4. Songo 491
5. Kongo 495
6. Ngombo 500
7. Bende en Banda 503
8. Mpasu 531
Besluit 533

II. Van waar de stammen kwamen 535
1. De stammen uit het Noordoosten 535
2. De stammen uit het Noordwesten 541
3. De Dwergen of Batua in Kasai 559
1) De Ntubongo 563
2) De Ntuyembe 563
3) De Tuyeke en Bakwa Mpika 573
4) De Basese en Basenji 574
5) De Kuba 574
6) De Madio en Tu 575
4. En uit het Zuiden ? 587

B. Namen ontstaan ter plaatse in Kasai 592
1. Geographische namen of namen die een richting aanduiden 592
I. In het Noorden van de Sankuru 593
II. Bezuiden de Sankuru 594
A. Mbale en Lele tegenover Lolo 594
B. Mbale tegenover Ntanda, Nganda, Bende en Kondo 596
C. Bulu tegenover Ibama en Muanza 602
D. Ditu tegenover Mpata 604
E. Nganda tegenover Mpata 606
III. Aan de Lubilashi 606
A. Lolo tegenover Bolo en Kole 607
B. Mpanda en Nganda tegenover Bolo en Ngoyi 607
IV. Bezuiden de Dibese 609
A. De Mbale 610
B. De Lolo 616
C. Ntanda en Ntende 621
D. Ibama — Muanza — Bulu 622
E. Ditu of Mutu 630

F. Mpata 632
G. Ndaye en Nkole 634
V. In Luisa 637
2. Dialectnamen 639
1) Baluba en Bena Luluwa 641
2) De Bakwanga 642
3) De Bena Tshisanga 643
4) De Bena Iba 643
5) De Bena Efu 646
6) Memeneshi en Nonatshi 647
7) De Bena Kene 650
8) De Batena 651
9) Bij Kapuete 652
10) En buiten Kasai ? 652
11) De Mbi- en Bo- groep 654

II.

Zes vermoedelijke oerrassen.

Eerste « ras » : De TU of de NTU 656
Tweede « ras » : De NBO en de DIO 661
Derde « ras » : De NDA 664
1. Benamingen met NTU en NDA 666
A. NTU en NDA als voorvoegsels 666
B. NTU en NDA als stam van de naam 669
1) Met KU en KA : Kutu, Kundo, Kanda 669
2) De KE + NDA 673
3) BO + NDO en BA + NDA 674
4) LU + NDU en LA + NDA 676
5) MPU + TU en MPA + TA 678
6) MU + TU en MA + TA — MO + NDO en MA + NDA 678
2. Benamingen met BU en BA 678
1) BU en B als voorvoegsel en als stam 678
2) Met het voorvoegsel KA : Ka + bwe en Ka + mba 680
3) Met het voorvoegsel DI : Di + bu en Di + ba 681
4) Met het voorvoegsel LU : Lu + mbu en La + mba 681
5) Met nog andere voorvoegsels 681

6) MPU en MPA 682
a) MPU als stam van het woord 682
b) MPU en MPA als voorvoegsel gelijk Bena .. 683
c) MPU + NGU en MPA + NGA 683
d) MPA + SU en MPA + SA 686
e) MPU + MBU en MPA + MBA 687
f) Mayi + a + MPU en Muka + MBA 689
g) EPU en IBA 691
h) WO en WA 694
3. Benamingen met SU en SA 696
4. Benamingen met LU en LA 700
5. Benamingen met KU en KA 708
6. Benamingen met NGO en NGA 715
7. De afgekorte namen 735

Vierde « ras » : De TE 738
1. Benamingen met TE 739
2. Benamingen met MPE en BE 742
3. Benamingen met SE 742
4. Benamingen met LE 742
5. Benamingen met KE 743
6. Benamingen met NGE 743

Vijfde « ras » : De NDI 744
1. Benamingen met NDI in plaats van TE, NTU en NDA 744
2. Benamingen met BI en PI 745
3. Benamingen met SHI en JI staan tegenover SE, SU en SA 750
4. Benamingen met DI staan tegenover LE, LU en LA (*l* vóór *i* wordt *d*) 750
5. Benamingen met KI en NGI tegenover KE, KU en KA.. 751
Besluit 752

Zesde « ras » : De NDUA 754
Verdere besluiten 759

Over de betekenis der woorddeeltjes van de stamnamen 770
1. De woorden als BENA, BAKWA, enz 771

Besluit 779
2. Het persoonlijk voornaamwoord 783
3. APA : hier 786
4. LA en LO : met 788
5. NDI en NDO : ik ben 790
6. SA en NISU : vader 792
Besluit 795

Sommaire Français 799

Aangehaalde Werken 835

Lijst der illustraties 837

ÉDITIONS J. DUCULOT, S. A., GEMBLOUX *(Imprimé en Belgique)*.